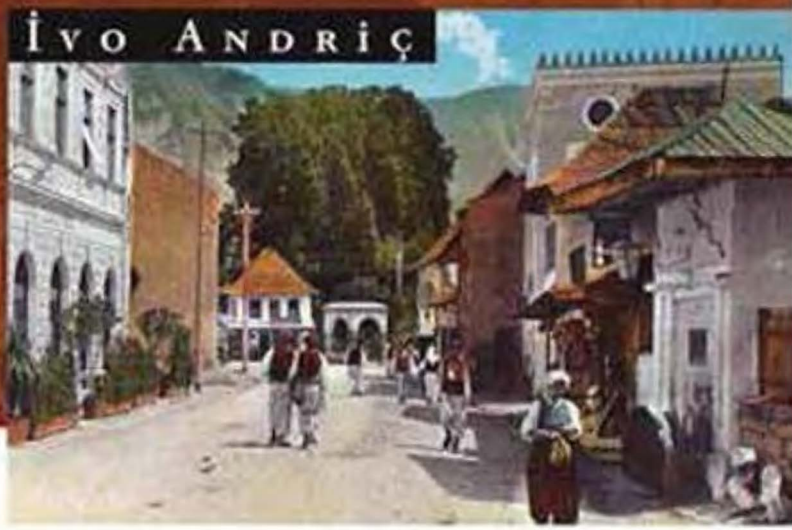
İVO ANDRİÇ

Travnik Günlüğü

ÇEVİRİ VE ÖNSÖZ
TAHİR ALANGU

İletişim

İVO ANDRİÇ 1892'de Travnik yakınlarında Dolac'ta doğdu. Zagreb, Viyana, Krakow'da sürdürdüğü eğitimini Graz Üniversitesi'nde verdiği "Osmanlı Yönetimindeki Bosna-Hersek'te Kültür Yaşamı" konulu doktora tezi ile tamamladı. Adını ilk kez lirik düzyazılarını biraraya getiren *Ex Ponto* (1918) adlı eseriyle duyurdu. Birinci Dünya Savaşı sırasında milliyetçi etkinliklerinden ötürü Avusturya-Macaristan yetkilileri tarafından bir süre gözaltında tutuldu. Savaşı izleyen yıllarda Yugoslav Dışişleri Bakanlığı'nda çalıştı; Budapeşte, Madrid, Cenevre ve Berlin'de dış görevlerde bulundu. Ülkesinin zengin etnik kimliğini işlediği, en önemli iki romanı olan *Travnik Günlüğü* (1945) ve *Drina Köprüsü*'nü (1945) İkinci Dünya Savaşı yıllarında yazdı. Yirmi dile çevrilerek İvo Andriç'i dünya çapında üne kavuşturan *Drina Köprüsü* ona bir de Nobel Edebiyat Ödülü (1961) kazandırdı. 1975'te Belgrad'da ölen İvo Andriç'in Türkçe'ye çevrilen eserleri şunlardır: *Ver Elini Çocukluk, Uğursuz Avlu, Irgat Siman* ve *Bosna Hikâyeleri*.

Travnička Hronika (1945) / Wesire und konsul (1961)
© 1999 Zadužbina Ive Andrića

İletişim Yayınları 584 • Çağdaş Dünya Edebiyatı 126
ISBN 975-470-743-X
© 1999 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 1999, İstanbul (1000 adet)

KAPAK Fatoş Gencosman
KAPAK FOTOĞRAFI Travnik Kalesi
KAPAK FİLMİ Diacan Grafik
DİZGİ Maraton Dizgievi
UYGULAMA Suat Aysu
DÜZELTİ Seçkin Oktay
MONTAJ Şahin Eyilmez
KAPAK BASKISI Sena Ofset
İÇ BASKI ve CİLT Şefik Matbaası

İletişim Yayınları
Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34400 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

İVO ANDRİÇ

Travnik Günlüğü

Travnička Hronika / Wesire und konsul

ALMANCA'DAN ÇEVİREN ***Tahir Alangu***

iletişim

Tahir Alangu'nun anısına...

İLETİŞİM YAYINLARI

*GÜN BATARKEN** VE İVO ANDRİÇ ÜZERİNE

1961 yılı Nobel Edebiyat Armağanı'nı kazanan, dünyaca tanınmış büyük Yugoslav yazarı İvo Andriç'in *Drina Köprüsü* adındaki romanı, Türkiye'de de geniş yankılar uyandırmış, halk arasında yayılmış ve okunmuştu. Bu büyük ilginin henüz arkası alınmamıştır. Yazarın çeşitli edebiyat türlerindeki eserleri arasında bulunan üç romanından ikincisi ve büyük eseri *Gün Batarken*'i *(Travnik Kronika)*, konularına, kişilerine, bizim tarihimizi de kucaklayan meselelerine karşı duyulan bu yakın ilgiyi göz önüne alarak Türkçe'ye çevirdik.

Andriç *Travnik Kronika*'yı, diplomatik mesleğinin son basamağı olan Berlin Orta Elçiliği'nden (1934'te buraya tayin edilmişti) Yugoslavya'nın işgali üzerine ayrılıp, bir süre yurt dışında enterne edilip, sonra da kendi yurdunda bir çeşit sürgün hayatı yaşadığı, bir köşeye çekildiği yıllarda hazırlamış, ancak 1945 yılında, Kurtuluş'tan sonra, "Yugoslavya Yazarlar Birliği" başkanı bulunduğu bir sırada yayınlamıştı. Tam o sıralarda bir başka ünlü romancı, Hırvat Mile Budak, Nazilerle işbirliği yapmak, bir faşist teorici olarak işgal sırasında Almanlarla ortak birçok kıyım hareketlerine karışmış olmakla suçlanarak asılıyordu. Andriç ne işgalden önce konservatiy kralcı, ne işgal sırasında faşist, ne

(*) Tahir Alangu'nun bu çevirisi 1963 yılında Altın Kitapları tarafından *Gün Batarken* başlığıyla yayımlanmıştır. Biz yeni baskısında kitabın özgün adını, *Travnik Günlüğü*'nü kullandık – yayınevinin notu.

de ondan sonra komünist olmadan, iki dünya savaşının da tam ortasında önemli bir yer alan Yugoslavya'nın talihine, savaşa ve barışa katılmış, değişen şartların getirdiği politika sürüklenişleri dışında kalarak, yalnızca vatanına ve sanatına hizmet etmek mesleğini bugüne kadar sürdürmüş bir adamdır. Nobel Armağanı almadan önce Yugoslavya içinde ondan daha ünlü ve güçlü gibi görünen romancılar vardı. Bugün de herhangi bir Yugoslav okuyucusuna sorarsanız, belki de bize daha üstün saydıkları başka romancıların adlarını verecektir. Ama bunların hiçbiri "yerli olmak" vasfını aşarak "Balkanlı olmak", Balkan milletlerinin tarih boyunca birlikte yaşamalarının getirdiği ortak özellikler, meselelere eğilmek bakımından Andriç'e ulaşamadığından, ondan çok önceleri Batı dillerine çevrildikleri (Andriç 1951'den sonra Batı'da tanınmıştı) ne Nobel'e, ne de o çapta bir üne erişebildiler. Türk okuyucularının ise onun karşısında özel bir durumları var. Konuları ve kişilerinin davranışları ve yaşamalarıyla bizim dünyamıza ne ölçüde yakın olduklarını, bu eserleri bir Türk yazarının eserleriymiş gibi kabul edebileceğini artık anlamış bulunuyor. *Travnik Kronika*, bu soy bir yakınlığın ötesinde, bizi, Balkan insanlarının ve Osmanlı tarihinde bazı meselelerin gerçeklerine ve yeni bir açıdan müşahedesine de götürmektedir.

Lazereviç ve Matavulj gibi iki ünlü Sırp hikâye ve romancısının öncü gerçekçi millî edebiyat geleneğini devam ettiren Ivo Andriç, 1876 ve 1881 ayaklanmaları devrinde kurulup güçlenen yeni Sırp edebiyatının ilkelerine bağlı kalmakla birlikte, tarihe ve büyük kaynaşmaların kümelendiği kendi memleketindeki çeşitli soy ve dinden insanların çatışmalarına daha insancıl ve hoşgörür, yeni bir açıdan bakmaktadır. Adı geçen öncülerin millî kurtuluş hareketlerine bağlı eski ve kapalı edebiyat anlayışları yerine, onda, biraz kaderci bir karamsarlığa bulanmış, çağdaş ve uygar bir tarih felsefesine dayanan çok daha yumuşak bir anlayış ortaya çıkar. Aslında Yugoslav halk edebiyatı ve epikası Osmanlı baskısı yüzünden Türklere karşı çok kuvvetli düşmanlık ruhu taşırsa da, Ivo Andriç'in Avrupa kültüründen gelen sağlam tarih anlayışı eski devirler de biraz rağbet gören bu tesirleri rahatça aşabilmiştir. Bundan dolayıdır ki, onun Osmanlı kişilerinde görülen kötü çizgiler, yerli ve Batılı tiplerde de mevcuttur, üstelik gerçekçi tasvir ölçülerinin hiçbir zaman dışına çıkmaz. Andriç'in eserlerinde, Osmanlı, Sırp, Hırvat, Arnavut, Levanten, Yahudi, Fransız ve Avusturyalı, soylar, kültürler, din ve

mezheplerin birbirine giriştiği bir bölgede bütün nitelikleri ile aynı ölçüler altında verilmekte, bütün insanların beşeri küçüklükleri ve ruhi çöküntülerine aynı insancıl dikkat, itina ve acımayla eğilmektedir. Hele *Travnik Kronika*'da Osmanlı vezirlerin gerçekçi portreleri ile Fransız ve Avusturya konsolosluğundakilerin davranışlarını okuyanlar, kişi davranışlarının kendi kaynaklarına bağlı nedenlerine karşılaştırmalı bir anlatışla ne kadar ustaca inildiğini göreceklerdir.

Travnik Kronika, 1807-1814 yılları arasındaki yedi yıllık bir devre içinde Osmanlı Bosna eyaletinin başşehri Travnik kasabasında, vezir konağı ile Fransa ve Avusturya Konsoloslukları arasında kümelenen olayları, İstanbul-Paris-Viyana-Adriyatik kıyıları -Sırbistan ayaklanmaları- Napolyon seferlerinin bu küçük noktalarına getirdiği yankıları anlatıyor. Dağlar arasına sıkışmış bu küçük kasabanın aynasında, Batı'nın büyük siyasi kudretlerinden üçünün (Avusturya-Fransa-Rusya) Osmanlı Bosnası'na işlemeye çalışması, Osmanlı Devleti'nin kapılarını Batı'ya açtığı sıralardaki olaylar (Selim III'ün tahttan indirilmesi ve öldürülmesi) ve bu küçük kasabadaki Osmanlı insanının Batılılaşma karşısındaki direnmesinin tasvir edildiğini görüyoruz. Osmanlı, Fransız, Avusturyalı siyasi iktidar mümessilleri ile cemaat ileri gelenleri ve kilise mensuplarının kişisel dramlarına karışan toplum görevlerindeki çatlaklar, çeşitli soy ve din grupları arasında birleşen ve ayrılan özelliklerin ortaya koyduğu zengin ayrıntılar. Andriç'in roman kişilerini, beşeri oluşlarını tarihî nedenlerine bağlayarak ne kadar derinliğine araştırdığını gösteriyor. Bu bakımdan onun bu eserine bir soy "Balkan insanları kataloğu" demek belki daha yerinde bir değerlendirme olacaktır.

Bu eserinde "yerli renk"ten daha üstün ve daha belirli olarak ortaya konulan "tarihî renk", belirli bir süre içindeki roman çatışmasını, tarihî evrimle birlikte esas olarak aldığını, bundan dolayı da eserin kronik tarzında bir kültür tarihi romanı olarak belirdiğini söylemeliyim. Tarihî oluşun, bütün kişisel çatışmaların üstünde kalan baskısı kadar, Osmanlı idaresi altında Balkan insanlarının bütün soy, din ve kültür ayrılıkları üzerinde birleşen ortak ruhlarının gelişmesini tasviri de, bu esere, roman bütünlüğü içinde bir "vakanüvis tarihi" lezzeti vermektedir.

İvo Andriç *Travnik Kronika*'yı hazırlarken, "tarihî zaman"a nüfuz edebilmek amacıyla Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın Quai d'Orsay'daki arşivlerinde, romanın başlıca kişilerinden Travnik Fransız Konsolosu

Daville'in hükümetine yolladığı bütün raporları tetkik etmiş, daha sonra da rakibi Avusturya Konsolosu von Mitterer'in Viyana Dışişleri Bakanlığı arşivinde bulunan mukabil raporlarını da görmüştü. Bosna manastır kronikaları, yerli rivayetler, her soydan eski vesikalardan aktarılan bilgilerin, bu kitapta, yazarının sanatkârlığını ve yaratıcı hissesini örttüğünü hiç kimse iddia edemeyecektir. Bu soydan bir romanı yazmaya bir arşiv faresinin kılı kırk yaran çalışmaları elbette yetmezdi. Büyük romana ulaşıncaya kadar bir hazırlık ve basamaklardan geçen Andriç'in, sanatçının araştırma ile yaratması arasındaki dengeyi çok iyi kurduğunu, tarihî zamanı, çağımıza yaklaştıran bir tefsirci gibi değil, okuyucuyu "zaman"a alıp götüren bir sanat malzemesi olarak rahatça kullanabildiğini görüyoruz. Vesikalar, rivayetler, tarihî malzemenin boşlukları arasındaki yaşanan hayatı, zamana, çevreye, kişilerinin niteleyici özelliklerinden gelen şartlara bağlayarak anlatmak, ancak büyük sanatçılara nasip olan bir ölçüdür. Andriç, zaman ve mekân içinde kaybolmuş, vesikalar ve çağımız insanlarına ancak gölgeler halinde aksedebilmiş "gerçek"i bulup yazabilmiş.

Bütün Osmanlı tarihinden ve ona dayanan kültürden yararlanmaları gereken edebiyatımızda vakanüvis tarihlerindeki portreleri bir yana bırakırsak - işe yarar birkaç vezir veya yüksek memur portresi bile bulamayız. Ama bu kitabı okuyanlar, koca vezir Hüsrev Mehmet Paşa'nın reformcu haris simasını görecekler, ikinci vezir İbrahim Paşa'nın Doğululara has kaderci felsefesine Andriç'in nasıl kapıldığını, dış görünüşündeki çirkinliğe rağmen dünya görüşünde ve ona bağlı davranışındaki asilliğe nasıl bağlandığının farkına varacaklardır. Üçüncü Vezir Arnavut İbrahim Paşa'nın beyhude sertliği, Defterdar Tahir Bey'in Tanzimat yüksek kadrosuna has soylu ve yüksek seviyedeki kişiliğinin nasıl ustaca belirtildiğini göreceklerdir. Bu ölçüde bize mahrem olan çizgilere ve özelliklere inebildiğinden, kusurları ile birlikte Batılı insanlara üstün gelen yönlerini de rahatça gösterebilmesindeki ustalığa hayran olmamak mümkün değildir.

Bu kitapta Batılı kişilerin portreleri de yerliler ve Osmanlılar karşısında beliren kişileri de bütün gerçekleriyle birlikte olaylar içinde, taraf tutmadan verilmiştir. Öyle ki Fransız Konsolosu Daville'in dengesiz artist mizacının çalkantıları ile genç sekreter des Fossés'nin rasyonalist ihtilalci pervasızlığı arasındaki çatışmaların sertliğini, Osmanlı vezirleri

ile olan münasebetlerinde bile göremiyoruz. Yerli levantenlerin kişilikleri ile (Avusturyalılar safında çalışan N. Rotta ile Fransa safında çalışan d'Avenat) Yahudi cemaatinin Osmanlı toplumundaki durumlarını tayin ederken yaptığı çözümlemenin bir benzeri başka hiçbir kitapta görülemeyecek değerdedir.

Bu kitabı okuyanlar bir bakıma da Türk edebiyatındaki büyük eksikliğin nerelerde bulunduğunu sezeceklerdir, kanısındayım.

Ivo Andriç'in eserleri ile hayatı meyveli bir ağaçla toprak gibi iç içe ve bağlıdır. İlk yazılarından başlayarak bütün eserlerinde kendi memleketini, kasaba ve insanlarını, tarih boyunca sürüp gelen meselelerini anlatmıştır. 10 Ekim 1892 tarihinde bu eserinde anlattığı Travnik kasabası civarında manastırı ile ün salmış Dolac köyünde doğmuştur. Küçük bir memur olan babasını küçük yaşlarında kaybetmişti. Sırbistan'daki son ayaklanmalardan sonra Berlin Kongresi'nde emniyet mülahazaları ile Avusturya'ya müdahale hakkı tanınmış, Meşrutiyet'te hukuki ve 1878'de artık Bosna askerî işgal altına alınmıştı. Avusturya'nın işgal ve himaye devirlerinde Osmanlı Bosnasının karakteri ve töreleri pek değişmemişti. Bu süre içinde Bosna merkez olmuş, eski ve şanlı Travnik sönmüş, küçük sanatkâr ve memurlar yetiştiren Andriç ailesi de bu kasabayla birlikte fakirleşmişti.

İlk öğrenimini, gittikçe içine kapanan dağlık bölgelere has sertliği içinde direnen Travnik'e benzeyen bir diğer kasabada, Drina üzerindeki Višegrad'ta yaptı. Ortaöğrenimini yapmak için de Sarajevo'ya gitmek zorunda kaldı. O zaman bütün Bosna okullarında Almanca öğretiliyordu. Andriç, 16 yaşlarındayken Fransızca'yı da öğrendi. Bu dil ona kendi mizacına uygun yeni bir dünyaya götürdü. O yılların gençliğindeki özgürlük anlayışı, bütün Balkan ve Doğu insanlarını Victor Hugo'ya hayran etmişti. Andriç de ilk gençlik yıllarında Hugo'ya hayrandı.

Andriç yüksek öğrenimi fasılalı, ama üç üniversitede yaptığından dolayı da çok verimli oldu. Zagrep Üniversitesi felsefe şubesinde kendi memleketini, Kracovie'de Polonya edebiyatını, yirmi yaşında Viyana Üniversitesi'nde ise İslav dilleri ve tarihini öğrendi. O sıralarda henüz bugünkü ün ve itibarına ulaşmamış bulunan Kierkegaard'ı keşfetmişti.

Birinci Dünya Savaşı patladığı sırada (Haziran 1914), Avusturya veliahdını öldüren bir delikanlının mensup olduğu bir Sırp Millî İhtilalci Derneği'nin üyesi (Bosna Gençliği) olarak tevkif edildiği zaman cebin-

de hapisaneye götürebildiği biricik kitap Kierkegaard'ın iki küçük cildi olmuştu. Onun romanlarında da yer yer akislerini bulduğumuz kaderci karamsarlığın bu tutkusundan geldiğini sanıyorum. Bir yıl hapis ve iki yıl da Travnik'te oturmaya mecbur olan Andriç 1917 yılında affedilip de serbest kalınca Zagrep'e gitti. Orada kendisi gibi Güney İslavları Birliği düşüncesiyle yoğrulmuş arkadaşları ile birlikte bir dergi çıkardı: *Knijevni Youg (Ebedi Güney)*, 1918 yılında Hırvat ve Sırpların birleşmelerini ilan eden "Zagrep Millî Konseyi"ne sekreter oldu. Savaşın bitmesi Yugoslavya'nın doğması ile birlikte ona da, Graz Üniversitesi'nde yüksek öğrenimi bitirme fırsatını vermişti. Türk idaresi altındaki Bosna-Hersek'te fikrî hayat üzerine hazırladığı bir tezle edebiyat doktoru oldu (1923).

Barıştan sonra diplomasi yoluna girince (1924), bulunduğu merkezlerde insan ve tarih araştırmalarına devam etti. İki yıl Roma'da, her iki yıl Madrid, Bükreş, Cenevre, Triyeste, Berlin'de kalarak, Rus, İspanyol ve İtalyan edebiyatlarını öğrendi. Avrupa edebiyatı üzerindeki bilgileri genişledikçe Fransız edebiyatının değerlerine daha çok yaklaşıyordu.

Andriç gençliğinden beri yazıyordu. Önce manzumeler, mensur şiirler, Whitmann çevirileri. Hapishanede yazdığı ilk eseri, özlemlerle dolu bir hatıra defterini, *Ex Ponto*, 1918 yılında yayınladı. Aynı yoldaki ikinci kitabı, içindekileri belli eden bir ad taşıyordu: *Endişeler* (1920). Diplomasi mesleğine girip Batı merkezlerini dolaşmaya başlayınca da şairin yerini hikâyeci aldı. Üç hikâye kitabı, hepsi de eski Bosna'nın yerli hayatı, karakteristik insanlarından bahsediyordu (1931-1936). Andriç'in hikâyeleri, gerek kişileri, gerek muhtevaları bakımlarından sonraki romanlarına bir geçiş niteliği gösterirler, bu romanlarının temelleridirler.

Batı Avrupa'nın aydın ve sanatçı çevreleri ve araştırmaları, Andriç'i, Bosna'ya daha sağlam bağlarla bağlamış, Batı kültürünün üstünlüğü ise onu kendi öz varlığına itelemişti. Bunu belki de Yahya Kemal'in Paris'ten Osmanlı dünyasına bağlanarak dönüşü ile karşılaştırabiliriz. Yahya Kemal'in Osmanlı tarihi üzerindeki canlı sohbetlerini hatırlayanların ve bu zevki tadanların Andriç'in bu kitabından çok hoşlanacaklarını sanıyorum.

Ondaki tarihe, çocukluğuna, Balkan insanlarının Doğu ile Batı arasında sallanan talihlerine dair araştırmaları ile karışan bir "özlemler

kompleksi", Yugoslavya'nın oluşu ve başına gelenlerin nedenlerini kurcalayarak gelişmiş, bütün bunları da romanlarında ifadeye götürmüştür. İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında onu Berlin Elçiliği'nde bulan olayların dışında kaldı. Alman işgali altında dört yıl kendini edebiyat çalışmalarına kapadı. O sıralarda yayınlamayı düşünmediği üç roman yazdı ki, bunlardan en önemli ikisi artık Türkçe'ye de çevrilmiş bulunan *Drina Köprüsü* ile *Travnik Kronika*'dır. Balzac'vari bir karakter araştırması olan üçüncüsü *Küçük Hanım* tek bir kişinin çevresinde geçer. Para hırsı içinde yaşlanan bir kızın bir delikanlıya âşık olunca bütün dengesinin bozuluşunu, o zamana kadar baskı altında tutabildiği öteki duygularının peşinden sürüklenerek mahvoluşunu tasvir eder.

Altı yüz yıllık bir ömrü olan Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen çöküşü arifesindeki görünüşünü, Bosna eyaletinin küçük bir kasabasının perspektifinden, iki dünyanın çatışan insanları ile töresel bağlantılar ve dinî doğmaların baskısı altında kalan yerlilerin yaşayışından çıkardığı gerçeklerle anlatma yoluna giden bu romanın adını, çöküşün Batı'dan görünüşünü ifade etmek amacı ile *Gün Batarken* olarak değiştirdim. Batı dillerine çevrilirken de yapılan bu değiştirmeyi, roman meselesinin bize değinen yönü ile değerlendirmek istedim.

Ivo Andriç'i anlamanın ve okumanın Türk okuyucuları için bir zorluk çıkaracağını sanmıyorum. Eserinde kullandığı birçok Türkçe kelimelerin verdiği yatkınlıktan başka, yaşamayı anlayışındaki kaderci ve hafif karamsar dünya görünüşünün, dil ve anlatışına da verdiği özelliklerin Osmanlı anlayışına yakın olmasının da bunda tesiri olacağını sanıyorum. Eseri okur ve çevirirken çok yerinde onun Türkçe ile düşündüğü ve yazdığı sanısına kapıldım. Aynı duyguyu Andriç okuyucularının benimle paylaşacaklarını umuyorum.

Tahir Alangu
Samatya, Eylül 1963

GİRİŞ

Travnik Çarşısı'nın sonunda, gürül gürül akan serin Sumeç Suyu'nun alt yanında, hangi devirden kaldığı iyice bilinmeyen "Lütfiya'nın Kahvesi" adlı küçük bir yer vardır. Buranın ilk sahibi Lütfiya'yı, kasabasının en yaşlıları bile hatırlamıyorlar. Bu Lütfiya, Tranvik'in dört bir yanına serpilmiş olan mezarlıklardan birinde, son uykusuna yatalı yüzyılı aşmış bulunmasına rağmen, herkes kahvesini içmek için Lütfiya'ya gitmekte, birçok sultanların, vezirlerin, beylerin adları unutulduğu halde, onun adı hâlâ anılmakta ve dillerde dolaşmaktadır. Küçük kahvenin bahçesinde, dağın eteğindeki dimdik kayalığın hemen dibinde, bir parça kenarda, üzerinde ihtiyar bir ıhlamur ağacının dallarının çadır gibi gerildiği, yüksekçe ve serin bir yer vardır. Ihlamur ağacının çevresinde, kayalıkla fundalığın arasına, yere alçak sıralar çakılmıştır. Bunlar düzensiz, eğri ve kamburdurlar, ama üzerine oturanlar rahat ederler ve bir türlü de kalkmak istemezler. Yıllar boyu kullanıla kullanıla eski biçimlerini kaybetmişler, sanki oradaki ağaç, toprak ve taşlarla birlikte yerden bitmişler, birbirlerinden ayrılmaz bir duruma gelmişlerdir.

Yaz aylarında, yani mayısın başından ekim sonlarına kadar, burada öğleden sonraları, "ikindi" vakitlerinde, "Travnik Bey-

leri"nin ve onların topluluğuna katılabilen itibarlı kişilerin buluşmaları, çok eski devirlerden beri yerli bir töre haline gelmişti. Günün bu saatlerinde kasaba halkından kimse, bahçedeki bu yüksek yerde oturmayı ve kahve içmeyi göze alamazdı. Buraya "Sofa" denirdi. Ve bu kelime Travnik halkının dilinde, nesillerden beri özel bir toplum ve politika anlamı kazanmıştı. Çünkü bu "Sofa" toplantılarında söylenen, konuşulan ve kararlaştırılan her şey, vezirin divanında, âyanlar arasında hükme bağlanmış kadar değer ve önem kazanırdı.

Gökyüzünün tamamıyla bulutlu olmasına ve yılın bu mevsiminde daima yağmur getiren bir rüzgâr esmesine rağmen, bugün de burada, on kadar yerli bey toplanmış oturuyordu. 1806 yılı Ekim ayının son cuması idi. Kendi gedikli yerlerine oturmuş olan bu beyler, aralarında yavaş sesle konuşuyorlardı. Ama içlerinden çoğu, düşünceli düşünceli güneşin ve bulutların oyununu izliyor, arada bir sıkıntılı sıkıntılı öksürüyorlardı.

Konuşmalar, önemli bir havadis üzerinde dönüp dolaşıyordu. İçlerinden Süleyman Ayvaz Bey dedikleri birisi, bugünlerde bir iş için Livno'ya gitmişti. Orada sözüne güvenilir Split'li bir adamla konuşmuş, işte şimdi beylere anlattığı havadisi ondan duymuştu. Anlattıklarını oradakiler bir türlü kavrayamıyorlar, en ince teferruatına kadar soruşturuyor ve hikâyesini tekrarlamasını ısrarla rica ediyorlardı. Ve Süleyman Bey tafsilatlı hikâyesine yeniden girişiyordu:

- Dinleyin, bakın nasıl oldu. Önce bu adam bana rastgele sordu:

"Travnik'te yeni misafirlerinizi karşılamaya hazırlanıyor musunuz?" dedi. - "Biz mi? Hayır;" diye cevap verdim, "Ne misafirden haberimiz, ne de onlarla bir alış verişimiz var!" - "Olsun, olmasın, herhalde yakında bir misafir kabul etmeniz gerekecek. Bonaparte, İstanbul'dan, Babıâli'den, bir Fransız konsolosunun gönderilmesine ferman istemiş. Bu konsolos da Travnik'te bir konsoloshane açacak ve orada oturacakmış. Ferman da çoktan tebliğ edilmiş. Hemen bu kış konsolosun gelişini bekleyebilirsiniz" dedi bana. Konuşmayı şakaya döktüm: "Yüzlerce yıldan beri konsolossuz yuvarlanıp gidiyoruz. Gele-

cekte de böylesine ihtiyacımız olmayacak. Hem de konsolosun Travnik'te ne işi varmış?" dedim. Ama yabancının latife etmeye hiç de niyeti yoktu. Eskiden nasıl yaşamışsanız yaşarsınız, ama şimdi bir konsolosla yaşamanız gerekecek! Artık eski devirler çok değişti. Bu konsolos sizin orada işlerinizin nasıl gittiğine bakacak. Vezirin yanı başına kurulacak, öteye beriye emirler salacak, ortalığa nizam ve düzen verecek, beyler ve ağaların nasıl davrandıklarına, reayaya* nasıl muamele ettiklerine dikkat edecek ve sonra da olup biteni Bonaparte'ye bildirecek." - "Böyle bir şey şimdiye kadar olmadı ve hiçbir zaman da olamaz!" diye cevap verdim bu gâvur herife. "Şimdiye kadar hiç kimse burnunu bizim işlerimize sokamadı, yine de kimse buna muvaffak olamayacak!" - "Pekâlâ canım! Hele bir bakalım, bu iş neye varacak, görelim!" dedi bana. "Bu konsolosu, çaresiz sizin oraya kabul edeceksiniz; çünkü Bonaparte'nin isteklerini şimdiye kadar kimse geri çeviremedi. Ve İstanbul'daki hükümet de buna karşı koyamayacak. Şuna dikkat et: Bunun ardından Avusturya geliyor, Fransız konsolosunu memlekete soktuktan sonra, kendi konsolosunun da buraya yerleşmesinde direnecek ve sonra da Rusya'ya sıra gelecek..." - "Dur hele bakalım, fazla ileri gittin, ahbap!" diye sözünü kestim. Ama o gâvur köpeği, bildiğinden şaşmazcasına gülümsedi ve bıyıklarını tutarak: "Sana bu söylediklerim veya buna benzer şeyler olmazsa, şu bıyıklarımı kesebilirsin" dedi. "İşte ahbaplar, duyduklarım bunlardan ibaret, bir türlü de aklımdan çıkmıyor."

Böylece Ayvaz Bey hikâyesini bitirdi.

O sırada Fransız ordusu, hemen hemen bir yıldan beri Dalmaçya'da bulunuyordu ve Sırbistan'daki ayaklanmaların da bir türlü sonu gelmiyordu. Bundan böyle, zaten tedirgin bir durumda olan beyleri huzursuzluğa düşürmeye, bu söylentiler yetmişti. Çubuklarından rahatça duman salıvererek, yüzlerinden ve davranışlarından hiçbir şey belli etmemekle beraber kafaları çatlayacak haldeydi. Birbirleri ardından ihtiyatla ko-

(*) Reaya: Osmanlılardan Müslüman olmayan ve vergiye tâbi azınlık anlamında.

nuşuyorlar, bu söylentideki doğruluk ve yalan payının üzerinde tahminlerde bulunuyorlar, meselenin aslına nüfuz edebilmek ve gelişmeleri daha henüz başlangıçta iken boğmak için ne gibi tedbirler almak gerektiğini düşünüyorlardı.

İçlerinden bazılarının görüşüne göre, işin aslında uydurulmuş ve şişirilmiş bir taraf vardı. Bununla herkesin huzurunu bozmak ve korkutmak maksadı güdülüyordu. Buna karşılık diğerleri, görülmemiş yeni bir çağa girildiğini, İstanbul, Bosna ve bütün dünyada duyulmamış acayip olayların geçtiğini, bundan dolayı da artık hiçbir şeylere şaşılmaması gerektiğini, aksine her şeyin sessizce ve basitçe olup bitebileceğini ileri sürüyorlardı. Bir üçüncü grup ise bu dünyada bir tane Travnik bulunduğunu, onun da rastgele bir şehir veya bir taşra kasabası olmadığını, bundan dolayı da başkalarına layık görülebilecek işlerin kendilerine tatbik edileceğinin düşünülmesinin bile uygun olamayacağını ileri sürdüler.

Hepsi de, sadece konuşmalara katılmış olmak için birkaç söz söyledi ama bunlardan hiçbiri durumu olduğu gibi belirtmek istemedi. Aslında içlerinden en yaşlısının bu konuda ne söyleyeceğini beklemekteydiler. Aralarında en yaşlıları da Hamdi Bey Teskerciç davranışlarında biraz ağırlık olmakla beraber hâlâ gücü kuvveti yerinde ve dev yapılı vücudu ile de muhteşem bir ihtiyardı. Birçok savaşlara katılmış, yaralar almış, esaretlerden kurtulmuştu. Ayrıca on bir oğlanla sekiz kız babasıydı. Ve çevresinde, birçok torunları ve hısımları ile bir dağ gibi yükselmekteydi.

Bıyık ve sakalı seyrekleşmiş, sert ve düzgün çizgili çehresi, yanıp kavrulmuş, çok eskiden bir barut patlamasından kaldığı belli olan yara yerleri ve mavi yanık lekeleriyle doluydu. Ağır, kurşun rengindeki gözkapakları aşağı sarkıyordu. Sözü aldı mıydı, ağır, fakat dobra dobra konuşurdu.

Bir aralık Hamdi Bey, bu muammalı tavsiyeleri, tahminleri, yılgınlıkları şaşılacak derecede genç sesiyle kesiverdi:

- Meşhur meseldir, Hacı ölmeden matemini tutmayalım hele ve alemi de yok yere telaşa salmayalım. Ne olup bittiğinin iyice farkında olabilmek için gözleri ve kulakları açmalı; ama her

şeyi de hemen ciddiye alıp telaşa kapılmaya mahal yoktur. Şu konsolos üzerinde ne biliyoruz ki şimdilik. Bazen gelecek diyorlar, bazen gelmeyecek. Hem kalkıp gelmiş olsa bile, Laşva Suyu tersine akacak değil ya, eskiden olduğu gibi yatağında akıp gidecek. Biz burada kendi toprak ve mülkümüzde yaşıyoruz. Buraya dışarıdan her gelen de, yabancı bir diyara gelmiş olacak. Şu bizim yurdumuzda nice ordular ufalanıp gitti, hiçbirisi uzun zaman burada tutunamadılar. Niceleri buralara kök salmak niyetiyle geldiler; ama hepsi her zaman tabana kuvvet kaçmak zorunda kaldılar. Şimdi de kim gelirse gelsin, başlarına aynı şey gelecektir. Hem onların İstanbul'dan istedikleri fermanın yazılıp mühürlenmesi üzerinden çok zaman geçmemiş olmalı. Birisi böyle bir şey dilemiş olabilir, ama her arzu yerine getirilemez..."

Hamdi Bey, son sözlerini kızarak söylemişti. Konuşmasını kesti, çevresindeki herkes susarken, çubuğundan bir nefes çekip dumanlarını savurdu ve devam etti:

- Dedim ya kalkıp gelmiş olsa bile!.. Beklemeli, işler ne yolda gelişecek ve burada ne kadar duracak. Ateşi gün doğana kadar yanabilen kimse çıkmadı daha, o halde, şunun ateşi de canım, adı neydi?.. Şunun ateşi de...

Hamdi Bey öksürdü, hiddetini yenerek öksürdü ve ancak böylece bütün zihinlerde hayaleti dolaşan ve bütün dillerin altında yatan Bonaparte'nin adını söylemekten kurtuldu.

Artık kimse başka bir laf etmedi ve son haberler üzerindeki konuşmalar böylece sona ermiş oldu.

Güneş birdenbire bulutlarla örtüldü, bir şiddetli ve serin bora esti. Su kenarındaki kavaklardan dökülen kuru yapraklar, madenî hışırtılı sesler çıkardılar. Travnik Vadisi boyunca aşağı inen buz gibi bir sağanak, Sofa çevresindeki toplantı ve danışmaların artık sonunun geldiğini gösterdi. Beyler, birbirlerini sessizce selamlayarak evlerine gitmek üzere ayrıldılar.

I

1807 yılının ilk ayı, Travnik'te o zamana kadar bilinmeyen birtakım acayip olayların ortaya dökülmesi ile başladı.

Travnik'te hiçbir zaman, en ücra köşesinde bile, bu kasabanın, gündelik olaylarla sarmaş dolaş, basit bir hayat sürülsün diye kurulduğu düşünülmemiştir. Vilenica Dağı'nın eteğindeki basit köylüler bile buna inanmaz. Bu hususdaki temel düşünce ve şuur, Travnik'lilerin, diğer insanlardan daha başka oldukları, daha iyi ve daha yüksek seviyeli doğdukları ve yaratıldıkları noktasında toplanır. Bu şuur, onlara Vlaşiç Dağı'nın soğuk rüzgârları, Şumeç Irmağı'nın keskin suları ve Travnik dolaylarındaki güney yamaçlarının lezzetli buğdaylarıyla geçer, bütün yerlilerinin varlıklarına siner, onları ne uykuda, hatta ne de sefaletle, ölüm saatlerinde bile terketmez.

Herkesten önce, kasabada oturan yerli Müslümanlar için bu böyledir. Ama çevredeki dik yamaçlara dağılmış olan, yahut kasabadan uzakça, ücra yerlere çakılmış gibi yaşayan, her üç mezhepten gelen reayanın bile, bu şuurla dolu oldukları görülür. Evet, bu kasaba, kendi seçkinliğini bilir görünmektedir. Daha dış görünüşü ve mahallelerinin halinden, alışılmışın üstünde, kendi benliğine sahip ve mağrur oldukları belli olmaktadır.

Aslına bakılırsa, onların bu kasabaları, zamanın geçmesiyle,

nesilden nesile, üstüste yapılmış ve biçim almış, dar ve derin bir vadiden başka bir şey değildir. Burası, içinde insanların farkında olmadan takılıp kaldıkları, yavaş yavaş varlıklarını kendi ihtiyaçlarına uydururken, kendilerini de ona intibak ettirdikleri, tahkim edilmiş eski bir geçit yeridir. Şehrin iki yanından, dağ yamaçları, sarp ve dik olarak aşağı yola, ancak yer bırakacak şekilde, sivri bir köşe halinde birleşirler. Öyle ki, bütün bu manzara, yarı açılmış resimli bir kitabı andırır: Sol ve sağda basamak basamak sıralanmış olan bahçeler, sokaklar, evler, tarlalar, mezarlıklar ve camiler, bu kitabın iki yan sahifesindeki resimlerdir.

Tabiatın bu kasabayı ne ölçüde, güneşli günlerden mahrum bıraktığını hiç kimse hesaplamak zahmetine girmez. Ama burada güneşin, Bosna'nın sayısız şehir ve kasabalarının herhangi birindekinden daha geç doğup erken battığına hiç şüphe yoktur. Bu konuda Travnik'liler bile tartışmazlar. Bununla birlikte, güneşin gökyüzünde göründüğü sürece de, başka hiçbir yerde, kendi şehirlerinin üzerinde olduğu kadar ihtişamla parlamadığını iddia ederler.

Aşağıda, ta dibinden Laşva Suyu'nun aktığı bu dar vadide, kaynakların, su arıklarının ve derelerin alacalı bir örnek meydana getirdikleri yerlerde, bu sulak ve sonsuz hava cereyanlarına açık olan tabiatın hemen hiçbir yerinde, yol denilebilecek şey yoktur. Düz yerlerin her yanından, aldırmadan, düşünmeden geçilebilir. Bütün bu havali, inişli ve yokuşlu, birbirini kesen ve birbirine karışan, yanyana uzanan, yollar, çitler, bahçeler ve küçük kapılar, mezarlıklar, yahut küçük mesçitlerle doludur.

Burada, su kenarında, her yanında esrar tüten, hareketli ve muazzam ana kuvvet kaynağının yanında, Travnik'liler, bir kuşaktan öteki kuşağa ulaşarak dünyaya gelir ve ölürler. Burada büyür ve gelişirler, zayıf ve solgun yüzlüdürler, ama eninde sonunda büyürler ve dayanıklı olurlar. Burada, vezirin konağının tam karşısında, kibirli, sırım gibi, uzun, uysal, kendini beğenmiş ve ukala bilgiçler yaşarlar. Burada işlerine, güçlerine bakarlar ve zengin olurlar; avare avare öteye beriye çömelirler,

fakirliğe düşerler. Ama hepsi de davranışlarını bozmadan kendilerini çekip çevirirler ve bu hususta çok dikkatlidirler. Gürültülü kahkahalarla gülmesini bilmezler, ama istihza ile gülümsemekten anlarlar; az konuşurlar; ama başkaları üzerinde dedikodu etmeyi pek severler. Ve sonunda zamanları gelince de, her biri kendi dinine ve âdetlerine uygun törenlerle, taşkın sel sularının tehdit ettiği mezarlıklara gömülür ve onların yerlerini de, kendilerine benzeyen yeni bir nesil alır.

Artık hoş şeylerin ümit edilmediği ve hiçbir iyiliğin de hesapta olmadığı bir devir gelmiş çatmıştı. Bununla birlikte, mağrur ve kurnaz Travnik'liler, eskiden olduğu gibi, kökten değişmelere ve herhangi bir gafil avlanışa uğramadan yaşayabilmek için hiçbir olayın çıkmamasını arzu ediyorlardı. "İmparatora düşman olunur da, arada kan akar, memleket ateşe verilirse, sonu hayra çıkar mı? Yeni bir vezir mi? Hiçbir şeye hayrı olmaz, aksine, şimdikinden daha kötüsü gelir. Sonra onunla birlikte geleceklerin kim oldukları henüz bilinmiyor. Muhakkak kalabalık ve açtırlar, hem de Allah bilir ne çeşit yeni angaryalar çıkaracaklar. (Şimdiye kadar gelen vezirlerin en iyisi, ancak Priboj'a kadar gelip de oradan tekrar İstanbul'a dönüp giden birisi olmuştu. Üstelik Bosna toprağına ayağını atmamıştı.) Veyahut bu gelen bir yabancı mıdır? Belki de seçkin bir yolcu. Ona da nasıl muamele olunacağı bilinmelidir. Kasabada bir miktar yemek parası ve birkaç hediye bırakır, ama ardından, araştırma ve soruşturmalar hazırdır. Bu konuk, kimin nesidir, kimin evinde gecelemiştir ve kimlerle konuşmuştur? Kafanı kemendin halkasından kurtarırsın ve baş ağrısı veren dırdırlardan yakam sıyırırsın, ama dünya da başına zindan kesilir. Hem de kazandığının on mislini ödersin. Veya bu kimse bir casus mudur? Yahut bilinmeyen bir devletin, şüpheli bir amaçla yolladığı bir kimse midir? Neticede, kimin yüreğinde ne maksat güttüğü ve kimin, hangi elin aleti olduğu asla bilinemez. Kısacası, bugünlerde hiçbir şeyden iyilik umulamaz. Bu sıralarda ancak elimize geçebilen bir lokmacık ekmeği rahatsız edilmeden yemeli ve dünyanın en muhteşem kasabasında, barış içinde sayılı günlerimizi yaşayabilmeliyiz. Tanrı bizi

azgınlıktan, kibar konukların şerrinden ve büyük olayların kötülüklerinden korusun."

Travnik ileri gelenleri, 19. yüzyılın ilk yıllarında, sükûnet içinde, böyle düşünüyorlar ve böyle arzu ediyorlardı. Bu düşüncelerini de ancak kendilerine sakladıkları, belli bir şeydir. Zira her Travnikli, düşünce ve bilgilerini ortaya koyana ve uygun biçimde açıklayıncaya kadar, uzun, dolaşık, ağır ağır yürünebilen bir yolu geride bırakmalıdır.

Son zamanlarda, 18 yüzyılın 19. yüzyıla döndüğü yıllarda, tarih sahifesinde, birçok karışık olaylar ve kökten değişmeler geçmekteydi. Bütün bu olaylar, her yönden gelip insanların üzerine saldırıyorlar, birbirleriyle çarpışıyorlar ve bütün Avrupa'yı ve koca Osmanlı Devleti'ni karmakarışık ediyorlar; hatta bu çukur vadiye kadar ulaşıyor, sonra da kendi getirip yığdığı, kum setleri önünde göllenen bir çağlayan gibi birdenbire duraklıyorlardı.

Daha Macaristan'dan geri çekildikleri zamandan beri, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki münasebetler gitgide çetinleşmiş ve karışmış, genel yaşama şartları da gittikçe uygunsuz bir duruma gelmeye başlamıştı. Bu koca devletin savaşçıları -ağalar ve sipahiler-, verimli Macar ovalarındaki zengin mülklerini kaybetmişler, çok kıt ve verimsiz topraklarına çekilmek zorunda kalmışlardı.

18. yüzyılda, Bosna'ya doğru ilerleyen savaşlar, öte yandan da Hıristiyan reaya kitlesi arasında aşırı ümitlerin yayılmasına sebep oldu ve o zamana kadar farkında olmadıkları dış dünyaya gözlerini açtılar. Bu hal, reaya tabakası ile "hüküm süren Osmanlı efendileri" arasındaki münasebetlere tesir etmeden kalamazdı. İki kampta bulunanlardan her biri -henüz gelişmenin bu safhasında iki kamptan ne dereceye kadar bahsedilebilirse- kendi tarzlarında mücadele ediyorlar ve o zamanların şartlarına uyan çare ve vasıtalara da başvuruyorlardı. Osmanlılar baskı ve hakimiyetlerini kullanarak çalışıyorlar, Hıristiyanlar ise sabır ve hile ile, aynı zamanda suikastler yahut suikast hazırlıkları ile direnmekte devam ediyorlardı. Onlar, yaşama haklarını savunmaya ve kendi tarzlarında yaşamaya, Hıristi-

yanlar da kendi iddialarını kabul ettirmeye gayret ediyorlardı. Reaya tabakası Osmanlıları eskisinden fazla ağırlığını hissettikleri bir yük olarak duyuyorlar, buna karşılık ötekiler de, reayanın aşırı isteklerde bulunmaya başladığını ve uzun zamandır artık eski durumlarında olmadıklarını, hiddetlenerek tespit etmiş bulunuyorlardı. Bu suretle karşı karşıya gelmiş menfaatlerin çarpışması, dinî inançlar, çabalamalar ve beklemelerle, sonunda iyice düğümlenmiş bir yumak meydana çıktı. Hem bu yumak, Osmanlıların Venedik, Avusturya ve Rusya ile yaptığı uzun savaşlar sonunda, daha da karıştı ve uç vermez bir duruma geldi. Bosna'da gelişmeler gitgide daha sıkıcı ve bulanık hale gelmeye başladı; anlaşmazlıklar yığıldı, hayat gittikçe güçleşti, düzen ve güvenlik gitgide bozulmaya yüz tuttu.

19. yüzyılın başlarında, yeni bir çağın ve yeni bir mücadele tarzının başlangıcına belirli işaret, Sırbistan'daki ayaklanma oldu. Bununla birlikte bu dolaşık yumak, daha da sıklaştı ve çözülmez hale geldi.

Sırbistan'daki ayaklanma, zaman gittikçe, bütün Bosna'yı ve aynı zamanda Travnik Kasabası'nı da sürekli olarak yeni dertlere, başağrılarına, zararlara, masraflara, kayıplara uğrattı. Hiç şüphesiz Travnik'in yerli Müslümanlarından çok; vezir, Osmanlılar ve Bosna'nın diğer kasabaları bundan müteessir oluyorlardı. Onlar için bu öyle büyük ve o kadar önemli idi ki, bir tek seferle halledileceğini bilseler, bunun için servetlerini de ve hatta başlarını da bu oyuna koymaya hazırdılar. Karayorgi Ayaklanması'nı Osmanlılar küçümsüyorlar, suni bir umursamamazlıkla "kuru kalabalık" olarak vasıflandırıyorlardı.

Avrupa'yı baştan başa kesip biçen Napolyon seferleri, Travnik'liler için değerli bir konuşma mevzuu olmuştu. Başlangıçta bu savaşlardan, gerçek hayatla bir ilgisi bulunmayan ve hiçbir ilgisi olmasına da imkân olmayan, yorumlanan ve açıklanan uzak olaylar imişçesine söz edildi. Ancak Fransız kıtalarının Dalmaçya'ya girişinden sonradır ki, "Bonaparte", Bosna'nın ve Travnik'in, el değecek yakınlığında, bir baş kişi olarak konuşmalarına yerleşti.

İşte bu sıralarda, yeni vezir Hüsrev Mehmet Paşa Travnik'e

ulaştı. Napolyon'a saygıyı ve Fransız olan her şeye karşı ilgiyi de birlikte getirdi. Öyle ki, Travnik'liler, onun, bu hususta bir Osmanlı ve sultanın bir valisi olarak fazlaca ileri gitmesinin yakışık almadığını, dokunaklı bir şekilde belirttiler.

Bütün bunlar yerli Müslümanları huzursuzluğa düşürdü; asabileştirdi; böylece bir müddet sonra Napolyon ve yaptıkları üzerinde rastgele, fazla bir şey ifade etmeyen cümleler sarfetmeye veya buna dair birçok söze, ancak ağızlarına kibirli ve küçümseyici bir çarpıklık vererek cevap vermeye başladılar. Bu halin, kendilerini, "Bonaparte"ye karşı tamamıyla korumaya ve kendilerini olayların dışında tutmaya pek bir yardımı da dokunmadı. Hem bu olaylar, Bonaparte'nin kişiliğinden gelen şaşılacak bir çubuklukla -ortadan çevreye yayılan dalgalar halinde- genişliyor ve kaçanlara da, yerlerinden kımıldamayanlar kadar çabuk ulaşan bir yangın veya bulaşıcı bir hastalık gibi yayılıyordu. Travnik'liler için bu meçhul ve asla görünmeyen Fatih, Travnik Kasabası gibi dünya yüzünün diğer birçok şehirlerini de huzursuzluk, hareket ve heyecan kargaşalığına düşürmüştü. Kulaklarında "Bonaparte"nin sert ve çınlayan adı, Travnik Vadisi, yıllarca bir gerginlik içinde yaşadı ve Travnik'liler -istesinler, istemesinler- köşeli ve kaba heceleri ağızlarında gevelemek zorunda kaldılar. Onun adı, uzun bir süre kulaklarında vınladı ve gözleri önünde çaktı durdu. Böylece şimdi de artık "konsoloslar devrine" girilmiş oluyordu.

Bütün Travnik'liler -hiç müstesnası yoktur-, umursamaz görünmesini ve duygulanmamış gibi davranmasını pek severler. Buna rağmen bir konsolosun geleceği, bazen bir Fransız'ın, bazen bir Avusturyalının, bazen bir Rus'un, hatta her üçünün birden gelecekleri söylentileri, onların içinde birtakım umutlar ya da endişeler doğuruyor, arzular ve beklemeler uyandırıyordu. Ve bütün bunlar artık tamamıyla gizlenmiyor, aksine, konuşmalarındaki canlılığı ve ruhları harekete getiriyordu.

Sonbahardan beri etrafta dalgalanıp dolaşan şayiaların mahiyetinin ne olduğunu kimse bilmediği gibi, hiç kimse de bu konsolosların buralara neden gelmeleri gerektiğini ve Travnik'te ne işleri olduğunu söyleyemiyordu. Bu durum karşısın-

da rastgele bir haber veyahut alışılmış bir söz, halkın görüşme ve tartışmalarını ateşlemek için hayal güçlerini harekete getiriyordu. Hatta daha fazlası bile. Ruhların derinliklerinde saklanan, ama ne sözle, ne de davranışlarla meydana vurulmayan şüpheler ve korkular, gizli arzular ve düşünceler selinin çözümlenmesine sebep oluyordu.

Yerli Müslümanlar yukarıda belirttiğimiz gibi, kaygıya düşüyorlar. Bezgin ve endişe içinde, herhangi bir konsolosun gelişi ihtimali üzerinde konuşuyorlardı. Dış memleketlerden gelen şeyleri kabul etmiyorlardı. Kuşkulu ve yeni olan her şeye karşı peşin hüküm sahibi idiler. Ve bunlar, hâlâ sessizce, şu kötü söylentilerin ve zamanın kötü belirtilerinin, konsolosların gelemeyişlerinin de mümkün olduğunu, bu takdirde havadislerle birlikte gelen kötü devir belirtilerinin de tekrar ortadan silinip kaybolacağını ümit ediyorlardı.

Buna karşılık, Hıristiyanlar, Ortodokslar kadar Katolikler de bu türlü haberlerden memnun oluyorlar, bir kaptan bir kaba suyun boşaltılışı gibi, ağızdan ağıza, kaçamak şekilde ve fısıldaşarak aktarıyorlardı. Zira onlar bu söylentilerin içinde belirsiz ümitlerinin bir ifadesini ve gelecek devrimlerin hayalini görüyorlardı. Ama bu devrimler de kendilerini, yalnız iyiliğe doğru götürebilmeliydi.

Tabiî her biri işlere kendi gözlükleriyle ve çok defa başkalarına aykırı gelen bir açıdan bakıyorlardı.

Çoğunluğu teşkil eden Katolikler, Viyana'daki kudretli Katolik kayzerinin himayesi ve yardımını getirecek, nüfuzlu bir Avusturya konsolosunun rüyasını görüyorlardı. Sayıca daha az ve son yıllarda Sırbistan'daki ayaklanmalar yüzünden sürekli kovuşturmalara uğrayan Ortodokslar, bir Avusturyalı veya bir Fransız konsolosundan pek fazla bir şey beklemiyorlar, aksine bunda, ancak Osmanlı hâkimiyetinin çökmeye yüz tuttuğunun iyi bir işaret ve delilini görüyorlar, iyilik ve kurtuluş müjdeleyen bir kargaşalık devrinin başlayacağını ümit ediyorlardı. Bir Rus konsolosu olmaksızın hiçbir şey yapılamayacağını eklemeyi de unutmuyorlardı.

Sayıca az olmalarına karşılık çok uyanık olan İspanyol ko-

lundan gelen Yahudilere, bu rivayetler, sanki ulaşmamış görünüyor, yüzyılların kendilerine öğretmiş olduğu biçimde, iş güç uğraşmalarına batmış eski suskunluklarını, bütün sertliği ile muhafaza ediyorlardı. Ama "Yahudilere bir baba gibi iyi davranıyor" diye adı çıkan büyük Fransız İmparatoru Napolyon'un konsolosunun Bosna'ya geleceği haberi, onların düşüncelerini de heyecanlandırmıştı.

Yabancı konsolosların geleceği söylentileri, bizim memleketteki bütün yeniliklerde olduğu gibi, birdenbire, beklenmeden ortaya çıkıverdi. Aşırı ölçüde dallanıp budaklandı. Birkaç hafta sonra, yeni bir şiddet ve yeni bir kılıkta ortaya çıkmak üzere, birdenbire ortadan kayboldu.

Bu yıl, çok yumuşak ve kısa süreceğe benzeyen kış ortalarında, fısıltı haberlerini doğrulayan ilk alametler belirdi. Split'ten gelen Pardo adındaki bir Yahudi göründü ve Travnik'li tüccar Juso Atiyas'la birlikte, Fransız konsolosluğu için uygun bir ev araştırmaya giriştiler. Her yerden soruşturuyorlar, kasabanın kadısına çıkıyorlar ve Evkaf mütevellisinin peşine düşüp binaları gözden geçiriyorlardı. Ara sıra Dubrovnik'li tüccarların kullandıkları ve bu yüzden de "Dubrovnik Hanı" denilen, İslâm cemaatine ait biraz bakımsız ve büyük bir yapı üzerinde karar kıldılar. Kasabanın dışında, medresenin üstünde, ortasından bir dere geçen dik bir bayırdaki bahçenin ortasındaydı. Satınalma anlaşmasının hemen ardından, yapıyı düzene koymak için, işçiler, marangozlar ve duvarcılar bulundu. O zamana kadar bir yanda duran ve dikkati çekmeden boş pencere çerçeveleriyle dünyaya şaşkın şaşkın bakan bu ev, birdenbire yeniden canlandı. Halkın dikkatini, çocukların ve aylakların meraklarını çekti. Nereden geldiği bilinmez, birdenbire ortaya "arma" ve "bandıra" kelimeleri düşüverdi. Bu adları alan şeyler de ortaya çıktı ve yabancı konsolos kimsenin görmediği daimi olarak asıldı. Bunlar, şüphesiz o zamana kadar kimsenin görmediği şeylerdi. Ama yerli Müslümanlar, bu ağır basan manalı kelimeleri pek seyrek ağızlarına alıyorlar ve aldıkları zaman da, homurdanarak surat asmadan edemiyorlardı: Bundan dolayı da Hıristiyanlar, bu kelimeleri sık sık kulla-

namıyorlar, ancak bu durumdan hoşlanarak ve gizlice kendi aralarında fısıldayabiliyorlardı.

Yerli Müslümanlar tabiî heyecanlarını açığa vurmayacak kadar çok akıllı ve çok mağrur idiler, mahrem konuşmalarında bu hususta ki endişelerini hiç saklamıyorlardı.

Çoktan beridir devletlerin sınır çitlerinin yıkıldığı ve Bosna'nın artık muhafazasız bir ülke haline geldiği, bundan böyle yalnız Osmanlıların değil, gâvurların da istedikleri gibi buralarda dolaşabileceklerini, bu arada hatta reayanın da başını dikmeye başladığını, hiçbir vakit bu derece küstahlaşmadıklarını öğrenerek azap duyuyor ve dertleniyorlardı. Ve şimdi de üstelik burada, şu gâvurun konsolosu ve ispiyonları ortaya çıkacaklar ve kendi kayzerlerinin hâkimiyet ve kuvvetlerini adım adım takip etmeye gayret edeceklerdi. Eski Bosna'da hüküm süren o eski ve iyi düzen ve "Fevkalade huzur"un sonu yaklaşıyordu. Bu hususta Tanrı'nın iradesi ve tavsiyesi, eski nizamı şöylece ortaya koymuştu. Sava'ya kadar Osmanlılar hâkim olacaklar, oradan öteye de Nemseliler!" Tanrı'nın bu kadar açık ve seçik buyruklarına karşılık, artık her vaftizli kefere, sınır çitlerini sallamaya, gizli ve kapaklı olarak gece gündüz onları kökünden sökmeye çabalıyordu. Evet, son zamanlarda Tanrı'nın buyruğu bile, gitgide açık anlamını ve anlatma gücünü kaybetmişti. Buranın eski yerlisi olan Müslümanlar, gizlemedikleri bir memnuniyetsizlikle "bakalım daha neler olacak, daha kimler başımıza buyruk kesilecekler?" diye birbirlerine soruyorlardı.

Ve aslında da, Hıristiyan halkın, yabancı konsolosluğunun açılışı ile ilgili haberlerden bahsedişleri, Müslümanların vehimlerinde haklı olduklarını ispat etti.

Herkes birbirleriyle "Bayrak çekilecek!" diye fısıldaşıyor ve gözler öylesine parlıyordu ki, bahis konusu olan sanki kendi bayraklarıydı. Gerçekte hiç kimse, bunun nasıl bir bayrak olması gerektiğini ve çekildiği takdirde önemli olabileceğini kesin olarak bilmiyordu. Fakat yakın bir gelecekte, yeşil renkli Osmanlı sancağından başka bandıraların da açılacağını ve onun yanında serbestçe rüzgârda dalgalanabileceği düşüncesi,

ancak reaya tabakasında uyanabilecek ve onlarca anlaşılabilecek sevinçleri parlatıyor ve ümitleri alevlendiriyordu. İki kelimecikten kurulu "Bayrak çekilecek!" sözü, bazı zavallı açların karanlık yuvalarını birkaç dakika için aydınlatıyor, aç midelerine keyif verici bir duygu halinde sokuluyor ve ince elbiseleri içindeki vücutları artık eskisi kadar üşümüyordu. Bu iki basit, anlamı iyice belli olmayan kelimenin çınlaması ile reaya sırasından bazılarının kalpleri daha çabuk çırpıyor, gözleri muhteşem renkler ve altından haçlarla kamaşıyor ve bütün Hıristiyan imparatorlarının ve krallarının bandıraları bir fırtına gibi kulaklarında hışırtılar çıkarıyordu: Evet, insanda azim ve metanet oldukça, mücadele ve kavga yoluyla yaşamakta kararlı da olursa, böyle bir tek kelimecikle canlanması mümkündür.

Bu arada çarşıdaki bazı tüccarların, neden dolayı bu değişikliği şakrak bir umutla karşıladıklarını gösteren daha başka bir sebep de vardı. Yeni, meçhul, ama şüphe yok ki varlıklı şahsiyetlerin gelmesiyle, onlar için herhalde çok iyi iş fırsatları açılmış olacaktı. Zira, herhalde bu efendiler alışverişte de bulunacaklar ve para harcayacaklardı. İşler son yıllarda gevşek gidiyordu ve malların sürümü, hele Sırbistan'ın Babıâli'ye karşı ayaklanışından beri çok azalmıştı. Birçok angarya ve mükellefiyet hizmetleri ve sık sık memlekette yapılan tekalifi harbiye* derlemeleri, köylülerin şehirden uzak durmalarına sebep oluyor, bu yüzden hemen hemen bir şey satın almıyor yahut pek zaruri olan şeyleri tedarik ediyorlardı. Devlete ait işlerde de gene kötü ödeyici ve ihmalci bir müşteriydiler. Üstelik komşu Slavon ili, Osmanlılardan yapılacak bütün ithalata karşı tecrit edilip ayrılmış durumda, Dalmaçya ise Fransız kıtalarının gelişinden beri güvenilmez ve sallantılı bir pazar durumuna girmiş bulunuyordu. Bu şartlar altında Travnik'in iş dünyasında en küçük ayrıntılar bile ciddiye alınıyor ve her şeyden önce, yorumlanan bazı işaretlerden, iyiye doğru bir dönüş manası bile sezinlemeye temayül ediliyordu.

(*) Askerî ihtiyaçlar için halktan toplanan vergi.

Nihayet aylardan beri kulaktan kulağa fısıldanan şey oldu: İlk önce Fransız umumi konsolosu Travnik'e geldi. Şubat sonuydu, oruç ayı Ramazan'ın son günü. Böylece aşağıda çarşıda halk, batmakta olan soğuk şubat güneşinde, iftardan bir saat önce, konsolosun gelişini seyretti. Meraklı Çingene çocuklarının şamataları konsolosun gelişini haber verdiği sırada, tüccarlar, hemen mallarını derleyip toplamak ve dükkânlarını kapatmakla meşgul idiler.

Kafile tahminden daha küçüktü. Vezirin ulaklarının başında divan memurlarının en seçkinlerinden ikisi, altı atlı ile geliyordu. Konsolosu, tâ Laşva kıyısından karşılamışlardı. Hepsi en iyi koşumlu güzel atlara binmişlerdi. Alayın iki yanında ve sonunda, konsolosa,, buraya kadarki bütün yolculuğunda yoldaşlık eden Livno subaşısımn seymenleri at sürüyorlardı. Kaşağılanıp fırçalanmamış küçük beygiri üzerinde, subaşı, yorgun ve titreyen haliyle oldukça gösterişsiz bir tesir bırakıyordu. Alayın ortasında tıkız ve oldukça yaşlanmış bir bakla kırı atın üzerinde, Fransız Başkonsolosu geliyordu, Mösyö Jean Daville, iri yapılı, mavi gözlü, sarı bıyıklı ve kızıl yüzlü bir adamdı. Yanında kendisine tesadüfen katılan, Fransız Konsolosu olarak Edirne'de bulunan kardeşine gitmekte olan arkadaşı Pouqueville vardı. Her ikisini de ölçülü bir aralıkla, daha önce zikrettiğimiz Split'li Yahudi Pardo ile Fransızların hizmetine girmiş, Sinjli,* güçlü kuvvetli iki adam izliyordu. Her üçü de burunlarının ucuna kadar kara ve kalın çuhadan kaputlarına sımsıkı bürünmüşler ve kızıl renkli köylü şallarına sarınmışlardı. Çizmelerinin konçlarından otlar fışkırıyordu.

Görünüşe bakılırsa, kafile, ne büyük, ne de ihtişamlı idi. Üstelik kış havası, onlardaki şatafat ve mevkiin son izlerini ortadan kaldırmış, kavurucu ayaz hepsini kaba elbiseler giymeye, atları üzerinde vücutlarını ezip büzmeye ve hızla yürüyüşe zorlamıştı.

Böylece kafile, bir yığın yarı donmuş Çingene kopilini hesaba katmazsak, olup bitene hiç aldırmayan bir sıra Travnik'liler

---

(*) Bosna ve Dalmaçya sınırında iriyarı adamları ile ün salmış bir kasaba.

arasından geçti. Türkler, gelenleri görmemiş gibi davranıyorlar; Hıristiyanlar ise, dikkati çekecek şekilde bakmaya bile cesaret edemiyorlardı. Ama kaçamaktan veyahut bir yere gizlenerek seyredenlerin hepsi, bu acıklı, yavan ve adi manzaradan, büyük "Bonaparte"nin konsolosluk kafilesinin bu halinden bir parça şaşkınlığa düşmüşlerdi. Çoğu bir konsolosu, çok yüksek bir rütbe sahibi olarak tasavvur ediyor, apoletler, kordonlarla dolu, ihtişamla parlayan üniformalı, halis kan bir aygır üstünde veya bir geçit resmî arabasından çıkıp geleceğini tasarlıyorlardı.

II

Konsolosun yoldaşları handa attan indiler; bizzat konsolos ile Bay Pouqueville ise, Travnik Yahudilerinin en zengini ve ileri geleni Josef Baruch'un evinde konuklandılar. Zira Fransız Konsolosluğu için seçilen büyük yapının tamiri, en erken, on beş gün içinde bitirilebilecekti. Böylece Ramazan Bayramı'nın ilk günü, Baruch'un küçük, fakat sevimli evinde, alışılmamış bir misafir uykudan uyandı. Ona ve Mösyö Pouqueville'e bütün zemin katı ayrılmıştı. Daville'e, oldukça geniş bir köşe odası verilmişti. Pencerelerden ikisi nehirden tarafa açılıyor, öteki ikisi de, bir ağaç çitten öteye, çöl gibi bomboş, gündüzleri bile çözülmeyen buzdan bir örtü altındaki bahçeye bakıyordu.

Üst katın döşemesinden aşağıya, aralıksız gürültü ve patırtılar geliyordu. Baruch'un bir sürü çocuğu, öteye beriye koşuşuyor ve bağırışıyorlar; arasıra da, tehdit ve beddualarla beyhude yere çocuklarını zaptetmeye çabalayan analarının sesi duyuluyordu. Şehir tarafından bayram toplarının gümbürtüleri ve çocukların patlangaçlarının çatırtıları duyuluyor ve bunların hepsini de, Çingene musikisinin kulakları tırmalayan tamtamları bastırıyordu. İki davul tek sesli vuruyor ve onların vuruşlarının boğuk ve bulanık fon müziğinin önünde, ani duraklamalar ve tiz perdelere tırmanışlarla meçhul bir melodiyi dokuyan zurnanın çalışı yükseliyordu. Travnik gibi bir kasabayı bile, her zamanki sükünetinden koparan, yılın nadir günleriydi bunlar.

Baruch'un, konsolosun, vezir tarafından törenle kabulünden önce sokakta görülmesini uygun görmemesi üzerine, Daville, üç bayram gününü de, büyük odasında geçirdi. Hep aynı küçük nehir ve ayazdan donmuş bahçe gözlerinin önündeydi. Fakat kulaklarında, evden ve şehirden ona kadar ulaşan, bütün alışmadığı gürültüler çınlıyordu. İspanyol ve Doğu mutfağının bir karışımı olan bol etli ve bereketli Yahudi yemeklerinin, zeytinyağı, yanmış şeker, soğan ve keskin baharatın ağır kokuları, bütün evi kaplıyordu.

Daville, vaktini, hemşehrisi Pouqueville'le gevezelik etmekle, muhtelif görüşlerini anlatmakla veya bayramın üç gününden sonraki cuma gününde yapılması kararlaştırılan huzura kabul töreni üzerinde bilgi almakla geçiriyordu.

Konak'la yeni konsolos arasındaki bağlantı işlerini, Osmanlıların ve yerlilerin "Davna" diye çağırdıkları, vezirin özel hekimi ve tercümanı olan César d'Avenat yürütüyordu. D'Avenat, bu adı ancak hayatının yarısından beri taşıyordu. Aslına bakılırsa, Piemento'liydi. Savayda doğmuş, bir Fransız tarafından terbiye edilmişti. Genç yaşta tıp tahsil etmek üzere Montpellier Üniversitesi'ne gönderilmişti. O sıralarda henüz adı Césare Davenato idi. Şimdiki adını Montpellier'den almış ve Fransız tabiiyetine geçmişti. Oradan da, asla açıklamadığı ve artık hiçbir zaman da açıklayamayacağı bir yoldan İstanbul'a kapağı atmış, kudretli kaptanpaşa Küçük Hüseyin Paşa'nın hizmetine cerrah ve hekim yardımcısı olarak girmişti. Mehmet Paşa, Mısır'a vezir olarak tayin edilince, onu kaptanpaşadan almış, birlikte Mısır'a götürmüş, oradan da yanında özel hekimi ve tercümanı olarak kullanmak üzere Travnik'e getirmişti. Hem d'Avenat, her işe yatkın bir yolda büyütülmüş ve her yeni durumda kullanılabilecek ve faydalı olacak vasıflar da göstermişti.

D'Avenat, uzun boylu, uzun bacaklı, esmer renkli, güçlü kuvvetli bir adamdı. Başında, ardında kısa bir örgü bulunan, kara ve pudralı bir peruka vardı. Geniş ve sinekkaydı tıraş edilmiş yüzü, büyük ve şehevi bir ağız, kıvılcımlar saçan gözler ve pek az fakat derin çiçek bozuklarıyla bezenmişti. Bilhas-

sa eski Fransız modasına tutkun, daima itina ile giyinmiş olarak dolaşırdı.

D'Avenat, yeni vazifesinin verdiği yetkiye dayanarak ve şifahi olarak, en iyi dileklerini arzetti ve seçkin vatandaşına gerçekten faydalı olmak gayretine düştü.

Yaşadığı ve karşılaştığı her şey Daville için pek yeni ve acayipti. Pek muvaffak olamasa da, bütün vaktini, düşüncelerini toparlamakla geçiriyordu. Bu düşünceler veya kuruntular bilhassa uzayıp sürüklenen gecelerde, pek hızlı çalışıyorlar, bugünden geçmişe doğru şimşek gibi ve serbestçe fırlayıp gidiyorlar veya geleceğin sınırlarını sezmeye çabalıyorlardı.

Geceler kurşun ağırlığı ile çöküyor ve sonsuzmuş gibi görünüyorlardı.

Çok yadırgadığı, yere serilmiş alçak yatakta yatmak, onu büsbütün bunaltıyor, tımtıkız dolu, yatmadan az önce kabartılmış yataktan yükselen yün kokuları kadar buna da bir türlü alışamıyordu. Daville, sık sık uyanıyordu. Kalın yün yataklar yorganların boğucu havası onu ateşli nöbetlere salıyor, sert ve zorlukla yenilebilen, ondan daha zorlukla hazmedilebilen Doğu yemeklerinden midesi ve bağırsakları kavruluyordu. Karanlıkta yatağından kalkıyor ve insanın gırtlağını bıçak gibi kesen ve mideye acı veren bir soğuklukta oturan buz gibi ısırıcı suyu içiyordu.

Gündüzleri Pouqueville veya d'Avenat ile konuşurken, adının ne olduğunu, meslek ve mevkiinin neyi icabettirdiğini bilen, kendinden emin ve sükûnetle davranabilen bir adamdı. Bu, kenarda kalmış Türk eyaletine gelişinin sebebi olan hedef ve vazifelerini iyice biliyordu ve aynı vazifeyle dünyanın herhangi başka bir köşesine de gitmeye amade bulunuyordu. Ama geceleri, bugünkü hali ile vaktiyle bulunduğu hal veyahut gelecekte olmak istediği hal, hepsi bir tek şahısta birleşiyordu. Burada, uzun şubat gecelerinin karanlığı içinde, yatağında uykusuz uzanırken, zaman zaman çeşitli çehrelerle karşısına dikilen meçhul insanlar, onun için de yabancıydılar.

Daha gün doğmadan bayram musikisinin davul ve zurnaları veya üst kattaki çocukların ayak patırtıları, Daville'i uyandırsa

bile, kendine iyice gelip canlanıncaya ve toparlanıncaya kadar, zamana ihtiyacı olurdu. Uzun bir süre rüya ile uyanıklık arasında dalgalanırdı. Zira gördüğü rüyaların şimdiki hayatının gerçekleri ile birleşen birçok noktaları olduğu halde, bir saniyelik uyanıklıkları ise, kendisini, hiç şaşırmadan, mucizeli çok uzak bir diyarda ve yepyeni bir duruma atılmış gibi gösteriyordu.

Bundan dolayı Daville için uykudan uyanış da geceki rüyaların alabildiğine bir devamı idi. Öyle ki, ancak çok güçlükle ve büyük gayretler harcayarak bir türlü güvenemediği gerçeğin içine, bu ücra Türk kasabası, Travnik'teki, bir konsolosun görev çevresine dönebiliyordu.

Yeni ve alışılmamış etkilerin örgüsü ortasından karşı konulmaz hatıralar dışarı fırlıyor ve bugünün dertleri ve dilekleriyle karşılaşıyorlardı. Akıp giden yılların olayları, bağlandıkları zincirden çabucak kopup ayrılıyorlar veyahut dizildikleri sıradan çözülüyor ve tamamıyla yeni bir aydınlanış ve yabancı ölçüler altında görünüyorlardı.

Jean Baptistene Daville, otuzundan çok kırkına yakın, boylu boslu sarışın bir adamdı, dimdik bir yürüyüşü ve berrak bir bakışı vardı. Kuzey Fransa kıyılarında doğduğu şehre on yedi yaşlarındayken sırtını çevirmiş, birçoklarının yaptığı gibi, Paris'te, kendine bir mevki yapmak, kendini göstererek ün kazanmaya gelmişti. İlk çabalamalar ve denemelerden sonra diğer milyonlarcası gibi, ihtilal onu da, kendi büyüsüne kaptırmış ve bahtını ona bağlamıştı. Böylece Jean Daville gazeteci oldu. Üstelik şiirler ve edebi makaleler de yayınladı; ama esas meşgalesi anayasa toplantılarını takip etmekti. Gençliğinin bütün hamleci atılganlığı ve istidadındaki bütün tutkunluğu ile, bu oturumlar üzerine mufassal haberler yazdı. Halbuki ihtilalin değirmeni her şeyi öğüttü; her şeyi kıtlıktan kıtlığa soktu; süratle ve iz bırakmadan ortadan kaldırdı. İnsanlar rüyadaymış gibi çabucak değiştiler ve bir görevden ötekine, şereften şerefe, zilletten ölüme, sefaletten şöhrete, ancak birisi bu yana, ötekiler de ona karşı yönlere sürüklendiler.

Tekrar üzerinde duracağımız bu düzen dışı zamanlar ve şartlar altında, Daville, evvela gazeteci, İspanya'da gönüllü savaşçı

ve nihayet, bütün gücüyle sarıldığı Dışişleri Bakanlığı memuru oldu. Hariciyeci olarak bir heyetle birlikte Almanya'ya, sonra İtalya'ya Zisalpin Cumhuriyeti'ne* ve Malta tarikatçılarına gönderildi. Ardından tekrar gazeteciliğe döndü ve Paris'te *"Moniteur"* gazetesinin edebi muhabiri oldu. Ve işte hayırlısıyla, artık burada bir konsolosluk açmak, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgeleriyle iktisadi münasebetler kurmak, Dalmaçya'daki işgal kuvvetleri kumanda heyetinin faaliyetlerini desteklemek, Sırbistan'la Bosna'daki reayanın hareketlerini izlemek görevi ile Travnik'e başkonsolos olarak gönderilmişti.

Henüz göremediği, ama hiç şüphesiz kendisine dertler ve zorluklar hazırlayan bu şehrin sessiz ve sakin gecesinde, ona, bu dünyada hiçbir şey nizama sokulamayacakmış gibi geliyordu. Bazen Daville'e öyle geliyordu ki, birçok çabalara mal olan hayatını sürekli olarak ayakta tutabilmek için çok fazla cesarete ihtiyaç vardı. Şimdi, karanlıkta ona öyle geliyordu ki, sonunda bu zahmetlerin hiçbiri bir işe yaramayacaktır. Her zaman kendimizi aldatıyoruz, takılıp kalmamak veya tökezlememek için, bitmemiş vazifelerin üstüne yenilerini, aynı şekilde sona eriştirilemeyecek yeni vazifeleri yığıyoruz ve sonra yeni teşebbüsler ve gayretlerle yeni kuvvetler ve yeni cesaretler arıyoruz. Böylece insan kendi kendisini hırsızlıyor ve zamanla kendi benliği ve kendi çevresinin, gittikçe büyüyen ve umudunu yitirmiş bir borçlusu haline geliyor.

Huzura kabul günü yaklaştıkça, bütün bu hatıralar ve düşünceler, yeni intibalar ve her an ortaya çıkan, gerçek reel dertler ve işlerle, gerilere iteleniyordu.

Daville, kendini yeniden toparlamıştı. Aşırı duyarlılığını bırakmış ve bütün hatıraları şuurunun arkasına atılmıştı. Onlar bu karanlıktan, hiç şüphe yok ki, daha başka fırsatlarla da fırlayıp çıkacaklar, garip ve beklenmeden, ansızın, günlük olaylara veyahut Travnik'teki yeni hayatının beklenmeyen yaşantılarına bağlanacaklardı.

(*) Napolyon çağında, 1804-1814 arasında, Kuzey İtalya'da, merkezi Milano şehri olan bir cumhuriyet, İtalya Devleti'nin gelişmesi buradan başlar.

Sonunda acayip geceleriyle bu üç uzun gün de geçip gitmişti. (Son sabahında Daville, çok çekmiş insanların hiç yanılmadıkları bir çeşit önsezi ile: "Belki de şu dar vadinin bana nasip kıldığı en sakin ve en iyi günler bunlardı" diye düşündü.)

Bugünün daha erken saatlerinde, nal sesleri ve at kişnemeleri pencerelerin dibinde duyuldu. Muhteşem ve dimdik oturan üniformasıyla konsolos, d'Avenat ile birlikte gelen vezirin Memlûklerinin kumandanını kabul etti. Her şey kararlaştırıldığı ve mutabık kalındığı üzere geçti. Mehmet Paşa'nın şahsi muhafızları olarak Mısır'dan birlikte getirdiği ve bilhassa övündüğü, on iki kişilik bir Memlûk kıtası gönderilmişti. İnce dokumadan -bir ipliği sırma, bir ipliği ipek- gerçekten sanatkârane dolanmış sarıkları, gösterişli bir şekilde atlarından aşağı sarkan eğri kılıçları, kiraz rengindeki elbiseleri, herkesin bakışını üzerlerine çekiyordu. Daville ve yanındakiler için gönderilmiş atlar, başlarından kuyruklarına kadar ince, ağır bir haş ile örtülüydüler. Bir kumanda çınladı ve her şey önceden kararlaştırılan düzen içinde yürüdü. Daville, atının üstünde imkân nispetinde tabiî bir şekilde durabilmek için elinden geleni yapıyordu: Geniş sağrılı, sakin ve yaşlı bir karayağız. Konsolos, gala üniforması giymişti. Koyu mavi mantosunun önü, altınlı düğmeleri, gümüş apoletleri ve kordonları görülebilsin diye, açık bırakılmıştı. Konsolosun asil ve erkek güzeli başı ve dimdik duran vücudu, ona saygı telkin eden bir görünüş veriyordu.

Atlı kafilesinin ana caddeye, saptığı dakikaya kadar her şey yolunda gitti ve konsolos memnun kalmış sayılabilirdi. Ancak ilk yerli evlerine ulaşmışlardı ki, şüpheli birtakım sesler duydular. Kapılar ve pencere kanatları yüksek takırtılarla açılıp kapanıyordu. İlk evin kapısını küçük bir kız aralık etti, anlaşılmaz kelimeler söyledi ve bir beddua okuyormuş gibi batıl inançla yere tükürdü. Artık aynı şey sıradan devam ediyordu: Kapılar açılıyor, tahtadan pencere kepenkleri yukarıya kaldırılıyor, nefretle kısılmış, taassupla ateş saçan yüzler beliriyorlardı. Örtülü kadınlar tükürüyorlar, lanetler yağdırıyorlar, çocuklar küfürler saçıyorlar, kaba saba hareketler yapıyor ve savuru-

yorlar, arkalarından kötü sözler söylüyor ve ellerini boğazlarına götürerek kafa kesme işaretleri yapıyorlardı.

Sokak o kadar dar ve evlerin cumbaları her iyi yandan yola doğru öylesine çıkıntı yapıyordu ki, kafile, iki taraflı tahkirler ve tehditler arasından geçiyordu. Bu yolun başlangıcında, konsolos, itidalini kaybetmiş, atının yürüyüşünü ağırlaştırmıştı. Fakat d'Avenat, derhal yanına yaklaştı; heyecanlanarak ihtar etti. Ama yine de sessizce ve duruma dikkatini çekerek, onu, herhangi bir hareketten sakınmaya ve herhangi bir tavır takınmaktan alıkoymaya çalıştı:

- Rica ederim ekselans, hiç irkilmeden devam ediniz ve olup bitenlere önem vermeyin sakın. Aşağılık ayak takımından kimselerdir bunlar. Her yabancıyı bu tarzda selamlarlar. En akıllıcası, böyle şeyler için tasalanmamanızdır. Vezir bile böyle sokak sahnelerini görmemezlikten gelir. Rica ederim, ekselans,, itidalinizi kaybetmeden yolunuza devam ediniz.

Konsolos, vezirin adamlarının bütün bunlara hiç aldırmadan geçip gittiklerini görüp anladıktan sonra, şaşkınlığını belli etmemeye gayret etmesine rağmen, yine de mahçup, canı sıkılmış bir halde, atını sürmeye devam etti. Buna rağmen kanın başına çıktığını da hissetti. Aklından bin bir düşünce geçiyor, çatışıyor ve birbirleriyle çarpışıyorlardı. İlk düşüncesi şu oldu: Büyük Napolyon'un mümessili olarak sabretmekle yetinmeli mi idi, yoksa derhal geriye dönmeli ve bütün bunlardan bir skandal mı çıkarmalıydı? Bu meseleyi çözemiyordu. Zira Fransa'nın bir prestij kaybını telafi etmek istediği kadar, acele bir icraatla, Osmanlılarla daha ilk gününden bulunan münasebetlerin düğümlerini çözmeyi de aynı derecede arzu ediyordu. Karara varmaktan aciz oluşundan dolayı bir bezginlik ve yorgunluk hissetti ve kendi kendine hiddetlendi. Aynı zamanda ardından gelip kulağına durmadan aynı şeyleri fısıldayan şu Levanten d'Avenat, ona korkunç ve iğrenç görünüyordu:

- Ekselanslarınıza, yolunuza devâmı ve olup bitenlere aldırmamanızı rica ederim. Boşnakların yabancılara karşı âdetleri böyledir. Sükünetle, durmadan yola devam!

Daville, kendi kendisiyle uyuşamadığını ve bir karara vara-

madığını, belkemiği boyunca aşağıya buz gibi bir ter sızarken, yanaklarının ateş gibi yandığını hissediyordu. D'Avenat'nın bitmez tükenmez fısıltıları da ona azap veriyor ve onu kaba ve iğrenç buluyordu. Doğu'da görev alan ve kaderi de daima ona bağlanmış bulunan bir Batı Avrupalının başına neler gelebileceğini artık kavramaya başlıyordu.

Sokağın sonundaki evlerinden, başı görülemeyen birkaç kadın, yukarıdaki pencerelerden hâlâ tükürüyorlar ve bunlar atlara ve binicilerine isabet ediyordu. Konsolos, bir kere daha durakladı; ama yeniden, d'Avenat'nın ısrarlı yalvarmalarına uyarak ve yanındakilerin sükûnetle gidişlerine tâbi olarak yoluna devam etti. Birdenbire ev dizileri sona erdi ve alçak dükkânlarıyla çarşıya ulaştılar. Dükkânların önünde yerli esnaflar yahut onların müşterileri tütün içerek ve kendi aralarında pazarlık yapıyor, çökmüş oturuyorlardı. Fevkalade sıcak bir yerden buz gibi soğuk bir yere girilmiş sanılırdı. Şöyle ilk bakışta, artık ne vahşice bakan gözler, ne bir gâvurun başının uçurulduğu anlamına gelen el işareti, ne de batıl inançlarla tükürüren kadınlar görülmüyordu. Onların yerine, şimdi de, caddenin iki tarafında taşlaşmış, hareketsiz çehreler görülüyordu. Daville, bu yüzleri ve gözleri, önünde kıvılcım saçan ağır bir peçe varmış gibi seyrediyordu. Hiç kimse meşguliyetini bozmaya niyetliymiş gibi görünmüyor, elinden çubuğunu bırakmıyor veyahut gündelik yaşayışını keserek konsolosun görünmesi ve töreni kıtasına bir nazar atmaya lüzum görmüyordu. Aktarlardan bazıları hatta başlarını çeviriyorlar, raflarda sanki herhangi bir mal ararmış gibi yapıyorlardı. Yalnız Doğululardır ki, onlardır ki, nefret ve istihkârlarını bu derecede açık gösterirler.

D'Avenat'nın dili tutuldu ve yukarıda tasvir edilen hale düştüğünü hissetti. Ama çarşı boyundaki bu inanılmaz sessiz küçümseme, Daville'i, biraz önce uğradığı şamatalı hakaretlerden daha fazla incitmişti. Nihayet süvariler sağa döndüler; önlerinde uzun ve yüksek duvarlar ve konak yükseliverdi. Uzun ve sıra camlı pencereleriyle ahenkli beyaz bir yapı yükseliyordu. Bu manzara gözlerine bir kurtuluş gibi çarptı.

Merasim kıtası, boğuk takırtılarla bir tahta köprüden geçti ve birdenbire büyük bir kapının önünde durdu. Her iki kanadının sürgüleri emre amade koşuşan uşaklar tarafından derhal çekildi, gıcırdıyarak ardına dayatıldı.

III

Jean Daville'in hemen sekiz yıl kadar süren, çeşitli perdeler halinde, daima aynı ağır ve nankör rolünü oynaması gerektiği sahne, işte burada açılıyordu. Bu uygunsuz ölçüde geniş kapı, Daville'in önünde daha birçok kereler açılacaktı. Her açılışta, karşısına çıkan herkese veba saçan, nefesini üfüren, bu muazzam konağın içinde yaşayan, dumanlar saçarak veya sararıp solarak gelişen, bir devin kini ile karşılaşıyor gibiydi. Daville, vezir ve dairesi halkının beslenebilmeleri için, şehir ve çevresinin, günde 75 okka kadar çeşitli yiyecek maddesini konağa taşımaları gerektiğini ve hepsinin her gün orada bölüşülüp yutulduğunu, hazmedildiğini biliyordu. Vezir ve çevresindeki makam sahibi on bir kişinin yanında, yirmi iki bekçi ve en azından o kadar, Müslüman veya Hıristiyan gündelikçi, memurun bulunduğu da malumu idi. Bunlardan başka belirsiz sayıda atlar, inekler, köpekler, kediler, kuşlar ve maymunlar vardı. Hepsinin üstünde, alışmamış olanları kusacak hale getiren, tereyağı ve içyağı karışımının boğucu ve azap verici kokuları dalgalanırdı. Bu sinsi koku, konsolosu her ziyaretinden sonra bütün gün takip eder, mide bulantısı ve rahatsızlık düşüncesinden gayrısına yer bırakmazdı. Ona öyle geliyordu ki, bu konak, dayanılmaz kokuları, tıpkı bir kiliseye tütsülerin işleyişi gibi öylesine emmişti ki, kötü hava yalnız insanlara ve elbiselerine sinmekle kalmamış, aksine bütün eşyalar, hatta duvarlara bile işlemişti.

İşte şimdi bu meçhul kapı, ilk olarak önünde açılıyordu. Kafileye katılan Memlûk kıtası, bir kenara çekilip atlarından indiler. Daville, küçük maiyeti ile avluya girdi. Ön avlu biraz loşçaydı, zira konağın üst katı, bütün yayvan genişliği ile üstü-

ne kanat geriyordu. Ancak ondan sonra, asıl, çatısı olmayan, ortasında bir şadırvan bulunan, çimenler ve çiçekler ekilmiş iç avlu geliyordu. Arka plandaki vezir bahçesini, ardını göstermeyen sık bir çit çeviriyordu.

Şehrin içinden geçerken başına gelenlerin hâlâ etkisi altında bulunan Daville'i, şimdi de, saray terbiyesi görmüş adamların ve mevki sahibi kimselerin takım halinde kendisine göstermiş oldukları heyecanlandırıcı şekilde dostane ve merasimli itina ve itibarları, iyice afallatmıştı. Herkes onun etrafında, Batı merasiminin tanımadığı bir telaş ve hamaratlık içinde toplanıyor ve iltifatlar yağdırarak pervaneler gibi döneniyorlardı.

Konsolosu, ilk olarak defterdar selamladı (vezirin kâhyası Süleyman Paşa Skoplyak, o sıralarda Travnik'te bulunmuyordu). Onu silahtar, çuhadar, haznedar, mühürdar takip ettiler. Ve nihayet rütbe ve vazifelerini kimsenin bilmediği bir yığın görevli, dirsek dirseğe sıkışarak harekete geldiler. İçlerinden birisi "Hoş geldiniz!" anlamında birkaç anlaşılmaz kelime mırıldanıyor ve eğiliyorlar. Diğerleri ise kollarını açıyorlardı. İçinde divanın toplandığı büyük salonu dolduran bütün cemaat dalgalanıyordu. Uzun boylu ve esmer d'Avenat, bütün bu kargaşalığın arasından yılan gibi süzülüyor, ha burada, ha şurada, becerikli ve atılgan dolaşıyordu. Pervasızca, yollarına dikilen herkesi iteliyor, emirlerini ve isteklerini kabul ettiriyor ve gerektiği zaman da yüksek sesle bağırıyordu. İçine bakılırsa huzursuz, buna rağmen dışından haşmetli ve sakin görünen Daville, yaklaştı. Katolik azizlerinin tablolarındaki gibi bir alay melek tarafından gökyüzüne kaldırılmış gibiydi. Ve gerçekten de bu kargaşalık, onu, avludan divana giden birkaç geniş basamaktan havalandırarak taşıdı.

Divan, zemin katında, yarı karanlık, aşırı ölçüde geniş bir salondu. Yerde birkaç kilim serili idi. Köşedeki cumbalı pencerenin altında vezir ve misafirleri için rahat minderli sedirler vardı. Duvarda biricik resim, sultanın turası asılıydı: Yeşil kâğıt üzerine altın yaldızla yazılmış, hükümdarın arması, bunun altında bir kılıç, iki tabanca, erguvani renkte bir hilat kürk... Selim III'ün gözdesi Hüsrev Mehmet Paşa'ya hediyeleri asılı idi.

Bu salonun üstünde, birinci katta, aynı büyüklükte, bir ikinci salon daha bulunuyordu, daha itinalı döşenmişti. Ama daha aydınlık görünüyordu. Vezir, yaz aylarında divanını burada toplamayı âdet edinmişti. Salonun iki duvarı baştanbaşa pencerelerle örtülüydü. Bunların bir yanından bahçelere ve ormanla örtülü yamaçlara ve diğer yanından köprünün ötesindeki çarşıya ve Laşva Suyu taraflarına bakılıyordu. Bunlar, her yerde hikâyeler ve türkülerde övülen ve gerçekten de bütün Bosna'da benzerleri bulunmayan "cam pencereler"di. Mehmet Paşa, bunları kendi hesabına Avusturya'ya ısmarlamış, bir Alman ustasını da, bunları yerlerine yerleştirmek için özel olarak getirmişti. Konuk burada, sedirdeki minderler üzerinde oturdu mu, pencereden, bir balkonun ileri doğru fırladığının ve çatısı altında, bir direğin üstünde, otları dışarı taşan bir kırlangıç yuvasının bulunduğunun farkına varır. Kuş cıvıltılarını duyar ve belki de bir ürkek kırlangıcın fırlarcasına oradan oraya uçuştuğunu da görürdü.

Bu pencerenin önünde oturmak gerçekten büyük bir zevkti. Sel halinde akan güneş ışığı, yemyeşil çimenlikler, açılmış çiçekler, buraya has taze bir hava, su şıkırtıları, kuş cıvıltıları düşünmek veya sohbet etmek için huzur ve sükûnet vardı. Burada da, ağır basan, birçok kararlar alınır veya tatlıya bağlanırdı. Ama burada, ele alınan her şey, yumuşak bir biçime bürünür ve aşağı divanda alman kararlardan daha açık seçik ve daha insanî görünürdü.

Bu ilk huzura kabul töreni, yılın soğuk mevsimlerinde her zaman olduğu gibi zemin katındaki divanda yapılmıştı. Nem kokan hava, salonun bugünkü tören münasebetiyle, bu kış mevsiminde, ilk defa olarak açıldığını ve ısıtıldığını gösteriyordu.

Konsolos, salonun kapısından ayak atar atmaz, tam karşı cephesinde bulunan bir ikinci kapıdan, vezir, parlak ve şaşaalı bir kıyafet içinde, saray adamları ile birlikte, başını hafifçe eğik tutarak ve kollarını saygılı bir tavırla göğsüne kavuşturmuş halde göründü.

Daville'in üç bekleme gününde d'Avenat'nın aracılığı ile yü-

rüttüğü müzakerelerde, en büyük protokol anlaşmazlığı meselesi bu olmuştu. Ve bu hususu özel bir nota ile nazıra, ilk raporu olarak ulaştırmak istemişti. Müslümanlar, bilhassa vezirin konsolosu, diğer ziyaretçilerine yaptığı gibi, sedirde otururak karşılamasını arzu etmişlerdi. Konsolos ise, vezirin, o içeri girince ayağa kalkmasını ve kendisini ayakta karşılamasını arzu etmişti. O, bu isteğinde Fransa'nın kudretine ve kendi hükümdarının savaştaki ününe, buna karşılık Osmanlılar da, âdetlerine ve devletlerinin büyüklüğüne dayanıyorlardı. Sonunda her iki taraf, konsolos ve vezirin, kabul salonuna aynı zamanda girmeleri ve sonra da salonun ortasında karşılaşmaları hususunda birleşmişlerdi. Buradan vezir, konsolosu, pencere yanında, üzerinde minderler bulunan sedire doğru götürecekti ve her ikisi de aynı zamanda oturacaklardı.

Böyle de yapıldı. Vezir, sağ bacağı aksadığı için (bundan dolayı halk ağzında "Topal Paşa" diye anılırdı) topal insanların çok defa yaptıkları gibi, canlı ve hızlı yürüyordu. Böylece konsolosla buluştular ve onu büyük bir dostlukla yerine doğru götürdü. İkisinin arasında, ama bir basamak aşağıda, tercüman d'Avenat oturuyordu: Öne doğru eğilmiş, elleri kucağına kavuşturulmuş, gözleri yere saplanmış, olduğundan daha küçük, daha önemsiz bir etki bırakmak arzusuyla ruhlanmış, her iki yüksek rütbelinin düşünceleri ve emirlerini ondan ona çevirebilmek için, gerektiğinden fazla gayret ve nefes harcamaktaydı. Geriye kalan bütün kargaşalık sessizce çekilivermişti. Ancak, hizmetçiler orada kalmışlar ve kısa aralıklarla vezir ve misafirini ağırlamak için elpençe divan durmaktaydılar. Bir saatten fazla süren bütün görüşme esnasında, bu hizmetçiler, tıpkı dilsiz gölgeler gibi dolaşmışlar, sürenin gerektirdiği her şeyi, elden ele ulaştırarak sonunda konsolos ve vezire sunmuşlardı.

Önce yakılmış çubuklar geldi, sonra kahveler, sonra şerbet. Bir oğlan da dizlerinin üstünde sürünerek, kuvvetli bir koku saçan yassı bir buhurdanlık getirdi. Tütsülemek ister gibi vezirin sakalı ve konsolosun bıyığı altına tuttu ve yeniden kahveler ve tekrardan çubuklar. Bütün bunlar büyük bir itina ile aksamadan, çabuk ve becerikli şekilde yapılıyordu.

Vezir ise, bir Doğulu'da rastlanmayacak kadar canlı, sevimli ve açık sözlü idi. Daville'in daha önceden vezirin özellikleri hususunda dikkati çekildiği ve onun bütün söylediklerinin, bir kalp akçeye bile değmeyeceği belirtildiği halde, kasabayı geçerken karşılaştığı beklenmedik hakaretlerden sonra, bu itinalı muamele ve iltifatlar yine de gönlünü aldı ve hoşuna gitti... Daha önce kan beynine çıkmıştı, ama şimdi kendine gelmeye başlamıştı. Vezirin sözleri, kahvenin ve çubukların kokuları, azap verici tesirleri bütün bütüne söndürmese bile, ona pek iyi gelmiş ve yatıştırmıştı. Vezir ise, konuşmaları sırasında, memleketin vahşiliğini ve halkın kabalığı ve geri kalmışlığını belirtmeyi ihmal etmiyordu. Tabiat kaba olunca, insanların başka türlü olmaları imkânsızdı. Tanrı'nın akıl bağışlamadığı mahluklar olan kadınlar ve çocuklardan bundan başka ne beklenebilirdi? Üstelik de, erkeklerinin öfkesi burnunun ucunda, yontulmamış odun gibi oldukları böyle bir diyarda?.. Bu halkın, ne yaptıklarının, ne de söylediklerinin, bir anlamı ve ne de bir değeri vardı. Bu yüzden ciddi, okumuş adamların işleri üzerinde bir tesiri olamazdı elbette. Konsolosun şehirden geçerken karşılaştıkları hakkında hayli bilgi aldığı aşikâr olan vezir, böylece hükmünü veriyor, olayları küçümsemekle de tesirlerini yumuşatmaya gayret ediyordu. Ve çabucak tatsız ayrıntıları aşarak geçti, sözü, Napolyon'un zaferlerinin görülmemiş büyüklüğüne, anlamına ve önemine, her iki devletin, Osmanlı İmparatorluğu ve Fransa'nın daha sıkı ve inceden inceye düşünülmüş bir işbirliğine ulaşabileceklerine getirdi.

Böylesine doğru ve sakin konuşulmuş sözler, Daville'e çok iyi gelmişti. Zira bunlarda, başına yağdırılan lanetler için bir tarziye anlamı gizlenmişti ve uğradığı hakaretleri gözünde iyice küçülttü. Hemen hemen teskin edilmiş ve kendini daha iyi bir durumda hissederek, veziri, ilgi ile gözden geçiriyordu ve d'Avenat'dan, onun hakkında öğrendiklerini hatırlıyordu.

"Topal" diye de anılan Hüsrev Mehmet Paşa, Gürcü aslındandı. Daha çocukken esir olarak İstanbul'a kaçırılmış, Küçük Hüseyin Paşa'ya kapılanmıştı. Bunun konağında, henüz tahta çıkmadan önce, III. Selim'in dikkatini çekmişti. Cesur, açık-

göz, kurnaz, düzgün dilli ve amirlerine tam manasıyla sadık olan bu Gürcü, daha otuz bir yaşlarındayken Mısır'a vali oldu. Gerçi bu görevi talihsizlikle sona erdi. Büyük bir Memlûk ayaklanması ile Mısır'dan kovuldu. Ama buna rağmen tamamıyla gözden de düşmedi. Selanik'te kısaca bir duraklamadan sonra Bosna'ya vali olarak tayin edildi. Verilen ceza oldukça hafifti ve Mehmet Ali Paşa, bu cezayı katlanılabilir hale getirmek için elinden geleni yaptı: Akıllıydı ve dış dünya karşısında, kendisinin nezaret altında bulundurulduğunu katiyyen hissettirmeyecek şekilde davranıyordu.

Mısır'dan, kendisine sadık otuz kişilik bir Memlûk takımı getirmişti. Onlarla birlikte Travnik tarlalarında küçük çapta savaş temrinleri düzenlemekteydi. Giyimli kuşamlı ve iyi beslenmiş Memlûkler herkesin merakını çekiyorlar ve paşanın halk arasındaki itibarını yükseltiyorlardı. Bosna'lı Müslümanlar bunları tam bir nefretle seyrediyorlar, ama aynı zamanda korkuyor ve gizli bir hayranlık da besliyorlardı.

Vezirin ahırındaki atlar Memlûklerden daha fazla hayranlık uyandırıyordu. Bu kadar çok ve böylesine soylu atlar o zamana kadar Bosna'da hiç görülmemişti.

Vezir ise, henüz gençti ve olduğundan da genç gösteriyordu. Biraz ufak tefekti, buna rağmen duruşu ve tebessümleriyle de en az olduğundan bir karış daha büyük görünüyordu. Sağ ayağı solundan daha kısacaydı, ama bu sakatlığını elbisesinin biçimi, çevik ve becerikli hareketleriyle mümkün mertebe gizliyordu. Ayakta durmak gerekti miydi, hemen vücudunun bu sakatlığını gizleyecek bir tavır alıyor; yürümesi gerektiği zaman da çabuk, canlı ve kesin hareketlerle yürüyordu. Böylece gençlik tazeliği içindeymiş gibi görünüyordu. Daville'in, önceden hakkında çok şeyler dinlediği ve okuduğu dimdik Osmanlı üniformasından başka bir şey giymemişti. Elbisesinin rengi ve biçimi, hoştu, itina ile seçilip diktirildiği de belli oluyordu. Giydiği elbiselere ve süslere yeni bir parlaklık ve kibarlık katan insanlar zümresine dahildi. Bir denizci gibi kızıl yüzü, kısa ve kara sakalı ve biraz eğri ve kıvılcım saçan kara gözleriyle iyi bir tesir bırakmakta ve daima gülümsemekteydi. Ve-

zir, öylesine bir adamdı ki, süreli tebessümü arkasında kendi duygu alemini ve neşeli kadirşinaslığı arkasında da düşüncelerini ve ruhî varlığını saklamasını bilirdi. Söylediği her sözün ardında o mesele uğrunda söylenecek daha çok şeyleri varmış gibi görünürdü. Bütün dostlukları, itibar ve itinaları, hizmetleri, ondan bekleyebileceğimiz şeylerin ancak ilk bölümü, yalnızca başlangıcı gibi görünürdü. Daha önceden onun hakkında öğrenilenler veya ona karşı edinilen peşin hükümler, karşımızda asil tabiatlı ve anlayışlı bir adam bulunduğu üzerindeki ilk tesirleri ret ve inkâr etmemize imkân bırakmazdı. O, bir şeyi yalnız vaadetmekle kalmaz, nerede ve ne zaman elinden gelirse, gerçekten iyilik yapmaktan çekinmezdi. Ama bütün bunlara rağmen, bu vaatlerin sınırları ve bu iyi işlerin gerçek ölçüsünün farkına varacak ve ölçebilecek derecede keskin anlayışlı hiçbir insan yoktur denilebilir.

Vezir kadar konsolos da konuşmalarını, birbirlerinin gizli zayıf tarafları veya en sevdiği konuları, bilerek ona göre idare ediyordu. Vezir, tekrar tekrar Napolyon'un benzeri görülmemiş büyüklüğü ve zaferi konusuna dönüyor; d'Avenat vasıtasıyla vezirin denize ve deniz yolculuklarına karşı beslediği aşkı öğrenen konsolos da, deniz yolculukları ve deniz savaşları üzerinde konuşuyordu. Ve gerçekten de vezir, denizi ve fırtınalı denizlerdeki hayatı tutkunlukla seviyordu. Mısır'daki başarısızlığı yüzünden uğradığı gizli acının yanında, en çoğu denizden uzakta, bu soğuk ve kaba dağlık memlekete sürgün edilmiş olmasına üzülürdü. Vezirin kalbinin derinliklerinde, bir gün olup da kendi büyük efendisi Küçük Hüseyin Paşa'nın adamı olarak onun yerine geçmek ve "kaptanpaşa" olarak onun planlarını ve bir Türk savaş filosu kurulması üzerindeki düşüncelerini devam ettirmek ve gerçekleştirmek emelleri yanmaktaydı.

Bir buçuk saat süren bir konuşmadan sonra, konsolos ve vezir, her biri diğerinden ayrı ölçüde çok şeyler elde edeceği kanaatıyla, hem karşısındakinden, hem de kendisinden memnun kalarak ve çok iyi dost olarak ayrıldılar. Ayrılış sırasında da, selamlaşmadakinden daha fazla patırdı ve koşuşmalar oldu.

Çok değerli hilatlar getirildi. Konsolos için halis samurdan, yanındakiler için de kumaştan ve tilki kürkünden. Yüksek bir sesle dualar okundu ve sultanın misafiri için Tanrı'nın lütuf ve yardımları istendi. Bu sırada hazır bulunanlar koro halinde cevap vererek bu törene katılıyorlardı. Yüksek dereceli memurlar, Daville'i, iç avlunun ortasındaki binek taşma kadar götürdüler. Bu taşın üzerine çıkılarak ata biniliyordu. Herkes, sanki misafiri taşımak istiyorlarmış gibi kollarını iki yana açarak yürüyorlardı. Daville atma bindi. Memlükler at üzerinde hazır bekliyorlardı. Kafile gelmiş olduğu aynı yola tekrar çıktı.

Üstüne yüklenen ağır elbiselerden sonra, yeniden, düşkün satış yerleri ve eğri cumbalar arasındaki küfürler ve hakaretler curcunası arasından geçilmesi gerektiği, gamlı bir ürperti halinde Daville'in düşüncesinden geçti. Ona, sanki Travnik'e sürekli sürprizleri ile birlikte, ilk adımlarını yeniden atıyormuş gibi geldi. Müslümanlar işyerlerinin önünde, bakışlarını yere dikerek küskün ve hareketsiz duruyorlardı, ama bu sefer evlerden ne tahkirler, ne de tehditler duyuldu. Daville'in vücudunu soğuk bir titreme kapladı ve pencerelerin tahta kafesleri arkasında birçok düşman ve meraklı gözlerin kendi üzerine dikildiğini zannetti. Sessiz, hareketsiz gözcülerin gözleri... Herhangi bir sebepten olduğu kadar, vezirin verdiği kürk mantonun da kendisini ayak takımından koruduğunu sandı ve ona gayri ihtiyari daha sıkıca sarındı. Eğerin üzerinde dimdik dikildi ve başı böylece havada olarak Baruch'un etrafı duvarlarla çevrilmiş evine ulaştı.

Daville sonunda sıcak odasında yalnız kaldığı zaman sert sıranın üzerine oturdu. Üniformasının düğmelerini çözdü ve derin bir nefes aldı. Heyecanlanmış, aynı zamanda eli ayağı kesilmiş ve yorgun düşmüştü. Kendini, yüksek bir yerden aşağı fırlatılmış da, buraya katı sıranın üzerine düşmüş ve henüz hâlâ kendine gelmemiş ve hâlâ da nerede bulunduğunu ve başına neler geldiğini bilmiyormuş gibi, içini bomboş, tıkanık ve perişan hissediyordu. Nihayet serbest kalmıştı, ama bu zamanı ne yapacaktı? İstirahati ve uykuyu düşündü. O sırada bakışları, o gün vezirin hediye ettiği, duvara asılı kürklü hilate takıldı

ve bu ona, hemen, Paris'teki nazıra ve İstanbul'daki sefir hazretlerine huzura kabul töreni üzerinde bir rapor yazması gerektiğini hatırlattı. Bu, her şeyi yeni baştan yaşamak ve her şeyi, ne kendi görüşüne göre bir biçim vererek, ne de gerçekten büsbütün ayrılarak, olduğu gibi tasvir etmek anlamına geliyordu.

Bu görev şimdi onun karşısında, tırmanması gereken aşılmaz bir dağ gibi yükseliyordu. Konsolos, gözlerini sağ eliyle örttü. Birkaç kere havayı derinden içine çekti, nefes salıverdi ve bu sırada hafifçe kendi kendine inledi: "Ah, iyi Tanrım, iyilerin iyisi Tanrım!"

Ve böylece arkasına dayanarak, sıranın üstünde kaldı. İşte bu, onun uykusu ve bütün istirahati idi.

Daville'e, kendisi Doğu masallarının kahramanlarından biriymiş gibi geliyordu. Bir konsolos olarak çalışmalarının daha başlangıcında, önüne büyük zorluklar yığılmıştı. Görünüşe bakılırsa, herkes ona karşı anlaşıp birleşmiş, onun cesaretini kırmak ve başladığı yoldan alıkoymak istemekteydi.

Bosna'da karşılaştıkları ve bakanlıktan, İstanbul'daki sefaretten veyahut Split'teki kumandanlıktan gönderilen ne kadar emir ve genelge varsa, kendisine Paris'ten ayrılışından önce söylenenlerin tamamıyla zıddı idi.

Birkaç hafta sonda Daville, Baruch'un evinden konsolosluk olarak hazırlanan yapıya nakletti. İki üç odayı, elinden geldiği kadar dayadı ve döşedi, boş ve kocaman evde, hizmetçileriyle tek başına yaşamaya başladı.

Buraya yolculuğundan önce karısını, Split'de bir Fransız ailesinin yanında bırakmak zorunda kalmıştı. Madam Daville, o zamanlar üçüncü çocuğunun doğumunu bekliyordu ve bundan dolayı, onu, bu haliyle, meçhul bir Osmanlı kasabasına alıp getirmeyi göze alamamıştı. Doğumdan sonra karısı uzun zamanda kendine gelebildi. Yola çıkmasını süresiz olarak geciktirmek gerekmişti.

Daville, sevdiklerinin çevresinde yaşamaya alışmıştı. Onlardan ayrılış, mahalli şartlar altında ona bilhassa ağır gelmekteydi. Yalnızlık, evdeki düzensizlik, karısı ve çocukları için duy-

duğu endişeler, günden güne gelişen ıstıraplara sebep oluyordu. Bay Pouqueville, birkaç gün sonra Travnik'ten ayrılmış ve Doğu'ya doğru yolculuğuna devam etmişti.

Bütün bu şartlar altında Daville, unutulduğu ve kendi haline terk edildiği inancına kapıldı. Bosna'ya yola çıkışından önce, çalışmaları ve bu yolda mücadeleleri için kendisine vadedilen veya sonradan istediği bütün vasıta ve çareler ona kafi gelmemiş veya hiç gönderilmemişti.

Emri altında hiçbir memur veyahut emre amade herhangi bir yardımcısı bulunmadığı için, her şeyi bizzat kendisi yazmak zorunda kalıyor ve kopye ediyor, her türlü büro işlerini kendisi düzene koyuyordu. Memleketin dilini anlamıyor ve Bosna'daki durum üzerinde bir şey bilmiyordu. Bundan dolayı da konsoloshanenin tercümanı olarak, d'Avenat'dan başkasını da seçecek durumda değildi. Vezir kendi özel hekimini ona terketmek iyiliğini gösterdi ve d'Avenat'da, kendisine Fransa hizmetine girmek fırsatı verilmesinden dolayı son derece mutluydu. Daville, d'Avenat'nın hizmetini ancak büyük sınırlamalar ve gizli çekingenliklerle kabul etmişti. Nihayet ona, ancak vezirin de öğrenilmesine müsaade edeceği işlerde güvenmeye ve kullanmaya, kesin olarak karar verdi. Ama pek az sonra, bu adamın benzersizliğini ve gerçekten işe yararlığını itiraf etmek zorunda kaldı. D'Avenat, derhal iki güvenilir kavas bulmaya muvaffak olmuştu. Bir Arnavut, bir Bosna-Hersekli. Hizmetçilerin de kontrol ve idaresini ve konsolosun üzerinden birçok küçük, ağırlık verici işleri kendi üzerine aldı. Daville, gündelik işler sırasında onu gözden geçiriyor ve gittikçe daha iyi tanıyordu.

Daha ilk gençliğinden beri d'Avenat, bir Levanten'in birçok vasıfları ve alışkanlıklarını edinmişti. Bir Levanten, hayal ve tefekküre yabancıdır. Çehresi olmayan bir adamdır. Yani birçok çehreleri olan bir adamdır. Bir adam ki, şartların baskısı altında ve gerektiği yerde, bazen kibirsiz bir babacan, bazen atılgan veya cüretli, bazen cesaretsiz ve ödlek, bazen tutkunluk rollerini oynar. Bütün bunlar onun için Doğu'da, dünyanın herhangi bir yerinde daha karışık ve şiddetli olan hayat

mücadelelerinin vazgeçilmez çareleri olarak işe yararlardı. Bu benzeri olmayan ağır mücadelenin girdabına düşen yabancı, onun tarafından yutulur, gerçek kişiliğini kaybeder. Hatta bir insan, bütün ömrünü, Doğu'da geçirse bile, ona ancak yarım yamalak ve tek yönlü olarak güvenilir. Bu demektir ki, zorlandığı varlık savaşı, bunun, kendisi için kârlı mı, yoksa zararlı mı olduğunu tek başına düşünerek kendini idare edecektir. D'Avenat gibi Doğu'da oturan yabancılar, Osmanlılarca, çoğu hallerde ancak karakterlerinin en kötü, en aşağılık yönleriyle kabul edilirler. Böylece kendi iyi, asil vasıf ve itiyatlarının bir tekini bile tanıtmak, bu yoldan bunlara alışarak benimsemek imkânını da bulamazlar.

Hakkında daha çok şeyler anlatmak fırsatını bulacağımız, d'Avenat, birçok bakımlardan işte bu soydan bir adamdı. Daha gençliğinden beri tam bir zevk düşkünü idi. Ve Osmanlıların çevresinde de bu bakımdan hayırlı denmeyecek ne varsa öğrenmişti. Bu soydan insanların ruhî hayat ve yaşama şevkleri tükenir ve sönerse, içleri kararır ve acıklı bir duruma düşerler, başkalarının sırtına yük olurlar. Karşılaştığı her çeşit iktidar, devlet makamları veya zenginlik karşısında, ölçüsüz bir zillet ve alçaltıcı bir bağlılıkla davrandıkları halde, diğer taraftan zayıflara, fakirlere ve çaresizlere karşı kaba, zalim ve merhametsizce davranırlar.

Bütün bunlara rağmen onu kurtaran ve her çeşit alçaltıcı şartın üstüne çıkaran bir şey mevcuttu: Bir oğlu vardı. Güzel ve akıllı bir oğlan. Onun sağlığı ve iyi terbiye edilmesini sağlamak uğruna içten gelen bir fedakârlıkla çalışıyordu. Onun için her şeyi göze alıyor ve her zaman da daha fazlasını yapmaya hazır bulunuyordu.

Baba sevgisinin kuvvetli duygusu, onu, taşıdığı yüklerin ağırlığından yavaş yavaş kurtarıyor, daha iyi ve daha insani olmaya yöneltiyordu. Oğlan büyüdükçe, babasının hayatı da daha açık ve aydınlık bir anlam kazanıyordu. D'Avenat, hemcinslerine bir iyilikte bulunduğu veya adice bir iş yaptığı her seferinde, batıl itikatlara bağlı bir tasavvura kapılarak, bunun karşılığını ileride çocuğunun ödeyeceğini düşünüyordu. Bu

şaşkın, benzeri bulunmayan babanın, oğlunun doğru ve şerefli bir adam olması yolundaki arzusundan başka bir amacı yoktu. Ve d'Avenat'nın, bu arzusunun gerçekleşmesi yolunda yapmayacağı iş veya kurban etmeyeceği hiçbir şey mevcut değildi. Öksüz yavrucuğu, bir çocuğun büyüyüp gelişebilmesi için gerekli olan bütün bakım ve yardımlardan faydalandı. Kuru ve sert bir sırığa bağlanmış genç bir fidan gibi gelişti. Oğlan güzeldi, babasının yüz çizgilerini -ama daha yumuşak ve daha asil- taşıyordu. Beden ve ruhu sağlamdı. Ne çirkin temayüller, ne de ruhî bir sapıklığın belirtilerini gösteriyordu.

D'Avenat'nın, en yüksek hayat amacı olarak içine gizlediği bir arzusu vardı: Oğlu, kendisi gibi herkesin hizmetçisi bir Levanten olmayacak, aksine, önce Fransa'da yüksek öğrenimini yapacak ve ardından Fransız Devleti hizmetine girecekti.

Bu, onun, konsoloslukta kendini harcarcasına hizmetinin zenbereği, güvenilir oluşunun ve değişmez sadakatinin anahtarı idi.

Yeni konsolosun para meselelerinde de dertleri ve sıkıntıları vardı. Para havaleleri ağır ve düzensiz geliyor ve değişik işlerde, daha önceden tahmin edilemeyen yüksek zararlara sebep oluyordu. Kabul edilen krediler geç ulaşıyor, yeni maksatlar için teklif edilen kredilerse reddolunuyordu. Üstelik Maliye Bakanlığı'ndan anlaşılmaz ve saçma emirler gönderiliyor, Daville'e, yalnızlığının ve terk edilmişliğinin ortasında, kendisiyle alay ediliyormuş gibi geliyordu. Mesela bir genelgede, kendisine sert bir ifade ile, yabancı memleketlerin konsolosları ile münasebetlerini sınırlaması, yabancı büyükelçi ve sefirlerin davetlerini, ancak büyükelçi ve sefiri kendisinden bunu isterse, kabul etmesi bildiriliyordu. Bir başka sirkülerde, Napolyon'un doğum günü olan 15 Ağustos'un nasıl kutlanacağına dair talimat veriliyordu. "Orkestra ve balo dekorasyonu için yapılacak masrafları konsolos bizzat kendisi ödemelidir." Bu talimatı okuyan Daville, acı acı gülümsedi. O anda hemen gözlerinin önüne, Travnik'li mızıkacıların manzarası geldi: Paçavralara bürünmüş üç Çingene, iki davulcu ve bir de zurnacı. Bunlar, burada yaşamaya mahkûm edilmiş Avrupalıların kulak

zarlarını, Ramazan ve bayram günlerinde, patlayacak hale getirmişlerdi. İmparatorun ilk doğum yıldönümü kutlamasını veyahut tam söylemek gerekirse, böyle bir tören düzenlemenin acıklı denemesini gözünün önüne getirdi.

Daha günlerce önceden, beyhude yere, d'Avenat aracılığı ile bugün şerefine, hiç olmazsa ileri gelen Osmanlılardan birisini olsun misafir olarak ele geçirmek hevesine kapılmıştı. Hatta yüzüne karşı bu davete evet diyen konak bile gelmeyivermişti. Keşiş biraderler ve onların cemaati, nezaketle, ama kesin olarak daveti reddetmişlerdi. Ortodoks manastırı Başpapazı Pahomiye ise ne kabul, ne de reddetti. Yalnızca gelmeyiverdi. Yalnız Yahudiler davete gelmişlerdi. On dört kişiydiler. içlerinden birkaçı, Travnik âdetlerine rağmen, hatta karılarını birlikte getirdiler. Madam Daville, o sıralarda Travnik'te değildi. Daville, gala üniforması içinde, d'Avenat ve kavaslarla birlikte nazik ve sevimli ev sahipliği rolünü oynadılar ve misafirlerine Split'ten tedarik ettikleri ile bir kahvaltı sofrası çıkardılar ve şampanya ikram ettiler. Üstelik hükümdarlarının şerefine küçük bir söylev de verdi. Yahudilerden en azından ikisinin vezirin hizmetinde bulunduğunu ve sözlerini ona taşıyacaklarını ve diğer ziyaretçilerin de, konuşmalarının hepsini Travnik'te yayacaklarını hesap ederek, Osmanlıları övdü ve Travnik'i de dünyanın en önemli şehri olarak göklere çıkardı. Yahudi kadınları sedirin üstüne oturmuşlar, ellerini göbeklerinin üstüne kavuşturmuşlar, konuşma sırasında gözlerini kırpıyorlar ve başlarını, bir omuzlarından diğerine, bazen sağa, bazen sola büküyorlardı. Erkekler ise, başları önlerinde dinliyorlar ve bu halleriyle de şunu ifade etmek istiyorlardı: Evet, böyledir ve başka türlü de olamaz, ama bir şey söyleyemeyiz...

Şampanyayla hepsi bir parça kızışmıştı. Travnik'li Yahudilere pek değer vermeyen ve onların sözlerini isteksizce Fransızcaya çeviren d'Avenat, herkesi memnun etmekte zorluk çekmeye başlamıştı. Çünkü şimdi hepsinin dili açılmış ve konsolosa bir şeyler söylemek istiyorlardı. İspanyolca da konuşuluyordu ve artık Yahudi kadınlarının da dilleri çözülmüştü. Daville, İspanya'da askerken öğrendiği yüz kadar kelimeyi hafı-

zasından derleyip çıkarmayı ümitsizce denedi. Bir aralık daha genç olanları da bir türkücük çağırmaya başladılar. Hiç kimsenin tek bir Fransızca türkü bilmeyişi tatsız bir durumdu. Türkçe şarkı söylemek de istemiyorlardı. Sonunda Bencion'un gelini Mazalta, herkesin önüne çıkmanın verdiği heyecan ve vakitsiz yağlanmadan nefesi tıkanarak, bir İspanyol romansı okudu. Onun kaynanası, iyi kalpli, canlı bir kadın, şampanyanın verdiği zevkle öylesine keyiflendi ki, ellerini çırpmaya ve göbek atmaya girişti. Ama iki yanına sallanırken, baş tuvaleti olan Tepeluk'u düzgün tutmağa da dikkat ediyordu.

Böyle iki kalpli, basit bir topluluğun safça neşelenmesi, Travnik'te, dünyanın büyük hâkimi şerefine tertip edilebilecek törenin kemali, işte bu kadardı. Konsolos bu düşüncelerle çok sarsılmış ve kederlenmişti.

Daville, en iyisi artık hiç bunu düşünmek istemiyordu. Travnik'teki ilk doğum yıldönümü töreninin cereyanı üzerinde bakanlığa vermesi gereken raporda, utanarak ve bilhassa kapalı bir şekilde olanları belirtmiş, "mahalli şartlara ve memleketin âdetlerine uyularak" kutladığını bildirmişti. Buna rağmen şimdi balolar, orkestra ve dekorasyonlar üzerindeki gecikmiş, uygunsuz genelgeyi okurken tekrar utanmış ve kendini yenik hissetmişti. Hemen o anda ağlamak veya kahkahalarla gülmek bir zevk olacaktı.

Dalmaçya'dan gelip Bosna üzerinden İstanbul'a yollanan askerler ve subaylarla da Daville'in bitmez tükenmez dertleri vardı.

Osmanlı Devleti ile İstanbul'daki elçilik arasında, Fransız ordusunun Türklere belli bir sayıda subay, öğretmen ve uzmanlar -topçu ve piyade- yollaması hususunda bir anlaşma yapılmıştı. İngiliz filosu Çanakkale'ye dayanıp İstanbul'u tehdit edince, Sultan Selim, Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi General Sebastiani ve birkaç Fransız subayının yardımları ile şehrin savunma tertibatını almıştı. İşte bu sırada Osmanlı Hükümeti, acele ve ısrarla yeter sayıda Fransız subay ve askeri istemişti. General Marmont da Paris'ten, bunların derhal küçük gruplar halinde Bosna üzerinden İstanbul'a doğru harekete geçirilmesi emrini

almıştı. Daville'e, bu adamların yolculuklarını güven altına almak, at ve yedekçiler tedarik etmek gibi işler havale edilmişti. İstanbul'da yapılmış bir anlaşmanın kendi idaresinde ne kılıklara girdiğini görüyordu. Yabancı subaylar için gerekli olan özel pasaportlar asla zamanında gönderilmiyordu. Subayların Travnik'te oyalanıp beklemeleri gerekiyordu. Konsolos, vezire başvuruyor, vezir de İstanbul'daki hükümete. Ama pasaportlar tam zamanında yerine ulaştırılmış olsalar bile, bütün işler düzene girmiş olmuyordu. Hesapta olmayan güçlükler, yerden mantarlar gibi bitiyorlar ve subayların yolculukları kesintiye uğruyor ve vakitlerini boş yere Bosna eyaletinin köşe-bucağında harcıyorlardı. Yerli Müslümanlar, Dalmaçya'daki Fransız kıtalarına tam bir nefret ve güvensizlikle bakıyorlardı. Avusturya ajanları ortalığa, Marmont'un Dalmaçya'da, Bosna'yı da zapdetmek için geniş bir yol yaptırmakta olduğu şayialarını yaymışlardı. Fransız subaylarının Bosna'ya gelip gidişleri, Travnik'lilerin yersiz şüphelerini kuvvetlendirmişti. Osmanlı Devleti'nin ricaları üzerine ve konuk olarak gelmiş bulunan subaylar, daha Livno'da, ayak takımının hakaretleriyle karşılanıyorlar ve memleket içinde attıkları her adımda, durmadan gelişen düşmanca bir tavırla karşılaşıyorlardı.

Travnik'te, Daville'in çevresinde, on, yirmi ve hatta daha fazla subay ve askerlerin toplandığı, ne ileriye gidebildikleri, ne de geriye dönmeye cesaret edemedikleri zamanlar oluyordu.

Vezir, memleketteki âyanlara beyhude yere emirler gönderiyor, onları tehdit ediyor, Babıâli'nin istek ve emirleri ile yolculuk etmekte olanlara böyle muamele etmekten kaçınmalarını önemle rica ediyordu. Alışıldığı üzere her şey kelimelerle parlatılıp düzeltiliyordu. Âyanlar vezire, vezir konsolosa ve konsolos da subaylara, halkın düşmanca davranışlarının artık kesileceğine dair zincirleme söz veriyorlardı. Ama subaylar, hemen ertesi günü hareket eder etmez, daha ilk ulaştıkları pazar yerinde, öylesine kabul ediliyorlardı ki, hiddetlenerek Travnik'e dönmek zorunda kalıyorlardı. Konsolosun, yerli Müslümanların gerçek durumları, vezirin, idaresindekileri dizginlemek veya onlara herhangi bir hususta emretmekte güçsüzlüğü

üzerindeki raporları beyhudeydi. İstanbul, subay gönderilmesinde direniyor. Paris emirler veriyor ve Split de bu emirleri yerine getiriyordu. Fakat Travnik'te, tek tük subaylar, birdenbire ortaya çıkıveriyorlar, Fransızvari bir davranışla, yeni emirlerin gelmesini dört gözle bekliyorlardı. Böylece bütün bu işler karmakarışık yuvarlanıp gidiyor ve her iş dönüp dolaşıp konsolosun başına yıkılıyordu.

Dalmaçya'daki Fransız makamları beyhude yere yerli Müslümanlara hitaben dostluk bildirileri bastırıyorlardı. Bu bildiriler seçkin bir dille yazılmıştı. Ama hiç kimse bunları okumak istemiyor ve okuyan kimse de, okuduğunu bir türlü anlayamıyordu. Ne bir şey okumak, ne duymak, ne de görmek isteyen, kendi devlet sınırlarına yaklaşan, memleketlerine nüfuz etmeye başlayan yabancılar ve kâfirlere karşı, doğuştan gelen, nefret ve şahsi savunma eğilimlerine kendilerini kaptırmış olan bütün Müslüman halkının içlerine işlemiş bulunan güvensizliklerine karşı hiçbir çare mevcut değildi.

İstanbul'daki Mayıs ayaklanması (Kabakçı Mustafa) ve saltanat değişiminden hemen sonra, oradaki subayların geri çekileceği haberi duyuldu. Yeni emirler gelmedi ama, eskilerinin de, körü körüne ve mekanik olarak uygulanmasına devam edildi. Böylece, çok eskimiş bir emre dayanarak, şimdi artık gelişleri tamamıyla hedefsiz ve saçma olmasına rağmen, daha uzun bir zaman iki veya üç Fransız subayının Travnik'te ortaya çıkıvermesi devam etti.

İstanbul'daki olaylar konsolosu, azap verici bir dertten kurtardı ama, bir'yenisini ve daha büyüğünü de yükledi.

Daville, biricik ve gerçek yardımcı ve koruyucuyu, ancak Hüsrev Mehmet Paşa'nın şahsında bulmuştu. Buna rağmen konsolos, birçok defalar, vezirin kudretinin ne kadar sınırlı olduğunu ve onun otoritesinin Bosna beylerince nasıl sınırlandığını da görebilmişti. Birçok vaatleri, istekleri asla yerine getirilmemiş, vezirin verdiği birçok emirlere hiç aldırış edilmemiş, buna rağmen o, bir şeyin farkında değilmiş gibi davranmıştı. Ama vezirin iyi dilekli olduğu açık ve her çeşit şüpheden uzaktı. Vezir, kendi sempatisi ve kendi hesabına, Fransa'nın

dostu olmayı arzu ediyor ve bunu işleriyle de ispat etmek istiyordu. Mehmet Paşa'nın şen tabiatı, değiştirilmez iyimserliği ve herkese karşı gösterdiği ve her engelin üstesinden gelmesine yarayan gülümseyen aceleciliği, bütün bunlar, Daville'in üzerinde ilaç gibi tesir ediyor ve ona, yeni görevinin birçok küçük ve büyük zorluklarına tahammül edebilme gücünü veriyordu.

Fakat artık yeni olaylar, konsolosu, bu dayanağını, bu biricik tesellisini de elinden almakla tehdit ediyordu.

Aynı yılın mayısında İstanbul'da bir hükümet darbesi yapılmıştı. Şuurlu bir reform taraftarı olan Sultan Selim III. mütaassıp düşmanları tarafından tahtından indirilmiş ve oda hapsine konulmuştu. Onun yerine, tahta, Sultan Mustafa geçmişti. İstanbul'da Fransız nüfuz ve tesiri gevşemiş, hem Daville için hepsinden kötüsü şu ki, yeni şartlar altında Hüsrev Mehmet Paşa'nın mevkii de tehlikeye girmişti. Çünkü Mehmet Paşa, Selim'in düşmesiyle İstanbul'daki en önemli dayanağını kaybediyordu. Üstelik Bosna'da da, adı Fransızların dostu ve reformculara bağlı olarak yayılmış, nefret ve düşmanlık çekmişti.

Vezir, herkesin yanında o denizci tebessümü ve o Doğulu iyimserliğini, yalnız dış görünüşte değil, aksine, insanların iç varlıklarında köklenen o iyimserliği, taşımakta devam etti ama, bu haliyle dış çevresindekileri pek yanıltamadı. İstisnasız hepsi Selim'in reformlarına karşı ve Mehmet Paşa'nın düşmanı olan Travnik'liler: "Vezirin ayakları çoktan yerden kesildi!" diyorlardı. Konakta boğucu bir sessizlik hüküm sürüyordu. Hepsi, ansızın ortaya çıkabilecek Travnik'ten ayrılışa hazırlanmak çabasında idiler. Herkes ezilmiş bir durumda susuyor, kendi dertleriyle meşgul olarak, içine kapanık, önüne bakıyordu. Vezir de, Daville'le olan konuşmalarında dalgın ve tasalıymış gibi duruyor, ama birisine herhangi bir yoldan yardım etmek hususundaki çaresizliğini de iltifatkâr sevimliliği ve mübalağalı sözleri ile gizlemeye gayret ediyordu.

Özel kuryeler birbiri ardından Travnik'e geliyorlar ve vezir, kendi atlı posta tatarlarını, esrarlı birtakım talimat ve hediye-

lerle, hâlâ onu tutmakta olan dostlarına gönderiyordu. D'Avenat, bu konuda, daha yakından, daha geniş ayrıntıları öğrendi. Vezirin gerçekte, yeni sultan yanındaki mevkii kadar kellesini kurtarmak için de mücadeleye giriştiği anlaşılıyordu.

Daville, şimdiki vezirin kaybının kendisi ve çalışmaları için nasıl bir anlam taşıdığını pekâlâ biliyordu. Bu yüzden, daha buhranın başlangıcında General Marmont ve İstanbul'daki elçiliğe raporlar yolladı. Mehmet Paşa'nın Bosna'daki mevkiinin İstanbul'daki politik değişikliklerden ayrı tutularak korunması için Babıâli üzerinde bütün nüfuzlarını kullanmalarını ve bunu kendilerine dert edinmelerini bildirdi. Ve Ruslarla Avusturyalıların kendi dostları ve adamları için aynı yola başvurduklarını, burada bir Hıristiyan devletin kuvvet ve itibarını böyle şeylerle hükmedildiğine önemle işaret etti.

Bosnalı Müslümanlar bayram ediyorlardı.

Hoçalar işadamlarıyla "Gâvur sultan yuvarlandı!" diye konuşuyorlardı. "Şimdi de, son yıllarda temiz imanımız ve halis Müslümanlığımıza bulaşmış olan pislikleri temizlemenin zamanı geliyor: Topal Vezir geri çekilecek, onun getirttiği dostu konsolosu da birlikte götürecek." Ayak takımı, bu çeşit sözleri ve gittikçe daha düşmancalarını ortalığa yayıyorlardı. Konsolosun hizmetçileriyle açıkça alay ediyorlar, onları her yerde takip ediyorlardı. D'Avenat'ya sokak ortasında şatafatlı kötü sözler ve küfürler savuruyorlar ve ona, konsolosun ayrılış için hazırlık yapıp yapmadığını, eğer yapmıyorsa, daha fazla ne beklediğini soruyorlardı. Tercüman, her zaman olduğu üzere, esmer ve iri, baklakırı kısrağının üzerinde azametli bir manzara arzediyor, istihkârla bu kara ağızlılara tepeden bakıyor ve güvenle, ama iyice düşünüp taşınarak cevaplar yetiştiriyordu: Bunlar ne dediklerinin farkında bile değildiler. Böyle şeyleri ancak Bosna rakısıyla sarhoş olup muvazenesini yitirmiş aptallar söyleyebilirdi. Yeni sultan ve Fransız imparatoru çok iyi dosttular. Hem İstanbul'dan, Travnik'teki Fransız Konolosu'nun, eskiden olduğu gibi şimdi de, "Yüksek Devlet Misafiri" sayıldığını, eğer onun kılına halel gelirse, bütün Bosna'da taş taş üzerinde bırakılmayacağına dair emirler geldiğinden

haberleri olsundu. Konsolosun başına bir hal gelirse, beşikteki çocuğu bile esirgemezlerdi. D'Avenat, konsolosa, bıkıp usanmadan teminat veriyor, tam bu sırada cesaretle ve çekinmeden ortaya çıkmak gerektiğini, zira yabanileri kendi muhitlerinde gerilemeye zorlamanın biricik tesirli çaresinin de ancak bu olduğunu söylüyordu.

Aynı şeyi kendi üslubunda vezir de yapmaktaydı. Memlûkleri, her gün Türbe'nin yanındaki meydana talime çıkıyor ve Travnik'liler, düğüne davetli imiş gibi gıcır gıcır, gözler alan ağır teçhizatlı, atlet yapılı süvarileri, nefret ve korkunun birbirine karıştığı bakışlarla takip ediyorlardı. Vezir de, adamlarıyla birlikte talim meydanına çıkıyor, onların hücum talimlerini teftiş ediyor, hatta bizzat kendisi de yarışmalara ve hedef atışlarına katılıyor, kısacası, hiçbir derdi olmayan birisi gibi davranıyor, vazifesinden alınmak, hatta ölümü düşünmenin en uzak belirtisini göstermek şöyle dursun, aksine, sanki kendini yeni bir mücadeleye hazırlıyordu.

Beri yandan öteki taraf da Travnik'li Müslümanlar ve vezir, yeni sultanın kararı ve İstanbul'da girişilen iktidar mücadelesinin sonucu üzerinde haberler bekliyorlardı.

Yazın ortasında, sultanın özel temsilcisi olarak, Kapıcıbaşı, maiyeti ile birlikte çıkıp geldi. Mehmet Paşa, ona görülmemiş bir karşılama töreni düzenledi. Vezirin Memlûk bölüğünün tamamı, bütün mevki ve rütbe sahipleri ve paşalılar karşıcı çıktılar. Kaleden selam topları gümbürdedi. Mehmet Paşa, Kapıcıbaşı'yı konağın kapısında bekliyordu. Vezirin gayretlerinin başarıyla sonuçlandığı, yeni sultanın da iltifatına nail olduğu ve Travnik'te kalacağı söylentisi bir yangın alevi gibi bütün kasabaya yayıldı. Yerli Müslümanlar buna inanmak istemiyorlardı. Kapıcıbaşının, Mehmet Paşa'nın kafasını yulaf torbasında İstanbul'a alıp götüreceği kanaatindeydiler. Buna rağmen haberlerin doğru olduğu anlaşıldı. Kapıcıbaşı, Mehmet Paşa'nın Travnik'teki görevinde bırakılacağı fermanını getirmiş ve vezire, yeni hükümdarın hediyesi olarak değerli bir kılıçla, ilkbaharda kuvvetli bir ordu ile birlikte Sırbistan'a karşı sefere çıkması emrini törenle takdim etmişti.

Ama bu mutlu olay sonradan birdenbire şaşırtıcı ve beklenmedik bir şekilde bulandırıldı.

Misafir gelişinin ertesi gününde -bir cuma günüydü- Daville, daha önceden vezirle bir ziyaret için mutabık kalmışlardı. Mehmet Paşa, bu randevusunu yalnız muteber saymakla kalmadı, hatta konsolosu, eski bir dost ve uğur getiren bir aracı olarak iltifatların en üstünü ile, Kapıcıbaşı'nın huzurunda kabul ve takdim etti. Hükümdarından hediye olarak almış olduğu kılıcı gururla gösterdi.

Kapıcıbaşı, konsolosa, tıpkı Mehmet Paşa'da olduğu gibi, Napolyon'un gerçek bir hayranı olduğunu temin etti. Misafir dev yapılı bir adamdı. Kuvvetli zenci karışımı gösteren aşikâr bir melezdi. Sarı derisi hafif bir kül renginde, dudakları ve tırnakları koyu mavi renkte, gözlerinin akı ise, kirliymiş gibi bulanık görünüyordu. Bol bol ve heyecanla Fransızlar hakkındaki sempatisinden ve Ruslardan nefret ettiğinden bahsediyordu. Dışarı fırlamış zenci dudaklarının derin köşelerinde, konuşurken beyaz köpükler toplanıyordu. Daville, adamın ara sıra nefes alıp da bu köpükleri silmesini dilemekteydi. Ama Kapıcıbaşı sıtmaya tutulmuş gibi duraklamadan konuşuyordu. D'Avenat, bunları Fransızcaya çevirmeye güçlükle yetişiyordu. Kapıcıbaşı, ateşler saçan bir kinle, Ruslarla olan son çarpışmasını tasvir ediyor ve sonunda yaralanmış olduğu Oçakov Savaşı'ndaki kahramanlıkları ile övünüyordu. Doğrudan doğruya ve şiddetli bir hareketle elbisesinin dar kolunu yukarıya kadar sıvamış, dirseğinin altındaki büyük bir kılıç yarasını gösteriyordu. İnce, sinirli zenci kolu aşikâr şekilde titriyordu.

Mehmet Paşa, dostlarının böylesine hararetle konuşmalarından pek memnun olmuş görünüyor, eskisinden çok gülüyordu. Sultanın lütufları sayesinde ışıklar saçan memnunluk ve mutluluğunu gizlemenin, ona ne kadar güç geldiği fark olunuyordu.

Divan, o gün her zamankinden uzun sürdü. Geriye dönerken, Daville, d'Avenat'ya sordu:

- Bu Kapıcıbaşı'yı nasıl buluyorsunuz?

O, d'Avenat'nın, bir insan üzerindeki buna benzer sorulara,

o zamana kadar derleyebildiği bütün bilgilerle, kolaylıkla cevaplar yetiştirdiğini biliyordu. Ama d'Avenat, bu sefer şaşılacak kadar kısa bir cevapla sözü geçiştirmişti:

- Hasta, çok ağır hasta bir adam bu, Konsolos Hazretleri.

- Evet, garip bir misafir.

- Çok, çok hasta bir adam.

Diye fısıldadı d'Avenat. Bu sırada önüne bakıyordu ve artık hiçbir konuşmayı karışmadı.

Daha ertesi günü, d'Avenat, konsolostan, mutat ziyaret saatinden önce görüşmelerini istedi. Daville, onu, kahvaltısını bitirmekte olduğu sırada, yemek odasında kabul etti.

Tazeliği ve güzelliği ile, sağlık ve bulanık sonbahar ve kış günlerini telafi eden o yaz günlerinden birinde, bir pazar günüydü. Yeşillikler altında gizlenmiş sayısız sular, ortalığa bir serinlik yayıyor, hava, mavi mavi ışıldayan ve zaman zaman bir hışırtı duyuluyormuş gibi oluyordu. Daville, kendisini, uykusunu almış ve dinlenmiş hissediyordu. Mehmet Paşa'nın, bundan sonra da Travnik'te kalacağı haberi onu memnun etmişti. Önünde hâlâ kahvaltısının artıkları duruyordu. D'Avenat, her zaman olduğu gibi çatık ve solgun yüzlü, kısılmış dudakları ve kısılmış çene kemikleriyle içeri girdiği sırada, açlığını dindirmiş bir adamın rahatlamış hareketleriyle ağzını siliyordu.

D'Avenat, boğuk bir sesle Kapıcıbaşı'nın bu gece göçmüş bulunduğunu haber verdi.

Daville, bir hamlede yerinden sıçradı ve kahvaltı masasını yan tarafa iteledi. D'Avenat, onun heyecanlı sorularına tek heceli ve kesin olmayan cevaplar veriyordu. Bu sırada yerinden hiç kıpırdamıyor ve ne ses tonunu, ne de tarzını değiştiriyordu.

Son zamanlarda hastalıktan sararıp solmuş bulunan yüksek misafir, herhalde dün öğleden sonra birdenbire kötülediğini hissetmiş olmalıydı. Sıcak bir banyo almış, yatmış ve geceleyin de ölmüş olacaktı. Kimse bunu hesaplamamış ve böylece kimseler de yardımına koşamamış. Bugün öğleden önce gömülecekmiş. D'Avenat, ölüm veya bununla ilgili olarak çarşıda do-

laşan haberleri, yankıları, bütün olup bitenleri tam olarak öğrendikçe, Daville'e ulaştırmaya söz verdi.

Daville, o dakikada, d'Avenat'dan fazla bir şey çıkaramadı. Ne yapılması gerektiği, vezire taziyelerini bildirse veya buna benzer bir teşebbüse girişse mi sorusuna, d'Avenat, hiçbir şeye girişmeye hacet bulunmadığı, buradaki özel âdetlere dayanarak, sırası gelince bir başsağlığı temennisi yapmanın yetişeceği şeklinde cevap verdi. Bu memlekette ölümün farkında değilmiş gibi davranılır, onunla ilgili olan her şey, çabucak, fazla kelime harcamadan ve merasimsiz derlenip toplanırdı.

Yalnız başına kaldığında, Daville, bu kadar keyifli başlamış olan günün, birdenbire kararıverdiğini düşündü. Daha evvelsi gün görüşmüş oldukları ve şimdi de konakta ölüsü yatan, şu sevimsiz ve dev yapılı adamı bir türlü aklından çıkartamıyordu. Mevki sahibi kimse ölümü ile veziri de nahoş bir duruma sokmuş olmalıydı. Zira misafir, kendi çatısı altında ölmüştü. Zaman zaman Daville'in, d'Avenat'nın kireç aklığındaki mezarcı çehresi gözünün önüne geliyordu; duygusuzluğu, sükûtu ve tedirgin bir tarzda eğilip selamlaması ve çekip gitmesi. Yüzü mümkün olduğu kadar asık ve soğuktu.

D'Avenat'nın tavsiyesine uyarak, konsolos, hiçbir teşebbüse geçmedi, ama konaktaki ölüm olayı üzerine fasılasız düşündü.

D'Avenat, ancak ertesi günü öğleden önce dönüp gelebildi ve konsolosa, derin bir cumba içinde fısıldaşarak, Kapıcıbaşı'nın hiç de az dehşet verici olmayan asıl görevi ve ölümünün arkasındaki gerçek sebebi açıkladı.

Aslında Kapıcıbaşı, vezirin ölüm fermanını birlikte getirmişti. Mehmet Paşa'yı şimdiki mevkiinde alıkoyan sultanın fermanı ve hediye gönderilmiş kılıç da yalnız ölüm hükmünü saklamak, veziri güvenlik içinde uyuşturmak ve çevresindekileri yanıltmak için düzenlenmişti. Sultanın temsilcisi, vezirin dikkat ve tedirginliğini uyuşturduktan sonra, Travnik'ten ayrılmadan önce, ikinci fermanı, "katil fermanı"nı, hal'edilen padişahın bütün yakın ve uzak işbirlikçileri için verilen ölüm hükmünü ortaya çıkaracak ve ardından maiyetindeki bir bostancıbaşı, paşaya bağlı olanlardan kimse yardımına koşamadan,

kellesini uçurma emrini tebliğ ve infaz edecekti. Ama kurnaz vezir, böyle bir imkânı daha önceden hesap etmişti. Kapıcıbaşıyı itinalar ve koltuklamalarla sarsalamış, sanki onun sözlerinden şüphelenmiyormuş, sultanın lütuflarından mest olmuş gibi yapıyor, bu arada Kapıcıbaşı'nın maiyetindekileri hediyelere boğuyordu. Misafirine şehri gezdiriyor ve onu divanda Fransız Konsolosu ile tanıştırıyor. Daha ertesi günü, türbeye giden yolun kenarındaki çayırda muazzam bir kır ziyafeti çekiliyor, kuvvetli bir yemekten sonra, dönüşünde Kapıcıbaşı'yı, "sert Bosna suyundan" geldiği söylenen vahşi bir ateş sarıyordu. Vezir, misafirine, kendi lüks hamamında hizmetini arzediyor. Kapıcıbaşı sıcak mermer taşlar üzerinde buhar banyosu yaparken ve Mehmet Paşa'nın özel emirlerine göre iyice bir terletilip tellakın keselemesi için hazırlanırken, vezirin usta elli birkaç adamı, padişahın temsilcisinin kürkünün astarı içinden, hediyelere doyurulmuş Bostancıbaşı'nın haber verdiği katil fermanını bulup çıkarıyorlardı. Ferman bulunmuş ve vezire sunulmuştu. Kapıcıbaşı, yorgun ve sıcaktan iyice halsizleşmiş olarak hamamdan çıktıktan sonra, birdenbire hiçbir içkinin dindiremediği acı verici bir susuzluk hissetmişti. Ne kadar çok içtiyse, o kadar fazla kendini zehirlemişti. Gün batımından önce, ağzı ve bağırsakları kavrulan birisi gibi öğürüp inleyerek iki kat oldu. Sonra da hareketsiz ve sessiz kaldı. Vezirin adamları, onun dili tutulduğunu ve kelimeler şöyle dursun, işaretlerle bile derdini anlatacak takati kalmadığını görünce, elleri, ayakları dolaşarak hekimleri ve hocaları çağırmak için konaktan fırladılar. Hekimler için çok geç kalınmıştı, ama hoca daima tam zamanında yetişirdi.

Çivit gibi mavi ve ölü bir balık kadar hareketsiz, Kapıcıbaşı, odanın ortasında ince yastıklar üzerine serilmiş yatıyordu. Gözkapaklarından ancak bir teki hâlâ titreşiyor, ara sıra güçlükle açıyor, gözünü döndürüyor, korkuyla kıpırdayan bakışlarını, sanki kürkünü veya maiyetinden birisini arıyormuş gibi odada şaşkın şaşkın dolaştırıyordu. Hile ve desise ile adam öldürmek için gelmiş bulunan bu insanın kocaman, bulanık gözleri, onda hâlâ yaşayan biricik uzuvdu. Ve artık asla söyle-

yemeyeceği veya söylemesine imkân bulunmayan her şeyi de ifade ediyordu. Onun çevresinde vezirin uşakları, akla gelebilecek her türlü dikkat ve itinayı göstermek için ayaklarının ucuna basarak süzülüyorlar ve sofuca bir çekingenlikle ancak işaretler ve kısa fısıltılarla anlaşıyorlardı. Son nefesini ne zaman vereceğini tam olarak kimse kestiremiyordu.

Vezir ise teselli kabul etmez bir ev sahibiydi. Eski dostunun beklenmeyen ölümü, getirdiği güzel müjdenin, büyük lütuf ve şerefin sevincini karartmıştı. Işık saçan beyaz dişleri, şimdi artık süreli olarak gür kara bıyıklarının altına saklanmıştı. Tamamıyla değişmiş, hiç gülümsemeden, herkesle boyunu tek heceli kelimelerle konuşmuş, güçlükle zaptedilmiş bir ıstırapla hareket etmişti. Kasabanın kadısı Rasim Bey'i, zayıf ve düşkün halli, zamanından önce ihtiyarlamış, Travnik'e çok eskiden yerleşmiş bu adamı çağırttı ve ondan bugün için gerekli yardımlara hazır bulunmasına rica etti. Tabiî bu arada, adamın kendi asli işlerinin hakkından gelmeyi becerecek halde olmadığını pekâlâ biliyordu. İşte vezir, asıl kasabanın kadısına acı ıstırabını döktü:

- Sonunda gelip de gözlerimin önünde ölmesi için bu kadar uzun yolları aşıp gelmesi, alnına yazılmamış mı? Mukadderatın elinden kurtulmasının kabil olmadığını biliyorum. Allah bilir ya, o öleceğine, şurada gözlerimin önünde öz be öz kardeşim ölseydi gam yemezdim bu kadar.

Vezir, kendisini derinden sarsan bu acıya, hâkim olmaya çabalamasına rağmen susamayan bir adamın ses tonu ile konuşuyordu.

Kasabanın kadısı ise onu:

- Ne yapalım paşa? Bilirsin, halkın dediği gibi: "Hepimiz çoktan ölmüşüz, yalnız gömülme sıramızın gelmesini bekliyoruz."

Diyerek teselli ediyordu.

D'Avenat, Mehmet Paşa'nın başına patlayacak ve onu kara toprağa sokacak olan katil fermanının, Kapıcıbaşı'nın kürkünün içine, aynı yere, tekrar itina ile dikilmiş olması gerektiğini anlatıyordu... Kapıcıbaşı, bu sabah, Travnik'in en başta gelen mezarlığına törenle gömülecekti. Nimetlere garkedilmiş ve

zengin hediyelere boğulmuş olan maiyeti ise daha bugünden İstanbul'a geri dönüyordu.

Konaktaki en son olaylar üzerine d'Avenat'nın raporu böylece sona erdi.

Daville, sarsılmış ve şaşkınlıktan dili tutulmuştu. Bütün olup bitenler bir masal oyunu seyrediyormuş tesiri bırakıyor ve tercümanın sözlerini sık sık kesmek istiyordu. Vezirin davranışı, ona, yalnız korkunç ve caniyane değil, aksine, aynı zamanda akılsızca ve tehlikeli de görünüyordu. Kendi kendine mırıldanarak odanın içinde aşağı yukarı dolaşıyor, bütün bunları doğru mu söylüyor diye, hâlâ aklı başında olup olmadığını anlamak ister gibi tekrar ve tekrar d'Avenat'nın yüzüne bakıyordu.

- Nasıl? Ne? Bu mümkün mü, efendim? Böyle bir şey nasıl yapılabilir? Buna nasıl müsaade edilir? Tabiî bütün bunlar öğrenilecek! Ve o zaman ona kim yardım edebilir?

- Ona yardım edilecek! Ona yardım edilecekmiş gibi görünüyor bana, diye d'Avenat sabırla tekrarladı.

- Vezirin hesabı, belki de ilk bakışta göründüğü kadar yanlış değildir; çok cüretkârane bir hesap olmasına rağmen.

Diye d'Avenat, yürüyüşünü durduran konsolosa açıkladı.

Her şeyden önce, vezir, doğrudan doğruya kendine yöneltilmiş olan tehlikeden kurtulmuş ve bunu rakibinin oyununa üstün gelerek ve Kapıcıbaşı'yı yenerek, çok becerikli bir şekilde yapmıştı. Bazıları bu işten şüphelenseler ve hatta bir sürü dedikodu yapsalar bile, kimse bellibaşlı bir şey söyleyemeyecek ve hatta bir şey ispatlayamayacak. İkincisi, Kapıcıbaşı, vezire, resmen sevindirici bir haber ve padişahın iltifatını ulaştırmıştı. Bundan dolayı vezir, onun ölümünü arzulayanların sonuncusu olmak gerekirdi. Ve Kapıcıbaşı'yı çifte amaçlı görevle Mehmet Paşa'ya göndermiş olanlar da, hiç olmazsa ilk günlerde, hemen vezire karşı hiçbir tedbir almayacaklardı. Zira, o zaman arkada gizledikleri kötü niyetlerini açığa vurmuş olacaklar ve bütün planlarını terketmek zorunda kalacaklardı. Üçüncüsü, şu Kapıcıbaşı, neresinden bakılırsa sevimsiz bir melezdi. Adı kötüye çıkmış ve gerçek dostu olmayan birisiydi. Nefes al-

dığı veya konuştuğu kadar kolaylıkla, herkese ihanet etmeye ve aldatmaya hazır bir adamdı. Bundan dolayı da, hizmetinde bulunduğu kimseler bile ona değer vermiyorlardı. Bu yüzden ölümü kimseyi şaşırtmayacak kimsede ne öç alma hırsı, ne de en azından bir acınma bile uyandırmayacaktı. Doyurulmuş olan maiyeti de, üstelik bu hususta gayret sarfedecekti. Dördüncüsü ve en önemlisi de buydu. Şimdi İstanbul'da mutlak bir anarşi hüküm sürüyordu. Ve böylece, şaşılacak haberin İstanbul'a ulaşmasından birkaç gün önce, "gerekli olan" bütün tertipleri alan Mehmet Paşa'nın dostları bu kargaşalıktan faydalanacaklar ve kendi tedbirlerini almak, veziri yeni sultanın elinden kurtarmak, hatta imkânı olursa, şimdiki durumunu takviye etmek fırsatını bile bulacak kadar zaman kazanmış oluyorlardı.

Daville d'Avenat'nın, meselenin özü ile ilgili tafsilatını içi heyecanından titreyerek dinliyordu. Karşı deliller ileri sürmekten aciz kalarak hep aynı sözleri kekeliyordu:

- Ve bütün bunlara rağmen, bütün bunlara rağmen!

D'Avenat, konsolosuna, bu konudaki görüşlerini daha fazla açıklamayı lüzumsuz buldu. Anlattıklarına yalnız, çarşının sükünet içinde olduğunu ve Kapıcıbaşı'nın ani ölümünün hiçbir belirli heyecan uyandırmadığını, fakat birçok tasarıları ortadan kaldırdığını ilave etti.

Ancak tercüman gittikten sonra, Daville, dinlemiş olduklarının dehşetini kavrayabildi. Gün yavaş yavaş ilerledikçe, konsolos da gittikçe huzurunu kaybetmeye başladı. Pek az yemek yedi ve hiçbir şeyle süreli olarak oyalanamadı. D'Avenat'yı çağırtmak, öğleden önce işittiklerinin gerçekten doğru olup olmadığını soruşturarak iyice anlamak için, sık sık davranmayı denedi. Sonra da bütün olup bitenler üzerine amirlerine neler yazması gerektiğini, acaba bunlardan hiç bahsetmemenin daha mı doğru olacağını düşünmeye başladı. Yazı masasına oturdu ve başladı: "Vezirin buradaki konağında bu gece cereyan eden..." hayır, can sıkıcı ve tatsız oluyordu. "Son günlerin olaylarının daha açıkça ortaya koyduğuna göre, Mehmet Paşa'nın buraya has vasıtalar ve metotlarla elde edeceği, yeni

şartlar altındaki durumu hakkında bir fikir beyan etmek ve bununla ilgili olarak hesaplayabildiğimize göre bize karşı hayırlı tasavvurları olan vezirin..." Hayır, hayır, bu da çok kuru ve çok kapalı idi. Sonunda en iyisinin, olayları, herkesin önünde nasıl cereyan etmişse öylece bildirmek olacağına karar verdi: Sultanın özel elçisi. Kapıcıbaşı, İstanbul'dan gelmiş, Mehmet Paşa'yı eski mevkiinde bırakan bir ferman getirmişti. Bundan başka vezire, sultanın en yüksek iltifatının bir ifadesi olan ve Sırbistan'a karşı açılması tasarlanan bir seferin işareti sayılan bir şeref kılıcı takdim etmişti. Yazının sonunda, Fransız planlarının bundan sonraki gelişmeleri için bunun çok iyi bir işaret sayılması gerektiğini de ayrıca belirtmek istiyordu. Ve ancak, tamamıyla bir ek olarak, Kapıcıbaşı'nın memuriyetinin ifası sırasında hiç beklenmeden ölmüş bulunduğunu zikretmeliydi.

Düşüncelerinin düzene konuşu ve resmî raporda bir şekle bağlanışı Daville'i teskin etmişti. Daha dün burada, gözlerinin önünde oynanmış bulunan cinayet oyunu, rapordaki düşüncelerin malzemesi haline geldikten sonra, artık ona eskisinden daha az korkunç görünüyordu. Konsolos, artık içinde, sabahleyin hissetmiş bulunduğu o yıkıntı ve moral yoksunluğunu beyhude yere aramaktaydı.

Şimdi burada oturmuş ve raporunu yazıyordu. Halk arasında nasıl göründüyse, olayları öylece tasvir ediyordu. Raporu temize çekerken üzerine daha büyük sükûnet geldi. Evet, raporunun arkasında yatan, büyük ve ağır basan esrarı, akıllıca ve ustaca örtbas edişini, bir çeşit kendinden hoşnutlukla beğendi.

Böylece yaz akşamının derin sükûnuna dalıp gitti. Ortalık henüz alacakaranlıktı. Dağın dik yamaçlarının koyu gölgeliklerine dolaylı bir ışık boşanıyordu. Konsolos, açık pencereye yanaşmış ve orada sessizce durmuştu. Arkasından birisi, yanan bir kandille odaya girmiş ve masadaki mumları yakmaya başlamıştı. O sırada, Daville'in aklından ani bir düşünce geçti: Bu zehirleme içinde vezire kim yardım etmiş olabilirdi? Zehrin dozunu kim ölçebilir ve tesirini bu kadar işbilircesine, tesiri bu kadar çabuk (her devresi tam zamanında), ama o kadar

ani ve gayri tabiî de görünmemek şartıyla, kim ölçüp hazırlayabilirdi? D'Avenat'dan başka kim olabilirdi bu? Bu onun uzmanlık alanıydı. Az öncesine kadar ve mümkündür ki şimdi bile, hâlâ vezirin hizmetindeydi.

Daville'in dışarıdan sakin görünen hali hemen birdenbire kayboluverdi. Tekrardan, tıpkı sabahleyin olduğu gibi, içinde, çok yakında kendi faaliyeti ile ilgili olarak, yani kendisiyle birlikte bir cinayetin düzenlendiği ve hatta belki de kendi tercümanının bu cinayetin alet ve aşağılık ücretli işçisi olduğu hakkında nahoş bir duygu uyandı. Bu tasavvur onu tıpkı bir alev gibi sardı. Öyleyse burada kim hayatından emin olabilir ve cinayete karşı kim kendini koruyabilirdi? Ve böyle bir hayat ne işe yarardı? Böylece Daville, birbiri ardından alevle yanan odadaki mumların ışığı ile, dışarıdaki dimdik dağ yamaçlarında yavaş yavaş solup sönmekte olan gurubun son parıltıları arasında, büyülenmiş gibi duruyordu.

Akşam çöküyor ve Daville'in önünde, ancak burada Travnik'te tanıştığı o uykusuz gecelerden biri beliriyordu. O geceler ki, insana ne uyku, ne de açık seçik düşünme imkânı verir. Ara sıra bir çeşit yarı uyuklamaya dalıp yarı uyanık hayaller alemine düşünce, kendiliğinden birbiri peşine çözülerek, durmadan aynı resim parçaları Daville'in gözlerinin önüne dikiliyordu: Mehmet Paşa'nın evvelki günkü yayvan ve neşeli kahkahaları, Kapıcıbaşı'nın kocaman yarasıyla sinirli ve ince kolu, d'Avenat'nın asık ve anlaşılmaz yüzü, yavaşça mırıldanan sesi:

- Hasta çok ağır hasta bir adam bu, Konsolos Hazretleri!

Hepsi karışık, bağlantıları kopmuş hayallerdi. Her resim tek başına öteki resimle sebep bağlantısına girmeden capcanlı duruyordu. Öyle ki, her şey henüz bulanık ve cinayetten önceki kararsız kopuklukları ile, ama önüne geçilmesinin imkânı olmayan bir zorlukta görünüyordu.

Bu yarı uyuklama sırasında iki şey Daville'i azaba sokuyordu: Bu işte bir cinayet olduğu üzerindeki hararetli saplantı ve şuurunun derinliklerinde bütün bunların çok önceleri geçmiş olduğu hakkındaki önsezi.

Böyle çok ağır, uykusuz bir gecede, bütün bir hayatın aydın-

lanması ve sonra içine nüfuz edilmez, demir bir kapı gibi ebediyen kapanması pek nadir değildir.

Ertesi günlerde, d'Avenat, her zamanki gibi, raporunu vermek için geldi. Kendisinde hiçbir değişiklik farkedilmiyordu. Kapıcıbaşının ani ölümü şehrin yerli Müslümanları arasında da en ufak bir infial bile uyandırmamıştı. Şüphelenme ve suçlama sesleri bile duyulmadı. Bu Osmanlının akıbeti onları pek az ilgilendiriyordu. Onların gözünde bir tek şey vardı: Nefret ettikleri vezir Travnik'te kalmakta devam ediyordu ve hatta üstelik taltif bile edilmişti. Herkes bundan, İstanbul'daki Mayıs İhtilali'nin hiçbir şey değiştirmediği neticesini çıkarmıştı. Böylece hayal kırıklığına uğrayarak bir sükût duvarı ardına çekildiler, dişlerini sıktılar ve suratlarını asarak gözlerini yere diktiler. Onlar için kesin olarak, yeni sultanın da kâfirlerin veyahut adi, menfaatine düşkün çevrenin nüfuzu altında kaldığı ve asil maksatların zaferinin bir kere daha geciktirilmiş olduğu anlaşılmıştı. Fakat onlar, bütün bunlara rağmen, gerçek ve saf imanın kaçınılmaz zaferine bağlı kalıyorlardı. Yalnız bekleyebilmeli idi. Ve hiç kimse halis Bosnalı "Yerliler" kadar beklemesini bilmezdi. Bunlar, imanları asla sarsılmayan, gururları taş gibi sert olan adamlardır. Vahşi bir sel gibi hiddetleri köpürür ve toprak gibi de sabırlıdırlar.

Daville'in içinde, ilk günün dehşetinin aynı bir kere daha uyandı. Midesinin kavrulup yandığı korkusunu buz gibi hissetti. Bu hal, Kapıcıbaşı'nın ölümünden sonraki veziri ilk ziyaretinde oldu. Olaydan bu yana on iki gün geçmişti. Vezir değişmemiş görünüyor ve eski gülümseyişini bunun örneği olarak gösteriyordu. Sırbistan'a karşı kendi sefer hazırlıklarından bahsediyordu. Ve Bosna-Dalmaçya sınırındaki Osmanlı-Fransız işbirliği yolundaki bütün planları hoş karşılıyordu.

Daville, tasasız ve tabiî görünmek için büyük gayret sarfediyordu. Sonunda tamamıyla söz gelişi olarak, vezirin arkadaşı olan bu yüksek kişinin ölümü üzerindeki içten teessürlerini ifade etti. Daha d'Avenat bu sözleri tercüme etmeden önce, vezirin çehresindeki gülümseme söndü. Kara bıyıkları, ışık saçan ak dişlerini saklıyordu. Çekik badem gözlü çehresi bir-

denbire kısalmış, genişlemiş gibi göründü. D'Avenat'nın, teessürlerini bildiren sözleri çevrilip bitinceye kadar bu ifadeyi muhafaza etti. Konuşmaların bundan sonraki bölümlerinde eskisi gibi gülümsemekte devam etti.

Herkesteki unutma arzuları ve umursamazlığı, Daville'e de, ruh huzurunu geri verdi. Hayatın alışılmış yolunda sürüp gittiğini gördü ve kendi kendine: "Demek ki, işler böyle de olurmuş!" diye söylendi. Artık konaktaki cinayet üzerine, d'Avenat ile bile, tek bir kelime konuşmadı. İşleri bütün zamanını alıyordu. Daville, günden güne vicdanının anlaşılmaz derinliklerinden ve ilk günlerde içine sürüklendiği acı şaşkınlık ve yıkıntıdan kurtuluyordu, bütün canlıların tâbi oldukları kanunlara göre yaşıyordu. Bu adamın eline çabuk ve daha becerikli -D'Avenat'nın sözlerine göre- olduğu ve düşmanından daha çabuk davrandığı düşüncelerini gizleyemeyeceği için, artık bir daha Mehmet Paşa'nın yüzüne hiç bakamayacakmış zannına kapılmıştı. Ama yine de onunla çalışmakta devam etti. Yalnız bu olay üzerinde değil, her şey üzerinde de konuştu.

Bu günlerde vezirin kâhyası Süleyman Paşa Skoplyak, konakta söylendiğine göre, Sırp isyancılarını imha ederek Drima'dan geriye dönmüştü. Ama bizzat Süleyman Paşa, bu mesele üzerinde çekingen ve belirsiz bir ifade kullanıyordu. Vezirin, aslında Boşnak doğumlu olan kaymakamı, en asil bey ailelerinin birinden geliyordu. Bosna'daki Skopliye'de, Kupres Yaylası'nda büyük çiftlikleri ve Bugoyno'da düzinelerle evleri ve dükkânları vardı. İriyarı, sinirli ve ince uzundu. Artık çoktan yaşlanmış olmasına rağmen, mavi gözleri, keskin bakışlarını hâlâ muhafaza ediyordu. Kısacası, birçok savaşlara katılmış ve büyük bir servete de konmuş bir adamdı. Dalkavukluk etmeden ve özel şekilde rüşvetler yedirmeden paşalığa kadar yükselmişti. Barışta sert, savaşta zalim, çiftliklerini çoğaltmak bahis konusu oldu muydu, pervasız ve haris idi. Ama bütün bunlara rağmen, şimdiye kadar memlekete yabancı olan Osmanlılardan zarar ve ziyan görmeden yaşamış gelmişti.

Hâlâ yarım bir köylü olan ve keskin gözleri ile "Bosna'nın en iyi koruyucusu" sayılan paşadan, yakışıklı bir adam diye

bahsedilemezdi. Osmanlılara olduğu kadar, yabancılara karşı da ihtiyatlı, güvensiz, hilekâr ve inadında ayak direyen, bundan başka da konuşmalarında kısa ve kabaydı. Yılın ancak kış aylarını Travnik'de ve geriye kalan bölümünü de Sırbistan'a karşı seferlerde veya kendi topraklarında geçirirdi... Şimdi de şehirde bulunuşu, hiç olmazsa bu yıl için, seferin sonu anlamına geliyordu.

Böylece olaylar yavaş yavaş sakin bir düzeyde akmaya başladılar ve gittikçe azaldılar. Güz ayları yaklaştı. Önce güzün başı düğünler, hasat, hararetli alış veriş hayatı ve daha verimli kazançlar; sonra yağmurlarıyla, öksürükleriyle ve daha başka dertleriyle pastırma yazı geldi. Geçitler ve yollar aşılmaz hale girdi. İnsanlar hantal ve iş görmeye daha az hevesli. Herkes nerede bulunuyorsa orada kışlamaya hazırlanıyor ve kışı nasıl geçireceğini hesaplıyordu. Hatta Daville'e, Fransız İmparatorluğu'nun koca makinesi bile, daha yumuşak ve ihmalci çalışıyormuş gibi göründü. Erfurt Kongresi bitmişti. Napolyon, hareketlerini İspanya'ya yöneltmişti. Bu da, olaylar tekerleğinin, hiç olmazsa bu yakınlarda Batı taraflarına doğru tekerleneceği anlamına geliyordu. Gelip giden kuryelerin sayıları önemsiz, Split'ten gelen emirler gittikçe seyrekleşmekteydi. Daville'in işine en uygun geleni de, vezirin, bütün alametlerin gösterdiğine göre, eski mevkiinde kalması ve hatta tekrar şakrak kahkahalarına bile başlamış olmasıydı. (Anlaşılan dostlarının mukabil tedbirleri tesirini göstermişti.) Uzun zamandan beri geleceği söylenen Avusturya Konsolosu da, hâlâ gelmemişti.

Daville, Paris'ten, yıl bitiminden önce, Türk diline vakıf, kaliteli bir memurun gönderileceği haberini aldı. D'Avenat, zor günlerde becerikli, güvenilir ve sadık bir insan olduğunu göstermişti.

Daville'in en büyük sevinci, daha güz başında kendini gösterdi. Sessiz ve hemen hemen farkedilmeden, Madame Daville, üç çocuğu ile çıkıp geldi. Oğulları Pierre, Jules-François ve Jean-Paul. Pier dört, Jules-François iki yaşlarında idi, Jean-Paul ise ancak birkaç ay önce Split'de dünyaya gelmişti.

Madame Daville, sarışın, ufak tefek ve narindi. Onun bir par-

ça ince saçları, modasız bir saç tuvaletine göre yukarıya doğru taranıp kaldırılıyor, ince çizgileriyle, sıhhatli deri rengi ile canlanmış çehresini taçlandırıyordu. Mavi gözleri madeni bir parıltı ile parlıyordu. İlk bakışta gösterişsiz görünüşünün arkasında, zeki, gerçekçi düşünceli ve haraketli, iradesi kuvvetli, yorulmak bilmez bir kadındı. Bizim Bosna'da söylendiği üzere "Tuttuğunu koparır!" denilen kadınlar zümresine dahildi.

Madame Daville'in gelişi ile Fransız Konsolosluğu'nun kocaman, ıssız binasında yeni bir çağ başlamıştı. Pek az konuşur, asla şikâyet etmez, aksine, hiç kimseden tavsiye ve yardım rica etmeden, sabahın erken saatlerinden gecenin gec vakitlerine kadar çalışırdı. Bütün ev adam akıllı temizlenmiş, yeni bir çehre almış ve birçok değişikliklerle yeni sahiplerinin ihtiyaçlarına imkân nispetinde uydurulmuştu. Odalar bölünmüş, bazı pencere ve kapılar örülmüş, yerlerine yenileri açılmıştı.

Gelmekte olan bahar, binayı, içinde ve dışında olanlarla birlikte tanıyamayacaktı.

Konsolosun karısı, bu arada, her çeşit müşküllerle çarpışıyordu. Ama bilhassa hizmet personelinin meseleleriyle. Burada, bütün dünyadaki ev kadınlarının hizmet personelinde karşılaştıkları dertler değil, aksine daha çok önemli bir mesele bahis konusu idi. İlk günlerde hiç kimse konsoloslukta çalışmak istememişti. Her şeyden önce yerlilerden kurulu bir hizmet ekibi hiç düşünülemezdi. Sayısı pek az olan Ortodoks evlerinden hiçbir kız hizmete girmek istemiyordu. Hatta Müslüman evlerinde bile çalışan Katolik kadınları, ilk günlerde, ayaklarını Fransız Konsolosluğu'nun eşiğine bile atmaya cesaret edemediler. Zira papazları, kendilerini, afarozda tehdit etmişti. Sonunda Yahudi tüccarlarının karıları, uzun uzadıya laf cambazlıkları ettikten sonra, birkaç Çingene karısını, çok iyi ücretler karşılığında çalışmaya razı etmeyi başardılar. Ancak Madam Daville, kilise ziyaretleri ve Dolac'daki kilise için yaptığı bağışlarla, tam bir Katolik kadını olduğunu ispat ettikten sonradır ki, bir "Jakobin Konsolosun" karısı olduğu halde, papazlar daha yumuşak davranmaya başladılar ve Fransız kadınının yanında Katolik personelin çalışmasına sessizce rıza gösterdiler.

Bundan başka Madam Daville, Dolac rahibi, Guja Gora'daki tarikat biraderleri ve oradaki cemaatle, mümkün mertebe iyi münasebetler kurmaya gayret ediyordu. Daville, her adım başında karşılaştığı bütün engeller, bütün cehaletler ve bütün güvensizliklere rağmen, Avusturya Konsolosu'nun gelmesinden önce, akıllı ve sofu karısının başardığı ölçüde olsun, tarikattaki biraderler ve Katolik halk üzerinde, böyle bir nüfuza ulaşacağını asla ümit etmemişti.

Kısacası, Daville ailesinde ve Fransız Konsolosluğu'nda hayat, sonbaharın ilk günleri ile birlikte, daha sakin ve daha sevimli bir kılığa girmeye başlamıştı.

IV

Daville, ilk aylarda bir konsolos olarak burada karşısına çıkan durumların getirdiği çatışmalar ve bütün zorluklardan raporlarında bahsetmek fırsatını hiç kaçırmamıştı. Yerli halkın, Bosna'lı Müslümanların nefret ve kötülükleri, devlet makamlarının ihmalci ve güvenilmez çalışma tarzları, düşük maaşı ve kafi gelmeyen krediler, damı akan konsolosluk binası, çocuklarının kolayca hastalandıkları iklim, Avusturya ajanlarının entrikaları, İstanbul'da ve Split'teki amirlerinin buradaki durumuyla ilgili kıt anlayışları üzerinde şikâyetler yağdırmıştı. Kısacası, her mesele bazı kuvvetlere bağlanmıştı. Hepsi de ancak yarım yamalak hallediliyor, yanlış yollarda gelişiyor ve şikâyetlerine zemin hazırlıyordu.

Hepsinin içinde bilhassa, bakanlığın hâlâ kendisine, Türkçe bilen, güvenilir, kaliteli bir memur göndermemiş olması üzerinde ısrarla duruyordu. D'Avenat, onun için, ancak zaruret hallerinde işe yarayan bir yardımcı idi. Ama ona çekinmeden güvenmeye cesaret edemiyordu. D'Avenat'nın, gündüzleri işbaşında harcadığı büyük gayret, evvelden olduğu gibi şimdi de, konsolosun güvensizliğini dağıtmaya yetmiyordu. Üstelik de, d'Avenat'nın, Fransızcayı konuşacak kadar bilmekle beraber, resmî yazışmaları idare edebilecek ölçüde bilmeyişi de vardı.

Halkla olan münasebetleri için, konsolos, Rafo Atiyas adlı genç bir Travnik'li Yahudiyi hizmetine almıştı. Bu delikanlı, amcasının deri ticarethanesindeki işinden nefret ediyor, tabaklanmış derileri oradan oraya istif edeceğine, "İllirya" dilinde tercümanlık etmeyi tercih ediyordu. Ona da d'Avenat'dan daha az güvenilebilirdi. Bundan dolayı Daville, amirlerine her raporunda, kendisine bir memur yollamalarında ısrar ediyordu.

En sonunda, konsolos, artık bütün ümitlerini tükettiği ve d'Avenat'ya da alışmaya ve güven peyda etmeye başladığı sırada, genç Fossés, kançılar ve tercüman olmak üzere çıkıp geldi.

Amédée, Chaumette des Fossês, Paris'in en genç diplomat neslinden, yani, huzursuz ihtilal yıllarından sonra uygun şartlar altında, düzgün bir öğretim ve Doğu'da hizmet için bir ihtisas eğitimi görmüş biriydi. İhtilal çağında olduğu kadar, üstelik Direktoir devrinde de, eski ve iyi gelir getiren servetlerini kaybetmiş bir banker ailesinden geliyordu. Okulda harika çocuklardan sayılıyor ve öğretmenleriyle yaşıtlarını, mükemmel hafızası, seri hüküm ve çeşitli alanlardaki çok iyi kavrayış kabiliyeti ile de şaşkınlığa uğratıyordu.

Delikanlı, uzun boylu, atletik yapılı idi. Yüzünde canlı ve taze bir renk vardı. Kahverengi büyük gözleri öğrenme hırsı ve telaşçılığından parlıyorlardı. Daville, onun şahsında, tam bir yeniçağ çocuğunu gördü. Yeni Paris'in örnek genç delikanlısı; konuşmalarında ve hareketlerinde atak ve güvenli, tasasız ve pervasız, iki ayağı ile sağlamca yere basan, kendi gücüne ve bilgisine tam bir güveni olan, aynı zamanda her ikisinde de aşırılığa yatkın.

Des Fossés, yeni amirine evrakını verdi ve kısaca -ne kadar yorulduğunu ve üşüyüp donduğunu saklamaksızın- gerekli olayların hepsini anlattı. Aşikâr bir iştahla bol bol yedi, öyle pek uzun uzadıya af dileyip müsaade istemeden, uzanıp istirahat etmek istedi. Bütün gece ve ertesi günü öğleye kadar uyudu. Sonra neşeli ve dinlenmiş olarak kalktı. Bir akşam önce yorgunluğunu ve uykuya düşkünlüğünü gösterdiği kadar bu sefer neşeli halini tabiî ve yapmacıksız olarak gösterdi.

Pervasız davranışı, güvenli görünüşü ve çevik varlığı ile, genç delikanlı, bu küçük evin idaresine bir kargaşalık getirmişti. İstediği ve ihtiyacı olan her şeyin derhal yapılmasını, doğrudan doğruya ve fazla kelimeye hacet kalmadan istiyordu.

Hemen ilk günlerden ve ilk konuşmalardan sonra, konsolos ile yeni memuru arasında pek o kadar temas noktası bulunmadığı ve pek suni bir itimadın da bahis konusu olamayacağı anlaşıldı. Her şeyin bir vicdan meselesi ve ruhî azap konusu haline getirebilmeye uygun bir çağı yaşayan Daville için, des Fossés, kolaylık yerine ancak yeni zorluklar çıkarıyor, karşısına bir sıra yeni, kaçıp kurtulamadığı çözülmez meseleleri getirip yığıyordu. Ve sonunda onun çevresindeki çoraklık ve yalnızlığı kuvvetlendirmiş oluyordu. Buna karşılık, genç kançılar için hiçbir şey mesele teşkil etmemiş gibi görünüyordu. Onun için yenilmeyecek hiçbir zorluk yoktu. Ve amiri Daville, herhalde kendisi için hiçbir mesele teşkil etmiyordu.

Daville, şimdi kırk yaşlarındaydı. Des Fossés ise ancak yirmi dördüne girmek üzereydi. Bu kadar yaş farkının başka zamanlarda ve başka şartlar altında daha az önemi olurdu. Ama fırtınalı devirler, büyük dalgalanmaları ve sosyal tabakaların altüst olmasıyla, iki nesil arasında artık köprü kurulmaz hale gelen çatlaklar meydana getirir ve derinleştirir, onlardan iki ayrı dünya meydana getirirler.

Daville, o zamanlar daha çocuk olmasına rağmen, eski rejim devrini hatırlıyordu. O, ihtilali, kendi varlığına uygun düşen tezahür şekilleri ile yaşamıştı. Birinci konsülle bizzat karşılaşmış ve kendini onun rejimine, içinde şüphelerini boğduğu ve gizlenmiş sınırsız inancı yatan bir hararetle adamıştı.

Bunun üzerinden ancak on yıl kadar geçmişti ki, Daville, Paris gazetelerinden birisinin genç bir muhabiri olarak eski düzene ve onun kötülüklerine karşı şimşekler yağdıran Mirabeaus'un söylevlerini dinliyordu.

Daville'in bu çağındaki hayranlık, çocukluğunda olduğu gibi aynı kaynaktan fışkırıyordu; ama bu sefer hayranlığın konusu başka bir şeydi. Hem kendisi değişmiş, hem de kendini, tamamıyla değişmiş yepyeni bir dünyanın karşısında bulmuş-

tu. İhtilal, onu ve ona benzer yüz binlerce delikanlıyı zorla ve karşı konulmaz bir güçle içine çekip öğütmüştü. Kendisi genç olduğundan, bütün dünyanın da bir kere daha gençleştiğini sanıyor, artık dünya yüzünde tamamıyla yeni görüşlerin hâkim olması ve yepyeni imkânların açılması gerekeceğine inanıyordu. Her şey birdenbire kolay, anlaşılır olmuş ve basitleşivermişti. Bütün çabalar, büyük bir anlam kazanmışlar, her ileri adım ve her düşünce hemen insanüstü bir mana ve değerle dolup taşıvermişti.

Genç Daville, anayasayı hazırlayan Kurucu Meclis'in oturumları üzerinde yazı yazan birçok muhabirlerden ancak birisi olduğu halde, büyük adamların söylevlerini nakleden veyahut dinleyicilerin vatansever ve ihtilalci coşkunluklarını tasvir eden makalelerinin, bütün dünya halkı için unutulmaz bir anlam taşıyacaklarını sanıyordu. Röportajlarının altına konulan adının baş harfleri, ilk zamanlarda, ona, dünyanın hiçbir iktidarının aşamayacağı veya yerinden oynatamayacağı iki dağ gibi görünüyordu. Ona öyle geliyordu ki, o yalnız millet meclisinin kroniğini yazmıyor, aksine kendi elleriyle ve bir dev gücü ile, özlü çamuru birbirine eklercesine, insanlığın ruhunu yoğuruyordu.

Ama bu yıllar da hızla gelip geçti. Bir zamanlar kendi ruhunu da zaptetmiş bulunan ihtilalin öteki yüzünü, ümit edebileceğinden daha çabuk gördü.

Bir sabah, sokaktaki ayak takımının bağırışları ve alkışları ile uykusundan sıçradı ve penceresini açtı. Bir Sqnculot'un* mızrağının tepesine oturtulmuş, solgun yüzlü ve kanlara bulanmış, boynundan koparılmış bir insan kellesi birdenbire karşısında gözlerini belirtti. Daville'in midesi -bir gün öncesinden henüz bomboş duran halis bir Bohem'in midesi- tiksintiden alt üst oldu. Sanki soğuk ve acı bir mayi aşağıdan yukarıya doğru, iğrenme duygusu ve acı vererek, bütün vücudunu geçiyor ve şakırdayarak dökülüyordu. O andan başlayarak Daville'in bahtı, birçok yıllar boyunca hiç durmadan, insanın çok

(*) Pantolonsuz anlamına gelen ve Fransız İhtilali'nde ayak takımına verilen ad.

güç alışabildiği, bu yeni içkinin karşısında irkilmekle geçti. Bir kere başladığı yolda devam etti. Duraklamadan kendi hayatını yaşadı. Eskiden olduğu gibi makalelerini yazdı, kalabalıkla birlikte uludu. Ama şimdi bunu, uzun zamandır itiraf etmek istemediği ve artık sonunda her insandan sakladığı bir iç çatlamasının ıstırabı içinde yapıyordu. Ve sonra, kralın hayatı ile krallığın akıbeti için bir karar vermek, bu kadar kudretle çekip koparan ihtilalin acı içkisi ile kendisini "büyütüp bu boya getiren kralî lütuf" arasında birisini seçmenin gerektiği saat geldiği zaman, delikanlı tekrar karşı tarafa geçti.

1792 Haziran'ında, isyancıların Tuilerie Sarayı üzerine yaptıkları ilk başarılı saldırıdan sonra, daha uysal çevrelerde, kralın ve sarayın lehine bir imza toplama kampanyasına girişilmişti. İhtilalin kargaşalığı ve zulümlerinden yılarak kendini bu dalgaya kaptırmış; korkusunu ve üstüste yığılan bütün düşüncelerini yenebilen delikanlı, sonunda yirmi bin burjuvanın imzaladığı dilekçeye imzasını koymuştu. Bu karara birçok ruhî mücadelelerden sonra ulaşmıştı. Öyle ki Daville, aralarında kendisininkinden çok daha önemli ve tanınmışları bulunan yirmi bin imza arasında, kendisininkini, hiçbir suretle önemsiz ve yitik olarak saymamıştı. Ona, kendi adı, Paris'in akşam semasında alevden harflerle parlıyormuş gibi geliyordu. Daville, kendi kendisiyle nasıl çatışmaya düştüğünü, insanın kendi kendisini alçaltıp yükseltebileceğini, kısacası, hayranlık ve coşkunluğun nasıl geçici olabileceğini, devam ettiği sürece de nasıl belirsiz ve çapraşık olduğunu, bir kere sarhoşluğu dağıldı mıydı, ardından gelen son pişmanlığın ne kadar acı olduğunu tam anlamıyla ancak o zaman fark etti.

Bir ay sonra "şüpheli şahıslar ve kötü vatandaşlar" denilen kimselerin arasında büyük bir kovuşturma ve tevkif dalgası başladı. Başta gelenler arasında, şu istidayı imzalayan yirmi bin kişinin bazıları vardı. Tevkiften kurtulmak, içindeki mücadeleye çıkar yol bulmak ve bir karara varmak üzere genç gazeteci Daville, gönüllü olarak cepheye gitmek için başvurdu ve İspanya sınırındaki Pirene ordusuna gönderildi. Burada, savaşın daha sert ve daha korkunç, ama aynı zamanda daha iyi ve

daha şifa verici olabileceğinin farkına vardı. Burada bedenî maharetin değerinin gerçek ölçüsünü kazandı. İtaat etmesini ve emretmesini öğrendi. Istırabı bütün biçimleriyle tanıdı. Ama aynı zamanda arkadaşlığın yüksek değerini ve disiplininin derin anlamını kavradı.

İlk büyük iç buhrandan üç yıl sonra, iyice ayarlanmış ve askerî hayat düzeni ile kuvvetlenmiş olarak Daville'in ayakları yeniden yere basıyordu. Tesadüfler onu, o sıralarda, bütün işleri allak bullak olan, nazırından namzet memurları kadar meslekten yetişmiş tek bir diplomatın bile bulunmadığı, aksine o zamana kadar eski rejimin insanları elinde bulunan bu sanatı, hepsinin hep birlikte yeni baştan alfabesinden öğrendikleri Dışişleri Bakanlığı'na sevketti. Talleyrand'ın nazır olmasıyla her şey birden kalkındı ve ilerledi. Genç Daville'in *"Moniteur"*deki bir makalesinin Talleyrand'ın dikkatini çekmesi ve onu özel himayesine alması da bir başka tesadüf oldu.

Hayatları çok sert ölçüde harcanmış ve henüz düşünceleri yeter derecede özgür olmayan, azap çekmiş birçok insanlarda olduğu gibi, ruhî çaresizlikler ve perişanlıklar içindeyken, o sıralarda karşısında ışık saçan bir yıldız parlamıştı: İtalya fatihi olan bu general, bir yandan eski rejim ve sürgün, öte yandan ihtilal ile terör arasında tam bir orta yol arayan Daville gibilerin bekledikleri bir umuttu. Talleyrand'ın tayini üzerine yeni Zisalpin Cumhuriyeti'nde, Milano'ya sekreterlik görevine gitmeden önce, oradaki sefiri Trouvé'ye şahsi talimatını götürmesi için, general, Daville ile görüşmek istemişti.

Daville, Napolyon'un kardeşi Lucien'in çok iyi bir tanıdığı idi ve herhalde onun tavsiyesi üzerine çağırılmıştı. Bundan dolayı akşam yemeğinden sonra özel bir itina ile Napolyon tarafından şahsi ikametgâhında kabul edildi.

Alevli gözlerine rağmen, yine de soğuk bakışlı, cüretkâr, insanları hiç bilmedikleri ve uğrunda yaşamaya ve ölmeye değen yeni ufuklar açan bu adamın baştan çıkarıcı sözlerini dinlerken, bütün kararsızlıkları ve her çeşit ürkekliği üstünden dökülüyormuş gibi geliyordu. Ona, bundan böyle artık dünyada mutlak bir barış hüküm sürüyormuş, her şey artık hedefine

erişebiliyor, bütün gayretler mükafatlandırılıyormuş ve hiçbir engele uğramadan başarı ile taçlandırılıyormuş gibi geliyordu. Bu fevkalbeşer insanla konuşma, onu bir mucizeler yaratıcısı ile temas etmiş gibi şifaya kavuşturmuştu. Akıp giden yıllar içinde ruhunda çalkalanan her şey, sanki yıkanıp akmıştı. Bütün sönüp giden hayranlıklar, bütün azap verici şüpheler anlamlarını ve izahlarını şimdi bulmuşlardı. Bu üstün adam, Daville'e, diğer birçok çağdaşının yıllardan beri tutkuyla ve beyhude yere aradıkları; aşırılıklar ve inkârlar arasında uzayan o en sağlam ve güvenli yolu göstermişti ve Zisalpin Cumhuriyeti'nin yepyeni sekreteri, generalin, Chanteraine Sokağı'ndaki evinden gece yarısına doğru dışarı çıktığı zaman, birdenbire gözlerinin yaşlarla dolmuş bulunduğunun farkına vardı ve XVI. Louis'in karşılanmasında, sonra da delikanlılığında ihtilalci şarkıları okurken, Mirabeah'un söylevlerini dinlerken duyduğu o ani gırtlak sıkılmasını duydu. Kendisini kanatlanmış, mest olmuş hissetti ve boynunda ve şakaklarındaki kanın, çok yukarılarda, gecenin yıldızları arasında bir yerde bulunduğunu sandığı kâinatın nabız vuruşları ile birlikte attığını işitti.

Yıllar yeniden akıp geçmeye başladılar. Çelimsiz generalin hayali yükseldi ve ufukta batmak bilmeyen bir güneş gibi göründü. Daville, görevlerini ve oturma yerlerini değiştirdi. Edebiyat ve politika planları tasarladı ve tıpkı dünyanın geriye kalan bölümü gibi bu yeni güneşe doğru yöneldi. Büyük ve karışık devirlerde zayıf karakterlilerin bütün hayranlıklarında olduğu gibi, bu yeni hayranlık, onu da yanılttı. Vaatlerini tutamadı. Daville, kendisinin de, hayranlığına gizlice ihanet ettiğini ve ondan gittikçe daha fazla uzaklaştığını hissetti. Onda bu değişme ne zamandan beri sürüp geliyordu? Bu ruhî soğuma ne zaman başlamıştı ve nerelere kadar yayılmıştı? Bunun üzerinde hiçbir hesap yürütmesi mümkün olamıyordu. Fakat günden güne bunun nasıl geliştiğinin daha açık olarak farkına varıyordu. Gerçekten bu sefer her şey daha çetin ve daha çaresiz olacak gibi görünüyordu. Eski rejim, ihtilal tarafından bir fırtına gibi süpürülüp atılmıştı. Ve Napolyon her iki taraf için bir kurtuluş yolu gibi arkasından ortaya çıkıvermişti. O kadar

uzun zamandır özlemle beklenen "Orta yol", şeref ve aklın Tanrısal bir inayeti gibi çıkıp gelmişti. Şimdi de Daville'in içinde yeni şüpheler uyanmıştı: Yoksa bu yol da gerçek yol değil miydi? Buna da üstelik doğru yolu aramak deniyordu. Bu kadar çok yükselmeler ve alçalmalardan sonra, artık bu, bir zamanlar olduğu kadar basit ve kolay değildi. Daville, artık genç de değildi. Geçen yıllar, ağır ve çok sayıdaki eski iç buhranlar onu iyice yormuştu. Birçok yaşıtları gibi sürekli fakat sakin, iş arzularıyla dolu bir hayat istiyordu. Ama, hayat Fransa'da gittikçe yükselen bir tempoyla çalkalanıyor ve durmadan acayip yollara sapıyordu. Ve Fransa kendi huzursuzluğu ile milletleri birbirine çatıştırıyor, gittikçe genişleyen bir çevredeki ülkeleri de aynı girdabın içine sürüklüyordu. Birinci konsülün veya - sonradan- İmparator Napolyon'un her zaferinden sonra kurtarıcı "Orta yol" kesin olarak güven altına alınmış gibi görünüyor, ama birkaç ay sonra yeniden bir çıkmaza sapıldığı hissediliyordu. İnsanları bir korkudur kaplıyordu, Herkes ileriye gidiyor, ama birçokları geriye bakmaya başlıyorlardı. Daville, Travnik'e konsolos olarak tayin edilmeden birkaç ay önce, Paris'te bulunurken, dostlarının gözlerinde, tıpkı kendini aynadan seyrediyormuş gibi, itiraf edemediği boğup yatıştırmaya çabaladığı, fakat durmadan yeniden dışarı taşan aynı korkuyu okumuştu.

İki yıl önce Napolyon'un Prusya'da kazandığı büyük zaferden sonra Daville bir destan yazmıştı: "Jena Savaşı". Belki de bu şiirinde, muzaffer imparatoru ölçüsüz derecede yüceleştirip göklere çıkarmakla kendi şüphesini susturmak ve korkusunu sindirmek amacını gütmüştü. Tam bu manzumesini bastırmayı tasarlarken, hemşehrisi ve uzun yıllardır dostu, vaktiyle Bahriye Nezareti'nin yüksek rütbeli subaylarından olan birisi, bir bardak konyak içerken:

- Bu kadar övdüğün ve göklere çıkardığın şeyin ne olduğunu iyice biliyor musun? Biliyor musun ki, imparator delidir, bir budaladır! Ve ancak, hiçbir işe yaramayan ve hiçbir amacı olmayan, zaferlerinin kanları ile iktidarda tutunabildiğini biliyor musun? Adını ve ölçülerini henüz bilemediğimiz, ama

şüphesiz bütün bu zaferlerin en sonunda bizi bekleyen büyük bir felakete hep birlikte sürüklendiğimizi biliyor musun? Bunu bilemezsin! Evet, görüyorsun, işte bundan dolayıdır ki, bu zaferlerin türküsünü çağırabiliyorsun!

Arkadaşı bu akşam biraz fazla kaçırmıştı. Ama Daville, onun geleceğin korkunç hayallerine dikilmiş gibi duran bakışlarını, alabildiğine açılmış gözlerini, düşüncelerini söyledikçe karşısındakine çarpan alkol buharıyla dolu fısıltılarındaki ikna edici ruhu bir türlü unutamıyordu. Ayık insanlar da aynı düşünceleri fısıldayarak -ancak başka kelimelerle- söylemişler veya aynı düşünceleri dertli tavırları ardında gizlemişlerdi.

Daville bütün bunlara rağmen, kendi eserlerinin değeri kadar bu zaferlerin de sürekli oluşundan tereddüte düştüğü halde manzumesini yine de bastırdı. O sırada bütün çevresindekileri de sarmaya başlayan şüphe, artık Daville için şahsi bir ruhî ıstırap konusu haline geliyordu.

Başkalarından gizlediği bir azap verici, alt üst edici ruh hali içinde, konsolos, Travnik'e gelmiş, burada yaşadıkları da, onu cesaretlendirecek veya teskin edecek yerde, tersine onu kararsız ve ürkek bir duruma getirmişti.

Bundan böyle birlikte yaşayacağı ve çalışacakları genç adam, des Fossés ile ilk karşılaşması, ruhî tedirginliğini yeniden uyandırmış ve hatta şiddetlendirmişti. Daville, onu müşahade ettikçe ve dinledikçe, nasıl tabiî davrandığını görmüş, böylesine ataklık ve uçarılıkla düşüncelerini açığa döktükçe, kendi kendine şöyle düşünmüştü: "Yaşlanmak, zayıflamak ve ölmek o kadar korkunç bir şey değil. Asıl korkunç olanı, bizi, bizden çok daha farklı olan başkalarının, daha gençlerinin takip edeceğini idrak etmemizdir. İşte asıl ölüm buradadır. Bizi mezara çeken hiç kimse yok, hayır, biz arkamızdan mezara itiliyoruz!" Konsolos, böyle düşüncelerin kendisine nereden geldiğine şaşıp kalıyordu. Bunlar kendi asıl düşünce tarzına o kadar uymayan şeylerdi ki! Bunları derhal inkâr ediyor, eninde sonunda herkesin kapıldıkları ve tespit edildiğine göre artık yavaşça kendi beynine de sokulan, "Doğu zehirlenmesi"nin bir neticesi olarak adlandırıyordu.

Bu beyabanda tek bir Fransız ve aslına bakılırsa biricik gerçek çalışma arkadaşı olan bu delikanlı, her şeyden önce Daville'den çok farklı idi (veya hiç olmazsa, öyle görünüyordu). Ona, arada sırada, sanki bir yabancının, hatta bir düşmanın yanında yaşıyormuş gibi geliyordu. Bununla birlikte aralarındaki dengeyi bozan ve delikanlıda sinirine dokunup onu kızdıran, Daville için bütün hayatının anlamını taşıyan "temel meseleler" üzerindeki düşüncesi (veya daha doğrusunu söylemek gerekirse: Bu düşüncenin olmayışı) idi: Krallık, İhtilal ve Napolyon. Bu üç kavram, konsolos ve onun nesli için, çatışmalar, tutkunluklar, hayranlıklar ve ışık saçan kahramanlıkların vahşi bir kargaşalığı idi. Bu kavramlar, Daville ve neslinin çocukluk günlerinden beri sürükleyip getirdikleri ve belki de mezara kadar kendilerinden kopmayacak olan bir tek ıstırap yığını halinde üstüste birikiyorlardı. Des Fossés ve onun kuşağı için -hiç olmazsa Daville'in görüşüne göre- ne ıstırap, ne de mesele, ne birtakım azap yükleri, ne de uzun uzadıya düşünülecek sebepler mevcuttu. Gençler için her şey basit ve tabiî idi. Bu meseleler üzerinde söz harcamaya veya kafa patlatmaya değmezdi. Krallık bir masal olmuştu. İhtilal ise çocukluk çağının bulanık bir anısından başka bir şey değildi. İmparatorluğa gelince; işte hayatın ta kendisi, yaşama ve servet, sınırsız imkânların, hareketin, iktidarın, şan ve şerefin yükseldiği bir sahneydi. Des Fossés'ye göre, içinde yaşadığı bu sistem, yani imparatorluk, ruhî ve maddî bakımdan bir tek ve birleşik gerçeği tasvir ediyor, ufkun bir ucundan ötekine uzuyor, içine hayatı da alan her şeyi kucaklıyordu. Daville'in emsalleri için gerçek manevî yurt ve onun asıl hayatını tasvir eden "fikirler" dünyası, artık des Fossés'lerin nesli için mevcut görünmüyordu. Onlar için bunun yerini "yaşanan hayat" gerçekler dünyası, elle tutulabilen olaylar, gözle görülebilen, ölçülebilen başarılar ve başarısızlıklar alıyor. Daville'in önünde buzdan bir çöl gibi yayılan yeni ve korkunç bir dünya, kandan, ihtilalin ruhu hercümerci ve azaplarından daha korkunç yeni bir dünya açılıyordu. Kan içinde doğmuş olan bu nesil, her şeyden mahrum, her şeyin üstüne saldırıyor, ateşten geçmiş gibi tavlanıp çelikleşiyordu.

Daville genç kançıların gelişi ile alt üst olan düşüncelerini ve ruh çalkantılarını düzene koymaya çalışmakta iken, o da, Paris'teki dostlarına ithaf ettiği küçük günlüğünde, Daville üzerine yalnız şu kadarını yazıyordu: "Konsolos tam benim tasavvur ettiğim gibi çıktı." Daha buraya gelmeden önce, bu görüşünü, onun Travnik'ten gönderdiği ilk rapora dayanarak elde etmiş ve üstelik Hariciye Nazırlığı'nda, bu nazırlığın memurlarını tanımak ve birkaç kelime ile de az çok aslına uygunca "moral ve fizik portrelerini çizebilmek iddiasıyla ün salmış, Queraine, açıkgöz ve uyanıktı, ama verimsiz bir adamdı. Böyle "sözlü" portreler yapmak onun kanında vardı ve bir tutku haline gelmişti. Kendini bütün ruhuyla faydasız işlere kaptırmıştı. Bazen gayet sıkı bilimsel çalışmalara yönelir, bazen alelade rezaletlere karışır ve bir kişinin portresini her zaman kelimesi kelimesine, tıpkı basılı metin okur gibi, hafızasından tekrarlayabilirdi. İşte bu Queriane, des Fossés'nin müstakbel şefinin portresini şöyle çizmişti:

Jean Daville, gürbüz ve düzgün uzuvlarla dünyaya gelmiştir. Bir kelime ile: Orta çaplı bir insan. Düzenli iklimlere uygun bir bitki, düşüncelere ve şahsiyetlere kolayca hayran olmak ve onlardan soğumaya doğuştan yatkınlığı vardır. Bunlardan başka şiire ve şairane duygulanmalara özel bir meyli de vardır. Ama bütün bunlar, mutlu bir orta çaplılığın sınırlarını aşmaz. Tasasız; zalim, şuursuz veya sinsi olamadığına göre, kendini korumak ve dayanmak için korkak, batıl inançlara kapılacak kadar esrara bürünmüş ve ihtiyatlı olmuştur. Sıhhatli, konuşkan, işgüzar ve neşeli iken, zamanla alıngan, kırgın, miskin, güvensiz ve melankoliye düşecek hale geldi. Bunlar kendi esas karakterine aykırı olduğundan kişiliğinde garip bir çatlaklığın meydana gelmesine sebep oldu. Tek tük güçlü ve seçkin kişilerin yapabildiği gibi ne olaylara karşı gelebilen, ne de orta çap insanların geniş kitlesinin yaptığı gibi, bu olaylarla anlaşmasını becerebilen, kısacası büyük tarihî olayların kurbanları olan kişilerden biriydi. Durmadan sızlanan ve ömrü oldukça da sızlanmakta devam edecek tiplerden biri idi. Hayatta her şeyden ve hatta hayatın kendisinden de şikâyet eden birisi.

Zamanımızda sık sık başa gelen bir durum, diye meslektaşı portresini bitiriyordu.

Her iki Fransızın müşterek hayatları işte böylesine kökten aykırılıklarla başladı. Soğuk ve rutubetli sonbahar havasına rağmen, des Fossés, kasabayı ve çevresini dolaşıp gördü ve halkın büyük bir kısmıyla da tanıştı. Daville, onu, vezirle ve konaktaki en önemli şahsiyetlerle tanıştırdı. Diğer tanışmaları da genç adam kendi başına yapmıştı. Yüz dört okka çeken, üstelik hareketli bir ruha ve keskin bir dile de sahip bulunan Dolac rahibi Fra Ivo Jankoviç ile de tanıştı. O sıralarda Baş Melaike Mikail Kilisesi'nin başında bulunan, solgun ve çekingen Ortodoks Manastırı Başpapazı Pachomiye ile de buluştu. Ayrıca Travnik'li Yahudilerin evlerine gitti. Guça Gora'daki manastırı ziyaret etti. Burada, kendisine memleket ve insanları üzerinde bilinmesi gereken şeyleri anlatan birkaç tarikat mensubu ile tanıştı. Karların erimesinden sonra da, civardaki eski yerleşme noktalarını ve mezarları araştırmaya kalkıştı. Gelişinin üzerinden ancak üç hafta geçmişti ki, Daville, onun Bosna üzerinde bir kitap yazmak niyetinde olduğu haberiyle afalladı.

İhtilalden önce yetişmiş ve hümanist bir eğitim görmüş bulunan konsolos, ihtilale katılmış olmasına rağmen, terbiyesinin kendi düşünceleri ve sözlerine kattığı disiplin çerçevesi içinde hareket ederdi. Bu yüzden, istidatlı olduğuna şüphe olmayan delikanlının ölçüsüz bilgi hırsı ve şaşılacak hafızası kadar, konuşmalarının atak düzensizliği ve düşüncelerinin kıskanılacak çeşitliliğini bir istihkâr ve tedirginlik duygusu ile seyrediyordu. Hiçbir engelin durduramadığı ve hiçbir şey karşısında şaşırmayan bu delikanlının faaliyetinden ürkmüştü. Ona tahammül etmek güç geliyor, onu dizginlemek ve frenlemek için hiçbir çare mevcut olmadığını görüyordu. Delikanlı Paris'te, üç yıl Türkçe öğrenmişti ve şimdi de doğrudan doğruya herkese Türkçe hitap etmekteydi. (Paris'te Louis le Grand Koleji'nde öğretilmiş bir Türkçe ile konuşuyor, ama Bosna'daki Müslümanların kullandıkları dilden anlamıyor, diye ilave ediyordu Daville.)

Bu Türkçesiyle her seferinde maksadını açıklamaya muvaffak olamıyorsa da, geniş tebessümü ve ışık saçan gözleriyle insanları cezbedebiliyordu. Daville'i atlatan tarikat biraderleri ve kapalı, güvensiz manastır başpapazı da onunla konuşuyorlardı. Yanlarına yaklaşmadığı kimseler yalnız Travnik beyleri idi. Fakat çarşı halkı bile "Genç Konsolos"un karşısında lakayıt kalamadı.

Des Fossés pazar kurulan hiçbir günü kaçırmıyor, bütün çarşıyı gözden geçirmeden edemiyordu. Fiyatları soruşturuyor, malları gözden geçiriyor, bunların adlarını ve vasıflarını not ediyordu. Halk, bu alafranga giyimli yabancının çevresinde toplanıyor, onun bir un eleğini deneyişini veya sergilere konmuş matkaplar ve keskileri dikkatle muayene edişini seyrediyorlardı. "Genç Konsolos", bir köylünün bir tırpanı satın alışını uzun uzun seyrediyordu: Sol elinin nasırlı baş parmağını dikkatlice keskin ağzı üzerinde nasıl gezdirdiğine, sonra sırtını kaldırım taşına uzun süre vurarak büyük bir dikkatle çeliğin verdiği sesi nasıl dinlediğine, sonunda bir gözünü hedefe bakar gibi büzerek diğeri ile ileri doğru uzattığı tırpan boyunca gözleyip kavsini ve keskinliğini anlamaya çalışmasına bakıyordu. Sonra köylü kadınlarına, kaskatı ve yaşlı kadınlara doğru yanaşıyor, önlerinde bir keçi kılı harar içinde tıkılmış duran ve gübre kokan yünlerin fiyatını soruyordu. Köylü kadın, bu yabancıyı karşısında görünce önce bir afallıyor, kendisiyle şaka etmek istediğini sanıyordu. Sonunda onun yanındaki kavasın ısrarları üzerine fiyatı bildiriyor ve bu yünün yıkandıktan sonra "ruh gibi yumuşak" olacağını temin ediyordu. Tahıl çeşitlerinin adlarını öğreniyor ve tanelerin sağlamlığını ve büyüklüğünü gözden geçiriyordu. Baltaların, kancaların, kazmaların ve başka aletlerin sap ve kabzalarının ne tarzda oldukları, hangi ağaçtan ve nasıl yapıldıklarıyla ilgileniyordu.

"Genç Konsolos" pazarın bütün önemli kişileri ile tanınmıştı: İbrahim Ağa, Kantarcıbaşı, Tellal Hamza ve pazarın delisi, "Zıpır Şvabo".*

(*) Yerli Nemselilere verilen küçümseyici ad.

İbrahim Ağa, sırım gibi, boylu ve ince, sakalı ağarmış, beli bükülmemiş, heybetli duruşlu bir ihtiyardı. Bir zamanlar varlıklı imiş, cemaatin kantarını kendisi kiralamıştı. Oğulları ve çırakları; pazara satışa gelen ne varsa hepsini ölçüp tartıyorlar, o da onları mürakabe ediyordu. Zamanla fakir düşmüş, oğulsuz ve çıraksız, yalnız başına kalmıştı. Şimdi de Travnik'li Yahudi cemaat terazisini kiralamışlar, tartı paralarını topluyorlar, İbrahim Ağa da orada ancak bir memur olarak bulunuyordu. Ama pazarda bu yeni durum hiç fark edilmiyordu. Köylüler ve ticaretle meşgul diğer halk zümrelerinin gözünde, İbrahim Ağa biricik ve gerçek kantarcıbaşı idi ve ölünceye kadar da öyle kalacaktı. Pazar kurulduğu günlerde, tâ sabahtan akşamın geç saatlerine kadar kantarının başında dururdu. O tartmaya başlayınca, çevresinde saygılı bir sessizlik hüküm sürerdi. Kantarı hazırlarken nefesini keser, resmî ve temkinli bir tavır takınır ve bütün vücuduyla terazinin temposuna uyarak eğilip kalkardı. Bir gözünü kısarak itina ile darasını alır ve ihtiyatla darayı kaldırır ve öteki kefeye koyar, biraz daha, bir parçacık daha, terazinin ibresi dengede duruncaya kadar bekler ve doğru tartıyı gösterir. O zaman İbrahim Ağa, sayılara bakmadan teraziden elini çeker, anlaşılır, sert ve okkanın miktarını bildiren kesin bir sesle bağırırdı:

Altmış birden yirmi dirhem eksik.

Bu tartıya artık hiçbir itiraz olmaz. Bütün pazar şamatasının içinde yalnız onun çevresindeki düzen halkasında, sessizlik ve bütün insanların terazinin yalan söylemez ölçüsüne ve ustasının namuslu işine karşı duyduğu saygı havası hüküm sürerdi. İbrahim Ağa'nın bütün kişiliği öylesine üstündü ki, başka türlü olacağı asla düşünülemezdi. Ve malı tartılmakta olan herhangi bir kuruntulu köylü, teraziye, kantarcıbaşının arkasından okkaların sayısını bizzat görmek için yaklaşırsa, İbrahim Ağa derhal elini dirhemlerin üzerine koyar, tartıyı durdurur ve yaklaşanı kovar:

- Defol buradan! Burnumun dibine sokulup da ne olacak, terazinin kusurunu mu bulacaksın? Tartmak demek, yalan söylememektir. Teraziye nefes bile dokunur. Ve bunun için

benim ruhum cehennemde yanacak, seninki değil. Çekil bakalım!

İşte İbrahim Ağa, terazisinin üstüne titreyerek zamanını böylece geçiriyordu. Onunla yekvücut olarak, onun için ve ondan kuvvet alarak yaşıyordu. Mesleğinin ne tarzda yapılabileceğinin canlı bir örneği olarak ortadaydı.

Tartı sırasında ruhunu günahların en küçüğünden bile koruyan aynı İbrahim Ağa'nın, des Fossés, bir köylüyü pazarın orta yerinde ve kalabalığın gözleri önünde insafsızca nasıl dövdüğünü seyretmişti. Köylü on tane balta sapını pazara getirmiş ve eski devirlerden kalma bir caminin harabelerini çevreleyen bakımsız mezarlığın yıkık bir duvarına dayamıştı. Pazar yerini teftiş eden İbrahim Ağa, köylünün üzerine hiddetle atılmış, balta saplarını tekmeleyerek dağıtmış, etrafa saçılan mallarını toplayan korkmuş adamı küfür ederek tehdit etmişti:

- Seni domuzun eniği, bu camiin duvarları, senin gâvur balta saplarını dayayasın diye mi yapıldı? Burada henüz çan çalınmıyor ve henüz kâfirlerin borusu ötmüyor, seni domuzun eniği seni?

Halk aldırmadan ticaretine bakıyor, alış veriş ediliyor, kavgaya pek fazla aldırmadan mallarını tartıyor ve hesaplaşıyorlardı. Köylü öteberisini toplamış ve kalabalığın arasında kaybolmuştu. Des Fossés tekrar evine döndüğü zaman şunları not etmişti: "Osmanlı Hükümeti'nin iki çehresi var. İdare düzenleri bize göre mantıksız, anlaşılmaz ve bizi devamlı olarak hayret ve şaşkınlığa düşürecek bir tarzdadır."

Resmî Tellal Hamza, bambaşka bir hayatı olan, tamamıyla başka bir insandı. Bir zamanlar sesi ve erkek güzelliği ile ün salmıştı. İlk gençlik yıllarında koca bir aylak ve berduş, Travnik'in en kötü bekrilerinden birisi idi. Gençliğinde ataklığı ve hazır cevaplığı ile tanınmıştı. Dokunaklı ve şakacı cevapları bugün hâlâ hatırlanır ve tekrarlanır. Bir kere ona bu tellallık mesleğini neden seçtiğini sormuşlar, şöyle cevap vermiş: "Bundan daha kolayı yoktu da ondan." Birkaç yıl önce, Süleyman Paşa Skoplyak ordusuyla Karadağ'a karşı sefere çıkmış ve Drobnjak'ı baştan başa ateşe vermişti. O zaman Hamza'ya, bu

büyük Türk zaferini, Karadağlılar'ın bu savaşta yüz seksen kişi kaybettiklerini ilan etmesi emri verilmişti. Tellalı dinleyen, kalabalıktan birisi, ona yüksek sesle sorar:

- Bizimkiler kaç kişi kaybetmişler?

- Ha, o mu? Bunu da Çetine'deki tellaldan dinlemeli!

Diye Hamza telaşsız cevap verir ve kendisine emredilen şeyleri bağırmakta devam eder.

Hamza uzun zamandır düzensiz bir hayat sürmüş, şarkı söylemek ve bağırmak yüzünden sesi çok bozulmuştu. Eskiden olduğu gibi artık çarşı halkını direk gibi sesiyle ayağa kaldıramıyor, hırıltılı bir sesle ve büyük bir zorlukla beylik bildirileri, pazar haberlerini ilan edebiliyordu. Ama hiç kimse onun yerine daha genç ve daha gür sesli birisini geçirmeyi düşünmüyordu. O da artık kendisinde ses diye bir şey kalmadığının farkında değilmiş gibi görünüyordu. Bir zamanlar ünlü sesi ile sokakları çınlattığı sıralarda olduğu gibi, aynı tavır ve aynı hareketlerle şimdi de iyi veya kötü görevini yerine getiriyordu. Çocuklar etrafına toplanıyorlar, zorlanmaktan gayda gibi şişip uzayan boynuna hayret ve merakla bakıyorlardı. Böylece hemen yalnız çocuklara seslenmiş oluyor, zira yalnız çocuklar onun çılgın naralarını dinliyor ve verdiği haberleri derhal kasabaya yayıyorlardı.

Des Fossés ile Hamza birbirleriyle hemen arkadaş oldular. Zira "Genç Konsolos" zaman zaman Hamza'dan parasını bol bol ödediği, bir süs eşyası veya kilim satın almayı âdet haline getirmişti.

"Deli Şvabo", Travnik Çarşısı'nda yıllardan beri tanınmış bir kimseydi. Aslı, nereden çıkıp geldiği bilinmeyen bir budalaydı. Osmanlılar, böyle zavallı kimselere hiç dokunmadıklarından ve koruduklarından, dükkânların eşiklerinde uyur ve sadakalarla geçinirdi. Ayı gibi kuvvetli idi. Biraz da rakıyı çekti miydi, çarşıda ona her zaman aynı kaba oyunu oynarlardı. Pazar kurulduğu günlerde, ona, bir veya iki ölçek rakı alırlar ve eline de bir sopa tutuştururlardı. O zaman Şvabo, durup dinlenmeden aynı kelimeleri bağırıp çağırarak Hıristiyan köylüleri durdurur ve kumanda etmeye girişirdi:

- Halbreckts! Links! March!*

Köylüler hemen aradan sıyrılırlar ve rastgele paldır küldür kaçışırlardı. Zira Deli Şvabo'nun yerli Müslümanları tarafından iyice kızıştırıldığını esnaf delikanlılarının ve etrafında tembel tembel oturan ağaların kahkahaları arasında kovalayıp darmadağın edeceğini pekâlâ bilirlerdi.

Pazar kurulduğu günlerden birinde, des Fossés, çarşıdaki arama ve soruşturmalarından sonra konsolosluğa dönüyordu. Peşinden kavası geliyordu. Meydanın darlaştığı ve çarşıya kavuştuğu yere geldikleri zaman, birdenbire Deli Şvabo, des Fossés'nin önünde bitiverdi. Delikanlı, sarhoş herifi, kocaman kafası ve kötü bakışlı yeşil gözleriyle karşısında dikilmiş gördü. Sarhoş deli, yabancıya gözlerini dikti, sonra koştu, dükkânlardan birisinin önünde duran bir tahta arşını yakaladı ve dosdoğru delikanlının üstüne saldırdı:

- Halbrecht! Marsch!

Bütün çarşı kötülükten memnun bir bekleyişle, "Genç Konsolosun", Deli Şvabo'nun önünde nasıl dans edeceğini görmek için boyunlarını uzattılar. Fakat durum büsbütün başka bir yön aldı. Henüz kavas davranıp sıçramadan önce, des Fossés, havaya kalkmış arşının altında eğildi, delinin bileğini sürat ve ustalıkla yakaladı. Bütün vücudu ile ters bir dönüş yaptı ve bu suretle herifi bir kukla gibi savurup çevirdi. Deli, apar topar delikanlının etrafında yuvarlanıp kıvranırken, arşın, kıstırılmış pençesinden geniş bir kavis çizerek yere düştü. O sırada elinde tabancası ile kavas da koşup yetişti. Fakat deli, çoktan kıskıvrak yakalanmış ve sağ kolu bükülmüş ve acı içinde arkasına kıvrılmıştı. Böylece des Fossés, onu yanındakine teslim etti. Arşını yerden kaldırdı ve hangi dükkândan alındı ise getirip oraya dayadı. Deli, allak bullak olmuş suratıyla bazen acıyan bileğine, bazen de tıpkı bir çocuğu azarlarcasına işaret parmağını kendisine uzatan ve katı kitap Türkçesiyle ders verir gibi konuşan genç yabancıya şaşkın şaşkın bakıyordu.

(*) Kitabın aslında da Almanca olan bu kumandaların anlamı: "Yarım sağa dön! Sola dön! Marş!" demektir.

- Sen çok yaramaz ve terbiyesizsin! Terbiyesizlik etmemeli ha!

Sonra kavasa, deliyi bırakıp gelmesini emretti ve dükkânlarının önüne oturmuş, bu hale şaşıp kalan esnafların önünden geçip yoluna devam etti.

Bu yüzden Daville, genç memura ciddi bir ihtar verdi. Bu kötü huylu, hoyrat ve tembel halkın, daha başka kimleri kışkırtıp neler yapacağının asla bilinemeyeceğinden, onu çarşıdan yaya olarak geçmekten men etmekte haklı olduğunu hatırlattı. Fakat des Fossés'den pek fazla hoşlanmayan ve onun serbest davranışlarına da bir anlam veremeyen d'Avenat, bu konuda Daville'e itiraz etmiş, çarşıda "Genç Konsolos"tan ancak hayranlıkla bahsedildiğini söylemişti.

"Genç Konsolos" çevredeki gezintilerine, yağmur yağsa da, yollar batak hale girse de devam ediyordu. Hiçbir şeye aldırmadan insanlara yanaşıyor, onlarla konuşuyor, Daville'in ciddi, eğilip bükülmez ve dimdik davranışıyla asla görüp öğrenemeyeceği şeyleri görüp öğrenebiliyordu. Daville, yerlilere karşı takındığı güvensizliğin bütün acılığı ile, des Fossés'nin gezinti ve raporlarında konsolosluk için pek fazla bir anlam ve fayda görmediğini belirtiyordu. Bu delikanlının, tarihin derinliklerine dalmak, bu insanların âdetlerinde ve inanç tasavvurlarına işlemek, hataları için daima bir izah şekli bulmak, ancak içinde bulundukları fevkalade şartların baskısı altında yaşamaya zorlandıklarından perişan ve sarsılmış duruma gelmiş iyi taraflarını arayıp bulmak hususundaki gayretleri, canını çok sıkıyordu. Bu çabalamalar, Daville'e göre, zamanını boş yere harcamak ve doğru yoldan zararlı bir şekilde ayrılmaktı. Bundan dolayıdır ki, onunla kançıları arasında böyle meseleler üzerindeki konuşmalar her zaman ya tartışma yoluna dökülüyor, yahut da üzgün bir sükûtun içinde kaybolup gidiyordu.

Des Fossés, buz kesen bir sonbahar akşamında, yüzü kıpkırmızı ve iyice üşümüş, yorgun, sırılsıklam olmuş bir halde gezintiden yepyeni algılarla dolu olarak dönmüş ve bunları ona anlatmak arzusuyla dolmuştu. Isıtılmış ve aydınlatılmış yemek odasında saatlerden beri ağır düşüncelerle bunalan,

huzursuzluk içinde bir aşağı bir yukarı dolaşan Daville, ilk anda onu hayretle karşıladı.

Henüz nefes nefese olan delikanlı atak bir iştiha ile yiyor, Dolac'daki çok kalabalık Katolik cemaatine yaptığı ziyareti, Travnik'le Dolac arasındaki kısa yolu güç bela nasıl aşabildiğini, hayretle anlatıyordu.

Hiç açlık duymadığı için yavaş ve keyifsizce yemek yiyen Daville:

- Bugün Avrupa'nın hiçbir memleketinde, Bosna'daki kadar kötü ve az yolun bulunabileceğini sanmıyorum, dedi. Bura halkı dünyanın bütün öteki milletlerinin aksine olarak, aslında ilerleme ve zenginlik demek olduğu halde, yola karşı anlaşılmaz bir nefret beslemektedir. Biliyorsunuz, General Marmont'un Dalmaçya'da boydan boya büyük bir yol yaptırması; bizim Split'teki işgüzar ve kendini beğenmiş efendilerin tasavvur edemeyecekleri ölçüde, bize ve hatta vezire bile zarar getirmektedir. Bura halkı yakınlarında bir yol bulunmasını asla arzu etmiyor. Ama bütün bunları Split'teki efendilere, kim, nasıl izah edecektir? Dalmaçya ile Bosna arasındaki gidiş gelişi kolaylaştıracak yolların yapımı ile böbürleniyorlar, ama bunu yerlilerin güvensizlikle karşıladıklarını hiç bilmiyorlar.

- Buna da hiç şaşmamak gerekir. Mesele açıktır. Osmanlılar bugünkü gibi idare edildikçe ve Bosna'daki şartlar değişmediği müddetçe, yollar ve nakil işleri bahis konusu bile değildir. Aksine, çeşitli sebepler yüzünden, Müslümanlar kadar Hıristiyanlar da aynı derecede, memlekette yol açılmasına ve her çeşit nakliye münasebetlerinin gelişmesine karşıdırlar. Bunu da açık bir şekilde ancak bugün, dost şişko papaz Fra İro ile yaptığım konuşmadan anladım. Sarp ve yağmurlarla yıpranıp kullanılamaz hale gelmiş Travnik-Dolac yolunun halini kendisine anlattım, her gün bu yolu tepmek zorunda kalan Dolac cemaati mensuplarının, hiç olmazsa bir dereceye kadar düzene koymak için hiçbir teşebbüs yapmayışlarına şaştığımı belirttim. Tarikat biraderleri, önce, bana, ne dediğini bilmez birine bakar gibi, alayla baktı. Sonra kurnazca, bilgiç bir ifadeyle bir gözünü kırptı ve kulağıma fısıldadı: "Efendim, yollar ne kadar

kötü olursa, Osmanlı misafirleri o kadar az olur! Onlarla aramızda aşılmaz dağlar konulabilseydi, en hayırlısı olurdu. İhtiyacımız olan şeyleri de, biraz zahmete katlanıp bütün yolları aşarak almasını tercih ederiz. Bu kötü yollara ve her soydan engellere alıştık. Ve biz aslında, ancak bu engeller bulundukça yaşarız. Size burada anlattıklarımı sakın kimseye anlatmayın. Ama bir şeyi çok iyi bilmeniz gerekli: Travnik'te Osmanlılar hüküm sürdükçe, hiçbir iyi yola ihtiyacımız yok. Aramızda yaygın olarak söylendiğine göre, onlar yolu tamir ederlerse, bizimkiler, ilk yağmur ve karda tekrar bozmalıdırlar. İstenmeyen misafirleri bir parça ürkütür ve alıkoyar.

Ancak bu cümleden sonra, papaz, kendi kurnazlığından mest olarak öteki gözünü de açtı ve bana, bunlardan kimseye bahsetmemekliğimi yeniden rica etti. Yolların iyi olmayışının sebeplerinden birisi işte ortada. İkinci sebep ise Osmanlılardan geliyor. Hıristiyan dış dünyası ile her çeşit nakliye bağlantısı, onlarca düşmana yol vermek ve kapı açmak, onların reaya üzerindeki tesirlerini kabul etmek ve Osmanhların iktidar üstünlüklerini tehlikeye düşürmek anlamına geliyor. Üstelik Mösyö Daville! Biz Fransızlar Avrupa'nın yarısını yutmuş bulunuyoruz; henüz istila etmemiş olduğumuz memleketlerin, bizim ordumuzun kendi sınırlarında yaptırdığı yollara şüpheyle bakmaları bizi hayrete düşürmemelidir.

Daville onun sözünü:

- Biliyorum, biliyorum, diye kesti, fakat Avrupa'yı birbirine bağlayan yollar artık yapılmalı, Osmanlılar ve Boşnaklar gibi geri kalmış halklar bence hiç hesaba katılmamalıdır.

- Yolu lüzumlu sayan kimse, tabiîdir ki, bunu yaptırmalı. Bu onun ihtiyacı olduğunu gösterir. Benim size açıklamaya çabaladığım şey, bura halkının neden yol istemediği, yola neden ihtiyaçları olmadığı, yolun neden fayda yerine zarar getireceğini anlatmaktır.

Daville, delikanlının burada gördüğü her şeyi açıklamak ve yerlileri haklı çıkarmak gayret ve hırsına her zaman olduğu gibi kırılmıştı.

- Bütün bu anlattıklarınız savunulamaz, diye cevap verdi

konsolos. Ve herhangi bir akli temele de bağlanamaz. Buralıların gerilikleri her şeyden önce onların kötü huylarıyla ilgilidir. Hatta vezirin dediği gibi onların "doğuştan gelen kötülük"leriyle. İşte bu kötü karakterle her şey açıklanabilir.

- Pekâlâ, ama bu kötülük dediğiniz şeyi nasıl açıklıyorsunuz? Bu kötülük onlara nereden geliyor?

- Nereden, nereden? Size doğuştan böyledirler, diyorum canım. Bunun böyle olduğunu anlamak için çok fırsatlar bulacaksınız.

- Memnuniyetle, bunu anlayıncaya kadar, bir milletin kötülüğü gibi iyiliğinin de, içinde yaşadıkları ve kendilerini geliştiren şartların bir mahsulü olduğu hakkındaki görüşümde ısrar etmekliğime müsaadelerinizi rica ederim. Bizi de yol yapmaya zorlayan başlı başına bir çeşit fazilet yok. Aksine, faydalı nakliyat bağlantıları ve daha fazla nüfuz arzu ve zaruretleridir ki, başka soydan birçok kötülükleri ortaya çıkarmamıza sebep oluyor. Böylece bize has kötülüklerdir ki, bizi yolları yapmaya ve onlarınki de, onları, nerede ellerine fırsat geçerse tahribe doğru iteliyor.

- Konudan çok uzaklaştınız, genç dostum!

-. Tamamıyla haklısınız, fakat her zaman ve her yerde bir açıklama yapmaya gayret etmelidir.

Soğuk bir gün boyunca at sürdükten sonra şimdi de yemek ve şarapla kızışmış olan des Fossés, gençliğinin de verdiği bir hızla yüksek sesle düşünmeye girişti, hikâyesine devam etti:

- Evet, bunu nasıl anlatmalı! Sağlam bir zekâsı ve gerçek duygusu olan Dolac'lı şu kavrayışlı ve ihtiyatlı rahip efendi, geçen pazar günü kilisesinde vaaz verir. Bizim Katolik kavasın bana anlattığına göre, rahip, bu vaazı esnasında, Tanrı'nın inayetine nail olmuş tarikat biraderlerinden birisinin o gün Foynica Manastırı'nda vefat ettiğini, azizlik mertebesine ulaşmamış olsa bile evliyalarla doğrudan doğruya münasebet halinde bulunduğunu, özel bir meleğin her gece kendisine bir evliyadan, yahut hatta Meryem Ana'dan bile, mektup getirdiğinden emin bulunduğunu anlatmış.

- Siz bu insanların taassuplarını henüz bilmiyorsunuz.

- Buna taassup desek bile, hiçbir şey açıklamış olmuyoruz.

"Akıllı ve ölçülü" bir liberal olduğu halde, Daville, din ve inanç konularında en masum tartışmaları bile sevmezdi.

- Evet, bu kelime her şeyi izah eder, diyerek Daville görüşünde bir parça sertçe direndi. Neden dolayı bizim Fransa'daki vaizlerimiz buna benzer şeyler anlatmıyorlar?

- Çünkü biz Fransa'da buna benzer şartları yaşamıyoruz da ondan Mösyö Daville. Buradaki Hıristiyanlar gibi son üç yüz yıldan beri bu hayatı yaşasaydık, nasıl vaaz edeceğimizi kendi kendime soruyorum. Eğer Türk fatihlerine karşı savaşmak zorunda kalsaydık, ne yer ve ne de gökyüzü bizim inanç cephaneliğimize yetecek mucizeleri yetiştiremezdi. Buna inanınız, bu halkı daha yakından tanıdıkça ve onları yakından görüp dinledikçe, fetih seferlerimizle Avrupa'da bir diyardan ötekine, bütün insanlara bizim kanunlarımızı, aklın dikte ettirdiği bizim sert ve kesin hayat ve idare usullerimizi kabule zorlamakla ne kadar hata ettiğimizi o kadar iyi anlıyoruz. Bu cüretkâr teşebbüsler bana günden güne delice ve gerçek değilmiş gibi geliyor. Çünkü kötü durumların temeldeki sebeplerini ortadan kaldırmaya ne gücümüz, ne de imkânımız yoksa, bu peşin hükümler ve kötü durumları ortadan kaldırmak istemekte hiçbir anlam yok.

- Bu deliller bizi çok uzaklara götürür, diye Daville, kançıların sözünü kesti. Hem boş yere tasalanmayınız. Bütün bunlar üzerine düşünen birisi de mevcut.

Ve konsolos masadan kalktı, sabırsızlıkla ve sertçe sofrayı toplamaları için zili çaldı.

Genç Fransız, yurttaşı ile o zaman, Daville'in gizlice kıskandığı tabiatından gelen doğruluk ve serbestlikle imparatorluk rejimini tenkit etmeye başlasa, Daville hemen tedirgin olur, kendisini kontrol gücünü ve sabrını kaybederdi. Kendi kendinden emin olmadığından, gizli ve yenemediği şüpheleri de içinde yaşattığından, başkalarının tenkitlerini dinlemeye artık tahammül edemiyordu. Ona, bu başıboş ve tasasız delikanlının, bu yoldan, kendi en yaralı noktasını keşfetmiş, yalnız dünyanın gözünden saklamak değil, imkân ölçüsünde kendi-

sine unutturmaya da gayret ettiği o yaralı noktaya bilerek parmağını basıyormuş gibi geliyordu.

Daville'in, des Fossés ile konuşamadığı öteki konu da edebiyattı. Hele kendi yazarlık çalışmaları üzerinde hiç konuşamıyorlardı.

Bu konuda Daville, bilhassa alıngandı. Düşünebildiği zamandan beri çeşitli türlerde edebi çalışmalar tasarlar, mısralar yazar ve yeni konular düşünürdü. On yıl kadar önce, bir süre *"Moniteur"* gazetesinin edebiyat sütunlarının redaktörlüğünü yapmış, edebiyat derneklerinin oturumları ile salonları ziyaret etmişti. Yeniden hariciye mesleğine girince ve maslahatgüzar olarak da Malta'ya ve ardından Napoli'ye gidince, bu işi bırakmış, buna rağmen şahsi edebi çalışmalarına da devam etmişti.

Daville'in ara sıra dergilerde yayınladığı veyahut süslü bir yazı ile yazıp yüksek şahsiyetlere, amirlerine ve dostlarına yolladığı şiirler, çağdaş şairlerin binlerce şiir mahsulünden ne çok iyi, ne de çok kötüydü. Daville kendi kendini, "Büyük Boileau'nun öğrencisi olduğunu itiraf eden" birisi olarak adlandırıyor, kimsenin itiraz etmeyi bile düşünmediği makalelerinde, en disiplinli ve sert klasik yolu tutuyor ve hayalin aşırı tesirlerine ve şairane cüretkârlık ve ruhî nizamsızlığa karşı şiiri savunuyordu. Daville'in makalelerinde açıklandığına göre, ilham, şiirde temel ve vazgeçilmez unsurdu.

Daville, yıllardan beri Büyük İskender'e ait mufassal bir destan planı üzerinde de çalışıyordu. Yirmi dört bölüm olarak tasarlanmıştı ve tabir caizce Daville'in kılık değiştirmiş ruhî bir günlüğü olacaktı.

Daville, kendini eserine o kadar fazla kaptırmıştı ki, ikinci oğluna, Jules François adlarına ek olarak, Büyük İskender'in dedesi Makedonya Kralı Amyntas'ın adını da vermişti. "İskendernâme"sinde, sert iklimi ve kaba insanları ve fakir topraklarıyla Bosna'ya da "Tauris" adıyla yer vermekteydi. Mehmet Paşa, Travnik Beyleri, Bosnalı keşişler, Daville'in birlikte çalıştığı veya çalışmak zorunda kaldığı bütün öteki insanların hepsi de burada tasvir ediliyorlar ve Büyük İskender'in veya rakip subaylarının kişilikleri ardında saklanıyorlardı. Bu eserinde, Da-

ville'in Doğulu ruha ve Doğulu olan her şeye karşı olan bütün nefreti, kahramanının Uzakdoğu'daki mücadelesi ile ifade edilmekte idi.

Böylece Daville, yıllar boyunca ısrarla, kendi pek önemsiz olmayan faziletlerinden orta boyda eksik eserler yapmakta, edebiyatta da, bir türlü saklayamadığı şeyleri aramakta devam etti; ucuz ve ahlakî duygulanmalar, safiyane nüktedanlıklar ve vakit harcama.

Genç des Fossés, bu haliyle tabiîdir ki, Daville için özlenen bir dinleyici veya eleştirici ve hatta edebiyat konuşmaları için uygun bir arkadaş bile olamazdı. İşte tam burada, ikisi arasında, bilhassa konsolosun açıkça hissettiği yeni, kocaman çatlaklar meydana geliyordu.

Daville için vatandaşlık görevlerinin yanısıra duran ve ona biricik ve tek başına dikkate değer görünen şeylere karşı, genç adam sağır ve körd ü. Des Fossés, çağdaş Fransız şiirinden tek bir mısra bile anlayamadığını, bunları tamamıyla mantıki renksiz ve lüzumsuz bulduğunu açıkça itiraf etmekten çekinmedi. Ama delikanlı, hiçbir şey hissetmediği veya beğenmediğini söylediği bu şiirler üzerinde de, serbestçe ve tasasızca konuşmak ve eleştirmek hakkı ve zevkinden bir dakika bile geri durmuyordu. Garezkârlığa kapılmadan, ama uzun uzadıya saygı beslemeden ve pek fazla da düşünmeden.

Böylece delikanlı hemen, konsolosun Tanrılaştırdığı şair Delille'in becerikli bir salon adamından başka bir şey olmadığını, her mısrası için altı frank telif ücreti aldığını ve Madam Delille'in kocasını bu yüzden her gün hapsettiğini ve onu, her gün muayyen sayıda mısrayı kâğıda dökmeden dışarıya bırakmadığını anlattı.

"Yeni Nesil"in bu patavatsızlığı konsolosu kâh gücendiriyor, kâh dertlendiriyordu. Ama herhalde yalnızlığını daha çok duymasına sebep oluyordu.

Daville'e, bütün bunları unutmak, kendi edebi görüşleri ve planları üzerinde samimi ve doğru dürüst bir görüşme yapmak, kendini ifade etmek ve anlatmak için, içinden itiliyormuş gibi geliyordu. Böyle durumlarda tamamıyla anlaşılabilir

bir zayıflıktı bu. Böylece bir akşam üzeri Büyük İskender üzerindeki destan projesinin tamamını ona anlattı. Bu destanın konusunun temelinde bulunan tendanslara da işaret etti. Daville'in varlığının en aydınlık yarısını teşkil eden düşünceler ve görüşlere, kaçamak da olsa en küçük önemi vermeden, delikanlı, ansızın ve büyük bir ferahlıkla gülmeye, Boileau'dan bir parça okumaya başladı:

> "Sen sanır mısın ki, İskender, yeryüzünü alt üst ederken,
> Bu dehşetin içinde yalnız savaş gürültüsünü aramıştı;
> Zaptetmeği başaramadığı bir sıkıntının baskısı altından,
> Kendine hâkim olamamaktan korkmuş, bundan
> sıyrılmayı düşünmüştü."

Hemen ardından bağışlama dilercesine, bu mısraları rastgele bir hicivde okuduğunu ve tesadüfen de hatırında kalmış bulunduğunu çabucak ekledi.

Daville, birdenbire kendisini, birkaç dakika öncesinden ölçülmez derecede daha yalnız ve yaralanmış hissetti. Ona, parmağı ile dokunabileceği kadar önünde "Yeni Nesil"in bir örneği duruyormuş gibi geldi. Düşünceleri tahrip olunmuş, zihni çağrışım ve bağlantıları hasta ve hızlı işleyen hep o aynı nesli karşısında duruyormuş gibi hissediyordu. Bu, "Şiire karşı saygısı olmayan", ama yine de, tersine işleyen gayretlerini, insanda kötülük ve alçaklık adına ne varsa azaltmak isteyen, dünyada ne bulurlarsa tozlara bulama, parçalama ve aşağılama yolunda dörtnala süren aynı nesildi.

Üzüntüsünün (ne kadar da şiddetli idi!) en ufak bir parçasını bile sezdirmeden, Daville, derhal konuşmayı kesti ve dairesine çekildi. Uzun süre uyuyamadı. Ve hatta uykuda bile, masumane bir mütalaanın içimize bıraktığı o acılığı yeniden duydu. Bütün gün boyunca, yeşil bağlı bir karton dosyaya yerleştirilmiş olan müsveddelerine ne dokunabildi, ne de bağlayıp kaldırabildi. Eseriyle kabaca alay edilmiş ve küçümsenmiş gibi geliyordu.

Diğer taraftan des Fossés, herhangi bir yönden onu güçendirdiğini bir dakika bile düşünmemişti. Boileau'dan okuduğu

mısralar, onun için daha çok canlı hafızasının denenmesi niteliğinde bir gösteri idi. Hatta bu mısraların konuyla bu kadar uygun bir münasebetle hatırlanmış olması, onu çok memnun bırakmış, bunların Daville'in eseri ile gerçekten bir iç ilgisi olacağını, ona herhangi bir sebepten nahoş geleceğini veyahut karşılıklı durumlarına bir tesiri olabileceğini asla düşünmemişti.

Birbirleriyle temas eden ve ayrılan iki nesilden her biri, karşılıklı olarak birbirlerine çok güç tahammül ederler ve aslında birbirlerini en az tanıyan kimseler bunlardır. Nesiller arasındaki birçok farklar ve anlaşmazlıklar, ekseri çatışmalarda olduğu gibi yanlış anlamlara dayanmaktadır.

Konsolosun uykusunu bilhassa kaçıran ve gecelerini zehirleyen de şu düşünce idi: "Beni bu akşam böylesine yaralayan ve kendisini böylesine acılık ve ezilmişlik duygusuyla düşündüğüm genç adam, şimdi derin, sıhhatli bir uyku içinde, bütün gün herkesle konuşup görüştüğü o kendi hali içinde olduğu gibi tabiî ve tasasız uyumaktadır." Ama konsolos hiç olmazsa bu kuruntusundan tasarruf edebilirdi. Zira bu konuda iyice yanılıyordu. Gündüzleri neşeyle gülen ve başkalarıyla olan münasebetlerinde pervasızca hareket eden herkes, geceleri çok iyi veya mutlu ve memnun olarak uyur diye bir kural yoktur. Genç des Fossés, çok defa Daville'in sandığı gibi, yalnız başına, "Yeni Tip"te tasasız ve kuvvetli bir delikanlı, erken olgunlaşmış, mutlu imparatorluk çağının bilgi ile tıka basa doldurulmuş bir modelinden başka bir şey olmayan birisi değildi. Bu gece her ikisi de kendi ıstıraplarını yüklenmiş taşıyor, her biri kendi aleminde ve ötekince tamamıyla anlaşılamadan yaşıyorlardı. Des Fossés de yeni çevresine ve alışılmamış şartlara kendi vergisini ödemişti. Kendi savaş vasıtaları Daville'inkinden daha güçlü ve zengin olsalar bile, o da yalnızlığın ve "Bosnalı sessizliği"nin sıkıntısını çekiyor ve bu memleket ve hayatın içinde ona batan, onu gevşeten, onu bükmek ve kırmak suretiyle çevreye uydurmak isteyen ve çabalayan bir şeyin varlığını hissediyordu. Onun için ancak ve yalnız beklemekten başka bir çaresi bulunmamak, Paris'ten gelip de yirmi

dört yaşında Travnik'e düşmek, pek o kadar basit ve kolay bir şey değildi.

Bu tedirginlik daha Split'teyken başlamıştı. Hayat, demirden, görünmez bir çemberin içinden geçen dar bir aralığa benziyordu. Her şeyde, daha çok kuvvet sarfına ihtiyaç duyuluyor, aynı zamanda gereken şeyleri elde etmenin gitgide zorlaştığı hissediliyordu: Her adım ötekinden daha yavaş atılıyor, her karar için daha fazla zaman gerekiyor ve bunların gerçekleştirilmesi de şüpheli oluyor ve bütün bunların ardında da sürekli bir tehdit halinde, güvensizlik, başarısızlık ve yoksulluklar pusuya yatıyorlardı. İşte Doğu kendini bütün bunlarla ortaya koyuyordu.

Orada; kendisine külüstür bir araba (o da ancak Sinj Kasabası'na kadar) eşyaları için yük beygirleri ve yoldaş olarak da dört kişi veren mevki kumandanı, haşin, öfkesi burnunda ve hemen hemen kötü niyetli denilebilecek bir adamdı. Henüz genç olmasına rağmen, des Fossés, uzun savaşlar boyunca gelişip kalıplanmış olan bu davranışı hemen tanıdı. Bu insanların yıllardan beri ağır bir yük altındaymışlar gibi sıkılıp suları çıkarılmıştı. Herkes azap verici bir yükü çekip sürüklüyor, hiç kimse kendi yerinde bulunmuyor, bu yüzden de herkes kendi yükünün bir bölümünü, sırtındaki ağırlığı bir parça olsun hafifletebilmek için başkasına aktarmaya bakıyordu. Ve başka bir şey yapamazsa, o zaman da sunturlu bir küfür ve kaba bir söz savuruyordu. Böylece sefalet bir yerden ötekine yayılıyor, bir insandan ötekine aktarılıyor ve bu sürekli çalkantı ile hafiflemese bile, hiç olmazsa tahammül edilir bir hale geliyordu.

Des Fossés, arabanın makaslarının kuvvetli ve oturma yerinin yumuşak olup olmadığını sormak hatasını yapınca, bunu iyice hissetti. Kumandan, onun yüzüne dik dik baktı, gözleri bir sarhoşun gözleri gibi çakmak çakmaktı:

- Bu şeytanlar alası memlekette bulabildiğimin en iyisi budur. Hem üstelik Osmanlı diyarında görev almaya gelen kimsenin çelikten bir kıça ihtiyacı vardır.

Genç adam canlı ve açık bakışla kirpiklerini bile kırpmaksızın ona cevap verdi:

- Paris'ten aldığım talimat arasında böyle bir şeyden bahis yok.

Subay, karşısında duran adamın laf tokuşturmaktan geri kalır bir soydan olmadığının farkına varınca dudaklarını ısırdı, durumunu kurtarmak için hemen iğneleyici konuşmasına devam etti:

- Bakın hele, mösyö, bizim talimnamelerde de bundan bahis yok. Yoksa hemen böyle bir şey eklenirdi. Tabiî ki gerektiği yere...

Ve subay eliyle alaylı bir yapıştırma hareketi yaptı.

Genç Fransız bu ısırıcı uğurlayışla tozlu yollara düştü. az sonra da Split'in arkasından yükselen çıplak, kayalık dağı tırmanmaya başladı. Böylece yavaş yavaş Adria (deniz)'dan, en son düzenli yapılardan, taşlı dağ yamacının öteki yüzünden, Bosna'daki yeni bir deniz gibi aşağı inen en son zengin bitkilerden uzaklaştı. Artık des Fossés için hayatının ilk büyük imtihanı olacak bir yeni devrenin kapısı açılıyordu. Gittikçe ağaçsız ve dağlık bir memleketin içerilerine doğru giriyor, yolun kenarında basık kulübelere ve ellerinde kirmanlarıyla kayalıkların hercümerci ve fundalıklar arasından seçilen, yakınlarında sürüleri görünmeyen, çoban kızlarına rastlıyordu. Çevreyi seyrederken, bütün bunların en kötüsü de, tıpkı bir sefer hareketine katılmak zorunda kalıp da her dakika kendisine anlatılanların daha ağırlarıyla karşılaşıp karşılaşmayacağı sorusunu durmadan sormaktan daha büyük bir acı bulunup bulunmadığını kurcalamasıydı.

Bunlar delikanlının çevresini saran korkular ve azaplardı. Genç adam gerçekte her şeye hazırdı ve her şeye de tahammül edeceğini pekâlâ biliyordu.

Dokuz millik yoldan sonra Klis'in üzerindeki kayalık geçitte mola verdiği ve önünde açılan çıplak beyabanı* ve kirli yeşil renkle noktalanmış boz renkteki çatlakları seyrederken, Bosna tarafından buraya ulaşan yeni bir dünyanın meçhul sessizliği onu üzdü. Geçidin üzerinden esen soğuk rüzgârdan çok, alış-

(*) Geniş çorak arazi parçası.

madığı manzaranın sessizliği ve yalnızlık duyguları verişi, onu daha çok titretti ve ürpertti. Paltosunun yakasını kaldırdı, atının üstüne daha çok yapıştı. Sessizlik ve belirsizliğin yeni dünyasına girdi. İşte tam burada Bosna, bu sessiz memleket, birden kendini belli etti ve havada daha şimdiden sözsüz ve göze görünmeyen dondurucu bir acı hissediliyordu.

Sağsalim Sinj'den ve Livno'dan geçtiler. Kupreşko-Polje'nin üstünde ansızın bir kar tipisine yakalandılar. Kendilerini sınırda bekleyen Türk dağ rehberi, yolcuları, zorluk ve mihnetle en yakındaki hana ulaştırdı. Burada yorgunluktan bitmiş ve soğuktan donmuş, daha önce birkaç kişinin çevresinde toplandığı ateşin başına çöktüler.

Ölüm derecesinde yorgun, üşümüş ve açlıktan tükenmiş olmasına rağmen, delikanlı, yabancıların gözünde itibar kazanmak endişesiyle dimdik ve canlı duruyordu. Yüzünü kolonya suyu ile uğuşturdu ve ötekiler, onu, bir dinî ayin yapan birisi gibi kaçamak bakışlarla seyrederlerken, birkaç jimnastik hareketi yaptı. Ancak yerine oturduktan sonradır ki, ateş başında oturanlardan birisi, kırık dökük birkaç İtalyanca kelimeyle onunla konuştu ve kendisini Guça Gora Manastırı'ndaki tarikat biraderlerinden Fra Julian Paşaliç olarak tanıttı. Manastırının işleri için dolaştığını anlattı. Ötekiler yük hayvanı sürücüsü idiler.

İtalyanca kelimeleri düşüne taşına toparlayarak, des Fossés, ona kendisini tanıttı. Büyük fırça gibi bıyıkları ve kalın kaşlarının maskesi altından bir genç yüzünün gülümseyişi ile bakan keşiş, "Paris" ve "Travnik'teki imparatorluk başkonsolosluğu" sözlerini duyunca birdenbire karardı ve sustu.

Bir süre des Fossés ve Franciscan keşişi birbirlerini sessizce ve güvensizlikle ölçüp biçtiler.

Keşiş henüz çok genç, ama güçlü kuvvetli idi; kalın kara bir manto, altına da koyu mavi renkte bir entari giyinmiş; üzerine, içinden bir silah sarkan deri bir kemer kuşanmıştı. Fransız, gözlerine inanamıyormuş gibi ona bakıyor, önündekinin gerçekten bir rahip ve tarikat adamı olup olamayacağını sanki rüyadaymış gibi düşünüyordu. Keşiş ise ağzını açmadan, asil, sakin ve tasasız görünüşlü, kırmızı yanaklı ve gösterişli deli-

kanlıyı keskin bakışlarla gözden geçiriyordu. Ama bununla birlikte, bu yolcunun hangi memleketten ve hangi vazifeyle geldiğini öğrenince hoşnutsuzluğunu hiç de saklamadı.

Sükûtu bozmak için, des Fossés, keşişe, mesleğinin güç olup olmadığını sordu.

- Evet, efendim, siz orada, tam bir hürriyet içinde yaşadığınız Fransa'da dini, parçalar ve baskı altında tutarken, biz burada kutsal kilisemizin itibarını, gerçekten çok çetin şartlar altında korumaya çalışıyoruz. Bu hal çok üzülecek bir günahtır!

Bu tarikat biraderlerinin ve onlarla birlikte bu bölgedeki Katolik ahalinin Fransız işgal kuvvetlerini Tanrısız ve "Jakoben" olarak reddettiklerini Split'teki bazı konuşmalardan öğrenmiş bulunmasına rağmen, des Fossés, keşişin sözlerinden birdenbire şaşırdı ve imparatorluk başkonsolosluğu memurlarının bu hiç hesapta olmayan şartlar altında nasıl davranmaları gerektiği üzerinde düşündü kaldı. Keşişin garip ve canlı gözlerine baktı, sonra önünde hafifçe eğildi:

- Saygıdeğer keşiş hazretleri, belki de benim memleketimdeki durum üzerinde yanlış bilgi almış bulunuyorlar...

- Tanrı affetsin! Fakat duyulduğuna ve okunduğuna göre, kiliseye ve onun çobanlarına ve ona bağlı olan cemaate karşı çok kötülükler yapılmış ve daha da fazlası yapılacakmış. Şimdiye kadar kimse de hiçbir iyilik yüzü görmemiş!

Yanaşmaların getirdiği rakı ve yakındaki ocaktaki buğday saplarının çıtırdısı aralarındaki diyaloğun kesilmesine sebep oldu. Karşılıklı yiyecek ve içki ikram ederek zaman zaman birbirlerine bakıyorlar, donası ve açlıktan ölesi gelmiş insanların ateş kenarında kuvvetli bir çorba içerken yaptıkları gibi yavaş yavaş ısınıyorlardı.

Genç diplomatın bedenine bir iç sıcaklığı yayılıyor ve bir uyku bastırıyordu. Kara ve yüksek ocağın içinde rüzgâr ıslık çalıyor ve donmuş karlar çakıl taşları gibi çatıya vuruyordu. Genç Fransızın kafasında düşünceler birbirini kovalamaya başlıyordu. "Böylece şimdiden işime başladım" diye düşündü. "... ve Doğu'daki eski konsolosun hatıralarında okunan zorluklar ve mücadeleler demek bunlarmış."

Kendi durumunu kavramaya çabalıyordu: Bosna'nın ortasında bulunuyordu, tipiye yakalanmış ve bir kulübeye sığınmıştı. Hazırlıksız olarak ansızın bir keşişle yabancı bir dilde yürütmek zorunda kaldığı, ağız dalaşma tutulmuştu. Gözleri kendiliğinden kapanıyordu, beyni ise, sanki içinde ağır ve adaletsizce düzenlenmiş bir imtihan bulunan karışık bir rüya içindeymiş gibi güçlükle çalışıyordu. Yalnız bir şey biliyordu; ne gittikçe daha çok ağırlaşan başını, ne yere saplanan bakışlarını yukarı kaldıramıyor, ne de karşısındakine son bir kelime söyleyebiliyordu. Baskına uğramış gibiydi. Ama yine de bu kadar beklenmedik ve bu kadar garip bir toplantıda üstüne düşen vazifeyi yapmış, konuşma sanatındaki ustalığını göstermiş ve kolejde öğrendiği güdük İtalyancasını kullanmış olmakla gururlanıyordu. Aynı zamanda daha ilk adımda, herkesin taşıdığı ve her tarafta tuzak gibi pusuya yatmış sorumluluğun insafsızlık ve azametini maddî denecek ölçüde hissettiğine inanıyordu.

Soğuktan donma derecesine gelmiş olan elleri şimdi yanıyordu. Ocaktan yayılan duman des Fossés'yi öksürtüyor ve gözkapaklarını yakıyordu. Yorgunluk ve sanki nöbet bekliyormuş gibi uykuya karşı yaptığı mücadele ona azap veriyor, fakat keşişin bakışlarını da hedef paftası gibi gözlerinde hissediyordu. Sıcak ve süt gibi bir mavi içinden gözlermiş gibi bakışları bulanıyor, kulakları mırıltılarla doluyor, uykulu haliyle bu garip tarikat adamını süzüyor, kırık dökük cümlelerini ve Latinceden aktarmalarını, sanki çok uzaktan geliyormuş gibi dinliyordu. Tarikatçı bu sırada, süreli olarak hiç kimsenin, hatta Fransa'nın bile, kiliseye karşı başarılı bir mücadeleyi yürütemeyeceği ve bu hususun çok eskiden belirtilmiş bulunduğunu ısrarla anlatmakta devam ediyordu:

- Quod custodiet Christus non tollit Gothus.*

Delikanlı Fransızcayla İtalyanca karışımı bir dille, şimdiki Napolyon Fransası'nın dinî barışa uygun bir politika yürütmek, kiliseye layık olduğu mevkii vermek, ihtilalin hataları ve baskı tedbirlerinin verdiği zararları telafi etmek arzusunda ol-

(*) Hazreti İsa'nın koruduğunu Gotlar (Fransız) inahvedeinezler.

duğunu yani baştan açıklamayı denedi. Üstelik yemek, içki ve sıcağın tesiri ile her şey şimdi daha az keskin ve daha çok barışmaya yatkın gibi görünüyordu. Keşişin bakışları bile artık katı ifadesini kaybetmişti. Gerçi hâlâ sertliğini muhafaza ediyordu; ama yine de bir genç gülümseyişi göstermekten geri kalmıyordu. Des Fossés, bunu farketti ve bir mütareke işareti olarak kabul etti. Ve bunun ispatı da, büyük ve ebedi soruların, bir Osmanlı hanında bir Fransız konsolosluk memuru ile bir "İlliryalı" keşiş arasında, bir rastlantı karşılaşmasında çözülmeye zorlanıp, ardından her iki tarafın dargınlığına ve çekinmesine mal olacağına, şereflerini ve görevlerinin gerektirdiği itibarı zedelemeden, verilecek cevapların bekletilmesi gerektiğini her ikisinin de anlamasıydı. Kendisinden memnun ve bu düşüncelerle sakinleşmiş olarak, bedenini yorgunluğa bıraktı ve derin bir uykuya daldı.

Uyandırıldığı zaman, kendine gelmesi ve nerede bulunduğunu kavraması için birkaç dakika beklemesi gerekti. Ateş geçmiş ve sönmüştü. Yolcuların çoğu dışarı çıkmıştı. Handa muhafaza olunan atlar ve yüklerinin getirilmesi için bağırdıkları duyuluyordu. Katılmış ve bitkin bir halde kalktı ve yola çıkmaya hazırlandı. Para çantasını yokladı. Bir parça sert ve yüksek sesle yanındakilere seslendi. Bir şeyi unuttuğu veya burada bırakmış olduğu üzerindeki bulanık düşüncesi ona azap veriyordu. Ancak her şeyi yerli yerinde ve adamlarını yolculuğa hazır eğerlenmiş atların yanında bulunca, sükûnet buldu. Dün akşamki tarikat keşişi, muhteşem bir karayağız atın dizgininden tutarak ahırdan çıktı. Kılık ve duruşu, resimlerinden tanıdığı sınır morlakları* ve haydutlarını andırıyordu. Sanki eskiden aşina imişler ve aralarındaki her şey söylenmiş bitmiş gibi, karşılıklı gülümsediler ve delikanlı, hiç çekinmeden birlikte yolculuk edip etmeyeceklerini sordu. Keşiş, bir başka yoldan gitmesi gerektiğini bildirdi. Kestirme yoldan demek istiyor, ama uygun kelimeyi bulamıyor, aksine bu sefer de

(*) Osmanlılar devrinde vergi ve her soy angaryalardan muaf ve silah taşıma yetkisine sahip Sırp ve Macar geri hizmet teşkilâtı.

ancak eliyle ormanlı bir sırtı gösteriyordu. Delikanlı, onun ne demek istediğini tamamıyla anlamadan selamlamak için şapkasını salladı:

- Vale, reverendissime domine! *

Kar fırtınası kaba bir şaka gibi geçip gitmişti. Yalnız dağların sırtlarında tek tük ince kar birikintileri ağarıp parlıyordu. Toprak, ilkbaharda olduğu gibi yumuşak, görüş mesafesi açık ve geniş, dağlar masmavi dikiliyorlar, açık-donuk mavi gökyüzünde, çok uzaklarda iki üç alevden bayrak gibi aydınlanmış bulutlar yükseliyor. Onların ardında saklanan güneş de, bütün tabiat çevresine garip ve dolaylı bir ışık boşaltıyordu. Her şey kuzey bölgelerini ve memleketlerini hatırlatıyordu. Des Fossés o zaman, Travnik Konsolosu'nun, raporlarında, Osmanlılar ve Boşnakları ekseriya vahşi İskitler ve Hyperbor'lar** olarak adlandırdığını ve buna da nazırlıkta çok güldüklerini hatırladı.

Genç des Fossés'nin Bosna'ya gelişi ve onunla tanışması işte böyle oldu. Bu memleket, vaatlerini ve tehditlerini daha ilk karşılaşmada ortaya koydu. Onu daima, yoksul hayatının karlı ve soğuk atmosferi ile saracağını, uykular ona acıyıp da hiçbir yandan yardımına gelmeyince, artık birçok geceler boyunca uzayıp gidecek sessizlik ve yalnızlığına gömeceğini anlatmıştı.

Bu konuya daha aşağıda bir başka bölümde geleceğiz. Fransız Konsolosluğu'na büyük bir değişiklik getirecek olan bir başka, çok önemli bir olay ufukta yavaşça kendini gösterdi: Uzun zamandır beklenen rakibin, Avusturya Genel Konsolosu'nun gelişi.

V

Aylar geçti ve yıl sonuna yaklaştı ve Fransızın hemen peşinden çıkıp geleceği tahmin olunan Avusturya Konsolosu, hâlâ gelmemişti. Hatta halk artık onun gelebileceğini bile hesaptan çı-

(*) Allah'a ısmarladık, çok muhterem efendim!

(**) Kuzey diyarının eski efsanevi halkı.

karmıştı. Yazın sonlarında Avusturya Konsolosu'nun yolda olduğu havadisi ortalığa yayıldı. Bu havadis çarşıyı doldurmuştu. Surat asmalar, alaycı fısıltılar, karamsar yüz buruşturmalar başladı. Ve nihayet sonbaharın son günlerinde o da çıkageldi.

Avusturya Hükümeti'nin Travnik'te bir konsolosluk açmak hazırlığında olduğu haberi, Daville'in kulağına, henüz Split'teyken, Bosna toprağına ayağını basmadan önce gelmişti. Bu imkân, sonradan Travnik'te bütün yıl boyunca onun tepesinde sürekli bir tehdit halinde dalgalandı durdu. Ama şimdi, bu kadar ay bekleyişten sonra bu tehdit gerçekleşince, onu tahmin edebildiğinden daha az rahatsız etmişti. Zamanla buna da alışmak fırsatını bulmuştu. Bundan başka, beşerî zayıflığın acayip mantığına tâbi olarak, Tanrı'nın terk ettiği bu yerde ikinci bir büyük devlet temsilcisinin bulunuşunun önemi, onun çok hoşuna gidiyordu. Bu değer onun gözünde gittikçe büyüyor, yeni bir güç ve mücadele şevki gibi içini doldurduğunu hissediyordu.

Daha yaz ortasından beri, d'Avenat, haberler toplamaya, Avusturya'nın kötü niyetleri üzerinde şayialar çıkarıp yaymaya, yeni konsolosu layıkıyla karşılamak için düşmanca ağlarını örmeye girişmişti. Hepsinden önce, bu Avusturyalının gelişi haberi karşısında ileri gelenlerin tepkilerini, her yönde araştırdı. Katolikler bayram ediyorlar, Franciscan keşişleri, yeni konsolosa hizmetlerini arzetmeye hazırlanıyorlardı. Onların bu konudaki bağlılıkları ve doğrulukları, Fransız Konsolosu'nun kendilerine selam verdiği sırada duydukları çekingenlik ve güvensizlik kadar büyüktü. Sırbistan'daki ayaklanmalar yüzünden şiddetle takip edilen Ortodokslar, bu konudaki bütün konuşmalardan çekiniyorlar, ama kendi aralarındaki mahrem görüşmelerinde, Rus Konsolosu'ndan başka bir konsolosun gelmesine karşı olduklarını ısrarla belirtiyorlardı. Konaktaki Osmanlılar ise bezgin, kibirli ve azametli bir tavırla susuyorlardı. Aslına bakılırsa, onlar da kendi dertleriyle ve içerideki entrikaları ile meşgul idiler. Yerli Müslümanlar ise şimdi, Fransızların gelişi haberinde olduğundan daha fazla huzursuzdular. Zira Bonapart onlar için uzak, sapa, ancak çok sonra hesaba ka-

tılabilecek bir siyasi tehlike olarak göründüğü halde, Avusturya onlar için daha yakın, gerçek ve daha yakından tanıdıkları bir tehlike anlamını taşıyordu. Yüzyıllarca bir ülkeye sahip olmuş ve hüküm sürmüş bir soyun yanılmaz içgüdüsü ile, üstelik tam anlamıyla kaskatı donmuş eski bir rejimin temeline dayanarak, kendi düzenlerini ve ona bağlı olan egemenliklerini tehdit eden en küçük bir tehlikenin bile kokusunu alıyor, esen rüzgârlardan hileler seziyorlardı. Bir şeyi çok iyi biliyorlardı: Bosna'ya gelen her Avrupalı, kendisiyle düşman yabancılar arasındaki bir yola girer. Ve bunlardan az farklı olarak, bir konsolos da, kendine has iktidarı ve elinde bulundurduğu imkânlarla, şahsı ve kutsal saydığı şeylerin menfaatleri uğruna - üzerinde yalnız iyilikleri değil, soydan kötülükleri geliştirse bile- geniş bir yol açmaya çalışır.

Bütün bu hallere rıza gösteren İstanbul'a ve Osmanlılara karşı çok öfkeliydiler ve endişeleri de d'Avenat'nın nüfuz edebileceğinden çok büyüktü. Derinlere işleyen sorularına hiçbir belirli cevap vermiyorlar; yabancıların yayılmalarına karşı duydukları kızgınlığı yüreklerinin derinliklerinde saklıyorlardı. Ama d'Avenat'nın her şeye burnunu sokmasına karşı nefret ve küçümsemelerini saklamaya bile lüzum görmüyorlardı. Çarşıda bir tüccara, hangi konsolosu tercih ettiklerini -Fransızı mı, yoksa Almanı mı?- öğrenmek için ısrar ettiği zaman, adam kendisine, her ikisinin de bir elmanın iki yarısı kadar birbirlerine eşit olduklarını söylüyordu: "Biri benekli, ötekisi lekeli. Hımhımla burunsuz, birbirinden uğursuz!" .

İşte o zaman bu cevabı yutuyor ve hiç olmazsa, bu seferlik halkın büyük kısmının ne duyup ne düşündüğü üzerinde açık bir fikir sahibi oluyordu. Ama bunu, yaralayıp moralini bozmadan, konsolosa nasıl çevirip açıklayabileceğini kestiremiyordu.

Bütün bunlara rağmen, Fransızlar, rakiplerinin işlerine engel olmakta ve yaşayışlarını çetinleştirmekte ellerinden geleni esirgemiyorlardı. Daville, beyhude olmasına rağmen uzun müddet, yeni konsolosun Osmanlılar için nasıl bir tehlike teşkil ettiğini izah etmeyi denedi ve Avusturya Konsolosu'na be-

rat ve oturma müsaadesinin verilmemesinin en hayırlısı olacağını anlatmaya çalıştı. Vezir ise, ne tasarladığını hiç belli etmeden karşıya bakıyor, düşünüyordu. Avusturya Konsolosu için gerekli beratın çoktan verilmiş olduğunu biliyordu. Fakat Fransızı konuşsun diye bırakıyor ve iki konsolos arasında başlayan bu mücadele daha da gelişirse, kendisine ne gibi zararları ve faydaları olabileceğini tasarlıyordu.

Bütün bunlara rağmen, d'Avenat, yeniden rüşvetler yedirerek ve eski münasebetlerinden faydalanarak hiç olmazsa bu beratın gönderilmesini geciktirmeye muvaffak oldu. Bundan dolayı da Avusturya Başkonsolosu, Albay Bay von Mitterer, sınırdaki Brod Kasabası'nda tatsız bir sürprizle karşılaştı. Sultanın muvafakat fermanı ve konsolosun oturma müsaadesi beratı, vaat edildiği gibi, oradaki Avusturya kumandanlığına henüz ulaşmamıştı. Von Mitterer, bir ay boyunca yalnız, ulakları boş yere, bazen Viyana'ya, bazen Travnik'e yollamakla meşgul oldu. Sonunda beratın, Derbent Kalesi. Kumandanı Yüzbaşı Nail Bey'e, konsolosa ulaştırılması ve onun Travnik'e geçmesine müsaade etmesi için gönderildiği haberi gelebildi. Bunun üzerine von Mitterer, tercümanı Nikola Rotaa ve başka iki yoldaşıyla yola koyuldu. Derbent'te onu bir başka sürpriz büyük sabırsızlıkla beklemekte idi. Yüzbaşı, konsolos için hiçbir şey, ne bir berat, ne de herhangi bir talimat almadığını bildirdi. Ona, yanındakilerle birlikte Derbent Kalesi'nde, yani rutubetli bir barakada kalmalarını teklif etti; zira Derbent Hanı pek az önce bir yangında yanıp kül olmuştu. Osmanlı makamlarıyla mücadele ede ede ve kendi mesleğindeki tecrübeleriyle saçları ağarmış ve olgunlaşmış olmasına rağmen, albay, bu muamele üzerine itidalini kaybetti. Dik kafalı ve asık suratlı bir Boşnak olan yüzbaşı, von Mitrerer'le "kahve fincanının üzerinden" sözlerini aşırarak konuşuyordu.

- Bekleyin efendim! Eğer söylediklerıniz doğruysa, senin için İstanbul'dan ferman ve berat yolladıkları doğruysa, kâğıtlar elbette gelecektir. Bunlar asla kaybolmaz. Zira Babıâli'nin yolladıkları muhakkak yerlerine ulaşır. Burada rahatça otur da, bekle, bana hiç de yük olmazsın.

Bunları söylerken, Avusturya-Macaristan Hükümeti'nin Travnik Başkonsolosu Joseph von Mitterer için gönderilen her iki vesika da itinayla katlanmış, mumlu muşambaya sarılmış, oturduğu minderin altında yatıyorlardı.

İyice şaşırıp şüphelere düşerek, albay, Viyana'ya birbiri ardına acele mektupları yağdırıyor ve amirlerinden, gerekli beratı İstanbul'dan daha çok ve ısrarla isteyip elde etmelerini ve kendisini bu durumda bırakmamalarını istirham ediyordu. Yoksa henüz doğru dürüst işe başlamadan, memleketinin itibarının zedeleneceğini ve Travnik'teki çalışmalarının mezara gömüleceğini bildiriyordu. Mektuplarını her seferinde şu sözlerle bitiriyordu:

"Derbent Kalesi'nde, karanlık bir hücrenin içinde, döşemenin üstünde yazılmıştır." Aynı zamanda atlı özel ulaklar kiralıyor, vezirden, beratının sevkinin lütfedilmesini veyahut vesikasız olarak Travnik'e gelmesine müsaade buyurulmasını rica yollu haberler gönderiyordu. Nail Bey, albayın ulaklarını yakalatıyor, şüpheli evrak diyerek mektuplarını alıyor ve tam bir rahatlıkla onları, ferman ve beratın bir zamandır yattıkları, aynı minderin altına sokuyordu.

İşte böylece, albay, daha on beş gün Derbent'te dolandı durdu. Bu sırada Travnik'li bir Yahudi onu ziyaret etti ve kendisinin, Fransız Konsolosu'nu casuslamak çare ve vasıtalarına sahip bulunduğundan dolayı hizmetine girmek arzusunda olduğunu arzetti. Güvensiz ve çevresinde ispiyonların bulunmasına alışkın olan albayın aklına, bu adamın şüpheli müracaatını kabul etmek esti. Ama onun işini yalnız habercilikte kullanmak suretiyle sınırladı ve ona vezire götürülmek üzere bir mektup verdi. Yahudi habercilik ücretini cebine indirdi, vezire hitap eden yazıyı Travnik'e getirdi ve d'Avenat'ya verdi. Onun teklifi ile bu çifte oyuna girmiş, Avusturya Konsolosu'nun hizmetine girmek bahanesiyle Derbent'e gönderilmişti. Daville, bu mektuptan rakibinin ne ölçüde çetin ve gülünç bir durumda olduğunu anladı ve büyük bir memnunlukla, adamcağızın vezire yalvarmalarını ve acizce şikâyetlerini okudu. Sonra mektubu yeniden mühürledi ve konağa yolladı. Vezir ise, iyice

afallayarak daha on beş gün önce Derbent Yüzbaşısı Nail Bey'e, yeni konsolos Derbent'e gelirse hemen bu vesikalarla karşılaşsın diye, sarih talimat vererek yolladığı berat ve fermanın başına neler geldiğinin araştırılması ve tahkikini emretti. Vezirin arşivcisi, tozlu arşivini, üç, dört defa elden geçirdi ve postanın nerede takılıp kalmış olabileceği düşüncesi ile beyhude kafasını parçalarcasına zorladı. Vesikaları Derbent'e ulaştıran atlı ulak geri dönmüş, vezirin postasını, emirler gereğince yüzbaşıya teslim ettiğini ispat ediyordu. Her şey nizamında yapılmıştı. Ancak Avusturya Konsolosu da hâlâ Derbent'te oturuyor, beyhude yere sabırsızlanıyor ve dört gözle beratının çıkıp gelmesini bekliyordu.

Mesele şundan ibaretti. Daville, d'Avenat ve Yahudinin aracılığı ile beratın mümkün mertebe geciktirilmesi için, yüzbaşıya rüşvet vermişti. Hem on iki gün ferman ve beratın üzerine oturmak ve üstelik günbegün albaya kabaca ve soğukkanlılıkla, kendisi için hâlâ bir haber çıkmadığını söylemek, yüzbaşı için o kadar kolay bir iş sayılmazdı. Ancak her gün bir duka altını almakla bu mümkün olabilmişti. Üstelik bu şartlar altında hiç kimse ona bir şey yapacak durumda da değildi. Çoktan beridir artık, hoşuna gitmeyen mektuplar ve şikâyetlere cevap bile vermiyor ve Travnik'e gitmek ise asla aklından bile geçmiyordu.

Sonunda bu iş de yoluna girdi. Albay, vezirden, evrakının araştırıldığını, kendisinin ise bu sırada fazla gecikmeden ve beratı da artık beklemeden yola çıkmasını bildiren bir mektup almıştı. Hemen aynı günde, albay, Travnik'e yollanmak üzere Derbent'i sevinçle terk ediyordu. Fakat Nail Bey de hemen ardından, konsolosun kâğıtlarını, yanlış bir yere takılmış kalmış olduğu mazereti ile, vezire gönderdi.

Böylece Avusturya Başkonsolosu da, herhangi bir iş dolayısıyla İstanbul'a gitmek zorunda kalan bütün yabancıların karşılaştıkları aynı muamele ile karşılaştı. Osmanlılar, böyle bir insanı daha ilk adımlarında, kısmen bilerek ve kasıtlı olarak, kısmen de bu hususta hiçbir şey düşünmeden, sadece şartların zorlaması yüzünden kızdırıyor, ufalıyor, terzil ediyorlardı. Öyle ki, sonunda yabancı, gelişindeki halinden pek başka bir du-

rumda, gücü kuvveti iyice hırpalanmış ve nefsine güveni zayıflamış bir durumda ancak işine başlayabiliyordu.

Doğruyu söylemek gerekirse, von Mitterer cenapları da, henüz Brod'da vesikaların beklemekte iken, Ljubjana yoluyla gelip Fransız Konsolosu'na gitmekte olan postayı gizlice açmaya başlamıştı.

Avusturya İmparatorluğu'nun Travnik Başkonsolosu'nun gelişi de, Daville'ninkinde olduğu gibi, cereyan etti. Aralarındaki fark, von Mitterer'in yalnız bir Yahudi evine inmek zorunda kalmayışında idi. Katolik cemaati ve tüccar ailelerinin en seçkinleri, onu kendi evlerine konuklatmak için, tıpkı oğul vermiş arı sürüsü gibi çevresinde uğuldaştılar ve yırtındılar. Vezirin huzuruna kabul ziyareti yapıldı. D'Avenat'nın dediklerine bakılırsa, Fransız Konsolosu'nun kabul merasiminden biraz daha kısaca ve soğukça olmuştu. Fakat yerli Müslümanlar tarafından kabulüne gelince, ne candan karşılayıp selamladılar, ne de pek düşmanca davrandılar. ("Hımhımla burunsuz, birbirinden uğursuz.") Yeni konsolosa da, sokaklardan geçerken, kadınlar ve çocuklar tarafından küfürler ve tehditler savruldu, pencerelerden üzerine tükürüldü ve dükkânların önündeki adamlar, başlarını çevirip ona bakmadılar bile.

Yeni Avusturya Konsolosu'nun herkesten önce ziyaret ettiği kimseler arasında ileri gelen beylerden ikisi ve o sıralarda tesadüfen Guça Gora Manastırı'nda kalan Apostolic Visitatör bulunuyordu. Ancak bunların ardından Fransız meslektaşını ziyaret etti. Bu ziyaretler sırasında, d'Avenat'nın ajanları, onu bir gölge gibi peşinden koklayıp izlediler ve bu konuda bütün öğrenebildiklerini bildirdiler ve öğrenemediklerini de tasarlayıp eklediler. Bütün belirtilerden aşikâr olarak anlaşılıyordu ki, Avusturya Konsolosu, Fransıza karşı tavır takınan bütün kuvvetleri birleştirmek amacını güdüyor ve bu sırada da meslekdaşı ve onun faaliyeti aleyhinde tek bir kelime söylemeden, ihtiyatla ve dikkati pek çekmeden işini yürütmeye çalışıyor, bununla birlikte onun hakkında başkaları kendisine ne anlatsa, daima dinlemeye hazır bulunuyordu. Hatta arada sırada da, ihtilal mahsulü olan ve üzerinde de dinsizlik ve inançsızlık

töhmeti bulunduğu malum olan bir hükümetin temsilcisi olmak zorunda bulunduğundan dolayı meslektaşına teessürlerini de bildiriyor ve bunu Katoliklere de söylüyordu. Öte yandan Türklerin yanında da, Anadolu'ya doğru adım adım yayılma hareketi hazırlamak, sakin ve güzel Bosna'ya, savaşın ve askerlerin birlikte getirecekleri her çeşit ıstıraplar ve huzursuzlukları da sokacak olan Fransız kıtalarının ileri yürüyüşünde de çok nankör bir rol oynamak zorunda kalacağından dolayı, Daville'e çok acıdığını söylüyordu.

Bay von Mitterer, bir sah günü tam öğle vakti, Daville'in ziyaretine gelebildi. Dışarıda pastırma yazının güneşi parlıyordu. Ama, buna rağmen Daville'in evinin alt katındaki büyük oda serin, hemen hemen soğuktu. Her iki konsolos birbirlerinin tam gözlerinin içine bakıyorlar, konuşma sırasında kendilerini zorlamış gibi görünmemeye ve çok önceden ve sırf bu karşılaşma için seçip hazırladıkları kelimeleri mümkün mertebe tabiî bir şekilde söylemeye gayret ediyorlardı. Daville, Roma'da geçirdiği günleri anlatıyor, sanki laf arasında münasebeti gelmiş de söylüyormuş gibi, hükümdarının, ihtilali mutlu bir sonuca ulaştırdığı ve yalnız toplum düzenini değil, dinin de Fransa'daki itibarını yeniden tesis etmiş bulunduğunu sokuşturuyordu. Tam o sırada birdenbire, masası üzerinde, Fransa'da yeni bir imparatorluk asalet sistemi kurulması üzerindeki imparatorluk emirnamesini buluvermesi, ne de hoş bir tesadüf olmuş ve hemen misafirine mufassal açıklamalara girişmişti. Von Mitterer ise kendi açısından, barış içinde ve barışçı bir işbirliğinin, tek ve yalnız başına Avusturya'nın stratejik durumunun Doğu Avrupa'da bulundurmasını gerektirdiği kuvvetli bir ordu esasına dayanan Viyana Sarayı'nın basiretli politikasını, protokol ölçülerine uyarak önemle belirtiyordu.

O sırada avludan gelen feryatlar, yanıp yakılmalar ve vahşice koşuşmalar, mükâlemelerini kesmeseydi, her iki konsolosun kendi kudretli hükümetleri üzerindeki görüşlerini nerelere kadar vardıracaklarını Allah bilirdi.

En sert yasaklara rağmen, birçok Hıristiyan ve Yahudi çocuğu sokakta toplanmışlar, konsolosu beklemek ve muhteşem

üniformasını seyretmek için duvarlara tırmanmışlardı. Ses çıkarmadan orada uzun uzadıya beklemek, onlara pek sıkıntılı gelmiş, sonunda çocuklardan birisi kaymış, Daville'in adamlarıyla von Mitterer'in yoldaşlarının bekledikleri avluya yuvarlanmıştı. Diğer çocuklar serçe sürüsü gibi sıçrayıp dağılmışlardı. Avluya düşen Yahudi çocuğu, ilk sarsıntının şaşkınlığı geçtikten sonra, etinden et koparılıyormuş gibi bağırmaya başlamıştı. İki erkek kardeşi de, kapalı kapının dışında yüksek sesle bağırışıp şamata ederek heyecanla oradan oraya sıçrayıp duruyorlardı. Bu sırada kopan koşuşmalar ve çığırışmalar, konsoloslar arasındaki konuşmayı, çocukları ve aileleri ile ilgili şahsi dertleri konusuna getirdi. Her iki konsolos da, yorucu bir talimden sonra birdenbire "rahat!" kumandası almış askerlere benziyorlardı.

Meslekleri ve görevleri hatırlarına geldikçe, vakit vakit kendini beğenmiş resmî bir tavır takınmalarının hiçbir faydası yoktu. Ortak talihsizlikleri ve kaderlerinin akrabalığı her şeyden daha ağır basıyordu. Davranışlarından, üniformalarından, emirler ve iyice düzenlenmiş söz cambazlıklarının yığıp yükselttiği engeller üzerinden, her ikisinin de mahkûmu bulundukları değersiz ve ağır varlıklarının müşterek acılığı bir sel gibi boşalıyordu. Daville, beyhude yere ilk gelişinde kendisini konakta nasıl mutat olmayan bir şekilde karşıladıklarını tekrar tekrar belirtiyor, von Mitterer ise boş yere, buradaki Katolikler arasında gördüğü büyük, gizli ve çok kuvvetli itibar ve sempatiye işaret etmeye çalışıyordu. Seslerinin tonu ve gözlerinin ifadesinde ise, iki ıstırap ortağının birbiri için duydukları derin beşerî anlayış ve ancak gizlenebilen kederleri okunuyordu. Ancak görevlerinin en dış ve zaruri gösterişleri ve taktik duyguları, kötü durumlara düşmüş anlayışlı ve olgun iki insan olarak karşılıklı ellerini birbirlerinin omuzuna koyarak teselli etmekten onları men ediyordu.

Böylece ilk ziyaret, çocuk hastalıkları, beslenme ve Travnik'teki kötü hayat şartları üzerinde bir konuşma ile sona erdi.

Hemen aynı gün, her iki konsolos da oturmuş, aynı saatlerde, kalın taslak kâğıtları üzerine uzun müddet eğilmişler,

satırları peşipeşine sıralayıp resmî raporlarını yazıyor ve rakipleriyle "vis-à-vis" (yüzyüze) ilk karşılaşmalarını tasvir ediyorlardı. Ama bu raporlarda ziyaret tamamıyla başka bir şekilde gösteriliyordu. Burada kâğıt üzerinde, iki devin büyük ruhî keskinlikleri, incelikleri ve vazife aşklarıyla kansız savaşları anlatılıyordu. Her biri rakibinin kuvvet ve özelliklerini, bizzat kendisi ve vazifesinin gerektirdiği yüksek anlayışa uygun düşecek şekilde ballandırıyordu. Ancak Fransızın raporunda Avusturyalı, sonunda bütün manevî güçleriyle sırtı yere getirilmiş olarak; buna karşılık Avusturyalının raporunda ise Fransızın, Avusturya İmparatorluğu Başkonsolosu'nun yüksek itibarı ve seçkin ispat delilleri karşısında, bütün silahlarından tecrit edilip konuşamaz hale getirildiği belirtiliyordu.

Her ikisi de, medenî bir Avrupalı olarak böylesine fevkalade sert şartlar altında aileleriyle birlikte bu dağlık ve vahşi ülkelerde, rakibinin yaşamak ve katlanmak mecburiyetinde kalmakla çektikleri sıkıntıyı bilhassa belirtiyorlardı. Ama her ikisinin de kendi perişanlıklarını belirtmekten uzak durduklarında şüphe yoktu.

O günden başlayarak her iki konsolos da aileleri ve yardımcıları ile Travnik'te, kasabanın karşılıklı iki yamacında tam anlamıyla "vis-á-vis"* yaşadılar. Bu iki adam buraya, birbirleriyle düşman olsunlar, cenkleşsinler, karşılıklı birbirlerine üstün gelsinler ve devlet makamları ile halk arasında kendi sarayları ve memleketlerinin menfaatlerini gütsünler, aynı zamanda rakiplerini, ellerinden gelebildiği kadar aldatıp işlerini bozsunlar diye tayin edilip gönderilmişlerdi. Hem bunu da, daha önce gördüğümüz gibi, daha sonra da, her birinin kendi kapasiteleri, kendi mizaçları, kendi terbiyeleri ve vasıtalarına uygun ölçülerde yapacaklarını göreceğiz. Sık sık birbirleriyle öylesine şiddet, öylesine pervasızca cenkleşiyorlardı ki, her şeyi unutuyorlar ve sonunda kendilerini, görünmeyen eller tarafından dar ve gölgeli bir arenaya sürülen, tuttuğunu ko-

(*) Yüzyüze.

paran iki kavgacı boğa gibi, kişisel savaş ve yaşama kavgasının içgüdüsüne kaptırıyorlardı. Birisinin her başarısı ötekisinin başarısızlığı ve birisinin şahsi başarısızlığı ise rakibi için küçük bir zafer oluyordu. Yedikleri her darbeyi kendi kendilerinden bile gizliyorlar, rakiplerine indirdikleri darbeleri ise şişiriyor, Viyana'ya veya Paris'e yolladıkları raporlarında önemle belirtiyorlardı. Bu raporlarda genel olarak yarışıcılar ve onların faaliyetleri en karanlık renklerle çiziliyordu. Öyle ki, bu iki titiz aile babası ve yaşını, başını almış sakin vatandaş, böylece vakit vakit, saldırgan arslanlar ve en koyu Makyavelistler kılığına giriyorlardı. Sonunda birbirlerini, kendi talihlerinin ağırlığı altında gözleri körleşerek ve içine atılmış oldukları ve süratle her ikisine de gerçek duygusu ve ölçüsünü kaybettiren, alışamadıkları muhit yüzünden iyice şaşırarak tasvir ediyorlardı. Entrikalarından birçoğunu hikâyemizin yürüyüşü sırasında örtbas etmek imkânını bulamayacağız. Konsoloslar, vezir ve onun başyardımcısı üzerinde nüfuz kurmak için yarışıyorlar, sınırlardaki âyanlara rüşvet yediriyor ve onları rakiplerinin nüfuz ve menfaat alanlarında yağma ve talana kışkırtıyorlardı. Fransızlar ücretli ajanlarını kuzeye, Avusturya sınırlarına doğru, Avusturyalılar ise kendilerininkini güney bölgelerine, Fransızların hüküm sürdükleri Dalmaçya kıyılarına doğru sürüyorlardı. Her biri güvenilir adamlarının yardımları ile halk arasında yalan haberler yayıyorlar ve aynı zamanda rakiplerinin iftiralarını karşılamaya gayret ediyorlardı. Kısacası karşılıklı birbirlerine sövüp sayıyorlar ve birbirleri üzerinde, iki kavgacı karı gibi dedikodu yapıyorlardı. Birbirlerinin ulaklarını tuzağa düşürüyorlar, mektuplarını açıyorlar, rakiplerinin hizmet personeline rüşvet yediriyorlar veya ayartıyorlardı. Birbirleri hakkında söylediklerine inanmak gerekirse, karşılıklı birbirlerini gerçekten zehirlemek istediklerine veya hiç olmazsa bunu yapmayı denemiş olduklarına inanmak gerekiyordu.

Aynı zamanda her iki rakip konsolosu birbirlerine yaklaştıran ve her şeye rağmen bağlayan birçok unsurlar da vardı. Aslına bakılırsa, her iki erkek de orta yaşlarında, her biri "ailevi

meşguliyetlerle yüklü" idiler. Dolaşık hayatlarını, şahsi planlarını, dertlerini ve azaplarını bir yana koymak, bu yabancı memlekette, kendi arzularına rağmen ama ısrarla, uzak ve göze görünmez ve çoğu defa anlaşılmaz patronlarının muazzam hareketlerine dayanan kendi davranışları ile birbirleriyle görüşmek ve mücadele etmek zorundaydılar. Onları birbirlerine yaklaştıran meşakkatli hayatları ve kötü talihleri idi. Birbirlerini anlamak, birbirlerine acımak, birbirlerini desteklemek için yaratılmış olmalarına rağmen, her iki konsolos da kendilerini, bütün güçleri, bütün günleri ve bazen geceleriyle, birbirlerinin yoluna ellerinden geldiği kadar engeller koymak ve hayatı zehir etmeye vakfetmişlerdi.

Bundan dolayıdır ki, her iki konsolos, memleketleri arasında değişik durumlar ve daha iyi politik münasebetler zuhur ettikçe tam bir neşe içinde karşılaşıyorlardı. Bu mütareke ve dinlenme aralıklarında, birbirlerine, sanki bir kötü rüyadan uyanmışlar gibi şaşkın ve utanarak bakıyorlar, içlerinde diğeri, rakipleri için besledikleri duyguları araştırıyor, bu duyguların özgür gelişmelerine ne ölçüde meydan verilebileceğini kendi kendilerine soruyorlardı. O zaman her biri ötekinin takımına göre kendini ayarlıyor, birbirlerini teselli ediyorlar, ancak birbirlerine ıstırap vermiş, fakat aynı zamanda ortak bir kötü talihin içten birbirlerine bağladığı insanların yapabilecekleri büyük bir içtenlik ve hararetle hediyeler ve mektuplar alıp veriyorlardı. Ancak bu kısa ve esintisiz aralıklar sona yaklaştıkça ve Napolyon'la Viyana Sarayı arasındaki münasebetler kötüleşmeye yüz tuttukça, konsoloslar da birbirlerini daha seyrek ziyaret ediyorlar, münasebetleri kesilinceye veya yeni bir savaş onları tamamıyla birbirlerinden koparıncaya veya kavga haline girinceye kadar, karşılıklı sempatilerinin düzenini yeniden ayarlıyorlardı. Sonra da her iki yorgun adam, tekrar eski düşmanlıklarını takınıyorlar ve yeniden iki uzun ipin ucundaki itaatli kuklalar gibi, son hedefini bilmedikleri, dehşeti ve ağırlığı ile ruhlarının derinliklerini birbirine benzer korkular ve güvensizliklerle dolduran büyük ve uzak mücadelenin hareketlerine ayak uyduruyor-

lardı. Ama böyle olsa bile, her iki konsolos, mektuplaşmalarında birbirlerine verdikleri isimle "İki Sürgünler"in arasında görünmez ve sıkı bağlar bir türlü kopmuyordu. Ne onlar, ne de aileleri artık birbirlerini görmüyor ve rastlaşmıyorlar, aksine yeniden bütün vasıtalarla ve her alanda karşılıklı birbirlerini kışkırtıp kızıştırmaya girişiyorlardı. Geceleri, Travnik artık derin karanlıklara gömülünce, her iki konsoloslukta daha hâlâ bir veya ikişer pencerenin ışıklı olduğu görülübeliyordu. Orada her iki konsolos kâğıtlar üzerinde iki büklüm eğilmiş uyanık duruyorlar, güvenilir adamlarının jurnallerini ve raporlarını okuyorlardı. Sonra Monsieur Daville veya Herr von Mitterer'in, işlerine bir dakika ara vererek, pencere kenarına yaklaştıkları ve karşı tepenin yamacındaki münzevî ışığa uzun uzun baktıkları da pek nadir değildi. Burada komşu ve rakipler olarak, Laşva'nın öteki kıyısındaki meslekdaşlarının altından lâğımlar açmak ve onun planlarını boşa çıkarmak için meçhul tuzaklar kurmakta ve entrikalar düzenlenmekteydiler.

Dağlar ortasına çıkılmış bu kasaba, onlar için artık, tüm kaybolmuş ve her ikisinin arasında yalnız boşluklar, sükût ve karanlık kalmıştı. Pencere camları iki düellocunun gözleri gibi çakıyordu. Fakat perdelerin ardına saklanarak, biri veya ötekisi veyahut her ikisi de aynı zamanda, karanlıklar içinden rakiplerinin ışığının zayıf parıltısına gözlerini dikmişler, derin bir anlayış ve gerçek bir teessüfle ürpererek birbirlerini düşünüyorlardı. Sonra yeniden toparlanıyor, o sırada yavaş yavaş yanıp tükenesi olmuş mumların aydınlattığı işlerinin başına dönüyorlar ve içlerinde az önce hissettikleri duygularla ilgili en ufak bir iz bile bulunmayan raporlarını yazıyorlardı. Birbirlerinin aleyhinde, memurların bakanlarına mahrem bir yazı yazarken herkese karşı takındıkları o düzmece ve yukarıdan bakıcı tavırlarıyla veryansın ediyorlar ve saldırıyorlardı. Ama bir yandan da ilgili amirin bu raporu asla eline almayacağını da biliyorlardı.

VI

Napolyon savaşlarının her şeyi alt üst eden, sıkıntılarla yüklü yıllarında, sanki yalnız karanlık ve şevksiz talihliler de burada Travnik'te buluşmak üzere sözleşmişlerdi. Bu arada Avusturya Başkonsolosu Joseph von Mitterer'in hayatı da, Travnik'e geliş macerası en önemsizi olmak üzere, çetin zorluklar zincirinden ibaretti.

Bükülüp kıvrılmış kara bıyıkları, durgun bakışları, yavaş konuşması ve ölçülü hareketleri ile solgun yüzlü, esmer bir adamdı. Çevresindeki her şey dimdik, köşeli ve düzenli, üstelik "nizamlara uygun" idi. Adam ve üniforması az zaman önce, orta çaptaki bir albaya uygun bir şekilde, Avusturya İmparatorluğu ordu deposundan çıkarıldığı tesirini bırakıyordu. Kapakları daima kırmızı ve iltihaplı olan kestane rengindeki yuvarlak gözlerinden sessiz bir iyiliğin ve daima gizlenmiş sıcak bir kalbin varlığı ancak belli oluyordu. Bunlar, karaciğerinden rahatsız olan birisinin bulanık gözleri, eski aktif bir sınır subayının, yeni bir bürokrasi kölesinin yorgun gözleri idi. Sürekli olarak tehdit altında bulunan devlet sınırlarını, daima uyanık bir şekilde her şeyi gözlemekten iyice yıpranmış, bu işlerde pek çok kötülükler görmüş olan ve bu dünyanın kudreti, hürriyeti ve insanlığının sınırlarını tanımış olan kederli-sessiz gözlerdi bunlar.

Otuzuncu yaşını geride bırakmış olan bu sınır subayı, geleceğin rüyaları içinde dalgalanıyor, ama büyük bir hararetle de, topluluğun daha yüksek ve seçkin bir tabakasında, kendisine daha sakin ve cazip bir mevki arzu ediyordu. Böyle bir hayatın gerçekleşmesini, o, Viyanalı bir genç kadınla evlenmekte görüyordu. Bu, yargıç sınıfından yüksek rütbeli bir subayın, Almanlaşmış bir Polonyalı ile varlıksız bir Macar baronesinin kızları idi. Ana-babası, bu pek az gösterişli, imparatorluk piramidinin tabanında bulunan kabiliyetli subaya, güzel, biraz canlı ve fazlaca romantik kızları Anna Maria'yı hiç çekinmeden, hatta göze çarpacak kadar kolaylıkla hemen veriverdiler. Sanki talihi, her ne pahasına olursa ol-

sun kurtulup kaçmak istediği aşağı seviyedeki hayatın ölü çığırına, onu bütün bütüne ve ebediyen itelemek için, yalnız bu kadını boynuna takmasını beklemiş gibiydi. Kendisine daha yüksek ve daha hoş bir hayatın kapılarını açması gereken evlenme, bu yolu büsbütün kapadı ve onu ebediyen, biricik gerçek serveti, mütevazı talihinin ve isimsiz adam oluşunun en yüksek değeri olan rahatını ve ruh sükûnetini talan eden bir zincire bağladı.

"Başarı kazanmış" casusluk işleri subayı, pek az sonra, daha önceden kimsenin casuslayıp veya görüp anlayamayacakları bir şeyin varlığını keşfetti: Huzursuz, ne yapacağı kestirilemez bir kadının mizacı ve taşkınlıkları. Zemlin garnizon komutanının karısının von Mitrerer'e söylediği gibi, "Leh -Macar- Viyanalı kanlarının uğursuz bir karışması" idi bu. Gereğinden çok taşkın bir hayal gücü ve hercailiğe karşı doymak bilmez ve dizgin tanımaz, hastalık derecesine varan bir eğilimi vardı. Bayan von Mitterer, müzik için, tabiat için, duygulu hayırseverlik için, eski resimler için, yeni fikirler için, Napolyon için, kendi çevreleri dışında bulunsa ve aile hayatını, iyi tanınmış adlarını ve kocasının itibarını sarsacak şeylerle ilgili olmasa bile, kısacası hemen her şey için havalanır, daldan dala konardı. Bu süreksiz, ama daimi ve düzenli olarak dönüp gelen hercailikler, Bayan von Mitterer'de, çok defa geçici ve kaprisli âşıkdaşlıklarla birlikte gelirdi. Alınyazısı ve karşı konulmaz bir atılışın neticesi olarak, bu kızışmış başlı, soğuk vücutlu kadın, zaman zaman, daima kendinden daha genç olan delikanlılara hayran bir tutkunlukla yöneliyordu. Her seferinde de, bu delikanlıda, ne zamandır beklediği kuvvetli bir ruh ve en derin duygularla dolu cesur bir kalp bulacağını umuyor ve artık sonunda rüyalarının şövalyesini ve kendine yakın bir kalbi ele geçirdiği sanısına kapılıyordu. Gerçekte, delikanlıların, kısa bir süre için de olsa, kendisini elde etmekten başka bir şey istemeyişleri de bahtsızlıktan başka bir şey değildi. Anna Maria, ilk günkü davranış ile şimdiki davranış arasındaki farklarla karşılaştıkça, yanılmalar ve şüphelenmelere düşüyordu. O zaman bu "aşk", o güne kadar tapınılacak bir put yerine konu-

lan kimseye karşı, kendi benliğine karşı, doğrudan doğruya aşka ve hayata karşı nefret ve tiksinmeye tahavvül ediyordu. Muayyen bir iyileşme süresinden sonra ruhunun gıdasını başka soydan hercai tutkunluklar ve insandan kaçışlarda arıyor ve böylelikle doğuştan gelen ihtiyaçlarını buhranlardan ve ruhî çöküntülerden sonra ancak teskin edebiliyordu. Çıkacak yeni bir fırsatta her şeye yeniden başlamak üzere işler böylesine yuvarlanıp gidiyordu.

Von Mitterer, birçok kereler, karısını bu yanılmalardan kurtarmayı, aklını başına getirmeyi ve onu korumayı denedi, ama hiçbir etkisi olmadı. "Hasta yavrusu", her yıl zamanı geldikçe, periyodik olarak ve bir saralının çare bulunmaz sürüklenişi ile gerçek aşkı arama yolunda yeni buhranlara düşüyordu: Albay, karısının bu "yanılma"larının bütün başlangıç görüntülerini ve aynı zamanda sonraki gelişme safhalarını ezberden biliyor ve onun tekrar ürkmüş bir durumda boynuna atılarak ağlayacağı, herkesin kendisini elde etmeyi arzuladığından, ama kimsenin sevmediğinden yana yakıla şikâyet edeceği zamanı artık çok öncesinden kestirebiliyordu.

Böyle bir evlenme nasıl olur da devamlı olabilir ve kopmazdı? Nasıl olur da, bu şuurlu ve gerçeği düşünen insan, buna tahammül eder ve neden dolayı karısının bütün yaptıklarını bağışlardı? Bunu asla hiç kimse öğrenemeyecektir. Bu, çok defa iki insanı acımadan birbirinden ayıran ve aynı zamanda çözülmez şekilde birbirine zincirleyen, o anlaşılmaz sırlardan birisi olarak kalacaktır.

Evliliklerinin daha ilk yılında, Anna Maria, Viyana'ya, ailesinin yanına döndü. Her soy fiziki aşka karşı öldürücü bir tiksinme duyuyor ve kocasına bu bakımdan hiçbir hak tanımıyordu. Yüzbaşının bütün isteklerinden vazgeçmesi iledir ki, geri dönmeye razı oldu. Sonra da ona bir kız çocuğu doğurdu. Kısa bir süre göze görünür bir düzelme kendini gösterdi. İki yıl sonra her şey yeni baştan başladı. Yüzbaşı, bahtına razı oldu ve artık bundan sonra kendini tamamıyla Zemlin Karantinası'ndaki çetin işlere ve casusluk çalışmalarına verdi. Böylece, uğrunda her şeyini feda ettiği, yeni hoşnutsuzluklar ve yeni

sarsıntılardan başka bir şey borçlu olmadığı, ateş saçan bir ejderha ile birlikte yaşamaya mahkûm edilmiş olduğunu kabul ediyordu.

Von Mitterer, Travnik'e bir parça ansızın, başkonsolos olarak tayin edilince, tam o sırada büyük yanılmalarından birinin yanında bulunan Anna Maria, çırpınmaya ve ağlamaya başlamıştı: Şimdiye kadar sürgün gibi yaşadığı bu Osmanlı pazar yerinden "Bir mezarlıktan başka bir şey olmayan" bu yere nakletmeyi ve çocuğunu "Asya"da bırakmayı düşünmediğini bildirdi. Albay, karısını teskin etmeye çalışıyor ve yeni mevkiinin kendisi için önemli bir değişiklik olduğunu ve içinde bulunduğu kariyerin "yukarıya doğru bir sıçrama" anlamı taşıdığını belirtmeyi deniyordu. Travnik'in onu bir parça rahatsız edeceği doğru idi. Fakat yeni gelirler çocuğun geleceğini güvenlik altına alacaktı. Sonunda, ne olursa olsun kendisiyle gelmek istemiyorsa, çocukla birlikte Viyana'da kalmalarını teklif etti. Anna Maria başlangıçta teklifi kabul etti, fakat ardından hemen planını değiştirdi ve bu yolda fedakârlığa razı oldu. Karısının bulunmadığı bir yerde, kendisi için bir çeşit dünya cenneti manasına gelen, hiç olmazsa birkaç barışçı ay geçirmenin, albayın kısmetinde bulunmadığı anlaşılıyordu.

Von Mitterer, bir ev buluncaya ve onu elinden geldiği kadar oturulabilir hale getirinceye kadar karısı ve kızı da Travnik'e ulaştılar.

Her yerde kendisine çok fazla önem verilmesini ısrarla isteyen bir kadın olduğu daha ilk bakıştan anlaşılıyordu. Artık biraz dolgunlaşmıştı, ama hâlâ da güzel ve genç bir gösterişi vardı. Bütün dış görünüşü kusursuz beyaz cildinin ağarışı, bazen yeşilimsiye, bazen koyu altın rengine çalan gözlerinin parlayışı, tarayış biçimine göre Laşva'nın suları gibi harelenen saç rengi, yürüyüşü, hareketleri, sesinin emredici tonu, bütün bunlar, ilk defa olarak Travnik'lilerin hayallerinde, yabancı bir konsolos için tasavvur ettiklerine uygun düşen yeni bir soluk getiriyordu.

Bayan von Mitterer'in yanında Agathe, anasına hiç de benzemeyen on üç yaşlarında bir kız yürüyordu. Uzun boylu, za-

yıf ve sükütî, erken gelişmiş ve aşırı duygulu, babasınınkine benzeyen dar ve üstüste kısılmış dudakları ve durgun bakışları ile, Agathe, anasının yanında sessiz ve sürekli bir ihtar tesiri bırakıyordu. Hiçbir zaman ve hiçbir şekilde duygularını ele vermiyor ve çevresindeki her şeye karşı duygusuz gibi görünüyordu. Ama gerçekte bu çocuk, ilk çocukluk devresinden başlayarak, anasının mizacı ve hepsinden çok babasıyla anası arasında geçen olaylar yüzünden, ürkütülmüş ve şaşkına çevrilmişti. Dünyada sevdiği biricik kimse babasıydı. Onu çaresizlikten gelen bir kendini bağlayış duygusuyla seviyordu. Agathe, çok ince ve zarif kemik yapılarına ve narinliklerine rağmen çok erken gelişen ve hemen de kolayca şaşıran ve yanlış yola götürülebilen, minyatür halindeki olgun kadınlar biçimine giriveren kızlar soyundandı. Bazen tamamıyla çocuksu bir görünüş gösterir, bazen de tamamıyla gelişmiş bir biçimle ortaya çıkardı. Anasının tamamıyla zıt yaratılmışı olan genç kız musikiye karşı ilgisiz, yalnız kitapları ve yalnızlığı seviyordu.

Bayan von Mitterer, gelişinin hemen ardından bütün enerjisi ile kendini evin ve bahçenin tanzimine hasretti. Mobilyalar, Viyana'dan getirtildi. Ustalar Slavonya'daki Brod kasabasından geldiler. Bütün köşeler ve bucakların altı üstüne getirildi. "Laşva'nın ötesindekiler" üzerinde Fransız Konsolosluğu'ndaki bitip tükenmez konuşmalarda, sayın bayanın "yeni bir Schönbrunn"* kurmakta olduğu söylenmekteydi. Öte yandan Fransız dilini beğenen ve bütün bunları bir Fransız esprisi olarak kabul eden Bayan von Mitterer de, bu alaylara mukabele etmekten hiç de geri kalmıyordu. Bizim de bildiğimiz üzere, büyük bir kısmı maharetle değiştirilmiş ve örtülmüş sandıklardan ibaret olan Madam Daville'in ev düzeni üzerine konuşmaya başlayınca, dilinin bütün sivriliği ile Madam Daville'in evini "Lous Caisse"** üslubunda tanzim ettiğini belir-

---

(*) Viyana'daki imparatorluk sarayının özel adı.

(**) Sandık ve kasa anlamına gelen bir kelime ki, burada kadının burjuvalığı kasdedilmektedir.

tiyordu. Yüksek bir çit duvar, bahçeyi, çarşıyı-hanı ve ahırlarının patırtılı ve pis avlusundan ayırıyordu. Hafızadiç'in eski biçimdeki evi, bayan konsolosun, anlam ve amacını kimsenin anlamadığı, fakat kendisince de pek sarih olmayan yüksek bir mükemmellik, şatafat ve üstünlük anlayışına uygun düşecek veya uygun düşmesi gereken planlara göre, baştan başa değiştirilmişti.

Bu tip kadınlarda sık sık olduğu gibi, yılların geçmesiyle onda da, yeni acayiplikler beliriyordu. Anna Maria, şimdi de bir titizlik sıtmasına tutulmuştu. Üstelik, bu saplantısı yüzünden çevresini de azaba sokuyordu. Onun için tertemiz yıkanmış olmak yeterli değildi ve kimse de yeterli ölçüde temiz değildi. Yaradılışında bulunan büyük bir hırsla düzensizlik ve pisliğe karşı savaş açmıştı. Hizmet personelini durmadan değiştiriyor, evdekileri dehşetlere salıyor, oradan oraya koşuşuyor, yeni geldiği bu memleketin pisliği, tozu, haşeratı ve bir türlü alışamadığı garip âdetleri ile tam anlamıyla güreşe girerek kendini parçalıyordu. Sonra Anna Maria'nın birdenbire cesaretini kaybettiği, başarıya olan inancını tükettiği ve geriye çekildiği günler yeniden geliyordu. Ona öyle geliyordu ki, bu yabani vadiye geleli beri, şahsi eşyaları bile küfleniyor veya paslanıyor ve üzerleri yavaş yavaş, ince ve temizlenmez bir pislik tabakası ile kaplanıyordu.

Yaptığı kısa gezintilerden çok kere sarsılmış ve cesaretini daha çok kaybetmiş olarak dönüyordu.

Bir gün, kısa süren bir bahar yağmurundan sonra, peşinde seyisi ile ana cadde boyunca at sürüyordu. Kasabanın çıkış yerinde bir dilenciye rastladılar. Yarım akıllı, hasta, çıplak ayaklı ve paçavralara sarılmış, kendi yolunda gidiyor ve seçkin süvarilerden sıyrılmak için dağın yamacında, yol boyuna paralel giden dar bir patika tırmanıyordu. Böylece ayakları, birdenbire atlı kadının gözleri hizasında beliriverdi. Vıcık vıcık çiğnenmiş çamura batıp çıkan, çıplak, kirli ve kütük gibi bir çift ayak, ancak bir dakika için bakış alanını kapladı. Bu, vaktinden önce ihtiyarlamış, artık hiçbir işe yaramız bir işçinin ayakları idi. Onu ancak şöyle kaçamak bir saniyecik gördü. Fakat

kütük gibi, biçimsiz, yamru yumru ve uzun yürüyüşler ve ezici bir hayat yüküyle anlatılamayacak kadar şekli değişmiş, artık insan ayaklarıyla bir benzerliği kalmamış bu ayaklar, çam gövdelerinin kabukları kadar çatlak, sarı ve kara, kütük gibi ve eğri büğrü olan bu ayaklar, kendini güç taşıyabilen ve beceriksizce topallayan bir toprak işçisinin ayakları, uzun zaman hayalinden silinmedi. O sırada bu ayakların son adımlarını atıp atmadığı ne malumdu?

Anna Maria, o anda "Ah Yarabbim! Yüz tane güneş, bin tane de bahar bir araya gelse bile, bu ayaklara artık hiçbir çaresi olamaz!" diye düşündü. "Hiçbir bakım, hiçbir beslenme ve hiçbir ilaç onları eski hallerine getiremez veya değiştiremez. Topraktan filizler sürse ve her taraf çiçekle kaplansa da, bu ayaklar ancak daha çok sararır, daha çok kütükleşir ve korkunç bir hale gelebilir."

Bu konudaki düşünceler şimdi süreli olarak onun hiçbir yerde peşini bırakmıyor, bu hasta ve canavar biçimli hayal onu günler boyunca terketmek bilmiyordu. "Böyle bir şeyin olabilmesi" tasavvuru, tek başına, ele aldığı ve düşündüğü her işte onu felce uğratıyor, dehşetten titremesine ve kaskatı kesilmesine sebep oluyordu.

Böylece Bayan von Mitterer, tek başına ıstırap çekiyor ve bu tiksintisini kavrayacak, mükemmellik ve temizlik arzularını paylaşacak kimsenin bulunmadığı konusundaki azap veren bilgisi, onun acısını büsbütün çoğaltıyordu. Buna karşılık veya tam da bundan dolayı, kimsede bir anlayış, bununla ilgili bir destek görmediği halde, bunlardan bahsetmek ve herkesle şehrin pisliği ve hizmet personelinin hırpaniliğinden söz etmek ihtiyacını sürekli olarak hissediyordu.

Dolac rahibi, kaba saba ve şişko Fra Ivo Jankoviç, onun şikâyetlerini ve ıstırap dolu boşalmalarını, aklı biraz başka yerde ve biraz da nezaketle dinledi ve üstünkörü teselli etti. Çocuk susturur gibi ihmalci bir tavırla, bir şeyler söylemiş olmak için konuştu ve hayatta her şeyi sükûnet ve tevekkülle kabul etmek gerektiğini, pisliğin de eninde sonunda bir Tanrı vergisi olduğunu belirtti.

Papaz, bütün ihtiyar keşişlere ve şişman insanlara has olan tasasızlık ve pervasızlıkla:

- Üstelik daha eski çağlarda bile "Castis omnia Casta" demişler, yani "temiz olan kimse için her şey temizdir."

Hikmetini de savurup çevirdi.

Bundan böyle Bayan von Mitterer, çevresindeki herkesten tiksinerek ve öfkelenerek günlerce evine kapandı. İnsanların yakınlığından ve kasabayı görmekten sakındı. Bütün gün boyunca eldivenlerini giyiyor, sık sık değiştirdiği beyaz ketenler örtülmüş bir koltukta oturuyor, kimsenin de konuşurken kendisine fazla yaklaşmasına müsaade etmiyordu. Ve buna rağmen bir pislik, toz ve ufûnet çukuruna batmakta olduğu duygusu ile ısrarla takip ediliyordu. Sonra ıstırabı tahammül edilmez bir hale gelince -ve bu hal de çok sık geliyordu- ansızın yerinden fırlıyor, kocasının odasına saldırıyor, meşguliyetini kesiyor, kendisini buralara getirdiği için acı tekdirler yağdırıyor ve gözyaşları içinde hemen ailesiyle birlikte bu mundar ve sefil memleketi terketmesini istiyordu.

Bütün bunları o kadar çok tekrarladı ki, alışkanlığın gücüyle tesirini kaybetti ve yeni acayiplikler eskilerini unutturdu.

Konsoloslukta başkonsolostan sonra, tercüman ve kançılarlık görevlisi Nikola Rotta, başlıca önemli şahsiyetti. Gençliğinde Zemlin Karantinası'nda hizmet görmüş ve Mitterer onu birlikte Travnik'e getirmişti.

Rotta, kısa ve kamburdu. Ama sırtında göze görünür bir tümseği yoktu. Kuvvetli bir göğsü ve daima kendine has bir şekilde geriye doğru kastığı ve yukarı kalkık omuzlarına gömülmüş büyük bir başı vardı. Geniş ağzı, canlı gözleri ve kendiliğinden kıvırcık, kırlaşmış saçları dikkati üzerine çekerdi. Bacakları, kısa ve ince, üstüne devrik kısa konçlu çizmeler veya ipek çoraplı ve üzerine koca bir yaldızlı toka oturtulmuş ıskarpinler içindeydi.

Etrafındaki bütün insanlara acıyan, aşina bir rikkatle muamele eden, yumuşak kalpli, girgin bir adam olan amiri Bay Mitterer'in aksine olarak, Rotta, onun sağ eli vazifesini görüyor, Osmanlılara olduğu kadar Hıristiyanlara da aynı huşûnetle

davranıyordu. Hakaretle dolu alaycı sükûtu, kendine has konuşmasından daha az acı verici ve yaralayıcı değildi. Bu kadar kısa boylu ve kambur olduğu halde, kendinden daha iri olan insanlara, bunlar kendisini yarım insan boyu aşsalar bile, nasıl yaparsa yapar, tepeden bakmasını bilirdi. Yukarı kalkık omuzlarındaki geriye kasılmış büyük başında, üzerine ağır gözkapaklarının kapandığı karanlık gözleri, karşılarındakini çok uzaklarda bir yerlerde ve kendisinden çok aşağılarda görüyorlarmış gibisine, sıkıntılı ve yaralayıcı, hakaret etmekten bezgin bakışlarla bakardı. Ancak yüksek ve nüfuzlu şahsiyetlerin önünde durur, kimin gerçekten böyle olduğunu ve kimin de ancak böyle görünmeye çabaladığını tam tamına ayırırdı. Onların konuşmalarını çevirirken, gözleri, bakışlarını yere eğer, aynı zamanda cüretli, mültefit ve erişilmez bir hale gelirdi.

Rotta birçok dil konuşurdu (Travnik'liler bunların sayısını on olarak hesaplamışlar). Fakat en büyük mahareti söylediklerinin çokluğunda değil, daha çok rakiplerini susturan söyleyiş tarzındaydı. Başını geriye atmak, konuştuğu kimseyi kısılmış gözleriyle süzmek, sanki çok uzaklardan geliyormuş gibi çınlayan, kuru ve saldırgan bir sesle sormak âdetindeydi:

- Eh, pekâlâ! Sonrası? Daha sonrası?

Kendine has bir şekilde söylediği hiçbir şey ifade etmeyen kelimelerle, çok kere en cüretkâr insanları bile afallatır ve en sağlam delilleri ve en meşru istekleri siler süpürürdü.

Rotta, ancak César d'Avenat'nın şahsında biricik değerli ve kendi çapında muhatabını bulmuştu. D'Avenat, Avusturyalıları, daha Travnik'e gelişlerinden önce, ferman ve beratla gayet ustalıklı bir oyunla oynattıktan ve onları iki defa serseriler gibi Derbent'te sürünmeye zorladığından beri, Rotta'nın gözünde artık küçümsenemeyecek bir rakip seviyesine yükselmişti. D'Avenat'da, Rotta'yı hiçbir suretle küçümseyecek halde değildi. Zira Belgratlı tüccarlardan onun hakkında bilgi edinmişti. Her iki tercüman birbirlerini, diğer insanlara yaptıklarından büsbütün başka şekilde muameleye layık görüyorlardı. Birbirleriyle konuştukları zaman, hemen her seferinde, karşısındakine tasasızlığını ve önemsizliğini duyuracak şekilde hafif ve

alaycı bir tavır takınıyorlar, ama yine de bunun ardında birbirlerine karşı duydukları gergin bir dikkat ve asla yatıştırılmamış, bir yılgınlığı gizliyorlardı. İki hayvan gibi birbirlerini koklayarak dolanıyorlar, birbirlerinin madrabaz olduğunu bilen, fakat oyun ve metotlarını henüz tamamıyla kavramamış bulunan madrabazlar gibi, birbirlerini sürekli olarak gözaltında tutuyorlardı.

Konuşmalar, mutat üzere, konsoloslukta kullandıkları nazik tonda ve seçkin bir kelime hazinesiyle Fransız dilinde başlıyor, ara sıra da Akdeniz'in bütün kıyılarında konuşulan kaba ve bozuk Venedik şivesiyle girişilen açık saçık bir söz düellosu yoluna sapıyordu. İşler bu raddeye gelince, her iki tercüman da maskelerini indiriyorlar, efendiliklerini tamamıyla unutarak kuvvet gösterileri ile karışık -halis Levanten usulündeağız dalaşına girişiyorlar, tarif edilmez hareket ve yüz işaretleriyle karışık, utanmak bilmez tabirler kullanıyorlardı.

D'Avenat, Avusturyalılarla tarikat biraderlerinin sıkı ilişkilerine dokundurarak:

- Takdis et, muhterem peder, takdis et, kilisenin aziz anasının hakir hizmetkârını!

Diyerek alaycı bir tavırla Rotta'nın önünde eğildi.

Rotta ise önceden hazırladığı bir rolü oynarcasına, sükünetle karşılık verdi:

- Bütün Jakoben şeytanları sürüsünü cehennemle takdis et! Amin!

- Ama size papazların mihrabını yalatıyorlarmış, değil mi, yalıyormuşsunuz?

Dedi d'Avenat.

- Eğer isteselerdi, yalanması âdet olmayan yerleri bile yalamaya hazırdınız, ama istemediler. Fransızları görmek bile istemiyorlar. Hem duyduğuma göre, konsolosluğunuzun bir bölüğünde bir havra açıyormuşsunuz.

- Hayır, böyle bir şey yaptığımız yok. Havrayı ne yapacakmışız? Daha iyisi, ekselansınız, Avusturya İmparatorluğu Başkonsolosu ile sayın tercümanını, ayin sırasında Papaz Fra İvo'ya yardım ederken görmek için Dolac Kilisesi'ne gideriz.

- Neden olmasın? Pekâlâ bu işi de başarırım.

- Biliyorum, biliyorum. Sen her işin hakkından gelirsin. Yalnız bir şeyi yapamazsın. Daha fazla büyüyemezsin!

Kambur kirpiğini bile kırpmadan:

- Bunda yine sen haklısın. Bunu yapamayacağımı görüyorsun, dedi, ama inan bana, seni sırık gibi halinle gördükten sonra, bu artık bana ıstırap veriyor. Üstelik, öldüğün zaman teneşire uzatılınca, ne hallere gireceğini tasavvur ediyorum. Böylesine tabiat dışı bir leşi tabuta sokmak için çok zahmetler çekilecek.

- Senin ölümünü görecek kadar yaşamaklığım nasipte varsa, ne zahmetten, ne de paradan sakınacak değilim. Sana uyacak tabutu kolayca bulurum ben!

D'Avenat bu sözleri söylerken ellerini bir kulaç aralıkla tutarak gösteriyordu.

- Vay, hayır, hayır! Ölmeye hiç niyetim yok benim. Sen doktorum olup da tedavi etmedikten sonra, hem nasıl ölebilirim canım!

- Seni kim tedavi etsin? Seni kolera tedavi etmelidir!

- Evet biliyorum, kolera senin meslekdaşındır. Ama o hiç olmazsa ücretsiz ve rastgele öldürür. Senin ellerin bu hususta daha güvenlidir. Kolera elinden, onu, bunu, ötekini kaçırır, ama sen kimseyi kaçırmazsın.

Ve kavgaları, birdenbire bir kahkaha koparana ve karşılıklı birbirlerini bakışlarıyla delip geçmek isterlermiş gibi dimdik bakmalarına kadar sürer giderdi.

Bu söz düellolarını daima kimsenin olmadığı yerde şahitsiz yaparlardı. Bu düellolar, her iki tercüman için de bir çeşit nefes alma ve jimnastikti. Sonunda konuşmalar yeniden Fransızcaya döner ve en düzgün bir merasim havasına uyularak yürütülürdü. Travnik'liler, her ikisinin de ayrılırken birbirlerini nasıl selamladıklarını ve nezaketle şapkalarını çıkardıklarını, iki Hıristiyan büyük devletin memuru olarak uzun süren dostane muhabbetlerini ne tarzda sona erdirdiklerini görüyorlardı.

Rotta, bütün diğer insanlar karşısında değişmez şekilde küstah, alaycı, güvensiz, kuru ve suskun olarak duruyordu.

Rotta, Triyeste'de doğmuş, Giovanni Scarparotta adındaki içkiden ölmüş bir ayakkabıcının on ikinci oğlu idi. Bu on ikinci çocuk, ufacık, eğri büğrü, kambur, velhasıl korkunç bir yaratık halinde dünyaya gelmişti ve ilk aylarda o kadar zayıftı ki, ailesi sürekli olarak matem mumlarını başucunda yanık tutuyorlardı. Hatta bir keresinde çocuğu yıkamışlar ve gömülmesi hazırlıklarına bile girişmişlerdi. Fakat bu solgun ve kambur oğlan, okul yaşına gelince de, kardeşlerinin en zekisi olduğu meydana çıkmış ve babası ile büyük babasından daha iyi ve daha yüksek bir mevkiye ulaşacağı anlaşılmıştı. Bütün kardeşleri -dinç ve sıhhatli delikanlılar- tayfa ve zanaatkâr olurlarken veya Triyestelilerin gerçek bir meslekteymiş gibi yaşayabildikleri belirli olmayan birtakım işlere bağlanırlarken, kambur delikanlı, bir gemi nakliyat şirketinin bürosuna kabul edilmişti.

Hastalıklı, karşısındaki bütün insanlara kapalı, solgun yüzünde iri gözleri ve ihtiraslı ağzı ile göze çarpan bu oğlan, postayı almaya gittikçe veya çağırıldıkça, tüy kaleminin ucunu sivriltirken, ilk defa olarak, büyük temiz odalarda efendilere has bir hayatın nasıl yaşandığını görüyor, öğreniyordu. İyi terbiye görmüş bir dünyanın, yavaş sesle konuşurken ve birbirlerine nezaketle muamele edişlerindeki güvenli durumları ve hayat tarzlarıyla tanışıyordu. Yiyecek, elbise ve bütün öteki günlük ihtiyaçları kendiliğinden yürüyen ve hiçbir zaman bir mesele teşkil etmeyen, düşünce ve çabaları gündelik hayatın üstünden aşan, uzak ve yüksek hedeflere yönelen bir hayattı bu; oğlan, bütün gün boyunca daireden daireye dolaştıkça, sessizce, bir parça köşesinden içine sokulmasına göz yumulan bu hayatı, baba ocağının darlığı, pisliği ve fakirliği ve kendi ailesi ve komşularının ağız dalaşları, kötülük ve kabalıklarıyla karşılaştırıyordu. Ve bu mukayesenin baskısı altında sınırsız bir ıstırap duyuyordu. Şimdi artık başka yaşamaların da var olduğunu öğrenince, içinde doğduğu ve hayatını da geçirmek zorunda olduğu bu derin sefalete daha uzun müddet katlanmaya sabrı kalmıyordu. Bir aralık bu düşünce onu o kadar azaba soktu ki, bütün bir gece uyuyamadı. Sabahın alacaka-

ranlığında, içinde yattığı ve artık onu tiksindiren paçavraların arasından sıyrılıp çıktı. Diz çöktü ve yüzünden boşanan gözyaşları içinde (kimi şahitliğe çağırdığını ve kime yemin ettiğini kendisi bile bilmeden), ya sürmekte olduğu bu hayattan kurtulacağına, yahut artık bu hayatı sürdürmeyeceğine kesin olarak yeminler etti.

O sırada yanında, kendisininkine benzer paçavralarla örtülmüş yaşlısı da, genci de sopa altında ezilmiş çıraklar veya acınacak ve pis ayakları olan kardeşleri, derin uykulara dalmışlardı. Ama o şimdi onları kendi kardeşleri, en yakın kardeşleri olarak değil, tersine artık birlikte yaşayamayacağı ve aralarından kurnazca ve ebediyen ve her ne pahasına olursa olsun kopmak istediği iğrenç esirler olarak görüyordu.

O günden başlayarak tamamıyla o kibar dünyasının yüksek yaşayışına yöneldi. Bütün vücudu ve ruhuyla kendini işine verdi, itaatli oldu ve efendilerinin arzularını gözlerinden okumaya gayret etti. Çevrede kendi bilgisini genişletmeye yarar ne varsa kapmak için gözlerini ve kulaklarını iyice açtı. Ve bir umutsuzun ısrarı ile, daha kolay ve daha ince hayatlara ulaştıran kapıların nerede bulunduklarını ve bunların nasıl açılabileceklerini yoklayıp araştırmaya başladı. Böyle bir hayata girmek hususundaki şuursuz, ama güçlü arzusu ve kendini şimdiden onun içindeymiş gibi saymak, onu ileriye doğru çekiyor, ardından da başkalarına, baba evinin iğrenç varlığına karşı duyduğu ilkel kin ve onunla ilgili her şey karşısında duyduğu zaptedilmez bir nefret iteliyordu.

Böylesine bir enerji ve vazife aşkı ile harcanış farkına varılmamış olamaz ve mükafatlanmadan kalamazdı. Delikanlı, bir katibin işinden daha fazlasını yapıyor ve gittikçe daha önemli işler ona emanet olunuyordu. Resmî makamlarla yapılacak temaslar ve gemilerin donanımı ile ilgili ufak işler artık ona emanet ediliyordu. Kendini sır saklar ve yorulmak bilmez olarak tanıtıyor, dil öğrenmekte büyük bir istidat gösteriyor ve yanlışsız mükemmel bir yazıya sahip bulunuyordu. Amirlerinin dikkatini çekti. Ona, Almanca öğrenmek imkânı verdiler. Ücretini yükselttiler. Kralcı bir sürgünün yanında Fransızca

dersleri almaya başladı. İhtiyaç yüzünden özel dersler vermek zorunda kalmış felçli bir ihtiyar olan öğretmeni, bir zamanların yüksek ve aydın Paris sosyetesine mensuptu. Genç Niccola Scarparotta; yalnız temel bir dilbilgisi edinmekle kalmadı, aksine geniş bir tarih, coğrafya ve bu yaşlı efendinin "Dünya Bilgisi"nin adını verdiği her şeyi ondan öğrendi. Bu başarılarından sonra delikanlı, dünyanın en tabiî bir işiymiş gibi, fakirler mahallesindeki baba ocağını soğukkanlılıkla terketti ve bir dul kadının evinde sade, temiz ve mobilyalı bir oda kiraladı. Böylece fethetmeyi kafasına koyduğu o güzel dünyaya ilk adımlarını atmış oluyordu.

Zaman geçtikçe şirketin yazıhanesinde, gemilerin yükünün boşaltılmasında ve yabancılarla münasebetlerde aranılan bir kimse olmuştu. Kolayca ve hızla beş dili anlayabiliyor, devletin bütün dairelerinin görevlerini en ince ayrıntılarına kadar biliyor ve bütün memurların ad ve sanlarını tanıyordu. Başkalarına çok sıkıntılı gelen ama günün her dakikasında bilmeleri gereken her şeyi, o, aklından bile çıkarmıyordu. Bütün bunlara rağmen daima hiçbir şahsi arzu ve ihtiyacını ileri sürmeyen, her zaman yardıma hazır olan ve kimseye yük olmayan aynı sessiz ve sır saklayıcı insan olarak kalıyordu.

Böylece bu kambur delikanlı, birkaç hizmet gördükten ve şirketin gemilerinde gidip gelen yabancılar üzerinde gerçekten faydalı bilgiler verdikten sonra, mevki kumandanı Binbaşı Kalcher'in de dikkatini çekti. Binbaşı, Zemlin'e tayin edilince, delikanlıyı birkaç ay sonra, tercüman ve Zemlin komandosunun haber alma işlerinde yardımcı olarak vazife almak üzere davet etti.

Bir başka dünyaya ayak basmak için kendi dünyasından kaçmış bulunan ayakkabıcının oğlu, bu tekliflerde, talihin bir işaretini ve burada, Triyeste'de ancak birkaç sokak ötede hüküm süren ailesinin sefaletinden maddeten de uzaklaşmanın mutlu bir fırsatını görüyordu.

Böylece delikanlı Zemlin'e geldi. Burada da derhal aynı ateşli çalışması ve becerikliliği ile kendini gösterdi. Mahrem işler için Belgrat'a gitti ve karantinada yabancıların konuşmalarına

kulak verdi - son zamanlarda Rumca ve İspanyolca da öğrenmişti. Burada Triyesteli ayakkabıcının oğlu, ailesiyle ilgili bütün izleri sildi, "Scarpa" adını attı ve kendine Rotta adını taktı. Hatta bir aralık "de Rotta" diye yazdığı zamanlar da oldu. Burada aynı zamanda Zemlin'deki akrabalarını ziyarete gelmiş, İstanbullu bir ihracat tüccarının kızı, bir Levantenle* evlendi. Babası İstanbul doğumlu olmakla birlikte, aslında Dalmaçya çıkışlı, anası ise Rumdu.

Güzel ve sakin bir yaratılışlı olan bu bir parça tombul kız, bir de drahoma getirmişti. Rotta'ya, daimi olarak bu güzel ve rahat dünyaya yerleşmek ve yıllar boyunca meşakkatle ve fedakârlıklarla savaşarak elde ettiği mevkii taçlandırmak ve son basamağı da aşmak için, ancak böyle bir kadına ihtiyacı varmış gibi geliyordu.

Hayatının tam bu safhasında artık, Rotta, kendi yolunun, hayal ettiği hedeflerin ve beklediği mükafatının bu olmadığını da görmeye başlamıştı. Yürüdüğü meşakkatli yoldan bitap düşmüş olan bu adama hayat birdenbire, sürekli ve güvenilir bir yanı olmayan sonsuz bir çizgi gibi göründü. İçinden, durmadan yeni, durmadan uzaklaşan ve aynı zamanda aldatıcı bir perspektifler gösteren sayısız aynaların hain oyunları gibiydi bu hayat.

Karısı, inanılmaz derecede tembel, hastalıklı ve aşırı ölçüde müsrif ve sıkıntı verici bir bela haline gelivermişti. Eğer Rotta, kendini çocukluk hayatına bağlayan bütün köprüleri tamamıyla yıkmasaydı, Akdeniz memleketlerinde çok kullanılan, çocukluğunda sık sık konuşmaların içinde geçen bir ata sözünü pekâlâ hatırlardı: "Chi vuol fare la sua rovina, prenda la moglie levantina;" (Hayatını berbat etmek istersen, bir Levanten kadını ile evlen!). Zemlin'deki çalışmalar, Triyeste'de olduğu gibi, ne o kadar düzenli, ne de o kadar sadeydi. Ona, sinirlerini harap eden, yalnız gündüzlerini değil, aksine gecelerini de haram eden ve uykularını alt üst eden tehlikeli ve çok çetin vazifeler veriyorlardı. Belgrat'dan Zemlin'e, Zem-

(*) Levanten: Şarklı anlamında.

lin'den Belgrat'a, Tuna boyunca yukarı ve aşağı hareket eden büyük yol ayırımı üzerindeki, kıvıl kıvıl kaynayan, renkli ve kaba dünya, çok karışık, güvenilmez ve kendisiyle uğraşmak zorunda olan için bir azap kaynağı idi. Düşmanlıklar doğuyor, beklenmedik çatışmalar oluyor ve haince öç alma olayları görülüyordu. Bir bakıma Rotta'nın da, aynı silahları kullanmak zorunda kaldığını belirtmek gerekiyor. Böylece yavaş yavaş, Yakındoğu'da kavasların ve tercümanların takındıkları, kendi iç boşluklarının, çevrelerindeki insanlara karşı duydukları ruhî ilgisizliklerin ve her soy hayal yoksulluğunun bir ifadesinden başka bir şey olmayan o kuru ve utanmaz davranışa o da alıştı.

İkinci kızlarının da ilk aylarda ölmesinden sonra, bu evlilikte, hoşnutsuzluk ve nefret ağır basmaya başlamıştı. Çabucak fırtınalı çekişmeler haline dönüveren tartışmalar oluyor ve bunlar hemen, Rotta'nın çocukluğundan hatırladığı, ağız dalaşlarının çirkin ve sert karakterini alıyordu. Sonunda karısı, hiç üzülmeden ve bir skandal da çıkarmadan onu terk etti ve İstanbul'daki ailesinin yanma döndü. Her ikisi de görünüşte, birbirlerini hiç terketmeseler çok daha iyi olacağı kanaatini izhar ediyorlardı.

O zaman Rotta'nın gözleri iyice açıldı; duygulu, kambur bir oğlan iken, uykusuz gecelerde fakirliği için gözyaşları dökerek ettiği dua ve niyazlar, bizzat yirmi yıl boyunca yapageldiği ısrarlı ve ağır işler ve görevlerinin yerine getirilmesi, içinde doğduğu dünyadan gelen bir insan için, kendisini çeken ve tesadüfen biraz nüfuz edebildiği bir başka dünyaya kök salmasına kafi gelmiyordu. Üstelik daha da kötüsü, bu "yeni" dünya gerçekte, ilk yıllarda tasavvur ettiği gibi, her zaman için kendimize mal edebileceğimiz ve içinde yaşayabileceğimiz büsbütün ayrı, belirli ve değişmez vasıflar da taşımıyordu. Aynı zamanda en yüksek gayretler pahasına kurtulup kaçmak istediği sefalet ve düşkünlüğün "eski" dünyasını da, birader ve hemşirelerini ve aile ocağının elbise döküntülerini üzerinden silkeleyip atışı gibi kolaylıkla ve doğrudan doğruya üstünden atamayacağını, aksine bunların insanlara göre görünmez ve talihine bağlı ola-

rak bütün görünür değişiklikler ve başarıları boyunca da yoldaşlık edeceklerini artık iyice kavramıştı.

Rotta otuzunu ancak aşmıştı ki, artık kendini aldatılmış ve mücadeleden yılmış ve tıpkı haddinden fazla çabalamış ve hak ettiği mükafatı elde edememiş bir insan kabul etmeye başlamıştı. Her çeşit soyut düşünceden nefret etmekle birlikte talihi üzerinde kafa yormaktan kendini alamıyor ve kendini terk edilmiş ve aldatılmış olarak hissediyordu. Bu düşüncelerden ve kendi benliğinden kaçıyor ve kendini olduğu gibi, bütün ölçüleri açarak kabalaştıran ve vaktinden önce ihtiyarlatan sınır ve karantinanın karanlık, barbar hayatına atıyordu. Para ve kazanç hırsına tutulmuştu ve mesleğinde gayretliydi. Kolayca hiddetleniyor, şüpheci ve kavgacı, birdenbire kabalaşıyor, batıl inançlara, içinden gelen birtakım korkulara kapılıyordu. Kendini beğenmişliği başkalarına aşırı mübalağalı görünüyordu. Zira elde edebildikleri ile hayal kurmuyor, aksine başarılarını satın almak için gizli çabalar ve ücretler ödüyordu.

Şimdi artık vaktinden önce ihtiyarlamış, kır saçlı, ekşi suratlı, küçük deliliklerin ve resmî bürokrasinin ukalalıklarının baskısı altına girmiş, münzevî bir evhamlı haline gelmişti. Sürekli olarak birtakım hayali hastalıklara tutuluyor, büyücülükten ve kötü alametlerden korkuyor, kiliseden ve bunlarla münasebeti olan her şeyden nefret ediyordu. Kendini yalnız hissediyor, karısını ve onunla geçirdiği hayatı nefretle hatırlıyor ve bir zamanlar Triyeste'de terkettiği ve artık soyadı ile bile hatırlamak istemediği pis ve kavgacı sefil soyu sopu aklına geldikçe, duyduğu tiksintiden titriyordu. Para biriktirmekten hoşlanıyordu. İhtirasla biriktiriyor ve bu suretle hayatta yanlış ve ters yaptıklarını telafi etmek amacını güdüyordu ve paraya, insanı hiç olmazsa bir dereceye kadar kaldıracak, kurtaracak ve koruyabilecek biricik çare nazarıyla bakıyordu.

İyi yemeğe ve iyi içkilere düşkün olmasına rağmen, daima birisinin yemeğine zehir karıştırabileceğinden korkar, büyük masraflardan kaçınır oldu.

Gençlik günlerinde giyim kuşamına çok önem verir ve çevresindeki insanları, gömleklerinin bembeyaz ve kolalı oluşu,

göğsündeki dantel ve manşetleri, ipekli boyun bağlarının çokluğu ve güzelliği, ayakkabılarının lekesiz parlaklığı ile etkilemek çok hoşuna giderdi. Şimdi ise kendini dış görünüşüyle de terketmişti. Tutkulu biriktirme hırsı, bütün diğer duyguları baskı altında tutuyordu.

Güçlükle toplanmış ve kıskançlıkla korunmuş zenginlik, onda şimdi fakirlikten korku haline gelmişti. Bir zamanlar genç bir züppe iken yüz bir tane gömleği ve otuz çift kunduası varmış. Hatta şimdi bile sandıkları ağızlarına kadar doluydu. Biriktirdiği paraları altına çevirip üstüste yığdığı da doğruydu. Gömleklerinin yavaş yavaş ama durmadan kenarlarından eridiği, kunduralarının burunları ve tabanlarının yıprandığı, şu dünya yüzünde parasını güvenlikle saklayabileceği hiçbir yerin bulunmadığı düşüncesi, bir dakika bile kendisini terketmedikten sonra, bütün bunlar ne işe yarardı? Evet, bütün bunlar neye yarardı? Ne para, ne mevki, ne de giyim kuşam, şu kara bahtını değiştiremedikten sonra... Parasını toplama ve koruma endişesi, tıpkı çocukluğundaki durmadan kuruşlar peşinde koşmak zorunda kalışı endişesine benziyordu. Para biriktirmenin ve pintiliğin ıstırapları, yoksulluk ve ihtiyacın ıstıraplarına benziyordu. Bütün bunlar neye yarardı? Kısacası, fakirlik korkusundan, alçakça ve rezilce düşüncelerden, yontulmamış tabirlerden asla kurtulamadıktan sonra, acı ve göze görünmez ve silinmez bir sefalet insanın her adımında peşinden ayrılmazken ve o güzel hayat bir rüya gibi gözlerimizin önünden silinip giderken, az veya çok bir şeylere sahip olmak ne işe yarardı?

Her şeyin beyhude olduğunu, kendi kaynağından ve çocukluğundan o kadar kolaylıkla kaçılamayacağını anladıktan sonra, Rotta, başını daha da geriye kastı, daha kaygısızca ve pervasızca dolaşmaya başladı, çevresindeki insanlara daha da hakaretle baktı, daha çok pintileşti; dairede daha titiz bir bürokratlığa tutuldu, gençlere ve kendisine bağlı herkese karşı daha sert ve merhametsiz oldu.

Avusturya Konsolosluğu'nda Rotta'dan başka, iki küçük memur daha çalışıyordu.

Önce kançılarlık memuru Franz Wagner, Slavonya'daki Brool Kasabası'ndan bir Alman göçmeninin oğlu, küçük, sarışın, mükemmel bir elyazısı olan, çalışmaktan hiç yorulmayan hamarat bir insan, gül gibi solgun yüzüyle amirlerinin karşısında alçakgönüllülük ve bağlılıktan eriyiverecek hale gelen, ama içinde sıkıştırılmış bir yumak ipek gibi yumuşak ve sağır, ama sonra meslek merdiveninden yukarıya doğru tırmanınca, belki de şimdi henüz okul sıralarında bulunan kendi maiyetine girecek talihsiz küçük adamın tepesine boşaltacağı bürokrat kötülüğünü içinde saklayan küçücük bir adamdı. İşte bu Wagner, Rotta'nın başlıca rakibi idi, her ikisi de birbiriyle savaşıyorlar ve doğuştan düşman bulunuyorlardı.

Gündelikle çalışan yazıcı Peter Markovaç ise, kırmızı yanaklı, durmadan kıvırdığı bir kara bıyığı olan, yalnız kendi şahsiyle meşgul bulunan, kendinden memnun ve dünya üzerinde kendinden başka herhangi en önemsiz bir şeyi bile düşünmek ihtiyacında olmayan, iyi görünüşlü eski bir astsubaydı.

VII

Sonbahar geçmişti, ama henüz kış da gelmemişti. Bu mevsim - daha doğrusu mevsimsizlik- henüz ne sonbahar, ne de kış olan ve hepsinden kötüsü ne biri ne de ötekisi olan, mevsimlerin bu en sevimsizi, günler ve haftaları durduruyor; bu sırada günler, haftalar gibi uzun sürüyor, haftalar, aylar gibi uzun görünüyor. Yağmur, çamur ve daha havadayken yağmurlaşan ve toprağa değer değmez çamura dönen kar, bu mevsimin yoldaşlarıdır. Sabanın erken saatlerinde bulutların ardına saklanmış, solgun, zayıf bir güneş doğu ufkundan, önce katı bir kızıllıkla yükseliyor, buz renkli günden tekrar kara geceye geçiyor, batmadan önce ancak sarı bir ışık halinde kısaca parlayıveriyordu. Uzun geceler ve bütün günler boyunca gökyüzü yeryüzüne rutubet yağdırıyordu. Islaklık yukarıdan aşağı saçılıyor, her yere sokuluyor, bütün şehri kaplıyor ve her şeye işliyordu. Göze görünmeden, ama bütün gücüyle, eşyaların renk

ve biçimlerini, hayvanların seslerini ve hallerini, insanların düşünce ve davranışlarını değiştiriyordu. Günde iki kere vadi boyunca esen rüzgâr, sisli havayı ancak bir yerden ötekine sürüklüyor, ıslak ormanların sisleri ve kar tipilerinin döküntülerini toparlayıp getiriyordu. Vadinin iki tarafında bataklıklar yükseliyor, kaynaklar taşıyor, su akıntıları vahşi seller haline geliyordu. Gösterişsiz dar derecikler, çağlayanlar haline dönüveriyorlar, kör ve sarhoşlukla sendeleyen bir köylü gibi çarşıyı basmak için yamaçlardan aşağı saldırıyorlardı. Kasabanın ortasından, değişmiş, kabarmış, kirlenmiş, uluyarak akıyorlardı. Suların bu gürültü ve iniltisinden hiçbir yerde kurtulamadıkları gibi, ondan çıkan soğuk ve rutebetten de kurtulmak bir türlü mümkün olmuyordu. Zira bunlar evlere ve yatakların içine kadar sokuluyorlardı. Her canlı varlık ancak kendi sıcaklığını koruyor, duvarlardaki taşlar soğuk terler döküyor, odunlar yapışkan ve kaygan bir hale geliyordu. Rutubetin öldürücü saldırıları karşısında her varlık kendi içine çekiliyor ve en iyi direnme şekline uygun düşen bir biçim alıyordu. Hayvanlar birbirlerine sokuluyorlar, tahıl taneleri toprağın içine saklanıyorlar, ıslak, üşüyen ağaç gövdeleri, nefeslerini, en derinlerdeki özlerinde ve sıcak köklerinde biriktiriyorlardı.

Bütün bunlara alışmış ve sertleşmiş olan yerli halk, hepsine tahammül ediyordu. Tecrübelerine uygun olarak her biri kendi imkânlarına ve alışkanlıklarına, kendi iktisadi ve içtimai mevkilerine uygun düşen çarelere başvuruyor, beslenme ve ısınma tedbirlerine hararetle girişiyorlardı. Zenginler, zorlayıcı bir sebep çıkmazsa, evlerinden bile çıkmıyorlar, aksine günlerini pineklemekle geçiriyor, hamam gibi ısıtılmış odalarında uyukluyor, ellerini peç soba üzerindeki yeşil çinilerde ısıtıyorlar, kışların en uzunu olsa da ve en can sıkıcı fırtına günler boyunca devam etse de, sabırla bekliyorlardı. Hiçbirinin bir şey kaybedeceğinden, birisinin kendisini şaşırtacağından korkusu yoktu. Zira hepsi aynı tempoda ve aynı düzende yaşamaktaydılar. Gerekli olan her şeyi, alınmaya hazır durumda ve çatıdaki kilerlere, ambarlara ve depolara istif edilmiş, kilitlenmişti. Sürekli olarak buna hazırlanmışlardı.

Fakirlerin durumu da tamamıyla tersineydi. Asıl böyle günlerde dışarıda dolaşıyorlardı. Kış hazırlığı yapamamışlar, yaz günlerinde hiçbir şeye metelik vermeyenler, şimdi sokaklara ve yollara dökülmüşler, ekmeklerini çıkaracak bir iş aramaya, borç bulmaya veya dilenmeye, bir parça bir şeyler "yürütmeye" ve eve bir şeyler götürmeye çabalıyorlardı. Başları eğilmiş, titreşerek, sıkıntılı bir halde fakirler, yiyecek ve yakacak topluyorlar, sırtlarını ve başlarını bir kukulete gibi saran eski bir çuvala bürünüyorlardı. Ayaklarını deriler ve paçavralar ve takunyalarla koruyorlar, çatıların ve balkonların altına büzülüyorlar, küçük yağmur arklarının üstünden sıçrayıp geçiyorlar, ellerini hohluyarak veya çıplak oyluklarına sokup ısıtarak, dişleri takırdayarak veya hafifçe kendi kendilerine türkü mırıldanarak var güçleriyle çabalıyorlar, yapılacak bir iş buluyorlar veyahut yiyecek ve yakacak bulmak endişesiyle dilenmeye gidiyorlardı. Bunlar için yola çıkmışlardı. Her şeyi yapmak ve tahammül etmek gücünü kendilerinde buluyorlardı.

Travnik'liler bu huzursuz ve rahatsız günleri, gençliklerinden beri alıştıkları üzere böylece geçiriyorlardı. Ama talihin memleketlerinden ayırıp bu dar vadiye attığı yabancılar için durum başka türlüydü. Onlar için yılın bu mevsimi karanlık ve "bir hapishane kadar heyecanlı ve rutubetli" idi.

Umumiyetle bir süvari kışlası kadar patırtı, gürültünün ve tasasızlığın hüküm sürdüğü "konak" da rutubet kadar can sıkıntısı da, tıpkı bir hastalık gibi yerleşiyordu. Hayatlarında ilk defa olarak Travnik'in kışı ile karşılaşan vezirin Memlûkleri, bütün azalarıyla, renkleri atmış ve perişan bir halde titreşiyorlar, tropik bölgelerden kuzey ülkelerine sürülmüş bir hayvanın kederli ve hasta gözleriyle çevrelerine bakınıyorlardı. İçlerinden çoğu bütün gün yorganlarını kafalarına çekerek kerevetlerinde yatıyorlar; sürekli olarak öksürüyor, aşırı sıla özleminden tamamıyla hasta düşmüş bulunuyorlardı.

Vezirin Travnik'e getirdiği, Ankara kedileri, papağanlar ve maymunlar bile kıpırdanmıyorlar, bağırmıyorlar ve efendileriyle artık konuşmuyorlar, aksine kederle ve sessizce bir köşe-

ye büzülüyorlar, güneşin kendilerini yeniden ısıtacağı ve canlandıracağı günleri bekliyorlardı.

Defterdar ve öteki yüksek rütbeliler dışarıyı sel basmış gibi, eşikten aşmaya bile yanaşmıyorlardı. Onların oturdukları bütün bölüklerde, koridorlardan başlayarak her yanı ısıtan büyük peç sobalar da bulunuyordu ve uşaklar bunların içine yığınlar halinde, çok sıcaklık veren ve geceleri ateşi hiç geçmeyen, ertesi sabah hâlâ sönmemiş korlarından yeniden tutuşturulan kayın ağacı kütüklerini yerleştiriyorlardı. Hiç soğumayan odalarda, sabahleyin erkenden dışarıda sobanın nasıl açıldığını, küllerin nasıl dışarı çıkarıldığını, yeni odunların kütük kütük üstüne nasıl yerleştirildiğini dinlemek bir zevkti. Ama monotonluk ve can sıkıntısı, çabucak çöküveren akşam karanlığından çok önce, bu odalara çöküyordu. Konak halkı buna karşı mücadele ediyorlar, oyunlar ve her çeşit eğlenceler icat ediyorlar, birbirlerini ziyaret ediyor ve çene yarıştırıyorlardı. Vezir bile doğuştan gelen neşesini ve konuşma hevesini kaybetmişti. Günde birkaç kere zemin katındaki kalın duvarları ve pek az sayıda küçük pencereleri olan loş divanhaneye gidiyordu. Zira havadar ve daha aydınlık olan yukarıdaki divan hiç ısıtılmamıştı, soğukla mücadeleye terk edilerek bütün kış boyunca kapalı kalacaktı. Vezir, burada yaşlı ve en güvenilir memurlarla konuşmakla vaktini harcıyordu. Uzun müddet onlarla önemsiz şeyler üzerinde konuşuyordu ama ancak Mısır hatıraları, gelecek üzerindeki düşünceleri ve ona, hâlâ rüyalarında bile azap veren deniz özlemi üzerine söz geldi mi, birdenbire canlanıyordu. Hiç olmazsa günde on kere adamlarının her birisine dokunaklı bir şekilde şu sözleri söylemeyi âdet edinmişti:

- Çok güzel bir memleket, dostum! Mükemmel bir memleket! Sen ve ben Tanrı'ya karşı ne günah işledik de böylesine bir bahtsızlığa uğradık?

Ve her birisi de vezire, memleket ve iklimi üzerinde birkaç tatlı, hoşa gidecek sözle görüşlerini belirtmeyi vazife saymaktaydılar. Defterdar:

- Kurtların birbirlerine hayırlı geceler temenni ettikleri bir memleket!

Diyordu. Vezirin hemşehrisi silahtar Yunus Bey:

- Bu hava ayıları bile ağlatır paşam!

Diye şikâyet ediyordu. Vezirin şahsi dostu İbrahim Hoca:

- Şimdi görüyorum ki, bizi buralara ölelim diye göndermişler...

Diye yakınıyor ve bu sırada solgun yüzünü, sanki sahiden ölüyormuş gibi uzun çizgiler halinde buruşturuyordu.

Sıra ile şikâyet ve yakınmalarını karşılıklı yarıştırıyorlar ve böylelikle müşterek can sıkıntılarını dayanılabilir bir hale getiriyorlardı. Bütün bu konuşmalarına suların boğuk iniltileri ve yağmur şakırtılarının nasıl karıştığı işitiliyor ve konağın günlerden beri, her yerde bulunan aralıklar ve duvar çatlaklarından içeriye sızan bir rutubet denizinde yüzmekte olduğu sanılıyordu.

Yağmura ve soğuğa rağmen her gün müteaddit defa atla kasabayı dolaşan vezirin kaymakamı Süleyman Paşa Skoplyak içeri girdikçe, bütün divanda bulunanlar konuşmalarını kesiyorlar, bir mucize görüyorlarmış gibi hayretten gözleri fal taşı gibi açılarak ona bakıyorlardı.

Vezir, kaba ve basit bir Boşnak olan kaymakamı ile konuşurken, dikkatli ve kendine hâkim olan ağa her zaman itina göstermekle beraber, bu sefer ona şakadan sordu:

- Allah aşkına söyle bana, böyle bir felakete sık sık uğrar mı burası?

Süleyman Bey o kötü Türkçesiyle ve tam bir ciddiyetle cevap verdi:

- Paşa, Allah'a şükür ki, felaket asla söz konusu değildir. Aksine kış başladı artık - güzel ve tam da olması gerektiği gibi. Başlangıcı biraz rutubetli olur, ama sonunda kuru ve bilindiği gibi bereketli bir yıl olur. Kar yağıncaya ve üzerine kuvvetli bir don gelinceye ve güneş her yanda parlayıncaya ve ayakların altında karlar gıcırdayıncaya ve gözlerin önünde kıvılcımlar uçuşuncaya kadar bekleyin. Haşmetli ve sevinçli bir şeydir bu, Allah'ın düzenlediği ve olması gerektiği gibi.

Kaymakamın bu kadar hayranlıkla vaat ettiği yeni mucizelerin düşüncesiyle vezirin tüyleri ürperdi, kızarmış, çatlamış el-

lerini ovuşturdu ve ıslak mestlerini kurutmak için sobaya uzattı. Şaka ederek:

- Aman, hele dur biraz dostum! Böyle şeyler söyleme! Mümkünse korkuların bir kısmından olsun bizi kurtar, canım!

Dedi. Süleyman Paşa ise ciddiyetle düşüncesinde direndi:

- Hayır, hayır! Tanrı bunları bize lütuf olarak vermiştir. Kış gerçekten kış olmazsa, bu iyi ve hayırlı bir şey değildir.

Diye cevap verdi. Osmanlıların şakalaşmalarını anlamıyor ve onların duyarlılıklarına aldırış bile etmiyordu. Kendisine, fırtına ve mevsime eklenmiş biriymiş gibi merak ve endişeyle bakan, donmuş ve alaycı yabancıların arasında soğuk ve sert bir tavırla, dimdik oturuyordu.

Süleyman Paşa, geniş kırmızı mantosuna sarınmış, buz gibi yağmur altından çamurlu yollardan konağına gitmek üzere kalkınca, geride kalanlar, dehşetle ve fısıldaşarak birbirleriyle bakıştılar. Fakat kapılar onun ardından kapanır kapanmaz, Boşnaklar, Bosnalılar ve Bosnanın iklimi üzerindeki alayları ve küfürlerine, bütün bunların üzerine sert sözleri ve görüşleri kendilerini en azından göze görünür ölçüde ferahlatıncaya kadar devam ettiler. Fransız Konsolosluğu'nda da hayat aynı şekilde, rutubet ve soğukla savaş ederek geçiyordu. Madam Daville, Travnik kışı üzerindeki ilk tecrübelerini topluyordu. Hemen kararlarını veriyor, gelecek için tedbirler düşünüyor ve her şeye bir çare buluyordu. Gri renkte bir kaşmir şalına bürünmüş, çevik ve atik, Tanrı'nın bütün günü, emirler vererek, koca binayı dolaşıyor, çıkan güçlükleri memleketin dilini bilmediğinden hizmetçilerden anlamaya çalışarak ve onlardan bura halkının bilmediği tertibatı isteyerek, eninde sonunda emirlerini yaptırtarak, isteklerinin belli başlılarına ulaşıyordu. Ancak yılın bu mevsiminde, bina, bütün kusurlarını, kötülüklerini ve eksikliklerini ortaya koyuyordu. Çatı yağmuru akıtıyor, döşemeler gevşiyor, pencereler gerektiği gibi kapanmıyor, duvarlardan ve tavanlardan kireçler saçılıyor, sobalar tütüyordu. Fakat Madam Daville, eninde sonunda, hepsini tamir ettirmeye, hepsini beceriklice ele almaya ve düzene koymaya mu-

vaffak olmuştu. Zayıf ve yıpranmış, işten kızarmış olan elleri şimdi artık soğuktan morarmış olmasına rağmen, zararlar, düzensizlikler ve bozukluklarla savaşmaktan bir an bile geri kalmıyordu.

Bir parça rutubetli ama iyi ısıtılmış, aydınlık zemin katında Daville ile genç kançıları oturmuşlardı. İspanya'daki savaş ve Dalmaçya'daki Fransız makamları, tam zamanında ve hatta hiç gelmeyen ulaklar, rica, tekit ve tekliflerine cevap vermeyen Bakanlık üzerine, fakat hepsinden fazlası kötü havalar, Bosna ve Bosnalılar üzerinde konuşuyorlardı. Konuşmaları sükûnetle akıyor ve hizmetçilerin mumları yakmalarını veyahut akşam yemeğine davet etmelerini sabırla bekleyen insanlar arasında olduğu gibi sabırla bekliyorlar ve kendileri de farkında olmadan genel anlamdaki soruları sonunda bir kavga biçimine ve söz çekişmeleri haline kaydırıyorlardı.

Geceyle gündüz arası, henüz ışıkların yakılmadığı bir sıraydı, fakat okuyabilmek için yeter derecede görmek mümkün değildi. Des Fossés tam o sırada bir gezintiden dönmüştü. Zira bu havalarda bile, en azından günde bir defa olsun yakın bir çevrede at gezintisini yapmaktan vazgeçmiyordu. Yüzü dışarıdaki soğuktan kızarmış, yağmurdan ıslanmış, kısa saçları karışmış ve yapışmıştı. Daville, kendine göre des Fossés'nin sağlığını tehlikeye sokan, konsolosun itibarını tehlikeye atan bu atlı gezintilerden duyduğu hoşnutsuzluğu güçlükle sakladı. Üstelik faal, müteşebbis delikanlı içinden fışkıran ruhî bilgi hırsıyla onu kızdırıyordu. Ama delikanlı bu mahzurlardan habersiz ve konsolosun görüşlerini hissetmeden; Travnik ve çevresindeki gezintilerden derleyip getirdiği keşifler ve bilgileri hayranlıkla anlatıyordu.

Daville bir ret işareti yaparak:

- Yok canım, şu Travnik ve yüz mil çevresinde bulunan her şey, iki çeşit mahlukla iskân edilmiş bir çamur çöl̈ünden başka bir şey değildir: Acı çekenlerle çekmeyenler, biz de bunların aralarında yaşamaya mahkûm edilmiş bahtsızlarız.

Des Fossés bu sözlere aldırmadı. Bu havalinin ölü ve dünyadan ayrı bir durumda olmasına rağmen, bir çöl olmadığını, ak-

sine zengin değişiklikleri olan ve her bakımdan ilgi çekici olan ve bu sebepten de meraklı ve araştırıcılara söylenecek çok şeyi bulunan bir yer olduğuna işaret ediyordu. Halkın çeşitli din ve mezheplere bölündüğü ve kendilerini tamamıyla batıl inançlara kaptırdıkları ve bundan dolayı çoğunun acınacak bir durumda oldukları doğruydu. Ama aynı zamanda zihni kapasiteleri çok zengin, ilgi çekici karakter ve vasıfları gösteren kimselerde ve bunun üzerine bir yığın fevkalade âdet ve töreleri de eklemeliydi. Ama herhalde bugünkü acıklı durumları ve geriliklerinin sebeplerini araştırmaya değerdi. Aslına bakılırsa, Mösyö Daville, Herr von Mitterer ve Mösyö des Fossés'nin, birer yabancı olarak, Bosna'daki hayattan hoşlanmaları ve hoşlanmayışları, uzun süre bir anlam ifade etmeyecektir. Bir ülkenin değeri ve anlamı, bir yabancı devlet konsolosunun orada hissettikleriyle elbette ölçülemez.

Delikanlı "tamamıyla aksine" diye devam etti:

- Sanıyorum ki, dünya yüzünde, buradan daha az çöle benzer ve daha az monoton başka bir diyar bulunamaz. Geçmiş çağların izleri ve mezarları ile karşılaşmak için bir kulaç derinliğini kazmak yetişir. Burada her tarla bir mezarlıktır ve hatta muhtelif tabakalar üstüste olmak şartıyla her taraf birbiri üstünde yatan bir ölüler sitesi halindedir. Öyle ki burada insanlar donmakta ve ölmekte, çeşitli soylar birbirlerinden devirden devire, nesilden nesile, yüzyılların akışıyla ayrılmaktadır. Hem mezarlar hayatın delilleridir, asla çölleşmenin değil...

- Ah, ne dediniz?

Konsolos, genç adamın bir türlü alışamadığı ifade tarzı karşısında, görünmez bir sineği uzaklaştırmak ister gibi elini salladı:

- Yalnız mezarlar değil, yalnız mezarlar değil! Bugün Kalibunar yolu üzerinde bir yer keşfettim. Yağmurlarla caddenin yanında bir çukur oyulmuştu. Altı ayak kadar bir derinliği vardı. Tıpkı jeolojik tabakalarda olduğu gibi birbiri üzerine yatan tabakalar halinde, bir zamanlar bu vadiden geçen eski caddelerin izleri görünüyordu. En alttaki tabanda bir Roma Via'sının kalıntıları olarak ağır dört köşe taş blokları yatıyordu;

onun üç ayak üstünde bir ortaçağ yolunun kaldırım kalıntıları ve hepsinin en üstünde ise bugünkü caddenin çakıl ve mıcır kaplaması geliyordu. Böylece toprağın rastgele bir kesiti içinden iki bin yıllık insanlık tarihi, biri ötekisini altına gömen üç tabaka halinde kendini gösterdi. Gördünüz mü?

- Görüyorum. Tabiîdir ki, mesele, bu açıdan bakacak olursak... dedi. Daville, ancak cevap vermiş olmak için, delikanlının anlattıklarını o kadar dikkatle dinliyor, aksine daha ziyade onun soğuk, parlak kahverengi gözlerine, bu gözlerin dünyayı ve çevresini nasıl olup da, böylesine müşahede edebildiğini anlamak istermiş gibi bakıyordu.

Delikanlı, Zabilye Köyü yolundaki Neolitik çağa ait bir yerleşme noktasının izlerinden bahsetmeye başladı. O, burada yağmur mevsiminden önce, on bin yıldan beri çamurda yatmış olmaları gereken, çakmak taşından balta ve testere ağızları bulmuştu. Bu aletleri, Karahociç adındaki birisinin tarlasında bulmuştu, tarlasını kazmak ve araştırmanın lafını bile ettirmeyen, güçlü kuvvetli, aksi bir ihtiyardı bu, bu ihtiyar, hiddet kıvılcımları saçan bakışlarıyla yabancıyı ve yanındaki kavası, Travnik yönünde gözden kaybolduncaya kadar, peşlerinden takip etmişti.

Dönüş yolunda kavas, des Fossés'ye, Karahociç ailesinin aslını ve hikâyesini anlatmıştı.

İki yüz yıldan çok önceleri, "Büyük Savaş" sıralarında, bu soy Bosna'yı terketmiş, Slavonya'da hisselerine düşen büyük toprakların bulunduğu, Pojega yakınlarına yerleşmişti. Yüz yirmi yıl sonra, Osmanlılar Slavonya'dan çekilmek zorunda kalınca, bunlar da Pojega'daki güzel çiftliklerini bırakmak zorunda kalmışlar ve kendi Zabliye'deki eski küçük ve daha fakir topraklarına dönmüşlerdi. Bugün bile hâlâ geride bıraktıkları mülkleri ve eski beylik hayatlarının sembolü olarak, ihtiyar Karahoca'nın idaresinde yorgun ve bitkin Bosna'ya dönerlerken, birlikte getirdikleri bir bakır kazan ailede hâlâ saklanmaktadır. Bu bakır kazanla birlikte, Karahoca, bir de manevî miras bıraktı: "Nemseli"lere karşı açılacak hiçbir savaştan geri kalmayacaklar ve içlerinden her biri, Slavonya'da yitirdikleri

beylik hayatına yeniden kavuşmak için elinden gelen gayreti harcayacaktı. Fakat Nemseliler, talihin tersine dönmesi ve Allah'ın takdiri ile hatta Sava'yı aşsalar bile, onlara Zabliye'deki çorak tarlalarını güçlerinin yettikçe savunmak vazifesi düşüyordu. Artık bunu yapamayacakları duruma gelince, daha ötelere kaçmalarına izin vardı. Ve o zaman bir yerden ötekine, bütün Türk ülkelerinde, devletin en dış sınırlarına kadar, Çin ve Maçinin bilinmeyen bölgelerine kadar kaçacaklardı.

Kavas bunları anlattığı sırada delikanlıya, yolun yukarısındaki bir selvi korusunun yanında küçük bir Müslüman mezarlığını gösterdi. Orada aktaştan iki mezar görünüyordu. Bunlar ihtiyar Karahoca ile oğullarının, asık suratla tarlanın çit duvarı yanında duran ve titreyen dudakları ve ateş saçan gözleriyle kendi kendine nefretle dolu anlaşılmaz bir şeyler mırıldanan o ihtiyarın babası ve dedelerinin mezarları idiler.

Delikanlı akşamın çöküşüne ve dumanlanmış pencere camlarına bakarak Daville'in dikkat nazarını yeniden çekti:

- Görüyorsunuz işte. Bu durumda benim için hangisinin daha ilgi çekici olduğunu, İsa'dan on bin yıl öncelere kadar uzanan taş devrinin kalıntıları mı, yoksa cetlerinin vasiyetini kutsal tutarak koruyan ve tarlasına kimsenin parmağıyla bile dokunmasına müsaade etmeyen o ihtiyar pir mi olduğunu bilemiyorum.

Daville, dinlediğini belli edercesine ve mekanik olarak "tabiî, tabiî!" dedi ve yalnız bu delikanlının her yerde, her şeyi görmesine ve kavramasına şaşıp kaldı.

Her ikisi de bu konuşma sırasında odada bir aşağı bir yukarı gidip geliyorlar ve sonra pencerenin önünde dikiliyorlardı.

Dışarıda hava kararmaya başlamıştı. Henüz hiçbir yerde ışıklar yakılmamıştı. Ancak vadinin tâ derinliklerinde, su kenarında, Abdullah Paşa Türbesi'nin zayıf ışıkları titriyordu. Paşanın mezarı başında sürekli olarak yakılan mumun ışıklarıydı bu. Onun hafif alevi, şehrin öbür ışıkları henüz yakılmadığı, yahut söndürülmüş oldukları sıralarda, konsoloshanenin penceresinden daima görülüyordu.

Böylece karanlığın iyice çökmesini bekleyerek, her ikisi de,

çok kere pencere önünde dururlar "ebedi ışık" ve mezarı başındaki kandilini daimi ve alışılmış bir şey saydıkları paşa üzerinde gevezelik ederlerdi.

Des Fossés, paşanın hayat hikâyesini de öğrenmişti. Abdullah Paşa bu memleketin yerlisiydi, daha genç yaşındayken servet ve şöhret kazanmıştı. Asker ve sonradan vali olarak ötede beride çok dolaşmıştı. Travnik'e vezir rütbesiyle vali tayin edildikten az sonra, tam olgunluk çağında birdenbire ölmüş (söylendiğine göre zehirden) ve burada gömülmüştü. Herkesin hatırasında hâlâ yumuşak ve adil bir vali olarak yaşıyordu. Travnik'li bir kronikçi, onun hakkında şunları belirtiyor: "Fakirler Abdullah Paşa'nın idaresi devrinde sefalet kelimesini bilmiyorlardı." Ölümünden önce bütün servet ve emlakini Travnik dervişlerinin tekkesine ve diğer vakıflara bıraktı. Kendisine taştan güzel bir türbe kurulması ve vakfettiği evler ve çiftliklerin gelirinden, mezarının yanına görülmemiş kalınlıkta bir mum dikilmesi, gece gündüz yakılması O'nun vasiyet ettiği arzularıydı. Mezarının üstüne yeşil bir örtü örtülmüş, üzerine şu hitabe yazılmıştı: "Tanrı mezarını nura gark etsin." Bu sözleri bilgin bir şeyh, onun iyiliklerinden duydukları minnetin bir ifadesi olarak söylemiş ve yazdırmıştı.

Des Fossés, vezirin vasiyetnamesinin nerede bulunduğunu keşfetmişti. Buna insan ve davranışlarının tipik bir örneğini ortaya koyan dikkate değer bir vesika nazarıyla bakıyordu. Bu akşam da, vasiyetnameyi görmesine ve kopye etmesine her ne pahasına olursa olsun izin vermeyişlerinden yanıp yakılıyordu.

Görüşmeler ara sıra kesintiye uğruyordu. Uzaktan uzağa, gittikçe yoğunlaşan karanlığın içinden anlaşılmayan bir türkünün, etrafa yayılan sesleri duyuluyordu. Bir akar suyun derinden gelen iniltileri gibiydi bu ses. Bir adam, yürürken türkü söylüyor, arada sırada türküsünü kesiyor ve birkaç adım sonra yeniden başlıyordu. Türkü gitgide uzaklaşıyor, uzaklaşıyor ve gittikçe zayıflıyordu.

Daville sabırsızlıkla zili çaldı ve şamdanları getirmelerini emretti.

- Ah, bu müzik! Tanrım bu müzik!

Diye inledi konsolos. Bosna usulünde türkü çağırılması onu umutsuzluğa düşürüyordu.

"Şarkıcı" lakabı ile tanınmış olan Musa, konsolosluğun üstündeki dik ve kayalık bahçelerin içinde kaybolmuş birkaç küçük evden birinde oturuyordu.

O, her akşam aynı yollardan yalpalayarak ve boğuk, kopuk cümleler halinde yaygın melodisini çağırarak, evine dönerdi.

Bir zamanlar Travnik'te, düşkün bir asıldan gelen, hiçbir itiyadı olmayan, ama pek zengin bir adam, ihtiyar Kırcaliya yaşamakta idi. Silah ticareti yapardı. Bu çok para kazandıran bir işti. Zira silaha ihtiyacı olan, tam ihtiyacı olduğu yerde ve zamanında eline geçirebildiği takdirde fiyatını sormazdı. Üç oğlu vardı. En büyüğü babasının yanında çalışıyordu. Buna karşılık Musa da Sarayevo'ya okula gönderilmişti. O sırada birdenbire ve beklenmeden ihtiyar Kırcaliya ölüverdi. Akşamleyin sapasağlam uykuya yatmış ve ertesi sabah yatağında ölü olarak bulunmuştu. Musa tahsilini bırakmış ve Travnik'e geri dönmüştü. Miras bölüşmesinde inanılmayacak kadar az miktarda nakit para bulunmuştu. İhtiyar Kırcaliya'nın ölümü üzerinde çeşitli söylentiler çıktı. Hiç kimse inanmak istemedi de. Birçokları büyük oğuldan şüpheleniyorlar ve Musa'yı, onu dava etmeye ve hakkını aramaya fitliyorlardı.

Bundan başka geriye kalan malların bölüşülmesinde de büyük kardeş, küçüğünün hissesinden kırpmak için ne gerekirse yaptı. Bu büyük birader, uzun boylu ve yakışıklı idi. Ama bakışlarındaki karanlık anlam gülse bile silinmeyen o soğuk insanlardandı. Henüz miras bölüşülmesi devam ederken ve Musa kendi yaratılışından gelen para meselelerindeki tasasızlığı kadar bununla ilgili bütün meselelerde çarşının nasihatları arasında bocalayıp dururken ortaya daha kötü bir mesele çıktı. İki kardeş aynı kıza tutuldular. Viliçili bir kız. Her ikisi de onunla evlenmek istediler. Kızı büyüğüne verdiler. Bunun üzerine Musa Travnik'ten kayboldu. Kırcaliya'nın ölümü üzerine her iki kardeş arasında çıkan dibi görünmez miras hikâyesi üzerine artık tek bir kelime bile konuşulmadı. Büyüğü,

kendi işlerine gömüldü ve servetini gittikçe büyüttü. İki yıl sonra Musa büsbütün başka bir adam olarak yurduna döndü: Bıyıklı, solgun yüzlü, iyice zayıflamış ve pek az uyuyan ve içkiye düşkün insanların ağır, kaçamaklı bakışları ile, o zamandan beri yalnız küçük değil, aynı zamanda ihmal edilmiş ve kötü idare edilmiş olan kendi miras hissesiyle yaşıyordu. Böylece yılların geçmesiyle, bu yakışıklı delikanlı ve bir zamanlar fevkalade sesi ve mükemmel bir işitme kabiliyeti olan zengin evladı, ancak türküleri ile yaşayan ve ancak içmek için yaşayan bir sefalet örneği haline geldi. Sokakta çocukların bile dönüp kaçıştıkları, ağzından tek kelime çıkmaz, bir maskara oldu. Yalnız çevreye nam salmış olan sesi uzun zamandır değişmeden kalmıştı. Fakat artık şimdi bu ses de sağlığı gibi bozulmaya başlamış, servetinde olduğu gibi, gitgide erimişti.

Hizmetçi ışıkları getirdi. Gölgeler duvarda kısa bir süre dalgalandılar ve sonra yeniden durgunlaştılar. Pencereler birdenbire zifiri karanlık oldu. Sarhoşun türküsü tamamıyla söndü. Türküye karşı yükselen köpek havlaması da sustu. Derin bir sessizlik her şeyin üstüne çöktü. Konsolos ve onun genç yardımcısı susuyorlardı. Her biri kendi düşüncelerine kapılıp gitmişti. Buna rağmen her biri, karşısındakiyle konuşmaya dalmışken aslında çok uzaklarda bulunmayı arzu ediyordu.

Des Fossés yeniden sükûtu bozdu. Şarkıcı Musa ve benzeri insanlardan söz ediyordu. Daville onun sözünü kesti ve bu koca sesli ayyaşın bir istisna olmadığını, aksine baş özelliklerinin rakı, miskinlik ve her soydan kalabalık olan bir çevrenin gerçek bir ifadesi olduğu mütalaasını ileri sürdü, des Fossés bu görüşe itiraz etti. Bu soydan insanların bütün topluluklarda her zaman bulunduğunu, bulunmasının da tabiî olduğunu belirtmeye çalıştı. İnsanlar bu gibilere, korku ve merhametle, fakat aynı zamanda bir çeşit dinî saygı ile bakıyorlardı. Eski Yunanlıların "Enlysion"ları, yıldırım düşmüş yerlere saygı gösterdikleri gibi; bu insanlar toplum için hiçbir zaman örnek değildiler, tersine olarak bunlara kaybolmuş varlıklar ve istisnalar diye bakılmaktaydı. Böylesine toplum dışı ve yalnızlaşmış ıstırapları, yeminleri ve çeşitli düşkünlüklerini ortaya döken

insanların var oluşu, ancak toplum kanunlarının, dinin ve ailenin buradaki patriarkal hayatta ne kadar merhametsiz ve kuvvetli bağları bulunduğunu ispat eder. Bu, Müslümanlar için böyle olduğu kadar, diğer dinlerdeki reaya tabakası için de böyledir. Bu çevrede ve bu soy topluluklarda her şey ve herkes birbirlerine bağlıdır ve hemen hemen iç içe kenetlenmiştir. Bir ötekini ayakta tutar ve kontrol eder. Her fert hem kendi cemaatlerini, hem de birbirlerini gözaltında tutar. Bir ev ötekileri, bir sokak da başka sokakları kontrol eder, böylece her biri hepsinden ve hepsi de herkesten sorumludur. Her biri tek başına yalnız kendi akrabaları ve evindekilerinin talihine katılmakla kalmaz, aksine komşularının, dindaşlarının ve hemşehrilerinin muhabbetlerine de ortaktır. Bura insanlarının güçleri de, esirlikleri de işte bunun içindedir, düşüncesini belirtti des Fossés. Bir tek kişinin hayatı ancak böyle bir iç düzen içinde ve toplumun hayatı da ancak bu şartlar altında mümkündür. Sürüden kim ayrılırsa ve kendi başına hareket eder ve kendi heveslerine kapılırsa, intihara niyetli nazarıyla bakılır, durdurulamaz ve önlenemez, bir şekilde eninde onunda mahvolur. Tevratta da zikredildiği üzere; bu, böylesine bir toplumun artık kanunu haline gelmiştir. Eski çağların kanunu da böyleydi. Mark Aurel der ki: "Toplum düzeninin mükelleﬁyetlerinden kaçan kimse, bir sürgünle aynı derecede olur." Şarkıcı Musa da bu kanuna karşı gelerek günah işlemişti ve ondan zarar gören toplum ve yaralanmış kanun şimdi intikamını alıyor ve onu bu yüzden cezalandırıyor.

Daville, şimdi de, sözlerinden çok delikanlının kendisiyle meşguldü. Şöyle düşünüyordu: "Delikanlı bugün burada, memleketin bütün korkunçluk ve kötülüklerini açıklamaya ve temize çıkarmaya karar vermiş. Belli kí Bosna üzerindeki kitabında tam bu konuya rastlamış ve bu da onu, bana veya herhangi birisine bu konuda bir konferans vermeye zorlamış. Belki de bu tam şu sırada aklına gelivermiştir. Şimdi karşımda gördüğüm, delikanlı yine de aynı kimsedir: Sathilik, kendine güven ve zorlayıcı bir inandırma gücü, evet, gençlik böyledir işte!"

"Umarım ki, sevgili dostum" diyerek Daville, delikanlının konferansını ve bunun üzerindeki kendi düşüncelerini keserek:

- Bütün bunları kitabınızda okuyacağımızı umarım. Ama şimdi akşam yemeğinde neler olduğunu, hele bir görelim...

Akşam yemeğinde konuşmalar, gündelik işler ve olaylar üzerinde döndü dolaştı ve bu konuşmalara Madam Daville'de kısa, pratik görüşleriyle katıldı. Daha çok mutfaktan söz edildi. Fransız yiyecekleri ve ayrı bölgelerin şarap çeşitleri üzerindeki hatıralar ortaya döküldü. Türk beslenme usulleriyle karşılaştırmalar yapıldı, Fransız sebzeleri, şarapları ve baharlarının kıtlığından ve yokluğundan şikâyet edildi. Madam Daville sekizi birkaç dakika geçe hafifçe esnedi ve sustu. Bu, yemeğin sona erdiğini gösteriyordu ve az sonra Madam Daville çekildi, çocukların odasına gitti. Yarım saat sonra konsolos ve des Fossés de birbirlerinden ayrıldılar. Böylece gün sona ermiş oldu. Travnik'in gece hayatı başladı.

Madam Daville, çocuklarından en küçüğünün yatağı yanına oturdu, bütün gün boyunca, öteki işlerini düzene koyuşu ve akşamleyin yemek yiyişinde olduğu gibi, hamaratça nakış işlemeye başladı: Hamarat ve becerikli, sessizce ve bir karıncanın yorulmazlığındaki gibi.

Konsolos, yeniden çalışma odasına geçmiş, yazı masası başına oturmuştu. Büyük İskender üzerindeki destanının müsveddeleri önündeydi. Yıllardan beri bu eserine çalışıyordu. Ağır ve düzensiz çalışıyor, fakat her gün sık sık onu düşünüyor, gördüğü, işittiği ve yaşadığı her şeyle onun arasında bir bağ kuruyordu. Bu destan onun için, daha yukarıda zikrettiğimiz gibi, bir çeşit başka, daha kolay ve daha iyi gerçeklik kazanmıştı. Ancak onun üzerindedir ki, arzularına göre hüküm sürebiliyor, hiçbir zorlukla ve itirazla karşılaşmıyordu. Kendi ruhunda ve dış dünyasında çözülmemiş ve çözülmez olarak görünen ne varsa, ancak onun içinde rahat bir çözüm şekli buluyordu.

Bu akşam da Daville, yeşil bir dosya içindeki kalın müsveddelerini önüne çekti. Bunu çoktan alışkanlık haline getirdiği

bir hareketle yapmıştı. Fakat Bosna'da yaşayalı beri ve Müslümanlarla ilgili konsolosluk işlerine daha çok battıkça, artık bu akşam saatlerinden gitgide daha az sonuç alabiliyor ve memnun kalıyordu. Gözünün önünde hiçbir hayal belirmiyor, mısralar ancak güçlükle kurulabiliyor ve yine de eksik kalıyor, kafiyeler eskiden olduğu üzere artık kıvılcım saçarcasına birbirlerini ateşlemiyorlardı. Karton dosyanın yeşil bağlarının bir kere bile çözülmeyişi pek nadir değildi. Ve müsveddeler, konsolosun üzerinde ertesi günü yapacağı işlerin notlarını veya geçmiş günlerin ihmale uğramış ve müddeti geçmiş işleri üzerinde yazmayı itiyat edindiği küçük not kâğıtlarını iliştirmeye yarıyordu. Akşam yemeğinden sonraki saatlerde, o gün yaptıkları ve konuşmuş olduklarının hepsi yeniden ortaya çıkıyor, özlediği huzur ve kendini unutma yerine, yeni azapları getiriyor, uzun zamandır unutulmuş dertlerin varlığını bir kere daha haber veriyordu. Gündüzün Split'e, İstanbul'a veya Paris'e gönderilmiş olan mektuplar hep birlikte gözlerinin önünde beliriyorlar. Yazmayı unuttuğu veya lüzumsuz ve uygunsuz olarak yazdığı ne varsa açıkça ve merhametsizce ortaya dökülüyordu. Heyecandan ve memnuniyetsizliğinden kan başına çıkıyordu. O gün zarfında yapılan bütün konuşmalar en ince ayrıntılarına kadar hatırasında canlanıyor, üstelik yalnız en ciddi ve en önemli meslek ve iş konuşmaları değil, aksine kısa, değersiz konuşmalar bile kulaklarında vın vın ötüyordu. Konuştuğu kimseleri şimdi aşikâr bir şekilde önünde görüyor, sözlerinin bütün ton değişikliklerini işitiyor, bizzat kendisini de görüyor ve açıklamalarının zayıflığı ve anlaşılmaz bir sebepten söylemediklerinin bütün anlamının ancak şimdi, iyice farkına varıyordu. Gerçekte söylediği renksiz ve güçsüz deyimler ve cevaplar yerine aslında söylemesi gereken şekilde mükemmel, anlamca geniş cümle, ancak şimdi birdenbire aklına geliyordu. Konsolos şimdi bunları kendi kendine fısıldıyor, aynı zamanda teşebbüsünün beyhude ve gecikmiş olduğunu hissediyordu.

Bu şartlar altında hiçbir şey yazılmaz ve bu soy düşünceler insanın uykusunu kaçırır, uykuya daldın mıydı, korkulu rüya görülmesine sebep olurdu.

İşte bu akşam da konsolosun kulaklarında, az önce des Fossés ile yaptığı konuşmalar çınlıyordu. Caddedeki muhtelif yüzyıllara ait olması gereken tabakalardan bahseden hikâyesinde, Karahoca ve şarkıcı Musa'dan, Bosna'daki aile ve toplum düzeninin anlamı üzerindeki, des Fossés'nin tasvirlerinde ne kadar ham ve saçma yerler bulunduğunun birdenbire farkına varıyordu. Şimdi iyice anladığına göre, en küçük bir tenkit temeline bile dayanmayan bu gençlik hülyalarına, tıpkı kötürümleşmiş ve büyülenmiş gibi yalnız "görüyorum, görüyorum ama..." diye cevap vermişti. "Allah aşkına, ne görmüştüm de böyle demiştim?" diye Daville kendi kendine sordu. Bu hal ona gülünç ve saçma görünüyor, bu anlamsız konuşmaya böylesine layık olmadığı bir dikkat harcadığından dolayı kendi kendine kızıyordu. Her şeyden önce böyle bir konuşmanın ne değeri ve ne önemi vardı? Hem sonra kiminle konuşmuştu? Uzun boylu oturup konuştuğu da ne vezir, ne de von Mitterer idi. Olur olmaz şeyler üzerine çekiştiği kimse ancak acemi çaylağın biriydi. Fakat düşüncelerini ne toplayabiliyor, ne de defedebiliyordu. Önemsiz ayrıntıları tam unutmaya muvaffak olduğunu sanmaya başladığı bir sırada birdenbire yazı masasından sıçradı, kendini odanın ortasında buldu ve içini boşaltan jestlerle kendi kendine konuşmaya başladı:

- Ona, ham halat konuşmaları sırasında "mesele şöyle veya böyledir;" diye derhal cevap vermeliydi. Ona yol göstermeli ve hatalarını düzeltmeliydi. En küçük fırsat ve meselelerde bile, başkalarının yanında, düşüncelerinin yanlışlığını serbestçe ve doğrudan yüzüne fırlatmalıydı. Sonra kendisi onlarla münakaşaya tutuşsundu. Sonunda bir vampirle görüşmek istemiyorsa, artık ona hiç yüz vermemeliydi...

Evet, tam böyle yapılmalıydı ama, işte onun asıl yapamayacağı şey de tam bu idi. Evet, ne bu acemi çaylakla yaptığı gevezeliklerde, ne de ciddi şahıslarla yaptığı müzakerelerde, ne yarın, ne de öbür gün asla yapamayacağı şey buydu. Her gece yemekten sonra ve yatmadan önce, böyle geç vakitlerde, günlük yaşayışın en basit kelimeleri devler kılığında gelişiyorlar -parçalanmaz hayaletler- daima gözlerinin önüne gelip dikiliyorlardı.

Daville, perdeleri örtülmüş pencerenin yanındaki küçük yazı masasına dönerken kendi kendisiyle böyle konuşuyordu. Ama yine de düşüncelerini kontrol altına alamıyordu. Boş yere kuruntularını dağıtmayı denedi, zira bunlar dururken bir başkasıyla meşgul olacak halde değildi:

- İğrenç türküsünü bile ilgi çekici buluyor. Bunu bile savunmaya kalkıyor diye konsolos sessizlikte hâlâ çekişiyordu.

Sonradan delikanlıyla çekişmek ve hesaplaşmanın hastalık derecesine varan zorlamalarına kapılan konsolos, süratle yazıyor ve düşüncelerini zaptedemeden beyaz kâğıda döküyor, aslında Büyük İskender'in kahramanlıkları üzerinde mısralar yazmak amacını güdüyordu: "Bura halkının nasıl türkü çağırdıklarını kulaklarıyla duydum. Ruhunun ve bedeninin diğer bütün fonksiyonlarında olduğu gibi, aynı yabanilik ve hasta öfkenin bu türkülerde de bulunduğunu müşahede ettim. Bu havalide yüzyıldan daha önceleri seyahat eden ve buralıların türkü çağırmalarını işiten bir Fransızın seyahatnamesinde, onların söylediklerini bir türküden çok köpek havlamasına benzettiğini okumuştum. Bu arada halk ya uygunsuzluklarına rağmen değişmiş veya şu eski Fransız, memleketi yeter derecede tanımamış olacak. Zira ben bir köpeğin havlamasında, bura insanlarının sarhoş oldukları ve öfkelendikleri sıralarda söyledikleri türkülerdeki yürek katılığı ve kötülükten daha az fenalık buluyorum. Türkü söylerken gözlerini nasıl devirdiklerini, dişlerini nasıl gıcırdattıklarını, rakıyla sarhoş olarak veya berbat bir sesle türkü çağırıp, tepinip kudurarak, her şeyi kırıp dökmek, parçalamak istercesine duvarları nasıl yumrukladıklarını gördüm. Ve sonunda şu kanaate vardım ki, bütün bunların diğer milletlerin musikileri ile olduğu kadar türküleri ile de en ufak bir ilgileri yoktur. Bura insanları bu vasıta ile, bütün aşırı coşkunluklarına rağmen başka türlü ifade edemedikleri, tabiata bile karşı çıkan, gizli ihtiraslarını ve sevki tabiîlerini ifade edebilmekten başka bir şey aramıyorlardı. Bir mesele üzerinde Avusturya Başkonsolosu ile de konuştum. O bile, bütün askerî katılığına rağmen, geceleri sokaklar ve bahçelerden ve gün boyunca da bazı meyhanelerden duyulan bu

nağmelerin korkunçluğunu hissetmişti. Almanca olarak "Das ist ein Urjammer" (çağların öncesinden gelen ilkel bir feryattır bu) demişti. Ama bana kalırsa, von Mitterer, her zaman olduğu gibi yanılıyor ve bura halkını fazla değerlendiriyor. Bu sadece, saflıklarını kaybeden insanların gösterdikleri tepkidir."

İnce uzun yaprak baştan başa yazıyla dolmuştu. Son kelime ancak en altta kenarda bir köşeye sıkışmıştı. Yazısındaki çabukluk, kelimeler ve karşılaştırmalarda bulduğu kolaylık onu kızıştırmıştı ve böylelikle bir gönül ferahlığı hissetti. Aşırı yorulmuş, dertleriyle zehirlenmiş, akşamları gücünü aşar gibi görünen görevlerinin yükü altında ezilmiş olarak orada oturuyor ve ancak hazımsızlık ve uykusuzluk ona yoldaşlık ediyordu. Madam Daville kapısına vurduğu zaman, müsveddelerinin üzerine hareketsiz eğilmiş ve kıpırdamadan duruyordu.

Çoktan yatmaya hazırlanmıştı. Beyaz gecelik takkesinin altında yüzü daha küçükmüş ve daha sertmiş gibi görünüyordu. Az önce uyuyan çocuklarını takdis etmiş ve sıkıca üstlerini örtmüş ve sonra dizüstü çökerek kadim akşam duasını etmiş ve Tanrı'ya, kendisine sakin bir uyku vermesi ve kendisine ertesi sabah taze ve sıhhatli olarak uyanmayı nasip etmesini temenni etmişti: "Mahşer gününde mezarımdan uyanıp kalkacağıma iman ettiğim kadar..." şimdi, elinde mumuyla, başını yarı açılmış kapıdan içeri soktu:

- Bu günlük artık yeter Jean. Yatmak zamanı geldi.

Daville, teskin edip yatıştırmak istercesine ona işaret etti ve yatağına gönderdi. Kendisi, yazılı yaprakların üzerine eğilerek, gözlerinin önünde lekeler uçuşuncaya ve kâğıt üzerindeki satırlar birbirlerine karışıncaya ve dalgalanıncaya, öyle ki her şey, gündüzleri açık ve anlaşılır bir halde görünen dışarıdaki gece manzarası kadar karışık ve bulanık bir hale gelinceye kadar, oyalandı.

Sonra her zaman yaptığı gibi masasından ayrıldı ve pencerenin yanına geldi, kalın perdeleri bir parça yana itti ve dışarıdaki tasavvur edilmez karanlığa baktı. Gündüz dünyasından son bir iz, konakta veyahut Avusturya Konsolosluğu'nda bir ışık görülebilecek miydi? Fakat hayır, puslu pencere camları ona

ancak kendi aydınlık odasını ve kendi yüzünün belirsiz çizgilerini gösteriyordu.

Aynı dakikada, koyu bir sis ve ince kara bir yağmurla yüklü karanlıklar içinden yukarıdaki Fransız Konsolosluğu'na kim bakarsa baksın ve ışık çizgilerinin farkına varırsa varsın, gündüzleri gerçek ve faydalı ve kendi işiyle doğrudan doğruya ilgisi olmayan hiçbir mesele yüzünden bir dakikasını bile harcamayan ciddi ve soğukkanlı konsolosun, hangi konu üzerinde kafa yorduğunu, gece vakti neden dolayı uyanık durduğunu, hiç şüphe yok tasavvur bile edemezdi.

Fakat büyük evin içinde uyanık duran biricik kimse konsolos değildi. Birinci katta, tam üstündeki odada, Bosna ketenin-den yapılmış perdelerin ardındaki üç pencere aydınlıktı. Burada da des Fossés, kâğıtlarının başında oturuyordu. Daville'den başka türlü ve başka sebeplerle de olsa, o da uyanıktı ve gecesini kendi istek ve iradesine göre beğendiği ve hoşlandığı tarzda geçiriyordu. Genç Fransız, gündüzün yaptığı konuşmaları kurcalayıp dertlenmiş, tamamıyla aksine, konsolosla yaptığı son konuşmayı bile beş dakika sonra çoktan unutmuştu. Onu ne yorgunluk, ne de istirahat ihtiyacı, ne de ertesi günün dertleri sıkıyordu. Onu azaba sokan iç huzursuzluğu, gençliğinin tatmin edilmemiş arzuları idi.

Böyle gecelerde kadınlara dair hatıralar, hayır hatıralar değil, tersine kadınlar, ciltlerinin bütün beyazlıkları, tebessümlerinin parıltıları ile karanlığı ve sessizliği bir haykırış gibi delip geçiyorlar ve geniş odasına düşüyorlardı.

Böylece her gece hayal gücü, şehevî taşkınlığı ve ihtirasıyla oyun oynuyor, onu öldürücü Bosna gecelerinin sessizliğine teslim edip terk edinceye kadar bırakmıyordu. Şimdi de bu sessizliğin nefesi ona azap veriyor ve onu durmadan kemiriyordu. Gündüzleri onunla başa çıkabiliyor, onu çalışma, gezintiler ve konuşmalarla uyuşturuyor, ama geceleri buna mücadeleler ve sürekli gayretlerine rağmen tamamıyla muvaffak olamıyor ve bu sükûta karşı kendini korumak gitgide ona daha güç geliyordu. Zira bu sükût, şehirdeki o pek hafif yaşama şevkini bile baskı altına alıyor, söndürüyor ve boğuyor. Bütün

canlıları ve ölüleri baştan başa sarıyor, yutuyor ve kaplıyordu.

Delikanlı, bizim de gördüğümüz üzere, Split'ten ayrılıp, Klis'in üstünden dönüp ve ayaklarının altındaki bereketli toprakları ve açıktaki denizi bakışları ile son defa içine çektiğinden beri sükûtla sürekli olarak temasa geçmiş ve ona karşı bitmez tükenmez bir mücadeleye girmişti.

Sokaktan veya bir avludan zaman zaman kendisine kadar akseden bu türkü söyleyişler bile, böyle bir türkünün en ifadeli bölümü olarak kaynağından ve ağzından boşalttığı sükûtun uzayıp giden bir feryadından başka bir şey değildi. Gün ışığında ve gündüzün görülen ve ne olursa olsun susturulamayan veya gizlenemeyen hayatın kendisinde bile bir fazlalık veyahut şehevî güzelliğin kısa bir parıltısı gizliydi. Bu bile himaye ve sessizlik diliyor, parmağını dudağının üstüne koyarak, meçhullük ve sessizlik içinde hemen en yakın kapıdan kaybolmuş gibi oluyordu. Bütün canlı varlıklar, hatta ölü şeyler bile, en ufak bir sesten titriyorlar, yabancı bakışlardan saklanıyorlar, bir söz söylemek gerekecek veya gerçek söylenecek korkusundan kaçıyorlardı. Erkekleri ve kadınları, iki büklüm, sarılıp sarmalanmış ve daima dilsiz, hiç gülmez ve hareketsiz bir halde gördükçe, onları böylesine suskun ve kötürüm eden, hayatla artık adından başka müşterek taraf bırakmayan korkuları ve umutlarını öğrenmek ve araştırmak istiyordu. Sürekli olarak bu meseleyle meşgul oldukça, sonunda her yerde görüşünün doğruluğuna özellikler ve destekler bulmaya başladı. Bu insanların aşırı ölçüdeki kabalıklarında ve çok sert saldırılarında böyle yalnız korkunun kendine has bir ifadesini, yani sükûtun haşin ve özel bir tarzını görüyordu. Bura insanları üzerindeki bütün düşünceleri (Nereden geliyorlar? Nasıl doğuyorlar? Ne için çalışıyorlar? Nasıl seviyor ve nefret ediyorlar? Nasıl ihtiyarlıyorlar ve nasıl ölüyorlar?) sonuna kadar araştırılmadan ve henüz gerçek ifadelerini bulmadan, onu tamamıyla muhasara eden, yaşama alanının her yerine işleyen ve bütün iç dünyasını pençesine almaya gayret eden sessizliğin o anlaşılmaz, azapla dolu atmosferi içinde kayboluyorlardı.

Aslında delikanlı, sessizliğin kendisini bile nasıl kemirdiğini

ve kendisini yakaladığını, mesamelerinden içeri nasıl süzüldüğünü, farkına varmadan ruhunu yavaşlattığını ve kanını pıhtılaştırdığını, gittikçe daha açık bir şekilde hissediyordu.

Her şeyden çok, geceler tahammül edilmez ölçüde çetin oluyordu.

Arada sırada beklenmedik ve dimdik bir ses çınlıyor, şehrin kenarlarından bir yerden bir silah sesi geceyi kamçılıyor, bir köpek garip bir yolcuya veya kendi rüyalarına havlıyordu. Fakat böyle bir ses bile, ardından sessizliği daha büyültmek için ancak bir dakika sürüyor, sonra dumanlı bir sessizlik bütün bu seslerin üzerine, derin ve sahilsiz suların üzerine dalgaların örtülüşü gibi kapanıyordu. Sessizlik, insanları oldukları yerlerde kalmaya ve nasıl yıprandıklarını, dağıldıklarını ve hissetmeye zorluyor, çevrelerindeki akıllı, canlı varlıkları söndürmekle tehdit eden, uykuya çağıran bu seslerden kurulu bir orji gibi yayılıyordu. Her gece, çabucak yanıp tükenen mumların yanında otururken sanki sessizliğin o kendine has esrarlı, suskun dilinden şunları işitiyormuş gibiydi:

"Artık daha uzun zaman böyle şatafatlı bir kılıkla ortalıkta dolaşamayacaksın, böyle dimdik önündekileri seyredemeyeceksin, herkese gülümseyemeyeceksin, düşüncelerini böylesine serbestçe, yüksek sesle ve açık konuşmalar halinde ortaya dökemeyeceksin. Burada artık olduğun gibi kalamazsın. Belini yakında bükeceğim. Kalbindeki kanın akışını durduracağım ve bakışlarını yere indirmeye zorlayacağım, seni kayalık yerlerde rüzgârlar ve fırtınalardan kendisine sığınacak yer arayan yabani bir bitki haline getireceğim. Fransız malı aynan bile, evet hatta bizzat öz annenin gözleri bile seni artık tanımayacaktır.

Sessizlik bunları kuvvetli ve ısrarlı bir tempoyla değil, aksine hafif, ama yine de insafsızca söylüyordu. Henüz bunları fısıldarken, üvey çocuğunu giydiren bir üvey ana gibi, çoktan onu eğip bükmeye ve yeni bir biçim vermeye girişmişti.

Bu sessizliğin gerçekte ölümün bizzat ta kendisi, insanın hayatını bir kılıf haline getiren, fakat onun bütün yaşama imkânlarını elinden alan ölümün bir başka kılığa girmiş şekli olduğunu açıkça kavramıştı.

Ama ne var ki, hiç kimse direnmeden teslim olmaz. Hiç kimse kendini korumaya çabalamadan ölmez, hiç olmazsa da Fossés'nin yanında bulunan bir insan, öyle terbiye edilmiş ve o soydan bir insan için bu böyledir. Onun gençliği ve sıhhatli yapısı, sağlığı bozan iklimin tehlikelerine karşı olduğu gibi, bu şeytani kötülüğe karşı da savaşıyordu. Bazı gecelerde gücünü kaybettiriyor ve idrakini şaşırtıyorsa da, ertesi sabah, onu yeniden kurtarıyor, güneş onu ayağa kaldırıyor, su onu canlandırıyor, iş ve bilgi aşkı ona direnme ve dayanma gücünü yeniden bağışlıyordu.

Bu akşam da düşüncelerini sessizlik ve boşluktan kurtarmak, onları düzene sokmak ve günlük aktüalitenin canlı, göze görünür ve elle tutulur şeylerine bağlamak suretiyle kendini, her şeyi kemirip parçalayan ve altına alan, kendi odasına sokulduğu gibi şuuruna da sokulmak isteyen bu sessizliğe karşı savunmaya gayret ediyordu. İlk gününden başlayarak günlük notlarının yapraklarını çevirdi; kontrol etti ve düzeltmeye koyuldu. Başından sonuna kadar, "gerçek realiteye" dayanan ve ona birçok sıkıntılara patlayan Bosna üzerindeki kitabı, pek yavaş ilerliyordu. İçinde bulunan her şey delil ve ispatlarla desteklenmiş, sayılarla güçlendirilmiş ve örneklere genişletilmişti. Bütün söz ustalığı ve uslup cambazlıklarından, genelleştirmelerden vazgeçilerek, yavaş, sayfa sayfa, soğuk ve monoton bir basitlikte yürüyordu. Bu uslup, her şeyi sislerle saran, yumuşatan, darmadağınık eden, geciktiren ve onları çifte anlamlı, soyut ve sonunda büsbütün anlamsız bir hale getiren, sonunda her şeyi görüş mesafemizin dışına atan ve idrakimizi tamamıyla sapık ve sağır bir hiçliğin içine sokan, fakat bizi körlük, dilsizlik ve çaresizlik içinde terk ederek, daha henüz hayattayken ondan çözüp koparark capcanlı mezara gömen, sinsi ve baştan çıkarıcı Doğu sessizliğine karşı bir savunmaydı.

Gündüzün kaydettiği notları ayıklayıp sıraya koyduktan ve temize çektikten sonra, ağır ağır ilerleyen gecenin sessizliği ile tekrar göz göze geldi. O da kollarını böylece müsveddelerinin üstüne kavuşturdu, artık gerçekle hiçbir ilgisi bulunmayan de-

rin kuruntulara battı. Orada yorgunluktan hiçbir şey göremeyecek hale gelinceye kadar, realist gerçeğin delilleri saymaklığımız gereken büyük harfler gözlerinin önünde minyatür hayaletler ve hortlaklar gibi dans etmeye başlayıncaya kadar, oturdu kaldı.

"Travnik! - Travnik!", bu sözü, hafif sesle kendi kendine esrarlı bir hastalığın adı, söylemesi güç, unutulması kolay bir büyülü formül gibi tekrar ediyordu. Bu kelimeyi ne kadar sık tekrar ederse, ona o kadar garip görünüyordu: Mana ifade etmeyen sessiz harfler arasına sıkışmış, iki karanlık sesli harf. Bu formül şimdi onun için, vaktiyle bütün dünya için tasavvur edebildiğinden çok daha fazla şeyler ifade ediyordu. Bu artık onun için ücra bir küçük kasabanın bulanık, soğuk adı, rastgele bir kelime değildi. Bu onun için Travnik değil, tersine, onun için şimdi, Paris ve Kudüs, dünyanın başşehri ve hayatın merkezi idi. Büyük şehirler ve ünlü savaş meydanları çocuklukta böyle tasavvur edilir. Fakat kendi kişiliğimizi koruma uğruna yaptığımız gerçek ve kesin savaşlar ve içgüdüyle içinde gizlediğimiz her şeyin gerçekleşmesi, talihin insanı fırlatıp attığı, Tanrı bilir, bütün cazibe ve güzelliklerden yoksun, ne şahidi, ne de hâkimi bulunan, hangi dar, hangi dar ve adsız alana taşınıp götürülecektir.

Delikanlı, farkında olmadan yerinden kalktı, pencereye yaklaştı, perdeyi bir parça yana itti, sessiz ve ışıksız geceye, aslında ne aradığını kendisi de bilmeksizin, dışarıdaki karanlığa baktı.

Karanlıktan ve yağmur mu veya kar mı olduğu belli olmayan kalın siş tabakasından, bu gece, Avusturya Konsolosluğu'nun perdeli pencerelerinin zayıf ışıkları görülemiyordu. Fakat bu koca evde de aynı mumlar yanıyor, orada da insanlar kâğıtları ve düşünceleri üzerinde iki büklüm eğilmiş oturuyorlardı.

Avusturya Başkonsolosu'nun çalışma odası, güneş ve taze hava almayan sevimsiz ve uzun bir odaydı. Zira pencereleri, dik bayıra doğru yükselen sebze bahçesine bakıyordu. Burada Başkonsolos von Mitterer, saatlerden beri çalışma masası ba-

şında, planlar, taslaklar ve askerî el kitaplarına gömülmüş oturuyordu.

Sobadaki ateş unutulmuştu, uzun piposu sönmüş, masanın üzerinde yatıyordu ve oda gittikçe soğuyordu. Konsolos, üniformasının mantosunu omuzlarına atmış yazıyor, yorulmaksızın sarı renkteki resmî kâğıtları yaprak yaprak üstüne dolduruyordu. Her yaprağı yazıp doldurdukça, katı, soğuktan donası olmuş sağ elini mumların titrek alevlerinde ısıtıyor ve sonra öteki yaprağı yakalıyor, onun elinin ayasıyla düzeltiyor, kalemini ilk baştan kâğıda dokunduruyor, yaprağı, Avusturya İmparatorluk ordusundaki bütün subay ve astsubaylara has olan büyük, düzgün bir yazıyla çabucak dolduruyordu. Karısı akşam yemeğinde, daha önceleri gündüz ve gece sık sık yaptığı üzere, gözyaşları ve tehditlerle, ondan Viyana'ya yazmasını ve bu korkunç ve yabandan nakilleri çaresini aramasını rica etmişti. Ve yine her akşam yaptığı gibi, albay da, karısını teselli etmiş, naklini istemenin ve buradaki güçlüklerden yakalarını sıyırmanın, onun tasavvur ettiği gibi ne o kadar kolay, ne de o kadar basit olduğunu, üstelik bunun kendi kariyerinin sonu demek olacağını ve hatta bunun o kadar şerefli bir son da sayılamayacağını açıklamaya çalışmıştı. Anna Maria, onu tekdirlere boğmuş ve onun delillerinden hiçbirini dinlememişti. Gözyaşları içinde, çocuğunu almak ve Travnik'i, Bosna'yı ve onu dahi yüzüstü bırakmakla tehdit etmişti. Sonunda konsolos, her zaman olduğu gibi, karısını teskin etmek için, hemen bu akşam dilekçesini yazacağına söz vermiş, ama bu hususta vaadini de tutmamıştı. Zira böyle bir adım atmaya karar vermek onun için o kadar kolay değildi. Karısını ve kızını yemek odasında yalnız başlarına bıraktı. Piposunu yaktı ve henüz kendi kendine iyice kararlaştıramadığı dilekçesini yazmak için değil, kendisine memnunluk veren ve akşamlarını düzenli olarak dolduran, işini yeniden ele almak için yazı odasına döndü.

Von Mitterer, on geceden beri, Viyana'daki askerî makamlara mufassal bir rapor hazırlamakla meşguldü: Travnik havalisini askerî görüş açısından tavsif ediyordu. Farazi bir ordunun,

Laşova Vadisi'nden Travnik Kalesi'nin savunmasına karşı ilerlemesi bahis konusu olduğu takdirde, alınması lazımgelen on dört vaziyeti birçok resimler ve krokiler, sayılar ve faydalı notlarla tasvir ediyordu. Daha giriş bölümündeki etraflı tasvirinde, bu çalışmayı yüksek ordu kumandanlığının işine yarayabilsin diye, fakat aynı zamanda "Travnik'in yabancıları mahkûm ettiği yeknesak hayatın uzun gecelerini kısaltmak amacı ile" ele aldığını önemle belirtmişti.

Gerçekten de, gece, yavaş da olsa geçmiş ve von Mitterer, dinlenmeden ve ara vermeden yazmakta devam etmişti. Travnik Kalesi'ni en küçük ayrıntılarına varıncaya kadar anlatıyor, kuruluş devirlerine kadar gerilere giderek, ondan nasıl bahsedilip konuşulduğunu bildiriyor, efektif savaş gücünü, duvarlarının kalınlığına varıncaya kadar yerleştirme durumunun değerini tasvir ediyor, silahların sayılarını, cephane ihtiyacını, erzak ulaştırım ve su tedariki imkânlarını işaret ediyordu. Kalem cızırdıyor, mumlar çıtırdıyor, ölçülü kelimeler, tam bir düzen içinde harfler, tam tamına hesaplanmış sayılar, sarih tarihler bildiren satırlar birbirlerini kovalıyorlardı. Yaprak yaprak üstüne ekleniyor ve yığın gitgide yükseliyordu.

Bu, von Mitterer'in en iyi saatleri ve burası da onun en sevdiği köşeydi. Yanan şamdanın yanında yazılı yapraklara eğilmiş, bir sessizlik çemberiyle sarılmış, bütün kuşkulardan ve çift anlamlardan uzak, kendini güvenli bir kaleye saklanmış ve gözleri önünde açık bir hedefe yönelmiş gibi hissediyordu. Her şey, el yazısından ve ifade tarzından başlayarak, satırlara döktüğü düşüncelere ve onu idare eden duygulara varıncaya kadar her şey, onu, içinde kendi şahsi dertleri ve tereddütlerini gizleyebileceği büyük imparatorluk ordusuna, sağlam, sürekli güvenilir bir yapı kuruyormuş gibi bağlıyordu. Yalnız olmadığını ve kendi bahtına terk edilmediğini biliyor ve hissediyordu. Onun üstünde bir amirler merdiveni ve altında ise bir sıra halinde astları vardı. Bunun şuuru onu destekliyor ve kalkındırıyordu. Hepsi sayısız yönetmelikler, gelenekler ve alışkanlıklarla iyice birbirine girmiş ve geniş bir alana yayılmıştı. Böylece ordu, biri diğerine bağlanmış, önceden malum olmayan

hiçbir şeyin ortaya çıkmadığı, bir teşkilatı sağlam ve değişmez olan ve bir tek insandan çok daha uzun süre değerini muhafaza eden bir tek topluluk haline gelmişti.

Böyle bir gecede, onun için, insanın kendini kendi illüzyonlarından kurtardığı böyle bir köşecikten daha yüksek bir talih olmaz ve her şeyi unutmamak daha güzel bir şekilde bulunamazdı. Ve von Mitterer, Travnik ve çevresinin stratejik durumunu, asla bir tek kişinin bile okumayacağı, belki de dikkatsiz bir tasnifle bakir bir dosyanın içine konulacak, görülmeden ve okunmadan, dünya durdukça yazmalar ve kâğıtlar dayandıkça duracak olan raporunda, uzun uzadıya tasvir ediyordu.

Albay von Mitterer böylece yazmakta devam ediyordu. Yorulmuyor, gözlerinde hayaletler uçuşmuyor, kitap harfleri dans etmeye başlamıyor, daha çok, düzgün satırlar arasında sonsuz başka uzun diziler gördüğünü sanıyordu: İyi teçhiz edilmiş askerler, pırıl pırıl imparatorluk üniformaları içinde geçiyorlardı. Yazarken kendini, bir bayram keyfi içinde canlanmış ve başkumandanından en sonuncu Sloven acemi erine kadar savaş kuvvetlerinin tümü ile yüzyüze gelmişçesine huzur içinde hissediyordu! İşine ara verdikçe, uzun uzun müsveddelerine bakıyor, bunları okumuyor, tersine kendini tamamıyla içinde kaybederek ve Travnik gecesini, bizzat, kendisini ve yakınlarını unutuyordu.

Koridor boyunca çınlayan ve uzaktan gelen gök gürlemesi gibi gitgide yakınlaşan kısa ve sert ayak seslerinin patırtısı, onu, zevk verici yarı rüya halinden ayırdı. Birdenbire kapı açıldı. Bayan von Mitterer gürültüyle ve aşırı bir heyecan halinde içeri girdi. Oda birdenbire bunaltıcı bir fırtına havasıyla dolmuştu. Hava, kadının daha kapıdan girer girmez çatırdayarak boşalttığı kopuk, kızgın kelimeler seliyle vız vız ötüyor ve topukların çıplak tabandan çıkardığı takırtılar da buna karışıyordu. Von Mitterer, sandalyesinden yavaşça kalktı ve karısı masaya yaklaşmadan önce dimdik, askerî bir tavır takındı. Az önceki bayramlık keyfi uçup kayboldu. Her şey solmuş ve karanlığa batmış, ruhunu, değerini ve anlamını kaybetmişti. Önündeki müsveddeler, bir yığın önemsiz kâğıtlar halinde bu-

ruşmuşlardı. Bütün silahlı kuvvetler darmadağın olmuşlar ve bir kızılımsı-gümüş bulut halinde dağılıp yok olmuşlardı. Karaciğeri yöresindeki çoktan unuttuğu ağrılar yeniden uyanmışlardı.

Anna Maria önünde dikiliyor, gözleri hiddetinden kıvılcımlar saçıyor, hiçbir şey görmüyorlar, ancak bir parça dalgalanıyor ve titreşiyorlardı. Öyle ki, şimdi yüzünde her şey titriyordu; kaşlar, dudaklar ve çene. Yanaklarında ve boynunun altında kırmızı lekeler alev alev yanıyorlardı. Beyaz ince yünden, çok dekolte bir ev elbisesi giymiş, kiraz rengindeki ipek bir eşarpı beline dolamıştı. Beyaz kaşmirden küçük, hafif bir şal omuzlarından dökülüyor, ametist taşlı altın bir iğne ile göğsünün üstünde birleştiriliyor ve tespit ediliyordu. Saçları yukarıya doğru taranmış ve geniş bir müslin bağla boğulmuştu. Bu boğumun üstünden kestane rengi bukleler ve saç büklümleri kendiliğinden aşağı salıverilmişti.

- Joseph! Allah aşkına!..

Her zaman böyle başlardı. Bunlar, delicesine bir saldırının ve topukları üstünde azgın bir tepinmenin, çirkin küfürlerin, herhangi bir ilgi ve herhangi bir mantıktan mahrum bulunan, hiçbir haklı sebebe dayanmayan küfürlerin, hiç sebepsiz ağlamaların, sonu gelmeyen azap dolu kavgaların, başlangıç sözleriydi.

Albay, suç üstünde yakalanmış bir askerî okul öğrencisi gibi dimdik duruyordu, zira biliyordu ki, en hafif bir hareket, yavaşça fısıldayacağı bir söz bir patlamaya sebep olur ve hiddet selini beslerdi.

- Josep! Allah aşkına!

Diye kadın gözyaşlarıyla boğulmuş bir sesle tekrarladı.

Albayın iyi niyetle yaptığı hafif bir el hareketi yetti ve fırtınanın kendi üzerine, her şey üzerine, masanın üstündeki yazılı kâğıtlara, sönmüş piposunun kokusunun hâlâ tüttüğü soğuk odanın üstüne boşalmasına sebep oldu. Kadın birdenbire patlamıştı. Beyaz sabahlığının geniş kolları havada oradan oraya uçuşuyordu, öyle ki şamdandaki mumların alevleri bazen bu tarafa, bazen öteki tarafa dalgalanıyordu. Arada sırada ince, güzel kolu, omuzuna kadar çırılçıplak parlıyordu. İnce şal

omuzunda dalgalanıyor, ametist broş göğsünün bir yanından öte yanına gidip geliyordu. Bütün saç demeti müslin kurdelasından kurtulmuş ve tıpkı elektriklenmiş gibi alnının üstüne büklüm büklüm yayılmıştı.

Kadının dudaklarından kelimeler fışkırıyor, kâh boğuk ve anlaşılmaz, kâh yüksek sesle, gözyaşları ve köpüklere karışarak şekil değiştiriyorlardı. Albay, kelimeleri işitmiyordu bile, hepsini ezbere biliyordu. O yalnız, söz dalgalarının yatışmaya başlayacağı dakikayı, bitap düşmesini, böylece sahnenin sona erdiğini haber vermesini bekliyordu. Çünkü bu binlerce kelimeyi sonradan hiç kimse, Bayan von Mitterer'in kendisi bile tekrarlayamazdı. Ama sonraki ilk olayda aynı şeyler yeniden olacaktı elbette.

Bir anda fırtına daha da şiddetlendi. Kendisine, daha önceleri akşam yemeklerinde, belki on beş keredir söz vermiş olmasına rağmen, bu akşam da nakil dilekçesini yazmadığını bildiğini söylüyordu. Fakat işte şimdi kendisi, adam kılığında bir canavarın, bir cellattan daha soğukkanlı, daha kalpsiz bir herifin, iğrenç piposuyla oturmuş ve hiç kimsenin okuyamayacağı (kimse okumasa daha da hayırlı olurdu ya!) aptallıklarını nasıl olup da yazdığını, bütün bunları, kendi gözleri önünde mahvolup giden karısını ve çocuğunu korumasını becerememeyen, yalnız kendi delice ikbal hırsını, kabiliyetsiz bir adamın ikbal hırsını tatmin için nasıl olup yaptığını görmeye gelmişti. Bu... bu...

Bütün bunların ardından gelmesi gereken şey, yüksek bir hıçkırıkla kendini kaybetmesi, iki küçük, ama yine de kuvvetli yumruklarıyla masa üzerinde ve karmakarışık bir hale gelmiş kâğıt yığını üzerinde kötü, çabuk bir trampet çalması oluyordu. Albay, tatlılıkla elini onun omuzuna koymak için bir hareket yaptı. Ama derhal şunu görüverdi: Bunun için henüz çok erkendi, fırtına bulutları henüz boşalmamışlardı.

- Bırak beni, hapishane gardiyanı, soğukkanlı cellat, ruhsuz ve şuursuz hayvan herif! Hayvan! Hayvan!

Yeni bir söz dalgası tepesinden boşandı. Gözyaşları, acı gözyaşı selleri akıyordu. Sonra sesi titremeye başladı ve yavaş ya-

vaş sustu. Kadın hâlâ hıçkırıyordu. Fakat artık albayın omuzundan tutmasına ve kendisini meşin koltuğa götürmesine razı olmuştu. Bir iç çekişle kendini salıverdi.

- Joseph... Allah aşkına!

Bu, her zaman nöbetin sonu, kadının her açıklamayı itiraz etmeden kabul etmeye hazır bulunduğunun bir işareti idi. Albay, onun saçlarını okşuyor, ona, hemen masa başına oturacağını ve dilekçeyi yazacağını, bunun artık kati ve geciktirilmez olduğunu, hemen sabahleyin temize çekeceğini ve yollayacağını temin ediyordu. Yeni suçlamalar ve yeni gözyaşları korkusundan onu okşuyor, ona vaatlerde bulunuyor, teskin ediyordu. Fakat Anna Maria yorgun ve uykuluydu. Daha hâlâ kederli, ama yine de suskun ve güçsüzdü. Albayın kendisini yatak odasına alıp götürmesine razı oldu. Son gözyaşlarının gözlerinden silinmesine, yatağa yatırılmasına, örtülmesine ve okşamalarla dostane, hiç anlamsız kelimelerin ninni gibi söylenmesine kendini olduğu gibi bıraktı.

Odasına dönmüş, şamdanı masanın üstüne koymuştu. Kendini rahatsızlanmış hissediyordu. Üzerine bir titreme geldi ve sağ yanında, kaburgalarının altındaki sancı daha da şiddetlenmişti. Albay için bu sahnelerin her zaman en ağır dakikası, karısını yatıştırdıktan ve sonra yalnız başına kaldığı sıralardı. Her seferinde de, böyle yaşamakta devam edilemeyeceğini de açıkça anlamaktaydı.

Albay, kendisince meçhul, başkalarına ait bir elbise parçasıymış gibi gelen, kalın, ama buz gibi soğuk kaputunu yeniden omuzlarına aldı. Masanın başına oturdu. Yeni bir yaprak çekip düzeltti ve artık gerçekten, nakil dilekçesini yazmaya başladı.

Albay, fitili kesilmemiş mumların parlak ışığında yazıyordu. Yaptığı hizmetlere işaret ediyor, aynı zamanda ileride de görevlerini yapmaya hazır olduğunu önemle belirtiyor, fakat amirlerinden, kendisini şimdiki memuriyetinden nakil ve affetmelerini rica ediyordu. Bugünkü şartlar altında, Travnik'te, ancak "ailesi olmayan bir şahıs"ın yaşayıp çalışabileceğine sebepler, deliller ve açıklamalar buluyordu. Harfler, tam ve düzgün, birbiri peşinden, ama bu sefer demir bir zincirin halkaları gibi soğuk

ve karanlık dökülüyordu. Ama bu yazının hiçbir yerinde, öncekinde olduğu gibi, parlaklığın ve gücünü idrak etmenin en ufak bir izi bile yoktu. Ve hem de büyük bir topluluğa mensup olmanın verdiği hoşnutluk duygusu da kaybolup gitmişti. Tıpkı bir tırpanla biçilmişçesine, şimdi bizzat kendi zayıflıkları ve zilletlerini yazıyordu. Ama bu işi dışarıda bulunan hiçbir kimsenin bilip göremeyeceği bir baskı altında yapıyordu.

Dilekçe hazırdı. Albay bunu ertesi sabah yollamaya sıkı sıkıya karar vermişti. Şimdi onu, kendi hakkında verilmiş bir kararı okuyormuş gibi, ikinci defa okuyordu. Okuyordu ama, düşünceleri bu gözü yaşlı metinden durmadan uzaklaşıyor ve geçmişe doğru kayıp gidiyorlardı. Kara saçlı bir teğmen iken, subay berberi önünde solgun yüzü iyice sabunlanmış olarak nasıl oturduğunu, onun kendi saçlarını ve yönetmeliğe uygun olan kendisine daima gurur veren o güzelim saç örgüsünü nasıl da kestiğini, kafasını baştan başa nasıl da ustura ile kazıdığını, böylelikle kendisini, Türk kasabaları ve pazar yerleri, Sırp köyleri ve manastırları arasında dolaşabilmesi için, bir Sırp köylü delikanlısı kılığına nasıl soktuklarını görüyordu. Rahatsız ve çetin yollar gözlerinin önüne geliyor, korkularını, şaşkınlıklarını hatırlıyordu. Kendini, başarılı bir haber alma işinden sonra Zemlin Garnizonu'na dönmüş olarak görüyordu. Arkadaşlarının selam çağırılarını ve tebriklerini, amirlerinin sıcak ve içten gelen sözlerini duyuyordu.

Hilekâr ve bulanık bir yağmurlu gecede kayığa binişi ve iki askerle Sava'yı geçişi, sonra Kale Meydan'da, irtibat adamlarının birinden Belgrat kale ve istihkâmlarının bütün kilitlerinin mum kalıplarını alacağı kapının önüne gidişi, şimdi olduğu gibi gözlerinin önünde duruyordu. Anahtarları kendi binbaşısına teslim ederken, sıtma nöbetinden ve yorgunluktan titremekle beraber nasıl mesut olduğunu görüyordu.

Sonra kendini, "başarı kazanan" ve mükâfatlandırılması gereken bir adam olarak posta arabasının içinde Viyana'ya giderken görüyordu. Faydalı olduğu kadar korkusuz bir subay olarak kendisine büyük değer vererek tanıtan kumandanının yazısını birlikte götürüyordu.

Kendisini o durumda görüyordu ki...

Orada, dışarıda, koridorda hafif bir gürültü, albay, ürkerek toparlandı. Bunun, karısının tekrar belalar getirecek adımları olabileceği düşüncesi ile kaskatı kesildi. Dinledi. Her şey sessizdi. Zararsız bir çıtırtı onu allak bullak etmişti. Az önce seyrettiği manzaralar ve hatıralar artık silinip gitmişler ve geri dönmek istemiyorlardı. Önünde müsveddelerinin satırları duruyordu, fakat şimdi bunlar yorgun bakışları altında ölü ve darmadağanık yatıyorlardı. Viyana'ya giden bu genç subay şimdi neredeydi, kayıp mı olmuştu? Serbestliği neredeydi, gençliğinin cesareti nerede kalmıştı?

Albay, nefesi kesilen veyahut kurtuluş çaresi arayan birisi gibi birdenbire ayağa kalktı. Pencereye yaklaştı ve yeşil perdeleri birbirinden biraz araladı. Ama burada, gözlerinin önünde, iki parmak genişliğinde, gece, buzdan ve zulmetten bir duvar gibi yükseliyordu. Von Mitterer, onun önünde bir mahkûm gibi duruyor, dönmek ve yazı masası üstündeki dilekçesinin kara satırları başına geçmeye cesaret edemiyordu.

Orada ayakta durur ve nakli üzerinde derin düşüncelere dalarken, bereket versin, bu karanlık duvarlar ve yazı masası arasına sıkışmış, beyhude yere dilekçesine verilecek cevabı bekleyerek, ne kadar çok geceleri, hem de daha ne kadar çok sonbahar ve kışları burada geçireceğinin farkında bile değildi. Halbuki bu dilekçe de, Travnik çevresindeki stratejik noktalar üzerindeki büyük raporu ile birlikte, "Gizli Saray ve Devlet Evrakı" arşivinde, ancak bir başka bölümde uykuya yatacaktı. Dilekçesi süratle ve tam zamanında Viyana'ya varacak ve işinin erbabı bir raportöre, yorgun ve saçları ağarmış bir kısım şefine ulaşacak, fakat o bunu, bir kış sabahı, yüksek tavanlı, aydınlık ve iyi ısıtılmış, Minorit Kilisesi'ne bakan bürosunda okuyacak, bir kırmızı kalemle, alay edercesine von Mitterer'in kendi yerine "ailesi olmayan bir şahıs"ın gönderilmesini tavsiye eden o cümlesinin altını çizecek ve sahifenin arkasına konsolosun sabretmesi gerektiğini belirtecekti.

Sözü edilen kısım şefi aslında sakin, kaşarlanmış bir bekârdı. İçinden pazarlıklı bir kurnaz ve şımartılmış bir sanatsever,

güvenli, yüksek, tasasız makamında oturmuş, konsolosun ıstıraplarının ne kadar büyük olduğunun, Travnik'in ne demek olacağının, Anna Maria'nın kocası için ne mana ifade ettiğinin, hem de üstelik dünya üzerinde ne soy beşeri bedbahtlıklar ve sıkıntılar bulunduğu üzerinde en ufak bir bilgisi ve tasavvuru bile yoktu. Bu adam, ölüme yöneleceği son saatinde bile, Albay von Mitterer'in bu gece önünde yükselen duvara benzer bir engelle karşılaşmayacaktı.

VIII

Daville'in Kupilo üzerinde at sürerken duyup da inandığı o güzel ve eski sonbaharlara dair şüpheli vaatlerinden bir tekini bile, 1808 yılı gerçekleştirmedi. Aslına bakılırsa, kendi güvenlik duygumuz ve iyiliğe yatkın memnunluğumuz kadar hiçbir şey, olayların akışı ile, bizi böylesine yanıltmazdı. Bu duygu Daville'i de aldattı.

Daha yılın başlangıcında, Travnik'teki nankör görevinin kendine rastlatabileceği en ağır darbeyi yedi. Öyle bir şey oldu ki, Daville için bu, bildiğine göre, en az hesapta olanıydı. D'Avenat'nın güvenilir kaynaklardan öğrendiğine göre, Mehmet Paşa azledilmişti. Azline dair ferman daha henüz ulaşmamıştı, ama vezir çoktan gizlice, bütün takım taklavatı ve bütün maiyeti ile ayrılış hazırlığını yapmıştı bile.

D'Avenat'nın anlattığına göre, Mehmet Paşa, fermanı Travnik'te beklemek niyetinde değildi. Uygun bir bahaneyle kasabayı bir daha geri dönmemek üzere, daha önceden terk edecekti. Habercinin, eskisinin yerinden alınması ve yenisinin tayinini bildiren fermanı hümayunda geldiği zaman, bir Türk kasabasının ne hallere girdiğini, vezir pekâlâ biliyordu. Mehmet Paşa, böyle haberlerle ve çarşının ve ayak takımının hastalık derecesine varan merakı ile yaşayan kaba, ücretli habercıyi çoktan gözünün önüne getirmişti. Habercinin, kamçısını şaklatarak ve gırtlağının bütün gücüyle azledilenin ve yeni tayin edilenin adını bağırarak, atının üstünde dimdik, kasabaya

nasıl dörtnala sürerek girdiğini, daha şimdiden görüyor ve işitiyordu:

"Mazul Mehmet Paşa, mazul! - Azul Süleyman Paşa, Azul."* Ayak takımı, hariciye merakla ve şaşarak gözlerini dikeceklerdi. Sultanın kararını tartışıp yorulmayacaklar, sevinecekler ve gürültü patırtı çıkartacaklardı. Gidene sövülüp lanet edilmesi ve yeni gelen efendilerinin hemen övülüp alkışlanması âdetti.

Aylak, ilkel halk tabakasının, azledilen paşanın adını, cezaya uğramadan rahatça kirletebildikleri, kabaca alay ettikleri ve kendilerini ucuzca ve kolayca kahraman rolüne çıkarabildikleri, tıpkı aç köpeklerin bir hayvan leşine saldırışları gibi, her şeyi ayaklar altına alabildikleri bir dakikaydı bu. Paşanın, önlerinden her geçişinde başlarını bile kaldırmaya cesaret edemeyen küçük adamlar, aslında paşa kendilerine şahsen hiçbir şey yapmamış olduğu halde, hatta onların varlığından haberi bile olmadığı halde, birdenbire carcar öten intikamcılar olarak meydana atılıyorlardı. Ekseriya böyle durumlarda yarı kaçık bir medrese mollası veyahut iflas etmiş bir tacirin, bir bardak rakıyı çekerken, mevkiinden düşmüş veziri, teke tek savaşla yenmişçesine, gümbür gümbür yargıladığı ve bu sırada göğsünü yumruklayarak şöyle bağırdığı duyulur ve görülebilirdi:

- Ah, Yarabbim, bana bugünleri de gösterecek miydin? Bosna'nın yarısını bana bağışlamışlar gibi seviniyorum!

Mehmet Paşa, bu gibi şeylerin her yerde ve her zaman böyle yürüdüğünü biliyordu. Küçük ve adsız kişiler, karşılıklı savaşlarda düşen büyüklerin cesetlerine tırmanırlardı. Bu yüzden vezirin, hiç olmazsa bu hakaret sahnesinden kurtulmak istemesi pek tabiî ve anlaşılır bir şeydi.

Daville, hemen huzura kabul isteğinde bulundu. Bu divan münasebetiyle vezir ona, sükütla mühürlemesi şartıyla, Sırbistan'a karşı yapılacak ilkbahar seferi hazırlıklarını, daha şimdiden yerinde kontrol etmek bahanesiyle Travnik'i terk edeceğini ve artık geri dönmeyeceğini mahrem olarak bildir-

(*) Mehmet Paşa azledilmiştir, yerine Süleyman Paşa vekil edilmiştir.

di. Vezirin sözlerinden, İstanbul'daki dostlarından haberler aldığı, bunlara göre orada tam bir kargaşalığın hakim sürdüğü, geçen yılın mayıs ayında Sultan Selim'i bertaraf eden gruplar ve şahıslar arasında sinsi bir mücadelenin azıttığı anlaşılmaktaydı. Hepsi de ancak, tahttan indirilen sultanın reformlarını ve planlarını ne suretle olursa olsun takdir ve tasvip etmiş olan bütün şahısların takibata uğratılması noktasında birleşiyordu. Bu şartlar altında, Bosna beylerinin, onu, Fransa'nın bir dostu ve yıkılan Selim rejiminin bir adamı olarak İstanbul'a şikâyetleri uygun ve açık bir kulak bulmuştu. O şimdi azledilmiş olduğunu biliyordu ve ancak hâlâ, dostlarının; sürgüne gönderilmesine hacet kalmadan, İstanbul'dan uzak bir başka paşalık elde etmeye muvaffak olacaklarını ümit ediyordu. Ama şimdi ne olursa olsun, Bosnalı düşmanlarına fırsat vermemek, yenilgisi üzerine bayram etmemeleri ve kendisinden öç almaya kalkışmamaları için, daha ferman gelmeden önce, tam bir sessizlik içinde Travnik'i terketmek istiyordu. Sonra yolda, Sjenica'da bir yerde veya Priyepolje'de fermanın gelmesini bekleyecek, bundan sonraki hareketini ona göre tayin edecekti.

Mehmet Paşa, bütün bunları Daville'e, en güvenilir meselelerde bile bir şüpheli taraf ve değişiklikler ve beklenmedik sürprizlerin kapısını kapamayan, Şark'a has o belirsiz ses tonuyla söylüyordu. Vezirin yüzündeki gülümseme veyahut daha doğrusu, her seferinde sık, kara, bakımlı bıyıkları ve sakalının arasından parlayan beyaz ve düzgün bir sıra dişleri, konuşurken kaybolmuyordu. Fakat gerçek bir gülüş, ne vezirden, hatta ne de konsolostan beklenemezdi.

Daville vezire bakıyor, tercümanı dinliyor, duygularını belli etmemek için nezaketle başını önüne eğiyordu. Gerçekte vezirin bu haberi ona çok ağır gelmişti. Konağı her ziyaretinde, Türklerle her konuşmasında yakasını bırakmayan, bazen çok zayıf, bazen de çok kuvvetli olarak hissettiği, karnındaki o ıstırap verici ve soğuk tazyik, sanki bir bıçak gibi onu ikiye ayırıyor, onu düşünmeden ve konuşmadan alıkoyan bir felç gibi tesir ediyordu.

Vezirin Bosna'dan alınışında, Daville, aynı zamanda gayri şahsi bir yeniliği ve Fransız Hükümeti'nin hissedilir bir başarısızlığını görüyordu. Mehmet Paşa'nın zorlanmış bir sükünetle ayrılışından bahsedişini dinlerken, kendini, bu soğuk memlekette, "kalmak" veya "gitmek" dediği zaman ne düşündüğü veya neyi kastettiği asla tamamıyla anlaşılmayan ve asla doğru olarak bilinmeyen, gülümsemesi gülümseme, bir eveti evet ve bir hayırı da kesin olarak bir hayır anlamına gelmeyen, bu hilekâr ve fesatçı, kötü halkın ortasında terk edilmiş, hiçe sayılmış, ihanete uğramış bir durumda hissediyordu. Ayrılışlarına ne kadar üzüldüğünü, belki de işlerin daha iyi bir yola girmesi imkânlarının hâlâ bulunabileceği ümidini beslemekte olduğunu, kendisinin ona kalpten bir dostlukla bağlı oluşunu ve hükümetinin bütün hayırlı temennilerini ifade eden birkaç cümle kurmak ve bunları vezire söylemeye muvaffak oldu. Artık geleceğin onun için katran karası bir manzara arzedeceği sezgisi ile konaktan ayrıldı.

Bu ruh hali içinde, Daville, artık güç halle unutmaya muvaffak olduğu Kapıcıbaşı'yı hatırladı. Bu bahtsız adamın, hiç kimsenin vicdanında herhangi bir sarsıntı uyandırmadan ölümü, kendisine hiçbir faydası olmayacağı bir sırada, şimdi onu yeni baştan rahatsız ediyordu.

Yeni yılın başında, vezir, kimse farkında olmadan en değerli eşyalarını yola çıkardı. Ardından bizzat kendisi de Memlükleri ile Travnik'i terk etti. Travnik'li Türkler arasında yayılmaya başlayan mutlu, öç alma heveslisi fısıltı dalgaları artık ona ulaşamazdı. Ayrılış gününü bilen ve veziri yolcu etmek için bir süre yoldaşlık eden biricik insan Daville idi.

Vezirle konsolos arasındaki vedalaşma çok içten oldu. Güneşli bir ocak günü, Daville, d'Avenat ile birlikte Travnik'ten dört mil öteye at sürdüler. Yol kenarında tek başına duran bir kahvehanenin önünde, çatısı karların ağırlığı altında bükülen bir çardağın altında, vezir ve konsolos, son defa olarak yürekten gelen sözler ve selamlarla vedalaştılar.

Vezir, soğuktan donmuş ellerini ovuşturuyor ve gülümsemesini söndürmemeye gayret ediyordu.

Doğruluğu bir suyun akışına benzeyen ve en güvensiz insanda bile inandırıcı ve teskin edici bir tesir bırakan, kendine has o sıcak sesi ile:

- General Marmont'a selam söyleyiniz, diyordu. Rica ederim, ona bilmesi gereken diğer şeylerde olduğu gibi şu açıklamayı da zaruri gördüğümü söyleyin: Talihim beni nereye atarsa atsın ve ne durumda olursam olayım, asil memleketinin bir dostu ve büyük Napolyon'un gerçek bir hayranı olarak kalacağım.

- Bunu yapmakta gecikmeyeceğim, bunu geciktirmeyeceğim.

Diye, Daville, gerçekten sarsılarak ona teminat veriyordu.

- Ve size, sevgili dostum, sağlık, mutluluk ve başarılar dilerim. Cahil, barbar Bosna ahalisi ile sürekli olarak müşkilata uğrayacağınızdan, üstelik sizin yardımınızda bulunamayacağımdan dolayı çok müteessirim. Bana şimdilik vekâlet edecek olan Süleyman Paşa'ya, sizin işlerinizle şahsen meşgul olmasını bildirdim. Ona güvenebilirsiniz. Bütün Bosnalılar gibi kaba ve basittir. Ama kendisine güvenebilecek şerefli bir adamdır. Buradan ayrılırken, yalnız sizin için üzüldüğümü bir kere daha ifade etmek isterim. Fakat başka da çare yok. Bir cellat ve bir zalim olmuş olsaydım, burada kalabilir ve boş kafalı, kendini beğenmiş beyleri yere sererdim. Fakat öyle birisi değilim ve olmak da istemem. Bu yüzden gidiyorum.

Soğuktan titreyerek, yüzü kurşuni ve yeşil, yerlere kadar uzanan kara mantosuna bürünmüş olan d'Avenat, bu cümleleri, sanki daha önceden hepsini ezbere bilen birisi gibi çabucak ve mekanik olarak çeviriyordu.

Daville, vezirin kendisine söylediklerinin, her noktasında gerçeğe tam bir uygunluk bulunmadığını ve bulunamayacağını biliyordu. Buna rağmen her kelimesi onu sarsıyordu. Her vedalaşma bizim içimizde iki katlı bir hayal uyandırır. Bizden ayrılan insan -bu durumda olduğu gibi- farzedelim ki, bizden daimi olarak ayrılıyor, bize birdenbire daha çok değerli ve bizim dikkatimize öncekinden daha layıkmış gibi görünür ve biz kendimizi, aslında olduğumuzdan daha çok fedakârlığa, daha açık kalple ve kendimizi harcarcasına bir dostluğa daha yakın buluruz.

Vezir, bacağının aksamasını saklamaya gayret eden çabuk, enerjik adımlarla yürüdü, iri ve kır atının eğerine sıçradı. Kalabalık yoldaşları ardından yürüdüler. Her iki grup, vezirin büyük grubu ile Daville'in küçük grubu, bir mil kadar birbirlerinden uzaklaştıktan sonra, vezirin atlılarından birisi kafileden ayrıldı. Bir ok gibi uçtu ve bir dakika için duraklayan Daville ile yanındakine aniden ulaştı. Tam karşılarında, dörtnal giden hayvanın dizginlerini kastı ve yüksek sesle şu sözleri söyledi:

- Devletlü efendim, Hüsrev Mehmet Paşa hazretleri, büyük Fransız imparatorunun yüksek mümessiline candan selamlarını bir kere daha bildirir. Onun hayırlı dilekleri her adımınızda sizlere yoldaşlık eylesin!

Şaşırarak ve bir parça da afallayarak, Daville, merasimli bir tavırla şapkasını çıkardı. Sonra atlı, karlı yerlerden atını sürerek, geldiği kadar hızla, vezirin kafilesine doğru geri dönüp gitti. Doğulularda olan temaslarımızda, böyle küçük ayrıntılarla sık sık karşılaşır, bunların özel bir dikkat veya şahsi bir takdirin belirtilerinden çok, eski ve tükenmez bir merasimin icapları olduğunu bilmemize rağmen, böyle ani sürprizlerden hoşlanır ve şaşırırız.

Mantolarına sarınmış olan Memlükler, arkalarından bakılınca kadınlara benziyorlardı. Atlarının nallarından kopan kar tozları havada uçuşuyor ve kış güneşinin ışığında, gitgide beyazlı ve kızıllı bir bulut haline geliyordu. Atlı grupları uzaklaştıkça daha küçük göründükleri halde, harmanlanıp yükselen kar bulutları gitgide büyüyordu. Sonunda bütün kafile bu bulutun içine batıp kayboldu.

Daville, kar altındaki çevrenin beyazlığından güç fark edilen, buz tutmuş yoldan geriye döndü. Sağda ve solda tek-tük köylü kulübelerinin damları, çitler ve korular karlar altında yatıyorlar ve bunların varlığı ancak beyaz kırlardaki dar, koyu çizgilerden anlaşılıyordu. Sarı ve kızıl gölgeler mavileşiyor ve kırlaşıyorlardı. Gökyüzü de gitgide kararıyordu. Güneşli öğle sonrası, hızla bir kış ikindisine dönüyordu.

Daville, bir cenaze töreninden dönüyormuş duygusu için-

deydi. Biraz önce kendisinden ayrıldığı veziri düşündü. Fakat onu çok önceleri ve bir daha yerine gelmezcesine kaybolmuş bir şey gibi hatırlıyordu. Birçok konuşmalarındaki ayrıntılar hatırasında yükseliyorlardı. Ona, daha hâlâ gülüşünü, bütün gün dudakları ile gözleri arasında oynayan ve belki de yalnız uyuyunca silinip sönen, ışık saçan bu maskeyi, hâlâ görüyormuş gibi geliyordu.

Vezirin, Fransa'yı ne kadar çok sevdiğini ve Fransızlara ne kadar değer verdiğini son dakikaya kadar tekrarlayan teminatını hatırlıyordu. Şimdi ayrılışın ışığında, Daville, onun sözlerindeki samimilik derecesini gözden geçiriyordu. Vezirin hangi sebeplerden bu kadar temiz ve olduğu gibi açık göründüğünü biliyordu - alışılmış profesyonel dalkavukluklardan uzaktı. Ona öyle geliyordu ki, ancak şimdi, onun neden ve niçin yabancı Fransa'yı, Fransız hayat tarzını ve Fransız görüşlerini bu kadar sevdiğini kavrayabilmişti. O, Fransa'yı kendi memleketine benzemediği için seviyordu, bundan dolayıdır ki, onda bulunan, kendi memleketinde bulamadığı ve bu yüzden de ruhunda karşı konulmaz ihtiyacını hissettiği her şeyi seviyordu. Haklı olarak onu, geçici hiçbir felaketin değiştiremeyeceği, her tufan ve her felaketten sonra, tahrip edilemez bir kuvvet ve edebi bir neşeyle dünyayı yeniden aydınlatan, akla uygun bir hayatın ahenkli ve çok yönlü güzelliğinin bir örneği olarak seviyordu. Onu aynı zamanda, belki de ancak pek sathi, pek az veyahut hiç tanımadığı için seviyordu. Ve o, daima birbirine karşıt sebepler ve bahanelerle, birçok kimseler tarafından sevilecekti. Zira insanlar, talihin kendilerine bağışlamadığı daha yüksek ve daha iyi şeylere ulaşmaya gayret etmekten asla vazgeçmeyeceklerdi. Birdenbire kendisinin de, bu arada Fransa'yı evvelce tanımış olduğu, iyilik ve kötülüklerini yaşamış bulunduğu kendi asıl vatanı gibi düşünmediğini, aksine kabalık ve vahşiliğin içinde, tıpkı ahenk ve mükemmelliğin harikalı ve uzak bir ülkesi gibi tahayyül ettiğinin farkına vardı. Avrupa var oldukça, Fransa da var olacaktı. Bu da, bütün Avrupalının belli bir anlamda (parlak bir ahenk ve mükemmellik demektir) bir tek Fransa olması demektir. Ama bu mümkün değildir.

İnsanlar birbirlerinden her hususta çok farklıydılar, birbirlerinden çok uzak ve yabancıydılar.

Daville'in o sırada aklına, geçen yazdan, tesadüfi bir yaşantısı geldi. Canlı, bilgiye haris olan vezir, durmadan Fransa'daki hayatı öğrenmek istiyordu. Ve bir gün, Fransız tiyatrosu üzerine çok şeyler duymuş olduğunu ve gerçek bir tiyatroya gitmek mümkün olmayacağına göre, Fransa sahnelerinde oynanan bir oyunu tanıyabilirse, çok memnun olacağını söylemişti.

Bu arzuyla büyülenmiş olarak, Daville, hemen ertesi günü *Racirie*'in ikinci cildi koltuğunun altında, onun "Bayazet"inden vezire birkaç sahne okumak için konağa gelmişti. Kahveler ve çubuklar içildikten sonra hizmetçiler geri çekildiler, Türkçeye çevirmesi gerektiği için yalnız d'Avenat kaldı. Konsolos, elinden geldiği kadar bir tiyatronun ne olduğunu, nasıl göründüğünü ve bir oyunun nasıl bir vazifesi olduğunu tasvir etti. Sonra Amurat'ın Bayazıt'ı, Sultan Rokselan'ın nezaretine emanet ettiğinden bahseden, o sahneyi okumaya başladı. Vezir alnını kırıştırdı, fakat d'Avenat'nın yavan çevirişini ve konsolosun heyecanlı okuyuşunu takip etti. Fakat kadın sultanla sadrazam arasındaki konuşma sahnesine gelince, Mehmet Paşa konsolosun sözünü kesti, keyifle güldü ve eliyle bezginlik işareti yaptı.

Vezir hem sert, hem de alaycı bir ifadeyle fikrini beyan ediyordu:

- Bu adam ne dediğini bilmiyor. Sadrazamın hareme girmesi ve orada sultanın karılarıyla konuşmasına benzer bir olay dünya kurulalı beri ne mümkün olmuş, ne de bundan sonra mümkün olacaktır.

Vezir daha sonra müddet, hayal sükûtuna uğradığını, böylesine ruhî bir zevkin ve anlamını ne de değerini anlayamadan, açıkça ve kahkahalarla gülmüştü. Bu halini hiç saklamadan, bir başka medeniyete bağlı olan bir insanın umursamazlığı ile, kabaca ve hiç gizlemeden göstermişti.

Acıyla sarsılan Daville, onu beyhude yere, trajedisinin anlamını ve şiirin ruhunu açıklamaya gayret etti. Ama vezir, durmadan yalnız eliyle ret işareti yapıyordu.

- Evet, evet, bizim de böylesine, ahenkli mısralar okuyan dervişlerimiz ve müridlerimiz var. Sonra onlara sadaka da veririz, ama bunlardan hoşlanmayız, onları namuslu bir meslek sahibi ve muteber insanlarla bir tutmayız. Hayır, hayır, bunu anlamıyorum.

Daville, bu yaşantının hatırasını uzun süre acı verici ve yaralayıcı bir şey olarak hatırladı. Bunu, itiraf edilmemiş yenilgilerinden biri olarak görüyordu. Ama şimdi artık geriye, çocukluğumuzda olmuş ve bizi boş yere üzmüş bulunan gülünç bir duruma bakılıyormuş gibi, daha yumuşak ve daha sakin bakabiliyordu. O şimdi yalnız vezirle birlikte yaşadıkları bunca önemli ve manalı meseleler dururken, neden dolayı tam da bu ayrıntıları hafızasında saklamış olduğuna şaşıyordu.

Şimdi vezirin vedasından sonra, karla örtülü kasabada, karlı bir yol boyunca at sürülen, artık her şey ona anlaşılır, haklı ve uygun görünüyordu. Bu anlamda yanlış anlaşılmalar bile tabiî, başarısızlıklar ise kaçınılmaz gibi görünüyorlardı. Hatta Mehmet Paşa'nın acıklı ayrılışı bile artık ona tamamıyla başka bir anlamda ıstırap veriyordu. Hatta bu kayıp bütün menzil boyunca önünde dikildi kaldı. Yeni haksızlıklar ve başarısızlıkların korkusuna yeniden tutulmuştu. Fakat bugün ona her şey, içinde kazanmanın ve kaybetmenin de yer aldığı -görünmez bir hesap şemasına göre,- hayatın kaçınılmaz bir parçası gibi yumuşak ve uzak görünüyordu.

Kendisine bile yeni ve alışılmış gelen, ama onu o dakika için hiç olmazsa teselli eden böyle düşüncelerle, çabucak ve henüz karanlık çökmeden Travnik'e ulaştı.

Hüsrev Mehmet Paşa'nın ayrılışı Travnik'li Türkler için bir alarm işareti yerine geçti. Azledilmiş vezirin çarşının gazabından kurtulmak için gizlice kaçtığına şüphe yoktu. Fransız Konsolosu'nun ayrılanı yolcu ettiği de biliniyordu. Bu da kızgınlığı büsbütün arttırmıştı.

Bosna kasabalarının Türk çarşılarındaki ayaklanmaların ne demek olduğunu ve nasıl olduğunu bilmek için böyle bir şeyi yaşamak gereklidir.

Çarşı, yıllar boyunca sessiz ve barışçı bir hava içinde çalışır.

Can sıkıntısı içinde bir bitki hayatı yaşar, alış veriş eder ve hesaplar. Bir yılı ötekiyle karşılaştırır, ama buna rağmen bütün olayları takip eder, her şeye doğru yönelir, olup bitenlere dikkat eder, haberleri bir mal gibi satın alır ve onları fısıldayarak dükkândan dükkâna taşır, herhangi şahsi bir hüküm ve herhangi bir görüş belirtmesinden kaçınmaya gayret eder. Böylece yavaş yavaş ve farkedilmeden çarşının müşterek telakkisi teşekkül eder. Başlangıçta ancak kimin kasdedildiğini herkesin bildiği kısa jestler ve küfürlerle izhar edilen, genel ve sarih olmayan bir meyildir. Sonradan bu meyil, artık kimsenin dışında kalamayacağı bir kanaate tahavvül eder. Sonunda kesin çizgilerle çevresi çizilmiş, içe işlemiş, artık üzerinde konuşulmasından vazgeçilen ve ancak bundan sonra hareket ve işle ifade edilen bir kanaat haline gelecektir.

Bu inancın yayılması ve teşekkülü ile, çarşı, şimdilik ancak fısıldaşıyor, hazırlanıyor, oğul verme saatini bekleyen bir arı kovanı gibi uğulduyordu. Çarşı ayaklanmalarının mutat verimsiz ve körü körüne mantığını kavramaya çalışmak imkânsızdır. Ama bunların da kendi geleneklerine ve içgüdülerine dayanan, kendilerine has göze görünmez bir teknikleri olduğu gibi, kendine has bir mantığı da vardır. Dışarıdan ancak bu ayaklanmaların nasıl koptuğu, şahlandığı ve söndüğü görülebilir.

Günün birinde tıpkı gün doğuyormuşçasına ve daha önce birçoklarında olduğu gibi başladı, kasabanın yıllardan beri süren uykulu sessizliği çatladı. Dükkân kepenkleri takırdıyor, dükkânların ve depoların kapıları ve kol demirleri boğuk boğuk gümlüyordu. Çarşıdaki dükkân sahipleri, hiç kıpırdamadan, sessizce, düzenli ve temiz, peykeleri üzerinde diz çöküp hizmete hazır, aynı zamanda mağrur, şalvarlarında kıymetli şal kuşakları, kordon ve şerit işlemeli yelekleri ve çizgili ceketleri ile yıllardan beri oturdukları yerlerinden sıçradılar. Yerlerinden sıçrayarak yaptıkları bu taassup hareketi için, kapıları ve dükkân kepenklerinin sağır eden vuruluşları kadar, bütün kasaba ve çevresinde bir ok hızı ile şu haberin yayılması yetmişti: .

- Çarşı kapanıyor!

Bunlar meşum ve çok ağır basan sözlerdi ve anlamı herkes için açıktı.

Kadınlar ve hastalıklı kimseler mahzenlere iniyorlardı. Çarşının muteber tüccarları, savunmaya hazır ve zaruret halinde kapılarının eşiğinde ölmek için evlerine çekiliyorlardı. Kahvehanelerden ve uzak mahallelerden, kaybedecek hiçbir şeyleri olmayan ve böyle kargaşalık ve değişikliklerde, hiç olmazsa bir parça bir şeyler kazanan küçük adamlar kalabalığı sel gibi akıyordu. (Zira şu dünya üzerindeki bütün hareketler ve kargaşalıklarda olduğu gibi, burada da harekete başlatan ve yürüten bir grupla, prensipleri gerçekleştiren ve uygulayan bir ikinci grup vardır.) Kitlenin başında, nereden geldikleri bilinmeyen bir veya iki kışkırtıcı önder geliyordu. Bunlar, o zamana kadar kimsenin tanımadığı veya farkında olmadığı, ayaklanma yatıştıktan sonra da tekrar içinden çıkıp geldikleri kenar mahallelerin adı sanı belirsiz fakirliği içinde kaybolacak veya ömürlerini harcamaya mahkûm olan herhangi bir hapishaneye düşecek olan pazar çığırtkanları, belalılar, hoşnutsuzlar, ayak takımı güruhu ve acayip kılıklı mahut kimselerdi.

Bütün bunlar, neden sonra ve ne zaman ve nerede kesileceği bilinmeden, iki, üç veya beş gün kadar devam ediyor, az veya çok bir şeyler tahrip edilinceye veya ateşe verilinceye, kan akıncaya veya ayaklanmanın azgınlığı dininceye ve kendiliğinden tavsayıncaya kadar sürüyordu.

Sonradan dükkânlar birbiri peşine tekrar açılıyor, ayak takımı geri çekiliyor ve çarşının tüccarları işlerinin başına geçiyor, utanmış ve uykusuzluktan yorgun düşmüş, ciddi ve solgun, hayatlarına alışmış düzenle devam ediyorlardı.

İşte bu, bizim kasabalarımızdaki bir ayaklanmanın kaynakları, gelişmesi ve sonunun belli başlı vasıflarıyla bir tasviridir.

Bu meselede de böyle oldu. Bosna'nın bütün seçkin beyleri gibi Travnik'in çarşısı da, yıllar boyunca Selim III'ün Türk Devleti'ni, modern Avrupalı hayatının istek ve ihtiyaçlarına uygun düşecek yeni esaslara oturtmak yolundaki teşebbüslerini takip etmişti. Sultanın bu gayretlerine karşı duydukları nef-

ret ve güvensizliği gizlememişler ve bunu İstanbul'a birçok defalar başvurarak bildirdikleri kadar, aynı zamanda sultanın buradaki vekili, Travnik vezirine de ifade etmişlerdi. Onlar için şu cihet açıktı: Bu reformlar, ancak kendilerine devleti mezara gömmek ve onu içinden parçalamak fırsatı verilen yabancıların işlerine yaradı. Bu soy reformların İslâm alemi için en son muhasebede, onlardan her birisinin dinini, servetini, ailesinin mahvını ve bu dünyadaki hayatı kadar, öteki dünyadakinin de mahvedilmesi, hem de ebedi lanete mahkûm olmaları anlamına geldiğini belirtiyorlardı.

Vezirin güya mahalli durumu teftiş etmek ve savaş hazırlıklarını kontrol etmek niyetiyle Drina boylarına, Sırbistan sınırlarına gitmiş bulunduğu duyulunca, halkın gazabının patlamasından önce daima kendisini gösteren o şüpheli sessizlik beliriyordu. Ve bir yabancı için anlaşılmaz bir şey olan o fısıltılar ve çok şeyler ifade eden bakışlarla "anlaşma"lar hemen başladı. Ayaklanma hazırlanıyor ve saatini bekliyordu.

César d'Avenat, yamak ve güvenilir bir kimse olarak hizmetlerine, Brko (palabıyık) diye tanınan, Mehmet adında, geniş omuzlu, Bosna Hersekli birisini almıştı. Yabancı konsolosluklarda çalışanların hepsinden yerli Türkler nefret ederlerdi. Fakat bu Mehmet dediklerinin durumu büsbütün başka idi. Mehmet kışın, Belgratlı, genç ve güzel bir Türk kızı ile evlenmiş, Travnik'e ailesini yanını alıp getirmişti. Bu kadın, daha önceleri Belgrat'ta, Dorçol'da bir ayak meyhanesi işleten Bekri Mustafa adında birisiyle evlenmişti. Hepsi Travnik'li Türklerden olan dört şahit, Bekri Mustafa'nın ayyaşlığının neticesi olarak öldüğüne ve karısının da serbest olduğuna yeminle şahitlik ettiler. Bunun üzerine, kadı, onu Mehmet'le evlendirdi.

Tam da vezirin kasabayı terk ettiği sıralarda, Bekri Mustafa, Travnik'de ortaya çıkıverdi. Pek ölü değildi, ama ölü gibi içmişti, hem de üstelik dipdiriydi ve karısını da geri istiyordu. Kadı, önce onu ret etti. Zira sarhoştu ve hiçbir evrakı da yoktu. Kahvehane sahibi, onun Belgrat'la Travnik arasındaki yolu on bir günde aşabildiğini, kar fırtınaları ve bu korkunç soğuklarda dayanabilmek için içtiği rakılar yüzünden şimdi bütün

isteğine rağmen, kendini toparlayamadığını anlattı. Yalnız hakkını arıyordu: Hileyle ve yalanla elinden alınan karısını geriye vermesini istiyordu.

İşin içine çarşı da burnunu soktu, hepsi de bu işte, nefret ettikleri Mehmet'ten efendisi sayın Bay d'Avenat'dan ve üstelik konsolos ve konsolosluktan öç alacak bir fırsat ele geçirdiklerini sezdiler. Hepsi de namuslu bir Müslümanın hakkının korunmasında ve bir yabancıya ve onun ücretli adamına karşı mücadelesinde ona yardımcı olmayı kendileri için vazife saydılar. Bu şiddetli soğuklarda paltosuz ve sağlam bir ayakkabı giymeden gelmiş, çırılçıplak ve kendini rakıyla ısıtan ve soğanla yaşatmak zorunda kalan Bekri Mustafa'nın üzerine sıcak elbiseler yığıldı, yemek ve içkiyle ağırlandı ve bütün çarşı tarafından şımartıldı. Hatta birisi de ona, vekarla taşıdığı, tüyleri dökülmüş tilki yakalı bir palto hediye etti. Halkın yardımseverliğinin ve teveccühünün bayrağını taşırmış gibi hıçkırarak ve gözlerini kırparak dükkândan dükkâna dolaşıyor ve önüne her gelenden, hakkını, gittikçe daha yükselen bir sesle ve ısrarla istiyordu. Aslına bakılırsa, bunun pek bir faydası da olmuyordu. Hem de artık hakkının savunmasına da pek ihtiyacı kalmamıştı: Çarşı, işlerini ellerine almıştı.

Kadı, sarhoş herifin boş sözlerine dayanarak, karısını geri verme hükmünü vermeyi kesin olarak ret edince, bütün çarşı ayağa kalktı. Uzun zamandır beklenen ayaklanma nihayet bir sebep bulmuştu ve artık açıkça patlayabilir ve engelsiz gelişebilirdi. Kış günleri, mutat üzere daima yazın veya sonbaharda geçen bu gibi meseleler için pek de uygun düşmemekle birlikte, hadise yine patlak verdi.

Hiçbir yabancı, yüksek dağların arasına saplanmış ve kaybolmuş, bu kasabalar halkının zaman zaman tutulduğu böylesine bir kitle histerisinin nasıl patlak vereceğini, ne kılıklara gireceğini ve ne kadar süreceğini tasavvur bile edemez. Hatta Doğu'yu bilse bile, Bosna'yı pek o kadar iyi tanımayan d'Avenat için bile, bu, bir parça yeniydi ve ona, geçici de olsa dertler hazırladı. Daville ise ailesiyle birlikte konsolosluğa kapanmış ve başına gelebileceklerin en kötüsünü bekliyordu.

Bu kış günlerinden birinde öğleden bir saat önce, çarşı, görünmez, gizli bir işaret almış gibi kapılarını kapattı. Mağaza kepenkleri, kapılar ve kol demirleri güm güm ötüyordu. Yıldırımlı ve gök gürültülü bir yaz fırtınasının gürlemesi ve çatırdaması duyuluyor sanılırdı. Travnik'in dik yamaçlarının her yanından aşağı büyük bir gazapla bir taş lavları seli yuvarlanıyormuş, şehri ve içinde yaşayan bütün canlı varlıkları altına almakla tehdit ediyormuş gibiydi.

Hemen ardından gelen sessizlikle tek-tük silah sesleri ve vahşi bağırışlar işitildi. Ve ardından önce mırıltılar, sonra kulakları sağır eden bir gürültü altında bir yığın küçük adamlar, sokak serserileri ve haylaz delikanlılar toplanmaya başladılar. Sürünün sayısı iki veya üç yüze kadar yükselince önce çekingen ve yavaş, sonra çabuk ve kararlı bir şekilde Fransız Konsolosluğu'na doğru harekete geçtiler. Birisi sopasını sallıyor, diğerleri kollarını hareket ettiriyorlardı. Bağırmalarının çoğu Bekri Mustafa'nın karısını başkasıyla evlendiren kadıya isabet ediyor ve geriye kalanları da Selim'in reformlarına ve o zamanki vezire bağlı olarak tanınmış olan kimselere yöneliyordu.

Uzun bıyıklı, tamamıyla meçhul bir adam yüksek sesle bağırıyor, böyle heriflerin, gerçek imkân sahipleri artık başlarını kaldırmasınlar ve çocukları açlıktan gebersinler diye işleri bu kadar azıttıklarını iddia ediyordu. Kâfirlere hizmet eden, domuz eti yiyen lanet olası Mehmed'e ağır sözlerle ağız dolusu küfürler yağdırıyor ve kalabalığa onu derhal yakalamayı ve kadıyla birlikte aynı zincire vurulmayı teklif ediyordu. Bu kadı, imanlı Müslümanların karılarını çalıyor ve sonra onları önemsiz bir para karşılığı başkalarıyla çiftleştiriyordu ve gerçekte o kadı değil, tersine bir hain, herhangi bir Hıristiyan papazından daha kötü birisiydi. Evinde yüksek sesle tek bir kelimeyi hiçbir zaman söyleyememiş olan birisi, aslında aşağı çarşılı usta ve korkak bir terzi, sarı yüzlü bir adam, önce; bir müddet sakallı hatibi dikkatle dinledikten sonra birdenbire gözlerini açtı ve başını dikti ve kimsenin kendisinden bekleyemeyeceği bir kuvvetle, sanki uzun süren sükûtunun intikamını alıyormuşcasına boğuk bir feryatla bağırdı:

- Papaz kadıyı, Vranduk'a, kaleye, zindana!

Bu bağırış ötekileri de tahrik etti. Kadıya, vezire, konsolosluğa ve bilhassa Mehmet Brko'ya karşı bir hakaret ve küfür seli boşandı. Kendilerini ayaklanmaya hazırlamaları için biraz zamana ihtiyaçları olan mahçup ve korkak delikanlılar, kafa kafaya veriyor ve sanki karşılıklı birbirlerine danışıyorlarmış gibi fısıldaşıyorlar, sonra, birden hızlanıyorlar, sanki şarkıya başlamak isterlermiş gibi heyecanla başlarını kaldırıyorlar, uzun zaman düşünüp taşındıkları savaş naralarını salıveriyorlardı. Bunun üzerine, heyecandan ve utançtan kıpkırmızı kesilmiş kalabalık, mırıldanma veya takdir kazanan kendi bağırmalarının kuvvetli veya zayıf yankılarını dinliyorlardı. Böylece biri ötekisini ateşliyor, gittikçe kızışıyorlar, herkes isyan çerçevesinde gürültü çıkarmanın, istediğini yapmanın, sonunda içinde kendini ezen ve azap veren her şeyi bağırma hürriyetinin verdiği mutluluk duygusuyla, gittikçe daha çok sarhoş oluyordu.

Böylesine bir Travnik sokak ayaklanmasının ne manaya geldiğini ve ne yolda gelişmesi beklenebileceğini çok iyi bilen ve konsolosluğa karşı olan sorumluluğunu da gözden uzak tutmayan Süleyman Paşa Skopljak, böyle durumlarda yapılabilecek hareketlerin en akıllıcasını yaptı. Konsolosluk hademisi Mehmed'i tevkif etti ve kaledeki zindana attı.

Konsolosluğun önüne akmış bulunan yığın, binaların çevresindeki büyük bahçe ve geniş avlu, evi taşlamalarına engel olduğu için hiddetten kaynaşıyordu. Ayak takımı, ne edeceğini daha düşünürken, içlerinden birisi, Mehmet Brko'nun yan sokaklardan kaleye götürüldüğünü bağırdı. Ayak takımı derhal dağ yoluna döndü ve koşar adım kalenin önündeki köprüye ulaştılar. adam çoktan getirilmiş ve büyük demir kapı da ardından kapanmıştı. Şimdi hepsi büyük bir şaşkınlığa düşmüşlerdi. Çoğunluk türküler çağırarak kasabaya geri döndü, fakat içlerinden birkaçı duvarların önünde bir süre daha durdular. Giriş kapısının üstündeki pencerelere sanki bir şey bekliyorlarmış gibi baktılar ve gürültü ederek tevkif edilmiş olan Mehmed'e en ağır cezaların verilmesini ve işkencelerin yapılmasını istediler.

Bir fırtına tarafından boşaltılmış durumda bulunan çarşıyı, Mehmed'in tevkifi ile ancak yarı yarıya tatmin edilmiş olan kalabalığın homurtuları ve bağırışları doldurdu. Bu gürültü de birdenbire kesildi. Durakladılar, birbirlerine şaşkın şaşkın baktılar ve karşılıklı birbirlerine seslendiler, merakla başlarını her tarafa çevirdiler. Kalabalık artık can sıkıntısı ve yorgunluğun o derecesine gelmişti ki, zalimane ve kanlı veya iyilikçi ve şakacı olsun, her şey değişiklik ve meşguliyeti kabul edecek durumdaydı. Nihayet bakışları, Fransız Konsolosluğu'nu çarşıya bağlayan yola dikilmiş kaldı.

Oradan doğru, aralarına sıkıştığı kalabalığın ortasında, d'Avenat, doru ve yüksek Arap kısrağına binmiş geliyordu. Gala üniformasını giymiş ve silahlanmıştı, hepsi onun meydanda duruşuna hayranlıkla bakarak durakladılar ve d'Avenat'nın sanki peşinden bir süvari kıtası geliyormuş gibi, tasasız ve sessiz at sürüsünü seyrettiler. Halktan bir tek kişi bile rastgele bağırsaydı, ardından hepsi büyük bir feryat koparacaklar, gürültü ve itişip kakışma olacak ve taşlar da uçuşacaktı. Halk, tıpkı bir sel gibi atı ve binicisini yutmuştu. Fakat her biri şimdi, cesur konsolosluk tercümanının nereye gitmek istediğini ve niyetinin ne olduğunu anlamak istiyorlardı. Ve ancak ondan sonra haykırışmalara ve harekete bir karar vereceklerdi. Böylece hiç kimsenin bağırmadığı ve kalabalığın birleşik bir arzu ve belli bir hedef gözetmeden orada durup beklediği bir durum oldu. Fakat d'Avenat, ancak bir Levantenin yapabileceği ölçüde yüksek sesle ve pervasızlıkla, bir sığır sürüsünü toparlamış gibi, bazen sağma, bazen soluna eğilerek gümbürdedi. Ölü gibi sapsarı kesilmişti ve ağzı sanki bir kulağından ötekine kadar açılıp yırtılmıştı:

- Fransız İmparatorluğu konsolosluğuna dokunmayı aklınıza getirdiğinize göre sizi herhalde zehirli örümcek sokmuş olacak.

Diye bağırdı ve en yakınında duranın gözlerine keskin bakışlarını dikti, sonra devam etti:

- Böyle bir şey mümkün müdür? Bize karşı olmanız, en iyi dostlarınıza karşı ayaklanmanız? O zaman sizden ancak, aklı-

nı Bosna rakısında boğmuş diye bahsedilebilir. O halde siz yeni sultanla Fransız İmparatoru'nun büyük bir dostlukla birbirlerine bağlandıklarını ve herkesin Fransız Konsolosu'na dikkat ve saygı göstermesi ve onu bir devlet misafiri olarak ağırlaması hususunda İstanbul'dan çoktan emir geldiğini bilmiyorsunuz?

Kalabalıktan birisi kendi kendine anlaşılmaz bir şey mırıldandı, fakat kimse aldırmadı. Bu da d'Avenat'nın işine yaradı. Tek-tük seslerin geldiği tarafa doğru döndü ve sanki diğer dinleyiciler d'Avenat'nın tarafındaymışlar ve onların adına konuşuyormuş gibi yalnız bu sözcüye hitap etti:

- Ne dedin? Nasıl? Hükümdarların kendi aralarında kararlaştırdıkları ve düzene koydukları şeyleri bulandırmak ve mahvetmek mi istiyorsun? Pekâlâ, bakalım sonra kim bu barışçı milleti felakete sürükleyecekmiş! Şunu iyice bilin: Sultan böyle bir şeye katiyen tahammül edemez, eğer bizim konsolosumuzun kılına bile dokunulacak olursa, bütün Bosna'yı yakıp yerle bir etmeye hazırdır. Beşikteki çocuklar bile bundan kurtulamayacaklar.

Birkaç ses tekrar mırıldanacak oldu, ama tek-tük ve bir kuyudan geliyormuş gibi boğuk bir sesle. Artık kendisine hiçbir şey yapılamaz tesiri uyandıran atlının önünde halk açıldı. O da böylece bütün çarşıyı baştan başa geçti. Şimdi Süleyman Paşa'ya gideceğini ve ona, burada asıl efendinin kim olduğunu soracağını ve bunun sonrasını düşünmeyi de kendilerine bırakacağını, birçoklarının bu işe girdiklerine pişman olacaklarını, en yüksek makamların emirlerine karşı gelmek yüzünden takibata uğrayacaklarını hiddetle bağırıyordu.

Ve d'Avenat köprüyü geçip kayboldu. Kalabalık arasında açılmış bulunan aralık onun ardından kapandı. Ayak takımı üzerinde hiç olmazsa bir dakika için zafer kazanılmış ve dizginlenmişti. Ama şimdi bu imansız kâfiri neden dolayı serbestçe ve utanmadan aralarından geçmeye bıraktıklarını ve niçin onu tıpkı bir tahtakurusu gibi ezivermediklerini birbirlerine soruyorlardı. Fakat artık çok geçti. Fırsat elden kaçırılmıştı. İlk hamle kaçırılmış ve boşa gitmişti, halk şaşkın, hedefsiz ve

başıboş geride kalmıştı. Şimdi her şeye yeni baştan başlamak lazım geliyordu.

Kitlenin şaşkınlığından ve bir dakikalık ürkekliğinden faydalanarak, d'Avenat, aynı şekilde cesaret ve kolaylıkla konsolosluğa döndü. Şimdi artık bağırmıyor, tersine yalnız araştırırcasına etrafına bakıyor, konaktaki işlerini yoluna koymuş ve artık insanların başına neler geleceğini tam manasıyla bilen bir kimse gibi başına manalı manalı ve tehdit ederek sallıyordu.

Gerçekte d'Avenat'nın, Süleyman Paşa ile, aynı şekilde bir parça sertçe ve yukarıdan aşağı konuşması hiçbir başarı sağlayamamıştı. Vezirin kaymakamı, d'Avenat'nın tehditlerinden olduğu kadar, Travnik sokak ayaklanmasından da afallamış, hatta dehşete bile düşmüştü. Travnik kışını kendi açısından vezire karşı savunduğu ve onun hiçbir zaman bir bedbahtlık olmadığı, aksine Tanrı'nın bir nimeti olduğu görüşünü nasıl savunduysa, şimdi de ayaklanma üzerinde aynı mütalaayı izhar ediyordu. Bütün bunlardan hiçbir şey çıkmayacağını Daville'e temin ediyordu. Ayak takımı ayaklanmıştı. Buralarda böyle şeyler zaman zaman olurdu. Önce bağırışmalar ve çağırışmalar duyulur, fakat sonra her şey yeniden sükûnete kavuşurdu ve bu bağırışmalar yüzünden henüz hiç kimse ölmemişti. Hiçbir kimse de konsolosluğa dokunmaya cesaret edemeyecekti. Uşak Mehmed'in meselesine gelince, o da şeriat kanunlarına tâbiydi. Bu iş tahkik edilecekti. Adamın suçlu olduğu ispat edilirse, cezasına katlanmalı ve kadını geri vermeliydi. Kanunun elinde bulunduğundan, başına da hiçbir kaza gelmedi. Geriye kalan her şey eskisi gibi, düzeninde ve yerli yerinde kalıyordu.

Süleyman Paşa, yavaş konuşması ve kırık dökük Türkçesi, kötü telaffuzu, zor anlaşılır bir taşra şivesiyle anlatarak, Daville'e bu haberi gönderiyordu. D'Avenat'ya gelince, tercüman onun ağzından her ne kadar fazla laf almak istese de, paşa, ayrıntılar üzerinde durmak istemiyordu. Tıpkı kendi hizmetçilerine yaptığı gibi, onu da şu sözlerle yol vermişti:

- İşte böyle! Sana ne söylediğime iyi kulak ver ve hepsini saygı değer konsolos hazretlerine olduğu gibi çevir.

Fakat ayaklanma gittikçe genişliyordu. Ne d'Avenat'nın ataklığı, ne de Süleyman Paşa'nın olayları alaturka yoldan örtbas etmesi ve güzel renklere boyaması bir işe yaradı.

Aynı günün ikindi vaktinde, ilkinden daha büyük, daha dizginsiz bir kalabalık yukarı mahallelerden aşağıya doğru aktı ve henüz yarı delikanlı çağındaki oğlanların bağırışları ve şamataları çarşıya boşaldı. Geceleyin de şüpheli gölgeler konsolosluk binasına yaklaştılar. Köpekler durmadan havlıyorlar ve konsolosluğun uşakları nöbet bekliyorlardı. Ertesi günü, serserilerin binayı ateşe vermekte kullanmak istedikleri kenevir sapları ve katrandan yapılmış kundakları bulup çıkardılar.

Ondan sonraki gün, d'Avenat, aynı korkusuzlukla, kaleye kapatılmış olan uşağı görmeye müsaade istedi ve başarı kazandı. Onu, ölüm namzetlerini attıkları, kuyu denilen, karanlık bir hücrede zincirlenmiş olarak buldu. Delikanlı, gerçekten de canlıdan çok ölü durumundaydı. Zira, tevkifinin gerçek sebebini bilmeyen müteselllim, "bir güvenlik tedbiri olarak", ona, yüz sopayı saydırmıştı. D'Avenat, zavallı adamı tahliye ettirememişti. Fakat bekçilere rüşvet vermenin ve delikanlının zincirlerini hafifletip gevşettirmenin çare ve yolunu bulmuştu.

Daville'nin büyük sıkıntılarına ek olarak, tam da bugünlerde, Split'ten İstanbul'a gitmek üzere iki Fransız subayı çıkıp gelmişti. Subayların gönderilmelerinin, artık çoktan beridir yalnız lüzumsuz değil, hatta zararlı bile görüldüğünün bilinmesine ve Daville'in aylardan beri amirlerine, artık kimsenin gönderilmemesini veya hiç olmazsa kimsenin Bosna yoluyla harekete geçirilmemesini, zira bu şahısların ortalıkta görünmelerinin halk üzerinde yalnız nefret ve güvensizlik doğurduğunu açıklayıp rica etmesine rağmen, artık çoktan eskimiş bir emre dayanılarak, hâlâ da durmadan ikişer üçer subayın yola çıkarılmaları sürüp gidiyordu.

Ayaklanma, iki subayı da, diğerleri gibi konsolosluk binasına kapamıştı. Fakat mağrur, sabırsız ve pek az ihtiyatlı olan subaylar, ayaklanmaya rağmen, hemen ilk günü şehrin çevresinde atla dolaşmaya kalkıştılar.

Konsolosluğu bir parça arkalarında bırakıp da mahalleye gelmişlerdi ki, arkalarından kar topları uçuşmaya başladı. Sokak bıçkınları süvarilerin arkalarından koşuyor, durmadan kar toplarını yağdırıyorlardı. Oğlanlar, bütün kapılardan yüzleri kıpkırmızı dışarıya fırlıyorlar, birbirlerine kışkırtıyor ve bağırışıyorlardı:

- Bak, gâvura hele! Vurun ha!
- Vurun kâfire!
- Ya paranı, ya canını, seni gâvur köpeği!

Subaylar, çapkınların çeşmeye koşup ağır çeksin diye kar toplarını nasıl ıslattıklarını gördüler; büyük bir şaşkınlığa düşmüşlerdi. Ne atlarını mahmuzlayıp kurtulmaya, ne çocuklarla kapışmaya, ne de bu yabani eşek şakasına sessizce katlanmaya karar verebiliyorlardı. Böylece burunlarından soluyarak ve utanarak konsolosluğa döndüler.

Çarşı tarafından ayak takımının bağırışmaları aksederken, onlardan biri, bir piyade binbaşısı, konsolosluğun duvarları içine kapanmış, Split'deki kumandanına raporunu yazıyordu:

"Bereket versin, her tarafta kar vardı. Yoksa bu vahşiler bize taş ve pislik yağdırıyorlardı. Hiddet ve utancımdan içim içime sığmıyordu ve durumumuz bütün gülünçlüğü ile dayanılmaz bir hale gelince, kamçımla bu bıçkınların arasına atıldım, bir an için birbirlerinden ayrıldılar, fakat yine hemen toplandılar ve bizi daha da büyük bir şamatayla takip ettiler. Çok güçlükle tekrar kasabaya ulaştık. Konsolosun tercümanı, savurduğum kamçıların çocuklardan hiçbirisine rastlayamayışının bir talih eseri olduğunu, yoksa ana-babalarının, bizden öçlerini, ancak ölümle çıkaracaklarını açıkladı. Buranın büyükleri, kışkırtıp üzerimize saldırdıkları, kötü terbiye verilmiş çocuklarından daha iyi değillerdi."

Daville, subaylara, olup bitenleri açıklamaya elinden geldiği kadar gayret etti, fakat yurttaşlarının başlarına gelenin de, kendi iktidarsızlığı ve düşkünlüğünün açık bir örneği oluşu gerçeği, içini bir kurt gibi oymaktaydı.

Üçüncü günü, çarşı, dükkânlarını açtı. Tüccarlar birbiri peşine geriye döndüler. dükkân kepenklerini takırdattılar, yerle-

rine oturdular ve alış verişe giriştiler. Hepsi de yaşadıkları o geceden sonra bir parça sararmış ve utanmış, eskisinden daha ciddi ve daha kasılmış bir durumdaydılar.

Bu durum, ayaklanmanın yatıştığını gösteriyordu. Daha henüz aylaklar ve sokak çocukları, kenar mahallelerden çarşıya iniyorlar ve ötede beride, soğuktan kütük gibi olmuş ellerini durmadan hohlayarak, kasabada sürtüp duruyorlardı. Arada sırada içlerinden biri, birisine karşı bir söz ortaya atarak kışkırtıyor, fakat bu bağırışlara katılan hiç kimse çıkmıyordu. Konsolosluktan, d'Avenat'dan ve tehditlerle ve kar topları ile korkutucu bombardımanlara tutulan en gerekli hizmetçilerden başka, henüz kimse dışarıya çıkmıyordu. Fakat isyan tabiî bir şekilde sonuna yaklaşmıştı. Halkın kendisini ve Travnik'teki varlığını nasıl telakki ettiği, Fransız Konsolosu'na gösterilmişti. D'Avenat'nın, herkesin nefretini üzerine çekmiş bulunan bir adamı cezalandırmıştı. Karısı elinden alınmış, ama Bekri Mustafa'ya da verilmemiş, ailesine gönderilmişti. Bekri Mustafa da artık çarşı için birdenbire anlamını kaybetmişti. Kimse başını çevirip bakmıyordu bile. Halk yeniden aklını başına toplamış, ötede beride serserilik eden, bu ayyaşın aslında kim olduğunu ve burada ne aradığını soruşturmaya başlamıştı. Kimse artık onu dükkânının eşiğine bile yaklaşmaya bırakmıyor, mangalında ısınmasına izin vermiyordu. Daha birkaç gün kasabanın çevresinde sürttü durdu, halkın kendisine ilk duygu coşkunlukları sırasında hediye ettiği elbiseleri, peyderpey, rakı karşılığında sattı ve bir daha görünmemek üzere Travnik'ten kayboldu.

Böylece ayaklanma sona ermiş oldu. Fakat konsolosluğun savaşmak zorunda kaldığı zorluklar da eksilmedi, aksine çoğaldılar. Daville her adımında yeni engellere tosluyordu. Nihayet Mehmet Brko da zindandan salıverildi. Fakat dayak cezası belini bükmüş ve karısının kaybı da, acıdan onu ezip bitirmişti. Üstelik Süleyman Paşa, Daville'in sert protestoları üzerine, mütesellime, delikanlının hapsedilmesi, Fransızlara karşı rahatsız edici mümayişler kadar konsolosluk binasına taş atılmış olması için de, Daville'e gidip af dilemesi hususunda emir ver-

mişti. Yalnız dik kafalı, mağrur ihtiyar, imansız bir konsolosun ayağına gidip af dileyeceğine, vazifesinden istifa etmesinin ve gerekirse, kellesini bile vermesinin daha ehven olacağını kati olarak bildirmişti. Ve bu iş öylece kaldı.

Mehmet Brko olaya bütün konsolosluk hizmetçilerini fena halde korkutmuştu. Sokakta nefretle dolu bakışlarla karşılaşıyorlardı. Tüccarlar bunlara bir şey satmak istemiyorlardı. Mevkii ile çok böbürlenen Arnavut Kavas Hüseyin, hiddetten sapsarı kesilmiş, çarşı boyunca dolaşıyor, dükkânların önünde duruyor, ama bir şey satın almak istedikçe, Osmanlılar kaşlarını çatarak tezgâhları ardından, bulunmadığını söylüyorlardı. Çok kere istenilen mal gözlerinin önünde, el değebilecek kadar yakında asılı duruyordu. Tüccarın dikkati buna çekilince, ya ihmalci bir tavırla satılmış olduğu cevabını veriyor veyahut şöyle söylüyordu:

- Eğer yoktur diyorsam, burada yok demektir. Senin için bu mal yoktur. Gerekli mallar sonradan Katolikler ve Yahudilerden tedarik ediliyordu.

Daville, kendisine ve konsolosluğa karşı duyulan nefret ve kinin günden güne geliştiğini hissediyordu. Bu nefretin, kendisini günün birinde Travnik'ten nasıl süpüreceğini görüyormuş gibi oluyordu. Bu nefret, onu uykularından ediyor, irade gücünü felce uğratıyor ve her kararını daha nüve halindeyken boğuyordu. Bütün konsolosluk hizmet personeli kendilerini, kudretsiz, takip edilmiş ve kin dalgalarına maruz kalmış bir durumda hissediyorlardı. Doğuştan gelen utanma duyguları ve iyi kalpli efendilerine karşı duydukları bağlılık, konsoloslukta böylesine lanetlenmiş hizmetlerinden ayrılmaktan onları ancak alıkoyabiliyordu. D'Avenat, tek başına hiç sarsılmayan ve yanılmayan kabalığını muhafaza ediyordu. Çevresinden kopmuş olan Travnik Konsolosluğu'nun etrafında gitgide daha yoğunlaşan nefret ve kin, onu ne şaşırtıyor, ne de korkutabiliyordu. O, gerçek iktidar sahiplerinin küçük bir çevresine münhasır kalmak üzere, hiçbir engel tanımadan yaltaklanmanın, ama geriye kalanların hepsine şiddet ve hakaretle muamele etmenin gerekli olduğu, zira Müslümanların ancak korkusu

olmayan ve kendilerinden daha kuvvetli kimselerden korkup çekindikleri üzerindeki eski temel görüşüne hiç yanılmadan sadık kalmıştı. Böylesine insanlık dışı bir yaşantı, d'Avenat'nın ideallerine ve alışkanlıklarına tamamıyla uygun düşüyordu.

IX

Son ayın olaylarının kendisini zorladığı gayretlerden iyice yıpranmış, Paris'teki Bakanlığın, Split, General Marmont'un ve İstanbul'daki Büyükelçinin dar anlayışları, süreksiz ve arkası gelmeyen desteklemelerinden şaşırmış, Travnik'li Müslümanların her adımını ve Fransızlardan gelen her davranışı takip eden kindarlık ve kuşkuculuklarından yılmış bulunan Daville, Mehmet Paşa'nın ayrılışından beri gittikçe artan bir ıstırap içindeydi. Bir kenara atılmış ve kuşkulu, her şeyi özel bir ışık altında görmeye ve her şeye alışılmamış bir açıdan bakmaya başladı. Her şey gözlerinde, aslında olduğundan daha büyük görünüyor, fevkalade önemli bir anlam kazanıyor, ağır ve düzeltilmez, hemen hemen trajik bir haldeymiş gibi görünüyordu. Eski vezirin, "Fransa'nın dostu"nun azledilişinde, yalnız şahsi bir yenilgisini değil, aksine Fransa'nın İstanbul üzerindeki önemsiz nüfuzunu ve devlet politikasının büyük çaptaki başarısızlığını da görmekteydi.

Rahatsız edici olduğu bu kadar aşikâr olan, kimsenin almak istemediği böyle bir vazifeyi kabul ettiğinden dolayı içinden pişman oluyordu. Her şeyden önce, ailesini buraya getirtmiş olduğundan dolayı büyük bir pişmanlık duyuyordu. Aldandığını ve aldatıldığını ve burada, bütün aşikârlığı ile kendi itibarını da, karısı ve çocuklarının sağlıklarını da harap etmekte olduğunu görüyordu. Kendini her adımında daha aciz ve çaresiz bir durumda hissediyor ve bundan dolayı da gelecekten daha hayırlı ve daha teselli verici hiçbir şey beklemiyordu.

Yeni vezir üzerinde şimdiye kadar işittiği ve elde edebildiği bütün bilgiler, onu huzursuz ediyor ve korkutuyordu. İbrahim Halimi Paşa da, Selim III'ün adamlarından biriydi. Hatta bir

müddet onun sadrazamlığını da yapmıştı. Ama şahsen onun reformlarını pek çok beğenmiş olanlardan biri de değildi. Ve üstelik Fransızların özellikle dostu da hiç değildi. Selim'e karşı şartsız, tam bir şekilde bağlılığını herkes biliyordu. Bu da onun üzerinde bilinen tek şeydi. Selim'in düşüşü, onu, görünüşe göre, canlıdan çok bir ölü haline getirmiş, Sultan Mustafa'nın yeni rejimi onu tıpkı bir ceset gibi göz önünden uzaklaştırmış, önce Selanik'e vali etmiş ve hemen ardından Bosna'ya yollamışlardı. Söylentilere göre, seçkin bir aileden gelen, ortalama istidatlara sahip, üzerinden henüz pek az bir zaman geçmiş bulunan tahttan indirilişin tesiriyle hâlâ kendine gelememiş, kendisi için düşünülmüş mevkide de kıskanılacak bir yanı bulunmayan, acınacak durumda bir adamdı. Yılan balığı gibi kaygan ve onurlu Mehmet Paşa ölçüsünde birisi hakkından gelemedikten sonra, Daville, böyle bir vezirden Fransa'nın hayrına ne bekleyebilir, kendisi için ne umabilirdi? Böylece Daville, yeni veziri, taşımakta olduğu azapların uzun zincirine, Bosna'daki vazifesine gelirken getireceği yeni bir azap halkası ekleyecek birisi olarak, endişe içinde bekliyordu.

İbrahim Paşa, mart başlarında kalabalık bir kafile ve eşya yüklü bir kervanla Travnik'e çıkıp geldi. Harem halkı İstanbul'da kalmıştı. Konağa iyice yerleştikten ve yol yorgunluğunu çıkardıktan sonra konsolosları merasimle huzuruna kabul etti.

Daville ilk olarak kabul edildi.

Merasim elbisesiyle kasabadan geçerken, bu sefer de tehditler ve hakaretlerden yakasını sıyıramadı: (Daville, genç kançılarını buna hatırlamıştı.) Fakat her şey ilk seferkinden daha ölçülü ve daha çok yumuşak geçti. Yüksek sesle söylenmiş birkaç küfür ve birkaç tehdit edici veya alaycı jest, halkın yabancı konsolosluk erkânına gösterdikleri nefretin tek-tük belirtileri idi. Daville, Avusturyalı rakibinin ertesi günkü kabul edilişinde, ayak takımının elinden kendisinden daha ucuza kurtulamadığını zevkle tespit etmişti.

Konaktaki merasim, eski vezirinkinde olduğu gibi geçmişti. Hediyeleri daha zengin, ağırlama ve ikramları haddinden aşırı buldu. Konsolosluğun kamçılarına kakım bir kürk, Daville'e

ise bu seferinde de bir zerduva kürkü bağışlanmıştı. Daville için hepsinden önemlisi, vezirin kendisiyle, ertesi günü Avusturya sefiriyle olan konuşmasından yarım saat daha fazla konuşmuş olmasıydı.

Diğer taraftan yeni vezir, yaratılışında olduğu kadar davranışlarıyla da, Daville için gerçekten bir sürpriz olmuştu. Yeni vezirin şahsında Mehmet Paşa'nın tamamıyla aksi yaratılışta birisini yollamakla, sanki talihi, konsolosa bir şaka yapmak istemişti. Birlikte çalışmaları daima başarılı olmasa bile, hiç olmazsa daha kolay ve daha dostça olabilecekti. (Tek başlarına kalmış konsoloslar, yalnız hükümetlerinin kendilerini terk ettiği ve rakiplerince takip edildikleri duygusuna meyilli olmakla kalmazlar, aksine kendilerinin, talihin özel bir kinle tamamıyla şahsi olarak uğraştığı kimselerden oldukları sanısına çok kolaylıkla kapılır ve inanırlar.) Genç, canlı, sevimli Gürcü yerine, Daville, artık divanda, hantal, hareketsiz, dış görüntüsü korku ve nefret uyandıran, soğuk bir Osmanlı ile karşılaşıyordu. Mehmet Paşa ile yapılan görüşmeler daima umulanı vermese bile, konsolosu her seferinde belirli bir canlılıkla doldurur ve ona çalışma zevki ve sonraki konuşmalara hazırlayıcı bir güç verirdi. İbrahim Paşa'yla yapılan her görüşme ise, Daville'e göründüğüne göre, karşısındakini güvensizliğe, kedere ve sakin bir umutsuzluğa düşürüyordu.

Hareket eden bir yıkıntıdan başka bir şey değildi bu vezir. Güzellik ve yücelikten yoksun bir yıkıntı.

Yeni vezirin şahsının, daha ilk karşılaşmasında konsolos üzerinde bıraktığı bu tesir gittikçe mahiyetini değiştirmişti.

Zamanın geçmesiyle, Daville, özel ve mesleki temaslarında İbrahim Paşa'ya alışmış, hatta onunla gerçek bir dostluk bile kurmuştu. Onun alışılmamış dış görünüşünün arkasında, kalp ve zekâya sahip bir insan saklı olduğunu, talihsizliğin peşini bırakmadığı ve kıskıvrak bağladığı bir insan olmakla birlikte, bağlı olduğu ırk ve sınıfının tanıdığı ve değer verdiği bütün asil hareket ve davranışları kabule hazır bulunduğunu da öğrenmek fırsatını buldu. Ama şimdi Daville, ilk etkiler ve algılara dayanarak, bir korkuluğu andıran, daha doğrusu çok lüks

giyinip kuşanmış, bura topraklarının çok fakir tarlalarına uygun düşmeyen hayali bir cennet kuşunun tamamıyla özel renkler ve kılığına bürünmüş olan yeni vezirle, gelecekteki ortak çalışmalarını karamsarlık içinde görüyordu.

Konakta hüküm süren insan kalabalığının içinde, Daville, diğer birçok yeni ve alışılmamış simaların farkına varıyordu. Şimdi artık Fransız Konsolosu'nun bütün hizmetlerini üzerine almış bulunan d'Avenat, bir zamanlar Mehmet Paşa zamanında olduğu gibi konağa serbestçe giremiyordu. Ama, buna karşılık, zaman geçtikçe, vezir ve önemli şahsiyetler, onların karşılıklı durumları ve en önemli işleri halledi tarzları üzerinde, bütün haberleri elde etmek için gerekli bağlantılar ve yollar bulmuştu.

Yaradılışından gelen bir hizmet çabasıyla, merak ve can sıkıntısından ve kısmen de raporlarını beğenerek okuduğu eski krallık devri sefirlerinin çalışma usullerini devam ettirmek eğiliminden gelen şuursuz bir arzu ile, Daville, vezirin özel hayatına, ev hayatının mahremiyetlerine sürekli olarak nüfuz etmeye gayret ediyordu. Eski diplomasinin reçetesine göre, nüfuzunu yürütmek, dilek ve görüşlerini daha iyi uygulayabilmek için "itimatnâmesini sunduğu hükümdarın mizacını, alışkanlıklarını, ihtiraslarını ve eğilimlerini" bulup çıkarmak istiyordu.

İstanbul'da bir elçilikte veya bir vezirin hizmetinde, kabiliyetlerine ve yüksek görüşlerine uygun veya kendisinin onlara uyabileceği bir mevkide bulunacağına, Bosna gibi vahşi bir yerde yaşamaktan daima şikâyet eden d'Avenat, bu konuda her şeyi öğrenmek ve daha fazlasını da haber almak hususunda biçilmiş kaftandı. Bu Levanten'in arsızlığı, bir doktorun titizliği ve bir Piyemonteli'nin keskin zekâsı ile her şeyi anlıyor, yalın ve gerçekçi bir davranışla en küçük parçalarına kadar her şeyi tam tamına gözleyip araştırıyor, konsolosun çok defa ilgilendiği ve hemen daima faydalandığı, fakat kendine de tiksinti ve azap veren ayrıntılarına varıncaya kadar, her şeyi gelip anlatıyordu.

Her iki vezir arasında hiçbir benzerlik bulunmadığı gibi, yardımcıları da birbirlerinden tamamıyla farklı idiler. Mehmet

Paşa'nın yanında bulunanlar esas itibarıyla daha genç kimselerdi. Hepsi de az veya çok askerlik mesleğinden geliyorlardı ve hepsi de muhakkak surette usta biniciler ve avcılardı. Onların arasında, iyilik ve kötülük yüzünden olsun, bedeni veya ruhî özellikleri itibarıyla olsun, diğerlerinden üstün gelen ve bilhassa göze çarpmış bulunan bir tek fevkalade şahsiyet bile mevcut değildi. Hepsi de orta kabiliyette, Mehmet Paşa'ya kayıtsız ve şartsız bir itaatle bağlı olan, otuz iki Memlûkünde olduğu gibi, birbirlerine aşağı yukarı benzeyen, birbirlerinin eşi boy bosları ve hiçbir şey söylemeyen yüzleriyle kukla teşiri bırakan, çevik ve çalışkan adamlardı.

İbrahim Paşa'nın "evi" ise büsbütün başka bir düzendeydi. Takımı daha kalabalık, çeşitli yüzler ve kişiliklerin bir halitası idi. Türklerin dünyasındaki sırların çoğunu bilen d'Avenat bile, bazen kendi kendine vezirin bu fevkalade acayip koleksiyonu nerelerden derleyip topladığını, gittiği her yere bunları peşinden neden sürüklediğini, bunları bir arada tutmaya nasıl olup da muvaffak olduğunu, şaşarak soruyordu. İbrahim Paşa, vezirlerin çoğunluğunda olduğu gibi, sonradan sivrilmiş ve soyu sopu belli olmayan bir insan değildi. Babası gibi büyükbabası da yüksek rütbeli ve zengin kimselerdi. Bu sebeptendir ki, ailesinin çevresinde, köleler, sığıntılar ve hizmetçiler, evlatlıklar, evlenme yoluyla yamananlar, akrabalık dereceleri asla tespit edilemeyen ve malum olmayan hısımlar, çanak yalayıcılar ve her soy aylaklardan derlenmiş büyük bir yığın toplanmıştı. Uzun ve değişik hayatı boyunca ve görevli bulunduğu sıralarda, bilhassa Selim III'ün sadrazamı iken, vezire, çeşitli ihtiyaçları için birçok insanlar hizmet etmişti. Bunların çoğunluğu, asıl görevleri çoktan bittiği halde, ondan ayrılmadılar ve vezire "eski bir gemiye midyelerin yapışması" gibi yapıştılar ve ondan sonra da vezirin talihine, daha doğrusunu söylemek gerekirse, mutfağına ve kasasına bağlandılar. Bunların arasında genç, hiçbir meslekleri bulunmayan, sapasağlam aylaklar da vardı. Hatta bunlardan bazıları İbrahim Paşa'nın "evi"nde doğmuşlardı. Zira babaları bu sıralarda hizmette idi. Orada büyümüşler, göze çarpar bir sebep, varlıklarına ciddi bir ihtiyaç ol-

madığı halde, bütün ömürlerini orada geçirmişlerdi. Bütün bunlardan başka avluda, oradan oraya sırnaşık asalaklar ve basit dilenci dervişler de dolaşmaktaydılar.

Kısacası, d'Avenat, Daville'e rapor ederken yeni vezirin konağını arsız bir kahkaha ile "Hayaletler Müzesi" olarak isimlendirmekle pek o kadar mübalağa etmiş olmuyordu. Vezir, bütün bu adamları itirazsız kabul ediyor, onlara katlanıyor, onları peşinde ve hatalarına ve iç çekişmelerine ve çatışmalarına, kıskançlıklarına ve tepişmelerine batıl bir inanışla tahammül ediyordu.

Daha yüksek görevlerde bulunanlar ve gerçekten çalışanların çoğu da şahsına has insanlarda ve pek nadir olarak aralarında basit kimseler vardı.

Bunların arasında, önemi ve devlet işlerindeki nüfuzu bakımından vezirin defterdarı Tahir Bey, İbrahim Paşa'nın güvenilir adamı ve bütün işlerde mahrem müşaviri olarak en başta yer almaktaydı. Hastalıklı ve kimselere benzemez, fakat asil ve az bulunur zekâda bir adamdı. Konakta olduğu gibi, şehirde de, onun üzerindeki görüşler ikiye ayrılıyordu, ama Tahir Bey'in, konağın beyni ve vezirin "sağ eli ve kalemi" olduğunda kimsenin şüphesi yoktu. Ve bu hususta Travnik'lilerle konsoloslar birleşiyorlardı.

Yüksek rütbeli her Osmanlıda olduğu gibi, onun şöhreti de yol boyunca biçimini değiştirerek ve mübalağa edilerek buralara kadar ulaşmıştı. Kalabalık oldukları kadar kıskanç da olan Travnik'li Müslüman uleması, kin ve garazlarından dudaklarını ısırıyorlar ve kendilerini Tahir Bey'in de eninde sonunda ancak bir insan olduğunu, bizim hakkımızda bir şey söyleyebilecek ve karar verebilecek biricik ve yalnız başına Tanrı'dan başka kimse olamayacağı mütalaasıyla teselli ediyorlardı. Tahir Bey, yolunun yarısını aşmamıştı ki, onun üzerinde bir parça hayallerini işleterek ve bir parça da dedikodu edecek şeyler çoktan onların kulaklarını ulaşmıştı. Bunlardan biri İstanbul'dan gelmiş ve Tahir Bey'in allameliğine ve zekâsına dair hikâyeler anlatmıştı. Ona, daha okuldayken "Hikmet Kuyusu" diye ad taktıklarını anlatıyordu. Hemen bunun üzerine Trav-

nik'te ona "Kuyu Efendi" lakabı takılmıştı.

Travnik ağaları ve kibarları, özellikle yazı yazmasını bilenler ve bilgiç geçinenler daima böyledirler. Sahip olmadıkları veya ellerinde olmayan her şey için, derhal kötü bir söz veya kötüleyici bir ad uydurmaya hazırdılar. Böylece, kendilerine başka yoldan kapalı bulunan en önemli şeylere bile burunlarını sokarlar.

Ama Tahir Bey, Travnik'e gelince bu derece takma ad halk arasında pek tutunamadı, aksine pek acele ederek ona bunu yakıştıran Travnik ulemasının üstünde kaldı. Yeni defterdarın kişiliği öylesine üstündü ki, kendisine yapılan her zararı kendiliğinden eritiyor ve her çeşit alaya almanın kıvılcımını söndürüveriyordu. Birkaç hafta sonra artık halk, onu yalnız "Efendi" diye çağırıyor ve her yerde söylenen, alışılmış bu kelimeyi insanlar saygı ile ve özel bir sesle telaffuz ediyorlardı. O sıralarda Travnik'te şüphesiz bilgili ve yarı okumuş, katip, hafız, muallim ve hoca denilen birçok efendiler bulunuyordu, ama yalnız bir tek "Efendi" vardı.

Bilginlik, yabancı dillere hâkim olmak, kalem ve yazıda ustalık, Tahir Bey'in ailesinde bir gelenekti. Dedesi bir lugat kitabı ve bir şerh yazmıştı, babası Babıâli'de başkatip idi ve hayatını reis efendi* olarak bitirmişti. Eğer bu isyan patlayıp da Sultan Selim tahtından yuvarlanmasa ve Sadrazam İbrahim Paşa önce Selanik'e ve sonra Travnik'e sürgün olarak gönderilmeseydi, Tahir Bey de babasından bu makamı devir alacaktı.

Tahir Bey, ancak otuz beş yaşını geçmişti, ama daha yaşlı gösteriyordu. Çabuk gelişmiş bir çocukluk çağından, bir geçiş devresine uğramadan hemen hastalıklı, ağır ve vaktinden önce olgunlaşmış bir adam kılığına girivermişti. Artık böyle birisi olarak yaşıyor ve çalışıyordu. Bugün bütün bunlardan sonra, artık o, en müşkül zamanlarını sadrazamlığında yaşamış bulunduğu İbrahim Paşa'nın yanında, gitgide kendisine ve mütenasip vücuduna daha kuvvetle hâkim olan hastalığının bir neticesi olarak, ancak ağır ağır ve keyifsizce hareket edebilen, fa-

(*) Dışişleri Bakanı.

kat bütün varlığı ile hayata susamış ve çok üstün bir manevî güce sahip bulunan bir hasta haline gelmişti.

Biraz tedbirli yaşamasını bilseydi veya işinden ayrılmaya razı olsaydı, belki de İstanbul'daki özel doktoru, hastalığı daha başlangıcında iken iyileştirebilirdi. Şimdi ise nadir bulunur bir ıstırap vücuduna yerleşmiş ve artık kronik bir duruma gelmişti. Tahir Bey buna alışmış, bundan sonra hayatı ancak ağır ağır bir sararıp sönmeden ibaret kalmıştı. Sol tarafında, yıl içinde birçok kereler kapanıp yeniden açılan iyi olmaz bir yara vardı. Bu yüzden daima hafifçe önüne eğilerek ve yavaş adımlarla yürüyordu. Kışın ve lodos estiği zaman, şiddetli ağrılar ve uykusuzluk üzerine çöküyor ve o zamanlar daha fazla alkol ve uyku ilaçları alması gerekiyordu.

İstanbullu doktorunu geride bırakalı beri yarasına kendisi bakıyor ve sarıyor, öyle ki, ıstıraplarına, kimseye belli etmeden ve sessizce katlanıyor, kimseye açılıp şikâyet etmediği gibi, kimseye de yük olmuyordu.

İbrahim Paşa'nın sarayındaki birçok memurluklar arasında bir de özel hekim vardı. Bu göreve, saçı sakalı ağarmış, ama yine de canlı bir adam olan Eşref Efendi tayin edilmişti. Bir zamanlar bildiklerini, bilhassa aslında pek az ilgili olduğu tedavi sanatı üzerinde bildiklerini hep unutmuştu. Gençliğinde eczacıya benzer bir şeydi, fakat daha sonra yarı ömrünü ordu hizmetinde, savaş meydanlarında, ordugâhlarda geçirmiş, buralarda hekimlik bilgisi veyahut ilaçlarından çok, samimi oluşundan gelen telkin gücü ve sarsılmak bilmez bir irade çabası taşıyan sözleriyle şifa dağıtmıştı. Çok yıllar önce, İbrahim Paşa, onu ordu hizmetinden almış, hekim olduğundan dolayı değil, hoş bir arkadaş olarak, gittiği her yere birlikte götürmüştü. Bir zamanlar yabanördeği avına pek düşkün olduğu halde, şimdi romatizmadan bacakları hemen tamamıyla kötürümleşmiş konçları keçeden yüksek çizmeler giyerek ekseriya güneşli bir yerde ya da ısıtılmış bir odada pineklemeye başlamıştı. Canlı, şakacı ve pervasız bir açıklıkla dobra dobra konuşan bir adamdı, buna rağmen her yerde söylenir ve herkes tarafından takdir olunurdu.

Böylece Tahir Bey'in, onunla memnunlukla şakalaşmak ve gevezelik etmekle birlikte, kendini bu Eşref Efendi'nin eline teslim etmeyi aklından bile geçirmediği, kendiliğinden anlaşılır bir şeydir.

Tahir Bey, özel bir sandıkta, itina ile düzenlenmiş olarak, geniş ve dar sargılar, pamuklar, ispirtolu tentürler ve merhemleri hazır olarak bulunduruyordu. İnce bir işçilikle yapılmış ve ustaca bölümlere ayrılmış bulunan bu küçük sandık, eskidikçe ve kullanıldıkça daha da güzelleşen iyi cins bir ağaçtan yapılmıştı. Tahir Bey'in dedesi bir zamanlar bu sandığa yazmalarını kilitlermiş. Daha sonra babası da paralarını saklamıştı ve şimdi de kendisi, artık ilaçlar ve sargı malzemesi koyuyordu.

Ağrılarının tuttuğu günlerde, katibi, özel olarak onun için her sabah, daima aynı saatte su ısıtır, sonra acı veren, uzun, hemen hemen dinî bir töreni andıran banyo, yaraların tımarı ve sarılması işi başlardı. Bu maksatla odasına kapanıp ve ıstıraptan çene kemiklerini kısarak ve kaşlarını buruşturarak ihtiyatla yaralarını yıkar, yeni merhem sürer ve sargılarını değiştirirdi. Bu iş çok defa saatlerce sürerdi.

Bunlar, defterdarın hayatının acıyla dolu gizli saatleriydi. Fakat söylenmeyen bütün şikâyetleri ve acıları tıpkı bir mezara gömülüyormuş gibi burada bırakılıyordu. Zira sonunda, sarılıp sarmalanmasını, bağlanmasını ve giyinmesini bitirdikten sonra, sakin, kuvvetlenmiş ve tamamıyla değişmiş olarak insanlar arasına dönerdi. Hiçbir değişiklik göstermeyen soğuk yüzünde yalnız karşı konulmaz gözleri parlar ve ince dudakları ancak fark edilecek kadar titrerdi. Bundan sonra artık onun için bu dünya üzerinde daha kötü ve daha korkunç bir şey olmadığı gibi, ne çözülmez sorular, ne tehlikeli kişiler, ne de yenilmesi imkânsız zorluklar kalmıştı. Ağır bir hastalığın zaman zaman zebunu olan bu adam, sıhhatlilerden daha kuvvetli ve kuvvetlilerden daha kabiliyetli idi.

Bu soy insanların asıl hayatları ve gerçek kuvvetleri ancak gözlerinden anlaşılır. Bunlar, bazen düşünce gücü her şeyin üstünden aşıp geçen önemli bir adamın, büyük ve ışık saçan gözleriydi. Bazen de, bunlar, gelincik ve sansar gibi nadir hay-

vanlarda görülebilen, kör bir saldırı hırsıyla merhametsizce kıvılcımlar çakan, ince, keskin bakışlı altın parıltılı, soğuk ışıklar saçan gözlerdi. Bazen de dik kafalı, ama asil ruhlu bir oğlanın, ancak gençliğin verebildiği tam bir güzellik ve tasasızlık içindeki hayali ve gülümseyen gözleriydi. Tahir Bey, tamamıyla gözlerinde yaşayan bir adamdı. Sesi boğuk çıkıyordu, hareketleri hesaplı ve yavaştı.

Bütün yardımcıları arasında vezir üzerinde en kuvvetli nüfuzu olan kimse Tahir Bey'di. Çoğu hallerde onun görüşü aranır ve daima da tatbik edilirdi. Ona, vezirin asıl vekilinin ekseriya kulağına ulaşmayan zor, çetin meseleler havale edilirdi. O bu meseleleri, hemen daima çabucak ve kolaylıkla kendiliğinden anlaşılır bir tabiîlik içinde ve çok söz harcamadan, gözlerindeki o altın parıltılarla çözer ve aynı mesele bir ikinci defa geri gelmezdi. Bilgilerini ve keskin zekâsının ürünlerini büyük bir cömertlikle, bütün mallara fazlasıyla sahip bulunan ve bağışlamaya alışmış, fakat kendisine bir şey ayırmak istemeyen bir kimsenin alçakgönüllülüğü ile dağıtıyordu. Şeriat kanunlarıyla ilgili meselelerde olduğu kadar, askerî ve malî meselelerde de aynı ölçüde bilgi sahibi idi. Farsça ve Rumca bilirdi ve çok güzel bir yazı üslubu vardı. Hatta Sultan Selim'in bile pekiyi bildiği ve çok sevdiği bir divan sahibi idi.

Bosna'ya sürgün edilmesinden, memleketin vahşiliği ve halkın ilkelliğinden asla şikâyet etmeyen, konaktaki nadir insanlardan biri de, Tahir Bey'di. İstanbul'a sessizce hasret çekerdi. Herhangi bir kimseden çok daha fazla büyük şehir hayatının nimetlerine ve lüksüne alışıktı. Fakat bu kederini de herkesten gizler ve yaralarını "sardığı" gibi sarardı: Gizlice ve yalnız başına.

Tahir Bey'in tam olarak karşılığı, onun barışmak bilmez, hiç olmazsa kudretsiz düşmanı, konakta "Kaki" adı verilen haznedar Bâki idi. Vücudu kötü yaratılmış ve ruhça bozulmuş, canavarca bir hesap makinesi, herkesin nefret ettiği ve kendisi de başka türlü olmayı istemeyen bir adam, uzun zamandır vezir için alışılmış olmaktan çok, zorlayıcı zaruretler yüzünden vazgeçilmez olmuştu. Vezir, bunu kendi kendisine itiraf etmek

istemiyordu. Aslında yalnız sakin, asil insanları sevdiği halde, bu kötü ruhlu acayip herifi batıl inançlara bağlı bir zayıflıkla yanında tutuyor ve ona tahammül ediyordu. Bu adam onun için, bütün yakın ve uzak kötülükleri kendi üzerine çeken bir muskaydı. O, Tahir Bey'in dediği gibi "vezirin ev yılanı" idi.

Ne karısı, ne de bir dostu olan Bâki, yıllardan beri vezirin hesaplarını kendine has bir sadakat ve doğrulukla idare ediyor ve hasta bir pintilikle esirgiyor ve bu kuruşları herkese karşı, bizzat vezire karşı bile savunuyordu. Hayatında ne şahsi bir mutluluk, ne de bir zevk vardı. Kötülüğünde, son derece gaddar ve zalimdi. Aslına bakılırsa, bu yüzden bir kârı da yoktu, bu kötülüğün angaryasına hizmet edebilmekten gayri hayattan beklediği bir şey de yoktu.

İriyarı, dolgun vücutlu, köse, sarı, ince ve altında ne kemik, ne de et yokmuş gibi görünen, aksine yalnız renksiz bir mayi veya hava varmış tesiri bırakan şeffaf bir deri - işte bu Bâki idi. Sarı ve hamurlaşmış yanakları, gevşemiş torbalar gibi sarkıyordu bunların üstünde, küçük bir çocuğun gözleri gibi mavi ve aydınlık, fakat daima bir parça kederli ve güvensiz bakışları olan iki oynak göz fıldır fıldır dönüyordu. Bu gözler gülme nedir bilmezlerdi. Bâki'nin gömleği ve ceketi geniş biçilmiş, boynu şişkin, kansız ve şişman kadınlarda sık sık görüldüğü gibi, üç derin karışık halinde katlanmıştı. adamın bütünü, bir kimse yalnızca bir iğne batırsa hemen ıslık çalarak sönüp buruşuverecek katmerli bir balona benziyordu. Bütün vücudu, daha nefes alırken sarsılıyor, herhangi bir temasın korkusu ile tir tir titriyordu. Bu korku onun bir parçası olmakla birlikte, yine de ondan hiç ayrılmıyordu.

Şakadan hiç anlamıyor, dinlenme ve eğlenme ne demektir, hiç bilmiyordu. Az konuşuyor ve söylediklerini de iyice düşünüyor ve en gerekli olanlarla sınırlıyordu. Kendi benliğine ve kendi varlığına bağlı olarak gördüğü her şeyi gözlemeye ve içini dinlemeye büyük bir hayranlıkla dalıp gidiyordu. Hayatı iki katına çıkarılsaydı, her ikisi de bu meşguliyete yetişmezdi. Pek az yemek yiyor ve yalnız su içiyordu. Zira ne dişlerini çiğnemekte, ne de midesini hazmetmekte kullanıyordu. Ve ye-

mekten vazgeçtiği lokmalar, ona yediklerinden daha tatlı geliyordu. Ama artık yemeğe mecbur kaldığı zaman da, her ekmek kırıntısını teker teker topluyor, onu bir top haline getiriyor ve kendi aziz vücudunun bir parçası olacağı tayin edilmiş olan bu lokmaya içten gelen bir şefkatle bakıyordu.

Bu adam, her yerde ve yılın her mevsiminde, daima üşüyordu. Çok hassas olan cildi ve gevşek vücudu, aslında gerekli olanından daha çok elbise giymeye tahammül edemiyordu. Daima bol, rahat, basit elbiseler ve ayakkabılar giyiyor, çevresini ve moda olan zevki göz önüne almıyordu. Rüyalarından birisi de sıcaklıktı. Görülmez, daimi aynı ölçüde ve aralıksız, her yandan aynı hararetle ısıtılan ve aynı zamanda aydınlık, temiz ve iyi havalandırılmış, mobilyasız bir odacığın sürekli rüyasını görüyordu. Kendi benliği için bir nevi tapmak içinden yine kendi çevresi üzerindeki, kendi keyif ve arzularına ve başkalarının zararlarına uygun düşen kudretli, sürekli tesirlerini yürütebileceği ısıtılmış bir çukur. Ama Bâki, aslında yalnız gülünç bir pinti ve egoist bir ekzantrik değil, aksine aynı zamanda bir insana kellesini kaybettirmekten çok, hayatını zehreden bir dedikoducu, laf taşıyıcı ve bir iftiracıydı. Bu her şeyden önce, İbrahim Paşa'nın sadrazam olduğu ve Bâki'nin de onun dar çevresindeki büyük kişilere dahil bulunduğu ve olayların mihrak noktasında olduğu şanlı devirlere ait bulunmaktaydı. O zamanlar, ondan, "Bâki kimin sahanını ters çevirirse, o bir daha asla öğle yemeği yiyemez" diye bahsedilmekteydi. Fakat bugün bile hâlâ uzakta ve sürgünde olmasına, bağlantıları ve tesirleri bulunmamasına rağmen, tehlikeli olmaktan çok gülünç ve ihtiyar olmasına rağmen, İstanbul'daki muhtelif şahsiyetlere mektuplar yollamaktan da vazgeçmemişti. Alışkanlığından dolayı ihbar ediyor, gücünün yettiği herkesten ve bir parça bildiğini sandığı her şeyden şüpheleniyordu. Bazı geceleri çömelip kamburunu çıkararak, ama tıpkı başkalarının gecelerini neşeli toplantılarda veya aşk titremeleri içinde geçirişleri gibi, o da küçük bir kâğıt parçası üzerine eğilerek fakat keyifle, hemen raporunu yazıp bitiriyordu. Bütün bu işleri tamamıyla kendiliğinden, hemen her seferinde şahsi

bir kâr amacı gütmeden, utanma duygusuna ve vicdan azabına kapılmadan, hiçbir şeyden korkmayarak yapıyordu.

Konakta yaşayanların hepsi haznedardan nefret ediyor, o da herkesten varlığının bütün anlamıyla nefret ediyordu. Hastalık derecesine varan tasarruf hırsı ve hesaplama tutkunluğu yüzünden, yanına ne bir yardımcı, ne de bir kâtip istiyordu. Bütün gün ve her gün paraların üzerine eğilerek kendi kendine dua ediyormuş gibi, fısıldıyor, durmadan yekûnları yeniden kontrol ediyor, kısacak güdük kalemlerle, küçük ve çeşitli boydaki kâğıt parçalarına notlar alıyordu. (Kâğıtları da diğer memurlardan çalıyordu.) Konaktaki herkesi casusluyor, gençleri pataklıyor ve işinden atıyor, büyük memurlar üzerinde dırdırları, iftira ve hakaretleri ile vezirin canını sıkıyor ve vezirin israf ve zararları önleyecek tedbirler alması ve yasaklaması gerektiğini ileri sürüyordu. Her çeşit sarfiyata ve zararlara, her zevke ve sevince karşı mücadele ediyor, hatta her çeşit faaliyete karşı dikiliyor, zira yalnız canlı ve tasasız insanları değil, çok konuşkan, faaliyete düşkün olanları da aylak ve tehlikeli müsriflerden sayıyordu. Hayata karşı açtığı bu savaşta gülünç ve acıklı birtakım olaylar geçiyordu. Parayla kandırılmış hafiyeler, hangi odada ışıkların gereğinden fazla yandığını haber veriyorlar, herkesin ne kadar yiyip içtiğini tartıyor ve ölçüyor, bahçedeki soğan cücükleri topraktan başverir vermez hemen onları sayıyordu. Gerçekte bütün bu tedbirler, önüne geçmek istediği zararlardan çok daha fazla masraflara ve gayretlere mal oluyordu (Tahir efendi, şaka olarak, Bâki Efendi'nin bu gayretinin, geriye kalan bütün memurların her birlikte yaptıkları hata ve ziyanların kaybından daha çok zararlara sebep olduğunu belirtiyordu.) Şişko ve tıknefes haline bakmayarak durmadan çatıyla mahzen arasında iner çıkardı.

Konakta onu tahrik etmek istedikleri zaman, biri veya öteki onun yanına girer ve konuşma sırasında aşırı bir kederli tavırla ve acındırıcı bir sesle, herhangi birisinden, fakir olduğu için daha itina ile muamele edilmesi gerektiğine dair bir şeyler anlatılırdı. Bir makine şaşmazlığı ile Bâki Efendi, yerinden hemen sıçrar, kendini kaybeder ve düdük gibi ince sesiyle bağırmaya başlardı:

- Fakir demekle neyi kasdetiyorsun? Bu dilenci milletine niye yapışıyorsun? Bırak sele, nereye kadar sürüklenirlerse sürüklensinler. Ben Tanrı mıyım ki, fakirleri zengin hale getireyim? O bile fazlasını yapmıyor! O da fakirlerden bıktı, usandı.

Sonra başını eğiyor, sesini acıklı bir hale getirmek için yavaşlatıyor ve karşısındakinin ses tonunu taklit edercesine:

- "Fakir olduğu için!.."miş Eee, ne olmuş? Fakir olmak ne zamandan beri şerefli bir iş olmuş? Bu ünvan, onlara herhangi bir hak, bir imtiyaz mı kazandırıyor yoksa? "O bir hacıdır!" veyahut "O bir paşadır!" der gibi, "O fakirdir!" diyorlar.

Sonra yeniden sesini yükseltiyor ve hiddetten ağzı köpürerek ötekinin yüzüne bakıyordu.

- Fakirse neden yemek yiyormuş bakayım? Hiç kimse fakirler kadar yemek yemez! Neden tasarruf etmiyormuş?

Bâki, Boşnakları basit ve kanaatkâr insanlar oldukları için methederdi. Ve fakirlerinin o kadar yüzsüz olmayışları, dilenmeyişleri, İstanbul'a ve Selanik'e yapıldığı gibi tam anlamıyla düşmedikleri, aksine sessizce ve sabırla fakirliklerine tahammül ettikleri için severdi. Süsten hoşlandıklarından ve istisnasız hemen hepsi güzel giyindiklerinden Travnik'lilere tahammül edemezdi. Erkekleri geniş kuşakları ve birçok ipek püsküllleri ile pantolonları, kadınları ise kalın kumaştan feraceleri ve yüzlerinde sırma işlemeli perdeleriyle gördükçe hepsine kızıyor, bu halkın, çabucak eskiyip yıpranacak, lüzumsuz ve pahalı eşyayı satın alacak ve durmadan yenileyecek bu kadar parayı, nasıl olup da bulup buluşturduklarını beyhude yere bulup çıkarmaya çabalıyordu. Hemen kule gibi yükselen hesapları düşünmekten baş dönmeleri geçiriyordu. Birisi, Travnik'lileri savunan bir konuşmaya ve onların bu kadar temiz ve daima iyi giyinmiş olarak çarşıda görmenin ne kadar güzel bir şey olduğunu ıspatlamaya giriştiği zaman, Bâki, hemen üzerine atılıyor:

- Doğru, buna göre de temiz olabilirler! Fakat böyle elbiseler için paralar nereden geliyor? Ha, nereden bakayım? Sana soruyorum, bu köy köşeciğinde para nereden geliyor?

İşte tam bu sırada, yalnız onu kışkırtmak ve kızdırmak için

gelmiş bulunan muzip savuşuyor ve ümitsizliğe düşen haznedarı odanın ortasında, bu akılsız, fakir dünyanın içinden çıkılmaz hesapları ve göze görünmez masraflarının azgın okyanusunda yardımsız ve umutsuz boğulan birisi gibi, cevapsız terk ediyordu.

Haznedarı en iyi tanıyan kimse, vezirin özel hekimi idi. Onun üzerinde anlatılacak çok şeyler biliyordu. D'Avenat da, Bâki üzerinde bildiklerinin çoğunu ondan öğrenmişti.

Eşref Efendi keçe çizmelere sokulmuş bacaklarını açmış, üzerinde damarlar fırlamış, kapanmış yaralarla damgalanmış, zayıf uzun ellerini dizlerine dayamış, derin ve boğuk avcı sesiyle anlatıyordu:

- Evet, şimdi o artık komik bir duruma düştü ve kuvvetinin sonuna geldi. Çoluk çocuğun maskarası oldu. Fakat, bu herifi vaktiyle tanımalıydın. Bugün bile onu pek küçümsemeye gelmez. Ona, yüzü sapsarı görünüyor ve elleri titriyor, diyebilirsiniz. Bu doğrudur. Ama bundan onun artık daha fazla yaşamayacağı, yahut burada yaşayanlar ve çevresindekiler için zarar vermeye ve tehlikeli olmaya artık gücü yetmeyeceği neticesini çıkaranlar yanılacaklardır. Evet, solgun bir ayva gibi sarıdır, ama bundan ne çıkar, doğuştan böyledir o. Elli yıldan fazladır ki, bu adam şu yeryüzünde sürünüyor. Öksürüyor, aksırıyor, inliyor, soluyor ve delinmiş bir körük gibi her yanına oflayıp pufluyordu. Anasından doğup da ilk defa olarak döşemeyi bulaştırdığı günden beri çevresini pisletmeye başlamış ve böylece çürüyüp gitmişti. Hayatının yarısını inatçı bir peklik illeti ile uzun süren bir savaş içinde ve öteki yarısını da korkunç bir ishalle, elinde abdest testisi ile yıkanmak için avluda öteye beriye koşmakla geçirmişti. Fakat ne bunlar, ne de ebedi diş ağrısı, ne uykusuzluk, ekzema ve fıtık illeti, onun bir fıçı gibi ötede beride yuvarlanıp, bir yılan çabukluğu ve bir boğanın gücüyle kötülükler yapmasına, her cinsten, her yerde, herkese karşı kötülükler yapmasına engel olamamıştır. Hem ben, onun pinti olduğunu söyleyenleri de ret ederim. Hayır, o bütün pintilikleri aşan bir kötülüktür. Pinti parasını sever veya hiç olmazsa kendi tamahkârlığını sever ve

bunun için çok şey feda etmeye hazırdır. Fakat bizimki, kendisinden başka kimseyi ve hiçbir şeyi sevmez ve dünyadaki her şeyden, yaşayan insandan ve ölü eşyalardan bile nefret eder. Hayır, o bir pinti değildir, o bir pastır, hem de demiri kemiren bir pas.

Eşref Efendi, bu karakter tasvirini manalı bir gülüşle bitirdi:

- Onu, herhangi bir kimse gibi tanıdım. Bana asla bir şey yapamayacağını bildiğim halde, biliyorsunuz, ben her zaman ancak bir avcı idim, özgür bir adam ve onun gibilerini daima kolaylıkla torbaya sokmak imkânlarına sahiptim.

Böylesine büyük çaptaki şahsiyetlerden başka, d'Avenat, öteki önemli memurları da en küçük özelliklerine kadar tanımak ve konsolosa onlar üzerinde bilgi vermeye muvaffak oldu.

Orada bir de esmer, zayıf arşiv memuru İbrahim Efendi vardı ki, baştan çıkarılmaz diye adı çıkmıştı. Ancak çok sayıdaki çocukları ve vezirin muhaberatı ve arşivi ile ilgilenen sükûti, çekingen bir adamdı. Bütün hayatı, beceriksiz, şuursuz kâtipler, ulaklar ve postacılarla ve sanki büyülenmişler gibi asla düzene girmeyen kağıtlarla mücadeleyle geçmişti. Günlerini çekmeceler ve raflarla dolu yarı karanlık bir odada geçiriyordu. Burada yalnız ona malum olan bir nizam hüküm sürüyordu. Ondan bir vesikanın veya herhangi bir eski mektubun sureti istendi miydi, her seferinde ve hiç beklenmedik, işitilmedik bir şey olmuş gibi yerinden sıçrıyor, odanın ortasında kalakalıyor ve iki eliyle şakaklarını tutarak düşüncelere dalıyordu. Kara gözleri birdenbire şaşılaşıyor ve "karşılıklı duran iki rafa da aynı zamanda bakıyorlardı" diye anlatıyordu Eşref Efendi. Bu sırada aranılan vesikanın adını hiç duymaksızın kendi kendine, gittikçe hızlanarak, gittikçe kısaltarak, gittikçe anlaşılmaz, genizden söylenmiş bir mırıltı haline getiriyordu. Bu anlaşılmaz mırıltılar da birdenbire kesiliyor, arşivci, bir kuş yakalamak ister gibi bir cümle söylüyor ve iki elini birden bir rafa uzatıyordu. Aranılan yazı her zaman olduğu üzere orada yatıyordu. Eğer tesadüfen kâğıt orada bulunamazsa, odanın ortasında dönüyor ve "içerlemesi" yine yeni baştan başlıyor., baştaki gibi burnundan mırıldanıyor ve yeniden bir cümleyle sıç-

rayarak bir başka yere saldırıyordu. Aranılan şey bulununcaya kadar bu böylece devam ediyordu.

Vezirin "Muhafız kıtası" kumandanı, neşeli, tasasız Behçet, taş gibi sağlam, iyi beslenmiş ve kızıl yüzlü, cesur bir asker, fakat ıslah olmaz bir zar oyuncusu ve tembeldi. Vezirin pitoresk muhafız kıtasını teşkil eden iki düzine piyade ve süvari için, Behçet, ne fazla dertleniyor, ne de fazla uğraşıyordu. Meselenin esası, onun, onlar için, onların da onun için hiç tasalanmamaları suretiyle düzene konmuştu. Erler zar atıyorlar, yiyorlar, içiyorlar ve uyuyorlardı. Kumandanın en ağır ve aynı zamanda en önemli vazifesi, kendisi ve askerleri için büyük patırtılar etmeden koparamadığı aylıkları ve özel masrafları için, haznedar Bâki ile yaptığı mücadele idi. Bu sırada sık sık inanılmaz sahneler geçiyordu. Haznedar, kılı kırk yarması ve kötülükten hoşlanan tabiatı ile iyi kalpli Behçet'i öylesine çileden çıkarıyordu ki, bıçağını çekiyor ve onu, pintiyi, kebaplık et gibi doğramakla tehdit ediyordu. Aslında korkak, zayıf bir adam olan Bâki, para çekmecesini savunmak için nefret ve tiksinmeden gözleri tamamıyla kör olmuş, bu müsrif herifin, Behçet'in bıçağı üstüne saldırıyordu. Behçet'in kafasını bir kazığa geçirilmiş olarak, mezarlığın altındaki canilerin başlarının teşhir edildiği sırtta görmeden önce ölmeyeceğine dair kendi kendine teminat veriyordu. Sonunda bütün bunlar, kumandanının parasını alması ve yüksek sesle kahkahalar atarak odayı terketmesi, bu sırada Bâki'nin çekmecesi üstüne iki kat olmuş kalarak, paranın boşalan yerini bir yara gibi okşaması, hemen kalkıp belki yüzüncü defadır vezire gitmek ve bu kumandan denilen kardeş katili ve baş haydudun yıllardan beri kasasına nasıl hücum ettiğini ve hayatını acılarla doldurduğunu şikâyete hazırlanmakla kapanıyordu. Bir bürokratın bütün iştiyakı ile samimi olarak hakkın ve düzenin zaferini arzu ediyor ve gerçekten Behçet'in boş, küstah kafasının bir sırığın tepesinde sırıtacağı günü yaşamayı arzu ediyordu.

Bizim de bildiğimiz üzere, daha önceki vezirin devrinde olduğu gibi, aynı mevkide vezire, yine Süleyman Paşa Skopljak vekillik ediyordu. Travnik'te bulunuşu nadirdi. Ama burada

olduğu zaman da Fransız Konsolosu'na gösterdiğinden daha fazla iyi niyet ve anlayışı Avusturya Konsolosu'na gösteriyordu. Buna rağmen bu Boşnak, konaktaki bütün insan koleksiyonu içinde tam bir güvenlikle hesaba katılabilecek, verdiği sözü tutmayı düşünen ve tutabilen biricik adamdı.

X

Konsoloslar devri, bu vezir şehrine, valilik merkezine hareket ve huzursuzluk getirmişti. Onlarla doğrudan veya dolaylı ilgileri yüzünden birçokları yükseldiler, birçokları sendelediler ve yuvarlandılar, birçoklarının hafızalarında bütün bunlardan bir parça iyi şeyler, birçoklarında da bir parça kötü şeyler kaldı.

Fakat ihtiyar bir dul kadının oğlu olan berber çırağı Salko Maluhuye, Bey Hafizadiç'in uşakları tarafından niçin dövülmüştü? Konsoloslar devrinin bu talihsizliğini, ne sultanın memuru, ne de beyler veya âyanlardan biri, hele ulemadan ve çarşının işadamlarından, konsolosluk hizmetçilerinden olmadığı halde, ne sebepten dolayıdır ki, yalnız o hafızasında saklamıştı. Meselenin özünde, bizi hayatta yücelten, ileriye süren, durduran veya yere çarpan, içimizde ve çevremizde büyük bir rol oynayan o hayatî kudret vardı. Bizim aşk adını verdiğimiz bu kudret, berber çırağı Salko'yu, Hafizadiç'in bahçesindeki çit duvarına tırmanmaya sürüklemiş ve oradan, yalnız Avusturya Konsolosu'nun kızı Agathe'yi, daha yakından, gözleriyle görmek uğruna bir ağaca tırmanayım derken düşüp berelenmesine sebep olmuştu.

Bütün gerçek âşıklar gibi, Salko da, aşkından söz etmez ve bunu davranışlarıyla da belli etmezdi. Ama hasretini bir parça olsun dindirmek için bir çare bulmuştu.

Öğle üzeri boş saatlerinde, kimseye sezdirmeden hanın ahırına süzülüyor ve oradaki gübre atılan aralıktan bir koruluğun içine kıvrılıyordu. Buradan da hemen hemen düzenli bir şekilde konsolosun kızını gözlüyordu. Zayıf delikanlıyı, vücudunu hükmü altına alan, bütün kuvvetlerden daha büyük ve kuv-

vetli olan bir şey, kendisine doğru çekiyordu.

Konsolosluğun bahçesi ile çit arasında, Hafizadiç Bey ailesine ait dar, ihmal edilmiş bir erik bahçesi vardı. Fakat onun arkasında en iyi ve açık bir şekilde, konsolosun Avrupa usulü bakımlı bahçesi görünüyordu. Yollarla parçalara ayrılmış, köstebek yuvalarının tepecikleri düzeltilmişti. Ortasında yıldız ve daire biçiminde çiçek tarhları yapılmış, kırmızı ve mavi cam kavanozlu direkler yerlere çakılmıştı.

Çepçevre bütün arazi sulak ve güneş görür yerler olduğundan, ekilen her şey çabucak çıkıyor, hemen büyüyor, bereketleşiyor ve zengin meyvelerle yükleniyordu.

Berber çırağı Salko, işte burada, Bay von Mitterer'in kızını seyredebiliyordu. Aslına bakılırsa, onu, babasıyla birlikte geçerlerken, şehirde de görüyordu. Fakat bu o kadar nadir ve öylesine çabuk oluyordu ki, önce ne tarafa bakması gerektiğini bir türlü bilemiyordu: Konsolosun üniformasına mı, sarıya boyanmış arabaya mı, yoksa üzerine kırmızı bir taçla bir marka işlenmiş, boz renkli bir araba örtüsüne bacaklarını sımsıkı sarmış olan küçük hanıma mı? Gözlerinin rengini uzaktan asla seçip çıkaramadığı bu kızın, tek başına, gözlendiğinin farkında bile olmadan, ilkbaharda düzene konulan ve camdan bir duvarla çevrilmiş bulunan, zemin katındaki verandanın önündeki bahçede gezindiğini artık daha yakından seyredebiliyordu. Herkesin gözlerinden gizlenmiş olarak Salko, çömeldiği yerden, ağzı yarı açık ve nefesi kesilmiş, koruluğun dalları arasından gözlüyordu. Kız da yalnız başına olduğu inancı ile çiçeklere yaklaşıyor, ağaçların kabuklarına bakıyor, bir patikadan ötekine sıçrıyordu. Sonra tekrar duruyor, bazen gökyüzüne, bazen de ellerine bakıyordu. (Tıpkı hayvan yavrularının bir dakika için oyunlarını durdurup, azaları ile ne yapacaklarını bilemeyişlerinde olduğu gibi) ve böylece Agathe, bahçenin bir başından öteki başına koşmaya, kollarını açıp kapamaya ve ritmik bir şekilde ellerini bir öne, bir arkaya çırpmaya başlardı. Açık renkli bir elbise içindeki vücudu, gökyüzü ile bahçenin yeşilliği ile birlikte, bahçenin ışık saçan renkli fanusları arasında, garip bir şekilde beliriyordu.

Salko, kendini ve dünyaya ait ne varsa hepsini unutmuş, zaman ve mekân duygularını, hatta kendi vücudunun varlığını bile kaybetmişti. Artık çekilip gitmek için ayağa kalktığı zaman, çömeldiği sırada ayaklarının nasıl uyuştuklarını, parmakları ve tırnaklarının toprakla dolup ağaç kabuklarıyla hırpalanmaktan nasıl ağrıdıklarını duyuyordu. Ve üstelik ardından, geç kaldığı için berber dükkânında sık sık başına geldiği gibi, dayak yiyince, kalbi heyecanla çarpıyor ve burkuluyordu. Fakat ertesi günü iple çekiyor, fakirane öğle yemeğini yer yemez, hemen oradan savuşuyor, ahırdan geçip Hafizadiç'in koruluğuna süzülüyor. Önce yakalanmak korkusuyla, sonra da mutlu bir bekleyişle bakıyordu.

Günün birinde, yağışlı geçen bir sabahtan sonra gelen sakin ve aydınlık bir öğle sonrasında, kız bahçede değildi. Çiçek yatakları ıslak ve yollar kuvvetli sağanaklardan adamakıllı damgalanmış durumdaydı. Cam fanuslar yağmurdan tertemiz yıkanmışlar, parlıyor ve pek az beyaz bulutları gün ışığında neşeyle aksettiriyorlardı. Salko, kızın bahçede olmadığını farkedince, hasret ve sabırsızlıkla fundalığa doğru seğirtti, orada çitin yanında duran ve seyrek bir mürver koruluğu ile sarılmış yaşlı bir erik ağacına tırmandı. Mürver ağacının sık yaprakları arasından gözlemeye başladı. Verandanın pencereleri ardına kadar açıktı ve pencere camlarında güneş ve açık gökyüzü yansıyordu. Veranda odasının içi de öylesine serin görünüyordu. Salko, her şeyi birbirinden iyice ayırabiliyordu: Döşemedeki kırmızı, kilimi ve duvardaki dikkati çeken resimleri. Küçük, tamamıyla alçak bir iskemlecikte konsolosun kızı oturuyordu. Kucağında büyük bir kitap tutuyor, fakat gözlerini boyuna yukarı kaldırıyor ve bazen odada dolaşıyor, bazen de verandaya çıkıp geziniyordu. O zamana kadar hiç görmediği bu yeni durum, onu daha çok tahrik ediyordu. Kızın üzerine ne kadar fazla gölgeler düşerse ve ondan ne kadar uzaklaşırsa, ona o kadar uzun zaman bakması gerekiyordu. Ayağının kaymasından veya bir dalın kırılmasından korkuyordu. Salko, Agathe'nin, gölgede daha narinlenmiş, daha sararıp solmuş görünüşüyle orada sessizce oturuşundan mest

olmuştu. Ve çok geçmeden bütün bu yağmurlu günü hayalî bir hale getirecek, daha heyecanlandırıcı, alışılmamış bir şey olması lazım geleceğini düşünüyordu. Sonra kendi kendine, bir şey olmayacağına dair teminat verdi. Daha ne olmalıydı? Ve gerçekten de sandığı şey oldu.

Kız birdenbire her iki elini de dümdüz açılmış kitabın üstüne koydu. Nefesini tuttu ve düşünceleri durakladı. -Olacaktı, evet bir şey olacaktı.- Ve gerçekten yavaşça ve karar vermişçesine yerinden kalktı, ellerini kavuşturdu ve tekrar açtı, sonra parmak uçlarını karşılıklı getirdi ve birleştirdi. Tırnaklarına baktı. -Bir şeyler olacaktı!- Sonra ellerini birbirinden ince ve görünmez bir şey koparıyormuş gibi ayırdı, aşağıya doğru kendini süzdü, yavaşça kollarını vücudundan havaya doğru kaldırdı ve kırmızı kilim üzerinde dans etmeye başladı.

Başını sanki bir şey dinliyormuş gibi bir yana eğmişti ve yere eğilmiş gözleriyle ayakkabılarının ucuna bakıyordu, yüzü hareketsiz, büyük bir hayranlık içindeydi. Yağmurlu günün gölgeleri ve ışıkları, hareket ettikçe üstünde oynaşıyorlardı.

Salko, çevresindeki her şeyi unutmuştu, zira aslında gözlerinin önünde oynanan şeyden gayrısını görmüyordu. Ağacın gövdesinden küçük bir dala tırmandı, fundalığın üstüne doğru yükseldi, dans eden ayaklar daha geriye çekildikçe daha yükseklere doğru uzandı. Yüzünü ince sürgünlere ve sık yapraklara yapıştırıyordu. Bütün benliği hopluyor ve huzursuzluktan ölecek durumlara geliyordu. Böylesine rahatsız bir durumda bu kadar çok hazza katlanmak zordur. Kız, dansın arkasını kesmiyordu. Aynı figürü ikinci ve üçüncü defa tekrarlayınca, bütün vücudunu, kendisine çok mahrem ve bir parça sevgili bir şey görüyormuş gibi, bir titreme ürpertiyordu.

Birdenbire ağacın tepesinde bir şey çatırdadı. Altındaki dal kırılmış ve aşağı çöküvermişti. Salko, mürver yapraklarının arasından nasıl yuvarlandığını, dalların ötesini berisini nasıl sıyırdığını ve kamçıladığını ve bir kere sırtüstü, ikinci defa da kafasıyla, yere iki defa nasıl çarptığını hissetti.

Çitin üzerinden başüstü Hafizadiç'in bahçesine yuvarlanmıştı. Önce çitin üzerine, sonra da çit çalılarının üzerinden,

bir gübre çukurunun üstünü örten kurt yeniği, çürümüş tahtaların üstüne düştü. Çürümüş tahtalar vuruşun ağırlığı altında kırıldılar ve oğlan dizlerine kadar pislik ve balçığın içine saplandı.

Kirli, pisliğe bulaşmış yüzünü tekrar kaldırıp da gözlerini açınca, üstünde Hafizadiç'in bir mutfak halayığını, yüzü anası gibi pörsümüş ve kat kat buruşmuş bir ihtiyar kadını gördü.

- Hâlâ yaşıyor musun zavallı? Ama hangi cehennemin şeytanı seni bu çukura kovaladı?

Fakat o, yalnız, kendisini yüksekten buraya düşüren, hâlâ da parlamakta olan güzelliğin son bir parıltısını görmek için etrafına bakınıyordu. İhtiyar kadının sözlerini işitiyor, ama bahçenin öteki ucundan sopalarını sallayarak koşuşan Hafizadiç'in uşaklarının gelişlerini faltaşı gibi açılan gözleriyle gördüğü kadar, onu da anlıyordu. Daha doğrusu, ne başına gelenleri, ne de olup bitenleri ve adamların kendisinden ne istediklerini kavrayabilecek durumda değildi. Yalnız ve kederli küçük kız, bahçenin gezinti yollarında ve verandada, daha önce gözetlendiğinin de farkında olmayışı gibi, kendi yüzünden komşu bahçede olanları da bilmeden masum oyununa devam ediyordu.

Salko, Hafizadiç'in bahçesinde yediği dayaktan, geç kaldığından dolayı da berber dükkânında patlayan tokatlardan sonra, üstelik yemeksiz de kalmıştı. Fakirliği yüzünden iyice sertleşmiş, merhametsiz ve yırtıcı bir hale gelmiş, vaktinden önce yaşlanmış ve buruşmuş bir kadın olan anası, onu böyle cezalandırmaya alışmıştı. Bu olaydan sonra artık yabancı bahçelere gizlice sıvışmıyor, gözlerinin ulaşamayacağı şeylere bakmak için çitlere ve ağaçlara da tırmanmıyordu. Artık bundan sonra sürekli olarak dükkânda oturuyor, eskisinden daha dertli ve daha solgun bir yüzle fevkalade güzel yabancı kızın hülyasını kuruyordu. Şimdi onu, kendi özlemi içinde büyülenmek istercesine dans ettiriyor ve onun hayalini gözlerinin önünde artık başkalarının gübre çukurlarına düşüp de yakalanmak ve dayak tehlikesine düşmeden de canlandırabiliyordu.

Bundan dolayı da, bu güzelliğin hayalde yaşatılan rüyası

daha pahalı ödeniyordu. Salko, ince mavimsi parmaklarında sabun tası, herhangi bir efendinin başını usturayla kazıyan ustasının yanı başında dikilirken, çırağının dalgın bakışlarının farkına varan usta, ona bakışları ve belli bir el işareti ile, dikkatini usturası üzerinde toplamasını, kaçamak bakışlarını dükkân kapısından uzaklara doğru dikeceğine, mesleğini öğrenmesini işaret ediyordu. Delikanlı kendini hemen toparlıyor, ustasına korkarak bakıyor ve bakışlarını itaatle usturanın üstünde topluyordu. Fakat bir dakika sonra, ustasının efendinin başında bıraktığı mavimtrak bir çıplaklıkla parlayan yer üzerinde, tekrar dalıp giden gözleri bir cennet bahçesi ve içinde kanatlı ve yabancı kıyafetli bir kız görmeye başlıyordu. Ustası Salko'nun dalgınlığının yeniden farkına varınca, işaret parmağına kalın bir tabaka halinde sabun köpüğü sıvamış boşta duran sol eliyle ilk silleyi indirirdi. Bundaki bütün sanat, sabun tasını elinden kaydırmamak ve şamarı da kabullenmekti. Zira aksi halde bu ona bir ikincisine mal olurdu. Diğer taraftan tokatlar yağmur gibi yağmaya başlar ve üstelik sopaya bile iş düşerdi. Böylece Hamit Usta, çırağını hülyalarından uyandırıyor, aklını başına getiriyor, saçma sapan kuruntularını ve aylaklığa meylini kovalıyor ve dikkatini iş üzerine toplamaya gayret ediyordu.

Fakat başlangıçta üzerinde konuşmuş olduğumuz o kudret, yeraltı suları gibi umulmadık ve beklenmedik başka yerlerden, değişik şartlar, kılıklar ve durumlarda kendini yeniden gösteriyor, çevresindekileri imkânları ölçüsünde ele geçirmeye, her iki cinsten mümkün olduğu kadar daha fazla insan üzerinde hakimiyetini kurmaya çabalıyordu. Böylece o, yakışık almayan ve saldırdığı yerde hiçbir direnmeyle karşılaşması bahis konusu bile olmayan yerlerde de, ortaya fırlayıp kendini gösteriyordu.

Buraya geleli beri Bayan von Mitterer, Travnik çevresindeki Katolik kiliselerini ziyaret ediyor ve bağışlarda bulunuyordu. Bunu kendi şahsi ihtiyacından çok, Katolik cemaati ve rahipleri üzerindeki nüfuzunu tahkim etmek amacını güden albayın teşviklerine uyarak yapıyordu.

Viyana'ya porselen taklidi vazolar, yaldızlı dalları olan şamdanlar, hepsi ucuz ve zevksiz, fakat buralarda nadir veya asla görülmemiş eşyalar ısmarlanıyordu. Konsolosun karısı, Guça Gora Manastırı'na ve Travnik civarındaki fakir köylü ruhanî dairelerinin kiliselerine ve rahipliklerine işlemeli örtüler, Zagrep'teki Katolik rahibelerinin yaptıkları elişlerinden ayin örtüleri ve atkıları bağışlıyordu.

Allah rızası için ve faydalı olması gereken bu işlerinde, Anna Maria, ölçüyü muhafaza etmesini bilmiyor ve anlamıyordu. Alıştığı üzere, burada kendini, sonunda ele aldığı bütün işleri grotesk bir kılığa ve yanlış bir yola sokan, aşırı ekzantrik tabiatının arzularına kaptırıyordu. Telaşlı ve aşırı davranışlarıyla bazen Türklerin kuşkularını uyandırıyor, üstelik ürkek ve güvensiz Dolac cemaatini ve keşişlerini korkutuyor ve şaşırtıyordu. Hediyelerini ve onların dağılmasını da keyfine estiği üzere ve kaprisli bir şekilde idare ediyor, kiliselere rastgele dalıyor, kilise eşyalarını ve mihrabı kendi zevkine göre düzene koyuyor, kilisenin havalandırılmasını, temizlenmesini ve duvarların badana edilmesini emrediyordu. Her soy yenilikten çekinen ve hiç hoşlanmayan, iyi niyetle bile olsa, kendi işlerine kimsenin karışmasını istemeyen tarikat biraderleri, başlangıçta bütün bunları hoşnutsuzlukla takip ettiler, sonunda birbirlerine çok şeyler ifade eden bakışlarla baktılar ve birleşik bir direnme hususunda sözleştiler.

Komşu köylerden Orasje'nin yardımcı papazı ise, doğrudan doğruya Bayan von Mitterer'in çok aşırı hamiyeti yüzünden, gerçek bir yoldan çıkma tehlikesiyle karşılaştı. Fra Mijat Bakoviç adındaki papaz yardımcısı, o sıralarda ruh çobanlığını yalnız başına yürütüyordu. Zira yine Fra Mijat adını taşıyan asıl rahip (herkes Kolar, arabacı lakabıyla tanıyordu onu), tarikat işleri için yola çıkmıştı. Zayıf, miyop, henüz genç bir adam olan papaz yardımcısı hayal kurmaya yatkın bir adamdı. Çöl yalnızlığına ve köyün sert hayatına güçlükle tahammül ediyor ve tarikat yoluna henüz yeter ölçüde ayak uyduramamış bulunuyordu.

Anna Maria, bazen bir ana, bazen bir aşk kadını rolü oyna-

yarak ve dış görünüşü ile ateşli bir koruyucu rolünü takınarak, daha büyük, kendine güvenir ve tecrübeli olan erkeklerin bile kolaylıkla dengesini bozabilecek bir düşkünlükle, bu papaz yardımcısına yöneldi. Bahar başlangıcında bir müddet, haftada iki, üç kere bir at uşağı ile Orasje'ye gidiyor, papaz yardımcısını çağırtıyor, ona, kilise ve ev işleri üzerinde tavsiyelerde bulunuyordu. Evinin idaresine, zamanın ayarlanmasına ve Tanrı evinin iç işlerinin düzeltilmesine karışıyordu. Genç papaz, onu, beklenmedik, acı duymadan zevk alınamayacak ölçüde çok güzel ve yüce Tanrısal bir rüyanın tablosuymuş gibi seyrediyordu. Kara renkli süvari kostümünün dar beyaz sivrilikleri boynunun çevresinde ışıktan dokunmuş gibi parlıyor, gözlerini kamaştırıyor, kadının yüzüne bakmaya cesaret edemiyordu. Onun karşısında sıtmaya tutulmuş gibi titriyordu. Bayan von Mitterer, titrediğinin farkında olduğu için utanan ruhaninin yüzüne ve titreyen zayıf ellerine zevkten eriyerek bakıyordu.

Sonra kadın, Travnik tepesinden aşağı inerken, yardımcı papaz, eski papaz evinin önündeki sıranın üstünde çöküp kalıyordu. Köy, kilise ve çalışmaları, ona ölçüsüz derecede yavan, teselli vermez ve tahammül edilmez olarak görünüyordu. Fakat Travnik tarafından süvarinin geldiğini görür görmez her şey birdenbire açılıp gelişiyor ve aydınlanıyordu. Ama sonra yeniden üzerine, bu yakıcı ve mahvedici güzellikten çabuk ve ebediyen kurtulmak arzusunun azap verici duygusu ve telaşının titremelerine tutuluyordu.

Papaz yardımcısı için en hayırlısı Fra Mijat Kolar'ın vazifesi başına çabuk dönüp gelmesi oldu. Ve genç adam, her şeyi olduğu gibi ve samimi olarak itiraf ederek ruhunun azabını hafifletti. Canlı, güçlü, kuvvetli, geniş yüzlü, basık burunlu ve çekik gözlü, tecrübeli ve basiretli, mizah ve şakadan anlar bir ellilik olan Kolar, okumuş yazmış ve konuşkan bir adamdı. Meseleyi derhal görmek, zavallı yardımcısının durumunu yakından kavramak onun için pek o kadar güç olmamıştı.

Yardımcısını derhal manastıra geri gönderdi. Bayan von Mitterer, yanında seyisi ile çıkıp geldiği zaman onu, şaşkın papaz

yardımcısı yerine, gülerek ve sabırlı bir sükûnetle Kolar karşıladı. Bir ağaç kütüğü üzerine oturdu ve birdenbire afallayan konsolosun karısına, onun kiliseyi yeniden düzene koymakla ilgili tekliflerine, derhal ve kalın sigarasını ağzından çıkarmadan şu cevabı verdi:

- Sayın Bayan, sevgili Tanrı sana, kendi evinde bütün nimet ve zenginliklerini vermiş ve yumuşak yastıklara yaslanıp yatman mümkün iken, neden ayaklarını bu köy yollarında aşındırırsın diye kendi kendime soruyorum. Ve sen, Allah uzun ömürler versin, imparatorluk hazinelerini bu uğurda harcasan bile, kiliselerimizi düzene koymayı başaramazsın. Biz nasılsak, kiliselerimiz de öyle olacaktır. Bunları düzeltmeye çabalamanın da hiçbir faydası yoktur. Benim nasihatımı tut: Bizim köy kiliselerine ayırdığın bağışları bir adamla yolla. Böylesi daha makbulümüzdür. Tanrı sana bunun mükâfatını elbette verecektir.

Bayan von Mitterer fena halde bozularak kilise ve cemaati üzerinde bir konuşmaya başladıysa da, Fra Mijat, onun bütün görüşlerini şakaya çevirdi. Bu durumdan öfkelenerek yağız atına binince, papaz, darmadağınık saçları ortasından ustura ile kazınmış çıplak tepesini örten takkesini çıkardı, şeytani olduğu kadar küçültücü ve alaycı bir tavırla eğildi:

- Atınız, sayın bayan, piskoposların binmesine layık bir hayvan! dedi. Ve Anna Maria, Orasje Kilisesi'ne bir daha ayak basmadı.

Yine o sıralarda Dolac rahibi de Bay von Mitterer'le aynı mesele üzerinde görüştü, konsolosu kendi dostları ve hamileri olarak değerlendirdiklerinden ve onu her ne pahasına olursa olsun gücendirmek istemediklerinden, şişman ve hantal, aynı zamanda hilekâr ve becerikli Fra İvo'yu, bir yolunu bulup durumu izah etmesi için seçip konsolosa gönderdiler. Müslümanların kendisine "müzevir" adını pek boş yere takmadıkları Fro İvo, bu görevini pek parlak bir şekilde yerine getirdi. Önce konsolosa, kendileri gibi burada keşişlik edenlerin, Osmanlı korkusundan, yürümeden önce hangi ayaklarını atacaklarına çok dikkat etmek zorunda olduklarını, kiminle münasebete

girdiklerini önceden iyice bilmeleri gerektiğini, sayın Bayan von Mitterer'in lütfetmiş olduğu hediyelerin çok makbule geçtiğini ve ardının kesilmesini hiç de arzu etmediklerini, bu bağışları gönderen sayın bayan ve kendileri için Tanrı'ya dua ettiklerini anlatarak işe girişti. Konuşma sırasında, kısa ve kesin, bir biçimine getirerek, kilisenin bundan böyle de bağış kabul etmekten sevinç duyacağını, yalnız bunları Bayan Mitterer'in getirmemesinin, bunların dağılması ve kullanmaları hususlarına karışmamasının daha hayırlı olacağını belirtti.

Fakat Bayan von Mitterer, kiliseden olduğu kadar cemaat ve keşişlerden de hayal kırıklığına uğramıştı. Bu hususlaki kızgınlığını bir sabah albayın üstüne boşalttı. Onu çirkin tabirler ve suçlamalara boğdu. Fransız Konsolosu'nun, Yahudilerle münasebetinde bulunmakta tamamıyla haklı olduğunu, zira onların bu Osmanlı Katoliklerinden daha iyi terbiye görmüş olduklarını gösterdiklerini, bar bar bağırarak anlatıyordu. Yüzünü onunkinin tamamıyla yakınına getiriyor, ateşler püskürerek konsolosun yüzüne, "Başkonsolos mu, yoksa kilise hizmetçisi mi?" olduğu sorusunu fırlatıyordu. Ve gelecekte ayağını ne bir kiliseye, ne de Dolac cemaatinden birisinin evine atmayacağına, yeminler ediyordu.

Böylece Oraşje Köyü'nün genç papaz yardımcısı, Anna Maria için ancak bir oyun anlamı taşıyan, fakat kendisine ruhî bir işkence hazırlayan bir durumdan yakasını sıyırmış oldu. Bayan von Mitterer için bununla aynı zamanda Travnik yaşantısının sofuluk devresi sona ermiş oluyordu.

Burada bir müddetten beri sözünü ettiğimiz o büyük kudretin tesirlerinden, Laşva'nın öteki kıyısındaki Fransız Konsolosluğu da kurtulamadı. Zira bu kudret hükmünü icraya geldi mi, girdiği kapının ne armasına, ne de bayrağına bakardı.

Madam Daville "Dubrovnik Hanı"nın zemin katında çocuklarıyla meşgul olurken, Mösyö Daville, kendi mufassal konsolosluk raporları ve karmakarışık edebiyat planları üzerine eğilirken, üst katta "Genç Konsolos", yalnızlık ve onun getirdiği, ama kendisinin hiç de teskin edemediği arzularla güreşiyordu. Daville'e işlerinde yardım ediyor, çevrede gezintilere çıkıyor,

yerli dili ve halk âdetlerini araştırıyor ve Bosna üzerindeki kitabını yazıyordu. Günlerini ve gecelerini doldurmak için her şeyi yapıyordu. Fakat insan genç ve yaşamaktan da memnun ise, arzuları için, hattâ bizzat yalnızlık ve ancak gençliğin bildiği yanılmalar için bile yetecek zaman ve vakti bulur.

Böylece "Genç Konsolos"un gözleri, Yelka'ya, Dolac cemaatinden bir kıza takıldı.

Madam Daville'in, Travnik'e gelişinden sonra tarikat biraderlerinin güvenliğini ve Dolac Katolik cemaatinin hoşnutluğunu kazanmak için, ne kadar zaman ve sabır harcamak zorunda kaldığını görmüştük. İlk zamanlarda cemaatin en fakir çocukları bile Fransız Konsolosluğu'nda çalışmaya razı olmamışlardı. Fakat herkes Madam Daville'i tanıyıp gördükten, onlarda çalışan iki kızdan her şeyi etrafıyla öğrendikten sonra, Fransız Konsolosu'nun karısının yanında bir yer bulmak için birbirleriyle yarışmaya başladılar. Artık Dolac'lı kızlardan çoğu onun yanında bir kere olsun çalışmışlar, kimisi evin iç işleriyle meşgul olmuşlar, kimisi de Madam Daville'in kendilerine göstermiş olduğu elişlerini yapmışlardı.

Yaz aylarında üç, dört kızın, onun yanında işleme veya örme işlerinde çalıştığı oluyordu. Geniş bir cumbanın içinde, pencerenin önünde oturuyorlar, başları ellerindeki işin üstüne eğilmiş ve yavaş sesle şarkı söylüyorlardı. Des Fossés'nin yolu çok kere Daville'in yanma giderken, kızların önünden geçerdi. O zaman kızlar başlarını daha aşağı eğerler, dururlar ve şarkılarını keserlerdi. Delikanlı, geniş koridoru uzun adımlarla arşınlarken, ekseriya kızlara dikkatlice bakar ve onlara selam yerine, aşırı utangaçlıklarından cevap veremedikleri, bir söz atardı. Bunlara cevap vermek gerçekten de zordu. Zira her seferinde bu, hemen o gün yeni öğrenilmiş başka bir kelime oluyor ve onun çevik ve kendine güvenen girişi, çabuk hareketleri ve dinç sesi kadar, bu da şaşırtıcı bir tesir yapıyordu. Böyle işlere karışan belli bir mantığa uyarak, des Fossés'nin dikkatini, hepsinden çok başını en fazla eğen bir kız çekiyordu.

Dolac'da çocuklarla dolu mütevazı bir evi olan bir tüccarın kızıydı ve adı Yelka idi. Kestane rengi saçlarının ağır, sık ka-

külleri gözlerinin üstüne kadar düşüyordu. Kıyafetinde, aynı zamanda güzelliği ile de ilgili, anlaşılamayan bir üstünlük, onu diğer kızların çevresinden ayırıp yükseltiyordu. Delikanlı onun kahverengi kafasını ve eğilmiş başının altındaki kuvvetli, beyaz ensesini diğerlerinden seçerek ayırmaya başlamıştı. Bir gün bakışları, eğilmiş ensesine biraz daha uzun süre dikilip kalınca, kız, sanki onun bakışlarından yanmış da korunmak istemiş gibi ansızın başını kaldırdı. Bu sırada, bir dakikalık bir zaman içinde, genç, ışık saçan, fakat kestane renginde latif gözlü, düzgün ve hafifçe kalkık burunlu, biraz büyükçe ama birbirine uygun dudakların teması güçlükle fark edilen, tam anlamıyla güzel ağızlı, geniş bir yüz ona doğru çevrildi. Delikanlı bu yüze şaşırarak baktı ve kahverengi gözlerinde saklayamadığı bir gülümseyiş parlarken, kuvvetli dudaklarının zaptedilmiş bir ağlamadan dalgalanırcasına, nasıl hafifçe titrediğini gördü. Genç adam da gülümsedi ve ona "İllirya" dilindeki söz hazinesinden rastgele bir kelime söyledi. Bu yaşlarda ve böyle durumlarda bütün sözler dostça ve çok manalı olurlar. Hâlâ gülümseyen gözlerini, çevresinde belli belirsiz bir ağlama ifadesi oynayan ağzını saklamak için, kız yeniden başını eğdi ve böylece tekrar kahverengi saç örgüleri arasından görünen beyaz ensesi ortaya çıktı.

Bundan sonraki günlerde her ikisi arasında aynı şey tıpkı bir oyun gibi birçok defalar tekrarlandı. Fakat her oyun, devamlı ve sürekli olma arzusunu da birlikte getirir. İşin içinde böylesine genç bir kız ve yalnız kalmış, ihtirasla dolu bir delikanlı oldu mu, arzular dayanılmaz bir hale gelir. Böylece önemsiz kelimeler, uzayan bakışlar ve bir kaçamak gülümseyiş, kendiliğinden kurulup gelişen güvenli bir köprü haline gelir. Des Fossés, geceleri ve hatta sabahları uyandığı zamanlar birdenbire Yelka'yı düşünüyordu. Başlangıçta, onu yalnız düşüncesinde arıyor, sonra da gerçekte aynı şeyi yapıyor, onu, gittikçe sıklaşan bir mucize gibi buluyor ve gözleri her seferinde daha uzun süre onun üzerinde dinleniyordu. Böylece bu mevsimde her şeyin fışkırması ve yapraklanması gibi, o da, renkli bitkiler dünyasının bir parçası olarak ruhlanmış, özel

olarak ayrılmış bir bölümü halinde görünüyordu. Sözlerinin hangi anlama geldiğini düşünmeden ve tasarlamadan sanki bir şarkının parçasını kendi kendine söyler gibi "fidan gibi bir kız" dedi. Kırmızı yanaklı, gülümseyen ve utangaç, başını daima eğen, tıpkı boynunu bükmüş bir çiçek gibi haliyle bu kız, düşüncelerinde gerçekten çiçekler ve meyvelerle ilgili, kendince de pek malum olmayan derin ve özel bir anlamdaki tasavvurlara bağlanıyordu. Meyveler ve çiçeklerin ruhu ve varlığı sanki onun endamında canlanmış gibiydi.

Bahar ilerleyip de bahçe iyice gölgelenince, kızlar bahçede oturuyorlardı. Bütün yaz boyunca burada iş işliyorlardı.

Biri kışı, ötekisi de yazı Travnik'te geçirmiş iki seyyahla konuşulsa, şehir üzerinde tamamıyla birbirine karşıt iki görüş duyulurdu. İlki bir cehennemde konakladığını bildirecek, diğeri bu cennete çok yakın bir yeri tanıdığını söyleyecekti.

Travnik gibi iklimi sert ve uygunsuz bir yerde bulunan memleketlerin, güzellikleri ve sevimli oluşlarıyla, yılın diğer aylarının uygunsuzluk ve kötülüklerini teseli edici bir telafi imkânı sağlayabilecek, yılda birkaç haftası vardır. Travnik'te bu devre haziran başı ile ağustos arasındaki haftalara isabet eder ve genel olarak bütün temmuz ayını kaplar.

En derin çukurlardaki karların eriyip bittiği, ilkbahar selleri ve kar fırtınalarının geçip gittiği, bazen soğuk, bazen ılık, bazen azametle uğuldayan, bazen sakinleşen ve hafifleyen rüzgârların artık dindiği, bulutların şehir etrafına toplanan dağların dimdik amfiteatrının yüksek kenarlarına doğru çekilip gittikleri, günlerin geceleri uzun süreleri, parlaklığı ve sıcaklığı ile sıkıştırdığı, kasabanın üstündeki sırtlardaki tarlaların sarardığı, armut ağaçlarının meyve yükleri altında büküldükleri ve nazlı tarlalara olgunlaşan meyvelerini kendiliklerinden döktükleri zaman, Travnik'in kısa süren güzel yazı başlamış sayılır.

Des Fossés, çevredeki gezintilerini kısaltmış ve bütün vakitlerini konsolosluğun büyük, inişli yokuşlu bahçesinde geçirmeye başlamıştı. Çok yakından bildiği yollar ve basamaklar ve çalı kümeleri boyunca, bunları garip, hiç görülmemiş şeyler gibi seyrederek dolaşıyordu. Yelka diğer kızların ya önünde

geliyor veyahut onlardan geriye kalacak şekilde davranıyordu. Hepsinin birlikte çalıştıkları yerden sık sık kalkıp eve gidiyor ve bazen bir iplik, bazen bir parça su veyahut bir parça kahvaltılık bir şey alıp getiriyordu. Böylece delikanlı ile kız, dar ve üstünde otlar bitmiş patikalarda karşılaşıyorlardı. Bu sefer kız tekrar geniş ve beyaz yüzünü eğiyor ve delikanlı da ona gülümseyerek, bildiği birkaç "Illirya" dilinden kelimeyi, (r)'leri bulanık ve yayvan bir sesle çınlatarak ve vurguları daima kelime sonlarına basarak söylüyordu.

Öğle sonralarından birinde, köklerin bile sıcaktan güçlükle nefes aldıkları, üzerini sık yapraklı dalların kapladığı bir sapa yolda, oldukça uzun bir zaman yalnız kaldılar. Kız geniş, güvercin renginde şalvar, yalnız tek düğmeli ve açık mavi atlastan dar bir yelek ve boynunun altında gümüş bir iğneyle kapanan kırmalı bir bluz giymişti. Dirseklerine kadar bluzla örtülü olan kolları gençlikten gelen bir dolgunlukla gergindi, derisinin altından kanının akışı hemen hemen görülüyordu. Delikanlı onun kolunu yakaladı. O zaman kan, damarlarından çekildi, parmaklarının değdiği yerlerde beyaz izler kaldı.

Gül rengi, ama solgun, her ikisi de alışılmamış bir şekilde aynı zamanda kıpırdayan kuvvetli dudakları, yalvaran ve hemen ağlarcasına bir gülümseyişle köşelere doğru çekiliyordu. Fakat hemen peşinden başını yine eğdi ve sessizce kıstı, bir fidan ve saz gibi uysal bir hale geldi. Bir "fidan gibi" diye düşündü bir kere daha. Ama bu fidanın çevresine sarılan da bir beşerî yaratıktı. Azılı bir duygu içinde perişan bir duruma düşmüş, henüz tereddütler içinde bocalayan fakat içinden çoktan yenilgiye uğramış bir kadının ruhuydu. Çaresizliğinden kolları aşağı salıverilmiş, ağzı yarı açık kalmış ve gözleri de bayılmışçasına yarı kapanıktı. Ona dayanarak, sanki bir asma filizi gibi ona sarılarak, aşkından titreyerek, aşkının ona sunduğu o hazdan ve kendisini gölge gibi takip eden korkudan eriyip ölecek bir hale gelerek, orada öylece durdu kaldı. Yardım ararcasına dayanmış, sarsılmış ve bükülmüş, kendini tamamıyla terk etmiş, zayıflık, itaat ve umutsuzluğun bir tablosu haline gelmişti, buna rağmen görülmemiş bir yücelikteydi.

Delikanlıyı, kanının dalgalanması, frenlenemeyen zafer ve sınırsız mutluluğun duygusu sürükleyip götürmüştü. Gözlerinin önündeki kıvılcımlar gibi, içinde de sonsuz hayaller yanıyor ve dönüyordu. Evet, işte böyleydi! Bu fakir, artık, acınacak halde, ihmal edilmiş memleketin gerçekte zengin ve büyüleyici bir yer olduğunu, her zaman hissetmiş ve çok defalar açıklamıştı. Ve şimdi de burada, gizli kalmış güzelliklerinden birisi kendini göstermişti.

Enine boyuna dallanıp budaklanmış, kalın gövdeli ihtiyar bir armut ağacı, yana iyice yatmış ve dik yamaca kadar uzanan bir çeşit divan gibi yayılmıştı. Alt tarafları tamamıyla kurumuş, durmadan tepesinden doğru gelişerek yeşil bir gölgelik haline gelmişti. Bu armut ağacına dayanıp, her ikisi de birbirlerini kucaklayarak, önce Yelka ve sonra o, onlar için hazırlanmış bir yatak gibi düğüm düğüm olmuş, gövdenin üzerine çöktüler. Kız hâlâ sessiz ve hareketsiz, direnmeden duruyor, fakat delikanlının elleri aşağıya doğru kayıp vücudunu kucakladıkça, beline, yeleği ile şalvarı arasında, gömleğinden başka bir şeyin bulunmadığı yerlere sarılırken, kız da sebze toplarken aşağı eğildiklerinde olduğu üzere, bir dal gibi bükülüyor, birdenbire geriye kıvrılıyordu. Kızın nasıl olup da kendini birdenbire sıyırıp kopardığının ve tekrar patikada nasıl olup da durduğunun bir türlü farkına varamamıştı. Kız, ellerini kenetleyerek diz çökmüş, yüzü dua ediyormuş gibi ona doğru yönelmişti. Yüzü birdenbire bembeyaz kesilmiş, gerçekten ağlamadığı halde, gözlerini yaşlar bürümüştü. Diz çökerek, kavuşturulmuş elleriyle, onun hiç bilmediği sözler söylüyordu, fakat o, o dakikada bu sözleri sanki kendi ana dilindeymiş gibi çok iyi anlıyordu: Kız, ondan, kendisine karşı anlayışlı davranmasını ve korumasını ve mahva sürüklememesini yalvarıyordu. Ölüm gibi dönülmez, fakat ondan daha ağır ve korkunç olan uçuruma düşmekten kendisini koruyamayacağını anlatıyordu. Ona, anasının başı için, kutsal tanıdığı her şey adına yalvarıyor ve durmadan ara sıra tutku ve heyecandan kuruyup tıkanan bir sesle tekrarlıyordu:

- Hayır, hayır, yapma bunu!..

Delikanlı, kanının boyun damarlarında çekiç gibi vurduğunu duyuyor ve kendini toparlamaya, durumun beklenmedik ve korkunç bir çabuklukla değişmesini kavramaya çalışıyordu. Önce böylesine kendini vermeye hazır olan bu genç kadının, birdenbire elinden nasıl olup da sıyrılabildiğini ve her ikisini de bu gülünç duruma nasıl sokmuş bulunduğunu, hayretle kendi kendisine soruyordu: O şaşırmış ve putperest bir imparator pozunda, kızda dizleri üstüne çökmüş, kavuşmuş elleri ve gözyaşları içinde sofu resimlerindeki bir azize gibi kendisine bakar durumdaydı. Onu yerden kaldırmak, yeniden kendine çekmek ve yan yatmış armut ağacının boğum boğum gövdesine yatırmak istiyordu, fakat kendinde artık buna yetecek kuvvet ve bu kararı verecek takat bulamıyordu. Her şey bir hamlede, anlaşılmaz bir tarzda değişivermişti.

Bunun nasıl ve ne zaman olduğunu kendi kendisine açıklayamıyordu, fakat aşikâr olarak görüyordu ki, bu zayıf ve bir fidan gibi bükülebilen kız, o zamana kadar kapalı kaldığı "bitkiler dünyası"ndan, gizlice tamamıyla yeni bir aleme atlayıp geçivermiş ve artık kendisine hiçbir zararı dokunmayacak kuvvetli bir iradenin güvenli himayesine sığınmıştı. Delikanlı, kendini aldatılmış, hileye uğramış, hatta acı veren bir umutsuzluğa düşürülmüş olarak hissediyordu. Onu önce bir utanma, sonra ona, bizzat kendine ve bütün dünyaya karşı bir hiddet kapladı. Kızın üzerine eğildi ve onu dikkatle yerden kaldırdı. Bu sırada bir şeyler mırıldanıyordu. Karşı koymadı. Hâlâ mukavemetsiz ve itaatliydi, elinin her hareketi az önceki gibiydi, fakat hâlâ, kendisine acıması ve korumasını sözler ve bakışlarıyla yalvarmakta da devam ediyordu. Delikanlı, artık kucaklaşmayı tekrarlamayı düşünmüyordu. Mahzun ve zorlanmış bir nezaketle, şalvarının buruşuklarını düzeltmesine ve gerdanındaki çözülmüş gümüş iğneyi düzeltip takmasına yardım etti. Sonra kız, deminki gibi ansızın ve tekrar, anlaşılmadan yokuşu indi, konsolosluk binasında kayboldu.

Delikanlı, huzursuzluk içinde birkaç gün geçirdi. Şaşkınlık, bayıltıcı bir öfke ve bahçedeki o dakikalarda duymuş olduğu utanma bir türlü yakasını bırakmadı. Durmadan hep aynı soru

aklına geliyordu: Kendisi ile kızın durumları ne olacaktı ve bu nasıl olacaktı? Fakat bu soruyu kendinden uzaklaştırıyor, tenha bahçe yollarındaki kısa karşılaşmayı artık düşünmemeye gayret ediyordu. Ve bundan dolayı da ekseriya ironik bir gülüşle kendi kendine şöyle konuşuyordu:

- Evet, evet, senin gerçekten yanılmaz bir psikolog ve tam bir âşık olduğun malum. Herhangi bir sebepten, bu kızın bitki aleminden çıktığını, bu memleketin eski putperestlik çağından kalma bir perisi, ancak yerden kaldırılması gereken keşfedilmemiş bir hazinesi olduğu fikrindesin. Ve ona doğru eğilmek tenezzülünde bulunuyorsun. Ama sen bunu yaparken birdenbire her şey değişiyor. Babası İbrahim kendisini kurban etmek isterken, son dakikada bir meleğin ölümden kurtardığı İshak gibi diz çöküyor, evet, önünde tıpkı böyle diz çöküyor. Ve sen de onun önünde İbrahim rolü oynuyorsun. Yürekten tebrikler! Sen Kitabı Mukaddes'in hikâyelerini "Tableaux vivants" halinde ve derin ahlakî, sofuca bir üslupla oynamaya başladın. Yürekten tebrikler!

Yalnız civarda, dik yamaçlardaki küçük ormanlarda yaptığı uzun gezintiler onu biraz teskin edebiliyor ve düşüncelerine bir başka istikâmet verebiliyordu.

Böylece tahmin edilmemiş arzusu ve yaralanmış gençlik onuru, bu acı da geçip gidinceye kadar daha birkaç gün ona azap verdi. Kendisini yatıştırmaya ve yaşantısını unutmaya başlamıştı. Daha sonraları gelip geçerken bahçedeki örücü kızları ve bunlar arasında eğilmiş başıyla Yelka'yı da görüyordu. Fakat artık şaşırmıyor ve durup kalmıyor, aksine kıza, o gün öğrenmiş olduğu herhangi neşeli ve rastgele bir kelime fırlatıyor, daima gülerek, taze, canlı ve aceleyle geçip gidiyordu.

Yalnız bir gece, Bosna üzerinde yazdığı kitabın müsveddesinde, Bosnalıların tipleri ve soylarıyla ilgili özelliklerinden bahseden yere şu parçayı ekledi:

"Kadınlarının hemen hepsinin beden yapıları kuvvetlidir. Birçokları, ince, düzgün, yüz çizgileri, endamlarının ve gözalıcı beyaz tenlerinin güzelliği ile göze çarparlar."

XI

Bu memlekette her şey, zamanla, şaşılacak bir terslik halini alıyordu. Ve her mesele, bir uygun eşref saatine rastlarsa, önceki görünüşünden daha başka bir kılığa girebilirdi. Daville, artık Mehmet Hüsrev Paşa'yı, kendisini daima dostça karşılayan, iyi niyetli bir anlayışa, hiç olmazsa bir miktar yardımını esirgemeyen, yerini kendisine de, bütün dünyaya da yük olan, sanki bir taşmış gibi bir iyilik sözü veya bir beşerî duygu çıkarılabilmesi mümkün olmayan, katı, soğuk ve bedbaht İbrahim Paşa gibi birisine bırakan, bu canlı ve açık yürekli adamı kaybetmekle içine düştüğü rahatsız edici ve nahoş durumla da uzlaşmaya başlamıştı. Daville, bu görüşe vezirle ilk karşılaşmasında ulaşmış ve bilhassa, d'Avenat'dan onun üzerinde öğrendiği her şey de bunu desteklemişti. Fakat konsolos, d'Avenat'nın, aslında tek yönlü bir insan tanıyıcısı olduğunu da, pratik ve işbilir hükümlerinden ve çok geçmeden bu misalden öğrenmiş olmalıydı. Ekseriya basit meseleler ve gündelik hayatın normal münasebetleriyle ilgili oldu muydu, onun hükümleri keskin buluşlu, zalimce isabetli ve güvenilir oluyordu. Karışık, nazik sorularla karşılaşınca, düşünce tembelliği ve normal umursamamazlığı onu, genelleştirme ve aceleye getirmeye, hepsinden çok basitleştirici sonuçlara bağlamak suretiyle baştan çıkarıyordu. Bu sefer de böyle olmuştu. Konsolos, ikinci ve üçüncü görüşmesinden hemen sonra, vezirin, ilk bakışta göründüğü kadar yaklaşılmaz, münasebet kurulmaz bir kimse olmadığının farkına varmıştı. Hepsinden önemli olanı, yeni vezirin de, konuşulursa, kendine has sevgili konuları vardı. Yalnız bu, Hüsrev Mehmet Paşa'da olduğu gibi değildi ve aynı zamanda hayata yakın ve elle tutulur bir şey de değildi. İbrahim Paşa'nın her konuşmasının çıkış ve kapanış noktaları, efendisi Selim III'ün tahtını kaybedişi ve kendisi İbrahim Paşa'nın, sultanın düşmesiyle sıkı ilgisi bulunan şahsi trajedisi idi. Onun bakışları işte hep bu noktadan bütün istikametlere doğru dağılıp genişliyordu. Dış dünyasındaki olayları bu görüş noktasın-

dan değerlendiriyor. Ve böylece her şey karanlık, zor ve umutsuz olarak görülmüş oluyordu. Fakat artık konsolos için, vezirin, basitçe "fizik bakımından bir canavar ve ruhî bakımdan bir mumya" demek olmadığını ve bu dünyada onu da hareket ete getirecek ve heyecanlandırabilecek sözler ve işler olduğu anlaşılmış bulunuyordu. Zamanın geçmesiyle, konsolos, hatta her konuşması bütün varlıkların değersizliği üzerinde bir ders olan bu katı, bezgin vezirin, birçok bakımlardan, kanatlı, gözler kamaştıran ve ebedi olarak gülen Mehmet Paşa'dan daha güvenilir ve daha iyi bir kimse olduğunun farkına vardı. Daville'in onu anlaması ve karamsar hükümlerini ve umumi görüşlerini dinleyiş tarzı vezirin boşuna gidiyor, onu methediyor, ona güvenlik veriyordu. Vezir hiçbir zaman Bay von Mitterer'le başka hiçbir kimseyle, şimdi artık sık sık Daville'le olduğu gibi, bu kadar uzun ve bu kadar güvenli olarak görüşmüyordu. Konsolos, artık, her ikisinin de görüşlerinde, bu kusurlu ve fani dünya üzerindeki çeşitli sefaletlere dokundukları ve bunların sonunda da daima, vezirin bütün bu konuşmalara katlanmasının sebebi olan, küçük bir kıssadan hisse çıkardıkları konuşmalara yavaş yavaş alışıyordu.

Konuşmalar, hemen her zaman, Napolyon'un savaş meydanlarındaki veyahut milletlerarası politikadaki en son başarısını övmekle başlıyordu. Ama vezir, eski meyline uyarak derhal en uygun ve en neşeli olaylardan, en zor, en sevimsiz meselelere hemen atlayıveriyordu. Böylece mesela sözü İngiltere'ye getiriyor, onun mukavemeti, ihtiyatsızlığı, hırsı, hatta Napolyon'un dehasını karşı mücadelesinden bahsediyordu. Bu temadan tabiat üzerindeki genel görüşlere, milletlere hâkim olmanın ve insanlara kumanda etmenin nasıl da zor, bir hükümdar ve kumandan için nasıl nankör bir görev olduğunu, bu dünyanın işlerinin daima eğri ve ters yürüdüğüne, her şeyin ahlakın aciz kanunları ve asil insanların görüşlerine nasıl da karşı geldiği düşüncelerine geçmek için ancak bir adım vardı. Ve böylece artık Selim III ve iş ortaklarının kötü talihlerine ulaşılmış oluyordu. Daville sessiz bir dikkat ve derin bir alakayla dinliyor, vezir acıklı bir heyecanla konuşuyordu:

- İnsanlık mesut ve bahtiyar olmayı istemiyor. Milletler akıllıca bir idareye ve asil bir hükümdara tahammül edemiyorlar. İyilik bu dünya yüzünde çıplak bir yetimdir. Yüceler yücesi Tanrı sizin imparatorunuzun yardımcısı olsun, fakat ben, hükümdarım Sultan Selim'in başına gelenleri kendi gözlerimle gördüm. Tanrı'nın bedenini ve rühunu bütün iyi vasıflarla donattığı bir adamdı. Devletinin ilerlemesi ve saadeti uğrunda hizmetler içinde tükendi ve tıpkı bir mum gibi söndü gitti. Akıllı, halim ve hakseverdi, hiçbir zaman kötülüğe ve hıyanete kapılmadı ve insanoğlunun içinde saklı bulunan, kötülük, döneklik ve sadakatsizlik uçurumlarının farkında bile olmadı. Bu yüzden de kendini koruyamadı ve kimse de onu koruyamazdı. Bütün gücünü ve kuvvetini hükümdarlık vazifelerinin yerine getirilmesine harcadı ve ilk halifelerden beri benzeri görülmemiş, öylesine temiz bir hayat yaşadı ki, çevresindeki cani yaradılışlı insanların ihanet ve saldırılarından kendisini koruyacak hiçbir tedbir almadı. ancak bu suretle, ordu dökünütüsü yamakların bir kısmının, delirmiş kaba bir herifin idaresinde, onun gibi bir sultanı tahtından indirmesi, sarayında hapsetmesi ve onun imparatorluğu kurtaracak büyük ölçüdeki planlarını tamamıyla önlemeleri, bunun için de dar görüşlü, çürümüş bir sefihi tahta çıkarmaları, onun çevresini de ayyaşlarla, belalılarla ve profesyonel canilerle sarmaları mümkün olabildi. Bu dünyadaki işlerin nasıl olup bittiği burada görülebilir. Bunu kavrayacak insanlar ne kadar da azdır, böyle bir şeye mani olmak isteyen ve olabilecek kimseler ne kadar da nadirdir!

Konuşma bu temadan pek çabuk Bosna'ya, vezirle konsolosun bu memleketin içinde yaşamak zorunda oldukları şartlara ve durumlara geçiveriyordu. Sıra Bosna'ya ve Boşnaklar üzerinde konuşmaya gelince, İbrahim Paşa, karanlık tasvirleri ve kamçılayıcı sözlerine yetecek kelime bulamıyordu ve Daville, o zaman onu tam bir katılmayla ve bir gerçek anlayışla dinliyordu.

Vezir, bir ordunun başında, Moldavya ve Beserabya'dan Rusları çıkarıp atma hazırlıkları yaparken, sultanların en iyisinin

devletini yıkılmaktan kurtaracak ve kendisini, İbrahim Paşa'yı zafere ulaştıracak başarılardan böylesine emin bulunduğu ve bu zaferin artık sımsıkı elinin içinde olduğunu sandığı bir sırada, Selim'in tahttan indirilişi onu iyice şaşırtmış, bunun neticesi olarak kendisini birdenbire bezgin ve kolu kanadı kırılmış, bu uzak ve fakir diyara sürülmüş olmasının tesirlerinden hâlâ sıyrılıp kurtaramamıştı.

- Kendi gözlerinizle bizzat görüyorsunuz ya, asil dostum, nerede yaşadığımızı ve burada nelerle mücadele etmek ve uğraşmak zorunda olduğumu! Kudurmuş bir manda sürüsü ile uğraşmak, şu Bosnalı beyler ve âyanları idare etmekten çok daha kolaydır. Yabanidirler bunlar, evet, iyice yabani, hiçbir görüş sahibi değildirler, kaba ve ilkeldirler, fakat çok fazla, alıngan ve mağrurdurlar. Kendi kafalarına göre iş görürler, ama bunların içi de kof ve boştur. Söylediklerime inanınız; bu yerlilerin kalplerinde ne şeref duygusu, ne de kafalarında akıl vardır. Birbirleriyle ve durmadan birbiri peşinde, her şeyi yapabilecek ve anlayabilecek biricik insanın kendileri olduğu iddialarıyla çekişir dururlar. Ve ben şimdi böyle bir halkla Sırbistan'daki ayaklanmaları bastırabilir miyim? Sultan Selim düşeli beri devletimizin işleri bu durumdadır ve sürgündedir, daha ne durumlara gireceğimizi de Allah bilir.

Vezir durdu ve sustu, ama yine de, umutsuzluğun hâlâ canlı tuttuğu çukura batmış gözlerindeki karanlık kristallerin zayıf parıltıları durgun yüzünü aydınlatıyordu.

Daville, sükûtu bozdu ve ustaca ve ihtiyatlı bir şekilde şunu belirtti:

- Ve İstanbul'daki şartlar ve durumda herhangi bir mutlu değişiklik olduğu takdirde ve siz tekrar sadrazamlık vazifenize dönerseniz...

- Ah, işte o zaman!

Diyerek, vezir eliyle bir ret işareti yaptı. Kendine ve konsolosa, görüşlerini mümkün mertebe karanlık bir şekilde tasvir edebilmesi, bütün bir sabaha mal olmuştu.

- Ah, işte o zaman!

Diye boğuk bir sesle devam etti:

- O zaman yerine getirilmeyecek bir sürü emirler yollamak zorunda kalırdım. Memleketi Ruslara, İngilizlere, Sırplara ve bizi sıkıştıran bütün ötekilere karşı savunurdum.

Her zaman olduğu gibi bütün bu konuşmaların sonunda, asıl geliş sebebi olan soruya sıra gelirdi. Dalmaçya'ya buğday sevki için bir müsaade, bir sınır kavgası veya buna benzer bir şeyin halli gibi işler ve vezir tamamıyla kendi karamsar düşüncelerine dalmış olarak uzun uzadıya tereddüt etmeden muvafakatini hemen bildirirdi.

Bir başka seferinde, vezir, fakat yine de aynı yorgun, umutsuz sükünet ve aynı acıklıkla, başka şeylerden bahsetmişti. Kendisinden nefret eden, eski savaşlarda daha çok talihli oluşunu kıskanan ve bundan dolayı da kendisine talimat, durum raporu, Sırbistan'a karşı savaşta üstün gelecek, tesirli vasıtalar göndermemekle intikamını alan yeni sadrazamı anlatıyordu. Yahut konsolosa, aynı sadrazamın tâ Kayseri'ye kadar sürgün ettiği, Travnik'teki selefi Hüsrev Paşa'ya dair yeni haberler veriyordu.

Bu tesirler, bir yumak halinde tortop oluyor ve konsolosun ruhunda birikiyordu. İşlerini düzene koymadan huzurundan ayrıldığı hiç görülmemiş olmasına rağmen, her seferinde zehirlenmiş gibi evine dönüyordu. Ağzına bir lokma bir şey alacak takati kalmıyor, üstelik geceleri umutsuzluklar, talihsizlikler, sürgünler ve her çeşit beşerî sefaletleri rüyasında görüyordu.

Bu böyle olduğu halde, Daville, vezirin şifa bulmaz karamsarlığında, hiç olmazsa kısa bir süre için olsa bile, kendisinin, bedbaht ve yabancı konsolosun teşebbüslerini kolaylaştıracak en küçük bir anlayış kıvılcımı ve insanlığın hiçbir belirtisini göstermeyen yerli halkın bu kaba dünyasında, içinde her ikisinin de insan olarak karşılaşabildikleri küçük, kapalı bir alan, bir temas noktası bulmuş olmaktan memnundu. Zaman zaman Daville'e, vezirle tam bir dostluk kurmak ve daha sıkı beşerî bir münasebete ulaşmak için, ancak daha kısa bir zaman ve pek az bir gayrete ihtiyacı varmış gibi geliyordu.

Fakat her seferinde öyle bir şey oluyordu ki, her ikisinin arasındaki aşılmaz çatlak birdenbire ortaya çıkıyor ve o zaman

d'Avenat'nın konuşmalarında onu tasvir ederken gösterdiği gibi korkunç ve üzüntü veren, tamamıyla yeni bir ışık altında görünüyordu. Öyle bir olay ki, Daville'i yeniden çaresi olmayan bir perişanlığa salıyor ve bir zamanlar bu memlekette, bir gözyaşı damlası, bir gülümseme veya bir bakıştan daha uzun ömürlü olan bir "İnsanlık parıltısı"nı keşfetmiş olmanın bütün umutlarını elinden alıyordu. Sonra konsolos, şaşarak ve umutsuzluğa düşerek, bu sert Doğu okulunun ebediyen sürüp gideceğini ve burada sürprizlerin asla sonunun gelmeyeceğini, aynı zamanda beşerî münasebetler için de gerçek bir ölçü, değişmez bir yargı ve hiçbir sürekli değer bulunamayacağını kendi kendine söylüyordu.

Bura insanlarından neler beklenebileceğini şimdiye kadar ne anlayıp öğrenebilmiş, ne de söyleyebilmişti.

Günün birinde vezir, o zamana kadar hiç yapmadığı bir şekilde, ani olarak her iki konsolosu da huzuruna davet etti. Her iki tarafın takımı da kapı önünde karşılaştılar. Divan bir bayram töreni manzarasındaydı. Paşalılar ortalıkta fır dönüyorlar ve birbirleriyle fısıldaşıyorlardı. Vezir sevimli ve azametliydi. İlk kahveler ve ilk çubuklar içildikten sonra, kaymakam ve defterdar da gelip kendi yerlerini aldılar. Vezir, konsoloslara, vekili Süleyman Paşa'nın, Bosna birlikleriyle geçen hafta Drina'yı geçtiğini ve çok kuvvetli, pekiyi donatılmış olan Sırp birliklerini bozguna uğrattığını haber verdi. bu zafer önemliydi ve Sırbistan'da da sükünet ve nizamın geriye dönmesi saatleri de çok yaklaşmıştı. Konsolosların iyi dostlar ve komşular olarak bu haberden büyük sevinç duyacaklarını ve bu mutlu haber üzerine duyduğu kendi memnunluğunu paylaşmak lütfunda bulunacaklarını bildiğinden kendilerini çağırtmış bulunuyordu.

Von Mitterer, veziri ve Bosna ordusunu tebrik etti. Vazife ateşiyle ve rakibinden geriye kalma telaşıyla, Daville, korkusunu ve tiksintisini yendi. O da zaferi kutlayan ve sultanın, Osmanlı silahlarının gelecekte de başarıyla takdis edilmesini ve devletin barışı güvenlik altına almasını temenni eden birkaç cümle söyledi. Bütün bunları odun gibi takırdayan bir sesle

söylemişti. Kendi sözlerinin her birini, sanki bir yabancı kendisine karşı söylüyormuş gibi aşikâr bir şekilde dinliyordu. Hepsi kelime kelime çevriliyordu. Vezir yeniden söze girişti. Konsoloslara iyi dilekleri ve tebrikleri için teşekkürler etti. Ve onları da kendi yanında duygularını paylaşır görmekten duyduğu bahtiyarlığı belirtti.

Daville, vezire bakmaya cesaret etti. Gözleri gerçekten de canlanmış ve köşeleri kristal gibi parlıyordu. Arka taraftan aynı derin ses, başlangıçta olduğu gibi, anlaşılmaz kelime söyledi.

Ancak işitilebilen bir mırıltı tekrar divanı dolaştı. Kabul resmî sona ermişti.

Hemen ertesi gün Fransız Konsolosu Bay von Mitterer'le buluştu. Hiçbirisi ötekine, ziyaret sırasının kimde olduğunu sormadı. Son karşılaşmalarından beri ne kadar zaman geçtiğini her ikisi de unutmuşlardı. Gemileri batmış iki kişi gibi sessizce birbirlerinin gözlerine baktılar ve uzun uzun el sıkıştılar. Von Mitterer, Türklerin zaferinin değeri üzerinde çoktan haberler almıştı, fakat görüşlerini açıklamaktan hoşlanan bir kimse değildi. Bu itibarla bu mevzu üzerinde uzun uzadıya tartışmakta bir mana bulmuyordu.

Daville ise, birtakım aracılar kullanarak, Avusturya sınırlarındaki kasabaların ileri gelenleri ve garnizon kumandanları ile sürekli bağlantı kurmuştu. Bu kasabalardan en küçük bir akını veya böyle bir akın hazırlığının yalnız başına haberi bile Avusturyalıları, kıtalarını oraya yollamak ve muhafaza altına almaya mecbur ediyordu. Daville, bu bağlantılarını, Avusturya savaş kuvvetlerini gücü yettiği ölçüde zayıflatmak ve Bosna sınırları boyunca gerginliği sürekli olarak ayakta tutmakta kullanıyordu.

Garnizon kumandanları arasında Novi Garnizonu Kumandanı Ahmet Bey Çeriç en başta geleni idi. Daville onu şahsen de tanıyordu. Pek kısa bir zaman önce, babasının ölümünden sonra, onun yerine Garnizon Kumandanlığı'na getirilmişti, çok gençti, konuşkan ve zaptedilmesi çok müşküldü. Ahmet Bey, cetlerinin talan akınları için sık sık yaptıkları gibi, aynı sınırlarda çarpışmak ateşi'yle yanıyordu. Gafillik ve ihtiyatsızlı-

ğından Fransızlarla olan münasebetlerini açığa vuruyor ve sınırın öte yanındaki Avusturya kumandanlarına tehditler savuruyor, "Ahmet Bey Çeriç" ve "İmparator Napolyon" tarafından gönderildiği iddia edilen saldırgan mesajlar yolluyordu. Sınır garnizon kumandanlarının geleneklerine uyarak vezirden nefret ediyor ve onu küçümsüyor, Travnik'e seyrek geliyor ve herhangi bir kimseden gelirse gelsin tavsiyeler ve emirleri reddediyordu.

Avusturyalılar, İstanbul'daki güvenilir adamları vasıtasıyla, Ahmet Bey'i Babıâli'ye, hain ve Fransa hesabına çalışır olarak jurnalladılar. Bu, genç ve azimli yüzbaşıyı yere vurmak için, sınır boylarında yıllardan beri uygulanan en kısa, en ucuz ve en tesirli usuldü. Tuzak çok becerikli bir şekilde düzenlenmişti. Çeriç'in ölüm fermanı Travnik'e ulaştı. Aynı zamanda vezir de, böyle garnizon kumandanlarına göz yumduğundan ve Babıâli'yi de onların ihanetini başka bir taraftan öğrenmek zorunda bıraktığından dolayı bir ihtar almıştı. Mesele aşikârdı: Ya nefret edilen yüzbaşıyı alaşağı etmeye ve ortadan kaldırmaya muvaffak olur, ya da Travnik veziri yerinden azledilirdi.

Ahmet Bey'i kandırıp Travnik'e getirmek kolay değildi. Fakat Avusturyalıların yardımı ile bu da başarıldı. Yüzbaşı, Fransız Konsolosu ile bir görüşme yapmaya davet eden sahte bir haberle kandırıldı. Travnik'e gelir gelmez de derhal tevkif edildi, zincire vuruldu ve zindana atıldı.

Bu fırsatla Daville, Osmanlı terörünün ne demek olduğunu yalanla kuvvetin birbirine nasıl olup da sarmaş dolaş olduklarını ve bu lanetli kasabada hangi kuvvetlere karşı dövüşmek zorunda bulunduğunu gördü.

Ahmet Bey'in tevkifinin daha ertesi gününde bir Çingene, mezarlığın alt yanında asılmış; ve resmî telallar, bu Çingenenin, Novi kumandanının hapishaneye götürülüşü sırasında onu selamlamış olduğundan dolayı asıldığı haberini ilan etmişlerdi. Bu suretle aynı zamanda yüzbaşının ölüm hükmü de ifade edilmiş oluyordu. Zaman zaman Travnik ve Bosna'nın üzerine çöken, hayat ve düşünce adına da ne varsa hepsini birkaç saat veya gün için felce uğratan ve böylece dehşetini or-

talığa yayan iktidara, bu sırada süratle ve engelsiz maksadını gerçekleştirme imkânını veren kör, buz gibi bir dehşet havası herkesin elini ayağını kesti.

Daville, kendini bildi bileli, dramla ilgili bulunan her şeyden nefret etmiş ve çekinmişti. O aynı zamanda böyle bir olayın biricik çözüm şeklinin trajik bir sonuca bağlanmasını da bir türlü tasavvur edemiyordu. Bütün varlığı ile buna karşıydı. Ve artık, o da -dolaylı bir şekilde- ne yakasını sıyırabileceği, ne de bir çaresini bulabileceği bir trajediye bulaşmıştı. Sinirlerinin aşırı ölçüde gergin bulunduğu bu durumda -dağ zincirleri ile sarılmış, güvensiz ve iki yıldan beri de her çeşit güçlükler ve talihsizliklere uğramış- kendini Novi kumandanının dramına, gerçekte olduğundan daha fazla karışmış bir durumda sanıyordu. D'Avenat'nın söylediğine göre, yüzbaşıyı Travnik'e gelmeye kandırmak için kendi adının kötü bir şekilde kullanılışı, ona bilhassa acı veriyordu. Zira bu bedbaht, Fransız Konsolosu'nun bu felakete katılmış olduğunu da düşünebilirdi.

Uykusuz geçirilmiş bir geceden sonra, tabiî ihtiyatlı ve becerikli olmak şartıyla, yüzbaşıya yardım etmek ve ona artık daha fazla zarar gelmemesini dilemek için vezirden bir mülakat rica etmeye karar verdi. Bu konuşma ona İbrahim Paşa'nın yeni bir yüzünü gösterdi. Bu, kendisiyle daha birkaç gün önce, dünyadaki kargaşalık veyahut yüksek ideali ve akıllı kimselerin birleşmeleri zarureti üzerinde, bir akraba veya itimat edilir insanlar gibi konuştukları, aynı vezir değildi. Yüzbaşının adını andıkça, vezir, soğuklaşıyor ve yaklaşılmaz bir hal alıyordu. Vezir, hayatta ahbaplığın ahbaplık ve işinde sadece iş olduğunu, her insanın da ıstırabını tek başına taşıdığını, zorluklarını da tek başına kendi bilgi ve görgüsüne göre halletmek zorunda olduğunu hâlâ da kavrayamamış olduğu anlaşılan "asil dostunu" sabırsızlıkla, biraz da şaşırarak dinliyordu.

Daville, gücünü kuvvetini derleyip toplamaya, inandırıcı ve kesin bir tavır takınmaya gayret ediyor, fakat şuur ve iradesinin sanki uykudaymış gibi felce uğradığını, ufalanıp eridiğini, güleryüzlü ve yakışıklı yüzbaşının; karşı konulmaz bir dalganın uçurumlarına kapılıp sürüklendiğini hissediyordu. Birkaç

kere Napolyon'un adını da konuşmalara karıştırdı, vezire, bu kadar seçkin bir şahsiyetin yalnız Fransa'nın dostu olarak tanındığı bahanesiyle ve Avusturyalılar ona iftira ettiler diye en sert cezaya çarpılmasına, dünya aleminin ne diyeceğini sordu. Fakat Daville'in her sözü, hiçbir tesir uyandırmadan sükût denizinin derinliklerinde kaynayıp kayboluyordu. Sonunda vezir dedi ki:

- Onu, aleyhindeki gürültü patırdı, kızgınlık ve suçlamalar dininceye kadar burada korumayı, saklamayı düşünüyordum. Ama eğer arzu ederseniz, onu vazifesine iade ederim. İşin bundan sonraki safhalarını orada bekleyebilir. Ama ne olursa olsun her şey İstanbul'un emirlerine göre cereyan edecektir elbette.

Daville'e, bu sisli kelimelerin yüzbaşının talihi ile hiçbir ilgisi varmış gibi görünmüyordu. Fakat ona asıl azap veren şey, vezire artık tahammül edemeyişi idi.

Konsolos, o sırada Sırbistan'dan dönmüş bulunan Süleyman Paşa'da olduğu kadar, Tahir Bey'de de aynı yüzü görmüştü. Onlarda da aynı sükût ve aynı hayret dolu bakışla karşılaşınca, şaşırmış ve dehşete düşmüştü. Onu aynı zamanda, anlattıkları çoktan olup bitmiş telafi edilmez şekilde kaybolmuş bir insana bakar gibi bakıyorlar, ama yine de nezaketlerinden sözünü hiç kesmiyor, sabırla ve merhametle sonuna kadar dinlenilmesi gerektiğini düşünebiliyorlardı.

Daville konsolosluğa dönerken, d'Avenat'ya, bu mesele üzerinde ne düşündüğünü sordu. Öğleden önceki her üç konuşmanın bütün çevirilerini yapan tercüman, mühimsemeden cevap verdi:

- Vezirin söylediklerinden açıkça belli olduğuna göre, Ahmet Bey için artık yapılacak bir şey kalmamıştır. Bu iş beyhudedir artık. Ya Asya'ya sürgüne gidecek veya daha kötüsüne uğrayacak.

Konsolosun bütün kanı beynine çıkmıştı.

- Nasıl? Ama vezir, hiç olmazsa onu Novi'ye geriye yollayacağına söz vermişti.

Tercümanın çakmak çakmak yanan gözleri bir müddet kon-

solosun yüzünde durakladı ve tam tamına kupkuru bir ifadeyle belirtti:

- Yüzbaşının orada kendini savunmak ve kurtulmak için, yüz çeşit imkâna sahip olduğu bilinirken, nasıl olur da Novi'ye bırakılacakmış?

Tercümanın sesi kadar bakışlarında da, konsolosa, vezir ve yardımcılarıyla yaptığı konuşmada kendisini şaşırtan ve gücendiren, sabırsızlık ve hayreti andırır bir şeyler varmış gibi görünüyordu.

Yine konsolosun önünde, saatleri pek yavaşça ilerleyen ve kendisini, artık mahvolduğu, kendi adamlarını savunmakta çareşiz ve kabiliyetsiz bulunduğu yolunda utanç verici bir duygu ile dolduran, uykusuz geceler dikiliyordu. Dışarıdan bir yardım beklercesine pencereleri açtı. Derin derin nefes aldı ve karanlığa gözlerini dikti. Orada, karanlığın içinde bir yerde, talihsizliği yüzünden yüzbaşıya, kalenin önündeki köprü üzerinde rastlayan ve onu kederli ve korkak bir "merhaba"yla selamlayan Çingenenin mezarı olacaktı. Bir Çingeneydi ama, hayatta kendisine büyük bir iyilik yapan bir insanın önünden selam vermeden geçip gidemeyecek kadar kalp ve vicdan sahibiydi. Ve şimdi de, yine aynı karanlığın içinde, genç yüzbaşı da, yargılanmadan ve sebepsiz yere, kendi mahvına doğru gidiyordu. Daville'e, bu karanlığın içinde, gündüzün aldatıcı aydınlığından daha aşikâr bir şekilde şimdi kendi güçsüzlüğünü ve yüzbaşının meşum talihini görüyormuş gibi geliyordu.

Paris'te ihtilal içinde ve İspanya'da seferdeyken birçok ölüm olayları ve kazalarını, suçsuz ve masum insanların trajedilerini ve meşum anlaşmazlıklarını gözleriyle görmüş ve yaşamıştı. Ama şimdiye kadar henüz doğrudan doğruya bu kadar yakından, şerefli bir insanın, olayların baskısı altında mahvoluşuna hiç rastlamamıştı. Çok bozuk şartlar altında ve kör tesadüflerin, çeşitli baskıların ve kaba taşkınlıklarını rastgele kontrolü altında bulunan çevrelerde, olaylar, bir selin girdabı veya bir kum fırtınasının hortumu gibi, tesadüfen birisinin parmağı ile gösterdiği bir adamı olduğu yerden koparır, böylece o insan, çaresizlik içinde batar gider. Ve şimdi o yakışıklı, güçlü kuv-

vetli ve sıhhatli yüzbaşı, böyle bir girdabın içine düşmüş bulunuyordu. Bütün sınır komandolarının, sadece hayatları boyunca yaptıklarından gayrısını yapmadığı halde bir sıra tesadüfi olaylar, onu, sımsıkı bir zincir halinde sarıp boğuyordu.

Avusturya sınır kumandanı, genç yüzbaşıyı Türk yüksek makamlarına şikâyetle, tesadüfen mahvetmişti. Yüksek makamlar aynı devre içinde sınırdaki barışa, tesadüfen özel bir önem ve değer vermişlerdi. Viyana'daki otoriteler ve Babıâli'deki gizli ajanlardan, yüzbaşının bertaraf edilmesini tesadüfen istemişlerdi. Ve bu meçhul yüksek memur, tam o sırada Avusturyalıların ödeyecekleri ücrete pek fazla ihtiyacı olduğundan Travnik'teki vezirine, tesadüfen sert bir baskı yapmıştı. Bu suretle cesaretini yitirmiş ve bütün hayatı boyunca ürkek yaşamış olan İbrahim Paşa da, suçsuz ve şerefli bir adam hapsetmenin ne demek olduğunu hiç bilmeyen merhametsiz ve sert Travnik kaymakamına, tesadüfen onu hapsetme emrini vermişti. Ve ayrıca kendi kudretini ispat etmek, âyanlara ve sınır kumandanlarına yılgınlık vermek için, tam o sırada korkutucu bir gösteri yapmak ihtiyacını da tesadüfen duymuştu.

Bütün bu insanlar birbirinden ayrı çalışırlar ve sonunda da birbirleriyle herhangi bir münasebete girmeksizin, kendi davranışları ve eğilimleri ile yüzbaşının şahsına yönelirler, fakat bir arada öyle davranırlar ki, hep birlikte yüzbaşının boynundaki düğümü sıkıştırırlar. Bütün bunlar, tesadüfen ve bir maksat güdülmeden olur.

Daville'in bahtsız "protégési"nin (koruduğu kimse) durumu da böyle oldu. Konsolos, şimdi rutubetli karanlıkta dışarıya bakarken, bu sabah bir türlü mana veremediği konaktaki tedirgin süküt ve şaşkın bakışlar, artık anlaşılır bir hale geliyordu.

Aynı karanlığın öteki kıyısında, Travnik'in öte yanında da, sakin mum ışığında başka birisi uyanık oturuyor, amirlerine, Ahmet Bey Çeriç meselesi üzerindeki raporunu yazıyordu. Novi kumandanının devrilişi işindeki hizmetlerini dikkatle belirtiyor, ama bu sonucu elde etmek için Hırvatistan'daki kumandan ve ötekilerin bu hususta sarfettikleri gayretleri belirtmeye de yanaşmıyordu. "Şimdi bu mağrur ve karıştırıcı yüzbaşı, bü-

yük düşmanımız, ağır bir suçlama altında ve zincire vurulmuş bir halde buradaki kalede yatıyor. İşlerin gidişine bakılırsa, kellesini kurtarması imkânsız gibidir. İstihbaratıma göre, vezir, onu imha etmeye karar vermiş. İşleri açığa dökmek istemiyorum, fakat yakayı sıyırmaması için mümkün ve uygun olan teşebbüslerin hiçbirinden kaçınmayacağıma inanabilirsiniz."

Ertesi gün, şafak vakti, Novi kumandanı, uykudayken bir el silah ateşi ile öldürüldü ve aynı sabah erkenden, büyük yolla Laşva arasındaki mezarlığa gömüldü. Şehirde, onu Novi'ye kaçırmaya teşebbüs ederlerken, nöbetçiler tarafından ateş edilmek mecburiyetinde kalındığı rivayetleri yayılmıştı.

Daville, sıtma tutuyormuş gibi ateşler içinde yanıyor, yorgunluk ve uykusuzluktan ölecek hallere düşüyordu. Gözlerini yumdukça, bu dünya yüzünde yalnız başına kaldığını sanıyor, kendini cehennemi bir kudretin ihanetine kurban edilmiş olarak görüyor, ona, kaypak bir yol üzerinde ve sisler içinde bocalayarak son gücüyle mücadele ediyormuş gibi geliyordu.

Üç yana ayrı ayrı raporlar yazmak zorunda olduğu düşüncesi, yüreğini oynatıyordu: İstanbul'a ve Split'e. Şimdi yazıya oturması, vezirin huzurunda girıştiği teşebbüsleri, Fransız menfaatleri uğrunda yapılmış çok dramatik bir mücadele olarak tasvir etmesi ve bütün başarısızlıkları da uygunsuz ve talihsiz şartların sırtına yüklemesi gerekiyordu.

Novi kumandanının ölümüne sebep olduğu düşüncesinin ıstırabı, Daville'i hasta etmişti. Tekrar kendine geldiği zaman, kendi kendine şöyle söyleniyordu:

- Uğursuz bir saatte bu memlekete gelmişsin. Ve şimdi artık bu insanların iş ve davranışlarını, kendi ölçülerine vurmamayı ve her şeyi kendi hassasiyetinle kabul etmemeyi, daima göz önünde bulundurmaktan başka bir çare kalmıyor. Yoksa kısa bir zamanda acıklı bir şekilde mahvolursun.

Bu kesin kararla yeniden işlerine koyuldu. Üstelik böyle zamanlarda daima bir dert ötekinin peşinden geliyor, yeni görevler ve yeni vazifeler konsolosun üzerine yığılıyordu. Novi kumandanı meselesini, amirlerinin, kendi yalnızlığında ve şaşkınlığında verdiği aynı anlamla ölçmediklerini anlayınca, bu

başarısızlığı kendi içine gömmeye ve içinden seslenen ve kendini azaba sokan soruları susturmaya gayret etti. Parlak dişleri ile, dağlılara has ışıklı ve kahverengi gözleriyle, hiçbir şeyden korkmayan bir insanın şakrak gülüşleri ile, Ahmet Bey'in kırmızı yanaklı kız gibi güzel yüzünü, aynı zamanda vezirin, karşısında konsolosu kudretsiz ve bezgin bir hale sokan, hakkını ve memleketin menfaatlerini savunmayı imkânsız hale getiren sükûtlarını unutmak o kadar kolay değildi. Bundan dolayı, şimdi her yeni günün getirip önüne yığacağı işlere dalarak bunları unutması gerekiyordu.

Vezir birdenbire eski haline gelivermişti. Daville'i tekrar davet ediyor, ona eskiden olduğu gibi, dostça davranıyor, çeşitli işlerinde ona kolaylıklar gösteriyor ve alışılmış konular üzerinde onunla olan konuşmalarına devam ediyordu. Daville, bu garip dostluğa dikkat ediyor ve ayak uyduruyordu. Her ikisi de, ekserisi vezirin karamsar monologlarından ibaret olan karşılıklı konuşmalarına gitgide daha fazla zaman ayırıyorlardı. Bu konuşmaların sonunda, Daville, daima, halletmek maksadıyla geldiği, konsolosluğun o küçük dertlerinden birini açmak fırsatını buluyordu. Bazı günler, hatta vezir Fransız Konsolosu'nu herhangi bir bahaneyle, kendisiyle konuşmaya çağırıyordu. Bu münasebetlerinde, Daville, rakibi von Mitterer'i çok geride bırakıyordu. Avusturya Konsolosu, bizzat kabul edilmesini rica ettiği takdirde, ancak huzura kabul ediliyordu. Ve mülakat da daima kısa ve nazikâne, soğuk ve tam anlamıyla resmî oluyordu.

Napolyon'un Rusya ile anlaşması İstanbul'da büyük bir hayal kırıklığına ve Fransa'ya karşı takınılan tavırda büyük bir değişikliğe sebep olduğu halde, vezirle konsolos arasındaki münasebetlerin devamında pek büyük bir tesiri olmadı. Vezirin davranışının değişmesi, Türkler arasında daima olduğu gibi, ani ve tam anlamıyla şaşırtıcı oluyordu. İstanbul'dan bu konuda yeni haberler aldıkça, Daville'e karşı hemen o gün soğuk bir tavır takınıyordu. Davetlerinin arkasını birden kesiyor, Daville, huzuru kabulünü rica edince de, memnuniyetsizlikle kabul ediyor ve pek az konuşuyordu. Fakat bu durum yalnız

pek kısa bir zaman sürüyor ve her zaman olduğu gibi, hemen eski haline dönüyordu. Göze görünür bir sebep olmadan, vezir, birdenbire tekrar yumuşuyordu. Dostane konuşmalar ve karşılıklı muhabbetler yeniden başlıyordu. Daville'in, Fransa'nın Rusya'yla barışması yüzünden işittiği tekdirlerde bile, ancak beşerî münasebetlerin devamsızlığı üzerindeki ortak melankolik görüşlerinin bir vesilesi kendini gösteriyordu. Daville, bütün suçu İngiltere'nin üstüne yükletiyor, İbrahim Paşa'nın İngiliz nefreti ile Rus kini tekrar teraziye konuluyor, kendi sadrazamlığı sıralarında İngiliz Donanması'nın Boğaziçi'ne yaptığı saldırı olaylarını yaşadığı zamanlara kadar gerilere uzanıyordu.

En sonunda Daville, onun kendisine karşı gösterdiği açılma ve kapanma durumlarına ve sürprizlerine alışmaya başlamıştı.

Veziri hediyelerle elde etmek ve Daville'i onun gözünden düşürmek için von Mitterer'in yaptığı denemeler hep boşa gidiyordu. Slovanya'daki Brod şehrinden güzel bir binek arabası getirtmiş ve onu vezire hediye etmişti. Travnik'lilerin görebildikleri ilk gerçek lüks araba. Vezir, bu hediyeyi teşekkürlerle kabul etmişti. Halk, bu siyah, pırıl pırıl parlayan hinto'yu* görebilmek için konağa sel gibi akıyordu. Fakat vezirin kendisi, bu hediye karşısında, umursamaz bir tavır takınmıştı. Onun bu arabaya binmek ve onunla gezintiye çıkmaya tenezzül etmeyişi, Mitterer için derin bir hakaret anlamı taşıyor, amirlerine gönderdiği resmî raporlarda, tabiîdir ki, bu ciheti sükûtla geçiştiriyordu. Günler boyunca bu araba konağın orta avlusunda durdu; soğuk, parlak, fakat tamamıyla uygunsuz bir hediye gibi...

Tam o sıralarda, Daville, önemsiz bir memur olmak ve hükümeti üzerinde çok az bir nüfuza sahip bulunmakla birlikte, Paris'ten vezire hediye etmek üzere küçük bir teleskop ve bir usturlap aleti -ufuktaki yıldızların durumunu ve yüksekliğini ölçen bir alet- getirtmeye muvaffak olmuştu. Konsolos, teleskopun nasıl kullanılacağını ona bir türlü açıklayamıyordu.

(*) Macarca'dan Osmanlıca'ya geçmiş, yaylı araba anlamına gelen bir kelime.

Ona, aletin birkaç parçası eksik veya bozukmuş gibi görünüyordu. Fakat vezir, hediyeyi kabul etmek lütfunu gösterdi. Onun gözünde, ne olursa olsun bütün dünya malları ölü sayılırdı ve hiçbir anlamları yoktu. Onları, yalnız hediyeyi veren kimsenin maksadına ve şahsiyetine göre değerlendirirdi. Bu teleskop, yalnız yıldızlar ve insanların talihi üzerinde onlardan okunabilecek şeyler, onların haber vereceği değişiklikler ve felaketler üzerinde yeni konuşmalara bir vesile oluyordu.

Daha ilk yılın içinde, vezir, kendisini yere yıkan yeni ve daha sert bir darbe yedi.

Vezir, yaz içinde büyük bir kafile ile Drina'ya gitmişti. Başlarında durmak suretiyle Bosna kıtalarını mümkün mertebe uzun süre sahrada alıkoymak ve zamanından önce kışlaya dönmelerine mani olmak amacını güdüyordu. Eğer Zvornik'te, onlara İstanbul'daki yeni bir hükümet darbesi ve eski Sultan Selim III'ün ölümü haberi ulaşmamış olsaydı, belki de bu işi başarırdı.

Temmuz ayı sonunda İstanbul'da olup bitenler üzerindeki mufassal haberleri getiren posta tatarı, vezirin savaş alanında bulunduğunu bilmiyordu. Bundan dolayı önce Travnik'e at sürdü, fakat orada, vezirin Zvornik'te olduğunu bildirdiler. Daville, bu tatarla vezire, bir kutu limonla birlikte, içinde İstanbul'daki son olayları zikretmeden, fakat vezirin eski hükümdarı ile ilgili felaketin kederine katılmanın ve dikkatin açık bir ifadesi sayılabilecek birkaç satırlık bir mektup yolladı. Aynı tatar Travnik'e dönüşünde, konsolosa, vezirin bir mektubunu getirdi. Hediye için teşekkürlerini bildiriyor, gerçek bir dosttan alman hediyenin arzulanabilecek mutluluğun en büyüğü olduğunu, "nur saçan bir meleğin gönderenin yolunu aydınlatması" temennilerini kısaca belirtiyordu. Selim'in korkunç ölümünün vezir için ne kadar ağır bir darbe olduğunu pekiyi bilen Daville, şaşırarak ve düşüncelere dalarak bu sevimli ve garip mektubu okudu. Bu, Doğu'da yaşayanların karşılaştıkları o garip ve inanılmaz sürprizlerin biriydi. İnsanın yazdığı sözlerle gerçek iş yaşantıları arasında hiçbir münasebet yoktu.

İstanbul'dan gelen haberi vezirin nasıl karşıladığını doğrudan doğruya görseydi, konsolos büsbütün şaşırırdı. Terkedilmiş bir maden ocağının altındaki küçük düzlükte vezir ve takımı için çadırlar kurulmuştu. Bunaltıcı sıcak gecelerde bile burada, dar vadiden, bütün gece suların taze nefeslerini ve çayırların kokularını taşıyan, serin ve hafif bir rüzgâr eserdi. Vezir, derhal çadırına çekilmiş, en güvenilir ve sadık adamlarından gayrısını yanına çağırmamıştı. Tahir Bey, Travnik'e yolculuk için gerekli hazırlıkların yapılması emrini vermişti. Lakin vezirin durumu hemen o sırada, böyle çetin bir yolculuğun akla getirilmesini bile imkânsız kılıyordu.

Vezir, yıkıcı haberi alır almaz, çevresindekilere önem bile vermeden, aynı sükûnet içinde, ölülerin ardından okunan süreleri ve dünyada kendisi kadar hiç kimseyi ve başka bir şeyi sevmediği merhumun ruhuna "Allah rahmet eylesin" diye bir dua okudu. Sonra geç kalmış bir uyurgezerin ağır adımlarıyla çadırına doğru yürüdü. Daha çadırın ağır perdesi arkasından kapanmadan önce, tıpkı devrilmiş bir ağaç gibi yastıkların üzerine yuvarlandı. Vücudundaki elbiseleri ve üniformayı boğuluyormuş gibi debelenerek parçalamaya başladı. Anadan doğma dilsiz olan ihtiyar uşağı onu soymak ve yatağa yatırıp üstünü örtmeye beyhude yere uğraşıyordu. Lakin vezir, en hafif bir temas bile kendisine tasvir edilmez bir acı verecekmiş gibi, onu yanına yaklaştırmıyordu. Onun kendisine uzattığı şerbet bardağını şiddetle itti. Gözleri kapalı, dudakları kısılmış, fırlatılmış koca bir taş gibi yatıyordu. Cildinin rengi ansızın değişiyordu. Ani olarak safra çıkardığından önce sarı, sonra yeşil ve sonunda toprak gibi kahverengi oluyordu. Öylece birkaç saat sessiz ve hareketsiz yattı. Ancak akşama doğru, önce hafif hafif içini çekti, sonra yaygın, tek sesli, yalnız seyrek ve kısa aralıklarla duraklayarak inlemeye çevirdi. O sırada herhangi bir kimse çadırının yanından geçmeye cesaret etseydi, zayıf, ancak dün doğmuş, şaşkın bir kuzunun anasının peşinden melediğini zannederdi. Fakat yalnız defterdar ve ihtiyar uşağa, vezire yaklaşma müsaadesi verilmişti. Ötekiler, onu uzaktan bile görmüyor ve işitmiyorlardı.

Bütün gün ve bütün gece, bütün yardımları hakir görerek, hâlâ gözleri kapalı, yatağında kalıp gibi yatıyordu. Durmadan hep aynı, gırtlaktan, uzayıp giden tek sesli, hafif, hayvansı bir şikâyet sesi çıkarıyordu: "E-e-e-e-e-e!"

Ancak ertesi günü, şafak vakti, Tahir Bey, veziri kendine getirmeye ve onunla konuşmaya muvaffak oldu. Vezir kendine geldikçe çabucak toparlandı. Giyindi ve tekrar eski haline geldi. Sanki elbiselerini giymesiyle birlikte, dimdik duruşunu ve alışılmış, yavaş hareketlerini yeniden takınmıştı. Felaketlerin en büyüğü artık onda hiçbir değişiklik uyandıramazdı. Derhal hareket edilmesini emretti ve böyle de oldu. Bununla birlikte yolculuk, kısa molalarla, bir konaktan ötekine yavaş yavaş devam ediyordu.

Vezirin Travnik'e ulaşmasının hemen ardından, Daville ona, hoş geldin selamı olarak bir ikinci kutu limon gönderdi. Bununla beraber huzura kabulünü rica etmedi. Zira ne zaman arzu ederse kendisini çağırma kararını yaşlı vezire bırakmanın daha doğru olacağı kanaatinde idi. Buna rağmen, veziri tekrar görmek ve onunla konuşmak, böylece İstanbul'daki Fransız Elçisi'ne, kendi şahsi algılarını ve bir zamanlar Selim III'ün sadrazamı olan kimsenin görüşlerini bildirebilmek merakıyla yanıp tutuşuyordu. Daville, Avusturya Konsolosu'nun hemen huzura kabulünü istediğini ve kabul edilmiş olmakla birlikte, yine de soğuk ve dostane olmayan bir muameleyle karşılaştığını öğrenince, kendi basiretli kararından dolayı çok memnun oldu. Vezir, Mitterer'in İstanbul'da olup bitenler hakkındaki meraklı sorularına bir kelimeyle olsun cevap vermek arzusunda değildi. Hemen birkaç gün sonra Daville, akıllıca geri çekilişinin meyvelerini topladı.

Cuma günü ikindi vakti, vezir, Fransız Konsolosu'nu, savaş alanından geri dönmekle, Sırbistan'daki ayaklanmalara karşı girişilen hareketlerin cereyanı üzerinde kendisini açıklamalarda bulunmak arzusunda olduğu bahanesiyle davet etti. Onu kalpten selamladı ve konuşmaların başlangıcında gerçekten de yalnız savaş alanları üzerindeki algılarından söz etti. Vezirin tasvirlerinde her şey pek cüz'i ve anlamsız görünüyordu. De-

rin, kof sesiyle, isyancılar kadar onlarla mücadele halinde olan Bosnalı kıtalardan da küçümsemeyle bahsediyordu.

- Görmem gereken şeylerin hepsini gördüm, Tanrı tarafından terkedilmiş bu memlekette benim daha fazla kalmaklığım faydasızdır. İsyancılara hareketlerin sevk ve idaresinde yardım edenler Sırbistan'ı terkettiler. Geriye kışkırtılmış, baştan çıkarılmış reayadan başka kimse kalmadı. Artık bir zamanlar sadrazamlık yapmış olan birisi şahsen onlarla uğraşırsa, Osmanlı Devleti'nin şanına zarardan başka bir şey gelmiş olamaz. Bunlar, kendi kendilerine olgun bir meyve gibi ayaklarımızın altına serileceklerdir. Onlarla ellerimizi kirletmeye bile değmez.

Daville, böylesine sükûnet ve böylesine vekarla konuşabilen bu ıstırap heykeline hayretle bakıyordu. Vezirin o sırada bütün söyledikleri belki de gerçek değildi. Fakat bunu söylerken takındığı sükûnet ve vekar da, kendi başına güçlü, inatçı bir başka hakikatin ta kendisiydi.

Tercüman, son kelimelerini birbiri peşine sıralarken, Daville, "görüyorsun" diye eski düşüncelerine devam etti:

- "Görüyorsun! Hayatımızın olaylarının yürüyüşü bize bağlı değil. Bu, ya böyledir veya yalnız pek önemsiz ölçüde bize bağlıdır. Fakat talihin üstün geldiğimiz darbeleri soyundan olaylar, büyük ölçüde bize bağlıdırlar. O halde bütün kuvvet ve dikkati bu sıfatın üzerine yöneltmelidir. Evet, bu sıfat!"

Sırbistan isyanı, Bosna ordusu, onun başarısı üzerindeki küçümseyici mütalaalardan, konuşmalar, kendiliğinden çabucak Selim'in ölümüne atlayıverdi. Bu konuda vezirin ne ses tonu, ne de yüz ifadesi değişti. Bütün varlığı ölüm yası ile dolmuştu, daha yükseği olmayan bir yas.

Birinci kattaki o büyük divandan, bir süre ortada kimse görünmedi. Çubuk taşıyan hizmetçiler bile görünmez bir işaret üzerine ortadan kaybolmuşlardı. Vezirle konsolos yalnız başlarına oturuyorlar, onların arasında, bir yol genişliği altlarında, ayaklarını altına almış, kollarını göğsüne kavuşturmuş, bakışlarını yere dikmiş olan d'Avenat, tamamıyla değişmiş, yalnız bir ses, hafif ve tek tonlu bir ses, vezirle konsolosun sözlerini çeviri olarak tekrarlayan bir fısıltı haline gelmişti.

Vezir, Daville'e, İstanbul'da olup bitenlerin ayrıntıları üzerinde bir şeyler bilip bilmediğini sordu. Konsolos, bilmediğini söyledi ve mümkün mertebe süratle bütün ayrıntıları öğrenmeyi arzuladığını, zira bütün Fransızların, Selim'e gerçek bir dost ve az bulunur bir değerde hükümdar nazarıyla baktıklarını bildirdi.

Vezir düşüncelere dalarak:

- Haklısınız, dedi. Artık cennetin bütün nimetlerine kavuşan son sultan -Allah rahmet eylesin-, sizin memleketinizi ve ekselansınızı bütün kalbiyle severdi. İstisnasız bütün seçkin ve asil kimseler, onun şahsında en iyi dostlarından birisini kaybettiler.

Vezir, ölü sanki yandaki odada yatıyormuş gibi hafif sesle ve ihtiyatla konuşuyor, fakat bu suretle esaslı meseleleri ve en ağır olayları olmamış bir hale getirebilirmiş gibi, yine de durmadan somut gerçeklere ve ayrıntılara sımsıkı sarılıyordu.

- Onu, çok yakından tanımayan bir kimse, kaybedilenin büyüklüğünü asla ölçemez, diyordu vezir. Çok yönlü istidatları olan ve her bakımdan mükemmel bir insandı. Daima bilgin kimselerle münasebet kurardı. "İlhamî" mahlası ile, herkesin çok hoşuna giden şiirler de yazardı. Tahta çıktığı günün sabahı yazdığı bir şiiri hâlâ hatırlıyorum: "Tanrı beni, lütuf ve inayetiyle büyük Süleyman'ın tahtına yüceltti" diye başlıyordu, sanırım. Fakat onun asıl büyük ihtirası matematik ve mimarlık olmuştu. İdari reformlar ve yeni bir vergi sisteminin kuruluşuna bizzat katılmış ve çalışmıştı. İrfan ocaklarını şahsen ziyaret etmek, talebelerle konuşmak ve ücretleri dağıtmak gibi işlerden kendini alamıyordu. Elinde fildişinden bir arşın, yapı iskelelerine tırmanıyor, işlerin usulünü gözden geçiriyor ve yapı malzemesinin kalite ve fiyatlarını muayene ediyordu. Her şeyi bilmek istiyor, her şeyi kendi gözleriyle görmek istiyordu. İşi ve çalışmayı seviyordu, vücudu sıhhatli, kuvvetli ve elastiki idi. Mızrak atmada ve kılıç çarpışmasında benzeri yoktu. Üç koyunu bir tek kılıç vuruşuyla ikiye biçtiğini gözlerimle gördüm. Herhalde onu, silahsızken, arkasından pusuya düşürmüş olacaklar. Zira eğer elinde kılıcı olsaydı, hiçbir kimseden

korkmazdı. Ah, çok asil, herkese güvenir ve kolaylıkla inanır bir tabiattaydı!

Vezirin, sevgili efendisinden, geçmiş zaman formuyla bahsetmesinden, bahis konusu edilenin bir ölü olduğu ancak farkediliyordu. Üstelik korkuyormuş veyahut gizli bir büyüye tutulmuş gibiydi. Zira sultanın ölümünden ve çöküşünden tek kelimeyle bahsetmiyordu. Sanki içinde bulunan sesi susturmak istermiş gibi çabuk, canlı konuşuyordu. D'Avenat, sesi ve görünüşü ile bile mümkün mertebe göze çarpmamak için yavaş, itinayla dikkat kesilerek çeviriyordu. Vezir, tercümanı ancak şimdi keşfetmiş gibi, konuşurken birdenbire durdu. Görünmez ellerin hareket ettirdiği bir heykel gibi dimdik ve yavaşça ona doğru döndü. Vezir, taştan bir heykelin bakışlarını, dehşet saçan ölü gözlerini, cümlesinin ortasında durup kalan ve yere doğru daha çok eğilen tercümanın üstüne dikti.

Günlük konuşmalar da burada, böylece bitti.

Konsolosla tercümanı, sanki bir yeraltı mezarından çıkıyorlarmış gibi divanı terk ettiler. D'Avenat bir ölü gibi görünüyor ve soğuk ter damlaları alnının üstünde birikiyordu. Daville, dönüş yolunda hiç konuşmadı. Fakat Travnik'te yaşadığı yıllar boyunca artık bu yaşayan heykelin hayalet hareketleri de, korkunç resimler galerisinde yer almıştı.

Tahtından indirilmiş olan Sultan Selim'in katli, bedbaht veziri konsolosa, daha samimi bağlarla bağlayan bir hadise olmuştu. Daville, usta bir dinleyici haline gelmiş, ölçülü çekingenliği ve akıllılığı ile vezirin neşesiz konuşmalarına katılmasını bilmişti.

Ancak birkaç gün sonra, konsolos, tekrar vezir tarafından davet olundu. İbrahim Paşa'ya, Selim'in katlini gözleriyle gören sadık bir uşağı tarafından, payitahttan yeni haberler getirilmişti. Konsolosla bu mesele üzerinde konuşmak istediği aşikârdı.

Vezirin dış görünüşü, son on gün içinde, ruhunda olup bitenlerden hiçbir şey ifşa etmiyordu. Fakat konuşmasından, son felakete yavaş yavaş alıştığı ve bu konudaki acılarının dindiği sezilebiliyordu. Şimdi artık bu ölümden kapanmış bir mesele gibi söz edebiliyordu.

Onu takip eden iki hafta içinde, Daville, vezirle üç kere karşılaştı. İki kere divanda ve bir kere de, vezirin yeni top dökümhanesini görmeye gittikleri sırada. Her seferinde konsolos, koca bir liste halinde dilekler ve aktüel sorularla dönüp geliyordu. Bütün şartlar hızla ve hemen hemen istisnasız olarak konsolosun isteklerine uygun bir duruma geliyordu. En sonunda vezir birdenbire, kendiliğinden ihtiraslı bir kendini kaptırış duygusuyla Selim'in trajik ölümü konusuna, felaketin arka plandaki sebepleri ve ayrıntıları bahsine geçti. Karşı konulmaz ve zaptedilmez bir ihtiyaç, onu bu konu üzerinde konuşmaya sürüklüyordu ve Fransız Konsolosu da, onun öyle bir konuşmaya değer gördüğü biricik insandı. Az, becerikli birtakım sorularla, Daville, sürekli olarak veziri destekliyor ve açıyor, konuşmaya devam hususunda onu cesaretlendiriyor ve ona derinden gelen bir duygu birliğiyle katıldığını duyuyordu. Böylece vezir, ona, Selim'in son perdesinin ayrıntılarını ve aslına bakarsanız kendi trajedisinin de esasını anlattı. Bu ayrıntıları tafsilatlı bir şekilde tasvir etmeye ne kadar ihtiyacı olduğu hissediliyordu.

Selim III'ü yeniden tahta çıkarmak isteyen hareketin başında, Alemdar Mustafa adında, ordunun en iyi, en namuslu, fakat en sert ve politikadan zerrece haberi olmayan kıta kumandanlarından birisi bulunuyordu. Arnavutlardan kurulmuş kıtasıyla, Eflak'tan İstanbul'a, hükümeti ve onun Sultan Mustafa'sını devirmek, Selim'i Saray'daki sürgün yerinden kurtarmak ve yeniden tahta oturtmak için çıkıp gelmişti. Her yerde çok iyi karşılanmış, kurtarıcı ve muzaffer bir kumandan olarak karşılandığı İstanbul'a mutlulukla ulaşmıştı. Başarı ile saraya ve hatta ilk avluya kadar girmişti. Fakat burada, iç avluya açılan büyük kapıyı yüzüne kapatan bostancıbaşı ile karşılaşmıştı. İşte o zaman cesur, ama çok basit ve beceriksiz olan Alemdar, meşum bir yanlışlık yapmıştı. Bağırmaya başlamış, tahtından indirilen meşru hükümdarları Sultan Selim'in derhal serbest bırakılmasını istemişti. Hiç akıllı bir adam olmayan, bu yüzden de hilekâr ve zalim olan Sultan Mustafa, Alemdar Mustafa'nın duruma hakim olduğunu işitip görünce, Selim'in

derhal katledilmesini emretmişti. Bedbaht sultana bir cariyesi ihanet etmiş, kızlarağası dört yardımcısı ile dairesine, o tam ikinci namazına durduğu sırada girmişlerdi. Yardakçılar önce duraklamışlar, fakat sonra kızlarağası, Selim'in secdeye yattığı ve alnının seccadeye dokunduğu dakikadan istifade ederek sultanın üstüne atılmıştı. Öteki esirler de kızlarağasına yardıma koşmuşlar, birkaçı Selim'in ellerini ve ayaklarını yakalamaya çalışıyorlarken, ötekiler de hançerlerini savurarak onun hizmetçilerini kaçırmışlardı.

Konsolos, birdenbire sırtında buz gibi bir ürperme duymuştu. Yalnız tek kulağı ile dinleyerek, önünde bir delinin bulunduğunu, vezirin iç hayatının dış görünüşünden daha dehşet verici ve asap bozucu olduğunu gayri ihtiyari düşünüyordu. D'Avenat, kendini yenmeye çabalayarak, bütün bir bölümü atlayarak, şu yahut bu kelimeyi bırakarak çeviriyordu.

Konsolos ise kendi kendine: "Bu adam delidir, buna hiç şüphe yok" diyordu, "Bu, muhakkak delidir!"

Vezir, sanki yanında oturan bir insanla değil de, kendi kendisiyle konuşuyormuş gibi, dua edermişcesine hikâyesine azimle devam ediyordu. Durmadan üstüste çok büyük bir önem taşıyan ve dikkatle derlenmiş yeni ilaveler yapıyor, en önemsiz ayrıntıları bile unutmuyor, öyle ki hepsi de kendisi için büyük bir mana taşıyan büyü formülleri söylermiş, artık hiçbir kurtuluş çaresi kalmayan sultanı bu büyüyle kurtarmak istermiş gibiydi. Bu anlaşılmaz, fakat karşı konulmaz ihtiyaçla sürüklenerek, vezir, kaçıp kurtulmuş olan görgü şahidinden duyup da içinde kapalı kalan her şeyi yüksek sesle tekrarlamaya kesin karar vermişti. Vezirin günlerden beri bu kronik delilik içinde yaşadığı aşikârdı. Bu, sebebi ve ağırlık noktası Selim III'ün yuvarlanması olan bir çeşit cezbe haliydi. Kendi görüşüne göre, olaylar nasıl olup da yürüdüyse, bütün bu dramı olduğu gibi, bu geniş anlayışlı yabancıya tasvir ederken, hiç olmazsa kendini de kısmen olsun, ıstıraplarının bir kısmından kurtarıyordu.

Konsolos, önündeki bu mücadeleyi açık bir şekilde görüyordu. Bunu, kendini zorlayarak da olsa, bütün ayrıntılarına

varıncaya kadar izlemek ve sürekli olarak tiksintilerini yenmek zorundaydı. İçine düştüğü mücadelede -vezir devam ediyordu- Selim, bir aralık sıyrılmaya muvaffak olmuş ve şişman kızlarağasını kuvvetli bir vuruşla yere yıkmıştı. Artık elleriyle ve ayakları ile etrafındakilere vurarak odanın ortasında duruyordu. Kara köleler, çevresinde onun vuruşlarından korunarak sıçrayıyorlardı. İçlerinden bir tanesinin elinde oksuz bir yay vardı ve yayın kirişini durmadan kurbanının boynuna boğmak için geçirmeye çabalıyordu. ("Sultanın kılıcı yoktu, yoksa bu mücadele tamamıyla başka şekilde sona erebilirdi." diye vezir kederle defalarca tekrarlıyordu.) Selim, her şeyden önce bu kementten sıyrılmak istediğinden, yere düşmüş bulunan kızlarağasını gözden kaybetmişti. Kara, şişman, güçlü kuvvetli adam, kimse farkına varmadan dizlerinin üstüne sürünüp dikilmiş ve hızlı bir hamleyle, kolları bacakları açık duran Selim'in hayalarına yapışmıştı. Sultan acıdan haykırmış ve öylesine iki büklüm olmuştu ki, yüzü kızlarağasının kana ve tere bulanmış suratına yapışacak hale gelmişti. Bu kadar yakınlıktan, sultan, kızlarağasına vuramaz olmuş, o da kurbanını bırakmadan halılar üzerinde yuvarlanmışlardı. Bu dakikadan faydalanan köle yay kirişini Selim'in boynuna geçirmişti. Yayı birkaç kere bükmüş ve kemendi boynunun etrafında gittikçe darlaştırarak sıkmıştı. Sultan kendini korumaya çalışıyor, fakat gitgide gücü ve kuvveti kesiliyordu. Elleri birkaç kere boynuna doğru çabaladı, fakat ıstırap ve çaresizlik içinde biraz sonra adamcağız bütün gövdesiyle kendinden geçti, dizüstü çöktü, beli büküldü ve sonunda başı da göğsüne kıvrıldı. Daha sonra iki büklüm olarak öne doğru, yarı oturmuş bir durumda yere, duvar dibine yuvarlandı. Sanki hiç yaşamamış ve biraz önce hayatı uğruna çırpınan o değilmiş gibi kıpırdamadan yattı kaldi.

Ceset, bir kilimin üstüne konmuş ve bir teskere gibi taşınarak Sultan Mustafa'nın önüne getirilmişti.

Dışarıda kapalı kapının önünde o sırada Alemdar Mustafa, sabırsızlıktan gazaba gelerek bağırıyor ve kapıları dövüyordu.

- Açın kapıyı, köpoğlu köpekler, kancık itler, bırakın Se-

lim'i, gerçek sultanı serbest bırakın, yoksa hiçbiriniz kellesini kurtaramaz!

Arnavutları da bağırışıyorlar ve onun feryatlarına yardım etmek istiyorlarmış gibi, koro halinde çığırışıyorlar, ağır kapıyı parçalamak için hazırlıklara girişiyorlardı.

Bu dakikada kapının oldukça üstünde ve her iki yanında bulunan dar, duvarlara gömülmüş gibi duran pencerelerden biri açıldı. Pencere kepengi yavaşça açılmıştı. Zira paslanmış ve çevresinde yosunlar bitmişti. Yarı açılmış pencereden sarmalanmış bir hasır ortaya çıkmış, onun içinden yarı çıplak bir ceset kaymış ve boğuk bir sesle avlunun küçük beyaz taşları üstüne düşmüştü.

İlk olarak Alemdar Mustafa koşmuştu. Onun önünde, başı açık, ölü, morarmış yüzü ve pisliğe bulanmış vücuduyla Sultan Selim yatıyordu. Çok geç kalınmıştı. Alemdar başarıya, zafere ulaşmıştı ama, bu sonuçla birlikte başarısı bütün değerini kaybetmişti. Şeytanlık ve kötülük, iyilik ve akla üstün gelmişti. Tahtın üstünde baskı, devlette ve hükümette düzensizlik sürüp gidiyordu.

- Osmanlı Devleti'nin bu asil hükümdarı böyle mi ölmeliydi? Diyen vezir, o zamana kadar anlattığı bir rüyadan uyanıyormuş gibiydi.

Daville, ne zaman böyle bir konuşmadan evine dönse, bir insanın vezire karşı küçük başarılar elde etmesi ve itirazlar ileri sürebilmesinin neye mal olacağını kimsenin bilemeyeceğini, daima düşünürdü. D'Avenat bile sesini kesmiş, hiçbir kelime ve açıklama yapamayacak duruma gelmişti.

XII

Bu yılın, 1808 yılının her çeşit kayıplar ve felaketler yılı olduğu aşikârdı. "Ne sonbahar, ne de kış sayılan" rutubetli Travnik havası yerine, daha kasım başlangıcında erken ve şiddetli bir soğuk bastırdı. O sıralarda, Daville'in çocuklarından birisi ansızın hastalandı.

Daville'in ikinci oğlu olan bu çocuk üç yaşındaydı ve Split'de doğan ve sürekli olarak zafiyet içinde bulunan küçük kardeşinin aksine o zamana kadar sıhhatli ve kuvvetli olarak büyümüştü. Çocuk şimdi ilk defa olarak hasta olunca, annesi onu çeşitli ot ve kök içkileri ve başka ev ilaçlarıyla tedavi etmeyi denedi. Fakat çocuk gitgide kuvvetten düşünce, cesur Madam Daville bile kendine olan güvenini ve cesaretini kaybetti. Ana-baba, birbiri peşinden doktorları çağırıyorlar, kendilerine doktor adını takanlara bile başvuruyorlar ve halk arasında böyle tanınanlardan şifa arıyorlardı. Ancak şimdi, Travnik'lilerin hastalık ve sağlık üzerinde ne düşündükleri, bu memlekette yaşamanın ve hasta olmanın hangi anlama geldiği görülebiliyordu. Doktorlar şunlardı: Konsolosluğa bağlı olan d'Avenat, Guça Gora Manastırı'ndan Fra Luka Dofiniç, Travnik eczacısı Mordo Atiyas ve Avusturya Konsolosluğu'nun resmî tabibi Giavanni Mario Cologna. Onun gelişi resmî bir şekilde olmuş, konsolosluğa kendisini "Avusturya Başkonsolosu hazretlerinin teklifi ile Fransız Başkonsolosu hazretlerine sanat ve hizmetini arzetmek üzere" geldiğini merasimle açıklamıştı. Onunla d'Avenat arasında derhal teşhis ve tedavi hususunda görüş farkları ortaya çıkmıştı. Mordo Atiyas, yalnız susuyor ve Fra Luka'da yalnız, bazı şifalı otlar tedariki için Guça Gora'ya gitmesi gerektiğini belirtiyordu.

Bütün Travnik'li doktorlar şaşkın ve keyifsiz bir durumdaydılar. Zira o zamana kadar kendilerinin, bu kadar küçük bir çocuğa bakmaları teklifinin yapıldığı olmamıştı. Çok yüksek ve çok alçak basamaklardaki insanlar, onların hekimlik sanatı alanlarının içine hiçbir surette girmiyordu. Bu havalide, çok yaşlı insanların ya bir mum gibi sönmeleri veya hayatlarını kendi kendilerine bir parça daha uzatmalarında olduğu gibi, küçük çocukların yaşamaları veya ölmeleri de tesadüfün cilvelerine bırakılmıştı. Bu iş tamamıyla çocuk veya ihtiyarın karşı koyma gücüne bağlı olduğu kadar, ailelerinin kendilerine yaptığı bakıma, fakat eninde sonunda, ne ilaçların, ne de doktorların üstün gelemeyecekleri talihin arzusuna bağlıydı. Bu yüzden böylesine küçükler ve her iki bacaklarıyla yere ba-

samayacak durumda olan gününü doldurmuş varlıklar, burada tıbbî müdahale ve bakımın konusu bile sayılmazlardı. Yüksek itibar ve mevkideki şahıslarla ilgili olmasaydı, doktorlardan hiçbiri bu küçük mahlukla meşgul bile olmazdı. Böylece onların ziyaretleri, çocuğa karşı duyulan bir ilgiden çok, ana-babasına karşı duyulan dikkatin bir ifadesiydi. Bu hususta d'Avenat ve Cologna ile Fra Luka ve Mordo Atiyas hiçbir suretle farklı değillerdi. Zira her iki yabancı doktor da, Doğu memleketlerinin görüşleri ve alışkanlıklarına iyice uymuşlardı. Üstelik bilgi ve görgüleri de yerli meslektaşlarınınkinden ne geniş, ne de derindi.

Bu şartlar altında Daville, çocuğunu, iyi ve ünlü bir Fransız askerî doktorunun bulunduğunu bildiği Sinj'e götürmek kararını verdi. Travnik, "doktor"ları birbirlerinin görüşlerine uyarak, hep bir ağızdan onun bu cesur ve alışılmamış kararına karşı çıktılar, fakat konsolos onlara aldırmadı.

Daha da fazlalaşan soğuğa ve buz tutmuş yollara rağmen, bir kavas ve üç at uşağı ile birlikte yola çıktı. Kollarında itina ile örtülere sarılmış hasta çocuğu tutuyordu.

Bu acayip kafile sabahın alacakaranlığında konsolosluktan ayrıldı. Henüz Karaula Dağı'nı aşmamışlardı ki, çocuk, babasının kollarında son nefesini verdi. Ölü çocukla birlikte handa geceledîler ve ertesi günü Travnik'e geri döndüler. Ortalık kararırken tekrar konsolosluğun önüne ulaşmışlardı.

Madam Daville, tam o sırada küçük oğlunu yatağına yatırmış ve "yolda bulunanlar" için duasını mırıldanıyordu ki, nal şakırtıları ve kapının çalınmasıyla ürküp durakladı. Korkudan donup kalmış, yerinden kımıldayamıyor ve bu durumda Daville'i bekliyordu. Hareketlerinde olduğu gibi, örtülere sarılmış olan çocuğu aynı dikkat ve itina ile kollarında taşıyarak odaya girdi. Ölü çocuğu kollarından bıraktı, soğukluk saçan geniş ve kara mantosunu üstünden attı, buz gibi donmuş ve kendini kaybetmiş bir durumda oğulcuğunun sağlık ve selametle dönmesini dileyen duasının son kelimelerini mırıldanan karısına sarıldı.

İki günlük atlı yolculuktan donmuş ve harap olmuş bulunan konsolos güç haliyle ayakta durabiliyordu. Saatlerce aynı

durumda hasta ve sonra da ölü çocuğu taşıyan kolları ağrılar içinde kaskatı kesilmişlerdi. Fakat şimdi her şeyi unutmuş, karısının zarif endamını, ona ve çocuklarına olan sınırsız sevgisini ifade eden sessiz itinasıyla kucaklamıştı. Gözlerini kapamış, yorgunluğunu ve acısını unutarak, çocuğunu hâlâ iyileştirmeye götürüyormuş ve onu böylece acılar ve ıstıraplar altında sımsıkı tutup taşıdıkça hiç ölmeyecekmiş kuruntularına dalıp gitmişti. Ve kollarındaki kadın, ancak cesur ve kendini tamamıyla başkalarına adamış kadınlara has olan bir yumuşaklıkla için için ağlıyordu.

Des Fossés, şaşkın şaşkın bir kenarda duruyor, kendini burada lüzumsuz olarak hissediyor ve şaşırarak, hatta bir şey anlamadan, böylesine basit ve orta kesimdeki bir insanın akla hayale sığmaz büyüklüğüne bakıyordu.

Ertesi gün küçük Julles-François Amyntas Daville, güneşli ve kuru soğuk bir havada, Katolik mezarlığına gömüldü. Avusturya Konsolosu karısı ve kızı ile gömülme törenine katıldı ve başsağlığı dilemek için de konsolosluğa geldi. Bayan von Mitterer, aileye yardımlarını arzetti, çocuklar, hastalıklar ve ölüm üzerinde heyecanla ve lüzumundan fazla konuştu. Daville ve karısı onu sessizce dinliyorlar, her çeşit teselli edici sözleri hoş karşılayan, fakat gerçekte kendilerine kimsenin yardım edemeyeceği ve kimseden yardım beklemeyen insanlar gibi kupkuru gözlerle önlerine bakıyorlardı. Konuşmalar, Bayan von Mitterer'le des Fossés arasındaki uzun bir diyalogtan aşarak Anna Maria'nın talihi üzerinde bir monoloğla son buluyordu. Kadının solgun ve haşmetli bir görünüşü vardı. Sarsıntılar, heyecanlar onun varlığının tabiî unsurları idi. Kıvırcık ve dağınık kestane rengi saçları durmadan kıpırdayan kamçılara benziyordu. Solgun yüzünde iri gözleri gayri tabiî şekilde parlıyor ve bu parıltı gözlerinin gri renkteki derinliklerini aydınlatıyordu. Öyle ki, uzun süre hareketsiz olarak bu gözlere bakmak herkese güç geliyordu. Yüzü dümdüz ve kar gibi beyaz, boynunda en küçük bir kırışık yok, göğsü, ancak yetişkin bir kızın göğsü gibiydi. Ölüm ve yaslılar çevresinde, solgun ve kederle önüne bakan kocasıyla küçük ve sessiz kızcağızı arasın-

da daha çok ışık saçan bir tesir yapıyor, kendisine has, tehlikeli güzelliği ile üstünlüğünü ilan ediyordu. Des Fossés, uzun süre onun ince ve kuvvetli ellerini seyretti. Ellerinin derisi mattı, fakat her hareketinde ve oynak yerlerinde, kendisi görülmeyen beyaz bir alevin ancak gözle fark edilebilecek yanmasına benzer, hafif bir inci parıltısı oynaşıyordu. Bu beyaz parıltının kalıntıları, bütün gün des Fossés'nin gözlerinde takıldı kaldı. Ölü çocuğun ruhunun istirahati için Dolac Kilisesi'nde yapılan ayinde de, Anna Maria'yı tekrar gördüğü zaman, ilk bakışları onun ellerini aradı, fakat bu sefer kara eldivenler giymişti.

Birkaç heyecanlı günden sonra hayat yeniden eski alışılmış düzenine girdi. Kış, bütün kapıları sürgüledi ve insanları, sıcak evlerinin içine kovaladı. Her iki konsolosluk arasındaki her türlü bağlantı tekrar koptu. Hatta des Fossés bile gezintilerini sınırladı. Onunla Daville arasında öğle ve akşam yemeklerinden önceki konuşmalar, şimdi daha yumuşak ve samimi bir karakter almıştı.

Ölünün gömülmesinden sonra genel olarak yapılması mutat olduğu üzere, çocuğun kaybı ve ölümü üzerinde konuşmaktan çekinmişler, fakat düşüncelerini bu konudan uzaklaştıramadıklarından, önce çocukların hastalıkları, sonra sağlık ve hastalık konularında, tedavi metodları, daha sonra da bilhassa bu kaba memleketteki doktorlar üzerinde enine boyuna konuşmakta devam etmişlerdi.

Batılı bir insan, Doğu'ya düştükten sonra, burada yaşamak zorunda kalırsa, karşılaşacağı sürprizler sayısız ve çeşitlidir. Ama sağlık ve hastalık meseleleri ortaya çıkmaya başladıktan sonradır ki, asıl büyük ve acı verici sürprizlerinden birisini yaşar. Böyle bir Batılı insanın bedenî varlığı yepyeni bir ışık altında görünür. Batı'da hastalık denilen şey, çeşitli görüş şekilleri ve bütün korkuları ile olduğu gibi vardır. Ama Batı'da hastalık denilen şey sınırlanıp sıkıştırılır veyahut hiç olmazsa, sıhhatli ve kendini mesleğine vermiş neşeli insanların gözlerinden saklanır, hatta toplumun özel bir teşkilatının kuvveti ve kanunları, toplum hayatının kutsal kurumları ta-

rafından önlenir. Istırapları ve tesirleri azaltılır. Burada ise hastalık her zaman için alışılmış bir şeydir. Birden ortaya çıkıverir, sağlıkla yanyana yarışa girer, onunla yer değiştirir, adım adım ilerleyişi görülür ve işitilir. Bir yerli için hastaya bakmak, ona yemek yedirmekten başka bir anlam taşımaz. Yaşadığı kadar hasta olması da tabiî bir şeydir. Hastalık, hayatın daha sert olan öteki yarısıdır. Saralılar, frengililer, cüzzamlılar, histerikler, ağzı salyalı budalalar, kamburlar, kötürümler, dilsizler, körler, topallar gün ortasında kaynaşırlar, ortalıkta sürünürler veya sokulur sadaka dilenir veya kütük gibi susar ve korkunç sakatlıklarını herkesin önünde gururla teşhir ederler. Kadınların, yüzlerini peçeyle örtmeleri ve mumya gibi sarınıp sarmalanmaları büyük bir bahtiyarlıktır. Yoksa burada rastlanılan hastaların sayıları, şimdikinin iki katı kadar fazla olurdu. Travnik'e giden dimdik bir köy yolu üzerinde, üzerinde feraceye sarınmış bir kadınla sallanan beygirinin dizginini ardından çekip yürüyen bir köylüyü gördükleri zaman, Daville ile des Fossés, şöyle düşünürlerdi: Bir çuval dolusu meçhul acı ve hastalık.

Fakat hastalıklar yalnız fakirlere rastlamazlar. Hastalık fakirler için bir talih, zenginler için ise cezadır. Sefaletin üstünde olduğu kadar zenginlik ve aşırılık istidadının üstünde de aynı çiçek yetişir; hastalık. Daha yakından gözden geçirildiği ve öğrenildiği zaman, vezirin konağının da, pazar kurulduğu günlerde sokaklarda görülen fakir ve ilkel dünyadan çok farklı olmadığı görülürdü. Onları hastalığa düşüren hareketler başka olsa da, hastalık telakkisi aynıdır.

Daville'in çocuğunun hastalanışı, des Fossés'e, Travnik'li dört doktorun hepsini birden tanıtmak fırsatını vermişti. Bunlar, bizim de gördüğümüz gibi, d'Avenat, Cologna, Mordo Atiyas ve Fra Luka Dofiniç idiler.

D'Avenat'yı, daha başından beri ve hatta tercüman ve konsolosluk memuru olarak mesleğini terk etmiş haliyle de tanımaktayız. Mehmet Paşa'nın hizmetinde bulunduğu sıralarda bile hekimlik pratiğini ilerletecek pek az zaman bulabilmişti. Mesleki ünvanı, birçok başka yabancılarda olduğu gibi, kendi

esas mesleğinden daha geniş ölçüde bilgi ve meharet gösterdiği, bir sürü başka işlerle meşguliyeti için bir paravanadan başka bir işe yaramıyordu. Şimdi o, arzularına olduğu kadar istidatlarına da tam tamına uygun düşen yeni mevkiinden çok memnun ve mesuttu. Gençliğinde Montpellier'de, gerçekten bir parça tıp okumuş gibi görünüyordu, fakat hekimlik mesleği için gerekli hazırlıkların hepsi onda eksikti. Ne insanlara karşı lüzumlu sevgisi, ne de tabiata güveni vardı. Onun anlayışına göre, bir insan dünyaya ya hasta olarak gelir veyahut burada hasta oldu muydu, artık onun hayattaki talihi bu demekti. Acılar, masraflar, bakım, doktorlar ve diğer sıkıntılı ve dertli işler, tabiîdir ki, onlara ait olurdu. Bundan dolayı d'Avenat hastalar yerine, sıhhatli kimselerle ilgilenmeyi tercih ederdi. Ağır hastalardan tiksinir ve uzun süren hastalıkları ise şahsi bir hareket olarak kabul ederdi. Bu soy hastaların, kendiliklerinden sonunda sağa veya sola, yeni sağlığa veya hastalığa yönelmek için karar vermelerini beklerdi.

Hizmetinde bulunduğu yüksek efendileri bahis konusu olduğu zaman, kendi hekimlik bilgilerine pek az, zararsız ilaçlarına az veya çok, kuvvetli iradeli ve pervasız kabalığına da, daha çok güvenirdi. Kibar ve nüfuz sahibi hastalarına yaltaklanır, kuvvetli ve dayanıklı oluşlarını metheder, böylece onların gururlarını okşamak suretiyle hastalığa karşı direnme güçlerini uyandırırdı. Bu işe yaramadı mıydı, o zaman hastalıklarının zararsız ve tehlikesiz olduğunu telkin ederdi. Bu ona, sıhhatli efendilerine dalkavukluk etmekteki -ancak bir başka tarzda ve başka bir maksatla- gayret ve sebatı kadar kolay gelirdi. Hastalarını methetmenin manasını ve onları dehşete salmanın kuvvetini, hatta bundan başka tam yerinde ve tam zamanında söylenmiş iyi veya kaba bir kelimenin ne gibi tesirleri olabileceğini çok erkenden kavramıştı. Ekseri insanlara kaba ve pervasızca davranır, bütün dikkatini ve bütün nazik sözlerini kudretli ve büyük kimseler için saklardı. Bu sanatta ise işitilmemiş ölçüde becerikli ve pişkindi.

César d'Avenat, işte böylesine bir doktordu.

Onun tam tersi de Mordo Atiyas idi. Dükkânı aşağı çarşıda

bulunan, ufak tefek, suskun bir Yahudi. Bu dükkânda o yalnız ilaçlar ve tıbbî tavsiyeler satmakla kalmaz, aksine gözlük camlarından ve kırtasiye malzemesinden kısır kadınlar için ilaç tertiplerine, yün boyalarına ve her çeşit uygun tavsiyelere kadar her şeyin alış verişini yapardı.

Atiyas'lar Travnik'te en eski Yahudi ailesi idi. Burada yüz elli yıldan fazla bir zamandan beri yaşıyorlardı. Bir zamanlar ilk evleri şehrin dışında, Laşva'ya dökülen birçok adsız dereden birisinin içinden aktığı, dar ve rutubetli bir boğazda bulunuyordu. Burası hemen hemen hiç güneş yüzü görmeyen, rutubet ve çakıl içinde yüzen, her yanında mürverler ve yaban asmaları biten, Travnik Vadisi içinde küçük bir vadi idi. Atiyas'lar burada dünyaya gözlerini açarlar, nesilden nesile burada ölürlerdi. Sonradan bu rutubetli, karanlık, sağlığa aykırı olan yerlere sırtlarını çevirmeye ve yukarı mahalleye yerleşmeye muvaffak oldular. Fakat ailenin bütün mensupları ilk oturma yerlerinden bir parça iz taşımakta devam ettiler. Hepsi de ufak tefek ve mahzende büyümüşler gibi solgun, az konuşur ve insandan ürker oldular. Zamanla durumları düzeldiği ve zenginliğe de ulaştıkları halde, yine de herhangi bir suretle göze çarpmadan, belli bir ölçü içinde yaşamakta devam ettiler. Ve aileden daima birisi ilaçlar ve hekimlik sanatı ile meşgul oldu.

Bütün Travnik'li doktorlardan ve onların arasında Fransız Konsolosluğu'na çağırılmış olarak adları duyulanlardan, ancak Mordo Atiyas üzerine en az söz söylenilebilir. Ağzını hiç açmayan, hiçbir yere gitmeyen, kimseyle münasebette bulunmayan, hiçbir davası olmayan ve yalnız kendi işleri ve kendi evi barkından başka şey gözünde olmayan bir insan için zaten ne söylenebilirdi ki? Bütün Travnik ve çevredeki bütün köylerde Mordo, baharatçı dükkânı ile bir tutulurdu. Fakat onun üzerinde bilinenlerin hepsi de bundan ibaretti.

Sakalı, bıyıkları kulaklarına ve kaşlarına karışmış, çizgili bir entari ve mavi bir şalvar, üstüne de kaftan giymiş, ufak tefek bir adamcağızdı. Ailesini gerilere doğru düşünebildiği kadar, ecdadı daha vaktiyle İspanya'da yaşarlarken bile hekim ve eczacı idiler. Sürgün ve kaçağa çıkan Atiyas'lar, önce Selanik'e ve

oradan Travnik'e yerleştikten sonra da o sanata devam etmişlerdi. Bu Mordo'nun büyükbabası, hekim İsak, geçen yüzyılın ortalarındaki büyük veba salgınının Travnik'teki ilk kurbanı olmuştu. Oğlu işleri devir almış ve yirmi yıl kadar önce de Mordo'ya bırakmıştı. Atiyas'lar, aile kitaplıklarında ünlü Arap ve İspanyol hekimlerinin eser ve resimlerini muhafaza ediyorlardı. -Cetlerinin Endülüs'ten sürgün edildikleri sırada birlikte getirdikleri yazmalar.- bu eserleri gizli bir hazine olarak nesilden nesile saklamakta devam etmişlerdi. Mordo'nun Sabbat'tan* gayrı her gün tezgâhı başına diz çökmesi, sırtını kamburlaştırıp ve eğilmiş başıyla, durmadan müşterileri için uğraşması ya da tozlar, otlar ve sularla meşgul olmasının üzerinden yirmi yıldan fazla bir zaman geçmişti. Dükkânı altından üstüne kadar, ağız ağıza dolu olan büyük bir tahta kutuya benziyordu. Ve o kadar dar ve alçaktı ki, Mordo, yerinden kalkmadan, elini her tarafa ve her eşyaya uzatabiliyordu. Böylece kışın olduğu gibi, yazın da dükkânında, daima aynı elbiselerle ve aynı vaziyette otururdu; ne kahve, ne de tütün içen, üstelik ne de çarşının konuşmaları ve şakalarına katılan, eğri büğrü bir sükût yumağı.

Bir hasta veyahut hastanın ailesinden bir müşteri geldiği zaman, tezgâhın önündeki dar basamağa oturur ve derdini anlatırdı. Mordo, teşhisini, dudakları sık ve kara sakal ve bıyıkları örtülü olarak söyler, ilacını verir ve ücretini alırdı. Onu herhangi bir konuşmaya karıştırmanın hiçbir çaresi yoktu. Hastalarda bile, hastalıkları üzerinde, yalnız en zaruri olan sözlerle konuşurdu. Onları sabırla dinler, içlerinde tek bir ağarmış kıl bile bulunmayan saç ve sakal ormanının içindeki mat kara gözleri ile sessizce bakar ve bütün cevaplarını daima aynı, klişe halindeki şu sözlerle bitirirdi:

- İlacı yapmak benim elimde, sağlığını vermek de Tanrı'nın elinde. Böylece hemen bütün konuşmaları keser ve müşterisinin, ilacı alması ve ücretini ödemesi veyahut bırakması lazım geldiğini bu suretle ifade ederdi.

(*) Cumartesi günü.

- Evet, evet, alıyorum, zaten almayıp da ne yapacağım! Zehir bile olsa alacağım çaresiz!

Diye hasta, ilaç için olduğu kadar derdini dökmek ve yanıp yakılmak fırsatını bulmak için geldiğini belli edercesine, sızlanırdı.

Fakat Mordo, aldırmıyordu. İlacı kâğıda sarıyor, hastanın önüne koyuyor ve karşısına tekrar bir müşteri gelip durduruncaya kadar, herhangi küçük bir işe sarılıyordu.

Pazar kurulduğu günler Mordo'nun dükkânı önüne, kadın ve erkek bir yığın köylü toplanıyordu. Birisi eşiğe oturup da Mordo ile fısıldaştığı sırada, diğerleri caddede duruyor ve bekliyorlardı. Bir ilaç istiyorlar veya şifa verici otları satmak istiyorlarsa, yavaşça konuşuyor, pazarlık oluyor, el ve kol hareketleri yapıyor, çıkıp gidiyor ve tekrar dönüp geliyorlardı. Yalnız Mordo yerinde, hareketsiz, soğuk ve sessizce oturuyordu.

Kendilerine gözlük satın almaya gelen yaşlı köylü kadınları bilhassa patırtıcı ve müşkülpesent oluyorlardı. Önce enine boyuna, ipliği en ince iğne deliğinden geçirebildiği günlerin üzerinden çok uzun zaman geçmediğini, kış olalı beri nezleye tutulmasının veya buna benzer bir şeyin sonunda gözlerine bir perdenin indiğini, öyle ki artık kendi örgü işlerini bile güçlükle tanıyabildiklerini anlatıyorlardı. Mordo, gözleri tabiî sebeplerden bozulmaya başlamış olan kırk yaşlarındaki bir kadını gözden geçiriyor, yüzünün genişliğini ve burnunun biçimini muayene ediyor, sonra kara yuvarlak bir kutudan çinko çerçeveli bir gözlük çıkarıyor ve köylü kadının burnuna yerleştiriyordu. Kadın, önce el aynasına bakıyor, sonra da elinin sırtına, nihayet Mordo'nun kendisine:

- İşte, bunu görüyor musun? Yoksa görmüyor musun?

Diye uzattığı yün yumağına bakıyordu. Mordo, mümkün mertebe az ses çıkarmak kasdıyla bu kelimeleri dişleri arasında sıkıyordu.

- Görüyorum, pek güzel görüyorum; bu yündür. Fakat çok uzak bir yerdeymiş gibi, çarşının ta öteki ucundaymış gibi.

Diyordu köylü kadın, ürkek bir tavırla.

Mordo, bir ikinci gözlük daha çıkarıyor ve soruyor:

- Daha iyice mi?

Ve geriye kalan bütün diğer kelimeleri tasarruf ediyordu.

- Evet, daha iyice ve hiç de iyi değil. Şimdi de gözlerimin önünde sisler dalgalanıyor, duman gibi tıpkı, bir parça...

Mordo, sükûnetle üçüncü gözlük çeşidini de çıkarıyordu ve bu da artık sonuncusu idi. Köylü kadın bununla artık görebilmeli, ya gözlüğü satın almalı ya da bırakıp gitmeliydi. Mordo ile daha fazla konuşmak mümkün değil, ne bir sevgi ve ne de para karşılığı olarak.

Onun ardından gelen müşteri, kemikli, kadidi çıkmış, Paklarevo Köyü'nden, solgun bir dağ köylüsüydü. Mordo, ona, dümdüz sesiyle ve İspanyol aksanı ile arzusunu sordu.

- Karnımda sanki kıpkızıl bir ateş yanıyor -üstüne sağlıklar-, öyle acıyor, o kadar ağrıyor ki...

Diye köylü anlatıyor ve parmağı ile göğsünün ortasını gösteriyordu. Ne kadar çok ağrıdığını anlatabilmek için birkaç defa aynı şeyleri tekrarlamak istiyordu. Fakat Mordo ona kaskatı ve kısaca:

- Orada bir şey yok ki... Orası ağrıyamaz.

Diyor, köylü ona, burada bile ağrıdığını temin ediyor, parmağıyla bu sefer biraz daha sağ yukarısını işaret ediyordu.

- Fakat ağrıyor... Sana nasıl anlatayım bilmem ki? Acıyor, görüyor musun, işte böyle. Buradan başlıyor ağrı ve dolaşıyor, bağışla beni, fakat gerçekten dolaşıyor...

Sonunda hasta ve Mordo, her ikisi birer parça fedakarlıkta bulunuyorlar ve ağrıların az veya çok daima hissedildikleri bir yer üzerinde birleşiyorlardı. Sonra Mordo, ona, bahçelerinde sedefotu bitip bitmediğini soruyor ve bu otu toplayıp bir çanakta ezmesini, bir parça balla karıştırmasını ve hepsinin üstüne de, kendisine vereceği bir tozdan serpmesini tarif ediyordu. Bu karışımı, elinde üç küçük hap halinde yoğurup yuvarlayacak ve bunları gün doğmadan önce yutacaktı.

- Bu işi her gün, cumadan cumaya sekiz gün boyunca yapacaksın! Ağrı ve hastalık kaybolacaktır. İki kuruş ver bana. Ve Tanrı seni korusun!

Hayretten açılmış gözleriyle, unutmamak için bu tarifi du-

daklarını oynatarak tekrarlayan köylü, birdenbire her şeyi, hatta buraya gelmesine sebep olan ağrıyı bile unutuvermiş ve ketenden yapılmış para kesesine davranmıştı. Ağır ve yavaş hareketlerle kesesini çıkarmış, inlemeler ve tereddütler içinde bağını çözmüş, parayı saymış ve nihayet acı verici ödeme işini başarıyla bitirmişti.

Mordo, kıpırdamadan ve ufak tefek haliyle yine orada oturuyor, ondan sonraki müşterisi ile meşgul oluyordu. Bu sırada köylü, yavaş yavaş çarşıyı terkediyor ve yakasını bir türlü bırakmayan ağrıları göğsünde ve Mordo'nun tozu da mavi kâğıda sarılmış olarak cebinde, tâ yukarılarda bulunan köyü Paklarevo'ya ırmak boyunca gidiyordu. Ve bir başka, ondan büsbütün ayrı bir ağrı bütün varlığını dolduruyordu: Parasını boş yere harcamış olmanın yası ve aldatılmış olması ihtimalinin korkusu. Böylece gün batasıya kadar tamamıyla dalgın ve bitkin, dosdoğru yürümüştü. Bir hasta köylü kadar kederli ve şaşkın başka hiçbir yaratık olamaz.

Bütün bunlara rağmen, Mordo'nun, daha uzun süre ve daha samimi olarak konuştuğu, o yanındayken dakikaları ve kelimeleri, alışkanlığının ötesinde harcadığı ve buna da hiç esef etmediği, bir ziyaretçisi mevcuttu. Bu ziyaretçi, "Likar"* adıyla da tanınan Fra Luka Dofiniç idi. Fra Luka, Mordo'nun babası David Atiyas'la birlikte çalışmış ve onunla iyi anlaşmışlardı. Mordo'nun ayrılmaz dostu ve meslek arkadaşı olalı beri yirmi yıl geçmişti. Daha genç bir çömezken, çeşitli kilise bölgelerinde görevli olarak, mümkün olabildiği kadar sık sık, Travnik'e geliyor ve her şeyden önce Mordo'nun dükkânına ve ondan sonra da Dolac rahibine uğruyordu. Travnik Çarşısı da uzun zamandan beri, Mordo ile Fra Luka'nın baş başa verip birbirleriyle fısıldaşmalarına veya otlar ve ilaçları muayene edişleri manzarasına alışmıştı.

Fra Luka, Zenica'da doğmuştu.

Daha çocukken bütün ailesinin veba salgınında ölmesi üzerine, Guça Gora Manastırı'na sığınmıştı. O zamandan beri bu-

(*) Doktor anlamına gelir.

rada, kısa aralıklarla bütün hayatını ilaçlar, tıp kitapları ve aletleri arasında geçirmişti. Hücresi, çömlekler, toprak kaplar ve kutularla tıklım tıklım doluydu. Duvarlarda ve döşeme üzerinde çuvallar ve çıkınlar içinde kurutulmuş otlar, soğanlar ve kökler asılı ve yığılıydı. Pencerenin alt pervazı üzerinde büyük bir kap içindeki suda sülükler ve daha küçük bir ikinci kabın içindeki zeytinyağda da akrepler bulunuyordu. Eski, yamalı, lekeli ve eskimiş kilimle örtülü olan yatağının yanında, üzerindeki bir kap içinde daima herhangi bir ot kaynayan toprak bir maltız vardı. Köşelerde ve raflar üzerinde nadir ağaç parçaları, küçük ve büyük taşlar, hayvan derileri ve boynuzları görülüyordu.

Bütün bunlara rağmen hücre daima temiz tutuluyor, iyi havalandırılıyor ve hoşa gidiyordu. Çoğu zaman odanın havasında ardıç kozalağı veya defne kokuları duyuluyordu. Duvarda üç resim vardı: Hippokrates* Aziz Aloisius von Gonzaga ve ön siperliği yüzüne indirilmiş, miğferi üzerinde büyük bir tüy bulunan meçhul bir mızraklı şövalyenin resimleri. Bu resimlerin Fra Luka'ya nasıl ulaştıkları ve ne işe yaradıklarını kimse öğrenememişti.

Daha genç bir teolog iken Fra Luka, hekimlik mesleğine karşı meyil ve istidat göstermişti. Güvenilir ve becerikli hekimlere halk içinde ve manastır keşişleri arasında ne kadar ihtiyaç hissedildiğini gören ve pek iyi bilen o zamanki amirleri, onu, Padua'daki tıp okuluna yolladılar. Fakat hemen ertesi yıl, Ruhani Meclis Toplantısı'ndaki ilk değişiklikte, o zamanki muhalefeti temsil edenler arasından seçilen yeni tarikat başkanı, Fra Luka'nın dışarıda bulunuşunu maksada uygun bulmadı ve tarikata pahalıya mal olduğunu iddia etti. Genç keşişin Bosna'ya dönmesini emrettiler. Üç yıl sonraki Tarikat Meclisi Toplantısı'da, eski başkan yeniden seçilince, genç papazı ikinci defa Padua'ya, artık "tıp tahsilini" sona erdirsin diye yolladı. Bununla birlikte bir yıl geçtikten sonra, rakip grup bir kere daha iktidara gelince, daha önce kararlaştırılanların hepsi ye-

(*) Tıp mesleğinin eski Yunan asıllı büyük bir hocası.

niden sıfır ve hükümsüz olarak ilan edildi. Diğerleri arasında bilhassa Fra Luka'nın Guça Gora'ya geri dönmesi üzerinde ısrarla duruluyordu.

Topladığı bilgiler ve ele geçirebildiği kitaplarda, Fra Luka, şimdiki hücresine yerleşti. Bütün ihtirası ile şifalı otlar toplamaya ve araştırmaya ve insan sevgisiyle hastaları iyileştirmeye girişti. Bu ihtiras onu asla bırakmadı ve insanlara karşı beslediği sevgi hiçbir zaman soğumadı.

İçinde iriyarı, miyop ve zayıf Likar'ın sessizce hareket ettiği hücrede düzen ve barış nefes alıyordu. Fra Luka'nın zayıflığı bütün eyalette ata sözü haline gelmişti. (En bilgiç ulema bile iki şeyin aslını bilmez: Bu dünya neyin üzerinde durur ve Fra Luka'nın tarikat cübbesi neyin üstüne asılıdır?) İri, zarif vücudunun üstünde, canlı bir yüz ifadesiyle, büyüleyici ve dalgın bakışlı, mavi gözlü bir baş gururla dikilir, beyaz seyrek saçlı bir çelenk, içinden mavi ve dallı budaklı damarcıklar görünen ince, kırmızımsı bir deriyle örtülü düzgün biçimli kafasını çevrelerdi. Fra Luka, ihtiyar yaşlarına kadar canlı ve çevik olarak kaldı. Manastır gardiyanlarından birisi onun hakkında: "Bu adam yürümüyor, havada kılıç gibi şimşek çaktırıyor," demişti. Ve gerçekten de gülen bakışları ve çevik, sessiz hareketleriyle, bu adam, bir dakika bile rahat durmazdı. Derisi lekesiz ve buruşmuş uzun parmakları, bütün gün sayısız küçük eşyalar kalabalığı ile uğraşır, onları raspalar, çekiçler, yapıştırır, bağlar, şunun bunun resmini yapar, kutulara ve raflara bir şeyler doldururdu. Zira Fra Luka'nın nazarında hiçbir şey anlamsız, hiçbir şey lüzumsuz veya faydasız değildi. Zayıf parmakları arasında ve gülümseyen miyop gözlerinde her şey canlanır, dile gelir ve kendiliğinden, onun ilaçları arasındaki yerini alır veya hiç olmazsa lüzumlu malzeme arasına yerleşirdi.

Günler doğar batar, yıllar gelir geçer, otlar, taşlar ve canlı varlıklarla çevrilmiş, onların değişikliklerini, hareketlerini sürekli olarak müşahade ederken, Fra Luka, dünyada, bizim de gördüğümüz üzere, yalnız iki şeyin varlığını farketti. Sürekli bir oluş ve yok oluş. Ve hatta bunların sımsıkı ve çözülmez bir şekilde, her şeyi kucaklayan, ebedi bir dolaşım hareketi içinde

birbiriyle kucaklaşmaları. Çevremizdeki bütün tezahürler ancak, sonsuz, karışık bir med ve cezirin ebedi değişiminden koparılmış safhalarından başka bir şey değildir. Bunlar, biz insanların önümüzden akıp geçen dakikalardan rastgele ayırdığımız, tavsif ettiğimiz ve belli başlı adlar taktığımız halis illüzyonlardır; sağlık, hastalık ve ölüm. Tabiîdir ki bütün bunlar aslında mevcut değildir. Aslında çeşitli basamaklar ve çeşitli görüntüler halinde, yalnız bir tek gelişip büyüme ve bir de çöküntü hali vardır. Bütün hekimlik sanatı, gelişip büyüme yönüne götüren o kuvvetleri tanıyıp öğrenmek, kavramak ve değerlendirmeye ve "gemicilerin rüzgârları kendi hizmetlerinde kullandıkları gibi", bütün öteki çöküntüye götüren sebepleri önlemek ve bertaraf etmeye dayanmaktaydı. Gelişme kuvvetlerine hâkim olmaya muvaffak olabildiğimiz yerde hasta iyileşecek, daha ileriye doğru yelken açabilecektir. Talihinin uygun düşmediği yerde de, sadece ve önlenmez bir şekilde batacaktır. Olmak ve yok olmanın büyük ve görünmez muhasebe defterinde bütün kuvvetler durmadan bir taraftan ötekine akıp yürümekteydiler.

Fra Luka'nın dünya görüşü taslak halinde böyleydi; fakat ayrıntılarda, tabiîdir ki, daha çetin ve daha karışıktı. Her canlının, her bitkinin, her hastalığın, yılın her mevsiminin, her günün ve her dakikanın kendine has bir yükselişi ve çöküşü vardı. Bütün bunlar sayısız, belirsiz iyiliklerle, iç içe eklenmiş ve birbirlerine bağlanmış, bütün bunlar, coşup taşıyor, titriyor ve gece gündüz toprağın derinliklerinde sel gibi akıyor, yerin üstünde, her yerde ve havada, en yüksek noktalara, gezegen yıldızlara kadar her şey, anlaşılması ve takip edilmesi güç olan, biricik, iki yönlü "var olmak ve yok olmak" kanununa göre tesir ediyor ve çalışıyordu.

Fra Luka, hayatı boyunca kendi dünya görüşünün derinliklerine dalmış, varlığı ancak sezilebilen ve zaman geçtikçe insanoğlunun kendi çıkarı ve hizmetinde kullanabildiği, fakat asla tamamıyla hâkimi olmadığı kâinatın mükemmel ahengine meftun olmuştu. Bütün bu gerçeklerin birbirleriyle olan münasebetleri önünde açılmış bulunan, bu görülmemiş, verimsiz

çalışma alanında görev almış olan, yani Tanrı'nın inayeti ile şifalı otlar araştıran ve hastalıkları iyileştirmeye çalışan onun gibi bir adam daha başka ne yapabilirdi? Bazen önünde çıkıp parlayan, aşikâr, anlaşılır ve yakın, elle tutulur bir halde olan, bazen de yeniden kararan ve deli bir kar tipisinin içindeymiş gibi dumanlar içinde görünmez olan, nüfuz edilmez gecenin içindeki bu manzaradan ne öğrenebilir, neyi kavrayabilirdi? En kabasından bile olsa, hiç olmazsa bu kuvvet bağlantılarının iyiliklerinden birkaçını yakalamaya ve sonuçları sebeplere bağlamaya nasıl olur da muvaffak olabilirdi?

Bunun cevabını bulmak Fra Luka'nın biricik derdi, tarikat ve manastır görevlerinin yanısıra hayatının temelli düşüncesiydi. Bu yüzdendir ki, böylesine kuşkulu ve dalgın, bundan dolayıdır ki, gergin bir tel gibi zayıf ve ince idi. bu yüzden de kendini böylesine ihtirasla otlarına ve hastalarına hasrediyor, aynı sebepten de, nerede, ne halde bulunduklarını, nasıl göründüklerini ve adlarının ne olduğunu araştırıyordu.

Fra Luka'nın, insanlar ve hayvanlar arasında ne kadar hastalık varsa, tabiatta da o kadar gizli şifa verici kuvvet bulunduğuna dair kesin bir kanaati vardı. Ve biri ötekine en küçük parçasına kadar uygun düşerdi. Bunların kendileri için ne uygun bir hal çaresi ve ne de muteber bir ölçüsü bulunmayan, fakat sonsuzlukta bir yerde birbirine uygun ve üstüste gelen büyük hesaplar olduğu da şüpheden uzaktı. Bu şifa verici kuvvetler, eski üstadların öğrettiği üzere "in herbis, in verbis et in lapidibus"* formülünün içinde bulunuyorlardı, Fra Luka, kalbinin en gizli bir köşesinde -kendi kendisine bile asla itiraf etmemekle beraber- insan bedenindeki zararlı her değişikliğin -hiç olmazsa teorik olarak- sökülüp atılabileceği yolunda cesur bir inanç saklamaktaydı. Zira hastalık ve onun mukabil çaresi, uzak olsa ve bunlar çok kere biri diğerinden erişilmez bir uzaklıkta olsalar bile, aynı zamanda mevcut bulunmakta ve yaşamaktaydılar. Hekim, her ikisini birbiriyle kontrakt haline getirmeye muvaffak olursa, hastalık ortadan kalkardı. Bunda muvaffak olmazsa,

(*) Latince bir eski tıp formülü: "Otlarda, sözlerde ve taşlarda".

hastalık üstün gelir ve içine girdiği organizmayı harap ederdi. Hiçbir başarısızlık, hiçbir hayal kırıklığı onun bu gizli inancını geriletemezdi. Bu sessiz inancı ile Fra Luka, her çeşit tedavi çaresine ve her çeşit hastaya başvuruyordu. Birçok hekimlerde olduğu gibi, şifa bulmamış veya ölmüş her hastayı mümkün mertebe çabuk ve radikal olarak unuttuğunu, fakat her şifa bulmuş hastasını da daha elli yıl hatırasında muhafaza etmek suretiyle de, bu izah olunmaz inancına, kendi kendisinin de yardımcı olduğunu da eklemelidir.

İşte Likar dedikleri Fra Luka Dofiniç de böylesine bir kişiydi.

İnsanlığın hastalıklı bölümünün tutkun ve yolundan çevrilmez bir dostu, bütün tabiatın yakınıydı ve yalnız iki rakibi vardı: Tarikattaki keşiş arkadaşları ve fareler.

Tarikatta keşiş kardeşleriyle olan davası, eski, can sıkıcı bir hikâye idi. Nesiller değişiyor ve birçok şeyler birbirinden ayrılıyorlar, fakat hepsi de bir noktada birleşiyorlardı: Fra Luka'nın hekimlik sanatının inkârı ve küçümsenmesi, kendisini öğrenci olarak Padua'ya gönderip geriye çağırdıkları, bir kere daha oraya yollayıp ve yeniden geriye dönmesini emrettiklerinden beri, keşiş kardeşlerinde anlayış ve destek bulmak ümidini tamamıyla ve ebediyen kaybetmişti. Manastırın eski başpapazı, "Dembo" takma adıyla da tanınan Fra Martin Demboç, Fra Luka ile keşiş kardeşleri arasındaki uyuşmazlığı şu şekilde hikâye ediyordu:

- Şu bizim Likar'ı görüyor musun? Keşiş kardeşleriyle birlikte koroda Tanrı'ya dua etse bile, onlarla aynı şeyi düşünmez, dudakları onlarla birlikte aynı duaları okurken, Fra Luka şöyle düşünür: "Benim kötü ruhlu keşiş kardeşlerime akıl ve iz'an ver, Tanrım ve onların kalplerini yumuşat ki, hayırlı ve faydalı işler yaparken her adımında beni engellemesinler. Yahut eğer bunu yapmaya muktedir değilsen -zira her ne kadar Tanrı'nın eli manasına gelseler de bir keşişin ne kadar kalın kafalı olduğunu tasavvur edebiliyorum- hiç olmazsa beni o kutsal sabrınla silahla ki, onların ettiklerine karşı kin beslemeden ve kötü bir söz söylemeden tahammül edebileyim ve böylelikle eğer hasta olurlarsa, onlara, küçümsedikleri ve mah-

kum ettikleri sanatımla yardım edebileyim!" Keşiş kardeşleri de bu dua sırasında yine şöyle düşünürler: "Yüce Tanrım, bizim Fra Luka'nın aklına ışık tut, onun bu ağır hastalığına şifa ver: Hekimlik sanatından ve ilaçlarından senin bize yolladığın (Herkesin ölümü, eninde sonunda herhangi bir sebepten olacaktır!). Bütün cefa ve ıstıraplara katlanmaya razıyız, bizi tedavi etmek isteyen şu hekimden bizi kurtar ya rabbim!"

Aslına bakılırsa Fra Luka, şakacı, aman vermez bir tenkitçi, fakat aynı zamanda iyi bir amir ve mükemmel bir tarikat ruhanisi olan bu güçlü kuvvetli adam için, uzun yıllardan beri sayısız şakalar ve hikâyelerin konusu olmuştu. Şimdi, diğer birçokları gibi, onun da Fra Luka'nın kollarında ölmesi mukaddermiş. Bu halinde, son dakikasında bile, Dembo, acıdan dudaklarını ısırarak gülümsüyor ve ve güçlükle soluyarak, çevresine toplanan keşişlere şöyle söylüyordu:

- Kardeşler, manastırın bütün hesapları ve kayıtları düzenindedir, alacak verecek ve nakit para tam tamına yazılmıştır. Vikar* hepsini en küçük ayrıntılarına kadar bilir. Şimdi artık beni takdis ediniz ve dualarınızda unutmayınız. Ve şunu biliniz ki, iki şey benim hakkımdan gelmiştir: Nefes darlığım ve hekim!

Dembo, son nefesinde bile böyle şaka etti ve ölümün karşısında dahi şakalarına devam etti.

Fakat bütün bunların üzerinden artık çok zaman geçmişti. Bunlar "Dembo'nun zamanında" olmuş, Fra Luka henüz çok genç ve dinç iken, kendi nesli henüz hayattayken ölmüştü. O nesilden şimdi kendisinden başka kimse kalmamış gibi idi. O bile Johannis yortusundan beri artık seksen bir yaşını omuzlamış bulunuyordu. Fra Luka, kendisini Padua'da daha uzun süre bırakmayan ve kitapları ve deneyleri için ihtiyacı olan paranın sarfına asla razı olmayan kardeşlerini çoktan affetmişti. Ve keşiş kardeşleri de, zamanla onunla, vaktini harcayışı, tıp için duyduğu ihtiras ve Mordo Atiyas'la dostluk ilgileri yüzünden ettikleri alayları da durdurmuşlardı. Fra Luka şimdi de Trav-

(*) Başpapaz vekili.

nik'e gidiyor, Mordo'nun tezgâhı önündeki eşiğe oturuyor, olaylar ve deneyler üzerinde danışıyor, otlar ve köklere karşılık sülfür ve cehennem taşı alış verişi yapıyordu. Çünkü hiç kimse ıhlamur çiçeğini böylesine kurutmasını veya hintceviziṇi, sonbahar otunu ve kuzukulağını hazırlamayı Fra Luka kadar beceremezdi. Ve keşişler de uzun zamandır "Ahdiatik ve Ahdicedit arasındaki dostluğa" alışmışlardı.

Manastır duvarları dışındaki hasta ziyaretleri ve viziteleri yüzünden, Fra Luka'nın bir zamanlar tarikat yoldaşlarıyla yaptığı çekişmelerin çoğu da uzun süredir asgari ölçüde sınırlanmıştı. Bir zamanlar bunlar manastır için sürekli bir hoşnutsuzluğun kaynağı, Fra Luka ile amirleri arasındaki ciddi çatışmaların biricik sebebi anlamına geliyordu. Fra Luka, o zamanlar, meslek dışındaki kimselerden ve üstelik Müslüman ahaliden hastalar bulmak gayretinde de değildi. Daha çok Müslümanlar onu aramaya, çağırmaya, yardımını rica etmeye veya sık sık olduğu gibi huzurlarına gelmesini emretmeye ve nöbetçi nezaretinde hastanın yatağı dibine getirmeye başlamışlardı. Bu azap verici hasta ziyaretleri ona ve keşiş kardeşlerine birçok baş ağrılarına, zararlara ve uygunsuz durumlara sebep olmuştu. Kendisini hastanın başı ucuna çağırmış olan Müslümanlar, başarılı bir tedaviden sonra kendisine karşı veya hastanın sağlık durumu kötüleşir veya ölürse manastıra karşı herhangi bir şekilde kötü davranmayacaklarına veya şikâyette bulunmayacaklarına dair teminat veriyorlardı. Fakat hasta şifa bulup, çok sevilen aile, teşekkür etmek için Fra Luka'ya hediyeler verdiklerinde de, Müslümanlar arasındaki mütaassıp ve haylaz kimseler, onun Müslüman aileleri arasında kötü münasebetler peşinde koştuğunu iddia ediyorlardı.

Keşişin, daima ilgili şahsın ısrarı ve baskıları ile ve en asil, masum bir maksatla hastanın evine gittiği üzerinde deliller gösterebiliyordu. Fakat her şey örtbas edilinceye ve anlaşılıncaya, patırtılar dininceye kadar, manastır, bir yığın baş ağrıları ve korkular ve hatta para ziyanlarını bile sineye çekmek zorunda kalıyordu. Bu yüzden keşiş Fra Luka'nın, hasta ailesinden, doktorun kendi arzularıyla çağırıldığını ve resmî makam-

ların buna karşı hiçbir itirazları olmayacağını açıkça belirten resmî bir müsaade almadan bir Müslüman evine girip bir meseleye karışmasını, tarikat biraderleri yasak ettiler.

Bütün bu tedbirlere rağmen ihtilaflar ve baş ağrılarının sonu gelmedi. Bu arada tedavilerin başarılı olduğu birçok olaylar vardı ki, saygılı ve minnet duygusuna sahip insanlar Fra Luka'ya ve manastıra şükranlar ve hediyeler yağdırıyorlardı.

Mesela bir bey, o küçük köy beylerinden biri, baldırında uzun zamandır ihmal edilmiş bir yarasını Fra Luka'nın tedavi ettiği, korkusuz ve nüfuz sahibi bir adam, her rastlayışta keşişe:

- Sabahleyin erkenden, şu ayakların üstüne dikilince, Tanrı'dan sonra ilk aklıma gelen sensin!

Diye teminat veriyordu.

Bu bey yaşadığı müddetçe manastır ve keşişler lehine bütün nüfuzunu kullandı ve gerekli olduğu her seferinde de onlara kefil oldu ve iyi niyetinin en iyi örneğini gösterdi.

Karısının hayatını Luka Birader'in kurtarmış olduğu, Türbe Köyü'nden zengin bir Türk, hiç kimse ile bu mesele üzerinde konuşmadı (kadınlar üzerinde konuşulmazdı), ama her yıl Hazreti Meryem'in göğe yükselişi yortusundan (Assomption) sonra manastıra "hastaları iyileştiren kutsal adam için" kaydı ile, iki okka bal ve bir koyun postekisi yolladı.

Fakat büyük ölçüde nankörlük ve şeytani adiliğin örnekleri de eksik değildi. Müstay-Bey-Miralem'in gelinlerinden birisi ile ilgili hastalık olayı manastırda uzun süre hatırlandı. Genç kadın, günün birinde izahı kabil olmayan bir ıstıraba tutulmuştu, bu işkenceden ne yapacağını bilemiyor, gece gündüz feryat ediyor, tepiniyor ve dişlerini gıcırdatıyor, sonra tekrar günlerce hareketsiz ve sessiz yatağında yatıyor, hiç kimseyi görmek ve hiçbir yemeğe elini dokundurmak istemiyordu. Ev halkı hemen bütün mümkün olan tavsiyeleri yerine getirmişler, fakat bir işe yaramamıştı. Ne büyücülerin okuyup üflemeleri, ne hocaların nefesleri, ne de herhangi bir tılsım veya bir muska. Kadıncağız günden güne eriyip bitmiş, sararıp solmuştu. Nihayet kayınbabası, ihtiyar Mir-Alem, manastırdan Likar'ı çağırtmıştı.

Fra Luka, hastanın yanına girdiği sırada, o, iki günden beri tam bir bitkinlik içinde, iyice büzülüp tortop olmuş yatıyor, karanlık suskunluğundan kimse onu çekip çıkarmaya muvaffak olamıyordu. Başlangıçta başını bile kıpırdatmak istemedi. Fakat ani bir hareketle bir parça gözkapaklarını kaldırdı ve keşişin hantal sandallarının, cübbesinin püskülünün ve beyaz renkteki tarikat kemerinin farkına vardı. Nihayet bakışları yavaşça kaydı, Fra Luka'nın zayıf, perhizden iyice süzülmüş olan vücudu üzerinde durakladı, ağarmış başının halkasına ve dostane gülümseyen mavi gözlerine rastlayıncaya kadar bir müddet durakladı. O zaman kadın, birdenbire bir türlü bitmek tükenmek bilmeyen, beklenmedik bir deli kahkahasıdır kopardı. Keşiş, onu, sözleri ve tavırları ile teskin etmek istedi, ama muvaffak olamadı. Miralem'in konağını terk ettiği sırada zemin katından yükselip çınlayan dehşet verici kahkahaları hâlâ işitiliyordu.

Hemen ertesi günü zaptiyeler Fra Luka'yı yakalayıp götürdüler. Manastır başpapazına, ihtiyar Miralem'in, Fra Luka'yı, gelinini büyülemekle suçladığı derhal haber verildi. Zira genç kadın, iki günden beridir evi sürekli kahkahalarıyla zangır zangır titretmekteydi. Başpapaz, böyle suçlamaların kabule şayan olmadığını belirtmek, bir hekimin görevinin, eğer gücü yeterse, insanları iyi etmekten ibaret olduğunu, büyü ve sihir gibi şeylerle uğraşmasına müsaade edilmediğini açıklamayı denemek istedi. Başpapazın bazen sağa, bazen sola yalpalayarak o memura beş ve ötekine on gümüş kuruş sokuşturmasının da bir faydası olmadı. Ona yalnız, hekimin durumunun çok kötü olduğunu, zira hastanın kesin ve sağlam olarak, keşişin kendisine gizlice içecek bir şey uzattığını, "araba yağı gibi koyu ve kara" bir içecek ve alnı üstüne iki kere büyük bir haç işareti yaptıktan sonra, durmadan ıstırap veren bir kahkaha nöbetine tutulduğunu iddia ettiğini söylediler.

Her şey böylesine berbat ve umutsuz bir durumda görülürken, Fra Luka'nın birdenbire zincirleri çözüldü ve sanki hiçbir şey olmamış gibi serbest bırakıldı. Genç kadın, beklenenin aksine dördüncü gün sakinleşmiş ve sonra gözyaşları boşanmış-

tı. Kayınbabasım ve kocasını çağırmış ve onlara, keşişe ruh buhranı geçirdiği sırada iftira ettiğini açıklamış, üstelik hekimin kendisine ne bir ilaç uzattığını, ne de üstüne bir haç işareti yaptığını, yalnız ellerini üzerine uzatıp ve kendi inancına göre Tanrı'ya dua ettiğini ilave etti. Bu sayede artık kendini daha iyi hissetmekteymiş.

Mesele böylece kapandı gitti. Yalnız tarikat keşişleri Fra Luka'ya daha uzun süre kızdılar. Fra Luka yüzünden birçok dertlere ve sıkıntılara uğramış bulunan o zamanki Başpapaz Firo Mijo Kavaçeviç, bu olaydan sonra, ona herkesin huzurunda:

- Şimdi beni iyice dinle Fra Luka: Ya başımızdan şu deli Müslüman kadınlarının belasını kaldırırsın, yoksa başımı alır ormana kaçarım. O zaman anahtarları alır ve burada aynı zaman hekim ve başkeşiş olursun. Bu işler artık böyle sürüp gidemez.

Ve o kadar ciddiyetle konuştu ki, ardından hemen hiddetle anahtarları uzattı.

En sonunda bereket versin her şey sükünet buldu ve her şey unutulup gitti. Geriye yalnız başkeşişin manastır ceza ve tazminat defterine yazdığı şu satırlar kalmıştı:

"11 Ocak; mübaşir, Fra Luka Dofiniç'in, bizim hekimin (onun bu mesleği seçişi de uğursuz bir saatmiş) Miralem'in gelinine zararlı bir hap verdiği haberiyle göründü... Kadıya olsun, şehreminine olsun ödenen zarar ve ziyan 148 kuruş tutuyor."

Fakat Fra Luka'nm hekim olarak giriştiği faaliyetin sebep olduğu müşkilat bu kadarla da kalmadı. Bütün bunlar manastırda unutuldu, yalnız içinde Fra Luka'nın adının sık sık zikredildiği ceza ve tazminat defteri, bunları, en ince ayrıntılarına varıncaya kadar, bütün ex gratia* ödemelerle gerekli notları da birlikte kaydetmiş ve gelecek nesiller için saklanmıştı.

"Fra Luka'nın birini tedavi etmesi üzerine -41 kuruş.
Yine doktor için ödenen -20 kuruş."

Sonra, tekrar, yeni bir sahifede, manastır otoritelerinin ke-

(*) Fevkaladeden.

şişler için neleri yasakladıklarını bildiren bir genelge "Bir yerli erkeği veya kadını üzerine dua etmek veya herhangi bir ilaç vermek", hastalara Osmanlı makamları müsaade etseler bile yasak edilmişti. Hemen bunun arkasından yeni bir tazminat kaydı geliyordu:

"Fra Luka'nın bir hastaya gitmemesinden dolayı 70 kuruş" ve yıldan yıla işler ve olaylar böylece sürdü gitti.

Fra Luka'nın uzun süren hayatında Travnik'i iki kere veba salgını kasıp kavurmuştu. İnsanlar hastalığa yakalanmışlar ve ölmüşler, bir kısmı da dağlara kaçmıştı. Çarşıda dükkânlar kapanmış ve birçok evler ebediyen kapılarını kapatmışlardı. Birdenbire en yakın bulunan kimseler bile, ayrılıp kaçmışlar, başkalarına karşı saygı birden kesilivermişti. her iki salgında da, Fra Luka doktor olduğu kadar bir tarikat adamı olarak da, insanî büyüklüğünü ve korkmazlığını ispat etmişti. Şehrin vebaya uğramış mahallelerini araştırıyor, hastalara bakıyor, günahlarının itiraflarını dinliyor ve ölenlerin ruhî selametleri için son dualarını yapıyor, ölüleri gömüyor, elinin yetiştiği her yere yardıma yetişiyordu. Bu çalışmaları tarikat keşişlerine onu saydırdığı gibi, yerliler arasında da itibarını ve doktor olarak şöhretini sağlamlaştırmıştı.

Her kimin ki, uzun bir hayat kısmetinde vardır, başına her şey gelebildiği gibi, layık olduğu mertebeye bile ulaşması mümkündür. Salgın ve sefalet devrelerini barışçı ve iyi yıllar takip etti. Değişiklikler oldu. Her şey unutuldu, kurudu ve sararıp solgunlaştı. Başarılarda olduğu kadar başarısızlıklarda da, övme ve küfür selleri içinde, araştırmalarında ve ihtiraslarını yenmede, bütün bu sürekli değişikliklerin içinde, Fra Luka, biricik ve tek başına aynı insan olarak, değişmeden ve sarsılmadan kaldı. Vecd içindeki bakışlarını, hafif gülümsemesini, çevik hareketlerini ve hastalıkla ilaçlar arasındaki esrarlı bağlantılara olan derin inancını muhafaza etti. Dünya yüzünde ilaçlarından ve hekimlik mesleğinden başka bir şey tanımadığından, dünyada ona layık görülen mevki ve bütün imtiyazları şunlardan ibaretti: Hastalıklar ve manastırın kayıpları, başkeşişlerin hiddetleri yanlış anlaşılmalar ve hakaretler. Tevkif edil-

diği sırada bile, yalnız şu ayak bileklerindeki ağır demirler olmasaydı ve manastırdaki ilaçlarının bozulması, sülüklerinin ölmesi ve keşişlerin, odasındaki her şeyi alt üst etmeleri ve ot demetleri ile paketleri birbirine karıştırmaları endişeleri içinde sürekli olarak yaşamak zorunda olmasaydı, kendisinin bu son istirahat makamı ile takdis edilmiş sayılabileceğini, söylemeyi âdet edinmişti.

Sakin zamanlarında pek az düşündüğü, hiddetli zamanlarında da şikâyet ettiği bu "büyük muhaliflerini", keşiş kardeşlerini, Fra Luka, hastalandıkları zaman tedavi ediyor, onlara içten gelen bir fedakârlıkla bakıyor, tavsiyelerde bulunuyor, iyileştikleri zaman da onlar için tedariklerde bulunuyordu. Onlardan birisi bir parça öksürdü müydü, Fra Luka, hemen ocağının üstüne, içinde birtakım otlar kaynattığı bir kap oturtuyor, bizzat sıcak, kokulu içkiyi hücresine getiriyor, öksürene bu çayı içirmeye çalışıyordu. Ancak keşiş kardeşler, arasında hırçın tabiatlı garip kişiler, huysuz, "aksi ihtiyarlar" vardı ki, onlar için her şey müsavi idi. Ne ilaçlardan, ne de Likar'dan bahsedilmesini istiyorlar, onu hücrelerinden kovuyorlar, yahut onunla ve tedavisi ile alay ediyorlardı. Fra Luka ise ne şaşırıyor, ne de sarsılıyor, bütün alaylar ve hakaretlerin üstünden aşıyor, sanki hiçbir şey duymamış gibi davranıyor, hasta keşişin, tedavisine rıza göstermesi ve sıhhatine dikkat etmesi hususunda inatla ayak diriyordu. Bazen onlara teminat veriyor, bazen de söz sanatındaki meharetini tecrübe ediyor, bazen onları kandırıyor, bu kadar zahmetle hazırladığı veya çoğu kere şahsi fedakârlıklarla elde etmiş olduğu ilacı bu sayede kabul ettirmeye çalışıyordu. Bu "ihtiyarlar" arasında öyle birisi vardı ki, amirlerine itaat edeceğine, vücut sağlığı ve ruhunun selameti için iyi ve faydalı olan şeyleri yapacağına, rakıyı sevmekteydi. İhtiyarın karaciğeri sancıyordu. Fakat rakıyı da bırakmıyordu. Notları arasında "İnsanları içkiden tiksindirmek için" başlıklı bir çarede bulunan Fra Luka, ihtiyar keşişi insanüstü bir sabırla, ama yine de başarısız olarak tedaviye çalışıyordu. Her gün, ikisi arasında aynı konuşmalar tekrarlanıyordu:

- Git başımdan Fra Luka, senin tedavinden hoşlanan insanlara, şarlatanlıklarına yardım eden kimselere git!

Diye ihtiyar bağırıp çağırıyordu.

- Fakat rica ederim, aklını başına topla! Her insan için bir çare vardır. Herkes için de toprakta bir ilaç bulunur.

Ve Fra Luka, ihtiyar, hasta, hırçın, "amca"nın yatağının kenarında oturuyor, sıhhatli günlerinde asla kitaplara veya bilime karşı hiçbir ilgi duymamış, bulunan bu adama, durmadan birbiri peşine kitaplar taşıyor ve ona dünyanın ne gibi zenginlikler sakladığını ve bunların insanlar için ne kadar ölçüsüz bir bağış anlamı taşıdığını enine boyuna dökûp saçıyordu.

- Biliyor musun ki, Plinius* dünyayı "benigna, mitis, indulgens usuque mortalium semper ancilla"** diye tarif etmiştir ve şunlar da onun tarafından yazılmıştır: "Illa medicas fundit herbas, et semper komini parturt."*** Görüyorsun ki, bunları hep Plinius söylüyor! Sen de durmadan "Benim için hiçbir ilaç yoktur" iddiası ile bana karşı çıkıyorsun. Ben de sana derim ki, bu mevcuttur, yalnız onu arayıp bulmaklığımız gerekmektedir.

İhtiyar yüzünü buruşturuyor, onu ne ilaç, ne de Plinis ilgilendiriyor, fakat Fra Luka'yı bu hal şaşırtmıyor ve kolayca baştan savulmuyordu.

Hastaya ilaçları ile yardım edemeyince ve onu Latince ibareleri ile de teskin edemeyince, ona gizlice ilaç getirdiği bahanesiyle, başkeşişin ihtiyara şiddetle yasak etmiş olduğu o içkiyi taşıyor, hiç olmazsa bu suretle, acılarını tahammül edilebilir hale sokuyordu.

Fra Luka, yalnız manastırdaki kardeşlerine bakmakla yetinmiyordu. O ruhanî bölgede dağılmış olarak yaşayan diğerleri için de, incecik el yazısı ile sararmış kâğıtlar üzerine çiziktiriyor ve sonra bu yaprakları birleştirerek küçük bir defter halinde dikiyordu. Bu küçük kitapçıklara, "Tıbbî risaleler" adını

(*) Ünlü Latin hekimi ve tabiat bilgini.

(**) İyiliksever, yumuşak, sabırlı ve insanlara daima yardımcı olan bir hizmetçi.

(***) O her tarafa şifalı otlar saçmıştır, onların bereket ve şifalarının sınırı yoktur.

veriyor, durmadan kopye edilip çoğaltılıyor, köylere ve kilise bölgelerine dağıtılıyordu. Bunların alfabetik bir düzen içinde, evde yapılabilecek çeşitli popüler ilaçlar ve bu arada sağlığı koruyucu tavsiyeler, batıl inançları ret eden deliller ve ev idaresi için faydalı tavsiyeler sıralanıyordu: Mesela bir papaz cübbesinden mum lekelerinin nasıl temizleneceğini veyahut küflü bir şarabın nasıl eski durumuna getirileceğini, sarılığa karşı olan bir ilacın ve "safra ile alakası olmayan nöbetlere karşı" bir reçetenin yanı başında İtalyan kaynaklarına dayanılarak "Hindistan'da ve diğer yerlerdeki ustaların dağlardaki maden cevherlerini nasıl araştırıp çıkardıklarını" veyahut "Vermut denilen ve mideyi kuvvetlendiren içkinin nasıl hazırlandığını" tasvir ediyordu. Fra Luka'nın yıllar boyunca bilgi adına ve tecrübe olarak elde ettiği her şey, çok eski çağlardan kalma "Compositiones Medicamentorum"dan* başlayarak ihtiyar kadınların ev ilaçlarına ve Mordo'nun reçetelerine varıncaya kadar hepsi bu defterin içinde bulunmaktaydı. Fakat bu yüzden de Fra Luka, kendi keşiş kardeşleri yüzünden de yalnız nankörlük ve birçok hayal kırıklıklarına uğramıştı. Bunları bu risalelerin kopyelerinde yeter ölçüde dikkat göstermiyor, bazıları bilgisizlik veya sathilikten bazı kelimeleri, hatta bütün bir cümleyi atlıyor, bir üçüncüsü ise ilaç reçetelerinin yanına eklediği notlarda, bu tavsiyelerle, hatta Likar'ın kendisiyle bile alay ediyorlardı. Fra Luka, bu kaba yazı şakaları kendisine karşı olsa bile, yine de gülüyordu. Bu şifa verici mektupları hazırlamak suretiyle harcadığı gayretler, halka ve keşişlere her şeye rağmen sağladığı büyük nimet ve faydaların, kendisine keşiş kardeşlerinin düşüncesizlik ve anlayış yoksullukları yüzünden reva gördükleri hakaret ve acılardan çok daha büyük olduğu düşüncesiyle teselli buluyordu.

Bütün tasasızlığına rağmen, Fra Luka'ya çalışmaları sırasında engel olan bir başka şeyden de bahsetmek yerinde olurdu. Bunlar, daha önce de bahsini duyduğumuz farelerdi. Eski ve kaba manastır duvarları içinde aslında birçok fare barınıyordu.

(*) İlaçlar kataloğu.

Keşişler Mordo'nun Travnik'teki eczahanesine benzeyen Fra Luka'nın hücresinin, bütün o yağlı merhemleri, pelesenk kokuları ve ilaçları yüzünden, manastırdaki fare belasının başlıca sebebi olduğunu iddia ediyorlardı. Fra Luka ise buna karşılık, eğer fareleri ilaçlarla imha etmesine ve onlara karşı beyhude yere mücadele etmesine rağmen böyle korkunç şekilde çoğalıyorlarsa, bunun sebebinin eski manastır duvarları ve keşişlerin hücrelerinde hüküm süren büyük düzensizlikler olduğuna yeminler ediyordu. Farelere karşı mücadele, zamanla onun için zararsız bir mani haline gelmişti. Bu hayvanların kendisine verdikleri zararları gördükçe, gitgide daha fazla şikâyet ediyor ve yanıp yakılıyordu. Onların yüzünden aletleri kilitliyor, şifalı otları tavana asıyor, bu göze görünmeyen düşmanlarını kandırmak için aklıma fevkalade buluşlar geliyordu. İçinde bütün değerli şeyleri kilit altında kapalı olarak tutabileceği ve farelerden koruyabileceği büyük bir madeni kutu tasarlıyor, fakat böyle bir şeyin tedarik ve masrafını keşiş kardeşlerinden veya başkeşişten istemek cesaretini bir türlü gösteremiyordu. eğer fareler, öylesine sonu gelmeyen bir dikkat ve itina ile hazırladığı ve birçok kereler sular içinde çalkaladığı tavşan yağını yiyiverselerdi, bu ziyanın telafisine imkân bulamazdı.

Hücresinde daima aynı zamanda, biri büyük ve biri küçük iki fare kapanını hazır bulunduruyordu. Her akşam bu kapanlara itina ile bir pastırma veya bir parça mum yem olarak takardı. Mutat olarak ertesi gün sabahın alacasında kalkıp da, kiliseye sabah duası için seğirtirken, her iki kapanı da hâlâ kurulu ve boş bulurdu. Ama mum artığı ve pastırma parçası aşırılmış ve yenilmiş olurdu. Farenin biri gerçekten yakalandığı ve kapanın kapanması Fra Luka'yı uykusundan uyandırdığı takdirde, hemen yatağından sıçrıyor, dehşet içinde titreyen, yakalanmış farenin etrafında işaret parmağı ile tehdit ederek dolaşıyor, başıyla işaret ederek söyleniyordu:

- Aha! Burada ne arıyorsun sefil mahluk? Aşırdığın şeyle savaşmak mı istiyorsun, ha? Şimdi seni def edeceğim!

Sonra her zaman yaptığı gibi, ayakları çıplak ve çabucak sırtına aldığı cübbesiyle, dikkatle fare kapanını eline alıyor, uzun

koridorlar boyunca taşıyarak dışarıya, basamaklara kadar çıkarıyor, sonra da kapağını açıyor ve yavaşça sesleniyordu:

- Dışarıya hırsız, dışarıya! Kaybol bakalım!

Ürkek ve panikleşmiş olan farecik birkaç basamağı koşarak inip açığa çıkıyor. Taşla döşeli avluyu geçiyor ve yılın her mevsiminde burada yığılı duran odun yığınları içinde kayboluyordu.

Fra Luka'nın fare yakalayış usulü keşiş kardeşlerin de meçhulü değildi. Bu yüzden sık sık ona takılıyorlar ve Likar'ın yıllardan beri daima bir tek ve aynı fareyi yakalayıp salıverdiğini anlatıyorlardı. Fra Luka onlarla hararetle tartışıyor, yıllar boyunca sayısız fareleri, büyüklerini, küçüklerini ve ortancalarını nasıl yakaladığını inandırmaya çalışıyordu.

İhtiyar bir keşiş ona şöyle takılıyordu:

- Evet, evet senin bir fare yakalayınca nasıl salıverdiğini, kapanı açıp ona: "Haydi, dışarı çok ve başkeşişin hücresine koş! Savuş bakalım!" diye tembihlediğini ben de işittim.

- Hele bak şu münafıka! Neler de uyduruyor!

Diye Fra Luka kendini savunuyordu.

- Hayır, ben bir şey uydurmuyorum, hekim efendi, geceleri senin gibi koridorlarda dolaşanlardan bütün bunları duydum.

- Bırak bunları, insan kılığındaki münafık, bırak bunları!

Bu sırada hemen ötekiler de şakaya karışıyorlardı.

- Tutulmuş fareyi kapanda bulsaydım, birader, kaynar suya daldırırdım, görelim bakalım, bir daha geri dönüp gelebilir miydi?

Diyen genç keşişlerden biri alay ediyordu.

Fra Luka'nın o zaman kan başına çıkıyordu.

- Ah zavallı mecnun! Aklını başına topla! Sen ne dediğinin farkında mısın? Kaynar suyun içine ha! Sen de Hıristiyan mı sayılıyorsun?

Diye, Likar, sarsılarak bağırıyordu.

Başka şakalar ve konuşmalardan sonra, yarım saat geçince, dönüp tekrar delikanlıya bir kere daha mırıldanıyordu:

- Hım, kaynamış suya ha? Bak hele şuna! Tanrı'nın bir yaratığını kaynamış suya sokacakmış!

Fra Luka Dafiniç, büyük olsun, küçük olsun rakipleriyle böylece çekişiyor, onlara tahammül ediyor, tedavi ediyor, besliyor ve koruyordu. Uzun ve mutlu hayatını bu suretle geçiriyordu.

Daville'in oğlunun hastalığı sırasında konsolosluğa çağırılmış olan dördüncü doktor Avusturya Başkonsolosluğu resmî hekimi Giovanni Mario Cologna idi.

Mordo Atiyas'ın, Travnik'in dört doktorundan üzerinde en az konuşulabilecek bir insan olduğunu söylemiştik. Ama Cologna üzerinde söylenecekler de Mordo üzerinde söylenecekler kadar olabilecektir. Mordo üzerinde çok söylemek mümkün değildir, çünkü o asla ağzını açmaz, buna karşılık Cologna üzerine bu mümkün olmaz, çünkü o da lüzumundan fazla konuşur ve bir kere söylediğini de durmadan değiştirir.

Cologna belli olmayan bir yaşta, belli olmayan bir kaynaktan, milletten ve ırktan, belli olmayan bir inanç, belli olmayan bir görüşlü ve aynı şekilde belli olmayan bilgi ve tecrübelere sahip olan bir adamdı. Kısacası bütün bu adamda geriye, tam olarak belli bulunan pek fazla bir şey kalmıyordu.

Kendi ifadesine göre, babasının ünlü bir doktor olarak bulunduğu Kefalonya Adası'nda doğmuştu. Babası Venedikliydi, fakat Epirus'ta doğmuştu. Anası ise Dalmaçyalı idi. Çocukluğunu Yunanistan'da büyükbabasının yanında, gençliğini ise, tıp tahsil ettiği İtalya'da geçirmişti. Hayatının geriye kalan bölümünü Doğu'da, Türklerin ve Avusturyalıların hizmetinde geçirmişti.

Uzun boylu, fakat görülmemiş derecede zayıftı. Eğilmiş ve bütün azaları bükülmüş olarak yürür, sanki yaylarla kuruluyormuş gibi, ansızın kısalır ve kamburlaşır, ansızın açılır ve genişleyebilirdi. Bu alışkanlığını konuşurken de bazen az, bazen çok olarak gösterirdi. Bu uzun bedenin üstünde düzgün biçimli, durup dinlenmeden oradan oraya hareket eden bir başı vardı. Kafası hemen hemen kel denilebilirdi, zira yalnız pek uzun, keten gibi cansız teller sarkıyordu. Yüzü dümdüz, tıraş edilmiş, fevkalade sık kır renkli kaşları altındaki büyük kahverengi gözlerinde daima tabiî olmayan bir parlaklık vardı. Ko-

caman ağzındaki seyrek, büyük sarı dişleri konuşurken sallanıyorlardı. Yalnız yüz ifadesi değil, aksine adamın bütün dış görünüşü, aralıksız ve hatta temelinden ve belli olmayacak şekilde değişiyordu. Dış görüntüsünü tek bir konuşma sırasında bile birkaç defa hemen temelinden değiştirmesini beceriyordu. Güçsüz kuvvetsiz bir ihtiyarın maskesini çıkarıyor ve hemen arkasından -hem de nasıl bir maske?- orta yaştaki, kuvvetli, uyanık bir adamın resmini veya hoyrat, huzursuz, çağından önce büyümüş bir delikanlının maskesini takınıyor -üçüncü bir maske!-, o zaman sanki elbisesi bedenine küçük geliyor, ellerini ve ayaklarını ne edeceğini ve bakışlarını nereye çevireceğini bilemiyordu. Zengin ifadeli yüzü durmadan hareket ediyor ve beyninin hararetli bir süratle oynadığı oyunu yansıtıyordu. Gaddarlık, derin düşünceler, hayatın acılıkları, samimi hayranlık, saf tutkunluk, duru ve hiç bulanmamış bir neşe, birbiri peşinden süratle ve ve umulmadık bir düzenle, görülmemiş şekilde hareketli olan yüzünde görünüp kayboluyordu. Aynı zamanda kocaman ağzı aralık dişleriyle kelimeleri, zengin, okkalı, dargın, cesur, okşayıcı, tatlı ve sürükleyici, büyüleyici bir söz seli halinde boşaltıyordu: İtalyanca, Türkçe, Rumca, Fransızca, Latince ve "İllirya" dillerinde karışık bir kelime hazinesi vardı. Cologna, yüz ifadesini ve hareketlerini değiştirdiği kolaylıkla, dilini ve birinden ötekine geçmek üzere değiştiriyor, bir dilden ötekine atlıyor, karıştırıyor ve birinden veya öteki dilden kelimeler, hatta bütün cümleler aktarıyordu. Aslına bakılırsa yalnız İtalyancayı iyi biliyordu.

Hatta adını bile her zaman ayrı şekilde yazmış, çeşitli durumlarda ve hayatının ayrı bölümlerinde, hizmetinde bulunduğu kimseye ve meşgul olduğu işe göre, bir bilim işi, bir politika veya yazı işine uygun düşecek şekilde durmadan değiştirirdi. Kendi kendine Gian Colonia, Giovanni Mario Cologna, Bartolo Cavaliere d'Epiro, Joanês Colonis Epirota Dottore Ilyrico adlarını veriyordu. Bu çeşitli adlar altında, yaptığı ve kasdettiği işlerin muhtevalarını daha sık ve daha esaslı şekilde değiştiriyordu. Cologna kendini derin bir kanaat halinde modern düşüncelere sahip bir adam, bir "filozof", hiç kimsenin

yargılarının tesiri altında kalmayan, özgür ve tenkitçi bir ruha sahip olarak görüyordu. Bu onun, yalnız çeşitli Hıristiyan mezheplerini değil, aynı zamanda İslâm'ı ve diğer Doğu tarikatlarını ve inanç yönlerini araştırıp öğrenmesine de engel olmuyordu. Fakat bu dinleri araştırma işi ona göre, belli bir süre için bahis konusu alana bütün çalışmalarını toplama, kendini bu işe tam manasıyla hasretme, hiç olmazsa bunu o süre için biricik ve kesin kanaati olarak telakki etme, daha önce inandığı ve hayran olduğu ne varsa hepsini terketme anlamına geliyordu. Görülmemiş derecede üstün zekâsı ona tükenmez bir fikrî hamle gücü veriyor, fakat ancak dış dünyasından kolaylıkla derlediği ve sürekli olarak birbirine bağlamaya ve niteliğini tayine çalıştığı, çevresini saran unsurlarla yetinmek zorunda kalıyordu.

Bu septik ve filozof, zaman zaman dinî coşkunluk ve sofuluk gayretlerine tutuluyordu. Bu devrelerindeyken Guça Gora Manastırı'nı ziyaret ediyor, keşişlerin sabrını deniyor, hemen arkasından kendilerinde, teolojik bilgi ve sofuluk iştiyakı için gerekli gayretin eksikliği üzerinde ihtarlarda bulunabilmek için onlardan dinî, ruhanî temrinlerini birlikte tertiplemek lütfunda bulunmalarını rica ediyordu. Guço Gora'nın tarikat adamları, gerçekten dindar, ama kaba, basit adamlardı, Bosnalı bütün keşişler gibi, haddinden fazla ateşli ham sofulardan, aşırı dinî inanç tutkunluklarından, kendini Tanrı'nın sırtına asan ve mihrabın taşlarını yalayan kimselere karşı doğuştan gelen bir nefretleri vardı. İhtiyar keşişler Cologna'ya güvenemiyorlar ve onun hakkında mırıldanıyorlardı. İçlerinden birisi, bu yabancı hekimin kendilerine ne kadar şüpheli ve nahoş geldiğini kayda bile geçirmişti: "Madem ki, her sabah ayin dinliyorum ve çeşitli tarzda dinî temrinler düzenliyorum, Katolik kilisesinin sadık, dindar bir hizmetkârı olarak nam salmalıyım iddiasında." Buna rağmen keşişler, Avusturya Konsolosluğu ile olan iyi münasebetleri yüzünden ve şahsen von Mitterer'e karşı besledikleri saygıyı göz önünde bulundurarak, onun hizmetinde bulunan İlliryalı hekime kesin olarak kapıyı göstermeye cesaret edemediler.

Cologna, Katolik keşişlerine gittiği gibi, Ortodoks manastırı başpapazı Pahomiye'ye de gitmiş ve dinî âdetlerini araştırmak, ayinlerinde ve ilahi söylerken onları görmek ve Yunanistan'daki dinî hizmetlerle bütün bunları mukayese etmek maksadıyla Travnik'teki Ortodoks aileleri ziyaret etmişti. İslâm dininin tarihi üzerinde Travnik'li müderris Abdüsselâm Efendi ile bilgince konuşmalar yapıyordu. Zira yalnız Kur'an-ı bilmekle kalmıyor, İslâmlığın bütün teoloji ve felsefe kollarında Ebu Hanife'den Elgazali'ye* kadar hepsine vakıf bulunuyordu. Her fırsatta Travnik'in diğer Müslüman uleması ile hiç usanmadan ve ihtiyatsızca, hatta çoğu hallerde onların bile tanımadığı İslâm teologlarından iktibaslar yaparak tartışmalara giriyordu.

Aynı sürekli kararsızlık, bu adamın bütün karakterini kaplamıştı. İlk bakışta herkesin üzerinde, yumuşak başlıymış, düşüncelerinde elastiki ve bu yüzden de birisine cevap verirken alçakgönüllüymüş tesiri uyandırırdı. Kendi görüşünü, normal olarak, karşısındakinin görüşüne adapte ederdi. Başkalarının görüşlerini yalnız kabul etmekle kalmaz, aksine hatta bu düşünceyi formüle ediş keskinliğinde muhatabına üstün bile gelirdi. Fakat öyle haller olurdu ki, hiç beklenmeden ve birdenbire bütün dünyaya ve herkese karşı teker teker cesur bir görüş açısı kabul eder ve onu, kendini tamamıyla vererek, zarara uğrayacağını hiç düşünmeden ve kendi güvenliği için tamamıyla hazırlıksız olarak cesaret ve şiddetle savunurdu.

Daha gençliğinden beri, Cologna, Avusturya hizmetindeydi. Belki de bu, sürekli ve sadık olarak bağlandığı biricik şeydi. Bir müddet Skutari ve Yanya paşalarının özel hekimliklerinde bulundu. Fakat Avusturya konsolosları ile olan bağlantıları o sıralarda bile hiç kesilmemişti. Şimdi de Travnik Konsolosluğu'nu, hekimliğinden daha çok, bu eski bağlantıları ve hizmetleri için olduğu kadar, dil ve memleket bilgileri yüzünden de tayin edilmişti. Aslında konsolosluk personelinden sayılmıyordu, kendi hesabına yalnız başına yaşıyordu ve resmî ma-

(*) Ebu Hanife, İslâm teologu (699-767), Hanefi mezhebi kurucusu. Al-Gazali, ünlü İslâm filozofu (1058-1111).

kamlara da Avusturya Konsolosluğu'nun himayesinde bulunan bir doktordan başka bir şey olmadığı bildirilmişti.

Her anlamda hayal gücü ve her çeşit felsefe anlayışından mahrum bulunan ve üstelik bura halkının dilini ve Bosna'nın durumunu Cologna'dan daha iyi bilen von Mitterer, bu davetsiz yardımcıyı ne yapacağını bilemiyordu. Hatta Bayan von Mitterer, bu Levanten karşısında fiziki bir tiksinti bile duymuş, bu adamın ellerinden bir ilaç alacağına, ölmenin daha iyi olacağını belirtmeyi âdet edinmişti. Zira ona, görünüşü ve tavırları ile zamanın sembolünü hatırlatıyordu. Aslında da o, sakalı ve ölüm saçan tırpanı ve elinde de kum saati eksik olan bir zebani gibiydi.

İşte Cologna, Travnik'te vizitesi bulunmayan bir doktor olarak böylece yaşayıp gidiyordu. Konsolosluğun dışında, kuzey tarafındaki kayalık bir sırta yapışmış, yıkılmak üzere olan bir evde oturuyordu. Ailesi yoktu. Bir Arnavut uşak, eşyası pek az olan bütün evin işlerini, hepsine de yetişmek suretiyle görüyordu. Evin tanzimi, yemeklerin seçilmesi ve zamanında yapılması gerekli bütün işler. Cologna, vaktini beyhude yere, kendisini dinlemekten bıkmayacak ve kaçmayacak bir konuşma arkadaşı aramakla geçiriyor, yahut bütün insanlık bilgisini kucaklayan, astronomi ve kimyadan başlayarak savaş sanatı ve diplomasiye kadar her alandaki kitapları ve notları ile meşgul oluyordu.

Bu hiçbir yere bağlı olmayan, hiçbir benzeri bulunmayan bu adamın saf kalple ve daima bilime susamış bir ruhla, hastalık derecesinde, fakat büyük ve özgür bir tek ihtirası vardı: Beşerî düşüncenin esrarına nüfuz etmek istiyordu. Hangi yönden ve hangi yerden olursa olsun hiçbir ölçü ve kayıt koymadan, belli bir hedef tayin etmeden, herhangi bir menfaat gözetmeden, bütün benliği ile bu ihtirasın angaryasına koşuluyordu. İnsanlık tarihindeki bütün çağların dinî ve felsefi akımları ve hareketleri istisnasız onun ruhunu cezbediyor, onun içinde tıpkı denizin yüzündeki dalgalar gibi hareket ediyor, birbirleriyle çarpışıyor ve birbirine girişiyor, yaşıyorlardı. Yakın ve uzak, onlardan her biri onun için eşitti. Bu fikirlerin her biriyle uyu-

şarak açıklayabiliyor ve kendini onlarla aynı çağ içinde birleştirebiliyor, böylece onları kavrıyordu. Bu içten, ruhî ve yüksekten uçuşlar onun gerçek dünyasıydı. Gerçek ilhamlarını burada elde ediyor, derin ve sarsıcı yaşantılarını burada yaşıyordu, fakat aynı zamanda bunlar onu insanlardan ve toplumdan ayırıyor, onu başkalarına karşı yabancılaştırıyor, onu mantık ve sağ düşünceye ulaştıran yollardan çevresiyle çatışma haline getiriyordu. Varlığının en iyi yönü saklı ve yaklaşılmaz bir durumda kalıyor, onun dışarıya gösterebildiği her şey veya ondan beklenen her şey, her insana karşı geliyordu. Onun durumunda bir adam, daha az çetin ve daha az kaba bir başka çevrede de, iyi bir mevki ve gerçek bir itibar sağlayamazdı. Fakat, burada, bu şehirde ve bu halk içinde, onun talihi sanki mühürlenmiş gibiydi, burada deli, gülünç, şüpheli ve lüzumsuz olarak görünebilirdi. Keşişler ona bir manyak, bukalemun mizaçlı biri, kasaba halkı ise bir casus veya bilgin bir aptal nazarıyla bakıyorlardı. Süleyman Paşa Skopljak ise onun hakkında bir konuşma sırasında:

- Aptalların en büyüğü, okumasını bilmeyen kimse değil, aksine okuduğu her şeyi gerçek sayan kimsedir, demişti.

Travnik'te Cologna'dan kaçmayan ve ara sıra onunla gerçekten ve uzun boylu gevezelik etmek arzusu ve sabrını gösteren biricik insan des Fossés idi. Bu yüzden de Avusturyalılar arasında, Cologna'nın Fransızların hizmetine girdiğine dair haksız yere adının çıkmasına sebep oldu.

Cologna'nın doktor olarak görevinin ne olduğunu ve bu işle ilgi derecesini söylemek pek güçtü, fakat bir cihet aşikârdı: Bu mesele de kendini en ufak bir sıkıntıya bile sokmuyordu. Aralıksız olarak içinde yuvarlandığı ve karıştığı felsefî ve dinî ilhamların ışığında, insanların acıları ve ihtiyaçları, hatta hayatlarının bile, hiçbir ciddi anlamı ve hiçbir derin noktası yoktu. İnsan bedeninde müşahede ettiği hastalıklar ve değişiklikler, ona göre, edebi huzursuzluğa mahkum ruhların jimnastiğinin bir neticesi idi. Kendisi de hayata ancak pek gevşek bağlarla bağlı bulunduğundan, kan deveranının anlamını, beden sağlığını ve normal bir insan için uzun veya kısa bir hayat süresi-

nin ne manaya geldiğinin farkında bile olamamıştı. Tıp meselelerinde de Cologna için her şey, başından sonuna kadar, ahenkli birtakım kelimeler, boş laf ebelikleri, heyecanlı konuşmalar ve çoğu zaman birisiyle, aynı hastalık sebepleri ve tedavisi üzerinde az veya çok değişik görüşlerin tartışmasından ibaretti. Hiçbir kimsenin böyle bir doktoru, mecbur kalmadıkça evine çağırmayacağını kendisi de biliyordu. Konuşkan doktorun en önemli tıbbî meşgalesinin César d'Avenat ile olan sürekli dolaşmaları ve ona karşı beslediği ihtiras derecelerine çıkan nefretten ibaret olduğu söylenebilirdi.

Milano okulundan bir hekim olan Cologna, İtalyan usulündeki tıbba bağlıydı. Buna karşılık d'Avenat, İtalyan hekimlerini hor görüyor, onlara hiç güvenmiyor, Montpellier Üniversitesi'nin birçok yüz yıldan beri, artık eskimiş ve modası geçmiş olan Salerno okulunu yıktığını ve aştığını anlatmaya çalışıyordu. Gerçekte de Cologna, bütün bilgisini ve birçok tabiî hikmetlerini* "Regirmen Sanitatis Salernitanum" adındaki büyük derleme kitaptan aktarıyor, bu kitabı büyük bir kıskançlıkla saklı tutuyor, cömertçe sağa ve sola saçtığı manzum şekildeki beden ve ruh için perhiz reçetelerini bu kitaptan çıkarıyordu. Buna karşılık d'Avenat, Montpellier Üniversitesi'nden ünlü profesörlerin derslerinden tuttuğu notlara birkaç defterle, "Lilium medicinae"** adındaki kalın eski bir el kitabından faydalanıyordu. Fakat mücadelelerinin gerçek esasları pek o kadar bilime ve kitaplara da dayanmıyordu. Zira ne biri, ne de ötekisi bunlara pek düşkün değillerdi. Daha çok kavga etmek ve karşılıklı birbirlerine üstün gelmek çabasındaki Levanten ihtiyaçlarından, doktorların Travnik'teki can sıkıntıları kadar şahsi gururlanma ve övünmelerinden ileri gelen tipik kıskançlıklara dayanıyordu.

Cologna'nın görüşlerine bakılırsa, insanların hastalıkları ve sağlıklarıyla meşgul olmak -onda değişmeden aynı kalan bir görüş tarzından ne kadar bahsetmek mümkünse- neticesiz ve

---

(*) Salerno tıp usulleri.

(**) Tababetin çiçek demeti.

semeresiz olduğu kadar basitti de. Hocalarına bağlı kalarak Cologna, hayatı "daima ölüme doğru yürüyen, yavaş, adım adım, ona doğru yaklaşan bir hareket hali" olarak telakki ediyordu. Ölümün kendisi de onun için "hayat denilen bu can sıkıcı hastalığın nihai bir çözümü" olarak görünüyordu. İnsan denilen bu hastalar, uzun zaman hayatta kalabilirler, hayatın bütün safhalarında denenmiş tıbbî tavsiyeler ve kuralların ölçü ve kanaatkârlıklarına riayet ederlerse, ıstıraplarını ve acılarını gittikçe azaltabilirlerdi. Acılar, sağlık bozuklukları ve erken ölüm, bu kaidelere karşı çıkmaların tabiî neticelerinden başka bir şey değildi. Cologna daima şu sözleri söylemeyi âdet edinmişti:

- İnsanın üç tane doktora ihtiyacı vardır: "Mens hilaris, requies moderata, diaeta."*

Bu çeşit görüşlere dayanarak Cologna hastalarını tedavi ediyordu. Bu usullerle kimse iyi olmuyordu, fakat kimse de daha çok hasta olmuyor, hayat çizgisinden çok fazla ayrılanlar ve ölüm çizgisine çok yaklaşmış olanlar ölüyorlar veyahut iyi oluyorlar. Yani acılarından ve sağlık bozukluklarından kurtuluyorlar ve şifa veren Salerno kurallarının sınırlarına dönüyorlardı. Bu sırada Cologna, binlerce Latince talimatından birkaçı ile onlara yardımda bulunuyordu. Hatırlanması ve anlaşılması çok kolay, fakat tutulması çok güç olan sözlerdi bunlar.

Bu Travnik Vadisi'nde hastalıklara ve ölüme karşı -her biri kendi usulü ile- ağır ve umutsuz bir mücadeleye giren dört hekimden sonuncusu, kısa tasvirini yaptığımız, bu "İlliryalı hekim"di.

XIII

Noel yortusu, bütün Hıristiyanlığın bayramı, ona bağlı dertleri, ayinleri, sevindirici ve üzücü düşünceleriyle birlikte Travnik'e de gelmişti. Bu yıl içinde konsoloslar ve aileleri arasındaki münasebetler yeniden başladı.

(*) Şen bir tabiat, tam bir istirahat ve perhiz.

Avusturya Konsolosluğu'nda işler bu sırada bilhassa canlanmıştı. Bayan von Mitterer bugünlerde tekrar, iyilik, sofuluk ve kendini ailesine hasrediş devresini yaşıyordu. Hazırlıklar yapıyor, hediyeler satın alıyor ve herkes için sürprizler tasarlıyordu. Odasına kapanıyor ve Noel ağacını süslüyor, harpla Noel ilahileri alıştırmaları yapıyordu. Hatta Viyana kiliselerindeki Noel akşamlarını örnek alarak, Dolac Kilisesi'ndeki geceyarısı ayinine katılmayı bile kafasına koyuyordu. Bu maksatla kendisine konsolosluğun bir memurunu yolladığı Fra İvo, o kadar sert ve o kadar kaba bir cevap vermişti ki, adam Fra İvo'nun bu cevabını Bayan Mitterer'e tekrarlamaya cesaret edememişti. Bu memlekette böyle bir şeyin düşünülemeyeceğini ona anlatmak da mümkün olmuştu. Kadın buna çok üzülmüş, fakat evde diğer hazırlıklarından da geri durmamıştı.

Kutsal akşam pek muhteşem oldu. Bütün Avusturya kolonisi Noel ağacının çevresinde toplanmıştı. Ev güzelce ısıtılmış ve pırıl pırıl aydınlatılmıştı. Heyecandan sapsarı kesilmiş Anna Maria herkese, ince kâğıtlara sarılmış, sırmalı bir iplikle bağlanmış ve küçük bir çam dalı parçasıyla süslenmiş birer hediye sunmuştu.

Ertesi gün Bay Daville'le karısı ve des Fossés'yi yemeğe davet etmişlerdi. Diğer misafirler arasında Dolac rahibi Fra İvo Jan Koviç, Guça Gora Manastırı'nın hasta olan başkeşişi yerine genç papaz Fra Julian Paşaliç de vardı. Bu adam, des Fossés'nin buraya gelirken Kupres Hanı'nda rastladığı, sonradan Guça Gora'yı ilk ziyaretinde tekrar karşılaşma fırsatından faydalanarak, o kadar uygunsuz şartlar altında başladıkları tartışmaları devam ettirdiği ayni kaba ve dev vücutlu papazdı.

Büyük yemek salonu sıcaktı, pasta ve çam kokuları tütüyordu. Beyaz, un ufak olmuş karlar dışarıda gıcırdıyordu. Işıkların akisleri büyük bir bolluk ve zenginlik içindeki masaya düşüyor, gümüş takımlarını ve kristalleri parlatıyordu. Her iki konsolos da büyük üniformalarını giymişlerdi. Anna Maria ve kızı, işlemeli, dik yakalı ve geniş kollu, tül birer elbise giymişlerdi. Yalnız Madam Daville; yas kıyafeti içinde, eskisinden daha narin görünüyordu. Her iki papazın iri ve güçlü kuvvetli

vücutları, tarikatlerinin tören elbiseleri içinde, oturdukları iskemlelerden taşıyor, bu renkli toplantı içinde kahverenginde iki ot yığını gibi görünüyorlardı.

Yemekler bol ve iyi idi. Polonya rakısı, Macar şarabı, Viyana çerezleri masayı dolduruyordu. Yemeklerin hepsi kuvvetli ve iyice baharlıydı. En küçük ayrıntılara kadar her şeyde Bayan von Mitterer'in hayal gücünün hâkim olduğu görülüyordu.

Papazlar susarak ve göze çarpan bir iştiha ile yiyorlar, yalnız ara sıra bilmedikleri bir yemeğin önünde duraklıyorlar, Viyana gümüşünden yapılma küçük kaşıklar kocaman avuçlarında çocuk oyuncakları gibi kayboluyordu. Anna Maria, sık sık keşişlere dönüyor, onları durmadan yemeğe teşvik ediyor, bu sırada geniş yenli kollarını havalandırıyor, saç lülelerini sallıyor ve gözleriyle kıvılcımlar saçıyordu. Keşişler, köylü tipindeki kalın palabıyıklarını sıvazlıyorlar, sessiz bir çekingenlikle bazen bu hayat dolu beyaz kadına, bazen de bilmedikleri yemeklere bakıyorlardı. Bu basit adamların tabiî asillikleri kadar, alışmadıkları veya hoşlanmadıkları yemekler ve içkileri reddetmekteki tedbirli, çekingen ve dervişçe kararlı davranışları da, des Fossés'nin gözlerinden kaçmamıştı. Bıçak ve çatalı kullanışlarındaki beceriksizlik, bu kadar çeşitli yemekler karşısında gösterdikleri ürkeklikte bile, gülünç ve çirkin bir tesir uyandıracakları yerde, oldukça itibarlı ve dokunaklı görünüyorlardı.

Konuşmalar gittikçe canlanıyor, sesler yükseliyor ve hep birlikte çeşitli dillerde konuşuluyordu. Yemeğin sonuna doğru papazlar, ikram edilen tatlıları ve güney meyvelerini kesin olarak reddettiler. Anna Maria ne yapacağını bilmez hale gelmişti. Fakat kahve ve tütüne sıra gelince, gerginlik gevşemiş, keşişler tarafından o zamana kadar reddettikleri her şeyin bir çeşit özentisi sayılabilecek, gizlenmeyen bir memnunlukla karşılanmıştı.

Baylar tütün içmek için çekildiler. Ne Daville, ne de des Fossés tütün içmiyorlardı, fakat von Mitterer ve Fra Julian duman bulutlarına gömüldüler ve Fra Ivo birbiri peşinden bir tutam enfiye alıyor ve sonra da büyük mavi mendili ile bıyıklarının üstünü ve kızıl renkli gerdanını siliyordu.

Bay von Mitterer, ilk defadır ki rakibini ve dostlarını aynı zamanda davet ediyor ve her iki konsolos papazların huzurunda karşılaşıyorlardı. Noel günü bayramlık bir mütareke getirmiş ve Daville'in oğlunun ölümü de her ikisi arasındaki düşmanlık ve yarış çekişmelerini yumuşatmış veya hiç olmazsa bir zaman için ertelemişti. Von Mitterer, böyle asil bir hareket göstermek imkânını bulmuş olmaktan çok memnundu.

Bir araya gelmiş olmaları, orada bulunanların her birine, kendi "politika"larım bütünüyle sergileme ve şahsını mümkün mertebe uygun bir ışık içinde göstermek için en uygun fırsatları vermişti. Von Mitterer, hoşa gider ve kibar bir tavırla, Daville'in önünde, manastır keşişleri ve onların cemaatleri üzerinde elde ettiği nüfuzu belli ediyordu. Papazlar da, davranışları ile ve ona güvendiklerini belli eden konuşmalarıyla, bu manzarayı tamamlıyordu. Vazife duygusu ve şahsi inatçılığı ile, Daville, büyük Napolyon'un tam bir temsilcisi tavrı takınıyor, onun gerçek tabiatına pek az uyan bu tavır, onu dimdik durmaya ve kişiliğini uygun olmayan bir ışık içinde göstermeye zorluyordu. Tabiî ve serbest davranan, konuşan tek insan des Fossés idi. Ama toplantının en genci olduğundan pek az konuşuyordu.

Papazlar kendiliklerinden bir şey söyledikleri zaman da ancak, Osmanlılar, para cezaları ve tezvirler, tarihin akışı, kendi talihleri, bütün dünyadan şikâyet gibi konulara yöneldikleri söylenebilirdi. Bunu da her Boşnağın hiçbir çaresi olmayan güç durumlardaki şaşılacak ve tipik rahatlıkları ile yapıyorlardı.

Herkesin yalnız, propaganda rivayeti olarak yayılmasını istediği şeyleri söylemeyi göz önünde bulundurduğu, herkesin yalnız kendi işine yarayacak ve başkalarının insafına bırakmak istemedikleri şeyleri dinledikleri böyle bir toplulukta, konuşmaların serbestçe gelişmemesi, tabiî ve samimi olarak yürüyememesi kendiliğinden anlaşılır bir haldir.

Mahir ve ince bir ev sahibi olarak von Mitterer, karşılıklı sohbeti temin edebilmek için, görüşme konularını değiştiriyordu. Yalnız Fra Julian ve des Fossés bu gruptan ayrılmışlar, eski ahbaplar olarak, diğerlerinden daha canlı bir tartışmaya dalmışlardı.

Bosnalı keşişle genç Fransız, daha ilk rastlaşmalarından birbirlerine karşı aşikâr bir saygı ve sempati duyuyorlardı. Guça Gora Manastırı'nda sonradan karşılaşmaları da onları birbirlerine daha çok yaklaştırmıştı. Genç, neşeli ve sıhhatli insanlar olarak, her çeşit arka niyetli düşünceden ve vahşi böbürlenmeden uzak, ikisi de aralarında bir konuşmaya ve içten gelen bir memnunlukla dostane bir tartışmaya dalmışlardı.

Ötekiler, çıplak, üzerlerine ince kar zerreleri asılmış ağaçları pencereden seyrederlerken, onlar da Bosna ve Bosnalılar üzerinde gevezelik edebilmek için bir köşeye çekilmişlerdi. Des Fossés, ondan, Bosna'daki Katolik cemaatinin durumu ve papazların çalışmaları üzerinde daha geniş tafsilat ve rakamlar vermesini rica ediyordu. Aynı zamanda kendiliğinden doğru ve serbest olarak, şimdiye kadar elde ettiği tecrübeler ve izlenimleri de anlatıyordu.

Papaz, "Genç Konsolos"un Travnik'teki vaktini boş yere harcamadığını, aksine memleket ve insanları üzerine olduğu kadar Katolik cemaati ve papazların faaliyetleri üzerinde de bilgiler topladığını hemen tespit etti.

Her ikisi de, Bosna'daki hayatın görülmemiş derecede güçlüğü ve bütün dinlere bağlı olanların da geriliklerinin üzülmeye değer olduğu hususunda birleşiyorlardı. Bu durumun izahı ve sebeplerini bulma çabasında, papaz, bütün suçları Osmanlı idaresinin üstüne yüklüyor ve bu memleketlerin Osmanlı hâkimiyetinden kurtulmadan ve Osmanlı idaresinin yerini bir Hıristiyan idaresi almadan evvel, bu işlerin hiç düzelmeyeceği kanaatini ileri sürüyordu. Des Fossés, bu açıklama ile yetinmek istemiyordu. O, bu kötülüklerin sebeplerini Hıristiyanlar içinde de aramaktaydı. Onun kanaatine göre, Hıristiyan tebaasında da, kendini aldatma sanatı, inatçılık, güvensizlik, düşünce tembelliği, her soy yenilikten, işten ve hareketten korkma gibi karakteristik bazı vasıflar vardı. Yüzyıllar boyunca sürüp gelen gayri müsavi bir mücadelenin ve sürekli korunmanın meydana çıkardığı bu vasıflar, burada insanların etine ve kanına kadar işlemiş ve onların karakterlerinin daimi alametleri haline gelmişti. Zaruret ve baskıdan doğmuş olan bu vasıf-

lar, bugün olduğu gibi gelecekte de, ilerleme için büyük bir engeldiler, talihsiz geçmişin, kısacası kökünden kazınması gereken muazzam zararların kötü miraslarıydı.

Des Fossés, Bosna'da yalnız Müslümanların değil, diğer dinlere bağlı olanların da kendi işlerine yarasa bile, her çeşit nüfuza karşı korudukları çetin direnmeye hayret ettiğini saklamadı. Bugünkü şartlar altında mümkün olabilecek, yalnız kendilerine bağlı olan her ileri adıma karşı çıkıyorlardı. Des Fossés, Çinlilere has bu muhafazakârlığı ve hayata yabancılığı ısrarla belirtmeye çalışıyordu.

- Halkın, Avrupa'nın hiçbir memleketinde görülmedik ölçüde böylesine parçalanmışken, bu memleketi barışa ve düzene kavuşturmak, hiç olmazsa en yakın komşularının medeniyet basamağına ulaştırmak nasıl mümkün olacaktır? Diye des Fossés soruyordu. Dünyanın bu en fakir, dar ve dağlık toprak parçasında dört ayrı din var. Her biri kendi adına imtiyazlar peşinde koşuyor, diğer üçünden şiddetli ayrılık davaları görüyor, burada hep birlikte ve aynı gökyüzünün altında yaşıyorlar, aynı topraktan besleniyorlar, her dört dinî cemaatin de ruhî hayatları, uzak, yabancı memleketlerde bulunan yabancı merkezlere bağlı oluyor: Roma'da, Moskova'da, İstanbul'da, Mekke'de, Kudüs'te, Allah bilir kimbilir nerede? Fakat ne olursa olsun, dünyaya geldikleri ve bir gün üstünde ölecekleri yerde değil. Ve dördünden her biri de, kendi iyilikleri ve gelişmelerinin, diğer üçünün çökmesi ve yıkılması pahasına kabil olacağı görüşünde ayak diriyor ve onların ilerlemelerinin de ancak kendi gelişmelerine yük olabileceğinden gayrısını düşünmüyor. Her dördü de müsamahasızlığını en yüksek bir fazilet haline getiriyor ve hepsi de birbirine karşı yönlerden gelecek bir dış kurtuluşa bel bağlamış bulunuyorlar.

Papaz, des Fossés'yi, meseleleri daha iyi bildiğini sanan, bilgisini kontrol etmeye veya genişletmeye ihtiyacı olmayan bir kimsenin hoşgörür gülümsemesi ile dinliyordu. Ne olursa olsun ona karşı çıkmaya açıkça karar vermiş, kendi halkının hüküm süren bugünkü şartlar altında, ancak şimdi olduğu gibi kalmakla var olup yaşayabileceklerini, başka türlüsünü iste-

menin kişiliğini yitirme ve kökünden kopup çürüme çukuruna düşmek ve mahvolup gitmek demek olacağını anlatmak istemişti.

Des Fossés buna itiraz ediyor, bir milletin, inancını ve kutsal varlıklarını tehlikeye düşüreceğim diye, daha uzun süre, daha sağlam ve akıllıca hayat tarzını kabulden uzak kalamayacağını iddia ediyordu. Onun görüşüne göre bu ilerlemeyi hazırlamayı ancak papazlar başarabilirlerdi ve bu onların işiydi.

Muhafazakâr görüşleri savunmaya yatkın insanlarda görüldüğü gibi, Fra Julian, bir koket tavrıyla cevap veriyordu:

- Ah, sayın bayım, maddi ilerlemenin zorluğundan, sağlam tesirlerden ve Çinli gelenekçiliğinden kolayca bahsediyorsunuz. Fakat sizin istediğiniz kadar da değil, ancak pek az ölçüde bile gelenekçiliğimizi gevşetseydik ve kapılarımızı sizin sözünü ettiğimiz çeşitli "sağlam tesirler"e açsaydık, şimdi benim keşiş kardeşlerimin adları Anto ve Pero olacağı yerde, iyice Müslümanlaşır ve Mujo ile Huso olurdu.

- Müsaade ediniz, hemen işi aşırılığa, kalın kafalılığa düşürmeye lüzum yok.

- Ne yapalım? Biz Bosnalılar kalın kafalı insanlarız. Dünya bizi böyle tanımıştır ve biz bununla ün kazandık.

Diye Fra Julian, eksilmeyen bir güven ve memnunluk içinde cevap veriyordu.

- Fakat rica ederim, başka milletlerin nazarında nasıl görüneceğinizi ve o milletlerin sizin hakkınızda ne düşüneceklerini biliyor musunuz? Böyle olması daha mı önemlidir? Önemli olan hayattan ne anladığınız ve gelecek nesiller için ne yaptığınızdır?

- Biz kendi durumumuzu muhafaza ediyoruz ve bugüne kadar hiç kimse, bizi durumumuzdan dönmeye zorladığını söyleyerek övünemez.

- Fakat Baba Julian, önemli olan durum değil, hayatın kendisidir. Durum hayatın emrindedir. Burada bir hayatın varlığından nasıl söz edebilirsiniz?

Ev sahibi, her ikisinin konuşmalarını kestiği sırada, Fra Julian, kendi alışkanlıklarına uyarak, bir ibare nakletmek üzerey-

di. Fra Ivo yerinden kalktı. Yediği güzel yemeklerden yüzü kızarmış, bir piskopos tavrıyla, herkese ayrı ayrı, bir küçük yastığı andıran ağır ve şişkin elini uzattı. Ağır ağır nefes alarak ve soluyarak, dışarıda kar fırtınası ve soğuğun hüküm sürdüğünü, Dolac yolunun uzak olduğunu, hava kararmadan yerlerine ulaşabilmeleri için hemen ayrılmaları gerektiğini anlattı.

Genç Fransız ve keşiş birbirlerinden aşikâr bir teessüfle ayrıldılar.

Daha sofradayken, des Fossés, zaman zaman kaçamak bakışlarla, Bayan von Mitterer'in beyaz, hiç durmayan ellerini seyretmiş, her seferinde derisinin o hiç değişmeyen, her hareketinde daima aynı yerlerde o sedef parıltısını görmüştü. Kendini, bu kadınla arasında kurulan, kimsenin görmediği ve bilmediği sıkı bağların duygusuna kaptırarak gözlerini bir an için kapamıştı. Bir parça keskin, zaman zaman dalgalanan sesi kulaklarında çınlıyordu. Fransızca konuşurken duyulan bir parça sert aksam bile ona zararsız gibi değil de, aksine özel, yalnız ona has bir cazibeye sahipmiş gibi görünüyordu. Böyle bir sesle konuşan kimsenin, dünyanın hangi diliyle konuşursa konuşsun, herkeste bir yakınlık duygusu uyandıracağını ve kendi diliymiş gibi hoş geleceğini, kendi kendine söylüyordu.

Toplantı dağılmadan önce, müzik üzerinde de konuşulmuş, kadın, ona Musik zimmer (musiki odası) nı, içinde tek az mobilya bulunan, duvarlarında birkaç siluet asılı ve ortasında yaldızlı bir harp bulunan, küçük, aydınlık bir odayı gösterdi. Anna Maria esefle, kuyruklu piyanosunu Viyana'da bırakmak zorunda kaldığını, ancak birlikte getirebileceği biricik harp'inin bu beyabanda kendisi için büyük bir teselli olduğunu anlattı. Bu sözleri söylerken dirseklerine kadar çırılçıplak kollarını açıyor ve rastgele teller üzerinde gezdiriyormuş gibi yapıyordu. Delikanlıya, Travnik'in kurşun gibi ağır olan sessizliğini parçalayan ve yalnızlık çölünün ortasında bol bol mutluluklar vaat eden bir semavî musikinin tesadüfi birkaç sesini duyuyormuş gibi geliyordu.

Harpin tellerinin ardından durmuş, Anna Maria'ya fısıldayarak, onun harp çalışını ve şarkısını bir kere olsun dinlemenin

ne kadar hoşuna gideceğine dair teminat veriyordu. Kadın sessiz bir baş işaretiyle, Madam Daville'in henüz yasta bulunduğunu hatırlatıyor, bir başka seferde isteğini yerine getireceğini vaat ederek onu teselli ediyordu.

- Güzel havalarda benimle at gezintisi yapacağınıza söz vermelisiniz. Yoksa soğuktan mı korkuyorsunuz?

- Neden korkacak mışım?

Diye kadın, ona harpin öteki tarafından, yavaş, kelimeleri teker teker söyleyerek cevap veriyordu. Telleri aşarak ona ulaşan ses, kulaklarında vaatlerle dolu bir musiki gibi akisler yapıyordu.

Delikanlı, onun derinliklerinde bir yerlerde ışıklar oynaşan çakır gözlerine baktı ve onların içinde de o muammalı vaatleri bulduğunu sandı.

Tam bu sırada von Mitterer, yandaki odada, tam bir tabiîlik içinde ve tesadüfenmiş gibi, Daville'e, en sıkı bir mahremiyet kaydı ile, Avusturya ile Osmanlılar arasındaki münasebetlerin günden güne kötüleştiğini, Viyana'nın yalnız sınır boylarında ciddi askerî tedbirler almakla kalmayıp, aksine memleket içine de girmenin bahis konusu olacağını, zira Avusturya'nın önlerindeki yaz mevsiminde Osmanlılar tarafından yapılması muhtemel bir saldırıyı hesaba katmak zorunda bulunduğunu anlatıyordu.

Avusturyalıların hazırlıklarından pekâlâ haberli bulunan ve bu hazırlıkların hiçbir suretle Osmanlılara karşı değil, aksine Fransa'ya yöneltildiğini ve Osmanlıların bu meselede bir söz vesilesi olarak kullanıldığını herkes gibi tahmin eden Daville, bu sırada amirlerine, Viyana Hükümeti'nin düşmanca tasarılarının bir başka yeni delili olan Mitterer'in bu maksatlı boş boğazlığına dair raporunu yollayabileceği kuryenin ne zaman geleceğini düşünüyordu.

Vedalaştıkları sırada Anna Maria ve des Fossés herkesin önünde, soğukların, at gezintilerine engel olamayacağını, kuru ve açık havalar gelir gelmez, gezintiye çıkacaklarını tekrarladılar.

Noel'in ilk gününün akşamında, Fransız Konsolosluğu'nda,

akşam yemeğinden sonra uzun süre masa başına oturulmadı. Başkalarının sessizce razı olduklarını bilerek, herkes bir an önce odasına çekilip yalnız kalmayı arzuluyorlardı.

Madam Daville pek üzgündü, akşam yemeğinde gözyaşlarını zor tutmuştu. Bugün çocuğunun ölümünden sonra ilk defa olmak üzere insanlar arasına karışmıştı. Ve şimdi dış dünya ile ilk teması, ilk sarsıntıları ve tekrar bütün açıklığı ile şuuruna dönen büyük kaybının bütün ağırlığını hissediyordu. Evinin sessizliği içinde yavaş yavaş dinen acıları, yeniden canlanmıştı. İlk ve en ağır dakikalarda, gözyaşlarını zaptetmeye, acılarını içine gömmeye muvaffak olmuş, çocuğunu acıları ile birlikte Tanrı'ya adanmış bir kurban gibi mihrabın üstüne koymuştu. Fakat şimdi gözyaşları durmadan seller gibi boşanıyor, bu kurban önünde, yarası ilk günündeymiş gibi, ateş içinde yanıp kavruluyordu. Bu zavallı, kadın, ağlıyor ve aynı zamanda, kuvvetini çok üstün gördüğü zayıf bir zamanında yeminini tutamadığı için Tanrı'ya kendisini bağışlamasını yakarıyordu.

Gözyaşlarını serbestçe salıveriyor, karnı bir zamanki doğum sancılarındaki gibi yırtılıyor, aşırı ıstıraptan iki kat oluyordu.

Daville, Avusturya Konsolosu ile yaptığı konuşma üzerindeki raporunu yazıyor, "dünya politikası"nın bu mütevazı bölümünde çetin platform üzerindeki "olaylar" hakkında tahminlerinin doğru çıkmış olmasından büyük bir memnunluk duyuyordu.

Des Fossés önce mumları yakmadı, aksine yatak odasını uzun adımlarıyla arşınlamaya başladı, zaman zaman pencerenin önünde durdu, nehrin öteki yakasında, Avusturya Konsolosu'nun evindeki ışığı gözleriyle aradı. Gece sağır ve nüfuz edilmez bir haldeydi. Dışarıda ne bir şeyi görmek, ne de işitmek mümkün değildi. Fakat delikanlının kendisi bir tek sesle ve ışıkla dolmuş bulunuyordu. Karanlıkta ve sessizliğin içinde orada dikilip durdukça ve gözlerini kapadıkça Anna Maria ona, bir flütün sesleri, zarif bir ışığın parıltılı hayali gibi görünüyordu. Sözleri ışık saçıyor, gözlerinin derinliklerindeki parıltılar sesler yayınlıyorlar, bugünkü sesiyle, sakin ve belirli bir

esasa dayanan aynı manalı sözleri söylüyordu: "Neden korkacak mışım?"

Genç adam için bütün dünya muazzam bir harpin gölgesi altına girmişti. Titreyen duygularının güçlü ve büyüleyici oyunuyla sallanarak uykuya daldı.

XIV

Soğuğa rağmen atlı gezintilere çıkabilecek kuru, güneşli günler tabiat olaylarının bütün kaçınılmazlığı ile çıkıp gelmişti. Yine aynı kaçınılmazlıkla, Noel bayramında kararlaştırdıkları gibi, her iki konsolosluktan iki süvari de, Kupilo'dan geçen kaskatı donmuş yolda belirdiler.

Bu yol, gezintiler ve atlı partiler için yaratılmış gibiydi. Dümdüz ve dosdoğru, yer yer dimdik ve bir milden fazla uzunlukta, Karaulçek ve Kayabaşı dağlarının kayalık sırtlarıyla arızalı olan bu yol Laşva suyuna paralel olarak uzanıyor, fakat alt vadide bulunan şehir ve nehrin çok üstünden geçiyordu. Yol, sonunda bir parça genişliyor, Yankoviçi ve Oraşje köylerine götüren, yağışlardan yıpranmış köy yollarına ayrılıyordu.

Güneş Travnik üzerinden geç doğuyordu. Des Fossés, yanında kavasıyla, gün ışığı altında parıldayan yolda at sürüyordu. Şehir, ayaklarının altındaki gölgelikte sis ve duman perdesi altında yatıyordu. Binicilerin ağızlarından ve atların burun deliklerinden buhar dumanları, atların sağrılarından toz yağmuru gibi bir sis yükseliyordu. Donmuş yerler nal vuruşlarını boğuk boğuk yansıtıyorlardı. Güneş hâlâ bulutların arasında saklıydı, fakat vadiyi kızıl bir ışık yavaş yavaş kaplamıştı. Des Fossés, değişik bir hızla atını sürüyor, bazen durdurmak ve sıçrayıp inmek istermiş gibi ağır davranıyor, bazen de hızlı bir dörtnala kalkıyor, öyle ki kula beygiri üzerindeki kavas bir tüfek atımı kadar geride kalıyordu. Genç süvari böylece, Anna Maria'yı seyisi ile birlikte göreceği dakikayı bekleyerek kendi kendine oyalanıyordu. Bir delikanlı hareketsizlik ve özlem içinde bulunursa, onun için uzun uzadıya sevgiliyi beklemek

ve azap verici kararsızlıklar bile, aşkın herkese bağışladığı o tatlı zevkin bir parçası haline gelir. Genç Fransız, korkulu bir sıkıntı içinde bekliyordu. Fakat yine de, bütün korkularının ("Acaba Anna Maria hastalandı mı? Vaz mı geçti? Yoksa bir şeye mi rastladı?") sonunda esassız olduğunun meydana çıkacağının güvenliği içindeydi. Zira bunun gibi bir aşkta neticenin ne olacağını bir yana bırakırsak, her şey yolunda ve arzulara göre cereyan eder.

Aslında da her sabah güneş, dağların keskin sırtlarını aşar aşmaz, des Fossés'nin içinde gittikçe çoğalan ve daima harikulade olan o şüphe ve sorular yığılıyorken, Anne Maria, uzun etekli Amazon biçimi kara kostümü içinde, atın eğeri ile birleşmiş ve iri karayağızı üzerinde "tabiat olaylarının vazgeçilmezliği" gibi görünüyordu. Sonra her ikisi de atlarının yürüyüşünü yavaşlatıyorlar, güneş başlarının üstünde yükselir ve gün vadide ilerlerken, tabiî ve korkusuz birbirlerine yaklaşıyorlardı. Daha yüz adımlık mesafeden genç süvari "a la Valois" şapkasının başka hiçbir kadında görülmemiş biçimde kestane rengindeki saç lüleleriyle ayrılmaz bir bütün teşkil ettiğini açıkça seçebildiğini sanıyor, sabahın taze havasında mahmur gözleriyle solgun yüzünün farkedildiğini belirtiyordu. (Buluştukları sırada çok kere "mahmur gözleriniz var" diye tekrarlıyor ve "mahmur" kelimesine özel şekilde cesur, esrarla yüklü bir anlam veriyor, fakat her seferinde kadın bu sözler üzerine gözlerini eğiyor, parlayan gözkapakları üzerinde mavi bir gölge oynaşıyordu.)

Selamlaşmadan ve ilk sözlerden sonra her ikisi de bir müddet oldukları yerde duraklıyorlar, tesadüfen rastlaşmalar gibi, birbirlerinden ayrılmadan önce yolun ufak bir bölümünü yanyana gidiyorlar, yolları bir kere daha karşılaşıncaya ve konuşmalarına devam edinceye kadar çabucak ve büyük bir istekle birkaç cümle söyleşiyorlar, sonra birbirlerinden ayrılıyorlardı. Bu manevrayı toplum şartları ve mevkileri yüzünden yapmak zorundaydılar. Fakat içlerinde birbirlerinden bir saniye için bile ayrılmıyorlar ve birbirlerine her rastlaştıklarında da, bir önceki konuşmalarında hiç azalmayan bir zevkle yeniden baş-

lıyorlardı. Seyisleri ve dışarıdan bakan herkes üzerinde, dikkatlerini bilhassa atlar ve binicilik üzerinde topluyorlarmış, karşılaşmaları bir rastlantı ve konuşmalarında da, yolların durumu, havalar ve atların yürüyüşü gibi pek masumca konular üzerinde duruyorlarmış tesirini uyandırıyorlardı. Oynak bir küçük bayrak gibi bazen delikanlının, bazen kadının ağzında dalgalanan, kâh kopup ayrılan ve soğuk havada daha canlı ve daha uzun süre dalgalanmak için yayılan beyaz nefes buharının, neler ifade ettiğini kimseler bilemezdi.

Güneş vadinin en uzak köşelerine kadar işleyince, hava bir anda ateş kırmızısı haline gelip, yarı donmuş bulunan Laşva, bütün şehirde göze görünmeyen bir yangın varmış gibi tütmeye başlayınca, delikanlı ve kadın, uzun yürekten gelen bir el sıkışı ile (âşıklar kendilerini en kolay ayrılış sırasında ele verirler) ayrılıyor ve her biri aşağıya karlar ve kırağı tabakasıyla örtülü şehre doğru kendi yollarına atlarını sürüyorlardı.

Genç des Fossés ile ondan on yaş büyük, güzel Bayan von Mitterer arasında bir şeyler döndüğünü ilk farkeden bizzat Bay von Mitterer olmuştu. Kendi karısını "hasta bir çocuk" olarak pek iyi tanıyordu. "Yanılmalar" adını verdiği, karısının bu yan sıçramaları, onun için yeni bir şey değildi. Başlangıcını ve sonunu sezmek de onu artık pek güç gelmiyordu. Karısının ne durumda olduğunu görmek ve hastalığının bütün safhalarını izlemek albay için kolay bir şeydi: Hayranlık, ruhî münasebetlerin aşırı tutkunluğu, erkeğin ilkel cinsi temas arzularının azgınlığı üzerine hayal kırıklığı, erkekten kaçış ve bunun ardından gelen buhranlar ve umutsuzluğa düşüş: "Herkes beni arzu ediyor, fakat kimseler beni sevmiyor!" ve sonunda her şeyi unutma, hayran olacağı ve sonra tekrar aynı sahnelerden geçerek yeni bir umutsuzluğa düşeceği yeni konuların keşfi, Paris'ten gelip Travnik'e düşmüş, yüz mil çevrede tek medeni güzel bir kadını önüne çıkmış görünce, fidan gibi bir delikanlının niyetinin ne olacağını anlamak için pek öyle fazla bir keskin zekâya hacet yoktu. Bu sefer albaya çetin dertler hazırlayan ve onu acıklı bir duruma sokan şey de, bundan böyle Avusturya Konsolosu olarak kendi durumunun

ve Fransız Konsolosluğu ile olan münasebetleri meselesinin ne olacağı idi?

Albay, kendisi, ailesi ve yardımcılarının rakip konsolosluk ve personeliyle münasebetlerini düzene koymak amacıyla birtakım kurallar koymuştu. Bu kuralları zaman zaman gözden geçiriyor, tıpkı bir saatin kuruluşu ve ayar edilişi gibi, Bakanlığın genelgelerine ve genel durumun icaplarına göre değiştiriyor ve düzene koyuyordu. Onun için bu, daima en ciddi ve çetin bir mesele idi. Çünkü askerî düzen ve temizlik duygusu onda çok derinlere kök salmış ve diğer duygulardan daha çok gelişmişti. Şimdi ise Anna Maria, davranışı ile bu münasebetler düzenini baştan aşağı alt üst edebilir, albayın işine olduğu kadar, prestijine de zarar verebilirdi. Karısının bundan önceki "yanılmalar"ında bu durum görülmemişti. Ve albay için karısının sebep olduğu azaplardan o zamana kadar bilinmeyen bir yenisi ortaya çıkıyordu.

Albay, büyük Avusturya İmparatorluğu'nun makinesinde ancak küçücük bir çark görevini taşımakla beraber, Travnik Başkonsolosu olarak, hükümetinin, Napolyon'un askerî hazırlıklarına karşı yeni bir koalisyon kurma ümidi taşıdığını da bilmekteydi. Artık gizlenemeyen hareketleri de, Osmanlılara karşı yöneltilmiş olarak göstermesi gerekiyordu. Buna karşılık, Babıâli makamlarına bu hazırlıkların asla kendileriyle bir savaş hedefi gütmediğine inandırmak ve temin etmek hususunda kesin emir almıştı. Üstelik Fransız Konsolosu'nun ve ajanlarının faaliyetlerini kontrol etmesi ve en önemsiz ayrıntıları bile olsa haber vermesi emirleri üstüste ve gittikçe daha sert bir şekilde gönderilmekteydi.

Böylece albay, oldukça aşikâr bir şekilde, Fransa'yla münasebetlerinde yeni bir kesilme olacağı, yeni koalisyonun ve savaşın beklenmesi gerektiği sonucuna güçlük çekmeden ulaştı.

Bu şartlar altında, albayın, karısının kış ortasında, herkesin hizmet personelinin gözleri önünde yaptığı aşikâre gezintiler ve âşıkdaşlıkları çok münasebetsiz ve yersiz bulması tabiîydi. Fakat Anna Maria ile bu mesele üzerinde konuşmanın faydasız olduğunu da biliyordu. Zira akla dayanan hareket sebeple-

ri, onun üzerinde aksi tesir yapardı. Kendisine, delikanlının Anna Maria'ya, dişi muamelesi yapacağı dakikayı beklemekten başka çare kalmadığını görüyordu. Sonra kadın, bundan önceki olaylarda olduğu gibi, hayal sükûtuna uğrayacak ve ümidini kaybederek geriye çekilecek ve bütün mesele otomatik olarak ebediyen kapanacaktı. Ve albay büyük bir özlemle, bu dakikanın pek çabuk gelmesini istiyordu.

Diğer taraftan Daville'de, "istidatlı fakat dengesiz" yardımcısı, des Fossés'nin, daima belli bir nefretle karşıladığı atlı gezintileri ve Bayan von Mitterer'le buluşmalarından vazgeçmeyişinden hiç hoşlanmıyordu. Avusturya Konsolosluğu ile münasebetlerini, kendisi ve bütün personel için kayıt altına aldığından, bu rastlaşmalar pek uygunsuz olarak görünüyordu. (Diğer meselelerde sık sık olduğu gibi Daville'in arzuları da, rakibi von Mitterer'inkilere tam tamına uygun düşüyordu.) Fakat o da, bu at gezintilerine nasıl engel olabileceğini henüz adamakıllı bilemiyordu.

Daville, daha gençliğinde kadınlarla olan münasebetlerinde beden ve ruh disiplini çok kuvvetli bir insan olarak kendini göstermişti. Kendine hâkimiyetin kökleri, almış bulunduğu sert ve sağlam bir terbiye kadar, ihtiras ve hayalde doğuştan gelen eksikliğine de kök salmıştı. Bu çeşit insanlarda sık sık görüldüğü gibi, Daville'de, bu tarzdaki düzensiz münasebetlerin batıl bir korkusuyla doluydu. Paris'te henüz genç bir delikanlı iken, sonradan yine askerdeyken de, başkaları kadınlar üzerinde açık açık şeyler anlatırlarken, kendisi disiplinli ve perhizkâr bir hayat yaşamasına rağmen, herhangi bir şeyle suçluymuş gibi susardı. Bu seferinde de hoşnutsuzluğunu kolayca açığa vurmuş ve delikanlıya, bir kadına karşı bu şekilde davranılamayacağını ihtar etmişti.

Bundan başka Daville korkuyordu. - Evet, en gerçeği de buydu: Genç yardımcısından korkuyordu. Onun huzursuz ve durmak bilmeyen keskin zekâsından, çok yönlü düzensiz, fakat muazzam bilgisinden, pervasızlık ve taşkın davranışlarından, ruhî tecessüsünden, bedeni kuvveti kadar, hiçbir şeyden korkmazlığı gibi özelliklerinden korkuyordu. Bu yüzden deli-

kanlıya, dolaylı yoldan bir ihtar yapmak için uygun bir fırsat çıkmasını beklemişti.

Böylece ocak ayı da geçti. Ve şubatta tekrar yağışlı, sisli günler, onunla birlikte her tarafta derin bataklıklar ve kaygan yollar belirdi. Daville ile von Mitterer'in mani olmaya asla cesaret ve ümit edemedikleri şeyi, kötü havalar kendiliğinden hazırlamış oldu. Atlı gezintiler imkânsız bir hale gelmişti. Des Fossés bu hava bozukluklarına rağmen yüksek konçlu çizmelerini çekiyor, kunduz yakalı kahverengi mantosunu giyiyor, evin dışına çıkıyor, yorgunluk ve soğuktan tükeninceye kadar dolaşıyordu. Fakat Anna Maria, kendi özel mantığı ve istidatlarını göz önüne alarak böyle havalarda evden dışarı çıkamıyor, dünya yüzüne sürgün edilmiş bir melek gibi -kanatlı, kederli ve gülümser- açık renkli "mahmur" gözleriyle dünyayı seyrediyor, evdekilerin önünden cansız bir gölge veya zararsız rüya çehreleri gibi dalgın geçip gidiyordu. Günün büyük bir bölümünü, zengin repertuvarını Alman ve İtalyan türkülerinden pervasızca seçip çıkardığı ve kendini sonsuz varyasyonlar ve fanteziler arasında kaybettiği harpinin başında geçiriyordu. Kuvvetli, sıcak, fakat daima yakınlaşan gözyaşları ve iniltilere delalet eden titremelerle dalgalanan sesi, küçük odayı doldurmuyor, evin öteki bölüklerine kadar işliyordu. Albay çalışma odasından, Anna Maria'nın, harpını çalarak nasıl türkü çağırdığını duyuyordu:

"Tutta raccolta ancor
Nel paltipante cor
Tremante ho l'alma..."

"Daima huzursuz kalbimin içinde
tamamıyla gizli kalmış hâlâ
titreyen bir ruh taşıyorum..."

Bu ihtirasın dilini ve duygularının utanmazlığını dinlerken, bütün aile saadetine ve onun bütün zilletlerine mal olan, kendisi için bu anlaşılmaz dünyaya karşı duyduğu bayıltıcı nefretten bütün vücudu titriyordu. Adam, kalemini elinden bıraktı

ve iki eliyle kulaklarını tuttu. Fakat daha hâlâ aşağıdan, ilk kattan, esrarlı derinliklerden geliyormuş gibi karısının sesini ve harpın inleyen ve akıp taşan yankılarını duyuyordu. Bunlar, albaya, önemli, kutsal ve ciddi olarak görünen her şeye karşı olan bir dünyanın sesleri gibi geliyordu.

Ona, bu müzik kendisini ebediyetten beri takip ediyormuş ve asla susmayacakmış, aksine şimdiki çınlayışı gibi zayıf ve ağlamaklı, onu ve ayakta duran ne varsa hepsini -ordu ve devlet, nizam ve hukuk görev ve saygı- aşarak devam edecek, iplik kadar ince, ama hiç dinmeyen bir akıntı halinde harabelerin üstünden dökülecekmiş gibi geliyordu.

Ve albay kalemini yeniden yakaladı ve başlanmış raporuna, asabi bir hızla ve aşağıdan yukarıya işleyen musikinin ritmine uyarak, bütün bunlara artık katlanamayacağını ve yine de katlanması gerektiği duygusuna hâkim olarak, devam etti.

Yine o sırada, kızları Agathe de, bu türküleri dinliyordu. Bayan von Mitterer'in "kış bahçe"sindeki ısıtılmış ve aydınlık bir cumbada, kızı, kırmızı bir kilimin üstündeki alçak bir taburede oturuyordu. Kucağında kapalı olarak *"Musenalmanach"* dergisinin son sayısını tutuyordu. Bu derginin sahifelerinde bir yığın yeni harikulade yücelikte şiirler ve düz yazılar vardı, fakat kendini bunları okumaya beyhude yere zorluyordu. Müzik odasından gelen seslerde dinlediği, acı verici ve karşı konulmaz bir kudret onu sürüklüyordu.

Zeki gözlü ve durgun bakışlı bu küçük yaratık, çocukluğundan beri güvensiz ve sessiz idi. Kendisi için vazıh olmayan birçok şeylerin farkına varıyor, fakat bunlar onun üzerinde ağır ve meşum bir tesir bırakıyorlardı. Uzun yıllardan beri aile münasebetlerini müşahede ediyor, babasını, anasını, uşakları ve tanıdıklarını, hiç ağzını açmadan gözlüyor ve kendisine anlaşılmaz ölçüde çetin, çirkin ve hazin görünen bazı şeylerin farkına varıyordu. Utancından gitgide kendi iç dünyasına çekiliyor, fakat burada da, kendini utandıran ve daha geri çekilmesini gerektiren yeni sebepler buluyordu. Agathe'nin Zemlin'de, hiç olmazsa subay kızlarından birkaç arkadaşı vardı. Bundan başka hayatı, okul vazifeleri öğretmenlerine ve rahibelere karşı

beslediği hayranlık ölçüsündeki saygı ve yüzlerce küçük dert ve sevinçlerle doluydu. Ama şimdi tamamıyla boşalmış, ergenlik çağının mayalanmasına terkedilmiş, iyi kalpli ve güçsüz bir babayla, kaçık ve anlaşılmaz bir ananın arasında yaşayıp gidiyordu.

Annesinin türkü söyleyişini dinlerken, yüzünü derginin sahifeleri arasına saklıyor ve anlaşılmaz bir utanç, mucizeli bir korkudan eriyip gidiyordu. Okuyormuş gibi yapıyordu, ama gerçekte kapalı gözlerle daha çocukluk çağından beri çok iyi bildiği bu türküyü dinliyordu. Bundan nefret ediyor, yalnız yetişkinlerin bildikleri ve yaptıkları, fakat aslında korkunç ve dayanılmaz olan, en güzel kitapların ve en iyi düşüncelerin bile üzerinde yalan söyledikleri bir şeyden korktuğunu hissediyordu.

Mart ayının ilk günleri, istisnai olarak sıcak ve kuru, nisanın son günlerine benziyor ve tamamıyla beklenmedik şekilde, konsolosluklardaki süvarilere uygun bir fırsat veriyordu. Yüksekteki dümdüz yolda rastlaşmalar ve birbirlerini beklemeler, yumuşak yerler, sarımtrak ve ezilmiş çimenler üzerinde, ilkbahar öncesinin yumuşak, taze havası içinde neşeli dörtnalla at sürüşler yeniden başlıyordu. Yeniden her iki konsolos, bu süvari aşkına, sert bir çatışmaya ve büyük sarsıntılara meydan vermeden nasıl olup da mani olabilecekleri üzerinde tasalara ve düşüncelere başlamışlardı.

Her iki konsolosun aldıkları haberlere göre, Viyana Hükümeti ile Napolyon arasında bir çatışma, kaçınılmaz bir durumdaydı. Daville, karısına "her iki memleket arasındaki münasebetler, Travnik'in üstündeki süvariler yolunda, herkesin gözünün önünde örülmekte olan çok ince kalp bağlarının tamamıyla tersine çevrilmiş bir durumda gelişmekte olduğunu" söylüyordu. Bu suretle erkeklerin karılarına ufak ruhî gayretlerle anlattıkları o ailevi nüktedanlık havasına bürünüyor, ayrıca konuşma sırasında genç des Fossés ile yapmak istediği azap verici konuşmaya geçebilmek için, bunu bir giriş olarak kullanmaya kendini alıştırıyordu. Aslında bu da daha uzun zaman gecikmeyecekti.

Bu sırada, kendine "bir şövalyeye karşı duyulan özlem" adını veren şeytan, Anna Maria'yı, genç, istidatlı ve kuvvetli adamlar aramaya tahrik ediyor. Fakat kadın, karşısındakinin erkek olarak et ve kanıyla erkeklik arzu ve hevesleri izhar edince, bu şövalyeden tiksinip uzaklaşıyordu. Bu şeytan o zaman da işlere elini yeniden sokuyor, Daville'in olduğu kadar von Mitterer'in de durumunu kolaylaştırıyordu. Ama Mitterer için böyle bir kolaylıktan bahsedebilmek acaba ne dereceye kadar mümkündü? Olması gereken şey de nihayet oldu: Anna Maria'nın hayal kırıklığına uğradığı, dehşete düştüğü ve kalbinden vurulduğu, her şeyi olduğu gibi ve olduğu yerde bıraktığı ve bir panik içinde koşarak evine sığındığı, dünyadaki herkesten ve kendi kendisinden tiksindiği, kendini öldürme düşünceleriyle heyecanlandığı, kocasına veya herhangi birisine azap vermek ihtiyacını duyduğu, o dakika gelip çatmıştı.

Mart sonu günlerinin beklenmedik sıcaklığı ile beraber mukadder olaylar patlak verdi.

Güneşli bir sabah atların nalları, çıplak fundalıklar arasındaki düz yolda tekrar çınladı. Anna Maria ve des Fossés, sabahın tazeliği ve güzelliğinden sarhoş olmuşlardı. Her biri kendi başına atlarını dörtnala koşturmuşlar, yolda buluşmuşlar, mest olmuş ve nefes nefese, anlam ve içlemi yalnız ikisince bilinen, ata biniş ve günün taze havasının harekete getirdiği, daha da kuvvetli bir taşkınlığa sürükleyen kalpten gelen sözler ve kırık dökük cümlelerle konuşmuşlardı. Konuşmaların ortasında Anna Maria birdenbire atını mahmuzladı, yolun sonuna kadar sürdü. Heyecan içindeki delikanlıyı sözlerinin ortasındayken bıraktı. Sonra adeta ile geriye döndü ve tekrar konuşmaya başladı. Oyun ikisini de yormuştu. İki tecrübeli süvari gibi atlarını kendi haline bıraktılar, birbirini çeken ve zaman zaman birbirlerine toslayan iki top gibi, yaklaşıyorlar ve tekrar birbirlerinden ayrılıyorlardı. Bu oyun sırasında seyislerini gerilerde bırakmışlardı. Des Fossés'nin ve Anna Maria'nm seyis ve kavasları ufak beygirlerini ağır ağır arkadan sürüyorlar, yüksek efendilerinin zevklerine katılmıyorlardı. Buna rağmen birbirlerinden ayrılmıyorlar, aksine her ikisi de efendilerinin yorul-

maları ve bu oyundan sıkılarak evlerine dönmeye karar vermelerini bekliyorlardı.

Her biri kendi başına heyecanları dindikten sonra, delikanlı ve kadın düz yolun sonuna, yolun birdenbire dönemeç yaptığı, taşlık ve arızalı bir yerde, belli bir anda buluştular. Yolun dönemecinde küçük bir çam ormanı vardı. Ağaçlar parlak gün ışığının altında, sık ve kara bir yığına benziyorlardı. Altlarındaki yerler kırmızımsı bir renkle parlıyor, kuru otlar ve çam iğneleriyle örtülüydü. Des Fossés, birdenbire atından atladı ve Anna Maria'yı, kendisine İtalya'yı neden hatırlattığını anlatmak istediği ormanı daha iyi görebilmeleri için, oturmalarını teklif etti. İtalya kelimesi kadını kandırmaya yetti. Her ikisi de dizginleri gevşekçe ellerine aldılar, at binmekten yorulmuş ayaklarıyla pas rengindeki çam iğnelerinin düz halısı üzerinde birkaç adım atarak, gittikçe sıklaşan ve arkalarından kapanan korunun içine doğru girdiler. Kadın, çizmeleri içinde dimdik kasılmış, bir eliyle kara süvari elbisesinin uzun eteğini yukarı kaldırarak yürüyordu. Müteredditdavranıyordu. Delikanlı, ormandaki sessizliği bozmak, kendisini ve kadını teskin etmek istermiş gibi durmadan konuşuyordu. Ormanı bir mabet veya buna benzer bir şeyle mukayese ediyordu. Fakat kelimeleri arasına aralıklar ve sessizlik dakikaları giriyor, kısa, sıcak soluklar ve çabuklaşan kalp vuruşlarıyla doluyordu. Sonra delikanlı kendi ve kadının atlarının dizginlerini bir dalın üzerine attı. Atlar sükûnetle durdular, yalnız adaleleri kıpırdıyordu. Tereddütler içindeki kadını, dalların ve çam ağaçlarının çifti tamamıyla örttüğü bir çukura kadar götürdü. Kadın ürkek ve beceriksiz, sık çam iğneleri üzerinde oradan oraya kayıyor ve ürperiyordu. Fakat daha henüz onun elinden kurtulamadan, bir tek kelime olsun söyleyemeden önce, genç adamın, kendininkinin yanındaki ateş saçan yüzünün farkına vardı. Artık İtalya'dan ya da bir mabetten bahsetmiyordu. Büyük kızıl dudakları şimdi tek kelime söylemeden kendi dudaklarına yaklaşıyordu. Kadın sarardı, gözleri birdenbire uyanmış gibi açıldı, onu kendinden uzaklaştırmak, ondan kaçıp kurtulmak istiyordu. Fakat bacaklarına hâkim olamıyordu. Elleri çoktan kalça-

larını sarmıştı. Kadın, silahsız ve alçakça öldürülmüş bir insan gibi: "Hayır, hayır bunu yapma!" diye inliyordu. Gözlerine beyaz bir pırıltı gelmişti. Şimdiye kadar asabiyetle sımsıkı tuttuğu elbisesinin eteğini bıraktı ve yere düştü.

Sözler ve gezintiler, konsoloslar ve konsolosluklar, her şey adiliğin içine batmışlardı. Her iki insan da altlarındaki çam iğneleri örtüsünü çıtırdatan bir tek yumak haline gelmiş debeleniyorlardı. Delikanlı, yarı kendinden geçmiş olan kadına görünmez kollarla, bu kollar sanki iki değil de, yüz taneymiş gibi sarılıyordu. Kadının yüzü salya, gözyaşı ve kana bulaşmıştı. Çünkü ağlıyor, içlerinden birisinin dudakları kanıyordu. Buna rağmen dudakları birbirinden çözülmüyordu. Aslında bunlar artık iki dudak da değillerdi. Şehvetle delirmiş delikanlı ile baygın kadının kucaklaşmaları ancak bir dakika sürdü. Anna Maria, ansızın kendine geldi, beklenmedik bir uçurum, korkunç bir şey görmüş gibi, gözleri daha fazla açıldı. Şuuru geriye döndü. Birden kendinde beklenmedik bir kuvvet hissetti. Aşktan mest olmuş delikanlıyı iterek üstünden uzaklaştırdı. Hiddetli bir çocuk gibi her iki yumruğu ile, hızla ve hiddetle onun göğsünü yumrukluyor ve her vuruşunda "Hayır! Hayır!" diye inliyordu.

Önünde her şeyin düşüp silindiği o çekici sarhoşluk hali şimdi uçup kaybolmuştu. Toprağın üzerine ne zaman kaydıklarını farketmedikleri gibi, her ikisi de aynı zamanda kendilerini, nasıl olduğunu bilmeden, bacakları üzerinde dikilir buldular. Kadın hiddetle soluyor ve darmadağınık saçlarıyla şapkasını düzene koymaya çalışıyordu. Erkek de düşünceli ve beceriksiz, elbisesinden kuru çam iğnelerini temizliyor, kamçısını uzatıyor ve ona çukurdan çıkması için yardım ediyordu. Atlar hâlâ sessizce duruyor ve yalnız başlarını sallıyorlardı.

İkisi de yola çıkmışlar, seyisleri atlarından indiklerinin farkına varamadan önce yeniden binmişlerdi. Ayrılırken birbirlerine bir kere daha uzunca süre baktılar. Delikanlının yanakları her zamankinden daha çok kızarıyordu ve gözleri gün ışığı altında kırışıyordu. Anna Maria tamamıyla değişmişti. Dudaklarından bütün renkler silinmişti, öyle ki, solgun yüzünde tama-

mıyla kaybolmuş gibiydiler. Ve gözleri yeni, birdenbire uyanmış gibi görünüyorlardı. Gözbebeklerinin çevresinde iki kara halka vardı, derinliğinden parladıkça, içlerine bakmak, şimdi eskisinden daha güç oluyordu. Bütün yüzü harap olmuş gibiydi. Kendi kendiliğinden ve çevresindeki her şeyden duyduğu sınırsız nefretin ve çirkin hiddetin ifadesini almış, uzun süreden beri bakım görmemiş ve yaşlanmış bir haldeydi.

Ruhî denklemini ona doğuştan gelen soğukkanlı, kendine güven halini hemen kolayca bırakmayan, des Fossés de, bu sefer gerçekten şaşırmış ve kendisini sıkıntılı bir durumda hissetmişti. Anna Maria'nın durumunun ne koketlik, ne de kibar bir kadının rezalet ve skandal karşısında duyduğu mutat korku olmadığını anlamıştı. Birdenbire kendisini, bu hasta ve zayıf kadından daha alçalmış ve daha zayıf bir durumda hissetti. Anormal mizacı ve hayatının acılıkları, ona kendi dünyasında yaşamaya yetiyordu.

Onu, çevresindeki her şeyi ve kendisi bile, hatta vücudunun uygunluğu bile değişmiş ve parçalanmış gibi geliyordu.

Kış mevsiminin bu iki süvarisi, Kupilo Dağı'nın bir zamanki zarif âşıkları, birbirlerinden işte böylece ayrıldılar.

Bay von Mitterer, karısıyla onun yeni, bir kere daha yanlış taç giydirilmiş olan şövalyesi arasındaki münasebetlerin, tıpkı daha önceki birçok hallerde olduğu gibi kritik dönüm noktasına ulaştığını ve bundan böyle de evdeki büyük fırtınanın kopma zamanının geldiğini derhal tespit etti. Ve gerçekten de, iki günlük, yemeden içmeden ve kimseyle konuşmadan tam bir yalnızlıktan sonra, albayın sakin ve acı veren bir kararla, öncekilerde olduğu gibi sonuna kadar tahammül etmeye hazır olduğu, uzun zamandır beklediği sahneler, sebepsiz sızıltılar ve şikâyetler ("Joseph, Allah aşkına!.." diye, başladı.

Az sonra Daville'de, des Fossés'nin artık Bayan von Mitterer'le birlikte atlı gezintilere çıkmadığının farkına varmıştı. Bu da pek hoşuna gitmişti. Çünkü delikanlıyla bu mesele üzerinde konuşmak ve Avusturya Konsolosluğu ile her çeşit samimi münasebetin kesildiğini ona söylemek gibi azap verici bir görevi üzerinden kaldırıyordu. Gelen bütün raporlar, Viyana Sa-

rayı ile Napolyon arasındaki münasebetlerin yeniden kritik bir safhaya girdiğini önemle belirtiyorlardı. Evin çevresinde inildeyen şiddetli mart lodoslarını dinlerken, Daville, endişeli bir sıkıntı içinde bu haberleri okuyordu.

Bu sırada "Genç Konsolos" sıcak odasında oturmuş, Anna Maria'ya ve bilhassa kendine karşı olan kızgınlığını yenmeye çalışıyordu. Bu kadının davranışına bir anlam bulmak için beyhude yere üzülüyor, azap çekiyordu. Fakat bu meselenin ardındaki sebepleri her ne kadar tahmin etse de, bunlar, hayal kırıklığı, utanma ve yaralanmış gurur ve bütün bunlardan ayrı olarak, kamçılanmış, tatmin olunmamış şehvetin sebep olduğu şiddetli ve acılı duygular arasında kayboluyordu.

Paris'teki amcasını ve onun, kendisini bir kere Palais Royal'da ekzantrikliği ile tanınmış bir aktrisle flört ederken görünce, vermiş olduğu nasihatı -şimdi artık gecikmiş olarak- hatırlıyordu.

- Bakıyorum ki, artık bir erkek olmuşsun, demişti ihtiyar efendi ve ötekiler gibi boynunu kırmaya başlıyorsun. Pekâlâ, pekâlâ, böyle olsun, olması da gerekli. Yalnız sana bir nasihat vereceğim. Zıpır karılardan daima uzak dur..

İşte amcası, şimdi ona bir rüyadaymış gibi görünüyordu. Bu aşk hikâyesinin böylesine aptalca ve gülünç bir biçimde sonuçlanması üzerine, birdenbire bir rüyadan uyanmış gibi, Avusturya Konsolosu'nun orta yaşlı, ekzantrik karısıyla giriştiği denemenin iğrençliğinin birdenbire farkına varıyordu. Travnik'teki can sıkıntısı ve bir an için kendine hâkim olamayışının sürüklediği bir denemeydi bu.

Üstelik şimdi çoktan unuttuğu, Dolaclı kız, Yelka ile geçirdiği bahçe sahnesi, yaz mevsimindeki o "tableau vivant" (canlı tablo) yu da hatırlıyordu. Bir gece içinde birçok kereler sandalyesinden veya yatağından sıçradığı oluyordu. Kan beynine hücum ediyor, gözlerinin önüne bir perde iniyor ve onu, gençlerde daha güçlü ve kudretli olabilen o utanma ve hiddet duygusu tamamıyla kaplıyordu. Odanın ortasında durarak, bu kadar aptalca ve iğrenç şekilde hareketlere girişti̇ğinden dolayı kendini azarlıyor, aynı zamanda kendi başarısızlıklarının açık-

lamasını yapmaya çalışmaktan da geri durmuyordu.

"Bu nasıl bir memleket? Bu nasıl bir iklim?" diye kendine soruyordu. "Hem nasıl kadın bunlar? Çayırdaki çiçekler kadar yumuşak ve masum bir tavırla sana bakıyorlar veya (harpin telleri arasından) öylesine ihtirasla bakıyorlar ki, kalbin eriyecek gibi oluyor. Ama yalvaran bakışlarına uyarsan, birisi önünde diz çöküyor, durumu yüz seksen derecelik bir dönüşle değiştiriyor ve ölgün bir ses ve bir kurbanlık gözleriyle korunmasını yalvarıyor, her şeyi öylesine kötü duruma düşürüyor ve tersine çeviriyor ki, sen sevmek ve yaşamak şevkini kaybediyorsun ve ötekisi ise bir haydut karşısındaymış gibi, kendini korumaya çabalıyor ve bir İngiliz boksörü gibi seni yumrukluyor!"

"Genç Konsolos", Daville'in ve uykuya dalmış ailesinin üstündeki katta bunları enine boyuna düşünüyor, kendi gizli azabına karşı, onu yeninceye ve onu gençliğin bütün acıları gibi nisyana gömünceye kadar mücadele ediyordu.

XV

Daville'in son günlerde hep bilinen gecikmelerle Paris'ten elde ettiği haberler ve genelgeler, imparatorluğun büyük savaş makinesinin tekrar harekete geçtiğini ve hatta doğrudan doğruya Avusturya'nın üstüne yöneldiğini gösteriyordu. Daville, kendini şahsen tehlikeye düşmüş ve afallamış olarak hissediyordu. Kocaman çiğ kitlesinin tam da içinde bulunduğu, büyük bir sorumlulukla bağlı bulunduğu kendi küçük çalışma alanı üzerinde kıpırdanmasını kendisi için bahtsızlık sayıyordu. Bir iş başarmak ve yapmanın hastalık haline gelmiş ihtiyacı, bir hata işleyeceğinin veya bir şeyi gözden kaçıracağının azap vereceği duygusu, onu şimdi rüyalarında bile takip ediyordu. Genç des Fossés'nin sakinliği ve soğukkanlılığı onun eskisinden fazla canını sıkıyordu. İmparatorluk ordularının yeniden herhangi bir cephede savaşa girişmeleri onun nazarında ancak pek tabiî bir şeydi. Bu yüzden yaşama ve düşünme düzenini değiştir-

mek için en ufak bir sebep görmüyordu. Onun kolaylıkla ortaya atıverdiği, şimdi Parisli gençler arasında moda olan ve des Foşsés'nin de çoğu zaman yeni savaştan söz ederken -saygısızca veya hayranlık duymadan, fakat zaferli sonuçtan da en ufak bir şüphesi olmadan- kullandığı nükteli sözleri dinlerken, Daville, zorla dizginlediği hiddetinden titremek zorunda kalıyordu. Kendisiyle bu savaş üzerinde ve bütün diğer konularda, ona ve kendi nesline has ve onların bildikleri anlam çerçevesi ve görüş açısından konuşabileceği ("sıkıntı veren şüphe ve umutlarını görüşecek") hiçbir insanın bulunmayışı, Daville'i, farkında olmadığı bir şuursuz kıskançlık ve derin bir matemle dolduruyordu. Onun için dünya şimdi her zamankinden fazla, savaşın bütün memleketlere saçtığı ve insanlar arasında yaşlı, zayıf ve yorgun şahısların kalplerinde taşıdığı, tuzaklar, tehlikeler, o gayri muayyen karanlık düşünceler ve korkularla doluydu.

Zaman zaman Daville, yalnız başına kaldıkça, sık sık bir inilti salıveriyor ve bu arada hafif sesle ve çabucak:

- Ah, aziz Tanrım ,aziz Tanrım!

Diye heceliyordu.

Bu sözleri farkında olmadan, o sırada çevresinde olup bitenlerle hiçbir ilgisi olmadan fısıldıyordu. Bu sözler, göğsünden çıkan soluk ve iniltilerle birleşiyordu.

Böylesine bir aşırı yorgunluk ve yıllardır sürüp giden bu baş döndürücü sürek avından sürçüp tökezlememek nasıl mümkün olur ve her şeyi fırlatıp atmak, artık her çabadan ve her zahmetten nasıl olur da vazgeçilmezdi? Bir parçacık da olsa genel, ardı arkası kesilmeyen çılgınlıklar ve kargaşalığı açıkça görüp kavradıktan sonra, aşırı yorgunluklar, güçlükler ve meçhuller arasından, seçilemeyen uzaklara doğru, yeni bir sisin içine doğru yürümek nasıl da mümkün olabiliyordu?

Ona, mutlu bir barışı ve meselelerin yakında halledilecekleri umutlarını da birlikte getiren Austerlitz Zaferi haberini bütün heyecanı ile daha dün almış, Jena Savaşı üzerindeki şiirini daha bu sabah yazmış, İspanya Zaferi ve Madrid'e giriş ve İngilizlerin Pirene Yarımadası'ndan kovuluşları üzerindeki ra-

porları daha şimdi okumuş gibi geliyordu. Bir hareket üzerindeki bayram gürültüleri henüz dinmeden, yeni olayların gümbürtülü yankıları gelip fosluyor ve onunla karışıyordu. Tabiat kanunları güç zoruyla mı alt üst ediliyordu, yoksa her şeyin kendine has kesin ve sarsılmaz düzeni mi bozulmuştu? Ona bazen ilki, bazen de öteki olmuş gibi geliyordu. Tek anlamlı ve açık bir sonuç imkânsızdı. Ruhu duraklıyor, beyni ise ona itaat etmiyordu. Bu şartlar altında, böyle bir durumda, Daville, milyonlarla birlikte yürümekte devam ediyor, çalışıyor, konuşuyor, hiç kimseye de kendini sıkıştıran azap verici şüphesini ve ruhî şaşkınlığını açmadan veya göstermeden, onlara ayak uydurmaya ve katılmaya gayret ediyordu.

Şimdi de her şey, en ince ayrıntılarına kadar tekrarlanıyordu. *"Moniteur"* ve *"Journal de l'Empire"* baş makalelerinde, yeni seferin kaçınılmazlığını, haklı oluşunu, muhakkak bir zaferle sonuçlanacağını açıklamakta birleşiyorlardı. (Daville, bunları okurken meselenin böyle olduğunu ve başka türlü de olamayacağı aşikâr ve şüphe kaldırmaz gibi görüyordu.) Sonra bunu, günler ve haftalar boyunca düşünmeler, beklemeler ve kuruntular takip ediyordu. (Tekrar savaşa girmenin ne lüzumu vardı? Bir daha ne zamana kadar savaş edilecekti? Dünya, Napolyon, Fransa, ailesiyle birlikte kendisi nerelere kadar sürükleneceklerdi? Acaba talihleri bu seferinde onları yarı yolda bırakmayacak ve ilk yenilgi kesin yıkılışın alameti olarak ortaya çıkmayacak mıydı?) Sonra tekrar başarıları haber veren, alınmış şehirler ve zaptedilmiş memleketlerin adlarını sayan bir zafer bülteni yayınlanacaktı. Ve sonunda tam bir zafere, hükümranlık alanlarının genişletilmesi ile elde edilecek muzaffer bir barış, yeniden genel barış vaatleri bir türlü gerçekleşemeyecekti.

Ve sonra Daville ötekilerle birlikte, hatta onlardan daha fazla zaferi övecek ve ondan, kendisinin de katıldığı tabiî bir şeymiş gibi söz edecekti. Zaferin bir bulut gibi parçaladığı o azap verici endişeler ve sarsıntıları da, Daville, hemen unutmaya çabalayacak, hiçbir kimse de bunların farkına varamayacak veya öğrenemeyecekti! Bir süre, yalnız kısa bir süre, o da ken-

di kendisini kandıracak, fakat çok geçmeden imparatorluk savaş makinesi yeniden harekete geçecek ve bununla birlikte Daville'in içindeki o eski oyun, bütün öncekilere kılı kılına benzemek şartıyla yeniden başlayacaktı. Bütün bunlar Daville'i kemirip yıprandırıyor, onu yoruyor ve ona, dış görünüşüyle barış ve düzen içindeymiş gibi görünen, ama gerçekte açıklanamayacak kadar işkenceli, kendi iç düzenine ve bütün yaratılışına karşı olan azap verici bir tersliğin içinde bir hayat yaşatıyordu.

Napolyon'a karşı kurulan beşinci koalisyon, bütün kış boyunca pişirilip kotarılmış ve ilkbaharda birdenbire ortaya çıkıvermişti. Dört yıl önceki gibi, yalnız daha çabuk ve cesur, Napolyon bu sinsi baskına ok hızıyla Viyana'ya karşı bir saldırı ile cevap verdi. Bu konsoloslukların Bosna'da neden dolayı kurulduklarının ve ne işe yarayacağının gizli tutulmuş olması sebepleri de şimdi açıkça meydana çıkmış oluyordu.

Travnik'teki Fransızlar ve Avusturyalılar arasındaki her çeşit bağ birdenbire kopmuştu. Hizmetçiler birbirlerini artık selamlamıyorlar, konsoloslar ise birbirlerine rastlamaktan çekiniyorlardı. Pazarları, Dolac Kilisesi'ndeki büyük ayin sırasında, Madam Daville ve von Mitterer'le kızı, birbirlerinden uzak duruyorlardı. Her iki konsolos da, vezirin adamlarının, keşişlerin, papazların ve ileri gelen kimselerin teveccühlerini kazanma yolundaki gayretlerini iki misline çıkarmışlardı. Von Mitterer, Avusturya İmparatoru'nun beyannamesini ve Daville'de Eckmühl'de kazanılan ilk zaferin bültenini ortalığa yayıyorlardı. Split ile Travnik arasında kuryeler birbirlerini kovalıyor ve karşılıyorlardı. General Marmont, her ne pahasına olursa olsun, kesin sonuçlu savaşlara girilmeden önce, Dalmaçya'dan çıkıp Napolyon ordusuna katılmak istiyordu. Bu sebeple Daville'den, geçeceği havali üzerinde bilgiler istiyor ve ona emir üzerine emir gönderiyordu. Bu hal, Daville'in işlerini üç misli arttırmış, pahalıya mal olacak ve karışık bir duruma getirmişti. Çünkü von Mitterer, her adımına dikkat ediyor ve tecrübeli bir asker olarak sınır entrikalarına ve kaba şakalara alışkın olduğundan - Marmont'un Lika üzerinden ve Hırvatistan için-

den geçecek ileri yürüyüşünü engelleyecek bütün imkânları kullanıyordu. Vazifelerinin sayısı ve zorluğu ile birlikte Daville'in kuvveti, icat kabiliyeti ve savaş arzusu da gelişiyordu.

D'Avenat'nın yardımı ile görüş ve menfaatleri Avusturyalılara karşı olan ve bu yönde bazı görevler almak arzusunda bulunan bütün insanları bulmaya ve kendilerine bağlamaya muvaffak olmuştu. Sınır bölgelerindeki kasabaların ileri gelenlerine, özellikle ölümden kurtaramadığı bahtsız Ahmet Bey, Çeriç'in öz kardeşi olan Novi Kalesi kumandanına haberler göndermiş, onları Avusturya sınır bölgelerinde huzursuzluklar çıkarmak hususunda tahrik etmiş ve baskınlarda gerekli olacak vasıtaları arzetmişti.

Von Mitterer ise, Fransız işgalindeki Dalmaçya'ya, Livno'daki keşişlerin aracılığı ile haberler ve beyannameler gönderiyor, Kuzey Dalmaçya'daki Katolik papazlarıyla bağlantılar kuruyor ve Fransızlara karşı girişilecek bir direnme hareketinin teşkilatlanmasına yardım ediyordu.

Bir konsolosun olduğu kadar ötekinin de ücretli ajanları ve gönüllü yardımcıları da memleketin altını üstüne getiriyor ve çalışmalarının meyveleri de, genel bir huzursuzluk ve sık sık çıkan çatışmalarla kendilerini gösteriyorlardı.

Keşişler, Fransız Konsolosluğu'nun adamlarıyla karşılaşmaktan tamamıyla çekiniyorlardı. Manastırlarda Avusturya silahlarının Jakoben ordularına ve onun imansız İmparator Napolyon'una karşı zaferi için niyaz ayinleri düzenliyorlardı. Konsoloslar artık azimli bir düzenle ziyaretler yapıyorlar, başka bir münasebetle karşılaşmak bile istemedikleri insanları kabul ediyorlar, hediyeler ve rüşvetler vermekte çok eli açık davranıyorlardı. Başvurdukları çarelerin iyisini ve kötüsünü seçmeden ve hiçbir emeklerini de esirgemeden gece ve gündüz çalışıyorlardı. Bu hususta albayın durumu çok daha uygundu. Yorgun bir adam olduğu, bir türlü sükûn bulmayan aile münasebetleri ve bozuk sağlığı yüzünden huzursuz olduğu doğruydu. Fakat onun için bu hayat ve mücadele düzeni yeni bir şey değildi, bunlar kendi tecrübelerine ve eğitimine de uygun düşüyordu. Yüksek mevkilerden aldığı emirler üzerine, albay,

birdenbire kendisinin ve ailesinin durumunu unuttu. Daha önce kuvvetle bağlanmış olduğu imparatorun hizmeti yoluna girdi ve bu yol boyunca sevinmeden ve hayranlığa kapılmadan, fakat uzun boylu kuruntulara ve direnmelere de düşmeden yavaş yavaş yürümeye başladı. Bundan başka albay, dili, memleketi, insanları ve şartları biliyor ve her adımında menfaat peşinde olmayan gönüllü yardımcılar da buluyordu. Bütün bunlar Daville'de yoktu, böylece o çok daha ağır şartlar altında çalışmak zorundaydı. Ve buna rağmen, ruhî tazeliği, vazife duygusu ve doğuştan gelen Galyalılara has savaş gücü, onu da dimdik ayakta tutuyor, bu yarışta geri kalmaması için onu ateşliyordu. Vuruşları geriye iade ediyor ve kendisi karşı vuruşlar yapıyordu.

Bütün bunlara rağmen, mücadele yalnız her iki konsolosu ilgilendirseydi, aralarındaki münasebetler asla bu derece kötüleşmezdi. En kötü davrananlar da, küçük memurlar, ajanlar ve hizmetçi takımı idi. Birbirleriyle mücadeleye ve birbirlerini karalamaya giriştiler miydi, artık hiçbir ölçü tanımıyorlardı. Hizmet çabaları ve şahsi gururları onları avcılardaki gibi bir avlanma ihtirasına tutkun bir duruma götürüyordu. Birbirlerini batırmak ve tahkir etmek gayretleri içinde kendilerini o kadar unutuyorlardı ki, reayanın ve kötülüklerden hoşlanan Müslümanların gözlerinde bile aşağılaşıyor ve değerlerini kaybediyorlardı.

Daville kadar von Mitterer de, bu karşılıklı körükörüne ve yıkıcı mücadele tarzının her iki tarafa, Hıristiyanlar ve Avrupalıların bu memleketteki itibarları üzerine ne kadar büyük zararlar verdiğini, her ikisinin de bu beyabanda medeni dünyanın biricik mümessilleri oldukları halde, her ikisinden de nefret eden, aşağılık gören ve her iki tarafa da anlayış göstermeyen bir halkın önünde dövüşmeleri ve vuruşmalarının, üstelik bu insanları çekişmelerinin şahidi yapmalarının ne ölçüde bir şerefsizlik olduğunu aşikâr olarak görüyorlardı. Bunu herkesten önce daha zayıf bir durumda bulunan Daville hissediyordu. Gayri resmî bir şahıs olarak saydığı Doktor Cologna vasıtasıyla von Mitterer'in dikkatini bu şerefsiz durum üzerine

çekmeyi ve ona, her ikisinin de aşırı ölçüde saldırgan yardımcılarını bir parça dizginlemeyi teklif etmeye karar vermişti. Cologna ile des Fossés konuşacaktı, zira d'Avenat onunla sürekli mücadele halindeydi. Aynı zamanda, Daville, sofu karısı aracılığı ile ve düşünülebilecek başka her yoldan keşişler üzerinde bir tesir uyandırmak ve onlara kilisenin temsilcileri olarak, bu kadar tek taraflı ve kesin olarak savaşçı taraflardan birini tutmakla büyük bir hata yaptıklarını açıklamak istiyordu.

Keşişlere, Fransız rejiminin Tanrısız olduğu hakkındaki suç isnatlarının, ne kadar yanlış olduğunu anlatmak ve onları mümkün mertebe kendilerine bağlamak maksadıyla, Daville'in aklına onlardan Fransız Konsolosluğu için devamlı ve ücretli bir papaz istemek gelmişti. Dolac rahibi aracılığı ile Fojnica'daki piskoposa yazılı olarak başvurdu. Buna hiçbir cevap alamayınca, Madam Daville'in bu hususta Fra İvo ile konuşması, keşiş biraderlerinin birisini temsilci rahip olarak tayin etmelerinin ve bilhassa Fransız Konsolosluğu'na karşı davranışlarında bir değişiklik yapmalarının ne kadar iyi olacağını bildirmesi gerekmişti.

Bir cumartesi günü öğleden sonra, Madam Daville, İlliryalı bir tercüman ve bir kavasla birlikte Dolac'a yollandı. Konuşma için en uygun zamanı, özellikle akşam duası vaktini seçmişti. Çünkü pazar günleri büyük bir kalabalık toplanıyor ve papaz çok meşgul bulunuyordu.

Fra İvo, konsolosun karısını her zaman olduğu gibi nezaketle karşıladı. Piskoposun cevabının "daha bu sabah erkenden" geldiğini ve kendisinin de başkonsolos hazretlerine sunulmak üzere hemen gönderdiğini anlatıyordu. Cevap menfi olacaktı. Zira içinde bulundukları kötü zamanlar yüzünden, takibata uğramış, fakirleşmiş ve şimdi oldukları gibi sayıları da azalmıştı. Cemaatin ruhî bakımdan idaresi için mutlak surette gerekli olan miktarda tarikat adamı maalesef mevcut değildi. Bundan başka Müslümanlar da bu papaza derhal bir ajan ve casus nazarıyla bakacaklar, bu da tarikata büyük zararlara mal olabilecekti. Kısacası, piskopos, Fransız Konsolosu'nun arzusunu yerine getiremediği için esefler ediyor, yanlış anlaşıl-

mamasını rica ediyor vesaire, vesaire.

Piskopos böylece yazıyordu. Fakat Fra İvo, Napolyon'un konsolosluğunda rahip olarak hizmete, kendi tarikat mensuplarından birisine müsaade vermeye muktedir ve mezun olabilseydi bile, bunu asla yapmayacağını söylerken hiç de ikiyüzlülük etmiyordu. Madam Daville, görüşlerini büyük bir itina ile belirtmeye çalışıyor, fakat keşiş, kaskatı zırhları içinde hiç sarsılmadan direniyordu. Bu kadının şahsına, doğruluğu, hiç şüphe götürmez soluluğu yüzünden (Keşişler Madam Daville'e Bayan von Mitterer'den daha fazla değer veriyorlardı.) hiçbir önem ve değeri esirgemiyor, fakat görüşünde kesin olarak direniyordu. Madam Daville'in önünde, ihtiyari olmadan içinden sarsıldıkça, devasa beyaz eliyle yaptığı mücadeleci ve kaba jestleri sözlerini destekliyordu. Davranışını sımsıkı tespit eden kesin talimat aldığı ve herhangi bir kimseyle, hele bir kadınla, bu konu üzerinde konuşmak istemediği aşikârdı.

Madam Daville'e, dinî bakımdan kendisine her türlü yardımı yapmaya amade bulunduğuna dair teminat verdikten, fakat ayrıca görüşünü de bir kere daha belirttikten sonra, Fra İvo kiliseye girdi ve ayin başladı. Herhangi bir sebepten tam o günlerde Dolac'da özellikle birçok keşişler misafir olarak bulunuyorlardı ve ayin de çok muhteşem oldu.

Madam Daville'in arzusuna kalsaydı, derhal eve dönerdi, fakat bazı sebepler onu bu ayine katılmaya zorluyordu. Böylece buraya sadece Fro İvo ile konuşmaya gelmiş gibi görünmeyecekti. Aslında hiçbir aşırı duyarlığı olmayan bu saf kadın, papazın davranışı yüzünden hiddetlenmiş ve yere serilmişti. Bu nahoş mülakat onun üzerinde o kadar ezici bir tesir uyandırmıştı ki, terbiyesine ve yaradılışına da tâbi olarak, genel ve resmî işlerden uzaklaştı.

Şimdi kilisede bir ağaç sütunun yanında duruyor, mihrabın her iki yanında diz çökmüş keşişlerin boğuk, henüz birbiriyle tamamıyla uyuşmamış ilahilerini dinliyordu. Ayini bizzat Fra İvo idare ediyordu. O kadar şişman ve ağır vücutlu olmasına rağmen, kolaylıkla ve çevikçe bir dizi üzerine kendini salıveriyor ve gerektiği zaman aynı kolaylıkla da kalkıyordu.

Keşişler hafif sesle koro halinde karşılıklı Hazreti Meryem ilahisini söylüyorlardı. Kalın ve derin bir ses başlıyor:

"Sancta Maria..."*

Hepsi boğuk bir sesle koro halinde cevap veriyorlardı:

"Ora pro nobis."**

Ses devam ediyordu:

"Sancta virgo virginum..."***

Sesler ahenkli olarak cevap veriyorlardı:

"Ora pro nobis."

Yaygın bir dua tonu ile sesler Hazreti Meryem'in özelliklerini saymaya devam ediyorlardı:

"İmperatrix Reginarum...****

Laus sanctarum animarum...

Vera salutrix earum..."

Ve her seslenişten sonra koro yine monoton olarak katılıyordu:

"Ora pro nobis."

Kadıncağız da, bir zamanlar doğum yeri olan Avraneches Katedrali'nin soğuk koro yerinden dinlediği bu pek tanınmış ilahiye bizzat katılmak istiyordu. Fakat papazla az önce yaptığı konuşmayı unutmadığından, duasına karışacak aykırı düşüncelerden çekiniyordu.

Kadın kendi kendine: "Hepimiz aynı duaları ediyoruz, hepimiz Hıristiyanız ve aynı inanca bağlıyız, fakat biz insanlar arasında büyük ayrılıklar gittikçe genişliyor" diye düşünüyor ve gözlerinin önünde hâlâ o merhametsiz, sert bakış, şimdi ilahi okuyan aynı Fra İvo'nun o kaba el hareketi dalgalanıyordu.

İlahi, Hazreti Meryem'in özelliklerini saymakta devam ediyordu:

"Sancta Mater Domini...*****

(*) Aziz Meryem!

(**) Bize acı!

(***) Sen, aziz bakireler bakiresi!

(****) Kraliçelerin kraliçesi - kutsal ruhların övgüsü - gerçek şifa sendedir.

(*****) Sen Tanrı'nın aziz anası - Sen Tanrı'yı doğuran azize.

Sancta Dei genitrix."

Evet, insanların arasında böyle ayrılıklar ve terslikler olduğunu herkes bilir. Fakat o kimse ancak başka memleketlere gittiği takdirde, bizzat kendi benliğinde deneyerek, bunların gerçekte ne kadar büyük, ağır ve aşılmaz olduğunu görür. Bunlara yetişebilmek, bütün aralıkları aşabilmek ve bütün zıtlıkları tesirsiz kılabilmek için dualar nasıl olmalıydı? İçinde bulunduğu ruhî ezginlik arasında yalnız böyle duaların asla mevcut olmadığı cevabını verebiliyordu. Fakat o zaman da düşünceleri korkuya kapılıyor ve bayılır gibi duraklıyordu. Kadın, ilahinin sözlerini hafifçe fısıldıyor ve onun işitilmeyen sesi bir dalga gibi tekrarlayan keşişlerin tek sesli mırıldanmalarıyla birleşiyordu:

"Ora pro nobis!"

Ayin bitince, Madam Daville, Fro İvo'nun aynı elinden başını eğerek takdis aldı.

Dışarıda, kilisenin önünde yanında bir delikanlı ile birlikte des Fosses'yi kendini bekler buldu. Atla Dolac'a gelmiş ve Madam Daville'in kilisede bulunduğunu işitince, onu beklemeye ve Travnik'e dönüşüne katılmaya karar vermişti. Madam Daville, bu neşeli delikanlının tanıdık yüzünü görünce ve ana dilinde söylenmiş sözleri işitince sevinmişti.

Geniş ve kupkuru yoldan kasabaya dönüyorlardı. Güneş artık batmıştı. Ama koyu sarı, dolaylı bir ışık bütün çevreye yayılıyordu. Sıcak ve çamurlu topraklar kırmızı bir ışık saçıyor, fundalıklardaki küçük yapraklar ve çiçek goncaları, kendiliğinden ışık veriyorlarmış gibi, kara dallar ve kabuklar üzerinden beliriyorlardı.

Delikanlı, yanında Madam Daville'le yürüyor ve ata binmekten yanakları kızarmış, canlı canlı gevezelik ediyordu.

Arkalarından seyisin ayak sesleri ve dizgininden çekilen des Fosses'nin atının nal sesleri duyuluyordu. Madam Daville'in kulaklarında hâlâ ayinin sesleri çınlıyordu. Yol şimdi inişe geçmişti. Travnik'in damları birbiri ardına beliriyorlar ve onların üstünde ince mavi duman bulutçukları görülüyordu. Bütün bunlarla birlikte endişeler, şüpheler ve dualardan uzak

olan gerçek hayat, sorumlulukları ve vazifeleriyle tekrar karşılarındaydı.

***

Aşağı yukarı o günlerde, des Fossés'de, Cologna ile bir konuşma yapmıştı. Akşama doğru, saat sekiz sularında olmalıydı, bir kavas ve fener taşıyan bir uşakla birlikte doktoru ziyarete gitmişti. Ev, dik bir tepenin yamacındaydı. Çevresini karanlık bir gece ve ıslak bir sis sarmıştı. Sumeç Deresi'nin kaynağından gelen, göze görünmeyen suların şırıltıları işitiliyordu. Karanlık buram buram tütüyor ve suların sesini değiştiriyor, sessizlik onu kuvvetlendiriyordu. Yol ıslak ve kaypaktı. Tek tük Osmanlı fenerlerinin titrek ışıkları, içine ilk defa insan girmiş bir ormanın ışıkları gibi yeni ve garip görünüyordu. Evin kapısı da aynı şekilde beklenmedik, esrarlı bir tesir uyandırmıştı. Eşik ve kapıdaki demir çemberler aydınlanmış, geriye kalan her şey karanlıkta kalmıştı. Hiçbir şeyin ne biçimi, ne de çerçevesi tanınamıyordu, hatta ne işe yaradıkları bile anlaşılmıyordu. Kapı, ufak bir fiskenin aksini bile sert ve boğuk olarak geriye aksettiriyordu. Des Fossés, bunu bir parça kaba, yakışıksız, hemen hemen acı verici bir şey gibi kabul etmiş, kendi kavasının aşırı gayretkeşliği, üzerinde bilhassa çirkin ve ağır bir tesir uyandırmıştı.

- Kimdir o?

Ses yukarıdan geliyor ve bir sorudan çok kavasın kapı vuruşlarının bir yankısına benziyordu.

- Genç Konsolos! Aç kapıyı!

Diye kavas, delikanlıların amirlerinin huzurunda memnuniyetle kullandıkları o nahoş ve lüzumsuzca haşin tonla bağırdı.

Erkek sesleri, uzaktaki suların şarıltıları, bütün bunlar ormanda çınlayan, kaynağı bilinmeyen ve tesirleri görülmeyen, rastgele, beklenmeyen seslere benziyorlardı. Nihayet bir zincirin şangırdadığı, menteşelerin gıcırdadığı ve kapı kollarının gümbürdediği duyuldu. Kapı yavaşça açıldı, arkasında, solgun ve uykulu bir adam, elinde bir fener, omuzlarına atılmış bir çoban gocuğu ile duruyordu. İki titrek ışık biraz derindeki av-

luyu ve alt kattaki alçak ve karanlık pencereyi aydınlatıyordu. Her iki fener de, genç konsolosun ayakları önündeki kaldırım taşlarını aydınlatmakta yarışıyorlardı. Seslerin ve ışıkların oyunundan afallamış bir durumda, des Fossés, kendini birdenbire, toprak seviyesinde geniş bir odaya açılmış bir kapının önünde bulmuştu. Oda, duman ve boğucu bir tütün kokusuyla dolmuştu.

Odanın ortasında, büyük bir ışığın yanında Cologna, ayakta eğilmiş bir halde duruyordu. Yerli ve yabancı, bir sürü elbise parçasını sırtına giymişti. Başında kara bir başlık vardı. Bunun altından uzun kır saç lüleleri fışkırıyordu. Kulaklarından, her baş hareketinde değişerek, iki ufacık beyaz alev gibi parlayan iki saç demeti fışkırıyordu. İhtiyar adam derin bir reverans yaptı, bozuk bir İtalyanca ve sonradan öğrenilmiş bir Fransızca sayılabilecek kendine has bir dille kulağa hoş gelen komplimanda bulundu. Havadaki koku, odanın manzarası, adamın dış görünüşü ve konuşma tarzı, her şey bir tek kelime halinde ve hatta öylesine hızlı, öylesine canlı ve açık, hemen hemen bütün gerçek yüksek sesle söyleniyormuş gibiydi! Yaşlılık. Kederli, dişleri dökülmüş, unutkan, her şeyi değiştiren, dağıtan ve acılaştıran bir ihtiyar bekârlığın sıkıntılı yaşı; düşünceler, görüş açıları, hareketler ve sesler, her şey, ışık ve kokular bile bunu ifade ediyordu.

İhtiyar doktor delikanlıya lüzumsuz bir merasimperverlikle yer gösterdi, fakat kendisi özür dileyerek ayakta kaldı. Bunu ona eski, iyi Salerno tıp kuralları emretmekteydi: "Post prandium sta" (yemekten sonra ayakta durmalı).

Delikanlı katı bir tabureye oturdu. Fakat ruhî ve bedeni üstünlük duygusu, bu görevini kolay ve basit, hatta üstelik hoş bir hale getirmişti. Ekseriya gençlerin yaşlılarla olan görüşmelerinde yaptıkları üzere o körükörüne nefsine güvenle konuşmaya başlamıştı. Çünkü onlar, ihtiyarları, çağlarına yabancı ve artık eskimiş olarak farzeder, bu arada ihtiyarlıkta ruhî yavaşlığın ve bedenî düşkünlüğün çok defa beşerî hayatın meselelerindeki büyük tecrübe ve dirayetle elele yürüdüğünü unuturlar. Des Fossés, Daville'nin teklifini von Mitterer'e ulaştırılma-

sı için naklediyor, bunun için de, aslında olduğu gibi anlaşılabilmesine gayret sarfediyordu. Zayıflık ve korkunun bir işareti olarak kabul edilmemesi gereken, herkesin menfaatine uygun, iyi niyetli bir teklif.

Cologna, delikanlı daha son sözlerini söylerken, böyle bir aracılık için seçilmiş olmaktan nasıl şeref duyduğuna, her şeyi titizlikte tanzim edeceğine, Mösyö Daville'in şifahi görüşünü anladığına ve bunu paylaştığına, üstelik menşei, mevkii ve kanaatleri itibarıyla da böyle bir role en uygun kimse olduğuna teminat vermekte acele ediyordu.

Kendi kendinden memnun olmak sırasının şimdi Cologna'ya geldiği aşikârdı. Delikanlı, onu, suların çağıltısını dinler gibi dinliyor, bu sırada canlı ve yuvarlak gözlerine, kansız dudaklarına, konuşurken parlayan dişlerine, düzgün ve uzun yüzüne dalgın dalgın bakıyordu. "İhtiyarlık!" diye düşündü delikanlı. "Istırap çekmek veyahut ölmek değil en kötüsü, yaşlanmaktır hayatın en hazin yanı. Zira yaşlanmak çaresi ve ilacı olmayan bir ıstıraptır ve üstelik hiçbir umudu olmadan sürekli bir ölme halidir." Tabiîdir ki delikanlı, yaşlılığı, bir gün kendisi için dahi mukadder ve herkes için yürürlükte olan bir talih olarak düşünmüyor, aksine doktorun şahsı ile ilgili özel bir sıkıntı gibi kabul ediyordu.

Cologna da şöyle diyordu:

- Bana daha fazla izahat verilmesine lüzum yok. Kaderin bu ülkeye fırlattığı Batı'dan gelen her kültürlü insanın durumunu anladığım gibi, sayın konsolosun da hangi durumda olduğunu pekâlâ anlıyorum. Böyle bir insan için burada hayat şu anlama gelir: Bir bıçağın üstünde hareket etmek ve hafif ateşte kızarmak.

Yaşlılık ve yaşlanmak üzerindeki düşüncelerinin tam ortasında, delikanlının birdenbire hekimin sözleri, dikkatini çekti ve onu anlamaya başladı.

- İki dünyanın arasındaki bu sınır bölgesinde doğmak ve yaşamanın ne demek olduğunu hiç kimseler bilmez. Her iki dünyayı da bilmek ve anlamak, yine de birbirini anlamaları ve birbirlerine yakınlaşmaları için hiçbir yardımda ve teşebbüste

bulunamamak, bu, birini olduğu kadar diğerini de sevmek ve nefret etmek demektir. Böylece oradan buraya bütün bir hayat boyunca sallanmak ve sendelemek, iki tane vatanı olmak ve hiçbir vatanı olmamak, her yerde evi olmak ve ebediyen bir yabancı olarak kalmak, kısacası: Bir çarmıha gerilmiş olarak, kurbanı ve celladı bir tek kişi olarak yaşamak.

Delikanlı iyice şaşırmış dinliyordu. Ona, konuşmaya bir dördüncü kişi karışmış da, bu sözleri söylemiş gibi geliyordu. Boş sözler ve komplimanlardan artık hiçbir iz kalmamıştı. Şimdi onun önünde, ışık saçan gözleriyle, ona doğru uzun, zayıf kollarını açarak uzanmış, birbirine zıt iki dünya arasındaki bir çarmıha çivilenmiş gibi yaşayan bir adam duruyordu.

Genç insanlarda sık sık görüldüğü gibi, des Fossés de, bu konuşmanın tamamıyla bir tesadüf eseri olmadığı, kendi fikirleri ve üzerinde çalıştığı eseriyle herhangi yakın ve özel bir ilgisi bulunduğu tesiri uyanmıştı. Böyle konuşmalara Travnik'te pek nadir olarak fırsat bulunurdu. Bundan dolayıdır ki, neşeyle canlanmış ve bu heyecanla sorular sormaya, sonra da bizzat kendisi görüşlerini açıklamaya ve algılarını anlatmaya başlamıştı.

Delikanlı, konuşmayı devam ettirmek arzusundan daha çok, içinden gelen bir ihtiyaç ile konuşuyordu. Fakat ihtiyarı konuşmaya devam hususunda mahmuzlamaya da hiç lüzum yoktu. Kendi düşüncelerinin akıntısını kesmiyordu. Bir üstün kuvvetin baskısı altındaymış gibi konuşuyor, yalnız arada sırada eksik bir Fransızca deyimi bulmak için duraklıyor veya onun yerine bir İtalyancasını kullanıyordu. Sesler bir sayfadan okuyormuş gibi çınlıyordu.

- Evet, Doğu'da Hıristiyanların çektikleri azaplar bunlardır. Ve siz Hıristiyan Batısındakiler bunları asla kavrayamayacaksınız. Belki de Osmanlıların anlayabileceğinden daha az kavrayabileceksiniz. Levanten dediğimiz kişilerin nasibi budur. Zira o, kendini azap içinde Doğu ile Batı arasında hareket ettiren, her iki dünyadan hiçbirine ait olmayan ve her ikisi tarafından da reddedilen "poussière humaine", beşerî bir tozdur, insanlığın süprüntüsüdür. Birçok diller bilen, ama kendi ana dilleri

olmayan insanlardır bunlar. Çifte din taşırlar, ama hiçbirine bağlı değildirler. Bunlar, Hıristiyanlarla Hıristiyan olmayanlar arasındaki meşum insanlık çatlağımızın kurbanlarıdır. Ebedi tercümanlar ve araştırıcılardır bunlar. Fakat büyük sayıda açıklanmamış özellikler ve anlatılmamış düşüncelerini kendileriyle birlikte dolaştırırlar. Doğu'yu ve Batı'yı, onların âdetlerini ve dinî tasavvurlarını çok iyi bilirler, buna rağmen her iki yönden de hakaret görür ve güvensizlikle karşılanırlar. Onlar hakkında altı yüzyıl önce büyük Celâleddini Rumi'nin yazdığı su sözler kullanılabilir: "Kendi kendimi tanıyamıyorum. ben ne Hıristiyan, ne Yahudi, ne Farisi, ne de Müslümanım. Ne Doğu'dayım, ne Batı'dayım, ne karada, ne de denizlerdeyim." İşte onlar böyledirler. Onlar, insanlıktan ayrılmış bir küçük parçadırlar. Çift katlı günah miraslarının azabını yüklenmiş ve ikinci defa kurtarılmaları ve pazara çıkarılmaları gereklidir. Ama nasıl ve kimin tarafından olacağını kimseler bilmez. Bunlar sınır insanlarıdır, ruhî ve bedenî sınırların. Aralarında her çeşit lüzumsuz ve tabiata aykırı sınırlar olan Tanrı yaratıklarının, insanların arasındaki ağır, saçma bir anlaşmazlığın sonucu olarak çizilmiş olan, o karanlık çizgilerin, sınırların insanlarıdır bunlar. Bunlar, kara ile deniz arasındaki ebedi hareket ve huzursuzluğa mahkûm edilmiş o sahil köycükleridir. Bu, arzın, Doğu ve Batı olarak iki aleme ayrılışından beri bütün lanetlerin sığındığı ve yuvarlandığı bir Zwischen Welt (ara dünya)'dır, bu...

Des Fossés, heyecanlanmış ve kıvılcım saçan gözleriyle tamamıyla değişmiş olan kollarını haça gerilmişcesine açan, boş yere kelimeler peşinde koşan ve birdenbire kırgın bir sesle sözlerini bitiren doktoru seyrediyordu:

- Bu, şöhrete kavuşmamış bir kahramanlık, taçlandırılmamış bir şehitlik mertebesidir. Ve hiç olmazsa siz, bizim dindaşlarımız ve akrabalarımız, tıpkı bizim gibi Hıristiyan olmak şerefine ulaşmış olan Batı'nın insanları olan sizler, sizler bizi anlamalısınız, bize yardım eli uzatmalı ve bizim bahtımızı kolaylaştırmalısınız.

Doktor, kollarını tam bir umutsuzluk, biraz da hiddetli bir

ifadeyle aşağı salıverdi. Renksiz "İlliryalı doktor"dan en önemsiz bir iz bile kalmamıştı. Bu, kendine has düşünceleri olan, kuvvetli bir ifade gücüne de sahip bir adamdı. Des Fossés, daha fazlasını dinlemek, daha fazlasını öğrenmek için yanıyordu. Yalnız daha önce mevcut olan üstünlük duygusunu unutmakla kalmamış, aksine şimdi bulunduğu yeri, vesilesiyle buraya gelmiş bulunduğu teklifini bile aklından çıkartmıştı. Nihayet burada, gerekli olandan ve tasarladığından daha uzun zaman kaldığının farkına vardı. Fakat kalkmak için bir hazırlıkta da bulunmadı.

İhtiyar adam şimdi ona, uzaklaşan ve gidişine de teessüf olunan birisinin peşinden bakarmışcasına sakin gözlerle bakıyordu.

- Evet siz, bizim hayatımızı belki anlayabilirsiniz, fakat bu sizin için yalnız nahoş, sıkıntı verici bir rüya olarak kalır. Burada yaşıyorsunuz, ama bu zamanın da geçtiğini ve sizin, eninde sonunda memleketinize, daha iyi şartlar ve insanlığa layık olan bir duruma döneceğinizi biliyorsunuz. Bu kâbustan uyanacaksınız ve ondan kurtulacaksınız. Fakat biz asla kurtulamayacağız. Çünkü bizim için bundan başka yaşama yoktur.

Hekim, konuşmasının sonuna doğru yavaşlamaya ve daha çok dikkate değer olmaya başlamıştı. Şimdi artık o da delikanlının yanında oturmuş, özel bir güvenliğin işaretiymiş gibi ona eğiliyor, bir sözden veya bir tavırdan bir parça korkmasın, burada önünde duran, küçücük, değerli ve ürkek bir kuşcağız gibi kaçıp gitmesin diye, yatıştırmak istercesine her iki elini de ona uzatıyordu; bakışlarını yerdeki kilimin üzerinde bir yere dikmiş, hemen hemen bir fısıltıyla, fakat, sıcak, içinden gelen bir iyilik duygusunu ifade eden bir sesle konuşuyordu:

- Sonunda, gerçek ve mutlak sonda, yine de her şey iyiliğe dönecek ve her şey kendiliğinden ahenkli bir düzene kavuşacaktır. Burada şimdi her şey uygunsuz ve umut kırıcı şekilde karmakarışık görünmektedir. Ama sizin filozofunuzun dediği gibi "Une jour tout sera bien, voilâ notre espérance"* ve daha

(*) Bir gün gelecek, her şey umduğumuz gibi yoluna girecek.

başka türlüsü de düşünülemez. İyi ve gerçek olan benim düşüncelerim, Roma ve Paris'te doğmuş olan benzerleri düşüncelerden neden dolayı daha az değerli olsun? Bu Travnik denilen çuvalda doğduklarından dolayı mı? Ve bu düşüncelerin bir yerde not edilmemiş olması, hiçbir yerde kitaba geçirilmemesi mümkün değildir. Ve dış görünüşteki kopukluk ve düzensizliğe rağmen birbirine bağlı ve kendi ahengi içindedir. Hiçbir beşerî düşünce, hiçbir ruhî gayret kaybolmaz. Hepimiz doğru bir yol üzerinde bulunuyoruz ve günün birinde karşılaşınca şaşıracağız. Şimdi ne kadar aykırı yollara gitsek de, birbirimizi ne kadar yanıltsak da, bir gün birbirimizi bulacak ve birbirimizi anlayacağız. Bu, mutlu bir buluşma, değerli ve şifa verici bir sürpriz olacaktır.

Genç Fransız, ihtiyarın düşüncelerini ancak güçlükle takip edebiliyordu. Fakat onu, daha da dinlemek arzusundaydı. Göze çarpan bir ilgi ve bağ gözetmeden, fakat aynı güven verici, şevkle heyecanlanmış bir tonla Cologna, konuşmakta devam ediyordu. Tamamıyla heyecanlanmış olan delikanlı karşı konulmaz bir ihtiyaçla sürüklenerek ara sıra kendisi de bir şeyler söylemek lüzumunu hissediyordu. Böylece türbenin yanındaki yolda, ayrı ayrı tabakalar halinde görülebilen muhtelif tarihî devirleri nasıl seyrettiğini anlattı. Bir zamanlar hiç de anlayışla karşılanmayan, Daville'e anlatmış bulunduğu aynı şeydi bu.

- Biliyorum her şeyi gözlerinizle gördünüz. Geçmiş o günler sizi ilgilendiriyor. Gözlem yapmasını biliyorsunuz.

Diye doktor onu tastik ediyordu.

Gizli bir hazinenin sırlarını bildiriyormuş, sözlerle anlatabileceğinden fazlasını gülümseyen bakışlarıyla ifade etmek istermiş gibi, ihtiyar fısıldıyordu:

- Eğer çarşıdan bir kere daha geçerseniz, Yeni Cami'nin önünde bir parça durun. Bütün alanı yüksek bir duvar çevirir. Bu duvarın iç yanında, muazzam ağaçlar altında, içlerinde kimlerin yattığını artık kimsenin bilmediği mezarlar vardır. Cami hakkında halkın söylediğine göre, Osmanlıların gelişinden önce Aziz Katherina Kilisesi imiş. Bir köşede, zorla denedikleri halde hiç kimsenin açamadığı bir takdis hücresinin bu-

gün bile hâlâ bulunduğuna inanılmaktadır. Eski çağlardan kalma duvarın taşlarına bir parça yakından bakarsanız, bunların Roma yıkıntılarından ve mezar anıtlarından alındıklarının farkına varırsınız. Camii çevreleyen bu duvarın içine örülmüş bu taşlardan bir tanesinin üstünde açık, düzgün Roma harfleriyle bir metin parçasını rahatça okuyabilirsiniz: "Mösyö Flavis... optime..." ve bunun daha aşağısında, görünmeyen temelde, çok daha eski bir dinin kalıntıları, bir zamanların Tanrı Mithra'sının tapınağından kalma dev boylu kızıl granit blokları yatmaktadır. Bu bloklardan birisinin üzerinde, genç ışık Tanrısının güçlü bir yaban domuzunu koşarken öldürüşü hâlâ seçilebilen, belirsiz bir rölyef bulunmaktadır ve daha derinlerde, temelin altında daha neler saklı bulunduğunu kimbilir? Orada gömülmüş olanın eseri ve gayreti olduğunu ve hangi izlerin ebediyen silinip gittiğini kimbilir? Ve bütün bunlar, dünyanın en küçük bir noktasındaki bu en ücra kasabacığında bulunmaktadır.

Delikanlı, başka açıklamalarını bekleyerek ihtiyara bakıyordu. Fakat tam bu sırada hekim, birdenbire sesini değiştirdi, sanki o andan itibaren bir başkası da dinliyormuş gibi, çok yüksek bir sesle konuşmaya başladı.

- Anlıyorsunuz değil mi? Her şey iç içe eklenmiş, birbiriyle örülmüştür. Yalnız ilk bakışta kaybolmuş ve unutulmuş, plansız ve dağınık gibi görünür. Her şey; kimseler farkında bile olmadan, uzak, meçhul bir odak noktasına toplanmaya gayret eden ışıklar gibidir. Kur'an'da tam tamına şöyle dendiğini unutmamalıyız: "Tanrı, belki de günün birinde sizi ve düşmanınızı karşılaştıracak ve aramızda dostluğu yeniden kuracaktır. O kâdir-i mutlak ve gafurürrahimdir." O halde umut var ve bu umudun nerede olduğunu da... anlıyor musunuz?

Delikanlıyı neşelendirmek ve teskin etmek için manalı ve muzaffer bir bakışla gülümsüyor ve elleriyle havada, yüzünün önünde, sanki kâinatı ifade etmek ister gibi dairevi bir şekil çizmek istiyordu.

Fakat konuşma sonuna doğru bir dönüş yaptı. Cologna, yeniden sıska ve dimdik ayakta duruyor, iki kat olmuş eğiliyor,

güzel sesler çıkaran hoş kelimeler söylüyor ve delikanlıya, bu ziyaretten ve kendisine tevdi edilen elçilik işinden duyduğu şerefi belirtiyor ve teminat veriyordu.

Ve böylece ayrıldılar.

Konsolosluğa dönerken, des Fossés, kavasın elinde tuttuğu fenerin ışığında, tamamıyla dalgın bir durumda, tökezleyerek yürüyordu. Şimdi artık çevresine dikkat bile etmiyordu. İhtiyar doktora ve onun canlı bir şekilde fışkıran bir parça bulanık düşüncelerine dalıp gitmiş, beklenmedik tarzda ani olarak aydınlanan ve birbirleriyle kesişen kendi düşüncelerine bir yön vermeyi deniyordu.

XVI

İstanbul'dan Travnik'e ulaşan haberler, gittikçe daha uygunsuz ve daha karışık bir hal alıyordu. Alemdar'ın başarıya ulaşmış olan darbesi ve Selim III'ün trajik ölümü bile şartları düzeltememişti. Yıl sonlarına doğru, Mustafa Alemdar'ın da öldürüleceği yeni bir hükümet darbesi yapıldı.

Uzak başşehirdeki bu huzursuzluklar ve dalgalanmalar, çok geç, biçim değiştiren aynalarda olduğu gibi tamamıyla değişmiş, karikatürleşmiş de olsalar, bu kenarda kalmış eyalete de aksediyordu. Beyhude yere bir boşalma sübabı arayan bütün korkular, hoşnutsuzluklar, mahrumiyetler ve kızgınlıklar bu kasabalardaki Müslüman halkını, azap ve işkence içinde bunaltıyordu. Yaklaşmakta olan sarsıntılar ve zararlı değişiklikleri, insanlar doğru özsezileri ile, içlerinden ihanete uğradıklarını ve dışlarından tehdit edildiklerini hissediyorlardı. Kendilerini koruma ve savunma eğilimi, onları aramaya sevk ediyor ve harekete geçmeye zorluyordu. Yalnız mevcut şartlar gerekli vasıtalardan onları mahrum ediyor ve onların bütün yollarını kesiyordu. Bundan dolayıdır ki, kuvvetleri olduğu yerde fır dönüyor ve patlayıp havalanıyordu. Muhtelif dinler ve birbirine düşman menfaatlerin mahallerinde yanyana sımsıkı yaşadıkları, yüksek dağlar arasına saplanmış bu kasabalarda, kör

kuvvetlerin birbirleriyle çarpışmaları ve gazaplı ayaklanmaların doğmaları imkânsız bulunan bir kışkırtılmış, baskı yapıcı atmosfer sürekli olarak gelişmektedir.

Avrupa'da bu sıralarda o zamana kadar görülmemiş ölçüde savaşlar oluyor, tarihî sonuçlarının ne olacağına bakılmadan hiç rastlanmamış terörlere başvuruluyordu. İstanbul'da hükümet darbeleri birbiri peşinden geliyor, sultanlar birbirlerinin yerine geçiyorlar ve sadrazamlar katlediliyorlardı.

Travnik'te bir canlılık hüküm sürüyordu. Her ilkbaharda olduğu gibi bu yıl da, Babıâli'nin emirleri üzerine Sırbistan'a karşı bir ordu hazırlanmıştı. Büyük gürültülerle fakat zayıf sonuçlarla hazırlanılıyordu. Süleyman Paşa, küçük fakat disiplinli kıtasıyla hemen hareket etmişti. Birkaç gün içinde vezirin de ayrılması gerekiyordu. Aslına bakılırsa, İbrahim Paşa, hangi plana göre hareket edeceğini ve bu işte ne kadar kıta kullanması gerektiğini tam olarak bilmiyordu. Başka türlü yapamayacağı için ferman üzere ve kendi varlığının, diğerlerini de aynı şekilde vazifelerini yapmaya mecbur edeceğini hesaplayarak, yola çıkmıştı. Fakat yeniçerileri hiç kimse toplayamıyor ve harekete geçiremiyordu. Akla gelebilecek her çareye başvurup görevlerinden kaçıyorlardı. Birini toparlayalım derken ötekiler çoktan savuşuyorlardı. Veyahut hemen basit bir kavga, bir patırtı düzenliyorlar, bu fırsattan faydalanarak, ortalığı toza dumana boğup, bu sırada künye kütüklerini Sırbistan'a savaşa gidiyormuş gibi düzene koyup evlerine dönüyorlardı.

Her iki konsolos da vezirin niyetleri, kıtalarının büyüklüğü, savaş değeri, Sırbistan'daki savaş alanının gerçek durumu üzerinde mümkün mertebe doğru bilgiler elde etmek için bütün kuvvetlerini kullanıyorlardı. Kendileri kadar yardımcıları da bütün günlerini, bazen fevkalade önemli ve manalı, bazen de lüzumsuz ve saçma gibi görünen bu işler için harcıyorlardı. Vezirin, Süleyman Paşa'nın ardından, Drina boylarına doğru yollanmasından ve bütün idareyi ve nizamın korunması sorumluluğunu, zayıf, korkak kaymakama bırakmasının hemen arkasından, Travnik Çarşısı birdenbire, ikinci defa olarak dük-

kânlarını kapattı. Aslına bakılırsa, bu, gerçekte asla sönmemiş bulunan, aksine sinsi bir sükûtun altında için için yanmakta devam eden ve yeniden alevlenmek için, yalnız uygun bir bahaneyi bekleyen geçen yılki ayaklanmanın bir devamından başka bir şey değildi. Sırbistan'daki ayaklanmalarda irtibat kurmak ve benzeri ayaklanmaları Bosna'da yaymak, Bosna'nın çeşitli bölgelerini ele geçirmek ve Travnik'i de sürüklemek gibi kuşkular altında, bu sefer ayak takımının hiddeti Sırplara karşı yönelmişti. Aynı zamanda bu hiddet, kararsız, mürtekip ve haince davrandıkları için Osmanlı makamlarına karşı şikâyetler ileri sürerek fokurduyordu.

Bosnalı Müslümanlar, Sırp ayaklanmasının, kendileri için en aziz ve en değerli olan şeyleri tehdit ettiğini ve vezirin de, bütün Osmanlılar gibi, kendilerini gerektiği kadar savunmadığını açıkça hissediyorlardı. Fakat kendi kendilerini savunmak için de artık ne kuvvet, ne de arzuları bulunmadığını da biliyorlardı. Bundan dolayıdır ki hemen, tehdit altında bulunan idareci sınıflara has olan ve abes bir başıboşluk ve faydasız bir gaddarlıkla intikam almaya götüren o hastalık derecesine varan alınganlığın içine düşüyorlardı.

Bu sırada herkes aynı şeyi istiyor, fakat hiç kimse başkasını anlamıyor, hatta kendisini bile tanıyamıyordu. Galeyan umumi idi ve bir salgın gibi yayılıyordu. Çoktandır küllenmiş bulunan kinler ve nefretler alevleniyor ve eski düşmanlıklar yeniden canlanıyordu. Suçsuz kimseler yakalanıyor veyahut meşum değişiklikler ve yanılmalar oluyordu.

Konsolosluklardaki yabancılar evlerinden dışarıya çıkmıyorlardı. Kavaslar, dışarıda olup biten her şeyi onlara haber veriyorlardı. Rutubetli, üçra evinde duramayan Cologna, bir istisnaydı. İhtiyar doktor ne uyuyabiliyor, ne de çalışabiliyordu. Tahrik edilmiş kalabalığın arasından veya bazen orada, bazen burada topraktan fırlarcasına yükselen yerlerin önünden geçmek zorunda olmasına rağmen, konsolosluğa her günkü gelişinden vazgeçmemişti. Sürekli ve derin bir sarsıntı içinde olduğu herkesin gözüne çarpıyordu. Gözleri sıtmalı bir ateşle kıvılcımlar saçıyor, titriyor ve heyecandan kekeliyordu. Vadide

kaynayan bu anlamsız çalkantının içinde, bu ihtiyar, bir girdap ortasındaki saman çöpüne benziyordu.

Günün birinde, öğle zamanı, konsolosluktan evine dönerken, çarşının ortasında zincire vurulmuş bir zavallıyı sürükleyen bir külhani yığını ile karşılaştı. Cologna'nın bir yan sokağa sapmaya henüz vakti vardı. Fakat ayak takımı yabani, karşı konulmaz bir güçle onu kendisine çekti. Kalabalıktan yalnız birkaç adım mesafede bulunduğu sırada, ortalarından boğuk bir ses aksetti:

- Doktor, doktor! Ben suçsuzum, beni bırakmayın, öldürecekler!

Cologna, itiliyormuş gibi yaklaştı ve miyop gözleriyle, kendisini çağıranın Fojnica'dan bir köylü, Kulier adındaki bir Katolik olduğunu tanıdı. Adam bağırıyor, birbirini tutmaz sözler söylüyor, önce neyi söyleyeceğini bilemiyordu. Çevresini saranlara durmadan kendisini salıvermeleri için yalvarıyor, suçsuz olduğuna yeminler ediyordu.

Cologna, kalabalığın içinde kiminle daha iyi konuşabileceğini anlamak için etrafına bakınıyordu. Fakat karşısında yalnız karanlık bakışlar buldu. Daha konuşmadan ve bir teşebbüse geçmeden önce, kalabalığın arasından sarkık ve solgun yanaklı, iriyarı bir adam ayrıldı ve bacaklarını açarak doktorun önünde dikildi.

- Kendi yoluna git!

Sesi titriyor, zorla zaptolunmuş, nefretle dolu bir çekinmeyi aşan bir iç hiddetin varlığından haber veriyordu.

Bu adam ve sesi olmasaydı, ihtiyar belki de yoluna devam edecek ve hiçbir kurtuluş ihtimali olmayan Fojnicalı köylüyü de kendi talihine terkedecekti. Fakat bu ses onu kendine tıpkı bir uçurum gibi çekmişti. Cologna, Kulier'i, namuslu bir vatandaş olarak tanıdığını söylemek, adama ne yapılacağını, nereye götürüldüğünü sormak istiyordu. İriyarı adam onu konuşturmadı. Yüksek sesle:

- Sana son defa söylüyorum, git kendi yoluna! dedi.

- Hayır, bu olamaz! Bu adamı nereye sürüklüyorsunuz?

- Pekâlâ, bilmek istiyorsan öğren! Bu köpeği, öteki köpekler

gibi darağacına çekmeye götürüyoruz!

- Neden? Niçin? Bu olamaz, suçsuz insanlar asılamaz. Kaymakama çıkacağım.

Şimdi Cologna, kendisinin de daha fazla hiddetlendiğinin farkına varmadan bağırıyordu.

Kalabalıktan bir homurdanmadır yükseldi. Biri yakında, ötekisi de uzakta bulunan iki minareden müezzinler ezan okuyorlardı. Ve sesleri çınlıyor, yükselip alçalıyordu. Kalabalığın çevresinde bir sürü aylaklar toplanıyorlardı.

İriyarı adam bağırıyordu:

- Vay, eğer onu savunmakta bu kadar ısrar edersen, şunu da iyice bilmelisin: Burada onu hemen dut ağacına asarım.

- Hayır bunu yapamazsın. Askerleri çağırırım, kaymakama da giderim. Sen kim oluyorsun?

Diye ihtiyar keskin, boğulurcasına bir sesle bağırdı.

- Senden korkusu olmayan bir adamım ben. Postunu deldirmeden buradan savuş bakalım.

Kalabalıktan küfürler ve hiddetli sesler yükseliyordu. Çarşıdan kopup gelen bir kalabalık çevresinde toplanıyordu. İriyarı adam, çekişme sırasında, her cümlesinden sonra destek ararcasına bakınıyor ve dinleyicileri de gözlerini ona dikmiş, aşikâr bir memnunlukla onu seyrediyorlardı.

Uzun herif, yol kenarındaki yaşlı dut ağacının yanına gitti, kalabalık ve Cologna da onu takip ettiler. Artık herkes karmakarışık bağırıyor, ellerini ve kollarını hareket ettiriyorlardı. Cologna da hiç durmadan bağırıyor, fakat hiç kimse onu dinlemek, hatta ağzını açtırmak bile istemiyorlardı.

- Bu ne haydutluk! Bu ne kabalık! Bu bir cinayettir! Sultanın adını kirletiyorsunuz siz! Katiller! Yaban domuzları!

Diye ihtiyar doktor bar bar bağırıyordu.

- Kes sesini, yoksa ötekinin yanına sen de asılırsın!

- Kim? Ben mi? Bana elini bile dokunduramazsın sen, seni yaban domuzu seni!

Cologna kendi üzerindeki hakimiyeti enikonu kaybetmişti. Çevresindekileri tekmeliyor ve elleri, kolları ile birtakım hareketler yapıyordu. O ve uzun boylu herif, toplantının orta nok-

tasında bulunuyorlardı. Fojnicalı adam, tamamıyla bir tarafta kalmış, unutulmuştu.

İri herif bir parça eğildi ve çevresindekilerden destek bekleyerek bağırdı:

- Bu adam dinimize ve Peygamberimize şimdi küfür etti mi, yoksa etmedi mi? İşittiniz değil mi?

Adamlar tasdik ettiler.

- Her ikisini de asalım öyleyse; hemen!

Cologna'nın çevresindeki kalabalık daha sıkıştı.

- Dininize kim küfür etmiş? Peygamberinize kim küfür etmiş? Ben İslâmlığı sizden iyi bilirim, sizi Boşnak piçleri sizi! Ben... ben...

Diye Cologna bar bar bağırıyor, dudakları köpük içinde çırpınıyor ve kendini kaybedecek hallere geliyordu.

- Asın onu, kâfir köpeğini asın!

Ayak patırtıları ve kargaşalığın dışında Cologna'nın anlaşılmaz sözleri boğuk bir inilti halinde hâlâ işitiliyordu:

- ... Ben Müslümanım... Sizden daha iyi bir Müslümanım ben.

İşte o zaman çarşılılar kalabalığı yardılar ve doktoru ayak takımının elinden kurtardılar. İçlerinden üç tanesi, ihtiyarın, yüksek sesle ve aşikâr olarak ve hatta iki kere İslâmlığı kabul edip Peygamberin imanını tanıdığını ikrar ettiğini ve böylece artık dokunulmaz olduğuna şahitlik ettiler. Şimdi onu tıpkı bir damat gibi dikkat ve merasimle evine götürüyorlardı. Ve bu kadarı da ihtiyarın kendini kaybetmesine yetti. Bütün vücudu titriyor, anlamsız ve rahatsız kelimeler sayıklıyordu.

Kulier'i muhafaza eden, davacı, hakim ve cellatlık işini üzerlerine almış bulunan insanlar afallamış ve şaşırmış, dokunmadan Fojinica'ya dönmesi için bırakmışlardı.

Avusturya Konsolosluğu'ndaki doktorun İslâm dinine döndüğü haberi bir yangın alevi gibi yayılmıştı. Hatta tamamıyla tımarhane haline gelmiş, günden güne deliliği çoğalmış, ne sonuna kadar anlatılabilecek, ne de tamamıyla inanılabilecek olaylara sahne olmuş olan bu şehir için bile, doktorun İslâmlığa dönüşü bir sürpriz olmuştu.

Hiçbir Hıristiyanın sokağa çıkmaya cesaret etmesi, bu rivayetlerin doğruluk derecesini kontrol etmesi ve araştırması imkânsızdı. Konsolos, Dolac'a, Fra İvo Jankoviç'e bir delikanlı yollamış, fakat papaz bu habere inanmamış ve ayaklanma yatışır yatışmaz, belki de hemen ertesi sabah konsolosluğa geleceğine söz vermişti.

Fakat Rotta, akşama doğru, konsolosun teklifi ile dik yamaçtaki Cologna'nın evinin yoluna düştü. Hemen yarım saat sonra, tercüman, benzi atmış ve kendi alışkanlığına aykırı olarak sessizce geri dönmüştü. Silahlara bürünmüş, kazık gibi kasılmış duran, onun yüzüne "hak dinine dön Hıristiyan, henüz vakit varken!" diye bağıran, sarhoş ve deli gibi görünen yabani kılıklı meçhul kimseleri görmesi, onu adamakıllı korkutmuştu. Fakat Cologna'nın durumunu görünce daha fazla sarsılmıştı.

Bin bir güçlükle eve girme müsaadesini elde ettikten, tamamıyla sakin, silahsız birkaç yerlinin elinden de kurtulduktan sonra, doktorun şaşırmış bir halde bulunan Arnavut uşağı ile karşılaşmıştı. Sofada her şey düzensizlik içindeydi, yerlere sular dökülmüştü, odadan doktorun sesi geliyordu.

İhtiyar büyük bir heyecan içinde odada bir aşağı bir yukarı dolaşıyordu. Her zamanki kül renginde kansız yüzünde hafif bir kırmızılık vardı, alt çenesi titriyordu. İçeri giren tercüman kısık gözleriyle, sanki uzaklara bakıyormuş, ancak kötü ve pek güçlükle bir şey seçebiliyormuş gibi uzun uzun, sert ve düşmanca bir tavırla baktı ve Rotta, konsolosun teklifi üzerine, ne olup bittiğini anlamak üzere gelmiş bulunduğunu bildirir bildirmez, Cologna, aceleyle onun sözünü kesti:

- Hiçbir şey, hiçbir şey olmadı ve bir şey olacağı da yok. Kimsenin benimle meşgul olmasına da lüzum yok. Kendi mevkiimi tek başıma pekâlâ savunurum.

İhtiyar durdu, başını yavaşça geriye çevirdi, göğsünü dışarı çıkardı ve kısık bir nefesle fısıldadı:

- Evet, burada duruyorum, burada, burada!

Batıl inançlara kapılmış, iyice korkmuş olan Rotta, birdenbire kendi alışılmış, taslak halindeki güvenliğini yitirmişti. Bu

sırada bir adım geri çekilmiş, gözlerini doktordan ayırmadan, titrek elleriyle kapının tokmağını arayarak, durmadan aynı sözleri tekrarlamıştı:

- Evet efendim, burada durunuz... Burada kalınız efendim...

O zaman ihtiyarın o âna kadarki katılmış durumu birdenbire değişmiş ve güven verici, çok daha yumuşak bir tavırla, çok korkmuş olan Rotta'ya doğru eğilmişti. İhtiyarlıktan çökmüş yüzünde, hayır, yalnız gözlerinde, manalı, muzaffer bir gülümseme görünmüştü. Ve sanki pek önemli bir sır ele geçirmiş gibi, yavaşça, tehdit edercesine kaldırdığı parmağını sallayarak şöyle söylüyordu:

- Aleyhüsselâm der ki: "Şeytan insanın vücudunda kan gibi dolaşır." Fakat Aleyhüsselâm şunu da söyler: "Ve siz, gerçekten, Tanrı'nızı, mehtabı gördüğünüz kadar aşikâr olarak göreceksiniz!"

Bu sırada ihtiyar yavaşça bir dönüş yaptı ve birdenbire ciddi, azaplı bir tavır takındı. Öldürücü bir korkuyu azalarında hissetmesine ramak kalan tercüman, bu fırsattan faydalandı, sessizce kapıyı açtı ve selam vermeden, bir veda sözü söylemeden, gölge gibi sofada kayboldu.

Dışarıda henüz ay batmamıştı. Rotta, yan sokaklardan eve doğru süzüldü. Kendi gölgesinden bile ürküyor ve sürekli olarak sırtında bir ürpermenin dolaştığını hissediyordu. Eve ulaşıp da, konsolosun yanma girdiği sırada, daha hâlâ kendini tamamıyla toparlamamış ve Cologna'nın çevresinde ve onun din değiştirişinde olup biten şeyleri bir türlü tam olarak tasvir edememişti. Yalnız inat ve ısrarla doktorun delirdiğini iddia ediyor ve konsolos, Cologna'nın şuurunu kaybedip etmediğine karar verebilmek için ayrıntıları öğrenmek istedikçe de, şöyle cevap veriyordu:

- O delidir, deli! Eğer bir insan Tanrı ve şeytan eliyle saçmalatılırsa o delidir. Ve onu bir kere görünüz yetişir, onu bir kere görmelisiniz!

Diye tercüman tekrarlıyordu.

Akşama doğru şehre haber yayılmıştı. Avusturya Konsolosluğu'nun doktoru, herkesin huzurunda, İslâmlığa girmek ar-

zusunu belirtmişti ve din değiştirme işlemi de hemen ertesi sabah merasimle bitirilecekti. Fakat talih bu seremoninin yapılmasını istememiş ve hiç kimse doktorun "din değiştirmesi" üzerindeki tam gerçeği öğrenememişti.

Hemen ertesi günü -ilkinden daha çabuk olarak- Cologna'nın sabahın erken saatlerinde, üzerinde kendi evinin bulunduğu yüksek kayalık yarın altında, çukurdaki derenin yanında, bir bahçe yolunun üzerinde ölü bulunmuş olduğu haberi, bütün kasabaya yayılmıştı. İhtiyarın kafatası parçalanmıştı. Arnavut uşak, doktorun gecenin hangi saatinde evi terkettiğini ve nasıl olup da uçuruma düşmüş olabileceğini bir türlü anlatamıyordu.

Doktorun ölüm haberi üzerine Dolac rahibi, defin meselesini halletmek için Travnik'e gelmişti. Kızgın ayak takımının saldırışını göze alarak, Fra İvo, doktorun evine kadar çıktı. Fakat burada uzun süre kalamadı. Gövdesinin bütün heybetine rağmen, heyecanlı halkın salladığı sopalar ve baltalar karşısında, tüy gibi hafifçe uçarak ve dik yolun birkaç basamağını atlayarak aşağıya inmekte acele etti. Evin içine girip bakmasına müsaade bile etmediler. Ölünün hazırlığı ile bir hoca meşgul oluyordu. Zira kasabalılardan üç kişi, doktorun kendi arzusu ile hatta üç kere, yüksek sesle, İslâm dinini kabule hazır olduğunu açıkladığından, bundan dolayı da artık o andan itibaren, Travnik Çarşısı'nda kendilerini Müslüman sayanların birçoklarından daha halis Müslüman olarak sayılması gerektiğine şahadet etmişlerdi.

Doktorun ölüm haberi üzerine kavas Ahmet'le birlikte oraya giden Rotta da, yalnız doktorun evinin önünde meşgul olan birkaç Türkün toplandığını görmüş ve hemen konsolosluğa geri dönmüştü. Kavas, cenaze törenine katılmak üzere orada kalmıştı.

Devir başka türlü olsaydı, hiç olmazsa bir parça daha sakin, daha disiplinli veya hiç olmazsa o sırada konakta yüksek memurlardan birisi olsaydı, dünyevî ve uhrevî makamlara nüfuz ve müdahale etmek kabil olur, Avusturya Konsolosluğu daha kesin bir tavır takınır, Fro İvo, birçok memurları ve nüfuzlu

Türkleri ziyaret eder ve bahtsız Cologna'nın bütün durumu açıklanmış olurdu. Ama hâlâ sürüp giden bu genel hiddet ve anarşi havası içinde hiç kimse, başkasını doğru dürüst dinlemiyor veya anlamıyordu. Hemen hemen sönmeye başlamış olan ayaklanma, bu yeni olayla beslendi, ayak takımı ihtiyar doktorun cesedine, bir zafer alameti olarak büyük bir sevinçle sahip çıkmıştı. Kan dökmeden ve yeni kurbanlar olmadan geri vermezdi.

Doktor öğleye doğru, dimdik yükselen Müslüman mezarlığının yemyeşil bir köşesine gömüldü. Çarşı, henüz kapalı olmasına rağmen, birçok Müslümanlar, böylesine görülmedik, beklenmedik bir tarzda İslâm dinine dönmüş olan doktorun cenazesine katılmak için evlerini terketmişlerdi. Kalabalığın çoğunluğu da, daha dün doktoru asmak isteyen o silahlı cebi deliklerdendi. Ciddi ve kederli bir yüz takınıyorlar, birbirlerinden aceleyle ayrılıyor ve tabutu taşımak için itişip kakışıyorlardı. Öyle ki, daima altından yukarı kaldırılan, doktorun kefenlenmiş cesedini taşıyan tabut, omuzlar üzerinde kayıp gidiyordu.

Böylece büyük ayaklanma, beklenmedik, heyecanlı olaylarla nihayetlenmişti. Şehir yeniden, herkesin olup bitenleri, mümkün mertebe çabuk unutma amacını güttüğü, o utanma ve sarhoşluktan ayılma hali içine düşmüştü. En azgın, kötü kışkırtıcılar ve belalılar kalabalığı, bir sel gibi uzak mahallelerdeki yatağına çekilmiş, şimdi artık herkese hiç olmazsa bir süre daha iyi ve daha dayanabilir olarak görünecek olan eski düzen geriye dönmüştü. Tavnik üzerine o ağır, yeknesak sessizlik yeniden çöküyordu ve sanki bu sessizlik hiçbir zaman bozulmamıştı.

Süleyman Paşa Skoplajak'ın geriye dönmesi barışın çabuklaşmasını etkilemişti. Sözlerinin ve becerikli elinin tesiri derhal hissedildi.

Süleyman Paşa gelir gelmez, çarşının en ileri gelenlerini, bu sakin kasaba ve onun bu kadar barışçı halkının neden dolayı bu durumlara geldiğini sormak için, çağırttı. Onların önünde, savaştan yurda dönenler de olduğu gibi, iyice zayıflamış,

uzun, uysal bir durumda, basit bir elbise giyinmiş olarak duruyor, soy bir tazıda olduğu gibi, kaburga kemikleri sayılabiliyordu. Büyük mavi gözleriyle onları süzüyor ve çocuklar gibi azarlıyordu. Altı haftasını gerçek bir savaş alanında ve sonra iki haftasını da Kupres'teki topraklarında geçirmiş olan bu adam, betbenizleri atmış, üzüntüden bitkin bir durumda, yavaş yavaş akılları başlarına gelen eşrafı sanki bakışlarıyla dinliyor, onlara, çarşı halkının ne zamandan beri kadılık rolü oynamayı ve cezaları uygulamayı üzerlerine aldıklarını, bu hakkı kendilerine kimin verdiğini, son on gün içinde akıllarını nereye terk ettiklerini şiddet ve ısrarla soruyordu.

- Reayanın sadakatsizlik ettiği söyleniyor, reaya itaatsiz ve hiçbir işe yaramazmış. Evet belki böyledir. Fakat şunu iyice bilmelisiniz ki, reaya kendi ciğeriyle nefes almaz, aksine efendisinin nefes alışını dinler. Bunu çok iyi bilirsiniz. Eski törelerin çöküntüsü ilk önce hakim sınıfta başlar ve reaya ancak uygun fırsatlardan faydalanır. Fakat reaya bir kere elinizden kaydı da, küstahlaşmaya başladı mıydı, o zaman gider kendinize başkaca kul ararsınız. Çünkü eskisi ile artık hiçbir şey elde edemezsiniz.

Süleyman Paşa, daha dün Travnik'in dar çevresinde varlığının farkında olmadığı çok ağır, ciddi şeylerle karşılaşmış bir kimse gibi konuşuyordu. Bunu onlara mümkün mertebe anlaşılır bir şekilde anlatmaya çalışıyordu.

- Şanı ve gücü yüce olan Tanrı bize iki şey vermiş! Memleketine sahip olmak ve adaletin adil olarak hüküm sürmesi için gayret etmek. Ve artık şimdi sen minderlere yaslanıyor, serserilerin ve aylakların hüküm sürmelerine ve adaleti yürütmelerine meydan bırakıyorsun. Hiç meraklanma, angaryacıların ve kulların ne kadar çabuk ayaklanacaklarını yakında göreceksin. Angaryacıların vazifeleri çalışmaktır. Ağalarınki ise onları gözden uzak bulundurmamak ve korumaktır. Çünkü otların bile, kırağı ve orağa, her ikisine de birden ihtiyaçları vardır. Biri olmadan ötekisi düşünülmez. Bana bakın bir kere (en yakınındakine gururla döndü). Elli beş yaşındayım. Fakat bugün bile öğleye kadar Bugojno'daki bütün tımarlarını teftiş ettim. Bana

göre hiçbir kötü, itaatsiz angaryacı yoktur.

Ve gerçekten de, narin boynu ve sinirli kolu güneşte yanmış ve bir gündelikçininki kadar dayanıklı idi.

Hiç kimse ona karşılık vermeye cesaret edemedi. Her biri, mümkün mertebe süratle paşanın bakışlarından kurtulmak, olup bitenleri unutmak ve hatta kendisini bile unutmak düşüncesindeydi.

Ayaklanma yatıştıktan sonra, von Mitterer, Cologna'nın anlaşılmaz bir şekilde İslâmlığa dönüşünü ve esrarlı ölümünü araştırmaya ve kurcalamaya başladı. Bunu Cologna'ya pek fazla değer verdiğinden yapmıyordu. Zira daha çok öncesinden onu hesaba alınmayacak, konsolosluk hizmetleri için uygunsuz bir insan olarak saymıştı. Von Mitterer, doktoru o kadar iyi tanıyordu ki, onun kavga sırasında durumunu kurtarmak için kendini Müslüman gibi gösterdiğine kesin olarak inandığı kadar, intihar da edebileceğini veyahut şuurunu kaybedebileceğini ve bir heyecan anında uçuruma da düşebileceğini inanılır ve mümkün bir şey sayıyordu. Bundan başka şimdi ayaklanma yatıştığına, işler dış görünüşlerini, insanlar düşünce ve davranışlarını değiştirdiklerine göre tamamıyla başka soy şartlar altında, genel bir toplum delirmesi, gözleri kan bürümesi ve ayaklanma atmosferi içinde geçmiş olan işleri araştırmak hiç de kolay değildi.

Von Mitterer, kendi memleketinin itibarını korumak ve gelecekte de devletinin başka bir tebaasına veya konsolosluk personelinden herhangi bir kimseye gelebilecek saldırıları önlemek için bütün basamakları göz önünde bulundurmak zorundaydı. Hem Fra Ivo da, bu sefer Katolik cemaatin itibarını göz önüne alarak, Cologna'nın din değiştirmesi ve gömülmesi üzerine bir açıklama istemek için onu zorluyordu.

Tâ başından beri konakta Avusturya Konsolosu'na sempati besleyen ve onunla, daima tercüman aracılığı ile konuşabildiği ve dış görünüşünden de hiç hoşlanmadığı Daville'den daha samimi ve sürekli olarak güvenilir bir münasebet kuran Süleyman Paşa, onun bu arzularını yerine getirmeye gayret etti. Fakat aynı zamanda ona açıkça, bu meseleyi fazla kurcalamama-

sını ve işleri çok büyütmemesini de tavsiye etti.

- Görüyorum ki, imparatorun bir adamının hukukunu aramaya çalışıyorsunuz.

Diyerek konsolosa, kendine has soğukkanlı, akıllı, herkesi hatta kendisini bile yanılmaz olarak telakki eden bir tavırla söze girişti.

- Bunu anlıyorum. Ve başka türlüsü de olamazdı zaten. Yalnız imparatorun itibar ve şerefini, herhangi bir tebaasına yapılan muameleye bağlamak doğru ve iyi bir şey değildir. Zira muhtelif insan çeşitleri vardır, fakat imparatorun itibar ve şerefi ise tektir.

Süleyman Paşa, bu meselede herkesi memnun ederek görüşünün nelere dayandığını, kuru, duygusuz kelimelerle birbir açıkladı.

Cologna'nın İslâm olup olmadığı meselesinin ne dereceye kadar gerçek olup olmadığını tartışmamanın en akıllıca bir hareket olacağını, zira bir ayaklanmanın, bir dinin öteki dinden veyahut bir dönmenin gerçek bir Müslümandan ayrılabilmesi şöyle dursun, gecenin gündüzünden bile ayrılabilmenin mümkün olamayacağı bir düzen olarak telakki edilmesi gerektiğini anlattı. Doğrusunu da söylemek gerekirse, Cologna'nın İslâmlığa geçişinin ne Hıristiyanlık için fazla bir kayıp, ne de Müslümanlık için bir parça kazanç sayılamayacak bir adam olduğu da belliydi.

Onun pek şüpheli olan iman değiştirmesinin doğrudan doğruya peşinden gelen şüpheli ölümünü araştırmayı denemenin pek o kadar değeri yoktu. Ölü bir ağız artık konuşamazdı. Aklı sağlam bir temele bağlı olmayan bir adamın da gözlerini önündeki yola dikmezse, her zaman ayağı kayabilirdi. Bu da kimseyi yaralamayacak en tabiî bir izah şekliydi. Tamamıyla açıklamak ve aydınlatmak imkânları asla bulunmadığına ve konsolosluk için de arzu edilen memnunluk hiçbir zaman elde olunamayacağına göre, başka imkânları zorlamaya ne lüzum vardı.

- Ne ben şimdi Müslüman rolüne çıkmış o serserileri ve budalaları seçip de yakalayacak ve Travnik'te kadının önüne çı-

karacak durumdayım, ne de siz Müslüman mezarlığına gömülmüş bulunan ölüyü diriltip soruşturabilirsiniz. Bu meseleyi kim düzene koyacak? Bana kalırsa, daha akıllıca işlerle uğraşalım. Bütün bunlara rağmen sizin derdinizi kendi derdim sayıyorum. Bu işi düzene koyacağım. Doktorun ölümünün soruşturması ve açıklaması yapılacaktır. Böylece bunda hiç kimsenin suçu bulunmadığı anlaşılacaktır. Sonra bu hususta bir protokol tanzim edilecek, gerekli vesikalar düzenlenecek ve mühürlenecektir. Sonra da siz neticeyi amirlerinize yollarsanız. Böylece ne sizden, ne de bizden şüphe ve şikâyete meydan kalmaz.

Bay von Mitterer de bunun en iyi çözüm şekli olmamakla birlikte, mümkün olan biricik çare olduğunu görüyordu. Bundan dolayı da vezirin vekilinden, uzaktan bakılınca konsolosluk için bir çeşit tarziye ve hak gibi görünülebilecek birkaç emir ve genelge ricasında bulundu ve istediklerini de elde etti.

Bütün bunlar, Rotta'nın Cologna ile son karşılaşması üzerindeki raporu ile birlikte, Viyana'daki yüksek makamları bir dereceye kadar tatmin etti. Cologna olayı bir ruhî muvazenesizin talihsizliği olarak kabul edilebildi ve böylece de konsolosun itibarı korunmuş oldu. Fakat, von Mitterer, içinden olayların gidiş şeklinden ve kendi durumundan hiç memnun değildi.

Konsolos sapsarı kesilmiş ve yalnız başına, iyice loş çalışma odasında oturuyor ve bütün olup bitenler üzerinde düşünüyordu. Kendi kendisini, çeşitli uğursuzluklarla örülmüş, bir ağın içinde silahsız ve baygın olarak hissediyordu. Bu şartlar içinde bile görevini tam bir teslimiyet ve şuurla takip ediyor, kuvvetini aşan bir ceht sarfediyor, fakat bu arada her şeyin umutsuz ve beyhude olduğunu da görebiliyordu.

Dışarıda hüküm süren temmuz sıcaklarına rağmen, albayın bütün vücudu titriyordu. Zaman zaman, ona, şuurunu bile kaybediyormuş, sendeliyor ve meçhul bir uçuruma düşüyormuş gibi geliyordu.

XVII

Bu ikinci ve korkunç sokak isyanının Fransız Konsolosluğu'na hiçbir zararı dokunmadı. Tamamıyla aksine, bu ayaklanmanın son safhasının ağırlık noktası Avusturya Konsolosluğu ve onun doktoru Cologna idi. Buna rağmen Fransız Konsolosluğu'ndaki insanlar çok zor günler ve uykusuz geceler geçirdiler. Des Fossés'nin iki kısa çıkışından sarfınazar edersek, gündüzleri hiç kimse, pencereden bile bakmaya cesaret edememişti. Daville'i de bu ikinci ayaklanma ilkinden daha fazla rahatsız etmişti. Zira böyle sokak kargaşalıklarına insanın alışması şöyle dursun, aksine bunlara, ne kadar sık tekrarlanırsa o kadar güç tahammül edilir.

Daville, ilk ayaklanma sırasında olduğu gibi Travnik'ten kaçmayı, hayatını ve ailesini kurtarmayı tasarladı. Odasına kapanarak en ağır düşüncelerle kendi kendine azap içinde dolandı durdu. En kötü ihtimalleri hesapladı, fakat hizmetçiler ve memurlarına olduğu kadar karısına da düşüncelerini ve kuruntularını sezdirmedi.

Ortak felaketin varlığı bile konsolosu ve onun en yakın yardımcısını birbirlerine yaklaştırmaya yetmedi. Daville, gündüzleri birçok kereler des Fossés ile görüşüyordu (evde kapalı kaldıklarından birbirleriyle eskisinden daha sık karşılaşıyorlardı). Fakat bu konuşmaların hiçbirisi bir parça iyilik getiremiyor veyahut onları teskin etmiyordu. Daville, bütün diğer dertleri, şüpheleri ve hayal kırıklıkları yanında, her seferinde yeni baştan, hayat görüşü ve alışkanlıklarından birleşemeyecek şekilde ayrıldığı yabancı bir insanla birlikte yaşamak zorunda olduğunu düşünüyordu. Delikanlıda mevcut olduğuna şüphe olmayan ve bilhassa böyle durumlarda ortaya çıkan cesaret, tokgözlülük, soğukkanlılık gibi asil taraflar bile, Daville üzerinde çekici bir etki uyandırmıyordu. Çünkü biz, bir adamın faziletlerini bile, onlar ancak bizim telakki ve eğilimlerimize uygun düşen bir biçimde ortaya çıktıkları takdirde kabul eder ve değerlendiririz:

O günlere kadar her zaman olduğu gibi, Daville, çevresinde

olup bitenlerin hepsine hor gören bir acımayla bakıyordu. Bütün bunları, yerlilerin etine ve kanına kadar işlemiş kötülükleri ve barbarca hayat tarzları ile açıklıyor, bütün bu şartlar altında Fransız menfaatlerini kurtarmak ve koruyabilmekten gayri bir şey düşünmüyordu. Buna karşılık des Fossés, çevresindeki bütün olaylar ve gürültüleri Daville'in tüylerini ürperten bir tarafsızlıkla çözümlüyor ve bunların sebep ve açıklamalarını, zarar ve faydalarına dikkat bile etmeden ve bunun kendisine ve Fransız Konsolosluğu'na gelebilecek hoş veya nahoş sonuçlarını da göz önüne almadan, onların kendilerinde ve yaşama şartlarında arayıp bulmaya gayret ediyordu. Delikanlının soğuk, menfaat gözetmeyen tarafsızlığı, Daville'i şaşırtıyor ve bundan hiç hoşlanmıyor, hatta o dereceye kadar ki bu münasebetle delikanlının üstünlüğünün açık bir delilini görmekten kendini alamayışından da hoşlanmıyordu. Bugünkü şartlar altında bu tarafsızlık onu o kadar çok sıkıyordu ki, gittikçe azap verici hale geliyordu.

Delikanlı, vazifeyle ilgili, yarı ilgili veya özel olsun her konuşmayı birçok genelleştirmeler, serbest görüşler ve buz gibi soğuk, objektif sonuçlara bağlayarak çözümlüyor, bu hal konsolos üzerinde huzursuzluk ve gücenik sükûtlara sebep olmasına rağmen, des Fossés'nin bundan haberi bile olmuyordu.

Zengin bir ailenin bu çok çeşitli, açılmış istidatlara sahip çocuğu düşüncelerinde de tıpkı bir milyoner gibi davranıyordu. Cesur, alaycı ve müsrifti. Daville, asıl konsolosluk işlerinde ondan hiçbir fayda sağlayamıyordu. Konsolosun raporlarını temize çekmek onun vazifesi olduğu halde, Daville, bu işi ona bırakmayı göze almamıştı. Raporlarını yazdığı sırada, genç adamın yüz tane göz halinde gibi uyanık ruhunun konsolosun raporlarını kopye ederken tenkitci bir kontrolden geçireceği tasavvuru elini ayağını kesiyordu. Daville, bu yüzden kendi kendini azarlıyor, fakat kendini bu soy düşüncelerden de kurtaramıyor ve üç cümlede bir, bunların, yardımcısının gözlerinde nasıl bir değer alacağını düşünüyordu. Bundan dolayıdır ki, en sonunda, en önemli raporlarını bizzat yazmayı ve temize çekmeyi tercih etti.

Napolyon'un Viyana'ya karşı giriştiği yeni seferle ilgili olarak Daville'in içine düştüğü olayların sebep olduğu bütün iç korkularında, kısacası önemli sayılabilecek daha başka bütün işlerinde, des Fossés onun için, bir yardımcı değil, aksine hemen her zaman için yalnız bir yük ve bir engel anlamı taşıyordu. İkisi arasındaki fark öylesine başka ve öylesine büyüktü ki, hiçbir şey onları aynı zamanda memnun edemiyordu. Temmuz ortalarında, hemen sokak ayaklanmalarının yatıştığı sıralarda, Napolyon'un Wagram Zaferi'nin ve hemen onun arkasından Avusturya ile mütareke haberi gelince, Daville için de yeniden bir canlanma ve kalkınma devresi başlamıştı. Bütün engeller şimdi ona büyük bir başarıyla aşılmış ve iyi bir sonuca ulaşmış gibi görünüyordu, onun bu iyi durumunda keyfini kaçıran biricik şey, delikanlının, kendisinden bir parça korku ve şüpheyle beklediği başarıya karşı hayranlık göstereceği yerde, tabiî bir şeymiş gibi karşılaması idi.

Bu delikanlıyı, yüzünde daima o değişmez aynı zeki ve tabiî gülümsemesiyle görmek, Daville için azap verici ve anlaşılmaz bir manzaraydı. Daville:

- Zafer için sanki bir ücret ödemiş gibi yapıyor.

Diye karısına durumu belirtiyordu. Zira hiç kimseye kalbini açamıyor ve büsbütün susmaya da gönlü razı olmuyordu.

Travnik'in o sıcak ve zengin pastırma yazı tekrar gelmişti. Yazı da kışı olduğu kadar kötülükte aynı sayan insanlar için, dayanılabilir sayılabilecek, her şeyin az çok yolunda gittiği, o en güzel ve en iyi günlerdi bunlar.

1809 yılı Ekim'inde Viyana'da Napolyon'la Viyana Sarayı arasında bir barış andlaşması yapıldı. Bu andlaşma sonucunda, Dalmaçya ile Lika'yı içine alan, yani Daville'in çalışma alanında, "İllirya Eyaleti" kuruldu. Yeni İllirya'nın merkezi Ljubliana'ya bir genel vali ve tam olarak polis, gümrük vergi memurları takımları ile bir genel müfettiş gönderilmişti. Bunlar andlaşma hükümlerine göre idare işlerini ve her şeyden önce Doğu'yla olan bütün münasebetleri düzene koyacaklardı. Aynı zamanda Wagram Savaşı'na da katılmış bulunan Dalmaçya Kumandanı General Marmont, daha önce mareşalliğe terfi etmişti.

Daville şimdi bir başkasının şöhret ve zaferini temsil eden bir insanın hoş-melankolik duygusuyla çevresindekilere bakmakla birlikte, bizzat kendisi şansız ve şöhretsiz, kendini belli etmeden gölgede kalmıştı. Bu duygu onun hoşuna gidiyor; hiçbir zaferin pek değiştiremeyeceği Travnik'in zorluklarına tahammül etmesini kolaylaştırıyordu.

Şimdi Daville'i önceden olduğu gibi sürekli olarak azaba sokan şey, hiç kimseye açılmaya ve güvenmeye cesaret edemediği aynı soruydu. Artık kesin zafer yok muydu ve bu barış ne zamana kadar devam edecekti?

Yalnız kendi iç huzuru değil, aksine çocuklarının geleceğinin de bağlı bulunduğu bu soruya, ne kendisinde ve ne de çevresindekilerde hiçbir cevap bulamıyordu.

Özel bir kabul töreninde Daville; vezire, Napolyon'un zaferini ve Viyana barışıyla elde edilenleri, her şeyden önce de doğrudan doğruya Bosna havalisindeki memleketlerle ilgili olan cihetleri anlattı. Vezir, zaferi tebrik etti ve devletlerinin iyi komşuluk münasebetlerini devam ettirmeleri, Bosna'ya sınırdaş memleketlerin de bundan böyle Fransız idaresi altında barış ve düzenin hüküm süreceğinden duyduğu memnunluğu belirtti.

Fakat vezirin ağzında "savaş", "barış" ve "zafer" gibi bütün kelimeler ölü, uzak anlamlar alıyor ve bütün bunları, sanki çok uzak bir geçmişte olmuş olaylarmış gibi soğuk ve sert bir sesle ve taşlaşmış bir yüz ifadesiyle söylüyordu.

Aynı gün içinde Daville'le konuşan Defterdar Tahir Bey, daha canlı ve daha konuşkandı. İspanya'daki son durumu öğrenmek ve yeni İllirya bölgesinin kuruluşu ve idaresi üzerinde daha yakın ayrıntılı bilgiler edinmek istiyordu. Bilgi edinmek ve kendi kendine bir karşılaştırma yapmak istediği aşikârdı. Fakat bütün sevimli konuşkanlığı ve zekice tecessüsü, vezirin sessizliği, ölü aldırmazlığından daha fazla bir şey öğrenilmesine meydan bırakmıyordu. Onunla yapılan bu konuşmadan, onun, ne savaşların sonu geldiği, ne de Napolyon'un fetihlerinin henüz son bulacağını kabul etmediği neticesi anlaşılabiliyordu. Daville, onu, bu hususu daha açık bir şekilde ifade et-

meye zorladıkça bir cevap vermekten kaçınıyordu.

- İmparatorunuz muzaffer'dir. Ve muzaffer olanlar da her şeyi parıltılar içinde görür veya bir İran şairinin dediği gibi: "Muzaffer olanın yüzü bir gül gibidir."

Diyerek Tahir Bey, belli belirsiz bir gülümseyişle bahsi kapadı.

Daville, defterdarın yüzünden asla silinmeyen ve gözlerine şeytani bir keskinlik, şaşı bir görünüş veren bu özel tebessümden anlaşılmaz bir güvensizlik duyuyordu. Onunla her görüşmesinden sonra kendisini şaşırmış ve aldatılmış bir durumda hissediyordu. Onunla yaptığı her konuşma, bir çare, bir cevap bulmak yerine yeni sorular ve yeni meçhullerle onu korkutuyordu. Üstelik o, konakta, iş hususunda konuşabileceği, kendisini anlayan ve dinlemeye hazır olan biricik adamdı.

Barış yapılır yapılmaz, her iki konsolosluk arasındaki münasebetler yeniden ihya edildi. Konsoloslar birbirlerini karşılıklı ziyaret ediyorlar, birbirlerine, elde edilen başarıdan ne kadar memnunluk duyduklarını, üzerinde bir yığın kelimeyle temin ediyorlardı. Bu işi her ikisi de çok güvensiz bir duyguyla yapıyorlardı. Bu aşırı mübalağalı hayranlıklarının arkasında da, geçen aylar içinde birbirlerine karşılıklı hazırladıkları kötülükleri hatırlayarak, utangaçlıklarını gizlemeye çalışıyorlardı. Daville, von Mitterer'i bir zafer mümessilinin davranışı ile yaralamamaya, fakat zaferin kendisine temin ettiği üstünlükten de hiçbir şey feda etmemeye dikkat ediyordu. Albay ise her şeyden önce, rahatsızlık veren huzuruna güçlükle tahammül edilen birisine yapıldığı gibi çok dikkatle ve gelecekten de çok şeyler umuyormuş gibi davranıyordu. Her ikisi de gerçek düşüncelerini ve asıl korkularını, ekseriya hayattan hâlâ bir şeyler bekleyen, fakat yine de kendi çaresizliklerini çok iyi bilen yaşlı kimselerin sığındıkları melankolik bir konuşma perdesi altında gizliyorlardı.

Bayan von Mitterer, henüz Madam Daville'in ziyaretini iade etmemiş ve des Fossés ile karşılaşmaktan başarıyla kaçınmıştı. Bu delikanlı tabiîdir ki, geçen ilkbahardan beri kendisi için, "ölü"ydü ve öteki yanılmalarının büyük mezarlığında yatmaktaydı. Bütün Viyana Seferi boyunca "bütün kalbiyle büyük,

mukayese kabul etmez Korsikalı'nın tarafını" inatla ve hır çıkarırcasına tutmuş, böylece yatak odasının dört duvarı arasında bile ihtiyatsızca konuşmalara tahammül edemeyen ve her uygunsuz kelimeden fiziki bir acı duyan kocasının gece ve gündüzlerini zehir etmişti.

Anna Maria, bu yaz içinde birdenbire eski tutkunluğuna döndü; hayvanlara olan aşkı. Yük ve koşum hayvanlarına, köpeklere, kedilere ve boynuzlu hayvanlar için beslediği hasta ve aşırı merhamet adım adım gelişerek bugüne kadar gelmişti. Yorgun argın ince bacaklarının üstünde durmaya çabalarken, yumuşak sırtlarına bir yığın sineğin yapıştığı, munis gözlerini belirterek bakınan, iş altında ezilmiş genç öküzlerin perişan manzaraları, Anna Maria'yı, büyük sinir buhranlarına sürüklüyordu. İhtiraslı tabiatının peşinde sürüklenerek, hangi şartlar altında ve nerede olursa olsun, hiçbir ölçü ve düşünceye bağlanmadan hayvanlarla meşgul oluyor, buna karşılık yeni yanılmalarla karşılaşıyordu. Kötürüm köpekleri ve uyuz kedileri çevresine topluyor, onlara bakıyor ve koruyordu. Her zaman neşeli ve doygun olan kuşları da besliyordu. Tavukları, başları aşağıya gelmek üzere omuzlarında taşıyan köylü kadınların üstlerine hiddetle saldırıyordu. Kasabada tepeleme dolu arabaları ve üzerlerine çok yük sarılmış atları durduruyor ve köylülerden, hayvanları taşıyamayacakları yüklerden kurtarmalarını, yaralarına merhem sürmelerini, koşum takımlarını düzeltmelerini veya semer kolonlarını gevşetmelerini istiyordu.

Bütün bunlar, bu memleket için yapılması kabil olmayan, beklenmedik, kimsenin kabul edemeyeceği, gülünç sahnelere ve acıklı olaylara sebep olabilecek şeylerdi.

Günün birinde konsolosun karısı, dar ve dik bir ara sokakta, tahıl çuvallarıyla tepeleme yüklenmiş uzun bir araba gördü. İki öküz, bu yükü, beyhude yere azap içinde yukarı doğru çıkarmaya çalışıyorlardı. O zaman adamlar, artık bir beygir getirdiler, öküzlerin önüne koştular ve hay-huy diye bağıraşarak yokuş yukarı sürmeye başladılar. Öküzlerin yanında yürüyen köylü, zaman zaman onların boş böğürlerine, bazen de yumu-

şak ağızlarına vuruyordu. Fakat beygiri de, irikıyım, perişan, güneşten yanmış bir kasabalı kamçısıyla pataklıyordu. Kasabanın en aşağılık adamı, bir arabacı ve zaman zaman cellatlık da yapan ve hatta Çingenelerin bile hizmetine giren İbro Jvalo adında birisi.

Öküzlerle beygir birbirlerine uyamıyor ve birlikte arabayı çekemiyorlardı. Köylü durmadan oradan oraya koşuşuyor ve arka tekerleklerden birisinin altına zaman zaman bir taş koymaya çalışıyordu. Hayvanlar soluyor ve titreşiyorlardı. Arabacı, kaba kaba küfürler savuruyor ve sol taraftaki öküzün kaytardığını ve kendini hiç de zora koşmadığını iddia ediyordu. Hayvanlara bir kere daha asıldılar, fakat soldaki öküz birdenbire durakladı ve ön bacakları bükülerek dizleri üzerine çöktü. İkinci öküzle beygir buna rağmen çekmekte devam ediyordu. Konsolosun karısı yaygarayı kopardı, koştu ve gözyaşları içinde, yüksek sesle köylüye ve arabacıya bağırmaya başladı. Köylü tekrar taşı tekerleklerin arkasına koydu ve şaşırarak gözlerini yabancıya dikti kaldı. Fakat terlere batmış ve öküze hiddetlenmiş olan şu Jvalo, şimdi bütün hiddetini konsolosun karısına yöneltmişti. Sağ elinin eğri işaret parmağı ile alnının terlerini sıyırdı, yere serpti, fakirliğine ve kendini bu dünyaya getirenlere lanetler okudu. Ve sol elinde kamçısı ile dosdoğru Anna Maria'nın üstüne yürüdü:

- Hiç olmazsa sen çekil gözlerimin önünden be karı! Peşimden de sürüp gelme, yoksa, Allah şahidim olsun, seni de...

Arabacı bu sözlerle kamçısını kaldırdı. Anna Maria, Jvalo'nun yüzüne çok yakından bakıyordu. Bu yıpranmış, kırışıklar ve çıbanlarla sırıtır bir hale girmiş, ter ve toza bulanmış, bayağı, hiddetli, ama hepsinden çok yorgun yüzü, aşırı meşakkatten tıpkı bir yarışçının yüzü gibi, hemen ağlamaklı bir durum gösteriyordu. Tam o sırada kavas korkusundan acele seğirtti. Azgınca saldıran adamın önüne geçti ve bayıltıcı bir hiddetle hıçkıran kadını evinin kapısına kadar götürdü.

İki gün sonra bile Anna Maria, o sahnenin hatırasıyla bir titremeye düşüyor ve gözyaşları içinde, konsolostan, bu derece kötü davrananların ve ayrıca kendisine, konsolosun karısına,

hakarette bulunanların şiddetle cezalandırılması için müracaatta bulunmasını istiyordu.

Albay, yatıştırmak için karısına, bu konuda hiçbir şey yapamayacağını bilmekle beraber, güzel sözler söylüyordu. O gün nakledilen yulaflar vezirin ambarına götürülüyordu. Jvalo, itibarı olmayan bir adamdı. Kendisine bir şey yapılamaz ve onunla hiçbir konuda tartışılamazdı. Ve üstelik başlıca suç, sık sık başka olaylarda da görüldüğü gibi, başkalarının işlerine yanlış bir şekilde karışan, ne bir delil ve ne de açıklamalarla yola getirilmesi imkânı olmayan karısındaydı. İşte böylece elinden geldiği kadar onu teskin etmeye çalıştı. Tıpkı bir çocukmuş gibi ona mümkün olan her şeyi vaad etti. Kendisine karşı yöneltilmiş bütün tekdir ve hakaretlere, karısı belki de bu hastalıklı halinden bir gün gelir de kurtulur ümidiyle tahammül ediyordu.

Fransız Konsolosluğu'nda ise bir başka yenilik vardı.

Madam Daville, gebeliğinin dördüncü ayındaydı. Hemen hemen hiç değişmemiş, her zamanki gibi ufak tefek ve hafif, koca evin içinde ve konsolosluğun bahçesinde gürültüsüzce dolaşıyor, her işi yoluna koyuyor, alış veriş yapıyor, tedbirler alıyor ve ortalığa düzen veriyordu. Bu dördüncü çocuğunun hamileliği ona biraz güç geliyordu. Fakat bütün işlerine ve gebeliğin bedeni sıkıntılarına rağmen, bu acılara, geçen sonbaharda bir kuş gibi elinden uçup giden, asla sözünü etmemekle birlikte aklından da çıkaramadığı çocuğu için tahammül ediyordu.

Genç des Fossés, Travnik'te son günlerini geçiriyordu. Kendisi ile birlikte Paris'e yolculuk edecekleri, İstanbul'dan veyahut Paris'ten gelecek ilk kuryeyi bekliyordu. Nazırlıktan çağırılmıştı ama hemen o yıl içinde İstanbul Elçiliği'nde bir vazifeye tayin edileceği de bildirilmişti. Bosna üzerindeki kitabının malzemesi tamamıyla derlenmişti. Delikanlı, memleketi tanımış olmaktan çok memnun kalmış ve şimdi de burayı terkedebildiğine seviniyordu. Memleketin sessizliği ve birçok mahrumiyetleriyle mücadele etmiş, şimdi de yenilgiye düşmeden ve neşesini de yitirmeden ayrılıyordu.

Buradan ayrılmadan önce, Assumption yortusunda, Madam Daville'le birlikte Guça Gora Manastırı'nı ziyaret ettiler. Konsoloslukla keşişler arasındaki tamamıyla soğuyan münasebetler yüzünden, Daville'de onlara katılmak istememişti. Gerçekten de bu münasebetler eskisinden daha çok soğumuş görünüyordu. Fransız İmparatorluk Hükümeti ile Vatikan arasındaki çatışmalar zamanla en yüksek noktasına ulaşmıştı. Papa sürgün, Napolyon da afaroz edilmişti. Keşişler, aylardan beri konsolosluğa ayak atmıyorlardı. Bütün bunlara rağmen, Madam Daville'in keşişler yanındaki itibarı yüzünden iyi karşılandılar. Des Fossés, konuklara şahsen borçlu oldukları şeyle, mesleklerinin ve çok ciddi vazife duygularının kendilerine emrettikleri arasında bir ayırma yapabilmeleri tarzına, hiç ses çıkarmadan şaşıp kalmıştı. Değer ve mesleklerinin gerektirdiği çekingenlik ve yaralı bir ciddiliği bırakmadan konuşuyorlar, çok eski konuksever'ik kanunlarına ve bütün ani mücadeleler ve zamanın akıp giden şartlarına uyarak elde ettikleri köklü bir insanlığın gerektirdiği ölçüde bir samimilik gösteriyorlardı. Her birisinde bir duygulanma ve gerçek bir ölçü vardı. Her şey mükemmel, temele oturan bir bütünlüğe bağlanıyor, serbest ve tabiî hareketler ve yüz ifadeleriyle rahatça ve zorlanmadan ifade ediliyordu. Böylesine uygunluk ve doğuştan gelen olgunluğu, bu kaba, iri gövdeli, sarkık bıyıklı ve komik şekilde kırpılmış yuvarlak kafalı, öfkesi burnunda insanlardan asla beklemiyordu.

Burada bir kere daha Katolik köy halkının dindarlığını görüyor, Aziz Fransiskus tarikatı keşişlerinin "Bosna modasına uygun" hayatlarını daha yakından öğreniyor, bir kere daha "Sayın rakibi" Fra Julian ile konuşuyor ve tartışıyordu.

Yılın en uygun mevsiminin sıcak, güzel bir bayram günüydü. Sebze ve meyveler artık olgunlaşmış ve ağaçlar hâlâ yemyeşildi. Kaba görünüşlü, beyaz badanalı manastır kilisesi, köylerden gelen, beyaz rengin hâkim olduğu temiz, bayramlık elbiselerini giymiş insanlarla hemen doluvermişti. "Büyük Dua"nın başlamasından önce Madam Daville de kiliseye girdi. Des Fossés ise o sırada işi olmayan Fra Julian'la birlikte erik

bahçesinde kalmıştı. Burada birbirleriyle gevezelik ederek, bir aşağı, bir yukarı gidip geliyorlardı.

Bir araya geldikleri her seferinde olduğu gibi, kilise ve Napolyon arasındaki münasebetler, bundan başka Bosna, keşişlerin meslekleri ve oynadıkları roller, muhtelif dinlerdeki halkın talihleri ve gelecekleri üzerinde konuşuyorlardı.

Kilisenin pencereleri açıktı. Ve zaman zaman küçük ayin çanlarının veyahut ayin ilahilerini okuyan papazların kuvvetli ve kalın sesleri kulaklarına kadar yansıyordu.

Her iki delikanlı yaptıkları tartışmadan, sıhhatli çocukların oyundan hoşlanmaları gibi zevk alıyorlardı. Kötü bir İtalyancayla yürüttükleri tartışma, basitlikle dolup taşıyor, cesur görüşler ve faydasız direnmelerle bir daire halinde dönüp dolaşıyor ve daima çıkış noktasına geri dönüyordu. Keşiş, delikanlının tenkitlerine karşı:

- Bizi anlayamıyorsunuz.

Diye cevap veriyor, des Fossés ise ısrar ediyordu.

- Burada geçirdiğim zaman içinde, memleketinizin şartlarını ve durumunu yakından tanıdığımı, başka birçok yabancıların aksine olarak, yabancıların hemen buldukları ve kolaylıkla mahkûm ettikleri eksiklikleri ve geri kalmış teşkilatını olduğu kadar, gizli kalmış değerlerini de aynı derecede anlamış olduğumu sanıyorum. Fakat şunu belirtmekliğime müsaade buyurunuz: Siz keşişlerin takındıkları tavır benim için anlaşılmaz olarak kalmıştır.

- Ve işte ben de sizin bizi anlayamayacağınızı durmadan tekrarlıyorum.

- Ama ben sizin düşüncelerinizi çoktan anladım. Fra Julian, yalnız ben görüp anlayabildiklerini tasvip edemiyorum. Bu memleketin okullara, yollara, doktorlara, dış dünyalarla temasa, harekete gelmeye ihtiyacı var. Sizin her şeyden önce, Osmanlı hâkimiyeti devam ettikçe, Bosna ile Avrupa arasında hiçbir bağlantı bulunmadıkça ne bir şeye ulaşmak, ne de gerçekleştirmenin imkânsız olduğunu düşündüğünüzü biliyorum. Fakat sizler, bu memleketin seçkin aydınları olarak, halkınızı buna hazırlayabilir ve daha şimdiden bu yöne çevirebi-

lirsiniz. Bunu yapacak yerde siz, gerici Avrupa kuvvetlerinin feodal, gelenekçi politikasına katılıyor ve Avrupa'nın çökmeye mahkûm olan bölümüyle birleşmek istiyorsunuz. Bunu elbette anlayamıyorum. Halkınız geleneklerden başka, üstelik yerli önyargıların yükü altında da ezilmektedir. Ve onun yeri her şeyden önce, tabir caizse, Avrupa'nın hür, aydın, medenileşmiş devlet ve kuvvetlerinin yanında olmalıydı.

- Tanrı'ya olan inancı inkâr ederseniz, bu medeniyeti ne yapacaksınız? Diye keşiş onun sözünü kesti ve devam etti.

- Sizin bu aydın medeniyetiniz de, Avrupa'da çok kısa ömürlü olacak ve bu devam ettikçe de huzursuzluklara ve felaketlere sebep olacaktır.

- Sevgili Fra Julian, siz yanılıyorsunuz. Siz temelden bir yanılma içindesiniz. Bu huzursuzluğun bir parça fazlasının da buradaki keşişlere bir zararı olmaz. Bosna'daki halkın nasıl üç ve hatta dört din ve mezhep arasında parçalandığını, kötü bir çekişme içinde yaşadıklarını, hep birlikte aşılmaz bir duvarla Avrupa'dan, yani dünya ve hayattan kopup ayrıldıklarını pekâlâ görüyorsunuz. Günün birinde keşişlerin bu tarihî günahının yükü altında kalmaktan kendinizi koruyunuz. Durumu kavramıyorsunuz, halkınızı yanlış yollara sevkediyorsunuz, yönelmeleri gereken yollara onları hazırlamak için yardımcı olmuyorsunuz. Osmanlı hâkimiyeti altındaki Hıristiyanlar arasında sık sık hürriyet ve kurtuluş sözleri duyuluyor; bu sesler gittikçe yükselecektir. Ve günün birinde de buralara hürriyet de gelecektir. Fakat uzun zamandan beri bu kelimenin söylenmesi hürriyeti elde etmek için yeterli değildir, tersine hürriyete layık olmak çok daha önemlidir. Çağımıza uygun bir eğitim ve liberal bir anlayış seviyesine ulaşmadan, Osmanlı hâkimiyetinden kurtulmanızın da size hiçbir faydası olmayacaktır. Yüzyıllar boyunca sizin halkınız, kendilerini baskı altında tutanlara birçok hususlarda o kadar çok benzemiştir ki, Osmanlılar günün birinde çekilip gitseler bile, bunun size o kadar çok faydası olmayacaktır. Aslında bu bir kurtuluş da olmayacaktır, zira ne hürriyete layık, ne de ondan faydalanabilecek bir durumda olacaksınız. Bundan,

Osmanlılarda olduğu gibi, esir olmak veya başkalarını esir etmekten başka bir şey anlayamayacaksınız. Sizin memleketinizin de, eninde sonunda, Avrupa Birliği ailesine gireceğine hiç şüphe yok. Fakat bu ancak parçalandıktan ve tıpkı bir hayalet gibi memleketinizin normal gelişmelerine engel olan ve ondan çağdışı acayip bir varlık meydana çıkardıktan, şimdi Osmanlıların ganimeti olduğu gibi o zaman da herkesin ganimeti haline getirdikten, telakkiler, alışkanlıklar ve içgüdülerin mirası yoluyla baskısı altına girdikten sonra olabilecektir. Lakin bu halk böyle bir akıbeti hak etmemiştir. Bizzat siz de artık görüyor olmalısınız! Avrupa'da bugün hiçbir halk, hiçbir memleket gelişme ve ilerlemelerini dinî esaslara dayanarak yapmıyor...

- İşte bütün felaket de buradadır.

- Hayır, talihsizlik ve felaket böylesine yaşamaktır.

- Tanrısız yaşamak ve babalarının imanına ihanet etmek bir felakettir. Fakat biz, bütün hata ve günahlarımıza rağmen ona ihanet etmiyoruz. Bizim için şu söylenebilir:

"Multum peccavit, sed fidem non negavit."*

Diye Fra Julian, ihtirasını iktibaslar arkasına gizleyerek, düşüncelerini belirtti:

Bu gençlik kavgası başlangıç noktasına döndü. Her ikisi de kendi görüşlerinin doğruluğunda ısrar ediyorlar. Hiçbiri kendi düşüncelerini açık bir şekilde ifade edemiyor veyahut ötekinin ne dediğini doğru olarak dinlemiyordu.

Des Fossés, sık ve yeşil bir çalılıkla birlikte gelişmiş, ihtiyar ve eğri bir dut ağacının yanında durdu.

- Bugün Osmanlı idaresi altında bulunan milletlerin kendilerine ayrı isimler verdiklerini ve çeşitli din ve mezhepleri olduğunu günün birinde Osmanlı İmparatorluğu çöker de memleket kurtulursa, müşterek bir varlık temeli, daha geniş ve daha iyi, daha akıllıca ve daha insanî bir formül bulmanız gerektiğini, gerçekten hiç düşünmediniz mi?

- Biz Katoliklerin uzun zamandan beri formülü hazır bulun-

(*) Birçok günahlar işledi, ama dinini inkâr etmedi.

maktadır. Bu da Roma-Katolik kilisesinin imanıdır. Daha iyisine de ihtiyacımız yoktur.

- Fakat milletinizin Bosna'da ve Balkanlar'daki bütün mensuplarının bu kiliseye bağlı olmadıklarını pekâlâ biliyorsunuz ve hiçbir zaman da bu duruma gelemeyecekler. Avrupa'da böyle bir temele dayanılarak kurulmuş hiçbir topluluğun olmadığını görüyorsunuz. Bundan dolayıdır ki, başka bir müşterek dayanak noktası bulunması gerekiyor.

Bir araya toplanmış cemaatin ilahisi kiliseden yankılanıyor ve onların konuşmalarını kesiyordu. Önce çekingen ve birbirini tutmaz, sonra gittikçe birbirine uygun ve yüksekten, kadın ve erkeklerin koro halinde ilahi söyledikleri duyuldu. Köylüler, kendi tarzlarında tek sesli, heceleri yayıp uzatarak okuyorlardı:

"İysa - a nın bedeni sa-a-na se-lâ–âm ol-sun!.."

İlahi gittikçe dalgalanıyor, büyüyordu. Çan kulesi, alçak bir yığın halindeki kilisenin kara ve tahta kaplamalı çatısı, mihraptan ön cepheye kadar yavaşça alçalıyor, kimsenin görmediği okuyucularıyla, rüzgârda pupa yelken giden bir gemi gibi inliyor ve sesler çıkarıyordu.

Her ikisi de bir aralık konuşmalarını kestiler. Des Fossés, halkın böylesine dinî bir coşkunlukla söyledikleri ilahinin metnini öğrenmek istedi. Keşiş, bunu kelime kelime çevirdi. Bu ilahinin anlamı, des Fossés'ye, kadim bir kilise ilahisini hatırlatıyordu:

"Ave verum Corpus natuni
De maria virgine..."*

Keşiş ikinci mısranın da kelimelerini ararken, delikanlı, dalgın bir durumda onu ancak güçlükle takip ediyor, gerçekte ise yalnız, ağır, basit, kederli ve kendisine bazen uçsuz, bucaksız bir koyun sürüsünün çok sesli melemelerini, bazen de karanlık ormanlarda rüzgârın uğuldamasını hatırlatan kaba melodisini dinliyordu. Ve bu kiliseden -dayanıklı gibi görünen bir yapı- akseden çoban iniltilerinin, Fransız katedrallerindeki sol-

(*) Selam olsun sana gerçek varlık, Bakire Meryem'in doğurduğu...

gun seminaristler veyahut şişman ve akıllı Kanoniker'in ilahileri gibi aynı düşünceler ve aynı iman anlayışını mı ifade ettiklerini kendi kendine soruyordu. Ayyaş Musa'nın türküleri üzerinde Daville'le von Mitterer'in verdikleri "İlkel feryat - Urjammer!" yargısını hatırladı. Ve kendiliğinden dut bahçesinin derinliklerine doğru yürüdü. Başını anlatılmaz derecede kederli bir manzaradan çevirmek isteyen birisi gibi bu melodiden kaçıyordu.

Des Fossés ve keşiş, burada laf düellolarına, vuruşları değiştirip, fakat her biri kendi yerini koruyarak devam ettiler.

- Bosna'ya geldim geleli, nasıl olur da, sizin gibi dünya görmüş ve okullara gitmiş, aslında iyi insanlar ve gerçekten özgeci olan kimseler, daha ileri gidemez ve gözlerinizdeki dolap beygiri perdesini kaldırıp da etrafına bakmazsınız, diye kendi kendime sorarım. neden dolayı çağımızın isteklerini kavrayamadığınızı, insanların birbirlerinden insan olarak bekledikleri ihtiyaçları neden kabul etmediğinizi, hep birlikte kendinize daha değerli ve sağlam bir hayat düzeni aramadığınızı merak ediyorum.

- Jakobin kulüpleriyle mi?

- Ama Julian Baba, Jakobin kulüpleri Fransa'da bile uzun zamandan beri artık mevcut değil.

- Artık tabiî mevcut değil, çünkü hepsi bakanlıklara ve okullara yerleştiler.

- Fakat sizin burada okullarınız yok, hiçbir şeyiniz yok. Ve günün birinde medeniyet size kadar ulaşırsa, o zaman onu artık kabul edecek bir durumda bile bulunamayacaksınız; parçalanmış ve başsız bir durumda olacaksınız: Yönü ve hedefi olmayan biçimsiz bir kitle, insanlığa, kendi milletine, hatta en yakın yurttaşlarına ulaştıracak hiçbir organik bağı bulunmayan bir kalabalık.

- Fakat Tanrı'ya olan imanla cihazlanmış, efendim.

- İmanla! İmanla! Tanrı'ya inanan biricik insan herhalde siz değilsiniz. Milyonlarca insan ona inanıyor. herkes kendi tarzında. Ve hiç kimseye, kendini başkalarından ayrı tutmak, hasta bir gururla kendi içine kapanmak, geriye kalan insanlı-

ğa, çok kere en yakınlarına bile sırtını çevirmek hakkı verilmemiştir.

Köylülerin ilahilerinin hâlâ devam etmesine rağmen, insanlar, kiliseyi terketmeye başlamışlardı. Sesleri, vuruşları yavaş yavaş zayıflayan titrek çan sesleri gibi çınlıyordu. O sırada Madam Daville de göründü ve sonsuz tartışmayı kesti.

Öğle yemeğini manastırda yedikten sonra Travnik'e döndüler. Fra Julian ve des Fossés yemek esnasında hâlâ çekişmelerine devam ediyorlardı. Birbirlerine ebediyen veda ederlerken, en iyi dostlarmış gibi ayrılıyorlardı.

Daville, des Fossés'yi, vezire saygılarını arz ve veda etmesi için divana götürdü. Böylece des Fossés, İbrahim Paşa'yı son bir defa daha gördü. Her zamankinden dalgın ve kederliydi. Derin ve boğuk bir sesle konuşuyor, alt çenesi oradan oraya sallanarak, temkinli sözlerini, sanki öğütüyordu. Kıpkırmızı kesilmiş, yorgun gözlerle delikanlıya kendini zorlayarak, hemen hemen kızgın gibi bakıyordu. Düşüncelerinin uzaklarda bir yerlerde durakladığı, sürekli olarak hareket eden, daima vedalaşan, oradan oraya durmadan gezen bu delikanlıyı bir türlü anlayamadığı, anlamaya da hiç niyeti olmadığı, fakat ondan mümkün mertebe kurtulmaktan da memnun olacağı görülüyordu.

Avusturya Konsolosluğu'na yapılan resmî veda ziyareti de hayırlısıyla ve çabucak geçti. Albay, des Fossés'yi kederli bir vekâr, fakat çok dostane kabul etti ve Bayan von Mitterer'in, ağır ve can sıkıcı bir baş ağrısı yüzünden kendisini kabul edemeyeceğine esef etti.

Daville'le vedalaşma ise çok dallı budaklı ve can sıkıcı bir hal almıştı. Delikanlı, yazılı raporların yanısıra, çok karışık ve çok itina ile ifade edilmiş birçok şifahi vazifeler de yüklenmiş bulunuyordu. Hareket günü yaklaştıkça bu vazifeler de o kadar sık değiştirilmiş, gittikçe daha fazla tembihler ve ek talimatla iyice şişirilmişti. Sonunda des Fossés, Travnik'teki hayat ve konsolosluktaki işler üzerine neler bildireceğini artık ayıramaz olmuştu. Zira konsolos, onu, sayısız angaryalar, ricalar, açıklama ve gözlemleri ile bu hale getirmişti. Bunlardan bir

parçası şahsen nazır için, bir parçası da nazır ve nazırlık için, bir miktarı yalnız des Fossés için ve bir miktarı bütün dünyaya yöneltilmişti. Bu sayısız vazifelerin nazik, kılı kırk yaran manzarası delikanlıyı şaşırtıyor, onu esnetiyor ve düşüncelerini başka şeyler üzerine çeviriyordu.

Des Fossés, ekimin son günlerinde ayrıldı. Tıpkı buraya gelişinde olduğu gibi soğuk ve erken gelmiş bir kar fırtınası her tarafı kaplamıştı.

Travnik, ayrılanın yürüdükçe yavaş yavaş gözleri önünden kaybolan bir şehir değildir. Aksine birdenbire bir boğazı dönünce kayboluverir. İşte böylece delikanlının hafızasına gömüldü gitti. En son gördüğü şey, alçak ve bir miğfer gibi kubbeli olan kale ve onun yanında da, bir kuş tüyü gibi güzel ve zarif minaresiyle cami oldu. Kalenin sağ tarafında, kayalık yamaçta, des Fossés'nin bir zamanlar Cologna ile birlikte ziyaret ettikleri büyük yapı yıkıntıları hâlâ görünüyordu.

Delikanlı, türbe yönündeki düz ve güzel yoldan uzaklaşırken onu düşündü, onun talihi ve vaktiyle onunla geceleyin yaptığı garip konuşma:

"... Burada yaşıyor, fakat eninde sonunda kendi memleketinize, daha iyi hayat şartlarına ve bir insana layık olan varlığa döneceğinizi pekâlâ biliyorsunuz. Bu kâbustan uyanacaksınız ve ondan kurtulacaksınız. Ama bize bundan asla kurtuluş yoktur, çünkü bu bizim için bir tek yaşama yoludur."

Tıpkı o gece, dumanla yüklü odada, ihtiyarın yanında otururken olduğu gibi, bir kere daha bu doktorun çevresinde dalgalanan atmosferi -nasıl da büyük bir heyecandı bu- hissetti ve sıcak, mahrem fısıltılarını duyduğunu sandı:

- En sonunda, gerçek ve nihai olan sonda, her şey iyi olacak ve her şey sanki ahenkli bir düzende birleşecektir.

Des Fossés, Travnik'i, herkesten önce ve yalnız bahtsız ve zavallı "İlliryalı doktor"u hatırlayarak ve bir saniye onu düşünerek terketti.

Fakat yalnız bir saniye kadar. Zira gençlik, hatıralarıyla yahut tek ve aynı düşünceyle uzun boylu oyalanmaz.

XVIII

Fransız Konsolosluğu'ndaki aile hayatı, ayrılışın daha ilk günlerinde, düzenli akışını yeniden aldı. Büyük ölçüde kadına bağlı bulunan ve talihin darbelerinin, iyice belirli ve gerçek aile bağlarını altedemediği, o gerçek aile hayatı. Ölümlere ve doğumlara sımsıkı bağlı, ıstırap ve neşesi kadar güzellikleri de dış dünyaya kapalı olan bir hayat. Bu hayat, konsolosluğun duvarlarını aşarak çevreye ışık saçıyor, zorlayıcı çareler, rüşvetler, güzel sözlerle elde edilemeyen yerlere bile ulaşıyordu. Bu hal, Fransız Konsolosluğu'nu, kasaba halkına bir dereceye kadar yakınlaştırıyordu. Ve bu, daha önce de gördüğümüz üzere, Fransız Konsolosluğu'na karşı sinsi sinsi kızışan kin ve nefrete rağmen oluyordu.

Daha bir evvelki yıl içinde, o kadar beklenmedik şekilde çocuğunu kaybedince, istisnasız bütün evler bu felaketi ayrıntılarına varıncaya kadar öğrenmişler ve bütün aileler bu acıya karşı canlı ve sempatik bir ilgi duymuşlardı. Bu olaydan çok sonraları bile, çok seyrek olarak dışarıya çıkışlarında, Travnik'liler, Madam Daville'i tam bir sempati ve yakınlık duygusuyla karşılamışlardı. Bundan başka, Dolac'li ve Travnik'li (bilhassa Yahudi kadınlar) kadınlardan kurulu ev personeli de, bir ailenin hayatındaki birlik ve ahengi, Madam Daville'in "altın gibi eller"indeki marifetleri, onun becerikliliğini, tutumluluğunu, kibarlığını ve temizliğini bütün şehre öğretmek için gayret ettiler. Yabancı konsoloslardan, batıl inançlara uyularak, yere tükürülmeden konuşulmayan Müslüman evlerinde bile, Fransız Konsolosu'nun karısının çocuklarını nasıl banyo ettirdiği ve uyuttuğu, çocuklarının giydiği elbiseler, saçlarının nasıl tarandığı, annenin çocuklarının saçlarına bağladığı kordelaların hangi renkte oldukları en ince ayrıntılarına kadar biliniyordu.

Bundan dolayıdır ki, bütün evlerdeki kadınlar, Madam Daville'in gebeliğini ve doğumunu, sanki komşularından pek iyi bir tanıdıkmış gibi büyük bir dikkat ve itina ile takip ediyorlardı. Gebeliğinin "hangi ay içinde" bulunduğu tartışılıyor; ge-

beliğinin verdiği zahmetler durumunda hangi değişikliklerin görüldüğü, lohusa döşeği için ne gibi hazırlıklar yaptığı üzerinde konuşuluyordu. Bu ilginin büyüklüğünden, diğer alanlarda değişiklik ve neşe yönlerinden böylesine fakir olan bu insanların hayatında, doğum ve analığın ne kadar önemli ve anlamlı bir rol oynadığı tespit edilebilirdi.

Nihayet günü ve saati gelince, seçkin ve akıllı bir tüccarın dul karısı ihtiyar Matişiçka, bütün Dolac bölgesinin en iyi ebesi olarak konsolosluğa çağırıldı. Kendisi bulunmadan hiçbir zengin evinde tek bir doğum yapılmayan bu ihtiyar kadın, Madam Daville'in ana ve ev kadını olarak faziletlerini saya saya tüketemiyordu. "Cennetin kendisi kadar temiz, mis gibi kokan ve en ücra köşelerine kadar ısıtılmış ve aydınlatılmış olan bu evdeki gündelik hayatın ne kadar sevimli ve güzel, düzgün olduğunu, en ince ayrıntılarına kadar anlatıyordu. Konsolosun karısının, sancılar içinde kıvranırken, yatağından, "ancak gözleriyle" bile olsa emirler ve tembihlerde bulunduğunu bildiriyor, sofuluğunu ve acılara tahammüldeki inanılmaz derecedeki sabrını övüyor ve sonunda da, konsolosun, "bizim erkeklerimiz arasında benzeri yoktur" diye belirttiği, değer bilir ve sevgi ile dolu davranışlarını methediyordu. Birçok yıllar sonra bile ihtiyar Matişiçka, fazla heyecanlanan ve kendilerini gereğinden fazla korku ve acıya kaptıran genç lohusalara, onları utandırmak ve teskin etmek için Fransız Konsolosu'nun karısını örnek olarak gösteriyordu.

Şubat sonunda dünyaya gelen çocuk, bir kızdı.

Şimdi de Travnik ve Dolac evlerinden lohusa ziyaretleri başlamıştı. (Bu vesile ile de, Fransız Konsolosluğu'nun varlığına tahammül edememekle birlikte, halkın, Daville ailesine ne kadar yakınlaştıkları açıkça görülebiliyordu.) Dolac'dan kırmızı yanaklı, uzun ve kolsuz, atlastan elbiselerini hışırdatarak ev kadınları geliyorlar, buz tutmuş yer üzerindeki ördekler gibi ağır ve haşmetli bir tavırla dans edercesine yürüyorlardı. Her kadının peşinden, dikkatli ve bütün vücudu soğuktan titreyen ve kulaklarının ucu yanarak bir çırak geliyordu. Burunlarından donmuş sümükler sarkıyor, ileriye doğru uzattıkları elle-

rinde tertemiz paket edilmiş hediyeleri taşıdıklarından davranıp silemiyorlardı. Birçok Müslüman beylerinin karıları, konsolosun karısına hediyeler gönderiyorlar ve Çingene kadınları vasıtasıyla hatırlarını sorduruyorlardı. Lohusa odasındaki hediyeler hayranlık uyandırıyordu: Baklava tepsileri, odun istifleri gibi üstüste çaprazlama düzenlenmiş, hurma tatlıları, ipekli kumaşlar, üzerlerine ev çiçeklerinden bir dal parçası oturtulmuş ağaç testilere ve şişelere doldurulmuş rakılar ve tatlı şaraplar.

Bayan von Mitterer, Daville'in oğlunun ölümünde olduğu gibi bu sefer de, mutlu olaya hararetle katıldı. Yeni doğan çocuğa hediye olarak, üzeri kara mineden çiçeklerle ve elmaslarla süslü, güzel ve değerli bir İtalyan işi altın madalyon getirmişti. Üstelik madalyonun heyecan verici, karışık hikâyesini de anlattı. Bugünlerde Anna Maria, konsolosun evine sık sık geliyor, her şeyin bu kadar basit, bu kadar kolay ve dümdüz, olaysız ve herhangi bir heyecan uyandırmadan geçip gidişine şaşıyordu. Lohusanın yanma oturuyor, gevezelikle ve rabıtasız bir şekilde her şeyden, bu küçük yaratığı bekleyen gelecekten, kadının toplum içindeki talihinden, genel olarak mukadderat denilen şeyden bahsediyordu. Madam Daville küçücük ve solgun, beyaz yatak takımları içinden bakıyor, hikâyeyi takip edip etmediğini belli etmeksizin dinliyordu.

Lohusaya getirilen hediyelerin en büyüğü ve en güzeli vezirinkiydi. Bu, üzerine ipekli bir kumaş örülmüş ve onun üzerine de geniş bir parça solgun kırmızı renkli Bursa kadifesi serilmiş, baklava ile dolu muazzam bir tepsiydi. Tepsiyi ancak birkaç uşak birlikte taşıyabiliyorlar, onların önündeyse konaktan bir memur yürüyordu. Böylece tam öğle zamanı bütün çarşıyı baştan başa geçtiler.

Her hususta daima kulağı delik olan d'Avenat, bu tepsinin konaktan dışarıya çıkarılması için ne kadar zorluklar çıktığını öğrenmişti. Her zaman olduğu gibi, Bâki, her çeşit sarfiyatı sınırlamaya ve vezirin yaptığı her hediyeden bir parçasını kırpmaya gayret göstermişti. Önce uygun bir tepsi bulmak için araştırmalara girişmiş, nasıl bir kumaşla üstünün örtülmesi

gerektiğini uzun boylu düşünmüştü. Vezir, baklavanın konakta bulunacak en büyük tepsi ile hazırlanması emrini vermişti. Bâki, önce bir şey hediye etmenin aslında gerekli olmadığına, zira Frenklerde böyle bir âdetin bulunmadığını anlatmayı denemiş, bu hiçbir işe yaramayınca da, konaktaki en büyük tepsiyi saklamış ve onun yerine daha küçüğünü vermek istemiş, fakat Tahir Bey'in hizmetçileri bu tepsiyi bulup çıkarmışlardı. Haznedar önce, hiddetten boğulur gibi cırtlak bir sesle bağırıyordu:

- Bana kalırsa bu da yetişmez, daha büyüğünü bulsanız. Ona bütün konağı hediye edin, en iyisi budur. Her şeyi hediye edin, hepsini fırlatıp atın. Bütün bu fazla şeyler bize batıyor.

Tepsinin üstüne en güzelinden bir kumaş parçasını örtü olarak aldıklarını görünce, yeniden bağırmaya başladı. Kendini yerlere fırlattı, kumaşın üstüne oturdu ve ona sarındı.

- Hayır, hayır, bunu vermem! Caniler, parazitler, niçin kendi malınızdan bir şey çıkarıp vermiyorsunuz?

Zahmet ve güçlükle onu değerli kumaş parçasından ayırabildiler ve tepsiyi örtüler. Bâki, bir yaralı gibi inleyerek orada kaldı. Dünyanın bütün konsolos ve konsolosluklarına, bütün doğumlarına ve lohusalarına hediye vermek gibi aptalca töre ve alışkanlıklarına ve hatta artık henüz elinde bulunan pek az malını savunup koruyacağına, sağına ve soluna, Müslümanlara ve kâfirlere hediyeler dağıtan, delicesine müsrif defterdarlara küfürler yağdırıyordu.

Fransız Konsolosluğu'nda dünyaya gelen çocuk, ancak bir ay sonra, yılın kış bitimine rastlayan günlerinde, soğuklar azalınca "Eugénie-Stéphanie-Annunziata" adıyla vaftiz edildi. Dolac rahipliğinin vaftiz defterine 25 Mart 1810, Annunciation yortusu gününde kaydedildi.

Bu yıl barışla ve vaatlerle doluydu. Herkese, arzuladığı ve beklediği şeylerden birer parçasını olsun bağışlamıştı.

Bay von Mitterer'in, Fransız Konsolosu ile karşılıklı münasebetleri ile ilgili tavsiyeleri, nihayet kabul edilmişti. ("Şahsi münasebetlerde dostane, hatta samimi davranılabilirdi. Fakat Osmanlılar olsun, Hıristiyanlar olsun, herkesin önünde, en

önemsiz dostluk tezahürüne bile yer verilmeyecek, aksine belli bir saygılı soğukluk ve çekingenlik gösterilecekti" vesaire.) Böyle emir ve genelgelerle cihazlanmış olan von Mitterer, daha kolaylıkla ve hiç olmazsa bir parça daha tabiî hareket edebiliyordu. Hiçbir emir ve genelgeye aldırmayan, üstelik de ölçü ve sınır ne demektir bilmek istemeyen, Anna Maria, başlıca derdiydi.

Avusturya Prensesi Maria Luise'nin Napolyon'la nişanlanması ve evlenmesi, Anna Maria için en büyük heyecanlanmaların konusu olmuştu. Viyana gazetelerinden törenlerin bütün ayrıntılarını takip ediyor, buna katılan bütün şahsiyetlerin adlarını tanıyordu. Gazete haberlerinde bu münasebetle geçen her kelime, sanki zihnine nakşolunuyordu. Herhangi bir gazetede, Napolyon'un, şahane gelini tayin edilen yerde bekleyecek kadar sabrı olmadığından, kimliğini gizleyerek, pek gösterişsiz bir arabayla, onu yol ortasında karşılayıp arabasına bindiğini okuyunca, Anna Maria, hayranlığından ağladı. Bu Korsikalı'nın normal-üstü bir insan, büyüklük ve duygu derinliğinin bir tek örneği olarak görmekte daima haklı olduğunu söylemek için, kocasının çalışma odasına bir fırtına gibi daldı.

Paskalya haftası gelmiş olmasına rağmen, Anna Maria, öğrendiklerini ve okuduklarını anlatmak, hayranlıklarını ve sevinç duygularını paylaşmak için Madam Daville'i ziyaret etti. Madam Daville, bu beklenmedik güneşli nisan günlerini bahçe işlerinde çalışmakla geçiriyordu. Daha ilk yıllardan başlayarak Madam Daville, bütün bahçe işlerini ve çiçek bakımını, Mundjara diye tanınan, sağır ve dilsiz bahçıvan Murip'e emanet etmişti. Ona o kadar alışmıştı ki, bahçe işleriyle ilgili her şey üzerinde onunla işaretler, yüz ifadesi ve parmak dili ile kolaylıkla anlaşıyordu. Ve yalnız bu kadar da değil. İkisi de -yalnız bu işaret dili ile- diğer şeyler üzerinde de, şehirdeki olaylar, konağın bahçesi, Avusturya Konsolosluğu, bilhassa çocuklar üzerinde gevezelik ediyorlardı.

Mundjara, genç karısıyla birlikte Osoj'un aşağı yanındaki en fakirane evlerden birinde yaşıyordu. Evlerinde ve yaşamalarında her şey tertemiz ve düzenli idi, karısı sıhhatli, güzel ve ça-

lışkandı, fakat çocukları olmuyordu. Bu, onların en büyük dertleriydi. Bundan dolayıdır ki, Mundjara, çalışırken kendisini seyretmeye geldiklerinde, Madam Daville'in çocuklarına büyük bir heyecan ve özlemle bakardı. Daima temiz, çevik ve hareketli, bir köstebek gibi çalışır, güneşten yanmış ve kırışık yüzünde ancak dilsiz kimselerin becerebildikleri bir gülümsemeyle, işini bırakmadan çocuklara gülümserdi.

Başında geniş kenarlı şapkası, Madam Daville, o sırada bahçıvanın yanında duruyordu. Toprağı nasıl hazırladığına, toprak kesiklerini parmakları arasında nasıl ufaladığına bakıyor, ilkbaharda dikilebilmesi için özel bir çeşit zambak için uygun yatakları hazırlayışını kontrol ediyordu. Bayan von Mitterer'in ziyaretini haber verdikleri zaman, bunu, ciddi bir tabiat olayı veya kötü bir hava gibi kabul etti, üstünü değiştirmek için eve girdi.

Her iki konsolosun karısı, bir sürü sözler ve güzel duygularını paylaşmak üzere, pencere ve duvarlarına beyaz keten örtüler gerilmiş bulunan, aydınlık ve sıcak bir köşeye karşılıklı oturmuşlardı. Her ikisi yerine Anna Maria konuşuyordu. Zira onun konuşkanlığı ve duygu coşkunluğu, Madam Daville üzerinde hemen kötürümleştirici bir etki bırakmıştı. Yalnız şahane çiftin düğünü üzerinde konuşuluyordu. Bayan von Mitterer'in bu konuda bilmediği yoktu. Kilisedeki törende bulunan şahısların sayı ve rütbelerini, İmparatoriçe Maria Luise'in beş tane halis kraliçenin tuttuğu, dokuz ayak uzunluğundaki ağır ipekten ve üzerine sırma ile arılar işlenmiş bulunan (dünyaya bir sürü papa ve devlet adamları yetiştirmekle tanınmış olan Barberini ailesinin armasındakilerin tıpkısı olan arılar, bununla da ün kazanmışlardır ki...) mantosunun eteğinin uzunluğuna varıncaya kadar her şeyi biliyordu.

Bayan von Mitterer'in konuşması, uzak geçmişte herhangi bir yerde ve tam bir coşkunluğun anlamsız feryatları ile sona erdi.

- Belki ne olduğunu bilmesek ve gerçek büyüklüğünü değerlendirmesek bile, böylesine büyük bir çağda yaşamakla mutlu olmalıyız.

Diyordu, Anna Maria, aynı zamanda her şeyi kabul eden, kendisini korumasını beceremediğinden her şey tahammül eden Madam Daville'i kucaklıyordu. Ama bu kadın, şahane evlenmeler olmadan ve olayların derin tarihî anlamlarını bilmeden de, yalnız çocukları sıhhatli olsa ve evdeki işler düzeninde yürüse de, yaşamaktan zevk alıyor ve mutlu olabiliyordu.

Bundan sonra, büyük imparatorun, basit bir üniforma ile basit bir yolcu gibi kılık değiştirerek şahane gelini yolda karşılaması ve ansızın onun arabasına atlaması, resmî karşılaşma saatini bekleyemeyişi hikâyesine sıra gelmişti.

Madam Daville, burada bahis konusu edilenin aslında ne olduğunu, büyüklük denilen şeyin neresinde bulunduğunu iyice görmemekle beraber:

- Gerçekten, gerçekten de öyle!

Diyerek ona katılmayı bir vazife sayıyordu. Aslına bakılırsa, sakin ve basit, tabiatına uyarak, damadın gelini, kararlaştırılmış olan yerde beklemesini ve düzene karşı gelmemesini, daha hoş karşılayacağı belliydi.

Anna Maria, hafif kaşmir şalını omuzundan atarken:

- Ah, şahane, tam manasıyla şahane!

Diye haykırıyordu.

Yılın bu mevsimi için pek hafif, yalnız ince bir elbise, gül renginde bir "belle assemblée" giyinmiş olmasına rağmen, coşkunluktan bütün vücuduna ateş basmıştı. Bayan Daville nezaketinden, Bayan von Mitterer'in o kadar fazla ardında kalmamak, kendisi de birkaç güzel ve dostane söz söylemeyi arzu ediyordu. Kendisi için hükümdarların davranışları ve âdetleri, büyük kişilikleri yabancı, uzak şeylerdi. Onlar üzerinde ne tam bir gerçek tasavvura sahip bulunuyor, ne de tek kelime söylemek istiyordu. Onlar üzerinde yalan söylemek veya onları zihnen tasarlamak istese bile bunu yapamazdı. Bundan dolayıdır ki, bir şey söylemiş olmak için, Anna Maria'ya çabucak, sümbüllerle dolu yeni bir tarz bahçe planını anlattı. Büyük bahçenin tam ortasında yetiştirilecek muhtelif renkteki dört sümbül tarhının nasıl görüneceğinden coşkunlukla bahsetti. İçinde çiçek renklerine göre sıralanmış, kahverengi, gösteriş-

siz, bu geleceğin güzel sümbüllerinin kaba soğanlarının bulunduğu kutuları ona gösterdi.

Kuryenin ta Fransa'dan getirdiği ve Bayan Daville'in hepsinden çok gururlandığı özel ve asil bir soy beyaz sümbülün soğanları, bir başka kutuda idi. Bu sümbüller dört tarha da çapraz birer kemer halinde ekilecekler ve bir beyaz şerit gibi görüneceklerdi. Böyle bir koku, renk ve irilikte asil bir cins, burada, şüphesiz hiç kimsede yoktu. Bu kadar değerli şeyleri elde etmek için çektiği müşkülleri tasvir etti. Ve en sonunda da, bütün bunların o kadar pahalı şeyler olmadığını da ekledi.

Hâlâ düğünle ilgili duygulanmalardan sıyrılamayan Anna Maria:

- Ah, ah, ne şahane şey! Şahane sümbüllerin bu yabani memlekette bulunması. Ah sevgili bayan, bu cinsi vaftiz edelim ve onlara "Düğün sevinci" veyahut "Şahane gelin" diyelim veyahut...

Kendi sözlerinden ateşlenmiş olan Anna Maria, hâlâ yeni isimler arıyor, Madam Daville ise, konuşmayı da fazla uzatmamak için, sözlerine itiraz edilemeyecek bir çocukla gevezelik edermiş gibi, durmadan onu tasdik ediyordu.

Sonra konuşma kesintiye uğradı. Çünkü iki kimse karşılıklı konuşurlarken, bir kelime diğerini ateşler ve konuşmalar hararetlenir. Fakat bu ikisi arasında, sözler birbirlerine dokunmadan geçip gidiyor ve her biri kendi başına yalnız yaşıyordu. Zaten başka türlü de olamazdı. Anna Maria, her şeyden çok, uzak ve yabancı olan, kendi yaşama alanlarının dışında kalan şeyler için tutkulu bir ilgi duyuyor, buna karşılık Madam Daville de çevresinde olan şeyler, kendisi ve ailesiyle çok sıkı bir ilgisi olan konularla meşgul oluyordu.

Madem Daville'le yapılan bütün konuşmaların sonunda olduğu gibi, çocuklar, misafiri selamlamak ve ona iyi günler dilemek için geldiler. Ancak iki aylık olan kız, sımsıcak sarılıp sarmalanmış, beyaz tülden beşiğinde uyurken, iki oğlan çocuğu çıkıp gelmişti.

Şimdi sekiz yaşında bulunan solgun yüzlü ufak tefek Pierre, koyu mavi renkte ipekten beyaz sivri yakalı bir elbise giymişti.

Güzel ve bir rahip yardımcısı kadar tatlıydı. Kendinden daha küçük kardeşi Jean-Paul'ü elinden tutmuş getiriyordu. Split'te doğmuş, henüz üç yaşlarında, kırmızı yanaklı ve sarışın bukleli, kuvvetli ve sıhhatli bir oğlandı.

Anna Maria çocukları hiç sevmezdi. Madam Daville ise, herhangi bir kimsenin çocuklara karşı lakayt olabileceğini tasavvur bile edemezdi. Anna Maria, çocuklarla birlikte geçirilen zamana kaybolmuş nazarıyla bakardı. Çocukların bulunduğu yerde sonsuz bir boşluk can sıkıntısı azabıyla kıvranırdı. Henüz gelişmekte olan nahif çocuk vücudunu bir parça kaba, ham bir şeymiş gibi kendinden uzaklaştırır, içinde fiziki bir huzursuzluk ve anlaşılmaz bir nefret duygusu uyanırdı. Bu duygusundan, kendisi de neden olduğunu bilmeden utanır ve bunu, çocuklarla karşılaşınca, daima canlı haykırmalar ve tatlı sözlerin arkasında saklardı. Fakat içinden, kalbinin derinliğinden, çocukları, büyük ve yepyeni gözleriyle delercesine ve sorular sorarcasına bakan, soğuk ve sert bizim hakkımızda hükümler veren (hiç olmazsa kendisine öyle geliyordu) bu küçük insanlardan, çocukların bakışlarından korkar ve iğrenirdi. Bir çocuğun bakışı, büyüklerin bakarken hiç yapmadıkları üzere onun üzerine dikilirse, gözlerini daima yere indirirdi. Çünkü büyükler, zayıflık ve günahlarımızın ya baştan çıkarılmaya hazır olan yargıçları ya da gönüllü suç ortaklarıdır.

Şimdi de Anna Maria, bu çocukların karşısında can sıkıntısı ve huzursuzluk duyuyor, çocuklara karşı her soy halis sevgiden mahrum olduğundan onları hareretli öpücüklere boğuyordu. Bu iş için gerekli olan coşkunluk ve hayranlığı da, Paris'teki şahane evlenme üzerindeki tutkunluğunun tükenmez kaynağından aktarıyordu.

Anna Maria, sonunda veda edip ayrılınca, bir düğün marşının temposuyla, yeni ekilmiş çiçek yataklarının arasından yürüyordu. Bu sırada Madam Daville ve şaşırmış çocuklar eşikten ona bakıyorlardı. Bahçe kapısında geriye döndü ve elini salladı. Madam Daville'e, bu kadar şahane, fevkalade, ah bu kadar fevkalade, büyük olaylar üzerinde mümkün mertebe tafsilatlı olarak konuşabilmeleri için, "şimdi artık mümkün

mertebe daha sık buluşmalıyız" diye bağırdı.

Karısının aşırı heyecan ve tutkunluğu, albaya, bu konuda aldığı talimata uygun görünmüyordu. Fakat kendisi kadar bütün ev de, Anna Maria'nın gevezelik ve coşkunlukları için uzak mesafeli, zararsız, sürekli bir konu bulmuş olmasından yine de çok memnun kalmışlardı. Zira bütün yıl içinde Anna Maria için ne Travnik, ne de konsolosluğun sefil, azap verici hayatı mevcut değildi. Kocasının nakil meselesini bile unutmuş, şahane evlenmenin, genel dünya barışının, dünyadaki bütün zıtlıkların mistik birliği gibi düşüncelerin atmosferi içinde yaşıyordu. Bütün konuşmaları, davranışları ve musikisi buna göre ayarlanmıştı. Yeni Fransız imparatoriçesinin saray kadınlarının hepsinin adlarını, bütün düğün hediyelerinin görünüş ve kalitelerini, Maria Luise'in yaşama tarzı ve günlük yaşama programını biliyordu. Eski dul kraliçe Josephine'in talihini de büyük bir anlayış ve sempati ile takip ediyordu. Böylece hemen boşanmaya hazır gözyaşı nöbetleri de uzak ve değerli bir konu bulmuş oluyor, albayı da birçok nahoş saatler ve sahnelerden kurtarıyordu.

Bu yıl, Fransız Konsolosluğu'nda da özel bir değişiklik ve heyecanlı olay çıkmadan hayat akıp gidiyordu. Yazın sonuna doğru Daville, en büyük oğlunu Fransa'ya, bir liseye yolladı. D'Avenat'nın oğlu da, Daville'in aracılığı ile bir davet bursu elde etti ve Paris'e gitti.

D'Avenat, mutluluk ve gururdan kendini kaybedecek bir haldeydi. Bulanık, ateşte kızarmış gibi olan yüzü ile, diğer insanların yaptıkları gibi yüksek ses ve görünür bir şekilde sevinemiyor, ancak Daville'e teşekkür ederken ve kendisinin hatta gerekirse konsolosluk için hayatını bile fedaya her zaman için hazır olduğunu ona temin ederken, bütün vücudu baştan aşağı titriyordu. Oğluna beslediği sevgi ve ona kendinden daha iyi, daha güzel, insana daha çok layık bir hayat temin etmek arzusu bu derecede büyüktü.

Bu yıla başka bakımlardan da mutlu bir yıl denilebilirdi. Çünkü düzenli şekilde, sessiz ve olaysız geçiyordu.

Dalmaçya'da barış hüküm sürüyor, sınırlarda hiçbir olay

çıkmıyor ve konakta önemli bir şey cereyan etmiyordu. Konsoloslar bayram ve yortu günlerinde, evvelden olduğu gibi tam bir samimiyet ve sık bir münasebet kurmadan karşılaşıyorlar, iş günlerinde ise birbirlerini uyanık, fakat artık nefret etmeden ve aşırı gayretkeşliğe kapılmadan kontrol ediyorlardı. Bütün din ve mezheplerdeki halk tabakaları yavaş yavaş konsolosluklara alışıyor, o zamana kadarki bütün engeller ve uygunsuz hallerin konsolosları Travnik'ten atmaya yetmediğini görünce, sükünet bulmaya, onlarla birlikte çalışmaya, âdetlerinde ve iş planlarında onları da hesaba katmaya başladılar.

Hayat şehirde ve konsolosluklarda, yazdan sonbahara ve kıştan bahara kadar hiçbir olay ve başkaca değişiklikler olmadan, gündelik hayat ve mevsimlerin geçici birbirini kovalayarak böylece geçip gidiyordu.

Fakat mutluluk ve barış içinde geçen yılların kronikası da kısa olur.

XIX

Nisan 1811 tarihinde Travnik'e, Napolyon'un bir oğlunun dünyaya geldiğini, "Roma Kralı" adıyla anılacağını bildiren gazete haberleriyle gelen aynı kurye, Mitterer'e de, Travnik'ten nakledildiği ve Harbiye Nezareti'nde bir işe tayininin kararlaştırıldığı emrini de birlikte getirmişti. Albay ve ailesinin yıllardan beri bekledikleri kurtuluş demek buydu. Ve şimdi buraya ulaşıp gelince de, çok basit ve çok tabiî bir mahiyetteymiş gibi görünüyor ve bütün kurtuluşlar gibi hem çok geç, hem de çok erken gelmiş oluyordu. Artık çok geçti, zira bekleme sırasında tahammül edilen şeylerin hiçbirinin artık değişmesine veya hafifletilmesine imkân olmayacaktı. Erkendi, zira bütün değişikliklerde olduğu gibi, daha önceden hiçbir kimsenin düşünemeyeceği bir yığın meseleler (nakil işleri, para, arabalar) ortaya çıkacaktı. Bu son aylar içinde hayret uyandıracak şekilde sükünet bulan ve iyice yatışan Anna Maria, gözyaşlarını salıverdi. Zira bütün diğer insanlarda olduğu gibi kendine has bir

şekilde ıstırap kadar, onun çaresi için de bir şey arzu edince ve istediği olunca ağlamadan edemiyordu. Ve ancak albayla yaptığı, onu, isteseydi ve muktedir olsaydı işlerin bu kadar gecikmeyeceği iddiasıyla azarladığı fırtınalı bir sahneden sonra, eşyalarını toplamaya başlamak için kafi derecede kuvvet ve hız elde edebildi.

Birkaç gün sonra da yeni başkonsolos, o zamana kadar Kostaynica'daki bir sınır alayına kumanda eden ve şahsen Bay von Mitterer'den görevini devir alacak olan Yarbay von Paulich de çıkıp gelmişti.

Yeni başkonsolosun güneşli bir nisan gününde gelişi, vezirin büyük sayıda ve özel bir karşılayıcı kıtası göndermemiş olmasına rağmen, parlak ve şatafatlı olmuştu. Genç görünen ve gösterişli bir yapısı olan von Paulich, safkan bir at üzerinde bütün bakışları üzerine çekiyor ve bu konuda şimdiye kadar hiçbir ilgi duymayanlar üzerinde de merak ve gizli bir hayranlık uyandırıyordu. Yalnız kendisi değil, maiyetindekilerin hepsi de muntazam, pırıl pırıl ve sanki geçit resmine gidiyorlarmış gibi temizlenip parlatılmıştı. Seyirciler, tesadüfen o sırada çarşıda veya pencerede bulunmayanlara, yeni Avusturya Konsolosu'nun ne kadar dinç ve mükemmel bir tesir yaptığını ("dininden sarfinazar edilirse") anlatıyorlardı.

Yeni konsolos, von Mitterer'in yanında, iki gün sonra konağa vezire itimatnamesini sunmak için gitmesi hiç kimsenin beklemediği bir tarzda oldu. Halk, kafileyi hayran hayran seyrediyor, boyunlarını yeni konsolosa doğru meraklı uzatıyorlar, peşinden daha uzun süre sükût içinde seyrediyorlardı. Müslüman kadınları kafesli pencerelerinin arkasından ona bakıyorlar, çocuklar çitlere ve duvarlara tırmanıyorlar, fakat hiç kimsenin ne bir ses çıkardığı veya ne de bir tek küfür ettiği duyulmuyordu. Tabiîdir ki, Müslüman tüccarları dükkânlarında eskiden olduğu gibi hareketsiz ve asık suratla oturuyorlardı.

Yeni konsolosun kafilesinin şehirden geçişi nasıl olduysa, konak dönüşü de öyle geçti.

Daha önceden Bay von Paulich'e, birkaç yıl önce ilk defa Travnik'ten geçerlerken kendisine ve Fransız meslektaşına

hazırlanmış olan resmî kabulü anlatmış olan von Mitterer, halktaki bu değişiklikten şaşırmış, hemen hemen kıskançlık derecesine varan bir sarsıntı içinde, yeni konsolosa, bir zamanlar kendisine reva görülen saldırıları ayrıntılarına kadar bildirmişti. Anlatma sırasında sesinde, kendisinin halefine, çektiği ıstıraplar pahasına, bu kolay, zevkli meslek yolunu açmış olmanın acısı ve hafifçe ihtarını ifade eden bir ahenk dalgalanıyordu.

Paulich, Almanlaşmış bir Zagrep'li zengin aileden geliyordu. Annesi ise, İstiryalı, ünlü ve büyük Niedermayer ailesindendi. Kendisi, hemen otuz beş yaşlarında, göze çarpacak kadar yakışıklı ve cildi zarifti. Koyu kumral küçük bir bıyık ağzının üstünü gölgeliyordu. Büyük ve koyu renkli gözleri, içinden koyu mavi gözbebeklerinin belirip parladıkları derin gölgeler içindeydi. Sık, kendiliğinden kıvırcık saçları askerî modaya göre kesilmiş ve taranmıştı. Bütün kişiliği bir parça keşişvari temizlik, serinlik ve kendine güvenirlik hali içinde ışık saçıyordu. Fakat çok defa bir keşişin gizli azaplarının damgası demek olan bu türlü dış görünüş ve davranışlarında, iç mücadelenin ve dengesizliğin izleri yoktu. Bu, benzerine az rastlanır ölçüdeki güzel adam, sanki soğuk bir tarih içindeymiş gibi yaşıyor ve hareket ediyordu. Ve bunun sonucu olarak şahsi hayatın veya beşerî zayıflık ve ihtiyaçların en son izleri bile kendisinden sıyrılıp gitmiş gibi görünüyordu. Konuşma tarzı da aynı tesiri bırakıyordu. Mutedil ve sevimli, fakat tamamıyla gayri şahsi idi. Derin sesi ve gülümsemesi, zaman zaman beyaz dişlerini gösterdikçe, hareketsiz yüzünü soğuk bir mehtap ışığı gibi ışıldatıyordu.

Ailece fevkalade zengin olan bu sessiz adam, daha çocukluğunda hafıza kuvveti ve erken olgunlaşma bakımlarından bir mucize sayılmış, sonradan ancak on yılda bir ortaya çıkan, okul hayatında hiçbir zorluk çıkarmayan, iki sınıfı bir yıl içinde atlayan o seçkin öğrencilerden biri olmuştu. Bu fevkalade çocuğun okullarına gittiği Cizvitler, tarikatlarının bu çocukla, tarikat binasını köşe taşı gibi taşıyacak mükemmel bir şahsiyet kazandıklarını düşünmüşlerdi. Buna rağmen delikanlı on dört

yaşındayken tarikata birdenbire sırtını çevirmiş, Cizvitlerin bütün ümitlerini yıkmış ve birdenbire hiç beklenmedik bir şekilde askerlik mesleğine atılmıştı. Burada da ailesi onu destekledi. Bilhassa, ailesi büyük bir askerî geleneğe sahip bulunan annesi, profesörlerini klasik dillerdeki istidadı, çabucak kavrayışı ve geniş bilgisi ile hayretlere salan bu çocuktan, herkesin büyük bir gelecek beklediği bir askerî okul öğrencisi ve sonra da, ne içki ve ne de tütün içen, kadınlarla maceraya girişmeyen, amirleriyle hiç çatışmayan, düello etmeyen ve borca da girmeyen genç bir subay meydana geldi. onun alayı disiplini en kuvvetli ve en iyi teçhiz edilmiş olanıydı. Bütün sınav ve denemelerinden birinci olarak çıkıyor, üstelik ihtiraslı insanların ilerlemelerinde nahoş bir gölge gibi peşlerini bırakmayan kıskançlıkla da karşılaşmıyordu.

Bütün sınavlarını birinci olarak geçtikten ve bütün kurslarını bitirdikten sonra, Paulich, tamamıyla beklenmedik şekilde amirlerinin emri altına, daha az bilgi ve görgülü subayların arasında, kendini sınır hizmetlerine verdi. Türkçe öğrendi, vazifesini, çalışma usulünü, insanları ve şartları yerine ve zamanına göre tanımasını öğrendi. Von Mitterer'in nakil istidaları üstüste yığılınca ve böylece amirlerinin dikkatini sonunda kendi üzerine çekince, albayın Travnik'ten bu kadar ısrarla istediği o "Familienloses Individuum" (ailesi olmayan şahıs)'a en uygun olan kimseyi Paulich'te buldular.

Artık iyice yorgun ve hayatın çok taraflı çetinliğinden yılgın olan von Mitterer, delikanlıyı ve onun kendine has çalışma tarzını seyredebiliyordu. Bu adamın gözleri önündeki ve elleri altındaki bütün işler açık ve berrak, zaman ve mekân içinde kolay ve tabiî bir durum ve kılıfa giriyorlar, öyle ki asla fazla bir külfet veya aldanma, acele veya gecikmeye meydan vermiyordu. Her şey bakiyesi olmayan bir hesap gibi öylesine tabiî ve dümdüz temizleniyor ve başabaş getiriliyordu. Kendisi daima meselelerin üstünde ve dışında kalıyor, nüfuz edilmez ve ulaşılmaz bir durumda bulunuyordu. Bu işlere, onu çözümleyen, gerekli emir ve talimat ve tümü üzerinde kararlar veren şahıslaşmış bir şuur ve kuvvet olarak katılıyordu. Her zaman

biz insanlara ve bizim işlerimize arkadaşlık eden, üstümüze yığılan, bizi kışkırtan, şaşırtan ve ve kötürümleştiren ve işlerimize çok kere hiç arzu etmediğimiz bir istikamet veren, o kuşkular, karşı konulmaz gevşemeler, sempatiler ve nefretler, duyguların bütün o gölgelerine tamamıyla yabancı idi. Bu çeşit külfetlerden azadeydi. Belki de, o mücadeleden bezmiş olan von Mitterer'e de böyle görünmüş, bu adam onun üzerinde, yüce bir ruh veya duygusuz bir tabiatın kendisi olduğu tesirini bırakmıştı.

Bir evin nakli işi, insanların hayatını en gizli ayrıntılarına kadar ortaya döker. Von Mitterer, kendi nakil işlerini (bunları kendi karısına bıraksaydı ne olurdu, en iyisi bunu hiç düşünmemekti) düzene koymak ve o fevkalade adamın işleriyle karşılaştırmak fırsatını bulmuştu. Her işte olduğu gibi, bu hususta da, onun için her şey dümdüz ve çatışmasız yürüyordu. Ambalajlarda bir düzensizlik ve uşaklarda herhangi bir şaşkınlık görülmüyordu. Eşyalar kendiliğinden imiş gibi kendi yerlerini alıyor ve hep birlikte pratik, basit, sayılarına ve kullanılış yerlerine göre sıralanıyordu. Hizmetçiler birbirleriyle, bir kelime konuşmadan, bağırışmadan ve yüksek sesle emirler vermeden, yalnız bakışlarıyla anlaşıyorlardı. Hiçbir kuşkulanma sebebi yoktu. Ve hiçbir şeyin üzerinde düzensizliğin gölgesi bile yoktu.

Daima, her yerde yanlışsız, bakiyesiz bir hesap vardı.

Yarbay, demirbaşın devir ve tesliminde, cari işler ve başkonsolosluğun personeli üzerindeki konuşmalarında da tamamıyla böyle davrandı.

Von Mitterer, en önemli yardımcısı Rotta'dan bahsederken gayri ihtiyari gözlerini indirdi ve sesi güvensiz bir hale geldi. Kelimeler uzuyor, ilk tercümanının, bir parça... Öyle ki bir parça şey gibi... kendi gücüne çok güvenen ve garip, tabiîdir ki... Seçkin ve olgun bir kimse sayılmazdı, fakat herhalde çok faydalı ve işgüzar bir adamdı. Von Paulich, bütün bu konuşmalar sırasında bir parça kenardan, eğri bir bakışla bakıyordu. İri gözleri, dış köşelerinde soğuk, dargın bir kıvılcım parlayan dar bir çizgi halinde kısılmıştı. Von Mitterer'in açıklamalarını,

kabul veya reddettiğine dair bir belirti göstermeden soğuk ve sessizce dinliyor, bu meseleyi de, demirbaşın geriye kalan maddeleri gibi kendine en uygun bir şekilde ve kendi muhasebe usulüne göre, ne hataya, ne de bakiyeye meydan bırakmadan ele almaya karar verdiği açıkça belli oluyordu.

Bu kabiliyetlere sahip bir insan olarak, Paulich, Travnik'te ansızın, huzursuz ve muvazenesiz bir kadın olan Anna Maria'nın karşısına çıkınca, dikkati üzerine çekmemesi ve onun değişmez, asla tatmin edilmez aşk hayranlığını ve ruhî ahenge olan bulanık heveslerini coşturup uyandırmaması imkânsızdı. Ona derhal "üniformalı Antinous" adını takmış, yarbay ise bunu hiçbir söz veya davranış göstermeden, kendisi ve çevresi ile ilgisi olmayan ve olmasına da imkân bulunmayan bir mütalaa olarak kabul etmişti. Kadın ona müzik çalışmalarını dinletmek istedi. Yarbayın müziğe hiç kabiliyeti yoktu. Bunu saklamadı ve bunu saklamak da istemiyordu. Musikiye kabiliyeti olmayan insanların suçlarını telafi etmek istercesine kaide olarak müzik konuşmalarına katıldıkları o aldatıcı sevimli davranışından da uzaktı. Roma şairleri ve mitoloji üzerindeki konuşmaları daha akıcı oluyor, ama bu konuda Anna Maria daha zayıf durumda bulunuyor ve onun her dörtlüğüne karşı bu göz alıcı yarbay hemen bir sıra mısraları sıralayarak cevap veriyordu. Çoğu hallerde de kadının ancak bir mısraını bildiği şiirin tümünü ezbere biliyor ve onun alışkanlık halinde satırlarda yaptığı hataları da bu arada düzeltiyordu. Fakat bütün bunlardan von Paulich, soğuk, maddi, gayri şahsi, dış dünya ve yaşayan insanlarla hiçbir münasebet kurmadan bahsediyordu. Ve onun bütün lirik oyunları, anlaşılmaz bir ses gibi adama çarpıp geri dönüyordu.

Anna Maria şaşırmıştı. O zamana kadar erkeklerle yaptığı bütün bu türlü denemeler ve bunların sayıları da pek çoktu - hayal kırıklığı ve kaçma ile son bulmuştu. Fakat her erkek bir adım ileride veya bir adım geride veya önce biri ve ardından öteki olmak üzere, onu daima o "yanrılma"larına ulaştırmış, ama hiçbir erkek önce, şimdi kendisinin beyhude yere sahneler düzenlediği, kalpsiz Antinous'un durumuna da geçmemiş-

ti. Bu onun için kendi kendini işkenceye sokmanın yeni ve özel bir zalimane şekliydi. Ve bunun sonuçları ev hayatında derhal hissedildi. (Küçük memurların ruhlarına uygun düşen o edepsizce tavırla Rotta daha ilk günlerinde, büroda: "Sayın bayan av peşinde" demişti.)

Mitterer, yeni konsolosa vazifelerini gösterirken, Anna Maria da bütün evi cendereye sokuyor, kocasının başından aşağıya emirler yağdırıyor, bağlanmış sandıklar üzerine oturuyor ve ağlıyordu. Bazen yolculuk tarihini geciktiriyor, bazen de öne alıyordu. Geceleri kocasını, o uyurken aklına gelen tekdirler ve şikâyetleri başından aşağıya giydirebilmek için, ilk uykusundan uyandırıyordu.

Eşyaların ambalajı sona erince, hiçbir şeyin yerinde olmadığı ve kimsenin de, neyin nereye ve nasıl sarılıp sarmalandığını bilmediği anlaşıldı. Eşyaların nakledilmesine sıra gelince de, Travnik müteselliminin konsolosa vaat ettiği beygirler, tam zamanında gelmemişti. Anna Maria, azgın şirretliğinden bulanık bir yenilgi haline düşmüştü. Rotta ise oradan oraya koşuşuyor, bağırıyor, tehditler savuruyor ve patırtı ediyordu. Nihayet üçüncü günü yeter sayıda beygir bulununca, birçok sandıkların çok büyük oldukları ve yeniden bozulup sarılmaları gerektiği anlaşıldı. Eğer Anna Maria, bizzat emretmek ve elini her yere uzatmak hususunda ayak diremeseydi, bu iş de herhangi bir şekilde yapılırdı. Böylece birçok eşyalar, daha yola çıkmadan önce kırılmış ve zarara uğramıştı. Konsolosluk binası çevresinde atlar ve yük hayvanlarından ibaret koca bir kervan karargâh kurmuştu.

Bununla birlikte sonunda hayırlısıyla her şey hayvanlara ve arabalara yükletilmişti. Hemen ertesi günü von Mitterer ailesi de yola çıktı. Anna Maria, harap olmuş, ortasına saman ve otlarla kırık tahta parçaları dökülüp saçılmış, at nallarıyla ezilmiş olan avluda, ıssızlaşmış konsolosluğun önünde kısılmış dudaklar ve kuru, dargın gözler, yaralayıcı bir soğuklukta yarbaya veda etti. Kızıyla birlikte önden o yola çıktı. Onları von Mitterer ve von Paulich, her ikisi de at üstünde takip ettiler.

Fransız Konsolosluğu'ndan ilk yol kavşağına kadar Daville,

d'Avenat ve bir kavas, Mitterer'leri yolcu ettiler. Burada her iki erkek de, katı ve suni olmaktan ziyade soğuk ve sahte bir tavırla, üç yıldan fazladır o sonbahar günü ilk defa birbirlerini selamladıkları ve arada geçen süre de karşılıklı yaşadıkları ve münasebette bulundukları aynı tarzda, birbirlerinden ayrıldılar ve vedalaştılar.

Burada yol kavşağında, Daville, Katolik kadın ve çocuklarının yolun iki yanında, bu halden çok heyecanlanmış olan von Mitterer'e yaklaştıklarına ve onun elini öptüklerine veya okşar gibi üzengisine dokunuşlarına şahit oldu. Bir sürü insanın yol boyunca, kendilerine vedalaşma sırası gelinceye kadar bekleştiklerini gördü. Von Mitterer'in son zaferinin manzarası gözlerinin önünde olarak, Daville, geriye evine döndü. Eski meslektaşının ayrılışından değil, aksine von Mitterer'in içinde yeniden canlandırdığı şahsi kayıplarının düşüncesi ve hatıraları yüzünden de önemli şekilde sarsılmıştı. Bu adamın ayrılışını aslında büyük bir hafifleme olarak karşılıyordu. Tehlikeli bir rakipten kurtulmuş olduğundan, aslında bu yeni gelen konsolosun von Mitterer'den daha kuvvetli ve daha becerikli olduğunu öğrenmiş olduğundan dolayı da değil, aksine, albayın solgun yüzü ve derinden kederle bakan gözlerinin, kendisi için zamanla, bu vahşi çevrede hiçbir insanın başa çıkamadığı sefaletin ortak ve sanki bir örneği olduğundan dolayı bu ferahlığı hissediyordu. Bu kaba adamdan ayrılsın ve vedalaşsın, artık ona rastlamasın ve onu selamlamak zorunda kalmasın da, ondan sonra Daville'in başına ne isterse gelsindi.

Öğleye doğru Laşva kıyısında verilen ilk mola sırasında Bay von Paulich selefiyle vedalaştı. Anna Maria, bir ikinci defa selamlamak fırsatını vermemek suretiyle, onu cezalandırdı. Arabasını boş olarak yokuş yukarı gönderdi, yemyeşil yol boyunca kıyıdan yürüdü ve her iki konsolosun nehir kıyısında vedalaştıkları vadiye, bu maksatla geri dönüp bakmadı. İyi olsun, kötü olsun hayatlarının birkaç yılını içinde geçirdikleri bir yeri terk ederlerken sıhhatli kadınların bile üzerlerine çöken o göz yaşlı matem hali şimdi Anna Maria'nın da gırtlağını sıkıyordu. Güçlükle tutulan bir hıçkırık gırtlağında düğümleni-

yor, dudakları etrafında titremeler dolaşıyordu. Fakat "Antinous" değil de, "buzul" adını taktığı güzel, soğuk yarbayın düşüncesi, şimdi artık kendisini daha fazla azaba sokuyordu. Zira onu, güzel antik mermer delikanlı heykellerinden daha soğuk buluyordu. (Bu adı ona daha geçen geceden vermiş ve böylece, o zamana kadar münasebet kurduğu her insana özel bir ad takmak ihtiyacını da tatmin etmişti.) Dimdik ve kurumlu bir tavırla, Anna Maria, dağ yolu boyunca yürüyor, muhteşem ve trajik bir yüksekliğe çıkıyormuş gibi oluyordu.

Aynı yere, yalnız yolun öteki ve iç kenarından, sessiz ve ürkek, kızı Agatha da yürüyordu. Coşkun annesinin aksine olarak, o muhteşem bir yükseliş duygusu değil, aksine vadiye kederli bir iniş duygusu içindeydi. Agatha'nın güçlükle zaptedilen gözyaşlarından boğazı sıkılıyor gibiydi, ama tamamıyla başka sebeplerden, Travnik'ten ayrıldığına, büyük ve yadırgatıcı, ne sessizlik, ne berrak bir gökyüzü, ne de geniş bir ufku bulunmayan, şehrin kapılarından başlayarak evlerin nefesi kesen pis ve küflü kokularını ortalığa yaydıkları, kendisinden rüyalarında bile utandığı annesini her dakika gözleri önünde bulacağı Viyana'ya gitmek için terketmek zorunda kalışına gerçekten eseflenen biricik kimse oydu.

Fakat kızının da gözlerinin yaşlarla dolu olduğunun Anna Maria bile farkına varmadı. Hatta kızının orada olduğunu bile unutmuş, ancak hiddetli, kopuk kelimeleri, kendi kendine fısıldıyor, bu kadar zamandır kendi yaptığı gibi soğuk bir tavırla sırtını çevireceğine kendisini "bu buzul ve insanlık dışı kimseyle bir arada bulunduran ve üstelik ona nezaket de gösteren" kocasına öfkeleniyordu. Kendi kendine böyle söylenirken, yol şapkasının arkasına iliştirdiği hafif, uzun yeşil tülün, rüzgârın üfleyişiyle havalandığını, dikilip bayraklaştığını hissediyordu. Bu, ona, güzel ve tahrik edici bir şey gibi geliyor, onu değiştiriyor ve birdenbire maneviyatını düzeltiyordu. Kendi gözünde kendisini yücelmiş, öyle ki gündelik hayatının ayrıntıları batıp kaybolmuş, dünyanın şaşkın bakışları önünde mutlak kurtuluşun sınırlarını aşan yüksek bir kurban haline gelmiş olarak görüyordu.

Ancak böylelikle bu duygusuz kutup insanını kendisinden bir dereceye kadar uzaklaştırıyordu. Yalnız onun belirsiz hayali ufukta, kendi şapka tülünün mağrur ve asi, uzaklaşan ve kaybolan son çırpınışları!

Böylesine düşüncelerle dağın yamacından gitgide yükseliyor, büyük ve geniş bir sahne üstünde hareket ediyormuş gibi yürüyorlardı.

Aşağıdan, vadiden, tek bir adam, tepeye çıkan yeşil tüle bakıyor, "buzul", herhangi bir şey söylemeden, en kibar ve en nazik bir şekilde kendisine veda ederken, tasalı bakışlarla onu takip ediyordu.

Çok duygulu ve kolaylıkla hayran oluveren Anna Maria, yeni konsolosun kişiliği karşısında önce büyülenen ve sonra iyice şaşıran biricik insan değildi.

Daville, von Paulich'in von Mitterer'le birlikte daha ilk ziyaretinde hemen, onun von Mitterer'den tamamıyla farklı bir insan olduğunu görmüştü. Konsolosluk işleri üzerinde, ondan daha açık ve daha özgür olarak düşüncelerini ifade ediyordu. Onunla diğer bütün konular üzerinde de konuşabiliyordu, ama bilhassa eski çağlar edebiyatı üzerinde.

Birbirlerine yaptıkları müteakip ziyaretler sırasında, Daville, yarbayın eski metinler ve onların şerhlerini ne kadar etraflı ve tam olarak bildiğini anladı. Bay von Paulich, Daville'in kendisine uzattığı Delille'in Fransızca *Vergil* çevirisini gözden geçirdi ve açıkça ve ciddiyetle düşüncelerini belirtti. Ona göre, bir çeviri, ancak orijinalindeki ölçüye bağlı kalırsa ve aynı zamanda Delille'in kafiye kullanışını (ve kullanamayışını) reddederse, doğru olurdu. Daville, hayranı olduğu Delille'i, bu konu üzerinde kendisiyle konuşabileceği birisini bulmuş olmaktan duyduğu memnunlukla savundu.

Fakat Daville'in, bilgin ve iyi okumuş bu adamın gelişinden duyduğu ilk memnunluk çabucak uçtu. Bilgin yarbayla bir konuşmadan sonra, seçkin zekâlı bu konuşma arkadaşı ile en sevgili konusu üzerinde gevezelik ederken, düşünce alış verişinden duyduğu, bu memnunluktan geriye hiçbir izin bile kalmadığını görmek için uzun bir zamana ihtiyacı kalmadı.

Yarbayla bir görüşme, hemen her şey üzerinde tam, ilgi çekici ve dallı budaklı bilgilerin bir mübadelesiydi. Fakat bunlarda asla özel düşünce ve algıların bir yeri yoktu. Bu konuşmalardaki her şey gayri şahsi, soğuk ve geneldi. Bu tarzda her rastlaşmadan sonra yarbay, zengin bilgiler ve deliller hazinesiyle, geldiği gibi aynı dostane, temiz, soğuk ve dimdik tavrıyla ayrılmış ve Daville'i, önceden olduğu kadar yalnız, içini boşaltma imkânını bulabileceği bir sohbetin özlemi içinde bırakmıştı. Yarbayla yapılan bir konuşmadan ruhta ve akılda sürekli bir şey kalmıyor, hatta sesinin tonunu bile hatırlamak mümkün olmuyordu. Yarbay, her konuşmasına öyle bir istikamet veriyordu ki, karşısındaki onun hakkında bir şey öğrenecek veya kendisinden bahsedecek bir duruma gelemiyordu. Bundan başka ona yöneltilen bütün içten, güvenli ve şahsi olan şeyler bir kayaya çarpmış gibi geriye dönüyorlardı. Böylece Daville, bu soğuk edebiyat âşığı ile kendi edebiyat çalışmaları üzerinde konuşmak hususundaki bütün ümitlerinden vazgeçmek zorunda kaldı.

Fransız sarayındaki sevindirici olaylarla ilgili olarak, Daville, Roma Kralı'nın vaftizi için özel bir şiir yazmıştı. En yüksek makama ulaştırılması ricasıyla bakanlığa gönderilmişti.

Şiir şu sözlerle başlıyordu:

"Sulat, fils du printemps et du Dieu de la guerre!"

"Savaş Tanrısı ile İlkbaharın oğlu, selam sana!"

Bu şiirde, bütün Avrupa milletleri için barış ve refah umutlarını ifade ediyor, fakat o eserin bu "vahşi ve kederli havali"deki seçkin yardımcılarını da zikretmeden geçemiyordu.

Daville, bir ziyaret sırasında şiirini von Paulich'e okudu, buna rağmen bir yankı bulamadı, yarbay, Bosna'daki birleşik çalışmalarını anlatan yerlerinin farkına varamamakla kalmamış, şiir ya da konusu üzerinde tek bir kelime bile söylememişti. Ve hepsinden daha kötüsü de, daima ve her şeyde olduğu gibi, her konuşmasında da aynı nazik, sevimli insan olarak kalıyordu. Böylece Daville şaşırmış, ne kadar çok yaralandığını gösterecek bir fırsat bulamadan içinden pek çok gücenmişti.

XX

Bizim barış yılları diye adlandırdığımız bu Viyana Barışı'nı takip eden devir (1810 ve 1811 yılları), Daville için en zengin bir faaliyet çağı anlamını taşıyordu. Artık hiçbir savaş, göze görünür hiçbir buhran ve açık çatışmalar yoktu, fakat buna karşılık, konsolosluk, ticaret işleri, bilgi ve vesikaların toplanması, raporların yazılması, malların menşe sertifikalarının verilmesi, Split'teki Fransız makamlarının ya da Kostajnica'da gümrük ofisinin dilek ve emirleriyle tam takım halinde meşgul bulunuyordu. Yerli halkın dediği gibi "Ticaret Bosna üzerinden geçiyor"du. Veyahut bizzat Napolyon'un bir yerde söylediği üzere: "Diplomatlar çağı geçmiş, artık konsoloslar çağı başlamıştı."

Daha üç yıl öncesinden, Daville, Osmanlılar ile Fransa ve kendi bölgesinde bulunan memleketler arasında ticaretin nasıl gelişebileceği üzerinde teklifler yapmıştı. Avusturya postasından ve Osmanlıların düzensizlik ve kaprislerinden kurtulmak için, Fransa'nın, Osmanlı vilayetleri arasından kendi daimi posta seferini kurması gerektiğini hararetle tavsiye etmişti. Bütün bu tavsiyeleri, Paris'te ağzına kadar tıkalı ve yığılı herhangi bir arşivde yatıp kalmıştı. Şimdi, Viyana Barışı'ndan sonra, Travnik Konsolosu'nun vaktiyle yaptığı teklifler, aşikâr olarak Napolyon da bizzat bu konular üzerinde durunca, daha büyük ölçüde ve daha zengin bir anlamda ve hatta çabucak gerçekleşivermişti.

Napolyon'un Kontinental sistemi, yol şebekesinde ve Avrupa kıtasındaki ticaret yollarında büyük değişiklikler yapılmasını gerektiriyordu. Merkezi Ljublijana olmak üzere İllirya vilayetinin kuruluşu, Napolyon'un planına göre sonunda bu amaca hizmet etmeliydi. Akdeniz üzerinden Fransa'ya, şimdiye kadar hammaddeler, hepsinden çok pamuğu, Doğu'dan nakleden eski yollar, İngiliz ablukasından beri güç geçilir ve tehlikeli bir duruma girmişti. Artık ticaret yolları karadan, kıta içinden geçirilmeliydi. Yeniden yaratılan İllirya ise, Doğu memleketleri ile Fransa arasında bir köprü vazife-

sine yarayacaktı. Bu yollar eskiden de ve şimdi de mevcuttu: İstanbul'dan Viyana'ya kadar kısmen Tuna üzerinden geçen su yolu ve Selanik'ten Triyeste'ye kadar Bosna üzerinden geçen karayolu. Avusturya ülkeleri ile Doğu arasında bu yollar, zaten çoktan beridir kullanılıyordu. Şimdi, bunları genişletmek ve Napolyon Fransası'nın ihtiyaçlarına uydurmak bahis konusuydu.

İlk sirkülerler ve gazete makalelerinden, Napolyon'un planının nerelere yöneldiği anlaşıldıkça, bütün Fransız makamları ve memurları arasında imparatorun arzularını en iyi en hararetli bir şekilde yerine getirmek için genel bir yarışma başladı. Paris'e Ljublijana'da genel vali ve genel müfettiş, İstanbul'daki sefir, Dalmaçya'daki Mareşal Marmont ve Doğu'daki Fransız konsolosları arasında geniş ölçüde bir mektuplaşma ve canlı bir ortak çalışma başladı. Daville, büyük bir çaba ve hızla çalışıyor, bu arada üç yıl önceki raporlarından, işler üzerindeki düşünce tarzı ve yargılarının, daha o zamandan imparatorun telakkilerine yakın bulunuşundan dolayı gurur duyuyordu.

Şimdi 1811 yılı yazında bu işler artık hızlı bir tempo ile ilerlemekteydi. Daville, son yıllar içinde, Fransız mallarının nakledildiği bütün mevkilerde, güvenilir adamlar bulmak, yük hayvanı ihtiyacını temin etmek, sürücüler ve eşyalar üzerinde işe yarar bir kontrol mekanizması kurmak için büyük gayretler sarfetmişti. Bu da, bu memleketteki bütün işler gibi ağır, gecikerek ve güçlükle ilerliyor, yer yer eksik kalıyordu. Fakat her şey henüz düzeltilmesi gereken bir taslak halindeydi ve tam bir neşe ve hızla "Napolyon'ın nefesiyle yelkenleri doldurarak" çalışılıyordu.

Nihayet Daville, Marsilya'daki en büyük ticarethanelerden birisinin, Frayssinet Kardeşlerin -o zamana kadar Doğu ile eşya nakliyatını deniz yolu ile yapan- Sarajevo'da bir mümessillik açacağını haber aldı. Bu ajanlık, Fransız Devleti tarafından bütün kudreti ile destekleniyor ve konsolosla birlikte çalışması emrediliyordu. Frayssinet Kardeşler'den birisi, bir delikanlı, bir ay önce Sarajevo'ya, işlerin idaresini şahsen üzerine almak için gelmişti. Ve şimdi de, başkonsolosla bizzat konuşmak ve

onunla müteakip işleri üzerinde danışmak üzere, bir veya iki gün için Travnik'e gelmişti.

Güzel, kısa Travnik yazı en yüksek noktasına ulaşmıştı.

Göz kamaştırıcı açık günler, güneşin parlaması ve gökyüzünün maviliği, Travnik Vadisi üzerine ışık saçıyordu.

Konsolosluk binasının gölgesindeki büyük teras üzerinde bir masa hazırlanmış ve çevresinde bir garnitür gibi beyaz renkte kamıştan iskemleler dizilmişti. Aşağıda, çarşıdaki birbirine girmiş evlerin üzerine sıcaklığın ve sisin çöktüğü hissedilmekle birlikte, bu gölge yerde serinlik nefes alıyordu. Dar vadinin dik ve serin sırtlarından kuru bir sıcaklık tütüyor, sanki güneşin altında yatan, nefes aldıkça ve kımıldadıkça kıvılcımlar saçan zümrüt bir kertenkele gibi görünüyordu.

Teras üzerinde Madam Daville'in sümbülleri ve hatta beyazlar gibi renkliler de, düz olanlar kadar katmerliler de, çoktan açmışlardı. Şimdi yatakların kenarlarında kırmızı ıtırlar veya Alp menekşeleri yetişiyorlardı.

Daville ve genç Frayssinet gölgede masa başında oturuyorlardı. Önlerinde raporlarının kopyeleri, *"Moniteur"*ün birkaç sayısı ile emirler ve yönetmelikler ve yazı aletleri duruyordu.

Jacques Frayssinet, duru beyaz ve al yanaklı zengin ailelerin çocuklarına has o ses ve hareketlerindeki sakin güvenlik içinde, yusyuvarlak bir delikanlıydı. Ticaret, onun kanında vardı. Onun ailesinden bir kimse hiçbir zaman başka bir meslek tutmamış veyahut bir başka konuyla meşgul olmayı veya bir başka sınıfa geçmeyi arzu bile etmemişti. Onun da bu hususta ailesinden hiçbir farkı yoktu. Ailesinin bütün fertlerinde olduğu gibi, temiz, nazik, faydacı, ihtiyatlı, haklarını savunmada kararlı, işleriyle meşgul bir kimseydi, fakat körü körüne, esircesine tutkun değildi.

Frayssinet, Sarajevo'dan Kostajnica'ya giden yolu her iki istikamette de gitmiş, Sarajevo'da bütün bir hanı kiralamış, tüccarlarla iş konularında, hayvan sürücüleriyle ve resmî makamlarla görüşmüştü. Şimdi de Daville'le tecrübeleri üzerinde görüşmek, müşahedelerini anlatmak ve bazı teklifler yapmak için gelmişti. Emri altına gireceğini hiç sanmadığı, bu nazik ve

canlı güneylinin işlerinde kendisine yardımcı olmasından konsolos memnun kalmıştı.

Frayssinet, tüccarların işlerini kendi çıkarlarına uygun olarak tespit ederlerken gösterdikleri o güvenlikle "şimdi tekrar ediyorum" dedi.

- Evet tekrar ediyorum, Sarajevo ile Kostajnica arasındaki bölge için yedi gün hesaplamalıyız. Kervanlar için de şu konak yerlerini saymalıyız: Kisejak, Busovaça, Karaula, Yayçe, Zmiüanje, Novi Han, Prijedor ve nihayet, Kostajnica. Kışın da bunun iki misli zamanı hesaba koymalıyız. Bu da on beş konaklama demektir. Eğer malları fırtına ve hırsızlıktan korumak istiyorsak, yol üzerinde hiç olmazsa iki kervansaray daha kurmalıyız. Nakliye ücretleri yükseliyor ve daha da yükselecektir. Avusturyalıların rekabeti bunu daha yükseltecektir. Aynı şekilde, bana kalırsa, Sarajevo'daki bazı Sırp ve Yahudi tüccarları, İngilizler tarafından kışkırtılacaktır. Bugün için şu ücretleri hesaba katmalıdır: Selanik'ten Sarajevo'ya kadar yük başına 155 kuruş, Sarajevo'dan Kostajnica'ya kadar 55 kuruş, iki yıl önce ücretler bunun tam yarısı idi. Ücretlerin daha fazla yükselmesine mani olmak için kabil olan her şeyi yapmalı. Aksi takdirde bütün nakil işi bir mesele haline gelebilir. Üstelik bütün bunlara yerli memurların keyfine tâbi ve haris, halkın da hırsızlığa ve yağmacılığa meyilli olduklarını, Sırbistan'da ayaklanmaların, Arnavutluk taraflarında ise eşkiyalığın alıp yürüdüğünü ve nihayet sürekli salgın hastalıkları da eklemeliyiz.

Frayssinet'in anlattığı her şeyin içinde İngiliz gizli teşkilatının parmağını gören Daville, Sarajevo, tüccarların arasında kimlerin İngiliz menfaatlerine çalıştığını öğrenmeyi çok istiyordu, ama delikanlıyı yanıltıp konusundan ayıramadı. Notları elinde, konuşmasına devam ediyordu:

- Bütün bunları topluyor ve sonuca şöylece bağlıyorum. Nakliye işlerini tehdit eden tehlikeler şunlardır: Sırbistan'daki ayaklanmalar, Arnavutluk'taki eşkiyalık, Bosna'daki hırsızlıklar, nakliye ücretlerinin yükselişi, önceden kestirilemeyen vergiler ve ödemeler, rekabet ve nihayet veba ve diğer salgın hastalıklar. Buna karşı alınması gereken tedbirler şunlardır: Birin-

cisi Sarajevo ve Kostajnica arasında iki kervansaray kurulacaktır. İkincisi Osmanlı para kıymetlerindeki ölçüsüz dalgalanmalar sona erdirilmeli ve özel bir fermanla para kıymetini bir Fransız lirası için 5.50 kuruş, bir Mariatheresia lirası için de öyle, bir Venedik Zechine'si için 11,50 kuruş ve diğerleri de buna göre ayarlanmalıdır. Üçüncüsü, Kostajnica'daki hastane genişletilmeli, feribot yerine bir köprü kurulmalı, öyle bir depo kurulmalı ki, hiç olmazsa 8000 balya pamuğu alabilmeli, yolcular için konak yerlerini hazır bir duruma getirmeli ve buna benzer şeyler. Dördüncüsü, Vezir Süleyman Paşa'ya ve daha başka seçkin bazı şahıslara özel hediyeler vermeli ve bu fırsatla hemen bizim dileklerimizi ileri sürmeliyiz. Bunların hepsinin masrafı toptan 13.000 frank tutmaktadır. İşte bu suretle nakliyatı güvenlik altına almak ve en büyük güçlükleri bertaraf etmeyi düşünüyorum.

Daville, ilk raporunda kullanmak üzere bütün bu bilgileri not ediyor ve aynı zaman tam bir memnunlukla delikanlıya, içinde Napolyon'un şimdi uygulanmakta olan görüşlerinin aynısının daha önceden de teklif edildiği 1807 yılına ait kendi raporunu okumaya hazırlanıyordu.

- Ah, sayın bayım, bu memlekette her yeni işi, her faydalı ve akıllıca teşebbüsü tehdit eden zorluklar üzerinde, size, çok şeyler anlatabilirim. Fakat siz, burada nasıl bir memleket, nasıl bir halk, nasıl bir idare bulunduğunu ve bir kimsenin burada her adım atışında karşılaşacağı zorlukların ne kadar büyük olduklarını bizzat kendiniz göreceksiniz.

Fakat delikanlının sözlerine ekleyecek bir şeyi kalmamıştı. Zorluklar kadar onları ortadan kaldıracak çareleri de tam olarak göstermişti. Genelleme düzenindeki yanıp yakılmalara veyahut "Psikolojik Fenomen"lere pek kulak asmadığı aşikârdı. Konsolosun okumaya başladığı 1807 yılına ait o raporu dinlemeyi nezaketinden dolayı kabul etmişti.

Altında oturdukları gölgelik gittikçe uzamış, uzamıştı.

Önlerinde duran uzun kristal bardaklardaki limonatalar, ısınmaya başlamıştı. Zira her ikisi de işlere dalmış, içmeyi unutmuşlardı.

Daville ile Frayssinet'in işlerine bu kadar gömülmüş bulundukları konsolosluğun iki mahalle üstünde, yalnız bir parça daha solda ve ince, hemen hemen görünmeyen, derinlere doğru akıp giden bir su kenarında, Musa Krejaliya'nın bahçesinde, aynı yaz sessizliği içinde, Musa ve ailesi oturuyorlardı.

Bu dimdik yamaçtaki, karmakarışık bahçede bitkiler, aşırı ölçüde büyümekten boğulacak duruma gelmişlerdi. Küçük bir set üzerindeki armut ağacının altına bir seccade serilmiş, üzerinde yemek artıkları, kahve fincanları ve bir şişe de soğutulmuş rakı duruyordu. Bu sırada güneş batmak üzereydi. Fakat Laşva'nın öteki kıyısı hâlâ ışık içindeydi. Çimenlerin üzerinde "Türkücü Musa" ile "Tellal Hamza" uzanmış yatıyorlardı. Sırtlarını dağ yamacına dayamışlar, ayaklarını armut ağacına doğru uzatmışlardı. Sarhoş hoca adı ile tanınmış Murat Hodjiç yarı oturmuş, yarı yatar bir durumda yan gelmiş yaslanmıştı. Armut ağacına büyük bir tambur dayanmış ve üstüne de bir rakı kadehi oturtulmuştu.

Bu Murat, kara kuru, ufak tefek, bir dövüş horozu gibi kızgın bir adamdı. Kül rengindeki küçücük yüzünde dimdik bakan ve taassupla kıvılcımlar saçan, kara ve iri gözleri parlıyordu. O da Travnik'in en iyi ailelerinden birisine mensuptu. Bir zamanlar okula gitmiş, fakat rakı, eğitimini tamamlamasına, ailesinin birçokları gibi onun Travnik'te imam olmasına engel olmuştu. Son imtihanını vereceği sıralarda, müderrisin ve imtihan komisyonunun önüne öylesine sarhoş olarak girmişti ki, bacakları üzerinde güçlükle duruyor, yalpalıyor ve yürürken iki yanına sallanıyordu. Müderris onu imtihana kabul etmedi ve ona sarhoş hoca adını taktı. Bu takma ad ona hayatı boyunca yapıştı kaldı. Hiddetli ve çok alıngan bir kimse olan delikanlı, bundan böyle kendisini tamamıyla içkiye verdi. İçkiyi arttırdıkça inatçılığı ve karamsarlığı da arttı. Kendi yaşıtları ve arkadaşları çevresinin dışına atılmasıyla birlikte, günün birinde bütün bunları herhangi bir üstün başarısı ile aşıp geçmeyi ve böylelikle uğradığı bütün hakaretlerin öcünü alma hülyalarını kurmaya başlamıştı. Kendisi ufak tefek ve ateşli bir ruhu olan birçok başarısız yaratıklarda görüldüğü gibi, onun da içi-

ni gizli ve budalaca bir ihtiras kemiriyordu. Bütün hayatını böyle küçük, gösterişsiz ve meçhul bir durumda geçirmek istemiyor, tersine günün birinde dünyayı hayretlere düşürmeyi arzu ediyordu. Ama nasıl, nerede ve ne şekilde olacağını kendisi de bilmiyordu. Yavaş yavaş bu tasavvuru, kuvvetli alkol düşkünlüğü yüzünden bir mani* haline gelmiş, onu tamamıyla hükmü altına almıştı. Ne kadar aşağılara düştüyse, kendini yalanlarla o kadar çok besliyor ve bizzat kendi kendisini büyük sözler, patavatsızca hikâyeler ve değersiz hayallerle aldatıyordu. Kendisi gibi ayyaş olan arkadaşları arasında çok kere bu yüzden alay ve kaba şakaların konusu oluyordu.

Güzel yaz günlerinde daima bu tarzda, Musa'nın bahçesinde üç kişilik içki alemine başlıyorlar, sonradan karanlığın çökmesiyle aşağıda, şehirde devam ediyorlardı. Mavi ve dar Travnik ufkunda büyük yıldızları ile karanlığın çökmesini ve içkilerin tam tesirini beklerlerken kendilerine türkü çağırıyorlar veya saçma sapan bağıntısız ve karşılarındakilerin ne dediklerine dikkat bile etmeden konuşuyorlardı. Bunlar alkolle yavaş yavaş zehirlenen insanların türküleri ve konuşmaları idi. Çoktan alışkanlığını kaybettikleri iş ve hareket dünyası gözlerinde canlanıyordu. Bu konuşmalarında seyahatlere çıkıyor, kahramanca maceralara karışıyorlar, başka yollardan asla tatmin edemedikleri arzularını gerçekleştiriyorlar, hiç görülmemiş şeyleri görüyor ve hiç duyulmamış şeyleri duyuyorlar, gelişip büyüyorlar, kendi büyüklüklerinin zevkini tadıyorlar, yükseliyorlar, kanatlanmış gibi dalgalanıyorlar, asla erişecek durumda bulunmadıkları ve asla olamayacakları ne varsa oluyorlar ve hiçbir yerde olmayan ve ancak rakının kısa bir süre için kendilerine tamamıyla bağışladığı şeylere sahip çıkıyorlardı.

İçlerinde en az konuşanı Musa idi. Sık, parlak yeşil renkteki otların içine gömülmüş, kolları başının altına sokulmuş, sol bacağı yukarı doğru bükülmüş, sağ bacağı da otururken yapıldığı gibi, onun üstüne atılmış olarak yatıyordu. Bakışları parlak gökyüzünde kaybolmuştu. Otların kargaşalığı arasında parmak-

(*) Mani: Hastalık derecesinde itiyat.

ları ılık toprağa değiyor, ona, uzun, muntazam aralıklarla nefes alıyormuş gibi görünüyordu. Aynı zamanda, sıcak havanın gömleğinin kollarından ve düğmeleri çözülmüş poturunun paçalarının içeriye nasıl aktığını hissediyordu. Bu, yaz mevsimlerinde akşama doğru çıkan ve yavaşça, alçaktan, doğrudan doğruya toprağın üzerinden, otlar ve fundalıkların arasından "kayan" özel Travnik melteminin ancak hissedilebilen üfürüşüydü. Öğleden öncesinin yarı ayıklığı ile yeni gelmekte olan bir içki nöbetinin yarı yolu üstünde bulunan Musa, kendini tamamıyla toprağın bu sıcaklığına ve hafif sürekli melteme bırakmış ve kendisini yukarıya kaldırıyorlarmış, yükseliyor ve uçuyormuş ve hatta toprağın sıcaklığı ve hafif meltemi yeter derecede kuvvetli ve kudretli değilmiş de, rüzgârın nefesi ve hiç dinmeyen sıcaklığı bizzat kendisi imiş, hafif ve zayıf, öyle ki onunla birlikte bir yerlere yolculuğa çıkabilirmiş gibi geliyordu.

Böylece yükselir, uçar ve bununla birlikte yerde yatarken her iki arkadaşının konuşmalarını rüyadaymış gibi dinliyordu. Hamza'nın sesi boğuk boğuk çınlıyor ve anlaşılması güç oluyordu. Hocanın sesi ise derinden ve aralıklı olarak çınlıyordu. Ağır ağır ve azametle, bakışlarını, bir kitaptan sanki bir şeyler okuyormuş gibi aynı noktaya dikmiş olarak konuşuyordu.

Daha üç gün öncesinden her üçü de, paralarının tükendiğini ve neye mal olursa olsun yeniden para tedarik etmeleri gerektiğini tespit etmişlerdi. Para bulma sırası uzun zamandır sarhoş hocaya gelmiş, fakat bu ona her zaman güç görünmüş, başkalarının hesabına içmekte devam etmişti.

Konuşma, sarhoş hocanın, son zamanlarda zenginleşen Podlugovi'deki amcasından bir yardım elde etmesi konusu etrafında dolaşıyordu.

Hamza, para kazanmanın ne kadar müşkül olduğunu bilen birisi olarak güvensiz ve sivri bir sesle:

- Bu paraları amcan nereden kazanıyor?

Diye sordu.

- Bütün yaz boyunca pamuk işinden iyi para kazandı.

- Fransızların yanında araba sürücüsü olarak değil mi?

- Hayır canım, köylerdeki pamukları topluyor ve satıyor.

- Bari iyi para veriyorlar mı?

Diye Hamza yavaşça sordu.

- Öğle olduğunu söylüyorlar. Peynir ekmek gibi satılıyor. İngilizlerin deniz yolunu kestiklerini biliyorsunuz. Ve şimdi "Bonaparte"nin pamuğa ihtiyacı var. Şu sırada muazzam bir orduyu giydirip kuşatması lazım. Bu yüzden pamuğu Bosna üzerinden nakletmesi gerekiyor. Novi Pazar'la, Kostajnica arasında beygirler birbiri ardından koşuyor, balyalar balyaları takip ediyor, pamuktan başka bir şey yok. Yollar tıkanmış, hanlar ağızlarına kadar dolu. Hiçbir yerde bir tek sürücü bile bulamazsın. Hepsini Fransız kiralamış ve parlak duka altınları ile de ödüyor. Bugün kimin bir atı varsa, onu altınla tartabilir ve kim pamuk ticareti yaparsa bir ay içinde zengin olur.

- Güzel, fakat herkes bu pamuğu nereden buluyor?

- Ne demek? Eğer sen aklını rehine verdiysen o başka, tabiî Fransız pamuğu sana kendi eliyle verecek değil. Ve evinin altını üstüne getirsen de satacak bir okka pamuk bulamazsın. Fakat insanlar bunu tırtıklamanın yolunu bulmuşlar. Sürücülerin geceledikleri ve atlarının yüklerini yıktıkları hanlardan aşırıyorlar. Yükler yıkılınca, balyaların sayıları tamdır. Ertesi sabah tekrar yüklenince bir balya eksik çıkıyor. O zaman bir koşuşmadır başlıyor. Hırsız kimdir? Nerede? Fakat kervan bir tek balya için bekletilemez. Böylece balya bulunmadan yola çıkıyorlar. Köylerde ise daha fazla aşırıyorlar. Çocuklar köyden çıkıyorlar. Yoldaki çalıların içine gizleniyorlar, küçük çakılarla böyle bir balyanın çuvalını kesiyorlar, yol dar ve her yanında çalılar büyüdüğü için pamuklar düşmeye ve yolun iki yanındaki çalılara takılıp kalmaya başlıyor. Kervan geçip gittikten sonra, çocuklar saklandıkları yerlerden çıkıyorlar ve bu pamukları sepetlerin içine topluyorlar, sonra tekrar saklanıyorlar ve ondan sonraki kervanı bekliyorlar. Fransızlar, sürücülerle çekişiyorlar ve zararlarını onların ücretlerinden kesiyorlar, birkaç yerde de zaptiyeler yetişmişler ve çocukları yakalamışlar. Fakat bu insanlarla kim başa çıkabilir? Herkes "Bonaparte"nin pamuklarına derlemeye gidiyor ve bunları tıpkı Mısır'da olduğu gibi dallardan topluyorlar. Pazar yerlerine getiriyorlar ve

böylece gelişen bir ticaret yapıyorlar. Birçokları bu yüzden kılığını kıyafetini baştan ayağa değiştirdi ve zenginleşti.

- Bu bereket yalnız Bosna'nın üstüne mi yağıyor?

Diye Hamza mahmur mahmur sordu.

- Yalnız Bosna üstüne değil. Aksine bütün devletin üstüne rahmet yağıyor. "Bonaparte" İstanbul'dan konsolosları ve tüccarları için tavsiye mektupları getirtmiş ve şimdi de onları yüklü para keseleriyle her yana gönderiyormuş, işte hepsi bu kadar. Ve eğer sen bir kere bilseydin, "Bonaparte"nin pamukları için...

- Para bol bize!

Diye Musa sükûnet ve hakaretle onun sözünü kesti:

- Senden, bu amcanın ana tarafından mı, yoksa baba tarafından mı geldiğini öğrenmek istiyoruz. Hem de pamuğun nerede yetiştiğini de ve çeliğin nerede bulunduğunu da bilmek istemiyoruz. Bize para lazım o kadar.

Musa, her zaman olduğu gibi uzayıp giden, çok mübalağalı bir ifadesi olan, daima yalnız kendi allameliği, cesurluğu ve hayat tecrübelerinin çokluğunu gösteren, sarhoş hocanın bu hikâyelerine tahammül edemiyordu. Ama Hamza'nın daha çok sabrı vardı, sükûnetle ve kendisinde parasızlığın en kötü zamanlarında bile eksilmeyen bir neşeyle dinliyordu.

- Allah da biliyor ki, paraya ihtiyacımız var.

Dedi Hamza da, ses boğuk bir yankı gibi çınlıyordu.

- Hem de çabuk tarafından!

- Evet, yemin ederim ki, hemen bu işe girişeceğim. Hemen bugünden. Hayatıma mal olsa bile!

Diye sarhoş hoca, heybetli bir tavırla teminat veriyordu.

Onun bu yemin ve vaatlerine hiçbiri cevap vermedi. Sessizlik. Aylaklığın gevşettiği, alkolle sürekli olarak kamçılanmış veyahut bu arzu peşinde azaplar içinde kıvranmış üç vücut, sıcak gölgelikte ve otların içinde, yalancı bir rahatlık içinde yanyana nefes alıyorlardı.

- Bonaparte kudretli bir adamdır.

- Diye tekrarlıyordu sarhoş hoca. Sanki yüksek sesle düşünüyormuş gibi yayvan yayvan konuşuyordu:

- Evet, kudretli bir adam. Bütün dünyaya üstün geliyor ve hükmediyor: Küçük, ufak tefek bir adam olduğunu söylüyorlar. Hiç görülmemiş bir adam.

- Evet, aşağı yukarı senin çapında bir adam ama, kocaman bir yüreği var.

Diye Hamza esneyerek belirtti.

- Üzerinde ne bir kılıç, ne de bir silah taşımadığını söylüyorlar. Yalnız kaputunun yakasını kaldırır, şapkasını yüzüne eğer ve böylece kıtalarının önünde hücum edermiş ve önüne çıkan her şeyi kırar, geçirirmiş. Gözlerinden ateş saçarmış, hiçbir kılıç onu yaralayamaz, hiçbir mermi ona değmezmiş.

Sarhoş hoca, tamburun üstündeki bardağı aldı, rakı koydu ve içti. Sağ eliyle düğmeleri çözülmüş olan gömleğini tutarken bütün bu işleri sol eliyle yaptı. Başı göğsüne eğilmiş, dalgın bakışlarını armut ağacının kalın kabuklarından ayırmamıştı.

Birdenbire içindeki rakı türkü haline geçip dışarı dökülmeye başladı.

Yerini değiştirmeden ve bakışlarını da çevirmeden, dudaklarını pek az aralayarak, derin bariton sesiyle söylüyordu:

Bolovala dilber Naza

Jedina u Mayke*

Bardağı tekrar yakaladı. Bir yudum aldı, boşalttı, geriye tamburanın üstüne koydu.

- Ah bir kere karşılaşsaydık...

Belki yüz kere onun böyle ve buna benzer hayal kurmalarını dinlemiş olmasına rağmen Hamza:

- Kim?

Diye sordu.

- Kim olacakmış? "Bonaparte" tabiî! Şeytanlar alası imansız herifle hele bir boy ölçüşelim ve bakalım talih kime yar olur?

Anlamsız kelimeler çevrede hüküm süren derin sessizliğin içinde kayıp oluyorlardı. Sarhoş hoca tamburunun üzerindeki bardağı yeniden kavradı. Aşağı yuvarlarken aksırarak sarsıldı ve boğuk bir sesle devam etti:

(*) Dilber Naza hasta düşmüş yatıyor - Anasının biricik kızı...

- Bana üstün gelirse, kellemi alıp götürebilir. Buna hiç de keder etmem. Fakat bir de ben onu alt edersem ve bağlarsam. Ona bir şey yapmayacağım, yalnız bağlayıp askerlerin önünde sürüp götüreceğim ve onu, tıpkı Karaula Dağı'nın eteğindeki en düşkün gâvur çobanı gibi sultana vergi vermeye zorlayacağım!

- Bonaparte uzaklarda Murat, çok uzaklarda. Ve onun kudreti de, ordusu da büyüktür. Ve içinden geçmek zorunda kalacağın öteki kâfir ülkelerini ne edeceksin?

Diye Hamza iyilikle belirtti.

- Ooo, ötekilerin işini kolayca bitiririm ben.

Dedi sarhoş hoca böbürlenen bir el hareketiyle.

- Şüphesiz kendi memleketinde olduğu zaman buralardan çok uzaklardadır. Ama bütün dünyayı dolaşıyor. Hiçbir yerde durup oturmuyor. Geçen yıl Viyana'ya gelmiş ve orada Alman kayzerinin kızıyla bile evlenmişti.

- Vay, bak işte Viyana'ya kadar gelmiş. Kendi aranızda pekâlâ karşılaşabilirdiniz, dedi. Hamza sırıtarak. "Zamanında bu işi düşünseydin!"

- Sana durmadan anlatıyorum. Travnik'in bu bataklık havasında çürümek ve burada pineklemektense, günün birinde toparlanacağız ve elbette yola çıkacağız. Ya şerefimizi kurtaracağız yahut öleceğiz. Size ne zamandır bunu söylüyorum! Fakat ikiniz de durmadan yalnız: "Hayır, bekle biraz, bugün gideriz, yarın gideriz!.." diye cevap veriyorsunuz. Ve böylece de...

Bu sırada sarhoş hoca enerjik bir hareketle tamburun üstünden bardağı kavradı, ağzına kadar doldurdu ve bir çekişte boşalttı.

Ne Hamza, ne de Musa onun kuruntularına hiçbir cevap vermiyorlardı. Kısa aralıklarla, rastgele, onlar da otların üstünde duran küçük kadehleri ile rakı içiyorlardı. Kendini tamamıyla bırakmış, sarhoş hoca, hiçbir zaman gerçek şekilde takdir edilmeyen ve değerine layık hiçbir mükâfatı olmayan o ağır çarpışmaların ve büyük işlerin ardından gelen, o mağrur ve küçümseyici sükûtun içine gömüldü. Sağ eli düğmesi çözülmüş entarisinde, çenesi göğsüne eğilmiş, kendi karanlık

düşüncelerine dalmış, dalgın bakışlarını dikmiş, öylece kalmıştı.

... Bolovala tri godiné...*

Birdenbire kederli bariton ses tekrar çınladı, sanki içinden bir başkasının sesi türkü çağırıyordu.

Hamza, hayran oldu ve derin bir iç geçirmesiyle ürperdi:

- Çok yaşa Murat, kart dövüş horozu! Bir gün yola çıkacaksın, inşallah, gideceksin şüphesiz ve dünyanın yarısı gözlerini ve kulaklarını açacak ve şaşıp kalacaklar, bu Murat'ın kim olduğunu, hangi memleketten ve hangi soydan geldiğini soracaklar.

- Sen de çok yaşa, Hamza!

Diye sarhoş hoca acıklı bir sesle heyecanlanarak cevap verdi ve kendi zaferinin yükü altında yorgun, kadehini kaldırdı.

Musa, sessiz ve hareketsiz orada yatarken; rüzgâr ve toprağın sıcaklığı havalanır ve dalgalanırken, hiç olmazsa bir saniye için olsun baskı idaresinin kanunlarından ve zamanın zincirlerinden kurtulmuş olarak, işte böylece vakit geçiriyorlardı.

Göz kamaştırıcı aydınlık, gökyüzünün maviliği ve parlak güneş, Travnik Vadisi üzerinde kıvılcımlar saçarak dikiliyordu.

XXI

1812 yılının başlarında yeni bir savaş belirtisi sayılan ilk görüntüler belirmeye ve sesler gittikçe yükselmeye başladıkça, Daville, her haberle birlikte sanki zayıf ve belli belirsiz bir baygınlık geçiriyordu. Kendisini sabırsızlıkla bekleyen, sık sık yoklayan, eski tanıdık bir ıstırabın gelişini gören bir insan durumundaydı.

- Ah sevgili Tanrım, iyiler iyisi Tanrım!

Sağ eli gözlerinin üstünde, iskemlesinin arkalığına dayanmış, uzayıp giden bir solukla anlaşılmaz bir şekilde kendi kendine böylece mırıldanıyordu.

(*) Üç yıl hasta yattı.

Tıpkı önceden 1805 ve 1806 yıllarında olduğu gibi aynı devir, her şey yeni baştan başlamıştı. Her şey eskiden olduğu gibi cereyan edecekti. Huzursuzluk ve dertler, her şeyden şüphelenme, utanma duygusu ve tiksinme, aynı zamanda her şeyin artık bu sefer sonu olsun. Bu son seferinde! Herhangi bir şekilde mutlu bir sonuca varacağı hususundaki o hoş umut ve hayat (önemsiz, acıklı, tatlı ve tek başına hayat), devletin ve toplumun hayatı ve ailesinin artık iyice durulmuş ve sürekli bir duruma gelmiş olan hayatı, bunun artık son bir imtihan olduğu ve artık durmadan yükselen ve alçalan, tıpkı delirmiş bir salıncak gibi, insanın yaşadığını olsun söylemek için ihtiyacı olan nefesini bile kesen, sürekli oluşun altına bir sonuç çizgisi çekileceği düşünceleri yeni baştan tekrarlanıyordu. İşte bu sefer de her şey bir zafer bülteni, çok uygun barış andlaşmaları ile son bulmuştu. Fakat gittikçe tahammül edilmez bir hale gelen ve çetinleşen bir hayatı kim sürdürebilirdi ve kendisine teklif edilen bu hayatın ücretini kim kendi kanı ile temin eder ve ödeyebilirdi? İnsan kendini tamamıyla verdiği halde daha da fazlasını nasıl verebilir ve çoktan aşırı ölçüde harcanan kuvvetiyle iş başarabilirdi. Ve bununla birlikte insanlar, yalnız bu ebedi savaşı sona erdirmek için bir çare bulmak, böylelikle insanoğluna nefes aldırmak ve bir parça istikrar ve barış kazanmak için mümkün olanı yapmalı ve ellerinde bulunan her şeyi sonuna kadar vermeliydiler.

"Barış, her şeyden önce barış, barış, barış!" diye düşünüyor ve fısıldıyordu. Ve tek başına bu kelimeyi uyuklarken bile tekrarlıyordu.

Fakat soğuk elinin altında örtülü duran gözlerinin önünde, terkedilmiş von Mitterer'in çoktan unutulmuş olan solgun ve sefil, içinde yeşil gölgeler bulunan derin kırışıklarla dolu yüzün, dimdik yukarıya doğru bükülmüş bıyıkları ve hasta bir ışıkla dolu kara gözleri bir kere daha ortaya çıkıyordu. Bu yüz ifadesi ile geçen yıl aynı mevsimde, sevimli ve çift anlamlı bir anlatışla burada aynı odanın içinde, ona, gelecek baharda "çok çıngar" (evet, tam da böylesine bir kışla dili ile ifade etmişti) çıkacağına teminat vermişti. Şimdi de tam zamanında ve mer-

hametsizce, tıpkı ukala ve pek az becerikli bir büyücü gibi doğru tahminde bulunduğunu, hiçbir barışın olmadığını ve bundan sonra da olmayacağını bildirmek için gelmişti. Von Mitterer'in başı, acı acı ve kötülükten zevk alırcasına bir yıl önce vedalaşırken söylediklerinin aynını tekrarlıyordu:

Il yaura beacoup de tapage.*

Çirkin kelimeler, çirkin bir telaffuz, sinsi ve hain bir ses tonu.

"... beaucoup de tapage... de tapage... de tapage..." Bu kelimelerle de Mitterer'in hayali parçalanıyor, gittikçe solgun bir ceset haline geliyordu. Bu, von Mitterer de değildi. Bu Daville'in yirmi yıl önce bir sabah Paris'teki penceresinin önünde ansızın karşılaşmış olduğu sanculotte (ayak takımı ve serseri)'lerin mızrakları ucundaki koparılmış, solgun kanlı baştı.

Daville yerinden sıçradı, elini yavaş yavaş gözlerinden çekti ve yarı uykulu halini ve onunla birlikte de, çaresiz yorgun olan kendisini korkutmak için gelmiş bulunan yüzü dağıtıp parçaladı. Sıcak odadaki büyük duvar saati tek sesle saatleri vuruyordu.

Bu ilkbaharın Daville'e birçok zorluklar getirdiği görülüyordu.

***

Von Paulich, işlerini, nazik, soğuk, parlak ve acıma bilmez bir Avusturya İmparatorluğu otomatı gibi, hatasız ve sarsıntısız olarak yürütüyordu. Her iki konsolos karşılaşırlarsa, *Vergil* veyahut Avrupa saraylarının niyet ve hedefleri üzerinde görüşüyorlar, fakat bu görüşmelerde Daville, sezişleri ve korkularından bir tekini bile onunla tartışarak kontrol etmeyi asla başaramıyordu. Çünkü von Paulich, kendini, "Avusturya, Fransız sarayları arasındaki ittifak ve akrabalık münasebetlerinin kapsadığı" genel esaslara, "bugünkü Avrupa devletlerinin talihlerini tayin eden karşılıklı görüş birliğinin akıl ve görüş açısına" titizlikle bağlı tutuyor ve gelecek üzerinde herhangi be-

(*) Daha çok çıngar çıkacak.

lirli bir görüşünü açıklamaktan kaçınıyordu. Daville, kendini açığa vermek istemediğinden, ona artık doğrudan doğruya soru sormaya cesaret edemiyor, yalnız o sırada her zaman aynı merhametsiz ve iteleyici tavrında direnen karşısındakinin o garip koyu mavi gözlerine ısrarla bakıyordu.

D'Avenat ile konuşmanın hiçbir faydası yoktu. Onun için yalnız elle tutulabilen şeyler ve somut ve pratik meseleler vardı. Bu formüle uymayan her şey onun için mevcut değildi.

İbrahim Paşa ve konaktaki insanlarla olan görüşmeler de bu durumdaydı. Vezirden dinledikleri, yıllardan beri tekrarladığı, tıpkı kendisi gibi taşlaşmış, az veya çok aynı şeylerdi.

Nisan başlarıydı. Bu mevsimde vezir, daima huzursuz ve sinirli olurdu. Çünkü Sırbistan'a karşı yeniden bir ordu teçhiz edilmesinin zamanı yaklaşmış bulunur ve İstanbul'dan vezire, güç ve imkânlarını aşan istekler yağmaya başladı.

- Oradakiler ne yapıp ne edeceklerini bilmiyorlar.

Diye vezir, aynı zamanda bu ifadesi ile kendi dertlerini bir parça olsun serbestçe dile getirmek isteyerek konsolosa dert yanıyordu.

- Ne yapıp ne edeceklerini bilemiyorlar, size söyleyebileceğim şeylerin hepsi bu kadar. İsyancıları iki yandan sarabilmek için, bana Niş'teki paşa ile aynı zamanda hareket etmemi emrediyorlar. Ama bu arada benim buradaki imkân ve kaynaklarımın ne olduğunu bilmiyorlar ve bilmek istemiyorlar. Benim öküzlerim onun atlarıyla aynı yürüyüşü yapabilir mi? On bin kişiyi nereden bulacağım, onları nasıl besleyip de teçhiz edeceğim? İçlerinden kimin birinci olacağı üzerinde kavga etmeden üç Boşnağı bir grup haline getirmek mümkün değildir. (Hiç kimsenin sonuncu olmaya razı olmayacağına da şüphe yok.) Ve bütün bunları temin etsem bile, bizim Bosnalı babayiğitler, Drina ile Sava'nın ötesinde savaşmak istemezlerse, bunun bana ne faydası olacakmış? Onların cesaretleri ve dillere destan olmuş kahramanlıkları, burada, Bosna sınırlarında nihayete eriyor.

Vezirin şu dakikada bir başka şey üzerinde düşünecek ve konuşacak durumda olmadığı aşikârdı. Ancak doğrudan doğ-

ruya ona hitap edilebildiği takdirde hemen hemen canlanıyor ve sanki boş yere taciz edici bir sineği kovalamak istermiş gibi durmadan elini sallıyordu.

- Hem üstelik, Sırbiye, üzerinde bu kadar konuşulmaya da değmez. Ah, şimdi Sultan Selim yaşamış olsaydı, her şey başka türlü olurdu. Ve bu suretle söz bir kere bahtsız Selim III'e geldi miydi, artık hiç olmazsa bugünlük bir başka konuda konuşma hesaba katılamazdı. Şimdi de böyle olmuştu.

Bugünlerde Daville, Defterdar Tahir Bey'e, merak ettiği hususlarda düşüncelerini sormaya bir vesile olsun diye, özel bir hediye sunmuştu.

Tahir Bey, ayakta olmaktan çok, hasta döşeğinde yattığı ağır kış mevsimini aştıktan sonra, şimdi birdenbire tekrar canlanmış, konuşkan, hareketli ve gayri tabiîliğe yakın canlı bir duruma gelmişti. Nisan güneşi yüzünü hafifçe yakmış ve gözleri hafif bir mahmurlukla parlamıştı.

Defterdarın, burada geçirdiği dördüncü ve Daville'in beşinci yılı idi. Defterdar, sanki kendisine bile ancak şimdi, bu saniyede malum olan ve bunu kendine ve Daville'e anlatmak ister gibi yavaşça gülümseyerek.

- İlkbahar her şeye yeni bir güç verir ve her şeyi tekrar edilmiştir, dedi.

Sonra da esmer, güneşten yanmış, uzunlamasına kemerli mavimsi tırnaklı eliyle, hiçbir şeyin umurunda olmadığını göstermek için hafif bir hareket yaptı.

- Hiç durmadan kaybolan, artık daha uzun süre yaşayamayan, güneşi ve çiçekleri artık göremeyecek olan insanlar daima bulunacaktır ve onların yerlerine de daima yenileri gelecektir. Şair ne demiş: "İnsanlık denilen şey bir ırmaktır, çocuklarla tazelenir ve temizlenir." Daville, başıyla tasdik etti, karşısındakinin gülümseyen yüzünü görünce o da hemen gülümsedi, ama kendi kendine şöyle düşündü: "Hangi sebepten olduğunu Allah bilir ama, bu adam şu dakikada yürekten konuşuyor." Ve konuşmayı derhal bahardan ve gençlikten kaydırıp imparatorluğun savaş konularına çevirdi. Tahir Bey, bütün bu konuları kolaylıkla ele alıyor ve her şey üzerinde, yeni ve şevk veri-

ci bir şey okuyormuş gibi, aynı sakin ve gülümseyen bir coşkunlukla konuşuyordu:

- Evet yeni bir savaşın ufukta belirdiğini biz de işittik. Kimin kiminle birlik olduğu ve kimin kime karşı olacağı yakında belli olacaktır. Fakat yaz içinde bir savaşın olacağı kati gibi görünüyor.

- Bundan emin misiniz?

Diye Daville, bir tarafına sancı girmiş gibi derhal sordu.

- Sizin gazetelerinizde yazılanlara bakılırsa, eminim.

Diye defterdar gülümseyerek cevap verdi.

- Ve bu gazetelere inanmamak için hiçbir sebep de mevcut değil.

Tahir Bey başını hafifçe eğdi ve Daville'e, ışık saçan eğri bir bakışla, sansar ve gelincik gibi, kurbanlarını öldüren ve kanlarını içen, bununla birlikte öldürülmüş hayvanın etini yemeye tenezzül etmeyen çevik yırtıcıların bakışıyla bakıyordu.

- Bildiğime göre yüz yıllardan beri Hıristiyan devletleri arasında savaş hüküm sürdüğünden dolayı bundan eminim.

Diyerek defterdar sözlerine devam etti.

- Ama Hıristiyan olmayan Doğu devletleri de savaşıyorlar.

Diye Daville onun sözünü kesti.

- Tabiî onlar da savaşıyorlar. Yalnız arada şu fark var ki, İslâm devletleri ikiyüzlülük etmeden ve dinlerinin ahkâmına karşı gelmeden savaşıyorlar. Onlar savaşa, tâ başlangıcından beri dünya yüzündeki vazifelerinin önemli bir bölümü gibi bakarlar. İslâmlık Avrupa'ya savaşçı bir parti olarak geldi ve savaşçılığı yüzünden olsun, Hıristiyan devletlerinin karşılıklı düşmanlıkları yüzünden olsun, bugüne kadar orada kaldı. Hıristiyan devletleri, eğer doğru öğrenmiş isem, her savaşın sorumluluğunu birbirleri üstüne yıkabildikleri takdirde savaşa girmeye karar verdikleri zaman da ondan çekinmiyorlar.

Daville, onu Rus-Fransız anlaşmazlığı üzerinde bir konuşmaya sevk etmek ve bu konuda onun görüşünü de öğrenme arka düşüncesiyle defterdarı şu suretle destekledi:

- Hiç şüphe yok ki sizin tasvirinizde birçok doğrular var. Fakat Rus çarının Hıristiyan hükümdarlarının en büyüğünün

hiddetini üzerine çekeceğini ve Hıristiyan dünyasının en büyük ordularının karşılaşacaklarını tahmin eder misiniz?

Defterdarın bakışı biraz daha parladı, daha da yan tarafa kaydı:

- Çarın niyetlerinin ne olduğunu hiç bilmiyorum. Fakat size uzun zamandan beri müşahede ettiğim bir gerçeği belirtmeye kendimi mezun sayıyorum: Savaş Hıristiyan Avrupası'nın sathında alev alev yanıyor. Yalnız elde taşınan bir meşale gibi bazen oraya, bazen buraya hareket ediyor. Daha az acı versin diye oradan oraya itiliyor. Bu saatlerde savaş, Rusya'nın Avrupa sınırında bir yerlerde sinsi sinsi yanıyor.

Daville, kendisini ilgilendiren ve azap veren şeyler hakkında burada da hiçbir şey öğrenemeyeceğinin farkına varmıştı. Zira defterdar da tıpkı vezir gibi, o saniyede içinden gelenlere tâbi olarak konuşuyordu. Buna rağmen bir şeyler elde edebilmek için bir deneme daha yapmak istedi. Ve biraz kabaca ve doğrudan doğruya ağzındaki baklayı çıkardı:

- Rus politikasının baş hedefinin Ortodoks dindaşlarını, yani Osmanlı hükümranlığı altında bulunan bu memleketleri kurtarmak olduğu herkesin malumudur. Bundan dolayıdır ki, Rusya'nın asıl savaş planlarının, Batı Avrupa memleketlerine değil, Osmanlılara yöneldiği, daha çok inanılır sayılmalıdır.

Defterdar soğukkanlılığını hiç kaybetmiyordu.

- Ne demek istiyorsunuz yani? Olması en gerekli gibi görünen şeyler her zaman zuhur etmezler. Ve bu böyle olsa bile, "Daha çok inanılır sayılan" hususların da olayların akışına tâbi olduğu malumdur. Zira savaşla kazanılan memleketlerin, ancak savaş yardımı ile savunulacağı, savaşla kaybedilmesi gerekirse de ancak savaşla kaybedileceği gizli bir şey değildir. Fakat bunlar benim söylediklerimden hiçbir şey değiştirmez.

Ve Tahir Bey ısrarla kendi konusuna döndü:

- Şuna iyice dikkat ediniz. Şunun doğru olduğunu göreceksiniz: Hıristiyan Avrupası iktidarını nerelere yaymışsa ve kendi töre ve kurumlarını nereye getirmişse, oraya savaş da girmiştir. Hıristiyanları birbirine düşüren bir savaş... Afrika da böyle olmuş, Amerika da böyle olmuş, Osmanlı Devleti'nin her Hı-

ristiyan devletinin hükümranlığı altındaki bölgelerinde de böyle olmuştur ve eğer mukadderat icabı başka bir bölgeyi de bir gün gelir kaybeder ve bir Hıristiyan ülkesi de orasını, az önce işaret buyurduğunuz gibi istila ederse; o zaman oralarda da aynı şey cereyan edecektir. Yüz veya iki yüz yıl içinde, sizinle benim şimdi birbirimizle bir Osmanlı-Hıristiyan savaşının imkânları üzerinde konuştuğumuz şu aynı yerde, Osmanlıların hâkimiyetinden kurtulduktan sonra, Hıristiyanların karşılıklı birbirlerini kesecekleri ve doğrayacakları bir gün belki de gelebilecektir.

Tahir Bey kendi tasvir ettiği hayale yüksek sesle güldü. Daville de, konuşmanın aldığı değişik yönden şaşırmış ve tedirgin olmuş olmasına rağmen, nezaketinden ve duruma hoş ve neşeli bir manzara vermek arzusuyla yüksek sesle güldü.

Tahir Bey bu konuşmayı, sürekli ve ebedi olarak aynı durumda kalmamakla birlikte, yine de ebedi bir şey olan gençlik, dostluk, bu konforsuz memleketi bile hoş ve dayanılabilir bir hale getiren ahenk ve iyi komşuluk üzerindeki yeni görüşleriyle tatlı bir sonuca bağladı.

Daville bu sözleri, arkasında kendi hoşnutsuzluğunu saklamaya çalışan bir gülümseyişle karşıladı.

Konsolosluğa dönerken Daville, ekseriya olduğu gibi, d'Avenat ile birkaç kelime konuştu.

- Tahir Bey, üzerinde ne düşünüyorsunuz? Diye sorarak Daville, bir konuşma arzusu izhar etti.

- O hasta bir adamdır.

Diyerek kupkuru bir cevap verdi ve sustu.

Atlarını yeniden yaklaştırdılar.

- Fakat bu sefer durumu çok düzelmiş gibi görünüyor.

- Hiçbir faydası olmayacak, onun durumu sık sık böyle iyileşir. Ve durumu sık sık öylesine iyileşecek ki, adam günün birinde nihayet...

- Yani, demek istiyorsunuz ki...

Diye Daville birdenbire şaşırarak sordu.

- Evet, onu demek istiyorum. Ellerine ve gözlerine dikkat ettiniz mi? O, kendini ölüme adım adım hazırlayan ve ilaçlar

ve macunlar sayesinde yaşayan bir adamdır. Diye d'Avenat, sakin bir sesle kesin ve sertçe bitirdi.

Daville cevap vermedi.

Şimdi, dikkati bu mesele üzerine çekildikten, Tahir Bey'in konuşmalarının çeşitli bölümlerini muhayyelesinde canlandırdıktan sonradır ki, onun acayip gülümsemelerinin ve tavırlarının etkisi altında kalmadan, şimdi ona her şey aslında birbiriyle ilgisiz, gayri tabiî ve aşırı mübalağa edilmiş gibi geliyordu.

D'Avenat'nın, o kendine has kaba ve merhametsizce maddi üslubuyla söylediği bütün bu şeyler, Daville'i, ıstırap verici bir kakafoni ve ne sebepten olduğunu kendisinin de bilmemesine rağmen - şahsen kendisine karşı yapılmış bir düşmanlık gibi yaralamıştı. Tekrar d'Avenat'nın bir at boyu önüne geçti. Bu, onun, konuşmayı bitmiş saydığını gösteren bir işaretti. "Garip şey" diye düşündü Daville. Vezirin, onun önünden gitmesi ve ona yol açması görevine memur ettiği çavuşun geniş sırtına bakışlarını dikmiş, düşünüyordu:

"Bu diyarda hiçbir insanın diğerini sevmeyişi, bizde herkesin, bir yabancının ıstırabı karşısında kendiliğinden uyanan o tabiî üzüntünün bile bulunmayışı ne kadar acayip bir şey! Bu memleketlerde merhamet celbedebilmek için ancak dilenci veya evi barkı yanmış veya sokak ortasında kalmış bir kötürüm olmak lazım geliyor. Yoksa aynı durumdaki insanlar arasında böyle bir şey yoktur. Ve burada yüzyıl da yaşansa, bu kalpsizce konuşma tarzına, ahlakî yoksulluğa, bu kaba Doğuculuğa alışmaya, artık kimseden zarar görmeyecek ve acı duymayacak kadar sertleşmeye imkân bulunamaz."

Şurena Camisi'nin* müezzinin sesi üzerlerinde, ani ve şiddetli bir patlayış gibi çınladı. Müezzinin bütün göğsünü doldurmuş olması gereken keskin sesinde, azametli, mücadeleci, öfkeli bir dindarlık titriyor ve sel gibi boşalıyordu. Öğle vaktiydi. Şimdi de görünmeyen bir başka camiden ikinci bir müezzin namaz vaktini bildiriyordu. Onun sesi de, çarşı caminin müezzininin sesini, sofu ve gayretli bir gölge gibi, heyecanlı ve

(*) Travnik'teki Renkli Cami.

derinden takip ediyordu. Daville ve maiyeti, konsolosluğa kadar, bazen arkalarından yetişerek, bazen de üstlerindeki havada kaybolarak bu seslerle birlikte yürüdüler.

Bugünlerde Annonciation* yortusunda; Daville'in küçük kızının vaftiz yıldönümü gelmişti. Daville, bu münasebetle, von Paulich'ten, Dolac rahibinden, Fra İvo Jankoviç'ten ve onun yardımcısından öğle yemeğine buyurmalarını rica etmişti. Keşişler daveti kabul ettiler. Ama yine de tutum ve davranışlarında en ufak bir de değişiklik yapmadıkları derhal görülebiliyordu. Her ikisi de aşırı nezaket gösteriyorlar, Daville'in gözlerinin içine bakmaktan çekiniyor, bakışları aşağıdan yukarı eğri olarak geliyor ve omuzlarına doğru uzanıyordu. Daville; Boşnakların bu bakışını tanıyor (uzun yıllar ve birçok işler ona bu bakışların anlamını öğretmişti) ve bu bakışların ardında gizlenen şüpheye karşı, ne iyilik, ne de kuvvet zoruyla hiçbir şey yapılamayacağını çok iyi biliyordu. Boşnakların, çok alıngan olduğu kadar, başkalarına yönelince de, kendiliğinden kaba ve yalçın bir hale geliveren hasta, esrarla dolu bu ruhî kargaşalıklarını biliyordu. Oynamasına rağmen kazanamayacağını daha öncesinden bilmekle beraber, kendini bu öğle ziyafetine zor bir oyuna hazırlanır gibi hazırlamıştı.

Ziyafetin başlamasına kadar ve yemek esnasında konuşma genel konularda, sahte, tatlı ve rabıtasız bir şekilde yürüdü. Fra İvo, o kadar çok yedi ve içti ki, her zamanki kırmızı yüzü morlaştı ve dili de çözüldü. Genç yardımcısının üzerinde ise bu zengin sofra tam ters bir tesir bıraktı, yemeklerin çokluğundan beti benzi sarardı ve büsbütün sesi ve sedası kesildi.

Fra İvo, üfürdüğü ilk tütün dumanlarının ardından, üstünde kızılımsı sık kıllar büyümüş olan devasa yumruğunu masanın üstüne koydu. ve herhangi bir giriş yapmadan Katolik kilisesi makamı ile Napolyon arasındaki münasebetler üzerinde konuşmaya başladı.

İriyarı papazın tam yanı başında, eskilerin sessiz bir minyatür kopyesi gibi, tam o görünüş ve tavırla, papaz vekili hiç kı-

(*) Cebrail'in Meryem'e İsa'nın annesi olacağını müjdelediği gün.

pırdanmadan oturuyordu. O da yumruk haline getirilmiş sağ elini masanın üstüne koymuştu. Yalnız onun yumruğu daha küçük, daha beyaz, üstünde de belli belirsiz kızılımsı tüyler vardı.

Masanın öteki ucunda Madam Daville ile von Paulich arasında canlı bir konuşma gelişiyordu. Kadın, yarbayın Travnik'e gelişinden beri, onun evle ve ev idaresi ile ilgili olan her şeye karşı duyduğu gerçek ilgisine, ev idaresinin zaruretleri ve meseleleri üzerindeki görülmemiş ölçüde büyük bilgisine şaşmış ve hayran kalmıştı. *Vergil* ve *Ovid*'i o kadar derinden tanıyışında, Daville'de, aynen böyle şaşırmış ve hayran kalmış ve Bay von Mitterer de kendi açısından, halefinin askerî işleri o kadar iyi bilişine şaşmış ve korkmuştu. Ne zaman karşılaşsalar, kadın çabucak bu hiç tükenmeyen ve hoşsohbet konusuna sarılırdı. İkisi şimdi de, mobilyalar ve onların korunması, eşyaların bu iklimin özel şartları altındaki bakımı üzerinde konuşuyorlardı.

Yarbayın bilgisi aslında tükenmez ve sınırsız gibi görünüyordu. Bütün bu konular üzerinde o sırada ilgilendiği biricik şeymiş gibi ve hatta üstelik kendi kişiliğinden, kendi benliğinden bir parça bir şey katmadan, aynı serinlik ve uzak objektiflik ile konuşuyordu.

Yarbay, o yavaş, kitabî, kelimeleri düzeltirken bozulmakla hoş bir şekilde farklı olan, Mitterer'le, üzerinde dayanılmayacak ölçüde bir azap verici tesir uyandıran o aceleci Levanten telaffuzuyla konuşuyordu. Madam Daville, bazen eksik kalan şu veya bu kelimeyi bulması için ona yardım ediyordu.

Kendisi için başlıca dert ve asıl kendi hayatı olan meseleler üzerinde, bu nazik, kılı kırka yaran insanla konuşabilmek onu memnun bırakıyordu. İşte ve duada olduğu gibi; konuşmada da, daima aynı belirli ve yumuşak kadındı. Bütün arka niyetli düşünceler ve şüphelerden arınmış, gökyüzüne ve yeryüzüne, zamanın getirebildiği ve insanların yapabilecekleri her şeye sağlam ve tam bir güveni vardı.

Daville, çevresindeki insanları seyrediyor ve onları dinlerken, şöyle düşünüyordu: "Hepsi sakin, içinden güvenlidir,

hepsi de ne istediklerini hiç olmazsa şu saniye için tam olarak biliyorlar. Yarından korkusu olan ve şaşıran yalnız benim. Aşırı ölçüde yorgunum ve bedbahtım ve üstelik bunu saklamaya ve kimselere en küçük bir işaretini göstermeden kendimle birlikte dolaştırmaya mahkûmum."

Fra İvo, her zaman olduğu gibi birdenbire yerinden kalkınca ve genç meslektaşına, burada bu kadar uzun süre geçirmiş olmaktan sanki o suçluymuş gibi, kabaca hemen ayrılmalarını ihtar edince, Daville'in düşünceleri fasılaya uğramıştı, vaktin çok geç olduğunu, buradan çok uzaklarda oturduklarını ve işlerin de kendilerini beklediğini bağırıyordu.

Ayrılmanın tarzı da havaya daha çok düşmanca bir soğukluk getirmişti.

Aynı ilkbaharda Ortodoks kilisesinin işleri için metropolit Kalinik ve psikopos yardımcısı Vladika Joanikije, Travnik'e geldiler. Daville onları da öğle yemeğine davet etti. Çünkü beklenen olaylar üzerinde görüşlerini öğrenmeyi ümit ediyordu.

Metropolit şişman, safravi, muhtelif dereceli kalın camlı gözlüklerinin arkasındaki gözleri korkunç bir şekilde değişen, sanki her saniye eriyip akacakmış gibi biçimsiz bir tesir bırakan, hastalıklı bir adamdı. İstanbul Rumlarına has olan o barıştırıcı tatlı tavrı takınıyor ve hiç fark gözetmeden bütün büyük devletlerden methedici ve okşayıcı kelimelerle konuşuyordu. Genel olarak onun her mesele ve kavram için hepsi de okşayıcı ve destekleyici olmak üzere birkaç seçme deyim ve sözü vardı. Ve bunları nerede gerekirse, pek fazla da bir seçme yapmaksızın, hatta bahis konusu edilenin ne olduğuna pek dikkat etmeksizin, hemen her şey için kullanıyordu. İhtiyar ruhaninin bütün konuşmalarındaki o mübalağalı ve küçümseyici nezaket perdesi arkasında, insanların konuşup söyleyebilecekleri her şeye karşı yalnız kötü ve tam bir umursamazlık saklıydı.

Vladika Jovanikije, kuvvetli, iriyarı, dört köşeli, tamamıyla başka tipte bir keşişti. Yüzü baştan başa kara sakallarla kaplanmış gibi görünüyor ve daima hiddetli bir tavır takınıyor,

bütün dış görünüşü yine bir parça kaba, askerî bir hal veriyor, öyle ki kara papaz cübbesinin altında bir zırh ve ağır bir teçhizat taşıyormuş sanılıyordu. Osmanlılar bu Vladika'nın Sırbistan'daki isyancılarla irtibatı bulunduğundan devamlı olarak şüpheleniyorlar, fakat bir şey ispat edemiyorlardı.

Daville'in sorularına o kısa, fakat belirli ve açık bir şekilde cevap verdi:

- Ruslardan taraf mı olduğumu soruyorsunuz. Fakat size derim ki, yaşamamız için ve zamanla kurtuluşumuz için bize yardım eden herkesten taraf olduğumuzu size söylerim. Burada yaşadığımıza göre, en azından hiç olmazsa sizin de bizim durumumuzu ve nasıl ıstırap çektiğimizi bilmeniz gerekir. Bundan dolayı da kimsenin buna şaşmaması gerekir...

Metropolit Vladika'ya döndü, kalın gözlük camlarının arkasından korkunç bir şekilde değişik akan ifadesiz gözleriyle, ihtar edici bir bakış yolladı. Fakat Vladika hiç aldırmadan devam ediyordu:

- Hıristiyan devletleri birleşeceklerine ve hep birlikte bu sefalete bir son vermeye çalışacaklarına, birbirleriyle dövüşüyorlar. Bu hal yüz yıllardan beri sürüp geliyor. Fakat siz, bizim kiminle birlik olduğumuzu öğrenmek istiyorsunuz...

Metropolit, yeniden konuşana döndü, bakışlarının hiçbir işe yaramadığını görünce telaş içinde ve rikkat uyandırıcı bir sesle söze girişti:

- Tanrı, bütün Hıristiyan devletlerini korusun ve onlara uzun ömürler versin. Tanrı'nın rızasına ve lütuflarına nail olsunlar, biz her gün Tanrı'ya dua ediyoruz ki...

Daville, açık yüzlü Vladika'ya bakıyordu. Göğsü tıkalıymış gibi ağır bir nefes alışı ve cik cik öten zayıf bir sesi vardı. Yavaş ve akıcı bir şekilde konuşamıyor, aksine zayıf soluklayışlarla boğuk boğuk, herhangi bir anlaşılmaz, insanların gırtlaklarına kadar gelip tıkanan, her sözü ve her jesti aynı kaynaktan çıkaran, uzun süredir zapt edilmiş bir hiddetin patlayışı gibi konuşuyordu.

Daville, metropolite ve Vladika'ya, kendi hükümetinin görüşlerini açıklamak ve imkân ölçüsünde uygun bir şekilde tas-

vir etmek için elinden geleni yapıyor, fakat bizzat kendisi bile bir başarı elde ettiğine inanmıyordu. Zira Vladika'nın yüzünden hiddet ve sıkıntının ifadesi bir türlü sıyrılmıyor ve metropolit de ne söylenirse söylensin her konuşmayı yine aynı şekilde hiçbir anlamı olmayan bir laf bulamacı olarak kabul ediyor, daima aynı sevimli dikkatsizlik ve umursamayışla ve hep aynı tatlı, sahte desteklemelerle cevaplandırıyordu.

Piskoposlarla birlikte konsolosluğa Travnik Manastırı'nın başpapazı; zayıf, solgun yüzlü Pahomiye de gelmişti. Hastalıklı, beli bükülmüş, mide hastalarında bulunduğu gibi daima sık ve ekşi suratlı olan bu adam konsolosluğa pek nadir gelirdi. Kaide olarak bütün davetleri, Osmanlılardan korktuğu ve hasta olduğu bahanesiyle reddederdi. Daville onunla karşılaşınca ve candan bir selamla onunla bir konuşma yapmayı denedikçe, o daha fazla bükülüyor ve yüzünü daha fazla aşağı eğiyordu. Bu sırada bakışları (Daville'in Boşnaklarda gördüğü ve yakından tanıdığı hep o bakış) kıvılcım saçarak parlıyor ve Daville'in gözlerine değil, aksine; karşısındakinin aşağıdan yukarıya eğrice, bazen sağ, bazen sol omuzuna dikiliyordu. Onunla arada sırada açıkça konuşan tek insan d'Avenat idi.

Bugün de amirlerine katılarak gelmek mecburiyetinde kaldığından, huzursuz bir misafir olarak gergin ve suskun, hemen kaçmaya hazırlanıyormuş gibi, iskemlenin arkasına dayanarak oturuyor, tek kelime söylemeden önüne bakıyordu. Fakat d'Avenat, metropolitlerin ayrılışından iki, üç gün sonra, ona caddede rastlayınca "Kendi usulünce" bir konuşmaya başlayınca, solgun, zayıf başkeşiş birdenbire canlanmış ve konuşmaya başlamış, bakışları keskin ve doğru bir hal almıştı. Bir kelime ötekine eklenmiş ve konuşma gittikçe canlanmıştı. D'Avenat onu kışkırtıyor ve gelecekten bir şeyler ümit eden her millet ve her dinin gözlerini, Ruslara değil de, herkesten kudretli olan Fransız imparatoruna yöneltmesi gerektiğini, Fransızların eninde sonunda Avrupa'da itaat altına henüz alınmamış olan son devleti de bu yaz içinde dize getirmeye zorlayacaklarını anlatıyordu.

Bunun üzerine manastır papazının kocaman, asabiyetle kısılmış olan ağzı alabildiğine açıldı ve bir anda küçük muzdarip yüzünde, kurtlara şeref verecek soydan beyaz, düzgün, kuvvetli dişleri göründü. Ağzının iki yanında yeni, alaycı ve şakacı bir neşenin hiç görülmemiş çizgileri göründü. Başpapaz başını geriye atmış, alabildiğine yüksek sesle gülüyordu - müstehzi ve coşkundu. Öyle ki d'Avenat bile şaşkınlıktan kalakalmıştı. Bu durum ancak bir saniye kadar sürdü. Sonra Pohomiye'nin yüzü her zaman olduğu üzere kırıştı ve tekrar daraldı, küçüldü ve öfkeli halini yeniden aldı. Bir parça döndü, yakınlarda bir kimsenin bulunup bulunmadığını görmek için kısaca çevresine bir bakındı, sonra yüzünü d'Avenat'nın sağ kulağına, şimdiki haline hiç uymayan ve memnunlukla gülümseyen yüz ifadesini daha iyice belli eden kuvvetli ve canlı bir sesle:

- Sana ne söylüyorsam iyice dinle ahbap: Kafandaki bu örümcekleri silkele:

Dedi. Böylece d'Avenat'ya güvendiğinden, bu cümleyi ona dostça ve ihtiyatla, sanki ona bir mücevher hediye ediyormuş gibi söylüyordu. Kısa bir selamdan sonra, çarşı ve ana caddeden hemen ayrıldı, yan sokaklara saparak yoluna devam etti.

XXII

Hayatlarını bu dar ve ıslak vadide yüzerek ve ezilerek ve üstelik burada belirsiz bir zamanı alışılmamış şartlar altında geçirmeye mahkûm olan bütün yabancıların talihleri çabucak olgunlaştı. Her yabancının içine atılmış bulunduğu fevkalade şartlar, onların her birinin içinde, daha ilk gelişlerinde çizilmiş bulunan iç çatışmayı çabuklaştırıyor, meyil ve istidatlarının gösterdiği yol üzerinde gittikçe çoğalan bir şiddet ve merhametsizlikle iteliyordu. Bu meyil ve istidatlar burada, belki de diğer durumlarda asla gelişemeyecek ve tezahür etmeyecek bir ölçü ve biçimde ortaya çıkıyor ve gelişiyordu.

Von Paulich'in gelişinin daha ilk aylarında yeni başkonsolosla tercüman Nikola Rotta arasındaki münasebetlerin uygun

bir şekilde gelişemeyeceği, bunun bir çatışmaya ve eninde sonunda bir kopmaya doğru gideceği oldukça açık bir şekilde ortaya çıkmıştı. Zira bu dünya yüzünde ikisi birbirinden bu kadar farklı ve böylesine anlaşmazlıklar ve çatışmalara daha önceden hazırlıklı başka iki insanın bulunamayacağı oldukça aşikâr bir şekilde meydana çıkmıştı.

Soğuk, tedbirli ve ölçülü, bütün işlerinde temiz olan, çevresindeki her yere kristal keskinliğinde soğukluk ve berraklık saçan bir atmosfer getiren yarbay, kendini beğenmiş öfkesi burnunda bir adam olan tercümanı allak bullak etmiş, her şeyi onun huzurunda ortaya dökmüş, o güne kadar gizli uykulara yatmış sayısız, arap saçına dönmüş hesabın gün ışığına çıkarılmasını ondan istemişti. Her iki adamın birbirleriyle çekiştiklerini söylemek yanıltıcı bir şey olurdu. Zira aslına bakılırsa, yarbay tarafından tıpkı muazzam ve sabit bir buzdağı gibi, üstelik daha kötüsü, mukadderatın affetmez kanununa göre durmadan ona döndükçe ve yeniden ona karşı atıldıkça geriye fırlatılan yalnız Rotta idi.

Bu kadar akıllı, haksever ve her bakımdan soğuk olan böyle bir adamın bir insan üzerinde böylesine kaderini tayin edici ve mahvedici bir tesir uyandırabilmesi mümkün sayılamazdı. Bununla birlikte burada durum böyleydi. Rotta, içinden çözülüp dağılışın ve ruhî çöküntünün öyle bir basamağına ulaşmıştı ki, böyle bir amir onun için hızlı bir yıkım anlamına gelirdi. Yarbay hemen hemen gayrı insanî denilebilecek objektifliği, sakinliği ile, aslında zehirlenmiş olan tercüman için zehir demekti. Rotta, von Mitterer gibi yumuşak ve kolayca yola gelen veyahut öfkesi burnunda, bir hali ötekine uymaz, tamamıyla beşerî ve hepsinden de kötüsü ihtiraslarının hükmü altında bulunan bir amire sahip olsaydı, herhangi bir şekilde mevkiini muhafaza etmenin ve direnmenin yolunu bulurdu. Birinci halde amirinin müsamahası sayesinde yaşar, ikincisinde ise, kendisininkilere akraba olan ve çarpışabileceği karşı davranışların içinde, karanlık ve yabanice gelişecek kendi meyil ve istidatlarının bir ocağını ve saldırı noktasını bulur, sürekli çatışmalar ve düşmanlıklarla belirli bir dengeyi temin edebilirdi. Fakat

von Paulich gibi bir amire karşı, Rotta, tıpkı bir meczubun kendini buzdan bir duvar veya göz kamaştırıcı, hayalî bir ışık kaynağına çarpışı gibi fırlatıyordu.

Görüşleri, varlığı ve davranışları ile von Paulich, Rotta için kötülüğe doğru ağır basan, büyük ve tehlikeli bir değişiklik manasına geliyordu. Her şeyden önce, Rotta, uzun süredir von Mitterer için en yakın ve vazgeçilmez bir yardımcı olarak kabul edildiği halde, artık onun için pek az bir değer ifade ediyordu. Mitterer için o, en ağır ve en kaba çatışmalarda işine yarayan bir kalkan, nahoş ve pis işlerde kullandığı bır çeşit eldivendi. Mitterer, bir aile buhranı sırasında veya bir iş karışıklığında, aşırı bir yorgunluğa düştüğü ve karaciğer hastalığı yüzünden o geçici irade felcine uğradığında, Rotta onu desteklemeye hemen amade olur, "meseleyi" eline alır ve böylece tek başına, bu düşkün durumdaki adamda bir duygu ferahlaması ve minnettar bir bağlılık uyandırırdı. "Mesele"yi kolaylıkla düzene koyardı. Çünkü bu "iş" aslında hiç de zor değil, aksine yalnız von Mitterer'in gözüne ve hatta yalnız bu saniye için, ancak bu durumda, böylesine çaresiz ve halledilmez gibi görünmüştü.

İşte bütün bunlar yeni amirin gözünde hiç anlaşılmayan şeylerdi. Paulich için çalışma denilen şey tıpkı üzerinde uzun uzadıya düşünerek, fakat müteakip hareketten de ne korku ve ne de pişmanlık duyan, bu sırada müşavir, koruyucu ve yardımcıya da ihtiyacı olmayan bir oyuncunun sükûnet ve soğukkanlılıkla kendi oyununu oynadığı, satranç tahtası gibi dümdüz ve muntazam bir şeydi.

Bundan başka von Paulich'in çalışma şekli; tercümanın kaybedilmiş, solgun hayatında kendisine kalan en son zevkleri bile ortadan kaldırmıştı. Ziyaretçiler ve konsolosluk personeli ile, kendisiyle bir ilgisi olsun veya olmasın, doğrudan doğruya herkesle yaptığı kabaca çekişmeler, Rotta için, kendi iç kargaşalığı ve yıkıntısı içinde, aslında pek zavallıca fakat son ve biricik sevinçti. Uğrunda ruhunu, kuvvet ve gençliğini beyhude yere kurban ettiği kuvvet ve kudretin acıklı bir hayali ve hâkimiyetinin bir dış tezahürü demekti.

Rotta -kabarmış, bacaklarını germiş, yüzü kıpkırmızı olmuş- böyle her kavgadan sonra, her seferinde artık kendisine cevap vermeye cesareti olmayan veya ne söyleyeceğini bilmeyen bir adamın tepesinde bağırılıp kaçırılmasının ardından, bir saniye için, fakat yine de muhteşem bir saniye için bile olsa, bir şeyler kırdığı, birisini yerlere serip ufaladığı ve artık sesini kesmiş olan rakibine üstün geldiği, kendisini bütün dünyevî yaratıkların çok üstündeki büyük mutluluk mertebesine yükseltirken, karşısındakini yerin dibine batırdığı, ama yine de herkesin kendisini göreceği ve yüceliğini ölçebileceği bir yere batırdığı için, derin bir zevk ve ölçüsüz bir mutluluk duyardı. Ve artık yarbay, bu aldatıcı mutluluğu tatmasına bir saniye bile müsaade etmiyordu.

Yeni konsolosun varlığı bile, böyle çekişmeleri, yalnız başına imkânsız bir duruma getiriyordu. Onun koyu mavi soğuk gözlerinin bakışı önünde hiçbir hayal direnemez, bütün kendini aldatmalar parçalanır ve içinden çıktıkları hiçliğin dibine düşerlerdi.

Von Paulich, daha ilk haftalarda, Rotta'ya ilk fırsatta, insanlara daha sakin bir tarzda da muamele edilebileceğini ve istenilen şeylere güzellikle de ulaşılabileceğini anlatmıştı. Ne olursa olsun, konsolosluktan herhangi bir kimsenin başka herhangi bir kimseyle, binada olsun, şehirde olsun, böyle uygunsuz bir tarzda konuşmasını arzu etmiyordu. Tercüman, o zaman, ilk ve son defa olarak yeni konsolos üzerinde nüfuz kazanmak ve ona kendi görüşünü kabul ettirmeyi denedi. Fakat netice alamadı. Yaygaracılık ve kabalığı ikinci bir tabiat haline getirmiş olan Rotta, bu adamın huzurunda kendini kötürümleşmiş gibi hissediyordu. Dudaklarının uçları büzüldü, başım aşağı eğdi ve gözkapaklarını daha çok sıktı. Topuklarını birbirine vurdu, gücenik bir sesle.

- Yarbay Beyefendi nasıl emrederlerse!

Diye cevap verdi, odayı terketti.

Rotta, gerek bunu tamamıyla unutmuş olsun, gerekse yeni amirinin enerji ve sebatını denemek istemiş olsun, kendini bu baskıdan kurtarma ve açık emirlere rağmen küçük rütbelilerin

ensesinde boza pişirme denemesine, bir ikinci defa daha girişmişti. Bunu haber alır almaz, yarbay tercümanı çağırtmış ve ona, bu hareketini bir kere daha tekrar ettiği takdirde, artık hiç tereddüt etmeden hizmet yönetmeliğindeki ağır disiplinsizlik halinin tekrarı ile ilgili maddeyi uygulamak zorunda kalabileceğini bildirmişti. Bu sırada Rotta, yarbayın mavi gözlerinin birdenbire kısıldığını ve gözlerinin dış kenarlarından, bakışlarını ve yüz ifadelerini tamamıyla değiştiren iki keskin ve öldürücü kıvılcımın fışkırdığını gördü. O saniyeden başlayarak, tercüman, iyice ürkerek kendi içine büzüldü ve amirine karşı sinsi ve görünmez bir nefret, üstelik eskiden kurbanlarına karşı yönelttiği bütün gazap ve saldırı hırsını beslemeye başladı.

Rotta meselesine olduğu kadar dünyadaki diğer bütün işler karşısında faydacı ve soğuk bir tavır takman von Paulich, bu adamı mümkün mertebe az işte kullanmaya gayret ediyordu. Onu kurye olarak Brod'e ve Kontajnica'ya gönderiyor ve hatta von Mitterer'in, Rotta'ya ihtiyacı olacağı yeni bir işe tayinini ve onu yanına çağırtmasına bile bekliyordu. Bununla birlikte Rotta'yı Travnik'ten bizzat uzaklaştırmak için bir teşebbüste bulunmak niyetinde değildi. Gariptir ki, Rotta da, artık kendisinin de daha iyi bir şey bekleyemeyeceğini gördüğü mevkiinden istifa edip ayrılmayı hiç düşünmüyordu. Sanki büyülenmiş gibi bu soğuk ve büyük kabiliyetli amirinin çevresinde daireler çiziyor, gerçekte olduğundan çok düşüncelerinde olsa bile onunla durmadan tekrarlanan ve gittikçe şiddetlenen çatışmalara girişiyordu.

Travnik'te olup biten ne varsa öğrenen veya hiç olmazsa sezen d'Avenat, Rotta'nın konsolosluktaki durumunu hemen farketti. Ve derhal zamanla bundan Fransız Konsolosluğu için bir fayda sağlama düşüncesi aklına geldi. Her iki tercümanın çarşıda veyahut konak yolu üzerinde herhangi bir yerde karşılaştıkları sıralarda, kendi usullerine göre yaptıkları tesadüfi bir konuşmada, d'Avenat, şaka ederek Rotta'ya, ne zaman isterse Fransız Konsolosluğu'na sığınma hakkı elde edebileceğini söylemişti. Rotta ise ona aynı şekilde bir şaka ile cevap vermişti.

İlk çatışmalardan sonra Bay von Paulich ile tercümanı arasına, bütün yıl süren bulanık bir sessizlik girmişti. Yarbay, tercümanına ağır vazifeler yükleseydi ve ondan aşırı ölçüde şeyler isteseydi, ona karşı kinini veya kıskançlığını gösterseydi, belki de Rotta bu durumu sürdürecek ve yeni amirine tahammül etmek ve sonuna kadar dayanmak için kendinde sabır bulabilecekti. Fakat von Paulich'in soğuk davranışı ve Rotta'nın şahsına metelik vermeyen tavrı, eninde veya sonunda ipin koparılmasına sebep olacaktı.

1812 yılı baharında Avusturya Konsolosluğu'nda hadise açıkça patlak verdi. Küçük ve kambur tercümanın, böylesine sönük bir düzen içinde hiç göze çarpmadan, en basit görevleri sınırlanmış ve bütün dizgin tanımayan, etine ve kemiklerine işlemiş alışkanlıkları yasaklanmış olarak yaşamaya artık tahammülü kalmamıştı. Kendi üzerindeki kontrolünü kaybetti, konsolosluktaki hizmet personeli ve küçük rütbeli memurların üzerine atıldı, onlarla, doğrudan doğruya amirlerine yönelttiği tehdit ve şikâyetlerle kavgalara girişti ve hiç olmazsa böylece biraz nefes almış oldu. Sonunda bizzat Paulich'e de çatışmaya sıra gelmişti. Ve yarbay, artık disiplin hükümlerini kullanacağını ve itaatsiz ve kudurgan bir hale gelen tercümanı Brod'e göndereceğini soğuk bir tavırla bildirince, Rotta ilk defa olarak, açıkça ve kabaca ona karşı gelecek kuvveti kendisinde bulmuş ve bangır bangır, konsolosun gücünün buna yetmeyeceğini ve kendisinin, Rotta'mn, belki de konsolosu daha uzaklara attırabileceğini tekrarladı. Von Paulich'in emriyle, Rotta'nın eşyaları evden dışarı atıldı ve konsolosluğa girmesi de yasak edildi. Aynı zamanda kasabanın kaymakamına, Nikola Rotta'nın artık Avusturya Başkonsolosluğu'nun hizmetinde bulunmadığı, imparatorun himayesinden de bundan böyle faydalanamayacağı ve Travnik'te bulunuşunun da arzu edilmediği bildirilmişti.

Sokak ortasına bırakılmış olan Rotta, derhal d'Avenat'ya başvurdu ve onun aracılığı ile Fransız Konsolosluğu'nun himayesine rica etti.

Konsoloslar geleli ve konsolosluklar açılalı beri Travnik'te

böylesine büyük bir anlaşmazlık ve yine bu kadar büyük bir skandal olmamıştı. Hatta Mario Cologna'nın acayip din değiştirmesi ve asla açıklanamayan ölüm sebebi bile bu kadar huzursuzluk, gidiş geliş ve dedikodu uyandırmamıştı. Cologna meselesi, genel ayaklanma sırasına rastlamış ve bu kargaşalığın bir bölümü sayılmıştı. Halbuki şimdi her tarafta tam bir sükûnet hüküm sürüyordu. Bundan başka "İlliryalı Doktor" ölü idi ve ebediyen susmuştu, ama Rotta yaşıyordu ve hatta ondan da iri ağızlı idi. Rotta'nın konsolosluktan ve bağlı olduğu devletten kovuluşu, her tarafa d'Avenat'nın büyük bir başarısı olarak kaydedilmişti. D'Avenat ise bunu reddediyor, kendini bir ölçüye bağlamasını bilen akıllı bir galip gibi davranıyordu. Gerçekte ise Rotta'nın durumundan mümkün olduğu kadar faydalanmaya gayret etmiş, bu hususta da ihtiyatlı ve sakin hareket etmişti.

Diğer birçok meselelerde olduğu gibi, Daville, olanlar karşısında kendini içinden sarsılmış ve huzursuz hissediyordu. Ama Rotta'nın sükûtunun Fransız menfaatlerine getireceği faydaları da ret ve inkâr edemiyordu. İçine düştüğü şartların ve kendi mizacının sürükleyişi ile, kambur tercüman, gittikçe daha fazla çıplak bir ihanet yoluna kayıyor ve yavaş yavaş amirinin bildiği bütün işleri ve tasarılarını ifşa ediyordu. Diğer taraftan, von Paulich gibi akıllı, şerefli bir adama karşı, tercümanın, iki hayâsız ve adi Levantenin kendi itibarının paravanası arkasında düzenledikleri gizli planlar, Daville'i üzüyor ve ıstırap veriyordu. Sessizce içinde, bütün bu meselenin, önce d'Avenat'nm olayı yeter ölçüde sömürmesinden sonra, mümkün mertebe süratle ortadan kaldırılmasını istiyordu. Fakat bu, her iki tercümanın, her şeyden önce Rotta'nın işine gelmiyordu. Şimdi o, Paulich'e karşı mücadelede bütün kapalı ve gizli kalmış ihtirasları ve arzuları için en sonunda değerli bir hedef bulmuş oluyordu. Yalnız konsolosa değil, Prod'daki kumandanlara, Viyana'daki nezarete de uzun uzadıya mektuplar yolluyor ve onlara olay üzerinde tabiî Fransız Konsolosluğu ile kurmuş olduğu münasebetten hiç söz etmeyerek, bilgiler veriyordu. Fransız Konsolosluğu'nun bir kavası ile birlikte

Avusturya Konsolosluğu'na gidiyor, eksik olan birkaç şahsi eşyasının çıkarılıp verilmesini istiyor, açık yaygara sahneleri yapıyor ve yüksek sesle kavgalara girişiyor, durmadan yeni yeni şikâyetler buluyor, soluyarak bütün şehri dolaşıyor. Konağa ve kaymakama koşuyordu. Kısacası, kendi rezaletinden, tıpkı deli ve adi bir sokak kadını gibi zevk alıyordu.

Von Paulich, sükûnetini kaybetmemekle birlikte, bir yanlışlık da yaptı, resmî evrakı çaldığından dolayı, Rotta'nın tevkif olunmasını kaymakamdan resmen istedi. Bu da Daville'i, kaymakama bir mektup yazmak, Rotta'nın Fransız himayesinde bulunduğunu ve bu yüzden de ne takip edilebileceğini ve ne de sorguya çekilebileceğini bildirmek mecburiyetinde bıraktı. Bu mektubun bir kopyesini, bir deklarasyonla birlikte Paulich'e yolladı. Bunda da bütün olup bitenlere esef ettiğini, fakat Rotta'nın, belki de asabi ve nahoş bir karaktere sahip olmakla beraber, her şeye rağmen, hür ve pervasız bir adam olduğunu, Fransız Konsolosluğu'ndan rica ettiği himayenin reddedilemediğini açıkladı.

Von Paulich, derhal sert bir cevap verdi ve Fransız Konsolosluğu'nu, ispiyonlara, dolandırıcılara para vermek ve hainleri koruma hareketlerinden dolayı protesto etti. Daville'e, gelecekte kendisine göndereceği bir mektubunda, Rotta üzerinde hiçbir kelime bulunmamasına dikkat edilmesini de ihtar ediyordu. Diğer taraftan, bu çirkin Rotta olayı temizlenmediği müddetçe de, bütün mektuplar açılmadan geriye iade edilecekti.

Bu ihtar Daville'i ayrıca yaraladı ve kederlendirdi. Rotta rezaleti gittikçe ağırlaşıyor ve üzüntü verici bir hale geliyordu.

Her iki konsolosluk arasındaki kavgayı gören, birisinin Rotta'nın tevkifini istemesinden ve diğerinin bu isteği reddetmesinden iyice şaşırmış bulunan ihtiyar ve asabi mizaçlı Travnik kaymakamı, her iki tarafa da, bilhassa Rotta'ya çok kızmıştı. Günde birkaç defa kendi kendine homurdanıyor.

- Bu köpekler kapımın önünde dolaşıyorlar.

Diye söyleniyordu.

Adamlarından birisi vasıtasıyla her iki konsolosa da haber yolladı. İmparatorları barış içinde yaşarlarken, onların burada,

Travnik'te savaşmak suretiyle, sırtındaki ağır yüklere daha fazlasını ilave etmelerine meydan vereceğine, görevinden çekilmeyi bile göze aldığını bildirdi. Her iki konsolosun hiçbirisinin herhangi suretle olursa olsun bu kararını bozmalarını istemediğini ve üstelik alelade düşkün bir uşak ve ulaktan başka bir şey olmayan şu bücür, deli herifin, imparatorluk temsilcileri, makam sahibi kimseler arasında tartışma konusu olmaya layık görülmemesini tavsiye etti.

Rotta'yı çağırtıp bizzat kendisi sert bir şekilde haşladı. Rahat durması gerektiğini, o küçücük kafasının omuzları üzerinde kalmasına dikkat etmesini, zira onun yüzünden haftalardan beri kasabanın ileri gelen kimselerinin kavgaya giriştiklerini ve bu şehirde o zamana kadar bir mabet sükûnetinin hüküm sürdüğünü, som altından bir kafaya ve bir vezir aklına bile sahip olsa, burada bu kadar patırtı çıkarmasına müsaade edilemeyeceğini anlattı. Eğer Travnik'te barış içinde ve şerefiyle yaşamak istiyorsa, pekâlâ. Yok eğer yine de kasabayı oradan oraya dolaşarak karıştırmaya, her iki konsolosu da huzursuzluğa düşürüp, Türklerle reayayı da kendi kavgalarına karıştıracaksa, mümkün mertebe çabucak bu Travnik'in iki yolundan birini seçmeliydi.

Fakat Rotta, kasabayı dedikodularla doldurmuş, önüne geleni bu işin içine karıştırmış ve dolaştırmıştı. Pera Kalajiç adındaki; adı kötüye çıkmış bir bekâr adamın evinin üst katını kiralamıştı. Pencerelere demir parmaklık ve bütün kapılara özel kilitler taktırmak için, Çingene demirciyi evine çağırtmıştı. Yastığının altında sakladığı iki İngiliz tabancasından başka, büyük bir tüfekle barut ve kurşun da tedarik etmişti. Zehirleneceği korkusundan kendi yemeklerini kendisi pişiriyor, bir şeyinin çalınacağı ve aldatılabileceğinden korkarak ev işlerini yalnız başına yapıyordu. Rotta'nın odasında, ancak bekârların ve baykuş gibi tek başlarına pinekleyen komik insanların evlerinde bulunan o soğuk ıssızlık yayılıyordu. Paçavralar ve süprüntüler yığılmış, toz ve kir her yeri ve her şeyi kaplamıştı. Aslında çok gösterişsiz olan ev, zamanla dış görünüşü ile de bakımsız bir hale gelmişti.

Rotta'nın kendisi de gittikçe değişiyor, zayıflıyor ve sefil bir kılığa giriyordu. Artık eskiden olduğu kadar temiz değildi ve hırpani kılıklıydı. Gömlekleri erimiş, parçalanmış ve çok kullanılmaktan iyice eskimiş, kara renkli kravatı yemek artıkları ile lekelenmiş, ayakkabıları kirlenmiş ve topukları aşınmıştı. Kar beyazlığındaki saçlarına sarı yeşil bir parıltı gelmiş, tırnakları kirden kararmış, artık düzenli şekilde yıkanmaz ve bütün bütüne mutfak ve rakı kokar olmuştu. Tavırları da eskisi gibi değildi. Artık başı yukarı dikilmiş, adam atarken yanındakilere tepeden aşağı bakmıyor, aksine kasabayı tıpış tıpış dolaşıyor, hâlâ kendisiyle konuşan kimselerle esrarlı bir tavırla fısıldaşıyor veyahut meyhanelerde yüksek sesle küfürler ediyor, Avusturya Konsolosu'na tehditler savuruyor ve dinleyicilerine, artık kendisinin de gittikçe daha fazla hoşuna giden birer kadeh rakı ikram ediyordu. Sahte kudretinin ve sahte asaletinin, sabık mevkiinin ince altın yığını günden güne eriyip kayboluyordu.

Nikola Rotta, Travnik'te çeşitli tarzdaki büyük düşmanlara karşı muazzam bir mücadeleye girdiği inancı içinde böylece yaşayıp gidiyordu. Hastalık derecesine varan bir kinle tamamıyla kör olarak, yavaş yavaş değiştiğini, yokuş aşağı kaydığını, bir zamanlar o kadar ağır ve meşakkatle yukarıya tırmandığı aynı yolu geriye inerek battığının farkına bile varamıyordu. Otuz yıl boyunca durmadan kaçtığı ve uzun zamandır da artık kurtulduğunu sandığı, bir çocuk olarak Triyeste'nin San Geusta fakir mahallesinde, fakirlik ve sefaletin o çirkin dünyasında terkettiği hayatın, sayısız küçük ayrıntılar halinde yeniden bir araya geldiğini, o belirsiz fakat kudretli sel tarafından yakalanıp sürüklendiğini artık his bile etmiyordu.

XXIII

Daville, ufak tefek batıl inançları yüzünden kendi kendine kızıyordu. Ama yine de kendisini tekrar tekrar böyle şeyler düşünürken yakalıyordu. Travnik'te yaz aylarının uğursuzluk ay-

ları olduğu ve daima nahoş sürprizleri de birlikte getirdiği düşüncesi de bunlardandı. Bunu kendi kendisine tabiatla ilgili bir olay olarak izah ediyordu. Bütün savaşlar ve ayaklanmalar yazla birlikte başlıyorlardı. Ayrıca yaz günleri daha uzundu. İnsanlar, içlerine işlemiş ve derinlere kök salmış aptallık ve kötü işlerle uğraşma ihtiyaçları için bu suretle daha çok zaman ve fırsat bulmuş olmalıydılar. Bütün bunları göz önünde tutsa da, hemen birkaç dakika sonra kendini yine aynı düşünceye saplanmış olarak yakalıyordu: Yazlar uğursuzluklarını birlikte getiriyor ve yaz ayları (bu ayların isimlerinde bile hiçbir r harfi yoktu)* da her bakımdan diğerlerinden daha tehlikeliydiler.

Bu yaz mevsimi de kötü alametlerle başlamıştı.

Pek güzel bir günde, yani "İskendernâme"si üzerinde iki saatlik bir çalışma ile başlamış olan bir mayıs gününde, Daville, kendisiyle şifahi olarak Sarajevo'daki "Fransız Hanı"nın güç durumu ve Bosna içinden geçen Fransız transit ticaretinin bütün dertleri üzerinde konuşmak için gelmiş bulunan genç tüccar Frayssinet ile oturmuşlardı.

Genç adam, çiçekler arasında bir veranda da oturmuş, canlı, çabuk güneyli şivesiyle konuşuyordu.

Sarajevo'daki ikinci yılıydı. Bu süre içinde Travnik'e ancak tek bir kere gelmiş, fakat başkonsolosla sürekli olarak mektuplaşmıştı. Bu mektuplaşmada Sarajevo'daki insanlar ve onların durumları üzerindeki şikâyetler gittikçe daha çok yer almıştı. Delikanlı tamamıyla şaşırmış ve cesaretini kaybetmişti. Zayıflamış, saçları dökülmeye başlamış, yüzü hastalıklı bir renk almıştı. Daville, delikanlının ellerinin titrediğini ve sesinin acıklı bir şekilde çınladığının farkına vardı. Evvelki yaz aynı terasta, her şeyi gözden geçirip düzene koyduğu ilk ziyaretindeki o sakin berraklık uçup gitmişti. (Daville, ıstırabını çektiğimiz kendi hastalığımızın izlerini başkalarında da keşfetmek ve görmekten doğan beşerî bir keyiflenme duygusuyla "Doğu işte böyledir" diye düşündü. "Doğu delikanlının kanı-

(*) Mai, Juin, Jullet, Aout (Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos).

na iyice girmiş, onu temelinden kemirmiş, rahatını ve neşesini kaçırmış.")

Aslına bakılırsa delikanlı iyice bezmiş ve cesaretini yitirmişti. Batı'dan iş yapmak için bu bölgeye gelmiş olan herkese karşı ve her vasıtayla gösterilen o kızgın memnuniyetsizlik onunda üstüne çökmüş, istila etmiş, aşikâr olarak onu da pençesine geçirmiş, onda kendi kendisine hâkim olacak veya bu hali başkalarından saklayacak kuvvet bırakmamıştı.

Teklifleri radikaldi. Her şeyi tasfiye etmeliydi ve hatta ne kadar çabuk davranılırsa o kadar iyi olurdu. Başka ticaret yolları bulmalıydı. İçinde yaşanabilecek ve insanlarla birlikte çalışılabilecek bir başka memleketin içinden geçen bir yeni yol.

Daville, delikanlının "Doğu zehirlenmesi"ne yakalandığını ve hastalığının da insanın sıtmaya tutulmuş gibi gerçeği tanımasına ve doğru olarak hüküm vermesine imkân vermeyecek, aksine karşısına çıkan ve çevresini saran her şeyle daimi bir mücadele ve sürekli bir çekişme haline düşüren bir dereceye ulaşmış olduğunu açıkça görmüştü. Delikanlının bu halini, Daville, o kadar iyi anlıyordu ki, şimdi ona nasihat verecek ve onun için teskin edecek, daha yaşlı ve sıhhatli bir dost rolü oynayabiliyordu. Fakat delikanlı her nasihat ve teselliyi reddettiği kadar, bu yoldaki bir şahsi teşebbüsü veya bir ihtarı da kabul etmiyordu.

"Hayır!" diye şiddetle ret ediyordu.

- Burada nasıl yaşandığı ve çalışıldığının Paris'te kimse farkında değildir, hiçbir kimse bunu ölçemez. Yalnız bu insanlarla burada münasebette olan ve onların arasında yaşayan kimse, yerlilerin ne kadar güvenilmez, kibirli, kaba ve hilekâr insanlar oldukları üzerinde bir hüküm verebilir. Bunu ancak bir biliriz.

Daville, bu kadar sık konuştuğu ve yazdığı kendi sözlerini işittiğini sanıyordu. Boğulurcasına hiddet ve derin bir nefretle sarsılan delikanlıdan gözlerini ayırmaksızın onu dikkatle dinliyordu. Daville, kendi kendine: "O halde des Fossés'nin ve kendilerine birçok kereler aynı sözleri, aynı tonla ve aynı tarzda söylediğim kimselerin gözüne aynı şekilde görünmüş ol-

malıyım" diye düşündü. Fakat aynı zamanda heyecanlanmış olan delikanlıyı tatlı sözlerle teselli ediyordu.

- Hiç şüphe yok, şartlar çok çetindir ve hepimiz bunu kendi tecrübemizle biliyoruz, fakat sabırlı olmalıyız. Eninde sonunda Fransız zekâsı ve Fransız gururu, yerlilerin öfkesi ve kibirlerine üstün gelecektir. Yalnız şunu bilmeli ki...

- Buradan savuşmalı, sayın başkonsolos, hem de mümkün olduğu kadar süratle. Gurur, zekâ ve buraya harcanacak bütün kuvvetler tesirsiz kalacaktır. Yapmak için buraya gönderildiğim vazifeden hiç olmazsa bu sonucu elde ettim.

Daville, "aynı hastalık aynı itiraz" diye düşündü, onu yatıştırmaya, beklemesi ve sabretmesi gerektiğini ona açıklamaya devam etti. İşleri böyle kolayca terketmeye mezun olmadığını, Sarajevo'nun nankör bir yer olsa bile, imparatorluğun büyük kontinantal sistemi planında, Avrupa toplu ekonomisi düzeninde önemli bir yeri olduğunu, rastgele herhangi bir noktanın bile terk edilmesinin bütün sistemi tehlikeye düşüreceğini ve imparatorun planlarına zarar verebileceğini teker teker anlattı.

- Bu da bizim gayret ve zahmete katlanma hissemizdir. Bize çok ağır gelse bile bunu üzerimize almalıyız. Hedef ve manasının ne olduğunu henüz anlayamadığımız halde çalışmalarına katıldığımız bu büyük planın meyveleri, ancak herkes kendi yerinde kaldığı ve görevini terketmediği takdirde gecikmeyecektir. Bütün çağların en büyük hükümdarının bize bağışladığı, herkesin talihinin ve bizim talihimizin de bağlı olduğu bu büyük lütfu daima göz önünde tutmalıyız. Ve böylece kendimizi onun idaresine körükörüne, tam bir güvenlikle bağlamalıyız. Bütün dünyanın talihinin onun ellerinde bulunuşu tesadüf değildir. Onun dehası ve onun parlak ve mutlu yıldızı her şeyi ve herkesi mutlu bir sonuca ulaştıracaktır. Buna dayanarak, büyük güçlüklere rağmen, işlerinize sükünet ve güvenlikle bakabiliriz.

Temkinli ve sakin konuşurken, Daville, dikkatle kendi sesini dinliyor, kendi günlük dalgalanmaları ve şüphelenmeleri sırasında asla bulamadığı sözler ve sebepleri hayretle müşahede

ediyordu. Ve gittikçe daha fasih ve daha ikna edici konuşuyordu. Daville, bir çocuğu uyutmak için ona uzun masallar anlatan, sonunda çocuk yanında uyanık otururken, kendisi uyuyup giden ihtiyar dadının durumuna düşmüştü. Konuşmasının sonunda kendi kendisinden memnun kalmıştı. Fakat delikanlı, Sarajevo'daki tüccarlar ve hayvan sürücülerinin hayatı zehirledikleri düşüncesinde ısrar etmiş, yüzü hazımsızlık ve aşırı safra salgılarının tesirleri altında sinirle titrerken, dalgın dalgın, yalnız başını sallamış ve kısılmış dudaklarla Daville'e bakmıştı.

Bu arada d'Avenat içeriye girdi, konuşmalarını kestiği için, özür diledi. Ve konsolosa yavaşça, geçen akşam İstanbul'dan atlı bir haberci geldiğini, İbrahim Paşa'nın hareminde bir salgın hastalık çıktığı haberini getirdiğini bildirdi. Son haftalar içinde İstanbul'da çıkan veba, vezirin Boğaz'daki evine girecek bir yol bulmuştu. Kısa bir zaman içinde yalıda on beş kişi ölmüş, bunların çoğunluğu hizmetçiler olmakla birlikte, kurbanlar arasında vezirin en büyük kızı ile on iki yaşındaki oğlu da bulunmaktaydı. Ailenin geriye kalan mensupları memleketin iç taraflarına, dağlara doğru kaçmışlardı.

Daville, d'Avenat'nın getirdiği bu kötü haberi dinlerken, vezirin iri yarı, gülünç şekilde giyinip kuşanmış, daima sağa veyahut sola eğilmiş duran vücudunun, bu darbe altında nasıl ezildiğini gördüğünü sandı.

D'Avenat'nın Doğu âdetleri üzerindeki tavsiyelerine uyarak vezirden derhal bir mülâkat istenmemesine, aksine felaketin ilk ve derin tesirlerinin geçmesi için ona birkaç günlük zaman bırakılmasına karar verildi.

Daville, Frayssinet ile olan konuşmasına tekrar başladığı zaman, kendisinin, bir başkasının felaketi yüzünden iyice çelikleştiği, daha akıllı ve daha sabırlı bir hale geldiğini hissetti. Cesaretle ve hiç çekinmeden, delikanlıya, resmî makamlara, transit şartlarında ne gibi düzeltmeler yaptırtabileceğini gözden geçirmek için, gelecek ay içinde bizzat Sarajevo'ya geleceğine söz verdi.

Üç gün sonra vezir, Daville'i, yalnız yaz aylarında kullandığı

üst kattaki divanda kabul etti.

Pırıl pırıl bir yaz gününde konsolos, konağın kederli, loş ve serin alt katına girer girmez sanki bir katakumbe (yeraltı mezarı) iniyormuşçasına ürperdi. Üst kat bir parça daha aydınlıktı. Fakat burada da dışarının sıcaklık ve yakıcı güneşine karşılık, gölge ve serinlik hüküm sürüyordu. Bir pencere ardına kadar açılmış, asma yaprakları üstünden sarkıyor, odanın içine kadar giriyordu. Eski yerine oturmuş, dışarıdan bakılınca hiç değişmemiş gibi görünen vezir, eski bir mezar taşı gibi bir yanma yaslanmıştı. Daville, onu bu halde görünce, o da sade ve değişmemiş bir halde görünmeye gayret etti. Ve yalnız bu felaket üzerine ne söylemesi gerektiğini düşünmeye kendini zorladı. Ölüleri, her şeyden önce kadınları anmadan, samimi ve saygılı bir ifadeyle konuşmak istiyor, ama yine de kendi anlayışını ve acısına katılışını dile getirmek istiyordu.

Vezir, bedeni hareketsizliğine çok uygun düşen moral katılığı ile onun durumunu çok kolaylaştırmıştı. Hareketsiz ve duruşunu hiç değiştirmeden, Daville'in sözlerini d'Avenat'nın çevirisinden dinledikten sonra, ölüler üzerinde tek kelime sarfetmeden derhal, yaşayanların talih ve mukadderatı konusuna geçti.

- İşte şimdi de İstanbul'un üstüne ve şimdiye kadar kimsenin böyle bir salgını hatırlamadığı bölgelere veba çullandı.

Dedi vezir, sanki taştan bir ağızdan konuşurmuşçasına ağır ve soğuk bir sesle:

- Bu dert şimdi başımızda. Veba da gelmese olmazdı. Günahlarımız yüzünden elbette bir gün gelecekti. Benim evimi de yokladığına göre, ben de bir günahkâr olmalıyım.

Vezir sustu, ve Daville, d'Avenat'ya doktorluk bilgilerini kullanmasını acele işaret etti. O, bu hastalığın önce mahiyetini açıkladı ve aziz mertebesinde, suçsuz insanların ve ailelerin bile tesadüfi bulaşmalarla bu tehlikeli salgın yüzünden mahvolduklarına dair bir sürü örnek gördüğünü belirtti.

Vezir, başını yavaşça çevirdi. Kara gözlerinin o gür bakışı ile ilk defa olarak, bunlar sanki taştan bakışlarmış ve sanki onun varlığının ancak şimdi farkına varıyormuş gibi, d'Avenat'ya

görmeden baktı sonra konsolosa yeniden döndü:

- Hayır, günah yüzünden, her şey günah yüzünden oluyor. Başşehir halkı akıllarını ve her çeşit utanma duygusunu kaybetmiş. Hepsi de delirmişler ve hepsi de günah ve lüks peşine düşmüşler. Ve en yüksek mevkilerdekiler buna karşı bir tedbir de almamışlar. Hepsi Sultan Selim'in başta olmayışından geliyor. Onun yaşadığı ve hüküm sürdüğü devirde, suç ve günahlar başşehirde takip edilir ve cezalandırılırdı. Sarhoşluk, namussuzluk ve tembellikle mücadele edilirdi. Fakat şimdi...

Vezir, konuşmasını birdenbire, ansızın duran bir makine gibi kesti. Ve Daville, tekrar, bir parça teselli verecek ve ferahlatacak bir şey söylemeyi ve suçla ceza arasında sonunda hiç olmazsa bir denge bulunacağını ve bu imtihanların da muhakkak bir son bulması gerekeceğini açıklamayı denedi.

- Tanrı bir tektir! Bunun ölçüsünü ancak o bilir.

Bu sözlerle, vezir, her çeşit teselliyi geriye çevirmiş oluyordu.

Açık pencereden göze görünmeyen, ama yine de pencereden içeriye sarkan asmaları titreten kuşların cıvıltıları aksediyordu. Manzaranın önünü kapatan sırtlarda, yeşil sınırlar veyahut canlı bir çitle birbirlerinden ayrılan sararmış buğday tarlaları ışıldıyorlardı. Paşanın sözlerinden sonra araya giren sessizlikte, birdenbire, yamaçta herhangi bir yerde otlayan bir tayın kulakları tırmalayan, şakrak kişnemesi çınladı.

Kabul töreni, Sultan Selim'in evliyalık ve şehitlik mertebesine erdiği üzerindeki sözlerle kapandı. Ne sesinden, ne de yüzünden bir şey farkedilmemekle birlikte, vezir heyecanlanmıştı.

Daville'e veda makamında:

- Tanrı, çocuklarınızın keyfini bozmasın, bütün mutlulukları onlara bağışlasın! dedi ve ilave etti:

- Hayatta şimdiye kadar o kadar çok şey kaybettim ve o kadar çok eziyet çektim ki, şimdi artık en iyisi, kıldan dokunmuş bir örtüye bürünüp dünyadan ve onun olaylarından çok uzaktaki bahçeme çekilmem gerekir. Tanrı bir tektir ve uludur.

Vezir, uzun süredir düşünülüp hazırlanmış bu cümle, hafızasının derinliklerine yerleşmiş, kendisine has, bir üçüncü için anlaşılmaz, derin bir anlam taşıyan bir manzaradan bahsediyormuş gibiydi.

Uğursuzlukla başlamış olan 1812 yılı yazı aynı uğursuzlukla devam ediyordu.

Geçen sonbaharda beşinci koalisyona karşı girişilen savaşa, Daville, birçok bakımlardan kolaylıkla intibak etmişti. Her şeyden önce von Mitterer'le olan mücadelesi, daha önce gördüğümüz gibi, Marmont ve Avusturya sınırlarındaki kasabaların ileri gelenleri ile kurduğu işbirliği yorucu ve yıprandırıcı olmasına rağmen, hiç olmazsa zamanını dolduruyor ve düşüncelerini pratik dertlere ve elle tutulur hedeflere yöneltiyordu. Sonra da bütün sefer, zaferden zafere ulaşarak ilerliyor ve her şeyden önce hızla yürüyordu. Daha bahar aylarının başında "Viyana Barışı" olmuş ve en azından sürekli bir sükûnet getirmişti. Şimdi ise her şey geçip gitmiş ve tamamıyla görünmez olmuştu. Olayların belirsizliği ve devce çapı korku veriyordu.

Bütün düşünceleri ve bütün hayatıyla Rus ovalarında bir yerlerdeki ordunun hareketlerine bağlı olarak yaşamak, bu orduya ve onun yürüyüşüne, kaynaklarına ve maksatlarına dair hiçbir şey bilmemek, konsolosluğun bahçesindeki yokuş yollar boyunca gezinirken daima, en kötü şeyleri hesaba katarak dolaşmak, işte bu, Daville'in bu yaz ve sonbahar aylarındaki talihi idi. Bu bekleyişini kolaylaştıracak hiçbir şey olmadığı gibi, ona bu hususta yardımı dokunacak bir kimse de yoktu.

Kuryeler eskisinden daha sık geliyorlar, fakat savaş üzerinde yeni bir haber getirmiyorlardı. Kovno, Vilna, Vitebsk, Smolensk gibi tamamıyla meçhul, alışılmamış şehir adlarını zikreden bültenler, ne belirsizliği ortadan kaldırıyor, ne de korkuları bertaraf edebiliyordu. Aslında her zaman hikâyeler ve her çeşit haberlerle dolu olan kuryeler bile, şimdi ölü gibi yorgun, keyifsiz ve suskundular. İnsanları bir parça olsun canlandıracak, çeşitli korkular ve kuruntulardan kurtaracak yalanlar ve tahminler bile yoktu.

Fransız pamuğunun Bosna üzerinden geçişi ile başlayan işler yürüyor ve iyi gelişiyordu. Veyahut orada, kuzeyde bir yerde büyük hareketin ortaya çıkardığı dertler ve korkularla mukayese edilirse, hiç olmazsa bu tesiri uyandırıyordu. Sürücüler ücretlerini hiç şüphesiz yükseltiyorlar, halk pamuk nakliyatını tırtıklıyor, gümrük memurları ihmalci, rüşvete geldi miydi de doymazdılar. Her yabancının, buranın beslenme tarzı yüzünden uğradığı hastalıklar, insanlar ve boğucu hayat şartları yüzünden düştüğü hallerden, umutsuz mektuplar yazıyordu. Daville, kendisinin çoktan beri bildiği hastalığın alametlerini dikkatle müşahede ediyor, ona bir devlet adamı görüşü ile akıllı, ölçülü cevaplar veriyor, ona imparatorluk hizmetinde sabırlı olmasını tavsiye ediyordu.

Daville, şimdi eliyle gözlerini gölgelemiş, her zaman olduğu gibi büyük koltuğunda oturuyor, yüksek sesle içini çektikten sonra ("Ah Tanrım, iyiler iyisi Tanrım!") sevgili Delille'ni* tekrar eline alıyor ve kitabın ortalarından herhangi bir şiiri açıyordu. Aslına bakılırsa ne hayatta, ne de kitaplarda bulamadığı bir şeyi arıyordu: Kendisini dinlemek arzusunda olan, her şeyi açıkça konuşabileceği, her şeyi anlayan ve bütün sorularına da berrak, açık cevaplar verebilecek, merhametli ve ince duygulu bir dost. Böyle bir konuşmada, o her şeyden önce, tıpkı bir aynaya bakmış gibi yüzünü görmek, çalışmalarının asıl değerini ölçmek ve doğrudan doğruya dünyadaki kendi mevkiini tayin etmek istiyordu. Bu münasebetle nihayet, o, kuruntu ve korkularından hangilerinin temeli olduğunu ve gerçeğe dayandığını ve hangilerinin temelsiz ve hayalî olduklarını ayırabilmeyi ümit ediyordu. Bu kederli vadide artık altıncı yalnızlık yılını geçiren kendisi için böyle bir aydınlık ve ferahlık, bir çeşit kurtuluş getirecekti. Fakat böyle bir dost çıkıp gelmedi. Hiçbir zaman da gelmeyecekti. Onun yerine ancak pek acayip arzu edilmeyen misafirler çıkıp geliyorlardı.

(*) Jasques Delille (1738-1813), Fransız şairi, Virgile ve Milton'u çevirmekle ün kazanmıştır.

Daha ilk geldiği yıllarda da, bir Fransız veya Fransız pasaportunu taşıyan bir yabancının Travnik'ten transit geçmek üzere, yardım rica etmek veya hizmetlerini arzetmek için çıkıp geldiği oluyordu. Ama son zamanlarda böyle yolcuların sayıları yükselmişti. Şimdi şüpheli tüccarlar, maceraseverler, kendi kendilerini aldatmış dolandırıcılar, yollarını şaşırıp da bu yol vermez, sefalet içindeki memlekete düşmüş bulunan yolcular görünüyorlardı. Bunların hepsi İstanbul'a, Malta'ya veya Palermo'ya geçip veya kaçıyorlar, Travnik'teki duraklamalarına bir ceza ve bir felaket nazarıyla bakıyorlardı. Bu beklenmedik ve arzu edilmeyen konuklardan her biri, Daville'e sayısız dertler ve sarsıntılar getiriyordu. Kendi yurttaşları ve bundan başka Batılı insanlarla münasebet alışkanlığını tamamıyla kaybetmişti. Kolayca heyecanlanan, iç güvenlikleri eksik olan bütün karakterlerde görüldüğü gibi, yalanla gerçeği birbirinden çok güç ayırıyor, temeli olmayan şüphelerle aşırı güvenlik arasında sürekli olarak dalgalanıyordu. Konsolosları İngiliz ajanlarından korumak için Bakanlığın aralıksız olarak yolladığı genelgelerden, bunların fevkalade hilekâr olduklarını, ustaca kılık değiştirip çevreye uyduklarını öğrendikten sonra, herkesin karşısına bir bekçi gibi dikilen Daville, her yolcuda hemen bir İngiliz casusu sezecek hale gelmişti. Böyle bir casusu ortaya çıkarmak veya kendini korumak için bir sıra lüzumsuz ve anlamsız tedbirler almıştı. Aslına bakılırsa, buraya gelen insanların ekserisi, hayat yollarından dışarıya fırlatılan kimseler, zavallılar ve yolunu şaşırmışlar, talihin darbesini yemişler, Napolyon'un fetihleri ve politikası yüzünden her tarafta kökünden koparıp attığı ve karmakarışık ettiği, fırtınaya tutulmuş Avrupa gemisinin kazaya uğramış sürgünleri idiler. Bu adamlar, Daville'e, bazen "Ceneral"in son dört, beş yıl içinde dünyayı ne hale getirdiğini anlatıyorlardı. Daville, buradan mümkün mertebe kurtulmak için paniklemiş arzuları, buradaki düzensizlik, ağırlık ve hesapsızlık karşısındaki kızgınlıkları, bu vahşi memlekete, halkına ve nereye gitseler karşılarına çıkan hayat şartları ve böylesi bir memlekette, en iyi yıllarını kaybetmiş olmasından dolayı da, bu insanlardan nefret ediyordu.

Bu arzu olunmayan konuklardan her biri Daville için bir ıstırap ve işkence konusu oluyordu. Bunların kendi tepesine çöküp, bütün Travnik'in gözleri önünde kendisini aldattıklarını sanıyordu. Bundan dolayı da, onları, akla gelebilecek bütün çarelerle parayla kandırarak ve konuşarak Bosna'dan çıkarmaya gayret ediyor, kendi talihinin bunlarda vücutlaşmış olarak ortaya çıkmasını, hiç olmazsa kendi şahsi eksikliklerinin hiçbir delilini görmek istemiyordu.

Eskiden de böyle tesadüfi yolcular vardı, ama Rusya seferi başladıktan sonra bu yıl olduğu kadar, hem de böylesine tuhaf, şüpheli ve hiçbir işe yaramayan yolcular hiçbir zaman görülmemişti. Bereket versin ki, hiçbir zaman, hatta bu şartlar altında bile gerçekçi sezgisini, soğukkanlılığını, güvenli davranışını, herkese ve her şeye karşı olan pervasızlığını terketmeyen, hatta en ağır meselelerin bile hakkından gelen d'Avenat, Daville'in yanındaydı.

Yağmurlu bir mayıs günü öğleden sonra, yine birkaç yolcu Büyük Han'ın önünde görünmüşlerdi. Bunlar, hemen sayısız çocuklar ve çarşının aylakları tarafından sarıldılar. Kilimlerin ve şalların içinden, Avrupalı kılıklı üç kişi çıktı. Kısa boylu ve hareketli bir adam, boyanmış ve pudralanmış, saçını bir aktrist gibi boyamış, iriyarı, güçlü kuvvetli bir bayan, hemen on iki yaşlarında bir de kız. Hepsi de çetin bir yolculuktan ve uzun zaman ata binmekten çok yorgun düşmüş ve bitkin bir durumdaydılar. Üstelikde aç, birbirlerine ve kendilerini çevreleyen herkese karşı öfkeli idiler. Hayvan sürücüleri ile han sahibinin çekişmeleri, bir türlü son bulmuyordu. Kara saçlı ve solgun yüzlü küçük adam, bir güneylinin canlılığı ile durmadan hareket ediyor, bağırıp çağırıyor, emirler veriyor ve hıncını karısıyla çocuğundan çıkarıyordu. Sonunda sandıkları hayvanlardan çözüldü ve hanın önüne istif edildi. Yerinde duramayan adam, iyi beslenmiş, çocuğu koltuk altlarından yakaladı, yukarıya kaldırıp, en üstteki sandığın üzerine oturttu ve ona, canlı bir işaret gibi hiç kıpırdamadan burada oturmasını emretti. Sonra da Fransız Konsolosluğu'nun yoluna düştü.

Kendisine güveni olmayan küçük İtalyan, adının Lorenzo Gambini olduğunu, Palermo'da doğduğunu, şimdiye kadar Romanya'da ticaretle uğraştığını, artık Doğu'da yaşayamadığından İtalya'ya geri dönmekte olduğunu anlatırken, ona yukarıdan bakan d'Avenat ile geriye döndü. Onu aldatmışlar, yağmalamışlar ve sağlığını harap etmişlerdi. Milano'ya dönebilmek için bir vizeye ihtiyacı vardı. Ona söylendiğine göre, bunu burada Travnik'te elde edebilecekti. Zisalpin Cumhuriyeti'ne ait çok eski bir pasaportu olduğunu, derhal ve şu dakikada yoluna devam etmek istediğini, zira burada, bu halk arasında geçirmek zorunda kaldığı her günün kendisini deliliğe yaklaştırdığını, burada daha uzun müddet çöküp kalmasına, ne kendisinin, ne de işlerinin tahammüllü olmadığını söylüyordu.

D'Avenat, yolcunun hararetli gevezeliğine dikkat bile etmeden, hancıyla birlikte onlara bir yer ve ihtiyaçlarının temini için uğraşıyordu.

O sırada karısı da konuşmaya karışmış, ihtiyarladığını bilen ve bir dakika bile unutmayan, bundan da hiç hoşlanmayan bir aktristin yorgun, ağlamaklı sesi ile konuşuyordu. Küçük kız da, yukarıdan sandıkların üstünden aç olduğunu bağırıyordu. Hepsi bir ağızdan konuşuyorlardı. Oda istiyorlar, yemek istiyorlar, istirahat etmek, vize almak, mümkün mertebe süratle Travnik'ten çıkmak ve Bosna'yı terketmek istiyorlardı. Bununla birlikte, her şeyden önce konuşmak ve ağız dalaşı yapmak arzusunda oldukları tesirini bırakıyorlardı. Hiçbiri ötekini dinlemiyor, kimse de diğerini doğru dürüst anlamıyordu.

Küçük İtalyan birdenbire hancıyı unutmuş, d'Avenat'ya sırtını çevirmiş, kendisinden iki misli iri olan karısına bağırmaya başlamıştı:

- Sen karışma! Yalnız çeneni tut! İlk defa çeneni açtığın ve benim de seni ilk defa olarak dinlediğim saate lanetler olsun. Bütün bunlar senin yüzünden başımıza geliyor.

- Benim yüzümden mi? Benim yüzümden mi? Ah!

Diye kadın yaygarayı bastı, Tanrı'yı ve bütün oradakileri şahitliğe davet etti.

- Ah gençliğim, istidadım, hepsini, hepsini ona kurban ettim. Ah! Ve şimdi de "her şey senin yüzünden!" diyebiliyor.

- Senin yüzünden, güzelim, senin yüzünden, senin, bir kere daha Allah belanı versin... Senin yüzünden mahvoluyorum ve hayatımı kaybediyorum ve senin yüzünden şimdi burada kendimi vuracağım!

Küçük adam, alışkın bir tavırla geniş seyahat mantosundan büyük bir tabanca çıkardı ve alnına dayadı. Kadın feryadı kopardı. Hiç de tetiği çekmek niyetinde olmayan kocasının üstüne atıldı ve onu kucaklamaya ve okşamaya başladı.

Besili kız, sandıkların üstünde, yukarıda oturmuş, birisinin eline tutuşturduğu sarı Arnavut çöreğini sükûn içinde kemiriyordu. D'Avenat, başını kaşıyordu. Küçük adam, bu sırada karısını ve kendisini öldürme tehdidini unutmuştu. Şimdi ihtirasla d'Avenat'ya, ertesi sabaha kadar vizesini alması gerektiğini anlatmaya çabalıyor, parçalanmış, tekrar yapıştırılmış pasaportu havada savuruyor, anasına yardım edeceği yerde sandıkların üstüne tırmanan kızına küfürler savuruyordu.

D'Avenat, işleri hancı ile düzene koyduktan ve sabahleyin erkenden haber vereceğini vaat ettikten sonra, bu dikkate değer aileye, bir tek bakışı bile layık görmeden ve İtalya'nın ihtiraslı yeminleri ve teminatına dikkat bile etmeden, konsolosluğun yolunu tuttu.

Hanın önünde bir yığın meraklı, halk kalabalığı geride kalmış, hayretlere düşerek bu yabancı yolcuları, onların kıyafetlerini ve acayip tavırlarını; burada bir tiyatro veya sirk oynatılıyormuş gibi seyrediyorlardı. Dükkân ve tezgâhları önüne çıkmış Müslümanlar ve iş icabı oradan geçmekte olan yayalar, şüpheli şüpheli ve göz ucuyla bir bakıyorlar ve bakışlarını derhal oradan çeviriyorlardı.

D'Avenat, geriye dönüp de konsolosa, ne kadar acayip bir misafire rastlamış olduğunu haber verdiği ve ona Cambini'nin, vizeler ve tavsiyelerle dolu, parçalanmış ve sonradan eklenmiş, efsanevi menşeli pasaportunu gösterdiği sırada, kapının önünde bir gürültü ve bir feryattır yankılandı. Lorenzo Gambini, yüksek kişiliği ile teşrif etmişler, konsolosla başbaşa ko-

nuşmak için izin istemekteydiler. Kavas da içeriye girmesine engel oluyordu. Sokak çocukları da İtalyan'ı uzaktan takip ederek gelmişlerdi. Zira bu yabancının nereye giderse orada kargaşalık, yaygara ve heyecanlı sahnelere sebep olduğunun kokusunu almışlardı.

D'Avenat, kapının önüne çıkmış, olduğu yerde kaynayan bu adama, sertçe düzeni bozmamasını ihtar etmiş, fakat o, Fransa'ya hizmet ettiğini, Milano ve Paris'te de söylenecek birkaç sözü olduğuna teminat veriyordu. Sonunda boyun eğdi ve eğer yarına kadar pasaportunu elde edemezse, konsoloshanenin kapısında kendini vuracağına dair teminat vererek hana, geriye döndü.

Daville, bütün bunlardan ürkmüş, tiksinmiş ve yılmıştı. D'Avenat'ya meseleyi mümkün mertebe, süratle toparlaması, çarşıya daha fazla böylesine bir temsilin gösterilmemesi ve daha kötü olaylara sebep olmamak için meseleyi mümkün olan çabuklukla halletmesi emrini verdi. Böyle endişelere karşı tamamıyla duygusuz ve alışkın olan d'Avenat, bu soy patırtılara, Doğu'daki bütün işlerin düzenli ve ayrılmaz bir parçası olarak bakıyor. Konsolosu telaş etmeden ve kesin olarak yatıştırmaya çalışıyordu:

- Bu herifin kendini öldüreceği yok. Bizden bir şey çıkaramayacağını anlarsa, nasıl geldiyse öylece ortadan kaybolup gidecektir.

Dediği gibi de oldu. Hemen iki gün sonra tercümanla Lorenzo arasındaki patırtılı bir kavgadan sonra, aile Travnik'i terketti. İriyarı karısı, d'Avenat'yı, solgun ve geçkin güzelliğinin en tehlikeli bakışlarıyla bombardıman ederken, kocası da bazen kendini hemen oracıkta öldürmekle, bazen de Travnik Konsolosluğu üzerindeki şikâyetlerini Napolyon'a bizzat arzetmekle tehdit ediyordu.

Kendi memleketinin ve konsolosluğun itibarına daima dikkat ve itina gösteren Daville, hafifleyerek bir nefes aldı. Fakat üç hafta sonra Travnik'te yeniden bir arzu edilmeyen konuk daha ortaya çıktı.

Göze çarpacak kadar güzel giyinmiş bir Türk İstanbul'dan

gelmiş, Büyük Han'a inmiş ve d'Avenat'yı aratmıştı. Adı İsmail Raif'ti, ama gerçekte İslâm dinine geçmiş Mendelsheim adındaki bir Yahudi idi. O da konsolosla şahsen konuşmak istiyor. Fransız Hükümeti için pek önemli haberleri olduğunu iddia ediyordu. Türkiye'de, Fransa'da ve Almanya'da dallı budaklı münasebetleriyle, Fransa'daki ilk Mason locasının bir üyesi olmakla ve Napolyon'un düşmanlarının birçok planlarını bilmekle övünüyordu. Bir Hun gibi iriyarı, güçlü kuvvetli, kızıl saçlı ve kıpkızıl yüzlü bir adamdı. Davranışında kendine güvenliydi ve çok konuşuyordu. Gözlerinde sarhoşlara has bir parıltı vardı. D'Avenat, onu, sık sık kullandığı bir oyunla atlattı. Ona, yoluna hemen, vakit kaybetmeden devam etmesini ve bildiği her şeyi de Split'teki askerî kumandana bildirmesini, zira bu konuda yetkili tek kimsenin o olduğunu tavsiye etti. Yahudi, buna karşı itiraz etti. Fransız Konsolosu'nun bu gibi meselelerde anlayış göstermediğini, halbuki bir İngiliz veya Avusturya Konsolosu'nun buna dört elle sarılacağını ve altınla ödeyeceklerini söyleyerek şikâyette bulundu. Fakat birkaç gün sonra da ortalıktan kayboldu.

Hemen ertesi günü, d'Avenat, onun yola çıkmadan önce Paulich'i ziyaret edip, ona da Napolyon'a karşı hizmet teklif ettiğini öğrendi. D'Avenat, bunu derhal Split'teki kumandana bildirdi.

Bunun üzerinden ancak on gün geçmişti ki, Daville, Bugonyo'dan bir mektup aldı. Aynı İsmail Raif, Bugonyo'da, Süleyman Paşa'nın oğlu Mustafa Paşa'nın hizmetine girdiğini bildiriyor. Bu Mustafa'nın teklifi ile bu mektubu yazıyor ve onun namına hiç olmazsa iki şişe konyak, Calvados veyahut "yeter derecede kuvvetli olması şartıyla" bir başka Fransız içkisinin gönderilmesini rica ediyordu.

Mustafa Paşa, Süleyman Paşa Skoplyak'ın en büyük oğluydu. Şımarık, dizginsiz, birçok kusurları arasında hepsinden önce sarhoş, kendi başına buyruk bu beyzade, cesur, temiz ve çalışkan bir adam olan babasına en küçük bir benzerliği bile olmayan bir adamdı. Genç paşazade manasız, israf içinde debdebeli bir hayat sürüyor, cariyelerine eziyet ediyor, aylaklarla

kafayı çekiyor, vaktini Kupres Yaylası'nda ata binmekle geçiriyordu. Çevresindeki insanlarla münasebetlerinde sert ve becerikli olan Süleyman Paşa, oğluna karşı güçsüz ve yumuşak başlı oluyor, onun aylakça yaşayışına ve kötü şakalarına daima bir mazeret buluyordu.

D'Avenat, her iki adamı birbirine neyin bağladığını derhal kavradı. Konsolosun da muvafakati ile paşanın oğluna doğrudan doğruya cevap verdi. İçkileri ilk fırsatta göndereceklerini, fakat bu İsmail denilen adama hiçbir zaman itimat etmemelerini, zira onun bir macera adamı ve Avusturyalıların casusu olduğunun aşikâr bulunduğunu bildirdi.

İsmail Raif, içinde kendisini savunmaya, haklı göstermeye ve kimsenin casusu olmadığını, aksine iyi bir Fransız ve dünya vatandaşı olduğunu, felaket tarafından takip edilen bir gezginci olduğunu açıklayan uzun bir mektupla cevap veriyordu. Mektup, Kupres rakısından alınmış ilhamla, yazarının kendi talihine ağladığı bulanık beyitlerle son buluyordu:

"O ma vie! O vain Song! O rapide existence!*
Qu'amusent les désirs, qu'abris l'espérance.
Tel est donc des humaine l'inévitable sort!
Des projets, des erreurs, la douleur et la mort!"

İsmail, kendi durumunu daha birkaç kere bu tarzda bildiriyor, bir alkoliğin beyitleriyle güzelleştirdiği bir nesirle kendini savunuyor ve açıklamalar yapıyordu. Nihayet içki, serseriliğe düşkünlük ve olaylar onu da Bosna'nın dışına fırlatıp attı.

Birbirlerini takip etmek hususunda sözleşmişler gibi, Yahudinin meselesi kapanır kapanmaz, onu hatırlatmak istercesine Pippin adını taşıyan bir ikinci Fransız yolcusu çıkageldi. Ufak tefek, titizce bir itina ile giyinmiş, pudralar ve kokular sürünmüş, düdük gibi sesli ve bir bekçi köpeği gibi dişice davranışlı

(*) Ey benim hayatım, ey boşuna rüya! Ey hızlı gün!
Arzuları oyalar ve umutları aldatırsınız.
İnsanoğlunun kaçınılmaz talihi işte böyledir!
Tasarılar, yanılmalar, acılar ve ölüm!

bir adam. D'Avenat'ya, Varşova'dan geldiğini, orada bir dans okulu idare ettiğini, yolda parasını aşırdıklarından Travnik'e inmek zorunda kaldığını, vaktiyle yaşamış olduğu ve hâlâ da birkaç tanıdığının bulunduğu İstanbul'a gitmek arzusunda olduğunu anlatıyordu. (Travnik'e yolunun nasıl düştüğünü, bu kasabanın hiçbir suretle Varşova'dan İstanbul'a giden yol üzerinde bulunmadığını bir türlü izah edemiyordu.)

Bu küçücük adamda satılık kadınlara has bir cüretkârlık vardı. Çarşıdan at üstünde geçen Daville'i durdurdu, atının önüne geçti. Merasimli bir reveransla önünde eğilerek onun tarafından kabulünü ve dinlenmesini rica etti. Herkesin gözü önünde çıkacak bir skandalı önlemek için, konsolos, onu kabul edeceğini vaat etti. Fakat eve gelir gelmez, heyecan ve nefretten titreyerek derhal d'Avenat'yı çağırttı, kendisini şu sırnaşık heriften kurtarmasını sıkı sıkı tembihledi.

Rüyalarında bile İngiliz casuslarıyla görüşen konsolos, bu adamın bir İngiliz aksam ve şivesi olduğunu iddia ediyordu. Kendi sükûneti içinde daima sarsılmaz bir durumda olan, mevcut olmayan bir şeyi görmüş gibi davranmak ve gördüklerini de bir parça değiştirip güzelleştirmek hayal ve istidadından mahrum olan d'Avenat, bu garip yolcunun ne mal olduğunu derhal anlamıştı.

Konsolos, d'Avenat'ya heyecanla:

- Rica ederim, bu adamı gözden uzak tutmayınız, çok rica ederim. Bu adamı başımdan defediniz. Çünkü o bir ajandır. Konsolosluğu lekelemek veya buna benzer bir teşebbüse girmek üzere buraya gönderildiğine hiç şüphe yok. Bu bir provakatördür...

- Hayır!

Diye d'Avenat kesin ve kuru bir cevap verdi.

- Ne demek hayır?

- O bir pederast'tır.*

- Nedir, nedir?

- Bir pederasttır, Bay Başkonsolos.

(*) Erkekler arası aynı cinsle münasebete düşkün.

Daville, başını, iki eli arasına aldı.

- Oh, oh! Konsolosluğa kimler de gelecek, kimlerle de karşılaşacakmışım? Doğru mu söylüyorsunuz?

D'Avenat, şefini teskin etti ve hemen ertesi gün Travnik kasabasını Mösyö Pupin'in vücudundan kurtardı. Hiç kimseye tek kelime söylemeksizin, bu anormal adamı odasının bir köşesine sıkıştırdı. Ütülü ve zarif yakasına yapıştı, onu şiddetli silkeledi, hemen derhal buradan kirişi kırmazsa, yarın çarşının orta yerinde pastırmasını çıkarıncaya kadar evire çevire döveceğini ve Osmanlı makamlarına teslim edip kaleye attıracağını söyleyerek tehdit etti. Ve dans hocası da buna hemen itaat etti.

Daville, bu serseriden kurtulduğuna çok memnundu. Fakat o günden sonra, toplumun tortusundan ve batan gemilerden kalan bu soy dökünülerinden daha kimlerin, talihin karışık ve aptalca oyunuyla, yaşamanın bunlarsız da yeter derecede çetin olduğu, bu vadiye sürükleneceğini düşündükçe, gizlice titriyordu.

Travnik'te Daville'in altıncı sonbaharı yavaş yavaş gelmiş ve tıpkı bir dram gibi ansızın azami noktasına yaklaşmıştı.

Eylülün sonunda Moskova'nın fethi, fakat yanması haberleri de aynı zamanda ulaşmıştı. Daville'i tebrik etmeye hiç kimse gelmedi. Von Paulich, o sıkılmaz sakinliğini terketmiyor, savaşın yürüyüşü üzerinde herhangi bir haber almamış gibi davranıyor, bu mesele üzerindeki her konuşmadan kaçınıyordu. D'Avenat, von Paulich'in memurlarının halkla olan konuşmalarında da aynı tavrı takındıklarını ve sanki Avusturya'nın Rusya ile savaş halinde bulunduğuna dair hiçbir şey bilmiyorlarmış gibi davrandıklarını tespit etti.

Daville, daha sık olarak tek başına konağa gidiyor, kasaba adamlarıyla konuşmaya çalışıyor, fakat hepsi de sanki bu hususta sözleşmişler gibi Rusya Seferi üzerinde konuşmaktan kaçınıyor ve kendilerini genel ve anlamsız sözler ve birbirini tutmaz iltifatların ardına saklıyorlardı. Bazen de Daville'e, tehlikeli uçurumların yanında dolaşan bir uyur-gezere hayret ve ürküntü içinde bakıyorlarmış ve her biri dikkatsiz bir keli-

meyle onu uyandırmaktan korkuyorlarmış gibi geliyordu.

Ve bu yüzden gerçeğin gün ışığına çıkması yavaş oldu. Vezir, Daville'e, bir yağmurlu günde, her zamanki gibi, Rusya'dan ne haberler olduğunu sormuş, Daville'de ona, Moskova'nın zaptı üzerindeki bülteni okuyunca, çoktan bu hususta haberdar edilmiş olmasına rağmen, vezir, memnunluğunu göstermişti. Konsolosu tebrik ediyor, Napolyon'un, bir zamanların adil fatihi Keyhüsrev de olduğu gibi zaferle ilerlemesini temenni ediyordu.

- Fakat imparatorunuz, şimdi kış gelip çatmışken, niçin kuzeye doğru yürüyor? Bu çok tehlikeli, tehlikeli! Onu, daha güney taraflarında görmeyi tercih ederdim.

Diyen İbrahim Paşa, uzaklarda bir yerlerde bu tehlikeli Rusya'yı ve Hüsrev'le mukayesesini anlatmış, d'Avenat'da kendisine anlatılanı pencereden seyrediyormuş gibi, kederle uzaklara baktı.

Vezir, önceden olduğu gibi aynı ses tonu ile hayırlı temennilerini her şeye tercüman olduğu gibi -kuru ve basit bir şekildebütün bunlara da aynı şekilde çevirmiş, fakat Daville, onun ağzında bir şeyler geveleğini hissetmişti. Daville, "Bu sezdiğim şey, herkesin düşündüğü ve bildiği, fakat hiç kimsenin söylemek istemediğidir" diye vezirin sözlerine devam etmesini bekleyerek düşünüyordu. Fakat İbrahim Paşa durmuştu. "O da bir şey söylemek istemiyor" diye Daville, azap içinde düşündü. Ancak uzun bir süküttan sonra, vezir, yeniden konuşmaya başladı, fakat şimdi büsbütün başka bir konuda. Bir zamanlar Hisari Çelebi Han'ın Rusya üzerine nasıl sefer ettiğini ve birkaç savaşta düşman ordusunu nasıl yere serdiğini, durmadan ilerleyerek ve daima daha yukarılara kuzeye çıkışını anlatıyordu. İşte o zaman muzaffer hanı ansızın kış bastırmıştı. O zamana kadar muzaffer olan ordusu, karmakarışık olmuş ve korku içinde ne yapacağını bilmez haldeyken, bu kış soğuklarına alışkın olan yabani, kâfir sürülerinin her taraftan saldırılarına uğramışlardı. O zaman Hisari Çelebi Han şu ünlü beyti söylemişti:

Bir kimse vatanının güneşini terkeder kaçarsa,

Dönüş yolunu kim aydınlatacaktır?

(Daville, Türklerin konuşma sırasında önemli ve anlamlı bir beyit zikretmek âdetlerinden nefret ediyor, zikredilen beytin içindeki gerçek manayı, konuşulan konu ile ne ilgisi bulunduğunu asla kavrayamıyordu. Ama yine de Türklerin bu beyitlere, kendisinin kavrayıp anlayamadığı bir değer ve bir anlam verdiklerini daima hissediyordu.)

Genç hükümdar -vezir anlatmakta devam ediyordu- birlikte sefere götürdüğü ve bu yıl kışın erken değil, geç geleceğini istihraç etmiş olan müneccimlere fevkalade hiddetlenmişti. Bundan dolayı da cehaleti ortaya çıkmış bulunan bilginleri zincire vurdurmuş ve don gömlek, zincirli ve yalınayak ordunun önüne sürmüş; böylece yalanın sonucunu kendi vücutlarında hissettirmişti. Bununla birlikte zayıf bilginlerin ince kurumuş kansız bedenleri, tıpkı tahtakuruları gibi, soğuğa askerlerden daha iyi dayanmıştı. Onlar hayatta kalırken, kanlı ve genç savaşçıların kalpleri vücutlarında, sert kayın ağacı dalları gibi, soğuktan çatırdıyordu. Derler ki, ak kor halinde yanarken çeliğe elini dokunduramazsın, yoksa bütün derin üstüne yapışır kalır. Böylece yıkıldı Hisari Çelebi Han, o muhteşem ordusunu kaybetti ve güçlükle çıplak canını kurtardı.

Konuşma, Napolyon'un seferlerinin iyi bir sonuçla bitmesi, kötü komşular olarak tanınmış olan, barış istemeyen ve verdikleri bir sözü asla tutmayan Moskofların muhakkak olan mağlubiyetine dualar ve hayırlı temennilerle sona erdi.

Hüsrev ve Hisari Çelebi'nin hikâyeleri, belli ki vezirin kafasından değil, Tahir Bey'den çıkmışlardı. Moskova'nın zaptı ve Napolyon'un Rusya Seferi'nin müteakip safhaları için konuşmak üzere konağa geldiklerinde onlara çok iyi sözler söylemişti. Rusya'daki Fransız ordusunun durumu üzerinde konakta hüküm süren asıl kanaate dair her şeyi öğrenmişti.

Vezire ve diğerlerine, Fransızların çok fazla uzaklaştıklarını ve artık büyük kayıplara uğramadan geriye dönemeyeceklerini anlatan Tahir Bey olmuştu. "Eğer Napolyon'un askerleri; şimdi bulundukları yerde daha birkaç hafta kalacak olurlarsa" de-

mişti. Defterdar, "o zaman onları Rus karı üzerine saçılmış mezarlar olarak sayarım."

Konaktaki güvenilir adamlar bu sözleri d'Avenat'ya bildirmişler, o da bunları kirpiğini bile kırpmadan Daville'e naklet-mişti.

***

Bir kış sabahı uykusundan uyanırken, Daville, yüksek sesle ve sükûnetle kendi kendine şöyle bağırmıştı: "En nihayet bütün korktuklarıma uğradım."

Görülmemiş derecede soğuk bir aralık sabahı idi. Daville ansızın uyanmış, saçlarını başının üstünde soğuk ve yabancı bir el gibi hissetmişti. Gözlerini açmış, sanki rüyasında birisi ona fısıldamış gibi, bu sözleri söylemişti.

Birkaç gün sonra d'Avenat, konakta, Napolyon'un Rusya'daki yenilgisi ve Fransız ordusunun tamamıyla çözülüp dağılışı üzerinde çok şeyler konuşulduğu haberi ile çıkıp gelince de aynı sözleri tekrarladı. Fransız yenilgisinin bütün ayrıntılarını bildiren bir Rus bülteni kasabada elden ele dolaşıyordu. Görünüşe bakılırsa, Avusturya Konsolosluğu Rus bültenlerini tedarik etmiş ve bunları, tabiîdir ki, gizlice ve aracılar vasıtasıyla ortalığa yaymıştı. Herhalde bu bülten Tahir Bey'in de eline geçmiş ve bunu vezire de göstermişti.

Daville, d'Avenat'yı dinlerken "hepsi de gerçekleşti..." diye sessizce tekrarlıyordu. Nihayet kendini toparladı ve d'Avenat'ya, sakin bir sesle, herhangi bir bahane ile Tahir Bey'e gitmesini ve laf arasında ondan Rus bültenini rica edip almasını emretti. Hemen ikinci tercümanı Rafo Atiyas'ı çağırttı, d'Avenat'ya olduğu gibi ona da, kasabadaki uygunsuz rivayetleri karşılamaları ve halka Napolyon ordularının, herhangi bir Rus zaferi ile değil de, yalnız kış ve uzun ikmal yollarının sebep olduğu ani güçlüklere rağmen yenilmez oldukları kanaatini yaymaları hususunda talimat verdi.

D'Avenat, Tahir Bey'le konuşmaya muvaffak oldu. Ondan Rus bültenini rica etti, fakat defterdar bu isteğini reddetti.

- Eğer bunu sana verirsem, bunu hemen Bay Daville'e göste-

rirsin ve ben de bunu istemiyorum. Bültenin içindekiler o ve memleketi için pek nahoş olacak. Fakat ben Bay Daville'e çok değer veriyorum, böyle haberleri benden duymasını istemiyorum. Ona söyleyin, en hayırlı temennilerim daima onunla birlikte olacaktır.

D'Avenat, bütün bunları o cıma bilmez gerçeğe bağlılığı ve sakin tavrı ile Daville'e tekrarladı ve hemen oradan uzaklaştı. Fakat Daville, kendi düşünceleri ve Tahir Bey'in, insanı tir tir titreten Doğulu dostluk gösterisi ile birlikte ortada kaldı. "Osmanlılar, kime böylesine dostlukla ve itina ile muamele ediyorlarsa, o kimse ya ölü veyahut dünyanın en bedbaht insanı demektir". Daville, pencerenin kenarına dayanmış, kış akşamını seyrederken, böyle düşünüyordu.

Vilenica'nın üstündeki dar ve koyu mavi gökyüzü şeridinin üzerinden, birdenbire, hilal biçiminde bir ay göründü, keskin çizgili, madenden dökülmüş bir harf gibi soğuktu.

Hayır, bu sefer işler, eskiden olduğu gibi bir zafer bülteni ve zafere dayanan barış andlaşmaları ile sona ermeyecekti.

Uzun zamandır Daville'in içinde bir sezgi gibi mırıldanan şey, şimdi gelişmekte olan çatık başlı ayın altındaki buzlu ve yabancı gecede apaçık bir idrak halinde önünde duruyor ve onu Fransa'nın kesin yenilgisi ve mutlak yıkılışının kendisi ve ailesi için nasıl bir anlam taşıyabileceğini düşünmeye zorluyordu. Bunun üzerinde düşünmeye başlıyor, fakat bunun için de, bu akşamki kuvvet ve cesaretinden daha fazlasına ihtiyacı olduğunu hissediyordu.

Hayır, bu sefer iş her zaman olduğu gibi, bir zafer bülteni ve Fransa'ya yeni bölgeler ve imparatorluk ordusunun üstüne yeni çelenkler oturtan barış andlaşmalarıyla bitmeyecek, tamamıyla aksine, bir geriye çekilme ve parçalanmaya doğru gidecekti. Bütün dünyayı bir sessizlik sarmış ve insanlar korku içinde muhakkak ve korkunç yıkılışı bekliyorlardı. Hiç olmazsa Daville'e böyle geliyordu.

Bu aylar zarfında Daville, bütün kendi düşünceleri ve fikirleri ile alakalı ve talihine bağlı bulunan dış dünya ile hemen bütün haberlerden tamamıyla yoksun kalmıştı.

Travnik ve bütün memleket, kötü, uzun, görülmemiş ve öfkeli bir kışa, Daville'in burada karşılaştığı kışların en kötüsüne yakalanmıştı.

Yerliler, buna benzer bir kışın yirmi bir yıl önce olduğunu, fakat her zaman âdet olduğu üzere, şimdikinin daha kötü ve daha şiddetli olduğunu anlatıyorlardı. Daha kasım ayının içinde kış başlamış, hayat tıkanmış, dünyanın görünüşü ve insanların çehresi değişmişti. Bazen kış, vadinin üzerine tamamıyla çöküyor, her şeyi dümdüz ediyor ve bu ölüm çölünde herhangi bir değişiklik ümidini ortadan kaldırıyordu. Kış, ambarları yağmalamış ve caddeleri kapatmıştı. Kuşlar, görünmeyen ağaç dallarının hayalet meyveleri gibi havadan ölü düşüyorlardı. Yabani hayvanlar dik dağ yamaçlarını terk ediyorlar, kış korkusu yanında insanlardan korkularını unutarak kasabaya yanaşıyorlardı. Fakirler ve yersiz yurtsuzların, karşısında tamamıyla silahsız oldukları ölüm korkularını gözlerinden okumak mümkündü. İnsanlar, ekmek veyahut geceleyecek sıcak bir yer ararlarken caddelerin ortasında donup kalıyorlardı. Hastalar da, kışa karşı hiçbir ilaç bulunmadığından ölüyorlardı. Buz gibi kış gecesinde, konsolosluğun çatı kirişlerinin dondan yüksek sesle çatırdadığı veyahut Vilenica üzerinde kurtların uludukları duyuluyordu.

Çini sobalardaki ateş, geceleri bile söndürülmüyordu. Zira Madam Daville, daima dört yıl önce kaybettiği yavrusunu düşündüğünden, çocukları üzerine titriyordu.

Yiyecek fiyatları daha ilk kış aylarında yükseğe fırlamıştı, bilhassa buğday fiyatları. Şimdi tahıl tamamıyla piyasadan çekilmişti. Köylerde açlık, kasabada büyük sıkıntı hüküm sürüyordu. Sokaklarda kadidi çıkmış, huzursuzluk içinde öteye beriye bakınan, sırtlarında bir boş çuvalla tahıl aramaya gelmiş köylülerin dolandıkları görülüyordu. Sokak köşelerinde üstleri başları dökülen dilenciler, morarmış yüzleriyle herkese musallat oluyorlardı. Komşular, birbirlerinin ağızlarındaki lokmaları sayıyorlardı.

Her iki konsolosluk da halka yardım etmeye, açlık ve ağır soğukların sebep olduğu sefaleti hafifletmeye gayret ediyordu.

Madam Daville ve von Paulich, para ve gıda maddeleri dağıtmakta birbirleriyle yarışıyorlardı. Konsoloslukların kapıları önünde çoğunluğu çocuk olan aç halk toplanıyordu. Başlangıçta yalnız Çingene çocukları ve ancak arada sırada bir Hıristiyan çocuğu geliyordu. Fakat karakış ve onunla birlikte fakirlik korkunç bir hal almaya başlayınca, şehrin dış mahallelerinden buralara kadar yolunu şaşırmış, kimsesiz Müslüman çocukları da ortaya çıkmaya başladılar. İlk günlerde, şehirli ailelerin Müslüman çocukları, dilendikleri ve kâfirlerden yiyecek kabul ettikleri için onları yuhalamışlar, kar topuna tutmuşlar ve bağırmışlardı:

"Geberesiler! İmansızlar! Domuz etini doyasıya tıkındın mı? Geberesiler!" Fakat arkasından soğuklar o derecede artmıştı ki, şehirli ailelerin çocukları artık evlerinden dışarı çıkmayı göze alamaz olmuşlardı. Konsoloslukların önünde, dişleri soğuktan takırdayan çocuklardan ve dilencilerden bir sürü bekleşip duruyorlar, öylesine üşümüşler ve ellerine geçirdikleri paçavralara öylesine sarılıp sarmalanmışlardı ki, hangi milletten ve dinden olduklarını tefrik etmenin artık imkânı kalmamıştı.

XXIV

Sonunda, mart ortasında soğuklar hafifledi. Ebediyen kalacakmış gibi duran karlar erimeye başladı. Kasaba öldürücü bir salgın çıkmış gibi uyuşuk ve korkulu bir durumdaydı. Sokaklar çamur içinde, evler yıkık, ağaçlar çıplak, halk ise; sanki bu kış daha büyük dertlere düşsün, gıda, tohumluk ve bir yığın karışık, çaresiz borçlar ve ödünç alınan paralar için azap çeksinler diye yaşamış, bitkin ve yenik düşmüştü.

Böyle bir mart gününde, yine sabahın erken saatlerinde, Daville, d'Avenat'nın, yıllardan beri neşeli ve kederli, önem vererek ve umursamadan, merhametsizce ve hep aynı derin ve acı sesiyle bildirdiği haberlerden birini, İbrahim Paşa'nın yeni bir vazifeye tayin edilmeden azledildiği haberini öğrendi. Emri

alır almaz Travnik'i terkedecek ve Gelibolu'da sonraki talimatı bekleyecekti.

Daville, bundan beş yıl önce Mehmet Paşa'nın azlini aynı tarzda öğrendiği zaman da heyecanlanmış ve hemen faaliyete geçmek, konuşmak ve böyle bir karara karşı herhangi bir teşebbüse geçmek ihtiyacını duymuştu. Şimdi de bu haber ruhu üzerine ağır bir yük gibi çöküyor ve onun için, tam da bu sıralarda, ölçülmez derecede bir kayıp anlamına geliyordu. Fakat bu sefer artık, bunu protesto edecek ve itirazlarda bulunacak kadar kuvveti kendisinde bulamıyordu. Geçen kıştan beri, Moskova felaketinden beri içinde, her şeyin artık çökeceği ve mahvolacağı duygusu hüküm sürüyor ve hangi taraftan gelirse gelsin ensesine inen her darbe, onun bu duygusunu haklı çıkarıyor ve destekliyordu.

Herşey bir çöküş ve yıkılış hali içindeydi. İmparatorlar ve ordular, müesseseler ve mevkiler, mal ve mülk, rüyalar ve fikirler, yıllardan beri koltuğu üzerinde, bazen sola, bazen sağa eğilmiş oturan, yarı ölüden farksız bir durumdaki bahtsız vezir, günün birinde nasıl olur da yuvarlanmazdı? "Gelibolu'da daha sonraki talimatı beklemenin" ne demek olduğu biliniyordu. Bu, sürgün ve fakirliğe yakın bir hal, yalnızlık içinde, bir şikâyet sözü etmeden ve bir şeyler açıklamak veya düzeltmek ümidi olmaksızın sürünüp batmak manasına geliyordu.

Vezirin şahsında, kendisine en çok ihtiyacı olacağı bir zamanda, en eski dostunu ve en güvenilir dayanağını kaybettiğini, Daville, ancak şimdi düşünüyordu. Ama içinde hiçbir yerde, Mehmet Paşa'nın ayrılışı sırasında, mektuplar yazmak, tekdirler yağdırmaya cüret etmek ve yardım istemek için giriştiği o teşebbüs ateşini ve ihtiyacını keşfedemiyordu. Her şey yuvarlanıyordu, bize destek olan ve tutan dostlar da niçin yuvarlanmasın? Ve kim bu konuda kendini kaybeder de, kendisini veya başkasını kurtarmaya gayret ederse, bir şey elde edemezdi. Böylece daima bir tarafına yan vermiş yaşayan vezir de yuvarlanmış, bütün ötekiler gibi kaybolmuştu. Geriye kalan da ancak bir merhametin tortusuydu.

Konsolos, bir karar vermeden, böyle düşüncelere kendini

kaptırmış iken, konaktan, vezirin, konsolosu bir mülakata davet ettiği haberi geldi.

Konak telaş ve kargaşalık içindeydi, olduğu gibi kalan yalnız vezirdi. O, azledilmesi işinde, yıllardan beri kendisini takip eden talihsizlikleri sırasından, gayet tabiî bir şeymiş gibi bahsediyordu. Bu felaketler zincirinin çabucak dolmasını ve tamamlanmasını bizzat kendisi de arzuladığından, ayrılışı geciktirmemeye ve hemen on gün içinde yola çıkmaya karar vermişti. Yerine tayin edilen kimsenin yolda bulunduğunun haberini aldığından, onunla Travnik'te karşılaşmamaya gayret ediyordu.

Bir zamanlar Mehmet Paşa'nın belirttiği gibi, şimdiki vezir de, Fransa'ya olan sempatisinin kurbanı olduğunu iddia ediyordu. (Daville, bunun bir Doğulu yalanı veyahut yarı gerçek olduğunu, gerçek münasebetler ve hatırşinaslıklar arasında, sağlamları içine kalp paraları karıştırır gibi, böyle sözlerin de söylendiğini uzun zamandır biliyordu.)

- Evet tabiî, Fransa zaferler kazandığı ve ilerlediği müddetçe, beni de görevimin başında bıraktılar ve dokunmaya bile cesaret edemediler, fakat şimdi talih Fransa'ya yüz çevirince, beni de yakalarından attılar ve Fransa'yla bütün münasebetlerini ve bütün ortak çalışmaları boşa çıkardılar.

(Birdenbire kalp akçe tam ayar para haline gelivermiş, vezirin şüpheli tahminlerine daha fazla dikkat etmeye hacet kalmadan, Daville, Fransa'nın yenilgisinin tamamlanmış bir gerçek olduğunu hissetmişti. Konakta çok kere içini allak bullak eden, bazen daha kuvvetli, bazen daha zayıf, soğuk ve azap verici sıkıntı; şimdi de vezirin sahte komplimanlar ve acı gerçeklerin bir karışımı olan sözlerini sükûnetle dinlerken, ona yine de azap veriyordu.)

Daville, "yalan gerçekle birleşmiş" diye düşünüyor, tercüman ise bu sırada, kendisinin de pek iyi anladığı sözleri çeviriyordu. "Her şey birbirine karışmış, öyle ki, hiç kimse bunların niteliğini tayin edemez. Fakat iyice belli olan bir şey var: Her şey birlikte çöküyor.

Vezir, Fransa üzerindeki sözlerinden hemen Boşnaklarla ve Daville'le olan şahsi münasebetlerine atlayıverdi.

- Bura halkının, bana inanınız, sert ve zalim bir vezire ihtiyacı var. Evet şimdi, bütün bu ülkede fakirlerin beni takdis ettikleri, hayır dua ile andıkları söyleniyor. Ve bu da her şeyin sonucu olarak benim biricik hedefim olmuştu. Zenginler ve kudretliler benden nefret ediyorlar. Başlangıçta bana sizin üzerinizde de yanlış bilgiler vermişlerdi. Fakat sizinle tanıştım ve çabucak sizin benim için biricik dost olduğunuzu gördüm. Bütün övgülerimiz Tanrı'ya olsun! Bana inanınız; birkaç kere bizzat kendim sultanın yanında artık vazifeden affedilmekliğimi dilemiştim. Artık hiçbir şeye ihtiyacım kalmadı. En iyisi kendi bahçemde basit bir bahçıvan olarak çalışmayı arzu ediyor ve son günlerini barış içinde geçirmek istiyorum.

Daville'in daha iyi bir gelecek temenni eden teselli edici sözlerini ve sağlık dileklerini vezir, bütün diğer teselliler gibi reddediyordu.

- Hayır, hayır! Başıma neler geleceğini pekâlâ biliyorum. Şimdiye kadar birçok kereler olduğu gibi beni karalamaya, ortadan kaldırmaya, bu suretle malımı mülkümü ele geçirmeye çalışacaklarını biliyorum. İtibarımı en yüksek noktasındayken nasıl gömdüklerini, beni nasıl mahvettiklerini işitiyor gibiyim, fakat buna karşı ne yapabilirim? Allah birdir! En sevgili çocuğumu ve ailemden birçoklarını kaybedeli beri felaketin her çeşidine hazırlanmış bulunuyorum. Sultan Selim hayatta olsaydı, her şey başka türlü olurdu...

Daville, konaktan çıkarken, burada telaş ve kargaşalığın dakikadan dakikaya nasıl büyüdüğünü müşahede edebildi. Vezirin, burada bulunduğu beş yıl içinde genişlemiş, kök salmış, binalar ve müştemilatıyla birlikte gelişmiş bir konak idaresi, birdenbire bocalamış, yıkılacak bir duruma gelmişti.

Bütün bahçeler ve avlulardan bağırışlar, ayak patırdıları, çekiç sesleri, sandık ve sepetlerin gürültüsü duyuluyordu. Herkes kendi güvenliği derdine düşmüş ve kendini kurtarmak telaşındaydı.

Birkaç gün sonra, vezir, Daville'i, kimse görmeden gayri resmî ve dostça vedalaşmak için, bir kere daha konağa çağırttı.

Bu sefer vezir, gerçekten heyecanlanmıştı. Artık kalp parala-

ra benzer sahte duygulardan, yalan da, doğru da, olabilecek yarı gerçekler ve iltifatlardan hiçbir iz yoktu.

- Eninde sonunda herkesin birbiriyle vedalaşması gereklidir ve bizim için de bunun zamanı gelmiştir. Biz ikimiz buraya atılmış ve bu korkunç halkın arasına fırlatılmış iki sürgün olarak birbirimizi bulduk. Burada uzun zamandır dost olarak yaşadık, daha iyi bir yerde tekrar karşılaşıncaya kadar da dost olarak kalacağız.

Ve arkasından konağın beş yıllık teşrifatında o zamana kadar görülmemiş ve duyulmamış bir yenilik oldu. Paşalılar vezire doğru seğirttiler ve ayağa kalkması için ona yardım ettiler. (Ani ve şiddetli bir hareketle kalktı ve ancak şimdi ne kadar iri ve kuvvetli olduğu görüldü. Ağır, hemen hareketsiz denilebilecek, göze görünmeyen ayaklarıyla odayı bir baştan öteki başa geçti, öyle ki ağır mantosunun altında gizli bulunan terlikler üzerinde hareket ediyormuş gibiydi.) Onunla birlikte herkes avluya çıktı. Burada Bay von Mitterer tarafından hediye edilmiş bulunan kara fayton, temizlenmiş ve boyanmış duruyor, ondan biraz uzakta da bütün teçhizatı ile burun delikleri akkızıl, güzel bir safkan al at duruyordu.

Vezir, sessizce arabanın yanında duruyor, dua gibi bir şey mırıldanıyordu, sonra Daville'e döndü:

- Bu kasvetli memleketten ayrıldığıma göre, bu vasıtayı size, bunun sizin mümkün mertebe yakın zamanda buradan ayrılmanıza bir yardımı olsun diye bırakıyorum..

Sonra atı da yaklaştırdılar ve vezir tekrar Daville'e döndü:

- Bu soylu hayvan da sizi bütün iyiliklere doğru alsın götürsün.

Daville, derinden sarsılarak bir şeyler söylemek istedi. Fakat vezir, düzenlenen törene, ciddi ve temkinli bir tavırla devam ediyordu:

- Araba barışın işaretidir, at ise mutluluğun bir sembolüdür. Barış ve mutluluk, size ve ailenize bunu diliyorum.

Ancak Daville, bu sırada sözü yakalayıp şükranını ifadeye muvaffak oldu, vezire, yolculuğu ve geleceği için en hayırlı temennilerini bildirdi.

Daha konaktayken, d'Avenat, vezirin von Paulich'e bir hediye vermediğini, onunla yalnız kısa ve soğuk bir şekilde vedalaştığını öğrenmişti.

Konağın önünde beygirler ve sürücüler kervanı karargâh kurmuştu. Bütün eller yük yüklemekle uğraşıyor, yine de şunu veya bunu bekliyor ve karşılıklı bağırışıyorlardı. Boş binalar, ayak sesleri, emirler ve haykırışmalarla çın çın çınlıyor, yankılanıyordu. Fakat hepsinin üstünde Bâki'nin düdük gibi sesi baskın çıkıyordu.

Böylesine soğuk bir mevsimde (dağların üzerinde henüz karlar duruyordu) ve bu kadar korkunç yollarda seyahat etmek zorunda kalacağı düşüncesi bile onu bedbaht ve hasta etmeye yetiyordu. Masraflar, zararlar ve her şeyi birlikte götürmenin imkânsızlığı meselesi, onu umutsuzluğa düşürüyordu. Odadan odaya koşuyor, her şeyin üstüne atılıyor. "Hiçbir şey atılmasın veya parçalanmasın!" diye tehditler savuruyor, yalvarıyordu. Behçet, bütün bu kargaşalığı izleyen o ebedi tebessümü ile, Bâki'nin büsbütün hiddetini davet ediyordu. ("Kafamda bu kadar az aklım olsaydı ben de durmadan sırıtırdım!") diyordu. Tahir Bey'in tasasızlığı ve kayıtsızlığı da ona ayrıca ıstırap veriyordu. ("Kendi kendisini mahva sürüklemiş bir adam, başkasını da mahvetmekten neden çekinsin?")

Vezirin, Daville için hazırlattığı hediyeler Bâki'yi öylesine heyecanlandırmıştı ki, sepetleri ve sürücüleri bile unutmuştu. Birinden ötekine koşuyor, vezire çıkıyor, hiç olmazsa atı hediye etmemesi için yalvarıyordu. Bütün bunlar da fayda vermeyince, çıplak sedirin üstüne çöküyor, nefesi kesilip hıçkırarak, herkes -bir zamanlar özel ve güvenilir bir kaynak olarak- Rotta'nın kendisine söylediğine göre, von Mitterer'in, Travnik'ten ayrılırken, dört yıl gibi bir zaman içinde biriktirdiği elli bin Avusturya talerini birlikte götürdüğünü anlatıyordu:

- Elli bin lira! Elli bin! Ve hem de üstelik bu Alman domuzu! Ve dört yıl içinde!

Diye Bâki yüksek sesle barbar bağırıyor, sonra bu Fransız'ın da ne kadar para biriktirmiş olması gerektiğini belirtiyordu. Kendini kaybedercesine bir hiddetle tombalak elini, kalçasının

bulunduğu yerlere doğru ipek mintanının üstüne vuruyordu.

Hafta sonunda İbrahim Paşa ve takımı, yukarıda dağlık bölgelerde sulu kara çeviren, soğuk bir yağmur altında yola çıktı.

Her iki konsolos da, kavaslarıyla birlikte veziri uğurladılar. Travnik beylerinden büyük bir bölüğü de, atlarının üstünde, yayan olarak da birçok kimseler, bir müddet birlikte yürüdüler. Zira İbrahim Paşa gizlice yola çıkmamıştı. Onu, bir zamanlar Mehmet Paşa'da olduğu gibi, halkın umumi nefreti takip etmiyordu.

İdare başına geçişinin ilk ve ikinci yıllarında âyanlar arasında, seleflerinin çoğuna karşı olduğu gibi, ona karşı da huzursuzluk körüklenmiş ve entrikalar düzenlenmişti. Fakat zamanla bu da yatışmıştı. Vezirin tam manasıyla kötürümlüğü, mali işlerdeki temizliği ve becerikliliği, Tahir Bey'in memleketi idarede gösterdiği tedbiri ve müsamahalı tarzı, zaman geçtikçe konakla Bosna beyleri arasında daha uygunca ve ılıkça, ama yine de barışçı münasebetlerin doğmasına sebep olmuştu. Vezir, "memleket için bir şey yapmıyor ve Sırbiye üzerine herhangi bir teşebbüse geçmiyor" diye tenkit ediliyordu. Fakat Bosna beyleri, bu itirazlarını da, ancak vicdanlarını yatıştırmak ve biraz da ciddi olarak, İbrahim Paşa'nın uzun süren vezirliği sırasında ortalıkta iyice yerleşen şu verimsiz, ama herkesin hoşuna giden "sessiz"liği kesmek yolundaki gayretlerini göstermek amacıyla ileri sürüyorlardı. (Ama vezir de, kendi bakımından, bundan haklı olarak şikâyet ediyor, eğer Sırbistan'a karşı bir orduyu ayakta tutamadıysa, bunda yalnız Boşnakların tembellikleri, ihmalcilikleri ve ayrılıklarının sebep olduğunu ileri sürüyordu.)

Veziri uğurlama alayı gittikçe küçüldü ve eridi. Önce yayalar geri kaldılar, sonra tek tük atlılar, sonra da yalnız Müslüman uleması, birkaç âyan, kavaslarıyla birlikte konsoloslar kaldılar. Konsoloslar, bir zamanlar Daville'in Mehmet Paşa'yla vedalaştığı aynı kır kahvesinde vedalaştılar.

Kahvehanenin önünde hâlâ -yarı çökmüş ve yağmurdan kararmış- çevresinde bir su birikintisi meydana gelmiş, aynı çardak duruyordu. Burada vezir, takımını durdurdu ve konsolos-

larla, kimsenin kendi dillerine çevirmek lüzumunu duymadığı, birkaç anlaşılmaz kelimeyle vedalaştı.

Von Paulich, vezirin bu sözlerine bizzat kendisi Türkçe cevap verirken, d'Avenat'da, efendisinin mutluluk dileklerini ve veda sözlerini tekrarlıyordu.

Soğuk bir yağmur sepeliyordu. Vezir, konakta "İnek" takma adıyla tanınan kuvvetli, yumuşak huylu, geniş sağrılı atına binmişti. Ağır kürkten yapılmış, parıl parıl parlayan rengi ile kederli ve rutubetli tabiata zıt düşen koyu kırmızı bir kumaşla kaplanmış geniş bir manto giymişti. Vezirin arkasından, Tahir Bey'in ışık saçan gözleriyle solgun çehresi, Doktor Eşref Efendi'nin uzunca avcı yüzü, içinden Bâki Efendi'nin hiddetli mavi gözlerinin fıldır fıldır baktığı, gözyaşı dökmeye hemen hazır bulunan yuvarlak bir elbise bohçasının geldiği görülüyordu.

Herkes sanki resmî bir cenaze töreninden uzaklaşıyormuş gibi bu batak vadiyi terketmek hususunda acele ediyordu.

Daville, Paulich'le birlikte kasabaya geri döndü. Öğle vakti geçmişti. Yağmurun yağması dinmiş ve bir yerlerden pek az ve sıcaklık vermeyen, dolaylı bir güneş ışığı gelip vurmuştu. Rastgele bu basit konuşmaları sırasında düşünceler ve hatıralar belirip ortaya çıkıyordu. Kasabaya yaklaştıkça vadi darlaşıyordu. Dik yamaçlarda, mavi renkli, yağmurdan ıslanmış gölgeliklerde taze çimenler, ortaya çıkmak cesaretini göstermişlerdi. Daville, bir yerde birkaç tane yarı açmış sarı çuha çiçeği keşfetti. Bosna'daki yedinci baharının hüznünü hemen hissetti ve böylece von Paulich'in birkaç dostane sözüne, nazik ve tek heceli kelimelerle cevap vermek kuvvetini kendinde ancak bulabildi.

Vezirin yola çıkması üzerinden ancak on gün geçmişti ki, ondan ilk haberi almakla Daville şaşırmıştı. İbrahim Paşa, Novi Pazar'da, Bosna'ya vezir olarak kendi yerine gönderilen Silahtar Ali Paşa ile karşılaşmıştı ve her ikisi de birlikte birkaç gün duraklamışlardı. Tam o sırada İstanbul'dan gelen Fransız kuryesi de Novi Pazar'a ulaştığından, İbrahim Paşa, onun aracılığı ile dostuna, ilk yolculuk selamlarını yollamıştı. Mektupta bir yığın dostane hatıralar ve hayırlı dilekler bulunuyordu.

Haşiyede ise, İbrahim Paşa, birkaç kelimeyle yeni vezirden bahsediyordu.

"Size memnunlukla halefimden bahsetmek isterdim, çok muhterem dostum. Fakat benim için bu imkânsızdır. Yalnız şunu söyleyebilirim: Tanrı fakirlere ve kendini koruyamayacak olanlara acısın. Şimdi Boşnaklar görecekler ki..."

Daville'in, kuryeden ve sonradan Frayssinet'nin mektuplarından, buna ek olarak öğrendikleri de, İbrahim Paşa'nın görüşlerine uyuyordu.

Yeni vezir yanında memur takımı, iç oğlanları ve harem dairesini yanına almadan geliyordu. "Ormandaki bir hayduk* gibi yalnız ve eşyasız"dı. Ama buna karşılık bin iki yüz iyi silahlı, tehlikeli görünüşlü Arnavutla iki büyük sahra topunu birlikte getiriyordu. Osmanlı Devleti'nin en zalim veziri, tahmin edilmeyecek kadar kan dökücü bir kimse olarak ünü kendi önünden gidiyor, memlekete yayılıyordu.

Plevne ile Priboy arasındaki bir yerde, yolda, vezirin toplarından birisi bataklığa saplanmıştı. Oradaki yollar sürekli olarak, fakat bilhassa bu sıralarda, güç geçilir bir durumdaydı. Vezir, Priboy'a varır varmaz, bu yüzden oradaki bütün memurların (Tanrı'ya şükür bunlar ancak üç kişiydiler) ve bunlardan başka çarşının en seçkinlerinden üç kişinin kafalarını vurdurmuştu. Ayrıca, yolların düzeltilmesi, bu yürüyüşe uygun bir duruma getirilmesi için sert emirlerle önünden bir atlı haberci yollamıştı. Fakat artık bu hususta bir emre hacet de kalmamıştı. Priboy örneği yeter ölçüde korkunç bir tesir uyandırmıştı. Priboy'dan Sarayova'ya kadarki yol üzerinde, angaryacılar ve yol ustaları kaynaşıyorlar, çukurları ve hendekleri dolduruyor ve ağaçtan köprüleri tamir ediyorlardı. Korku, vezirin yolunu açıyordu.

Ali Paşa, yavaş yol alıyor, her kasabada uzun müddet duruyor ve hemen orada kendine has bir idare düzeni kuruyordu. Baş eğmeyen Osmanlıların kellelerini uçuruyor, mevki ve iti-

---

(*) Balkanlar'da, Osmanlı İmparatorluğu devrinde kurulan, sonra, dejenere olarak yerli ayaklanmalarda öncü olan, imtiyazlı reaya ileri gelenleri.

bar sahibi ileri gelen kimseler ve istisnasız bütün Yahudileri hapsediyordu. Frayssinet'in yolladığı bitkin, açık bir rapora göre, Sarayevo'da korku öylesine salgın ve büyük imiş ki, çarşının en seçkin adamları ve beylerin en ileri gelenleri, veziri selamlamak ve ilk hedeflerini takdim etmek için tâ Kaziya Çupriya'ya* kadar karşıcı çıkmışlardı. Sarayevo beylerinin, eskiden bu vezirleri, İstanbul'dan Travnik'e geçerken yolları üzerinde çok soğuk ve sert bir tavırla karşıladıklarını çok iyi bilen Ali Paşa, bu düzeni kabaca reddetmiş, çadırından dışarıya daha yüksek sesle bağırarak, yolunun üzerinden defolup savulmalarını, onlara ihtiyacı olursa, evlerinden bulup çıkarmasını bileceğini söylemişti.

Ertesi gün de Sarayevo'daki bütün zengin Yahudiler ve onlarla birlikte birkaç yüksek ve seçkin bey de hapishaneye tıkılmışlardı. Kendisinin neden dolayı tevkif olunduğunu cesaret edip de soran birisi de zincire vurulmuş ve vezirin huzurunda kamçıyla dövülmüştü.

Bütün bunlar Travnik'te de duyulmuş ve yeni vezir halkın ağzında dolaşan hikâyelerde bir canavar kılığına girmişti. Fakat asıl kendisinin Travnik'e gelişi, âyanları kabul tarzı ve onlarla ilk divanı kuruşu, bütün bu kötü söylentileri bastırmıştı.

Bu ilkbahar gününde, önce vezirin Arnavutlarından üç yüz kişilik bir bölük Travnik'e girmişti. Geniş ve düzgün sıralar halinde tanzim edilmiş, hepsi de aynı kalıba dökülmüşler gibi birbirlerine benzeyen, kız gibi güzel delikanlılardı. Kısa silahlar taşıyorlar, bakışları ileride, kısa ve düzgün adımlarla yürüyorlardı. Onların peşinden, küçük maiyeti ve bir süvari bölüğü ile vezir geliyordu. Bunlar da bir cenaze törenini andıran bir yürüyüşle geçiyorlardı. Her çeşit gürültü ve sesten kaçınıyorlardı. Vezirin atının önünde, alayın başında, her iki elinde de, büyük ve çıplak bir kılıç bulunan dev boyunda bir savaşçı yürüyordu. Ne başıbozukların yabani duruşları, ne de zalim Çerkes kıtalarının savaş naraları ve vahşice silah atışları, halkı, bu gürültüsüz, ağır yürüyüş kadar dehşete düşürmemişti.

(*) Hırvatça "Keçi köprüsü" anlamına.

Hemen o akşam, Ali Paşa, mutadı üzere Yahudileri ve ileri gelen belli başlı kimseleri, "bir gecesini hapishanede geçiren bir kimseyle çok daha rahat konuşmak mümkündür" kaidesine göre tevkif ettirmişti. Tevkif edilenin akrabalarından ve dostlarından herhangi bir kimse gözyaşı döker, şikâyet eder veya bir şey söyler, yardım etmek isterse, falakaya yatırılıyordu. Bütün Yahudi aile reisleri tevkif olunmuşlardı. Zira Ali Paşa'nın elinde mükemmel bir isim listesi vardı ve hiç kimsenin, bir Yahudi kadar, kurtulmak için para ödemeyeceğini ve bir kasabada Yahudiler kadar hiç kimsenin korkuyu çevreye yaymaya uygun olmadıkları görüşünde ısrar ediyordu. Çoktan her şeye alışmış bulunan Travnik'liler, diğerleri yanında Atiyas'lardan yedi kişinin, hepsi de aynı zincire vurulmuş olarak hapishaneye sürüklenişleri mucize ve rezaletini de gördüler.

Aynı gece içinde Dolac rahibi Fra İvo Jankoviç, Garça Gora Manastırı başkeşişi ve manastır başpapazı Pahomiye, zincire vurulup götürüldüler ve kaleye atıldılar.

Daha ertesi günü sabahleyin erkenden, cinayet ve büyük hırsızlık suçlarından zindana atılmış olup da burada uzun süreden beri hükümlerini beklemekte olanların hepsi kaleden çıkarıldı. Zira İbrahim Paşa'nın adaleti yavaş ve ihtiyatlı çalışıyordu. Hepsi de, gün doğarken kasabanın önündeki dörtyol ağzında asıldılar. Öğle zamanında da âyanlar, konaktaki ilk divana toplanmışlardı.

İçinde divanın kurulduğu salon birçok fırtınalı ve tehlikeli oturumlara sahne olmuş, orada sık sık insanların talihi üstüne ağır basan sözler söylenmiş, kararlara varılmış ve ölüm hükümleri verilmişti. Fakat toplantıda bulunanların soluklarını kesen ve bağırsaklarını bile felce uğratan, böylesine bir sessizlik, o zamana kadar asla görülmemişti. Ali Paşa'nın kabiliyeti orada idi ki, hayatlarında bir kere olsun ölümden korkmamış olan böyle insanları bile yere serecek ve bellerini kıracak ölçüde bir dehşet ve korku atmosferini yaratıyor, canlı tutuyor ve etrafa yaymasını biliyordu.

Sultanın fermanını okuduktan sonra, vezirin, toplantıda bu-

lunan âyanlara ilk bildirisi, Travnik Kaymakamı Rasim Bey'in ölüm cezasına çarptırıldığı oldu.

Hiç beklenmeden geldiğinden ve inanılmaz bir şey olduğundan, Ali Paşa'nın indirdiği darbe bilhassa korkunç bir tesir bıraktı.

Vezir, adamın çoktan tevkif edildiğini ve cuma günü asılacağını söylüyordu. Zira, vezire vekalet ederken, işleri öylesine ihmal etmiş ve düzensiz olarak idare etmişti ki, iki sefer ölümü hak etmişti. Bu ancak bir başlangıçtı. Kaymakam olarak sultanın memurluğu vazifesini üzerlerine aldıkları halde, mükellef oldukları vazifeleri gerektiği gibi yerine getirmeyenler veyahut aşikâr veya gizli olarak buna karşı hareket eden bütün ötekiler bu örneği takip edeceklerdi.

Bu bildirinin ardından, kahve, tütün ve şerbetle misafirleri ağırlamaya sıra gelmişti.

Kahvelerin içilmesinden sonra, beylerin en yaşlısı olarak Halil Bey Teskereciç, bedbaht kaymakamı savunmak için birkaç söz söyleyecek oldu. Daha o konuşurken, o sırada Ali Paşa'ya hizmet etmekte olan bir uşak, yüzü vezire dönük olarak sağdaki kapıya doğru geri çekildi. Tam o sırada hafifçe bir çubuktara çarptı ve bir çubuğu yere düşürdü. Sanki bunu bekliyormuş gibi vezirin gözlerinde şimşekler çaktı, yan tarafına eğildi, vücudunu gerdi, elinin yeteceği bir mesafede bulunan büyük bir bıçağı, korkudan donup kalmış olan uşağa fırlattı. Kanı seller gibi boşanan uğursuz kargayı dışarıya götüren öteki uşaklar arasında bir şaşkınlık doğdu, ama yanı başlarında tütmekte olan çubuklarını unutup hiç kıpırdamadan kahve fincanlarına bakakalan âyanlar ve beyler arasındaki kötürümlük hâli çok daha büyüktü.

Sükûnetlerini ve soğukkanlılığını koruyan biricik kimse Halit Bey'di. Eski kaymakamın lehine olan savunma söylevini bitirmiş ve vezirden, onun yaşma ve eski hizmetlerine hürmeten ve şimdiki hatalarına ve kusurlarına bakılmayarak, bağışlanmasını rica etmişti.

Vezir, yüksek ve açık bir sesle, kabaca ve kesin olarak, kendi idaresi altında herkesin layık olduğunu elde edeceği cevabını

verdi. Hizmet ve itaat edenler ücretlerini alacak ve mükafatını görecekler, buna layık olmayanlar ve bu düzene ayak uydurmayanlar, muhakkak surette ölüme çarpacaklar veya falakaya çekileceklerdi.

- Karşılıklı birbirimizi aldatmak, yasemin çubuklar arasında aşk cilveleşmelerine girişmek veya mindere yaslanıp uyku kestirmek maksadıyla buraya gelmedim.

Diye vezir kestirip attı.

- Bu memlekette nizamı kurmak için geldim. Hem de sizlerin burada kendi nizamsızlıklarınızla övündüğünüz tâ İstanbul'da bile biliniyor. En sert kafalar için bile bir kılıç vardır. Kafalarınız omuzlarınızın üstünde, ama kılıç da benim elimde, sultanın fermanı da minderimin altında. Herkes kendisine layık olanı elde edecek ve ancak bu suretle karnını doyurmakta devam edebilecek ve güneşi seyretmeye doyacaktır. Buna iyice dikkat edin ve halka da iyice anlatın ki, birleşik kuvvetlerimizle, sultanın bizden beklediklerini tatbik edebilelim.

Beyler ve âyanlar yerlerinden yavaşça kalktılar, hâlâ hayatta olduklarına şükrederek, sanki bir sihirbazı seyretmişler gibi afallamış bir durumda, sessiz bir selamla oradan ayrıldılar.

Hemen ertesi günü, vezir, Daville'i törenle kabul etti. Vezirin Arnavutları geçit resmî üniforması ile ve muhteşem atlara binmiş olarak Daville'i almaya geldiler. Issız sokaklardan ve hemen hemen ölgün bir durumdaki çarşıdan geçtiler. Kimsenin kapısı açılmıyor, hiçbir pencerenin kapağı takırdamıyor ve hiçbir çehre görünmüyordu. Kabul resmî protokola uygun bir düzende yürütüldü. Vezir, konsolosa ve d'Avenat'ya seçkin kürkler bağışladı. Bütün salonlar ve koridorların boş olması ve hiçbir mobilya ve süsün bulunmayışı, Daville'in dikkatini çekti. Paşalıların ve uşakların sayıları görülmedik ölçüde küçüktü. İbrahim Paşa devrinde burada hüküm süren kargaşalıkla mukayese edilince, şimdi her şey bomboş ve bir çöl tesiri uyandırıyordu.

Her zaman heyecanlı ve meraklı olan Daville, yeni veziri önünde görünce şaşırmıştı. Vezirin uzun, kuvvetli, fakat ince yapılı bir endamı vardı. İleri gelen bütün Osmanlı şahsiyetleri-

nin çok önem verdikleri, ağırbaşlı ve vekârlı olmaya aldırmadan, çabuk ve enerjik bir şekilde hareket ediyordu. Esmerdi, gözleri iri ve karaydı, bıyık ve sakalı kar gibi beyaz ve kendine has biçimde kırkılmıştı.

Vezir, kolaylıkla ve akıcı bir şekilde konuşuyor, sık sık ve mevki sahibi bir Osmanlı için biraz yüksek sayılacak ölçüde gülüyordu.

Daville, o korku ve dehşet saçan ve daha dün ihtiyar Rasim Bey hakkındaki ölüm kararını bildiren ve aynı divanda bıçağını uşağın üstüne fırlatan kimsenin, gerçekten aynı vezir olup olmadığını, kendi kendine soruyordu.

Vezir, memlekette düzeni kurmak ve Sırbiye'ye karşı, artık ciddi ve enerjik şekilde hücuma geçmesi gereken bir ordu hazırlamak hususundaki planlarını gülerek anlatıyordu. Konsolosu, o zamana kadar olduğu gibi işinde devam etmesi için cesaretlendiriyor, bütün isteklerini yerine getirmek ve her hususta onu korumak için, en hayırlı dilekleriyle teminat veriyordu.

Daville de, komplimanlarını ve bağlılıklarını ifade de hiç de geri kalmadı. Fakat, vezirin, güzel sözler ve dostane tavırlar deposunun çok fakir olduğunu derhal tespit edebildi. Zira arasıra, bir saniye için bile olsa gülümsemesine ve konuşmasına ara verdikçe, yüzü bulanık, sert bir ifade alıyor ve gözleri, saldıracak bir hedef arıyormuş gibi huzursuz ve endişeli bir hale giriyordu. Gözlerindeki soğuk parıltılar dayanılmaz bir anlam taşıyor, yüksek sesle gülüşleriyle acayip bir çatışma halinde bulunuyordu.

- Bosna beyleri, herhalde size çoktan, benden ve idare tarzımdan bahsetmişlerdir. Bu hususta hiç de unutkan değillerdir. Buradaki insanların rahatlarını kaçırdığımı pekâlâ biliyorum. Fakat onların hoşuna gitmek için buralara gelmedim. Şu beyler aptal heriflerdir. Kof bir hükümdarlık iddiasına dayanarak yaşamak istiyor, kaba ve iri laflar etmekten pek hoşlanıyorlar. Bu işler böylece sürüp gidemez. Artık onların akıllarını başlarına toplamanın zamanı geldi. İnsanlarda akla giden yolun kafadan geçmediğine şüphe yok. Aksine vücudun tam ters

tarafından, tabanlarından geçer. İnsanların en iyi nasihat ve tavsiyeleri bile unutanlarına rastladığım halde, tabanların yediği şöyle tadı tuzu yerinde sopaları unutan kimseye hiç rastlamadım.

Vezir yüksek sesle güldü. Ağzının, kırpık sakal ve bıyıklarının etrafında genç ve şakacı bir çizgi oynadı.

- Ne derseniz deyin, diye vezir devam etti, fakat bana inanınız ki, bu halkın kafasına düzen ve disiplini sopayla yerleştireceğim. Ama çok rica ederim, siz bunlara aldırmayınız. Bir şeye ihtiyacınız olursa, doğrudan doğruya bana geliniz. Sizin huzur ve hoşnutluk içinde olmanızı arzu ediyorum.

Daville, o zamana kadar ancak kitaplardan ve kulaktan dolma tanıdığı o cahil ve gaddar Osmanlı tipi ile ilk defa olarak karşılaşıyordu.

Herkesin kendini ufaltmaya ve göze görünmez bir hale sokmaya çalıştıkları ve herkesin saklanacak ve sığınacak bir yer aradıkları, çarşıda her zaman söylendiği gibi, "bir fare deliğinin bile bin duka ettiği" bir devir başlamıştı. Travnik'in üstüne, korku, kalın bir sis tabakası gibi çökmüş, soluk alan ve düşünebilen herkes baskı altına alınmıştı.

Bu, zaman zaman bir beşerî topluluğa musallat olan, bütün başları eğen veya koparan o büyük, göze görünmez ve tartılmaz, fakat çok kuvvetli olan bir korkuydu. Böyle zamanlarda birçok insanlar, körlükleri ve aptallıkları yüzünden, akıl ve cesaret diye bir şeylerin var olduğunu, hayatta hiçbir şeyin sürekli olmayıp her şeyin geçip gittiğini, diğer şeylerde olduğu gibi insan hayatının da bir değeri olduğunu ve bu değerin de sınırlı bulunduğunu unuturlar. Korkunun ani büyülemesine kapılarak fani hayatları için değerinden çok fazlasını öderler, kendilerini gizli kapaklı, adi bir davranışa sürükler, alçaltır ve lekelerler. Ama korku anı geçti miydi, hayatları için çok yüksek ve alçaltıcı bir ücret ödediklerinin, ya da aslında hiçbir tehlike içinde bulunmadıklarının, tersine, ancak korkunun karşı konulmaz yanılmasına düştüklerinin farkına varırlar.

Lütfiya'nın kahvesindeki sedir, artık ilkbahar geldiği ve oradaki ıhlamur yeşermeye başladığı halde, bomboş duruyordu.

Travnik beylerinin cesaret edebildikleri biricik şey, Rasim Bey'in suçunu affetmesi (bahis konusu olanın nasıl bir suç olduğunu hiçbiri bilmemekle birlikte), yaşını ve bir zamanki hizmetlerini göz önüne alarak hayatını bağışlamasını, vezirden boyun bükerek yalvarmaktan ibaretti.

Kaledeki diğer tutuklular da, kumarbazlar, at hırsızları ve kundakçılar da, kısa yargılamalardan sonra asılmışlardı.

Avusturya Konsolosu, kapatılmış olan keşişler için derhal teşebbüse geçmişti. Daville'de ondan geriye kalmak istememiş, ama o da şefaatini daha çok Yahudilerle sınırlamıştı. İlk önce keşişler kurtuldu. Sonra da Yahudiler salıverildi. Yahudiler, bütün çekmecelerini son kuruşlarına kadar, yani rüşvet amacıyla ayrılmamış bulunan paralarının son kuruşlarına kadar konağa fidye olarak yatırdıktan sonra birbiri peşine çıktılar. Kalede en uzun süre kalan, kendisiyle kimsenin meşgul olmadığı manastır başpapazı Pohemiye olmuştu. Sonunda fakir ve az sayıdaki cemaati, onun için de yuvarlak hesap üç bin kuruş ödeyerek kurtardılar. Her iki Fuliç Biraderler için de (Peter ve Yovan), iki bin kuruştan fazla haraç ödemek gerekmişti. Travnik beyleri kolundan ve diğer yerlerde bulunanlardan biri tevkif edilirken, diğeri serbest bırakılıyor, öyle ki, daimi olarak en azından on beş kişi kalede yatıyordu.

Ali Paşa, Travnik'i bu suretle idareye başlamış, Sırbiye'ye karşı süratle bir ordu hazırlığına da girişmişti.

XXV

Yeni vezirin Travnik'e gelişiyle başlayan azap, bütün şehrin üstüne ağır bir yük gibi çökmüş ve herkes dünyayı sırtına yüklemişler zannına kapılmıştı. Şüphe yok ki bu azap buraya, kasabayı saran ve sıkıştıran dağ yığınlarının ortasına, her iki konsolosun da bugünlerde Paris ve Viyana'da hiç kimsenin dikkatle okumadığı raporlarında belirttikleri gibi, adeta gömülmüş gibiydi. Dünyanın bütün öteki bölümleri, bu sırada Napolyon'un yenilgisinin büyük Avrupai dramı üzerindeki ha-

berlerle dolup taşıyordu. Daville, Noel yortusunu ve yılbaşını korkulu bir bekleme içinde, her şeyin mahvolduğunu duyuran panikli bir duygu karışıklığı içinde geçirdi. Fakat Napolyon'un Paris'e döndüğünü haber alınca, her şey daha yumuşak bir biçim aldı. Paris'ten yeni orduların kuruluşu ve hükümetin bütün alanlarda kesin tedbirler aldığına dair teselli edici açıklamalar, emirler, genelgeler ve haberler geliyordu.

Daville, kendi güvensizlik ve ürkekliğinden bir kere daha utanmıştı. Fakat aynı güvensizlik şimdi de onu, kendini belirsiz bir ümide kaptırmaktan alıkoyuyordu. Güçsüz insanlarda kendini aldatmak eğilimi böylesine kuvvetli ve aldatılmanın imkânları da o kadar sınırsızdır.

Daville'in ruh halinde yıllardan beri yükselen ve alçalan, en cüretli umutlarla en derin umutsuzluklar arasında her zaman yeniden oradan oraya rakkas gibi gidip gelen, o azap verici ve budalaca tahtıravalli, böylece başladı. Her yeni gelişme de, o umut çalkantısını gittikçe arttırıyordu.

Mayıs sonunda, Almanya'da Lutzen ve Bautzen'deki Napolyon zaferleri üzerindeki bültenler ulaşmış, eski oyun yeniden başlamıştı.

O günlerde Travnik'te de öylesine bir sıkıntı, yeni vezir ve Arnavutlarından öylesine yenilmişlik bir korku havası hüküm sürüyordu ki, kendilerine zafer haberlerinden söz edilebilecek kimse mevcut değildi.

Tam o günlerde Ali Paşa, fark gözetmeden herkesi "korku ve disiplin" altına alıp sopadan geçirdikten sonra Sırbiye'ye sefere çıkmıştı. Bu hususta da seferlerinden pek başka bir yoldan gitmişti. "Sırbiye'ye karşı sefere çıkma"dan önce bir çeşit halk bayramı yapılmıştı. Kasabalardan ve Bosna'nın tâ içerilerinden ileri gelen kimseler Travnik Ovası'na toplanıncaya kadar günler, hatta haftalar sürdü. Bezgin ve kendi keyiflerine tâbi olarak geliyorlar, sayılarını ve teçhizatını bizzat kendilerinin verdikleri bir grup adamı da birlikte getiriyorlardı. Bir kere Travnik'e geldiler mi, buraya yapışıp kalıyor, vezirle ve resmî makamlarla can sıkıcı tartışmalara girişiyorlar, isteklerini arttırıyor, şartlar ileri sürüyor, gıda maddeleri, diğer teçhizat ve üc-

ret hususunda pazarlıklara kalkışıyorlardı. Bütün bunlar, coşkun gösteriler ve savaşa benzer törenlerle birlikte oluyordu.

Bu sırada Travnik'te, üniformalı ve silahlı aylaklar ve şüpheli şahısların dolaştıkları görülüyordu. Travnik Ovası'nda haftalar boyunca alacalı, patırtılı bir kargaşalık hüküm sürüyordu. Ordugâh ateşleri yanıyor, çadırlar kuruluyordu. Meydanın ortasına üç tuğ dikilmişti. Dibinde seferin hayırlısıyla sona ermesi için kesilmiş olan kurbanın kanı görünüyordu. Davullar gümbürdürüyor, trampetler patırdıyor, genel dualar düzenleniyordu. Kısacası, hareket için gerekli olanların hepsi yapılıyordu. Çok kere hareketin ağırlık noktası, sefere ek olarak bağlı olan törenler ve gürültülere doğru kayıyor, öyle ki babayiğitlerin çoğunluğu savaş alanının yüzünü bile görmüyorlardı.

Bu sefer her şey, Ali Paşa'nın idaresi altında, sert bir sessizlik ve büyük bir korku içinde, törenler yapılmadan, ama gecikmeler ve pazarlıklar da olmadan gelişip tamamlanıyordu. Gıda maddeleri hiçbir yerde bulunamıyordu. Vezirin ambarlarından çıkan çok kıt erzaklarla yaşanıyordu. Kimsede musiki ve türkü isteği yoktu. Vezir, toplanma yerlerinde görünür görünmez, celladı, söz verdiğinden dokuz kişiyi eksik getirdiği için Varoşluk'ta, Yüzbaşı Cazin'in kafasını uçurmuştu. Cazin'in dehşete düşen bölüğünden, derhal yeni bir yüzbaşı seçmelerini istemişti.

Süleyman Paşa'nın daha önceden kıtaları ile açılmasını beklediği Sırbiye Seferi şimdi böyle yeni bir hareketle başlıyordu.

Travnik'te en yüksek makam olarak yine, Ali Paşa'nın, gelişinde ölüme mahkûm ettiği ve beylerin güçlükle hayatını kurtardıkları, kasabanın eski kaymakamı Rasim Bey kalıyordu. O zamanlar duymuş olduğu korku, onun bu sefer işlerini tamamıyla efendisinin arzu ve görüşlerine göre idare etmesi için, vezire göre en iyi teminattı.

"Bu bahtsız ihtiyara şimdi Napolyon'un zaferinden söz etmenin ne faydası olur?" diye Daville düşünüyordu. Ondan başka kiminle bunu konuşmalıydı?

Vezir, ordu ve Arnavutlarıyla hareket etmişti. Fakat arkasında, en sağlam duvarlar kadar sert ve güvenilir olan buz gibi

"Korkuyu", yerine vekil olarak bırakmıştı. Ve onun geriye döneceğini bilmek de, her soy tehditten daha güçlü ve her türlü cezadan da daha korkunçtu.

Şehir, sağırlık ve sessizliğin içine gömülmüştü. Ve son yirmi yıl içinde görülmemiş ölçüdeki kıtlık, ortalığı kırıp geçiriyordu. Günler güneşli ve uzundu. Daha az uyunuyor, günler kısalmadığından dolayı da kışın olduğundan daha çabuk acıkılıyordu. Sıska, uyuz çocuklar caddelerde, avare avare dolaşıyorlar, olmayan şeyleri arıyorlardı: Dişe dokunur bir parça yiyecek. İnsanlar tahıl peşinde, hatta tohumluk bulmak için bile, Sava dolaylarına kadar gidiyorlardı.

Pazar kurulduğu gün haftanın öteki günlerine benziyordu. Birçok dükkânlar açılmıyordu. Esnaf ve tüccarlar, kederli ve bezgin bir halde dükkânlarının önünde oturuyorlardı. Kahve ve denizaşırı ülkelerin diğer malları sonbahardan beri artık bulunmaz olmuştu. Gıda maddeleri ise pazardan kaybolmuştu. Meydanda yalnız, bulunmayan malları satın almak isteyen müşteriler vardı. Yeni vezir, çarşıya öyle bir vergi koymuştu ki, birçokları bunu ödemek için borç almak zorunda kalmışlardı. Ortalıkta öylesine büyük bir korku hüküm sürüyordu ki, hiç kimse evinin dört duvarı arasında bile şikâyet etmeye cesaret edemiyordu.

Evlerde ve dükkânlarda, altı Hıristiyan hükümdarının "Bonaparte"ye saldırıp işini bitirmek için toplandıkları, bütün erkeklerin silah altına alınacaklarını, onu yenip de mahvetmeden önce, kimsenin tarla sürme, çapalama, ekme ve mahsul alma işlerine el süremeyecekleri anlatılıyordu.

Hatta Yahudiler bile artık Fransız Konsolosluğu'nun civarında görünmekten çekiniyorlardı. Sarajevo'daki Fransız Ticaretevi'ni tasfiye işine girişen Frayssinet, Daville'e, oradaki Yahudilerin birdenbire bütün poliçe ve senetleri, bütün diğer karışık dileklerini ortaya koyduklarını, öyle ki artık taahhütlerini yerine getirecek bir durumda olmadığını bildiriyordu. Paris, artık hiçbir soruya cevap vermiyordu. Üç aydan beri maaşlar ve konsolosluğun masrafları için hiç para gelmiyordu.

Travnik'te vezirin değiştiği ve Avrupa'da büyük olayların

geçtiği bir sırada, konsolosluğun küçük dünyasında her şey, kendi tabiî yolunda yürüyüp gidiyordu: Dünyaya yeni canlar geliyor, yaşlılar düşüyor ve mahvoluyordu.

Madam Daville, gebeliğinin son aylarına, iki yıl önce olduğu gibi, aynı kolaylıkla ve sezdirmeden tahammül etmişti. Bütün gününü bahçede işçilerin yanında geçiriyordu. Von Paulich'in yardımları sayesinde bu yıl da gerekli tohumları Avusturya'dan tedarik etmeye muvaffak olmuştu. Doğumu, bahçede bulunmasını en çok gerektiren bir zamana rastlamasına rağmen, yine de mahsulün iyi olacağını umuyordu.

Mayıs ayı sonunda, Daville'in beşinci çocuğu dünyaya geldi. Bu sefer bir oğlan. Yeni doğan çocuk çok zayıftı ve bu yüzden derhal vaftiz edildi ve Dolac Kilisesi doğum defterine Auguste-François-Gérard adıyla kaydedildi.

Madam Daville'in doğum yaptığı sırada her şey, ondan öncekinde olduğu gibi geçmişti: Kasaba dedikoduları ve bütün Travnik kadınlarının içten gelen sempatilerini bildiren haberler, lohusa ziyaretleri, hatır sormalar, mutluluk ve şifa temennileri, genel sıkıntıya rağmen lohusa hediyeleri bile gönderilmişti. Vezir, o sırada ordusuyla Drina boylarında olduğu için, bu sefer konaktan hediye gönderilmemişti.

Geçen iki yıl içinde her şey değişmişti. Ama dış dünyadaki ve memleketteki durumlar. Fakat aile hayatındaki ahenk değişmeden kalmış ve bununla ilgili olan her şey, değeri herkesçe muteber, süreli ve dünya olaylarının ve değişikliklerinin dışında kalan bir kutsallık gibi buradaki insanları sımsıkı birbirlerine bağlamıştı. Buradaki gibi bir toplumda, herkesin hayatı tek başına, kapalı bir çevrenin en mükemmel şekli olarak kendi ailesi üzerinde toplanır. Bu çevreler çok sert çizgilerle birbirlerinden ayrılmakla birlikte, herhangi bir yerde, göze görünmeyen, ortak ve birleşik noktalara da sahiptirler. Kapalı küçük aile çevreleri ağırlıklarının bir kısmını bu nokta üzerine dayarlar. Bundan dolayıdır ki, burada, bir ailenin içinde olup biten hiçbir şey, diğerleri için umursamazlıkla karşılanmaz. Bundan dolayı da herkes doğum, düğün, ölüm gibi ailevi olaylara katılır ve bu işi içten, istekle, candan ve tam bir doğrulukla yapar.

Hemen hemen o sıralarda idi ki Avusturya Konsolosluğu'nun eski tercümanı Nikola Rotta, kendi talihine karşı son, anlamsız ve şüpheli bir mücadeleye girmişti.

Mitterer ailesinde, yıllardan beri, şişmanlık ve romatizmadan bacakları çok güçlükle hareket edebilen yaşlı bir Macar kadını aşçı olarak çalışmaktaydı. Mükemmel bir aşçı, evdekilerin gerçek bir dostu ve aynı zamanda bütün personelin bağışlama bilmez bir kalfası idi. Tam on beş yıl içinde, Anna Maria, onunla çekişmiş ve her seferinde de barışmıştı. Bu aşçı kadın, son yıllarda gittikçe daha hantal bir duruma geldiğinden Dolac'lı bir genç kadını yanına yardımcı olarak vermişlerdi. Adı Lucia idi ve güçlü kuvvetli, becerikli ve hamarat bir kadındı. İhtiyar aşçı kadının yanında yemek pişirmesini ve çalışmasını öğrenmek için onun davranışlarına uymak akıllılığını göstermişti. Von Mitterer ailesi, Anna Maria'nın ihtiyar aşçı kadının verdiği adla, "ev canavar"larını alıp birlikte götürünce, Lucia da aşçı olarak von Paulich'in yanında kalmıştı.

Lucia'nın ailesi için bir bedbahtlık ve bütün Dolac cemaati için de bir yüzkarası olan Andya adında bir kız kardeşi vardı. Daha kızlığında eğri yola sapmış, papaz kürsüsünden lanetlenmiş ve Dolac'dan kovulmuştu. Şimdi de Kalibunar'da, yol üzerinde bir meyhane işletiyordu. Lucia, bütün ailesinde olduğu gibi, kız kardeşi yüzünden ıstırap çekiyor, üstelik kardeşini içten seviyor ve her şeye rağmen onunla olan ilgilerini asla tamamıyla kesmiyordu. Kız kardeşinin, peşinden duyduğu özlemden çok, karşılaştıklarında ıstırap duymakla birlikte, zaman zaman onu gizlice görüyordu. Ama Andya hiç şaşmadan eski yoluna devam ediyor ve Lucia her seferinde onu iyilik yoluna çekmek hususunda beyhude denemelere girişti-kten sonra, bir ölünün ardından ağlar gibi ağlıyordu. Ama yine de birbirlerini görmekten kesin olarak vazgeçmiyorlardı.

Rotta aylak ve başıboş, ama gittikçe önemli işler peşinde ve sanki daimi olarak bir işle meşgulmüş gibi, Travnik çevresinde dolanıp dururken, Kalibunar'a, Andya'nın meyhanesine de sık sık uğruyordu. Kendisi gibi, çevresinden kopmuş bulunan, za-

manla yaşlanan ve kendini içkiye kaptıran bu oynak kadına gittikçe daha fazla bağlanıyordu.

Paskalya'dan az önce Andya, kız kardeşi Lucia ile buluşmaya çalıştı ve istediği de oldu. Bu sırada, ona, kısaca, sert kelimelerle Avusturya Konsolosu'nu zehirlemeyi teklif etti. Zehiri birlikte getirmişti.

Bu, adı kötüye çıkmış bir meyhanede yalnız geceleri, iki hasta, bedbaht yaratığın, rakının, şuursuzluğun, nefretin ve tam bir şaşırmanın tesiri altında pişirip kotarabilecekleri bir plandı. Andya, tamamıyla Rotta'nın tesiri altında kalarak, bu zehrin tesiriyle konsolosun yavaşça ve tesadüfi imiş gibi yatağa düşeceğine ve tabiî bir hastalığa tutulmuş gibi öleceğine dair teminat veriyordu. Kız kardeşine, muazzam bir mükâfat, konsolosun ölümünden sonra yüksek bir mevki alacak ve kendisiyle evlenecek olan Rotta'nın yanında da şahane bir hayat vaat ediyordu. Üstelik peşin peşin duka altınları da vardı. Kısacası her üçü de mutlu olabilecekler ve hayatlarının bundan sonrasını güvenlik altına alacaklardı.

Lucia, kız kardeşinin kendine, neleri teklif ettiğini duyunca korku ve utançtan öleceğini sanmıştı. Hemen iki beyaz şişeyi onun elinden kapmış ve hızla şalvarının ceplerine saklamış, sonra zavallı kadının omuzlarından yakalamış, kurşun gibi ağır uykusundan uyandırmak istermiş gibi sarsalamış, analarının mezarına ve daha kutsal tanıdıklarının başlarına andlar vererek aklını başına toplamasını ve kendini böyle düşüncelerden ve planlardan kurtarmasını yalvarmıştı. Onu uyandırmak için konsolosun iyiliğinden bahsetmiş, onun bu iyiliğine karşı yalnız böyle düşünceler taşımasının bile ne kadar günahkâr ve zalimce bir davranış olacağını anlatmıştı. Yalnız bu meseleden değil, tersine Rotta ile olan bütün ilişkilerini kesmesini tasviye etmişti.

Onun reddetmesinden ve karşı koymasından şaşırarak, Andya, görünüşte kendi caniyane tasavvurlarından vazgeçmiş ve kardeşinden küçük şişeleri geriye vermesini rica etmişti. Fakat Lucia bunun sözünün bile edilmesini istemiyordu. Lucia, kırgın ve gözyaşları içinde, Andya ise, suskun, hilekâr, kır-

mızı ve bulanık yüzündeki anlaşılmaz bir ifadeyle birbirlerinden ayrıldılar. Lucia, bütün gece gözlerini bile kapamadı. Ne yapması gerektiği sorusuyla uzun bir zaman azap içinde kıvrandı. Gün ağarırken kimse farkına varmadan Dolac yoluna düştü. Bütün olup bitenleri papaz İvo Jankoviç'e anlattı. Zehir şişelerini ona verdi. Felaketten korumak ve günahları önlemek için gerekli olan tedbirleri almasını rica etti.

Hiç vakit kaybetmeden, hemen aynı sabah Fra İvo, von Paulich'i aradı, bütün meseleyi ona bir bir anlattı ve zehir şişelerini de verdi. Yarbay derhal Daville'e bir mektup yazdı. Himaye ettiği Rotta'nın kendisini zehirleme teşebbüsüne geçtiğini bildirdi. Bu hususta ispat ve delil mevcuttu. Sefil adam hedefine erişememişti ve yine de erişemeyecekti. Fakat kendisi, von Paulich, Daville'e, böyle bir adamı bundan sonra da korumak isteyip istemeyeceği hususunda bir kararı vermesi için tahkikatını gizlice bildiriyordu. Buna benzer bir mektupla olup bitenleri Rasim Bey'e de bildirmişti. Sonra da, yarbay, yeniden sükûnetle işine dönmüş, o zamana kadar olduğu üzere yaşamaya ve aynı şekilde yiyip içmeye ve hizmet personelini ve aşçı kadını da muhafaza etmekte devam etmişti. Geriye kalan herkeste büyük bir heyecan hüküm sürüyordu: Kaymakam, keşişler ve bilhassa Daville bu durumdaydı. D'Avenat, Rotta'nın kendisine bildirdiği derhal Travnik'ten kaçması veyahut Fransız Konsolosluğu'nun himayesini kaybedeceği ve Osmanlı makamlarınca da ispatlanmış zehirleme denemesinden dolayı tevkif edileceği yollarından birisini seçmekle karşı karşıya kalmıştı.

Hemen o gece Rotta, Kalibunar Meyhanesi'ndeki Andya ile birlikte Travnik'i terketti. D'Avenat, ona Split'e kaçması için yardım etti. Fakat Daville, Split'teki Fransız makamlarına Rotta'nın son şakası üzerinde bilgi vermiş, onun artık hiçbir işte kullanılmamasını, zira tehlikeli, hesaba kitaba sığmayan bir mahluk olduğunu, aksine onu Doğu'ya doğru itelemelerini ve kendi bahtına terketmelerini rica ve tavsiye ediyordu.

XXVI

Yaz ayları bu sefer de en azından belirli bir hafifleme ve soluk aralığı getirmişti. Sebze ve meyveler yetişmiş, tarlalarda buğdaylar tane bağlamış, halk bir parça olsun huzura kavuşmuştu. Fakat savaş sesleri, sonbahardan önce patlaması gereken Napolyon'la büyük hesaplaşma ve onun kaçınılmaz yıkıntısı üzerindeki söylentiler susmak bilmiyordu. Bu rivayetleri halk arasında yayan bilhassa keşişlerdi. Bu işi öylesine gizlice ve o kadar hararetle yapıyorlardı ki, Daville ne yakalayabiliyor, ne de bu şayialara layıkıyla mukabele edebiliyordu.

Eylül ayının başlarında bir gün, von Paulich, her zamankinden daha büyük bir maiyetle Fransız meslektaşına bir ziyaret yaptı. Heyecanlı şayialar ve Fransız düşmanlığı güden inanılmaz haberlerin yayıldığı bütün yaz ayları boyunca, von Paulich, bunlara karşı sükûnetini ve değişmezliğini muhafaza etmişti. Pazardan pazara, Madam Daville'e, tohumlarını müştereken edindikleri ve bizzat yetiştirdiği çiçek ve sebze çeşitlerinden örnekler yolladı. Daville'le nadir karşılaşmalarının her seferinde, ona, genel bir savaşın çıkacağına inanmadığını ve Avusturya'nın tarafsızlığını bozabileceğine dair hiçbir işaretin bulunmadığını açıkladı. *Ovid* ve *Vergil*'den parçalar okudu. Travnik'teki yokluk ve açlığın sebepleri üzerinde konuştu. Bu sefaletin ortadan nasıl kaldırılabileceğini anlattı. Her zaman olduğu gibi, savaş sanki başka bir gezegende geçiyormuş ve açlık dünyanın en ücra bir köşesinde imiş gibi, hemen her konu üzerinde rahatça konuşuyordu.

Şimdi, sükûn içindeki eylül gününün tam öğle zamanında van Paulich, Daville'in zemin katındaki çalışma odasında, Fransız meslektaşının tam karşısında her zamankinden daha azametle, fakat her zaman olduğu gibi sakin ve ihtiyatlı bir dikkat içinde oturuyordu.

Söylediğine göre, bura halkı arasında yayılan ve Avusturya ile Fransa arasında çıkması beklenen bir savaşla ilgili olarak, gittikçe çoğalan şayialar için gelmişti. Kendi istihbaratına göre bu haberler doğru değildi, Daville'e bu hususta teminat ver-

mek arzusundaydı. Bu fırsattan faydalanarak ayrıca, eğer aslında bir savaş zuhur ederse, aralarındaki münasebetin nasıl olmasını tasavvur ettiğini tasvir etmek istiyordu.

Ve yarbay, birbirine kavuşturulmuş beyaz ellerine gözlerini, dikerek, sükünetle kendi görüşünü belirtti.

- Benim kanaatime göre, politika ve savaşla alakası olmadıkça, münasebetlerimiz eskiden olduğu gibi kalmalıdır. Ne olursa olsun, iki şerefli insan ve Avrupalı olarak içine atılmış bulunduğumuz bu memlekette görevimizi yerine getirmek ve alışılmamış çetin şartlar altında yaşama uğruna, kendimizi burada, barbarların gözleri önünde -daha önce de olduğunu tahmin ettiğimiz- karşılıklı kovalama ve lanetleme zorunda olmadığımız düşüncesindeyim. Şu heyecanlı haberlerle ilgili olan hususları aslı ve esası olmayan şeyler saydığımı size söylemeyi kendim için vazife sayar, sizin bu hususlaki görüşlerinizi bilmek isterim.

Daville'in gırtlağını bir şey sıkar gibi oldu.

Dalmaçya'daki Fransız makamlarının huzursuzluklarından, o da, son günlerde bazı hazırlıklara girişildiğini öğrenmişti. Fakat diğer haberler üzerine bir şey bilmediğini von Paulich'e göstermek istemediği belli oluyordu.

Kendini bir parça toparladıktan sonra, heyecandan doğan kısık bir sesle von Paulich'e teşekkür etti ve derhal onun bu görüşlerine katıldığını, bunun daima kendi hareket tarzı olduğunu, von Paulich'in selefiyle olan münasebetlerinin bir zamanlar başka türlü olmasında kendisinin bir kabahati olmadığını derhal ilave etti.

Daville, bir adım daha atmak istiyordu.

- Temenni ederim ki, savaştan kaçınmak mümkün olsun. Eğer bundan kaçınılamazsa, kinsiz ve nefretsiz olarak idare edilmeli ve uzun sürmemelidir. Hükümdar ailelerimizi karşılıklı olarak birbirine bağlayan kibar ve asil akrabalık bağlarının bütün sertlikleri ortadan kaldıracağına ve barışmayı çabuklaştıracağına inanıyorum.

O zamana kadar dimdik bakan von Paulich, burada gözlerini indirdi ve yüzü sert ve karşı koyucu bir ifade aldı.

Böylece birbirlerinden ayrıldılar.

Bir hafta sonra, önce Brod'dan bir Avusturya ve ardından Split'ten bir Fransız olmak üzere, Travnik'e gelen özel kuryeler, her iki konsolosa da hemen aynı zamanda, savaş ilanı haberini getirdiler. Hemen ertesi günü Daville, von Paulich'den, memleketlerinin savaş durumunda bulunduğu üzerinde bilgi veren, savaş süresince münasebetlerinin nasıl olması gerektiğine dair sözlü olarak birleştikleri hususları bir kere daha tekrar eden bir yazı aldı. Yazının sonunda Daville'e olan sürekli saygısını ve onun özel nitelikte bütün arzularını yerine getirmeye amade olduğunu, bir kere daha belirtiyor ve teminat veriyordu.

Daville, gecikmeden cevap verdi, kendisi ve yanındakilerin bu anlaşmaya bağlandıklarını, zira, "bütün Batı devletleri mensuplarının, Avrupa'da aralarında anlaşmazlıklar olsa bile, burada Doğu'da, tamamıyla aynı ve istisnasız bir tek aile teşkil ettiklerini" belirtti. Buna, Madam Daville'in, kendisine gösterilen dikkat ve itinaya teşekkürler ettiğini ve bir müddet için yarbayın ziyaretlerinden mahrum kalmak zorunda bulunacağına üzüldüğünü de ekledi.

Böylece konsolosluklar, 1813 sonbaharında savaşa ve "konsoloslar çağı"nın son yılına girmiş oluyorlardı.

Fransız Konsolosluğu'nu çevreleyen büyük bahçedeki dik yollar sarı yapraklarla örtülmüştü. Kuru ve hışırtılı bir akıntı halinde yaprakların yığıldığı aşağıdaki teraslara doğru boşalıyordu. Dik bahçe yollarındaki eğri ve meyveleri toplanmış ağaçların altları sıcak ve sakindi. Yazla sonbahar arası, o harika zaman aralığında, yalnız gündüzleri bütün tabiat üzerinde kendini gösterebilen bir sessizliğin hüküm sürdüğü bir sıraydı. Daville, burada saklanmış oturuyor ve yalnız komşu dağın kederli manzarası gözlerinin önünde, kendi kendisiyle uçarı hayalleri, planları ve kanaatlerinin büyük hesaplaşmasını yapıyordu.

Ekim ayının son günlerinde, burada d'Avenat'dan, Leipzig Savaşı'nın sonucunu öğrendi. Transit geçen bir kuryeden, İspanya'daki Fransız yenilgisini burada haber aldı. Havalar henüz iyice soğumadığından ve buz gibi yağmur sağanakları sa-

rı, hışırdayan yaprakları, kaygan, biçimsiz bir bataklık haline henüz getirmediğinden, hemen bütün günlerini bu bahçede geçiriyordu.

1 Kasım 1813'de, Pazar günü öğleden sonra Travnik Kalesi'nin topları gümbürdedi, çıplak ve dik dağ yamaçları arasında ölü ve ıslak sessizliği parçaladı. Travnik'liler başların uzatmışlar top atışlarını sayıyorlar ve aynı zamanda birbirlerine sessiz ve sorucu bakışlarla bakıyorlardı. 21 pare top atılmıştı. Kalenin üstündeki beyaz duman bulutları dağıldı. Travnik'in üzerine sessizlik, az sonra yeniden bozulmak üzere, çöktü.

Çarşının ortasında, artık gide gide sesi, canlı ve şakrak hazır cevaplığı iyice kısılmış bulunan Tellal Hamza öksürüp tıksırarak, boyun damarlarını oklava oklava kabartan bir haberi bağırıp ilan ediyordu. Bütün gücüyle bağırmaya gayret ettiği halde, artık sesi yetmediğinden, sözlerini hareketleriyle destekliyordu.

Bu arada buz gibi soğuk nefesini keserken, Tanrı'mn, İslâmın silahlarını, isyancı kâfirler üzerine kazanılan büyük ve adil bir zaferle kutladığını, Belgrat'ın Osmanlılar eline düştüğünü ve Sırbiye'deki isyancıların en son izlerinin bile edebiyen kazınıp temizlendiğini haber veriyordu.

Bu haber kasabanın bir ucundan öteki ucuna çabucak yayıldı.

Hemen aynı gün içinde öğleden sonra, d'Avenat, bu haberin halk üzerinde nasıl bir tesir bıraktığını tespit etmek için kasabaya indi.

Beyler ve pazar halkı -yani Travnik aristokrasisi-, bir şey üzerinde gerçekten ve kuşkusuz olarak sevinseler ve bunun konusu kendi ordularının zaferi bile olsa, bunu olduğu gibi açığa vurmazlardı. Hepsi, ancak çekingenlikle ve vekarla bir tanecik tek heceli ve hiçbir şey söylemeyen bir kelimeyi geveliyor, fakat bu kelimeyi de yüksek sesle söyleyecek bir durumda bulunmuyorlardı. Şüphesiz kendilerini o kadar güvenilecek durumda hissetmiyorlardı. Zira Sırbiye'ye sükûnetin gelmiş olması ne kadar kârlı ise, Ali Paşa'nın muzaffer bir kumandan olarak şehre dönmesi ve bu sıfatla, bütün önsezilere göre, ken-

dileri için eskisinden daha ağır ve baskı altına alıcı bir yola girmesi de o kadar uygunsuzdu. Ayrıca onlar, uzun süren hayatlarında birçok tellallar dinlemişler ve birçok zafer haberleri almışlardı. Fakat içlerinden hiçbiri, yeni gelen hiçbir yılın, bu yüzden, geçmiş yıllardan daha iyi olduğunu hatırlamıyordu.

Hiç kimse, bir tek bakışla olsun, onun araştırıcı ve kurcalayıcı tecessüsüne cevap vermeyi düşünmediği halde, d'Avenat, bütün bunları onların yüzünden okumuştu.

Keşişlerin görüşlerini öğrenmek için Dolac'a da gitmişti. Fra İvo, kilisede işi olduğunu bahane etmiş, akşam duasını, evvelce yapmadığı ölçüde öylesine uzatmış ve kürsüyü de, d'Avenat, beklemekten yorulup Travnik'e dönünceye kadar bırakmamıştı.

Manastır başkeşişi Pahomiye'yi evinde aramış, onu, bir tahta gibi katı, soğuk ve çöl gibi çıplak olan odasında elbisesiyle bir yatağa uzanmış, yüzü yeşilimsi bir renk almış bir halde bulmuştu. D'Avenat, o günkü havadisi ondan sormadan önce, doktor olarak yardım etmek istemişti. Fakat başkeşiş ilaç almayı reddediyor ve sağlığının yerinde olduğunu ve hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını iddia ediyordu.

Ertesi günü Daville ve von Paulich, vezirin vekilini ziyaret ettiler ve zaferden dolayı tebrik ettiler. Ancak bu işi öylesine düzenlediler ki, birbirleriyle ne konakta, ne de gidiş veya dönüşte rastlaştılar.

Ali Paşa, ilk büyük kar yağışlarıyla birlikte geriye döndü. Kasabaya girerken kaleden toplar gümbürdediler, borular öttü, çocuklar sokaklarda koşuştular. Şimdi Travnik beylerinin de artık dilleri çözülmüştü. Çoğu zaferi ve zaferi kazananları, vekarlı ve ölçülü bir şekilde, fakat açıkça ve kibarca övüyorlardı.

Daville, daha ilk günü d'Avenat'yı, muzaffer vezire en iyi dileklerini bildirmesi ve konsolosun bir hediyesini sunması için konağa göndermişti.

Daville, on yıldan fazla oluyor ki, Napoli'de, St. Jeanne Maltız şövalyeleri tarikatı yanında işgüder olarak bulunurken, altından yapılmış, güzel oymalı ve ağır bir erkek yüzüğü almıştı. Üstünü bir taş değil, ince işlenmiş bir çelenk süslemekteydi.

Daville, bu yüzüğü, bir yığın borç bırakarak göçen ve hiçbir mirasçısı bulunmayan bir Malta şövalyesinin terekesinden satın almıştı. Anlatıldığına göre, bu yüzük, bir zamanlar Malta tarikatının şövalye turnuvalarında zafer armağanı olarak verilirmiş.

(Son zamanlarda, işler, geri çevrilmez bir şekilde yenilgi yoluna sapalı, Daville kendini, yapayalnız, kendi memleketinin, ailesinin geleceğinin, bizzat kendi talihinin azap verici yönsüz belirsizliği içinde bulalı beri, kolaylıkla ve sık sık hediyeler vermeye başlamıştı. O zamana kadar sevdiği ve kıskançlıkla sakladığı eşyaları yabancı insanlara hediye etmekte yepyeni ve garip, o zamana kadar bilmediği bir tatmin zevki duymuştu. O zamana kadar şahsi hayatının birer parçası olduklarını sandığı, kendisine mahrem ve çok değerli olan bu eşyaları vermekle, bu sefer artık tamamıyla ona ve ailesine karşı dönmüş olan bahtını şuursuzca kandırmaya çabalıyor, bundan da yine onları satarken almış olduğu gerçek, derin bir zevk duyuyordu.)

D'Avenat, vezirin yanına bırakılmadı. Hediyeyi defterdara sundu ve ona, bu mücevherin yüzyıllardan beri, teke tek savaşlarda üstün gelene verildiğini, bu yüzden de konsolosun, bu yüzüğü, başarılı vezire bütün saadet ve iyi dilekleriyle göndermiş bulunduğunu açıkladı.

Ali Paşa'nın defterdarı, "Peltek" lakabıyla tanınmış, Asım Efendi adında birisiydi. Solgun ve zayıftı, bir insanın gölgesi gibiydi. Kekeliyordu ve gözleri benzeri bulunmayan bir büyüklükte ve renkteydi. Korkulu bir ürkeklikle etrafına bakıyor ve her ziyaretçiyi, vezirden olan korkusundan dolayı, uzaklaştırıyordu.

İki gün sonra konsoloslar huzura kabul edildiler. Önce Avusturyalı, sonra Fransız, Fransızların itibarlı devirleri artık geçmişti.

Ali Paşa yorgun, fakat memnun bir tesir bırakıyordu. Daville, ilk defa olarak bu karlı kış gününün ışığında, vezirin gözbebeklerinin zaman zaman aşağıdan yukarıya doğru kısılıp daraldığının farkına vardı. Gözleri ve bakışları duruldukça, gözbebeklerinin bu normal üstü titreyiş ve kıvılcımlanmaları baş-

lıyordu. Vezir de bu durumunu biliyor ve bu ona acı veriyor olmalı ki, gözlerini durmadan hareket ettiriyor ve bakışlarını etrafta dolaştırıyordu. Bu da, bütün yüzüne bir başka nahoş ve şaşkın ifade veriyordu.

Bu kabul töreni sırasında yüzüğü sağ elinin orta parmağına takan Ali Paşa, hediye ve mutluluk dilekleri için teşekkür etti. Sırbiye seferi ve başarıları üzerinde az konuşuyor ve hiçbir sözün kendi başarılarını anlatmaya yeter ölçüde layık olamayacağı kanaatinde oldukları için susan o mağrur ve çok duygulu insanların, o müraice alçakgönüllülüğü ile susuyordu. Bu sükütu ile karşısındakinin cesaretini kırıyor ve başarısını büyütüyordu. Zira öyle davranıyordu ki, bütün bunlar sanki tasvir edilmez ve orta çaptaki insanlar için güç anlaşılır şeyler oluyordu. Böylesine muzaffer olanlar, yıllardan sonra bile kendileriyle zaferleri üzerinde konuşanları yere vururlar.

Görüşme zoraki ve samimi olmayan bir şekilde ağır aksak sürüp gidiyordu. Daville, Ali Paşa'nın başarılarını övmek için yeni, etkisi kuvvetli kelimeler ararken, konuşmasına her saniye bir aralık giriyordu. Vezir, düşünmesi için ona bol bol fırsat veriyor ve bakışlarını odanın içinde dolaştırıyordu. Yüzüne huzursuzluk, can sıkıntısı ve mahrem inançları yansıyor, öyle ki konsolos, gerçek, tam uygun ifadeyi bir türlü bulamıyordu.

Ve böyle durumlarda âdeti olduğu üzere, Daville'in mümkün mertebe canlı bir katılma ve gerçek bir neşe uyandırmak hususundaki gayretleri, muzaffer vezirin bu aşırı hassasiyeti ile kendiliğinden toslaşıyordu.

- İsyancıların başı, "Kara Yorgiyeviç" dedikleri kimsenin şimdi nerede bulunduğu biliniyor mu?

Diye sordu Daville. Bunu, Kara Yorgiyeviç'in Avusturya'ya kaçtığını öğrendiğinden dolayı soruyordu.

- Kim bilebilir ve şimdi nerelerde sürttüğüne artık kim aldırır?

Diye vezir küçümseyerek cevap verdi.

- Herhangi bir devletin ona konukseverlik ve yardımda bulunması ve böylece sonradan Sırbiye'ye geri dönmesi tehlikesi yok mudur?

Vezirin ağız köşelerindeki etler hiddetle kısıldılar. Ama yine de yüzü, ardından bir tebessümle gevşedi.

- Geriye gelmeyecektir. Hem üstelik nereye gelsin? Sırbiye öylesine yakılıp yıkıldı ki, daha birçok yıllar boyunca, ne o, ne de bir başkasının bir isyan hazırlaması söz konusu bile olmayacaktır.

Daville'in görüşmeyi, o günlerde Rhein Nehri ötesine geçen Fransa'nın durumuna ve müttefiklerin savaşçı planları konusuna kaydırmaya gayreti daha az başarılı oldu.

Vezir, daha Travnik'e dönüş yolundayken, kendisine, Bay von Paulich'in Busovaça'ya karşıcı olarak yolladığı, von Paulich'in mutluluk dileklerini, aynı zamanda Avrupa savaş alanındaki son durum üzerindeki mufassal bir yazılı raporu da birlikte getiren, özel bir kuryeyi kabul etmişti. Von Paulich, vezire şöyle yazıyordu: "Tanrı nihayet Fransa'nın tahammül edilmez bir hale gelen kibrini kırdı ve Avrupa milletlerinin birleşik gayretlerinin meyveleri artık kemale geldi. "Leipzig Savaşı'nı, Napolyon'un yenilgisini, Rhein üzerinden geri çekilişini, birleşik kuvvetlerin durdurulamayan ileri yürüyüşlerini, Rhein Nehri'ni aşmak için yapılan hazırlıkları, nihai zafere nasıl ulaşılacağını, bütün kayıpları üzerinde gerçeğe uygun rakamlar veriyor, Napolyon'u yüzüstü bırakan istila altındaki milletlerin ordularını teker teker sayıyordu.

Travnik'e ulaşınca, Ali Paşa, von Paulich'in kendisine yazmış olduklarını destekleyen başka raporları da hazır buldu. Bundan dolayıdır ki, şimdi Daville, hükümdarının veya devletinin adını tek bir kelimeyle bile anmadan, sanki adsız, havada yüzen, hiçbir maddi varlığı ve mekân içinde bir yayılma alanı olmayan bir devletin mümessili ile görüşüyormuş gibi davranıyor, talihinin yüzü dönmüş ve artık çoktandır yenik düşmüş bu devletin durumuna düşüncelerinde bile temas etmekten, korkuyla batıl inançların etkisi altında kalarak çekiniyordu.

Daville, vezirin elindeki yüzüğüne bir bakış daha fırlattı, durumu ne kadar çetin ve bulanık olsa da, o kadar daha iyi başarı sağladığı, zorlanmış bir neşeli yüz ifadesiyle veda etti.

Konaktan dışarı çıktıkları zaman üzeri örtülü olan avlu artık kararmıştı. At üstünde kapıdan dışarı çıkarlarken, bütün evlerin üstünü ve sokakları örten yumuşak ve ıslak kar, Daville'in gözlerinde apak parladı. Öğleden sonra saat dört sularındaydı. Karların üzerinde mavi gölgeler yatıyordu. Günlerin en kısa olduğu sıralarda, her zaman olduğu gibi gurup bu sıra dağlar arasında erken ve yabancı oluyor ve ağır kar tabakalarının altında suların şırıldadıkları hâlâ duyuluyordu. Her yönden insanın yüzüne rutubet çarpıyordu. Atların nalları altında tahta köprü boğuk boğuk çınlıyordu.

Daville, konaktan çıkarken her zaman olduğu gibi geçici bir hafiflik hissediyordu. O an için kimin galip ve kimin yenik olduğunu unutmuş, hiç olmazsa bu seferlik de, kasaba içinden barış ve itibar havası içinde nasıl geçeceğini düşünüyordu.

Divanın aşırı sıcaklığı ve akşamın rutubeti, heyecanlanmanın etkileri altında ani bir ürperme geçirdi. Titrememek için kendini zorladı. Bu durum ona, ilk defa olarak tahkir edilmiş, tükürülmüş, yahut mütaassıp halkın küçümseyici sükûtu ile takip edilerek, Hüsrev Paşa'nın huzuruna kabul edilmek için çarşı içinden atla geçtiği o şubat gününü hatırlattı. Birdenbire ona, kendini bildi bileli, aynı yoldaşları ve aynı düşüncelerle daima bu yolu geçmekten gayrı bir şey yapmamış gibi geldi.

Yavaş yavaş ve zaruretlere boyun eğerek, şu yedi yıl içinde birçok azap verici ve nahoş şeylere alışmıştı. Fakat konakta daima aynı korku ve sıkıntı duygusu içine düşmüştü. En mutlu devirlerde ve en uygun şartlar altında bile, Daville, imkân bulabildikçe konak ziyaretlerinden kaçınır ve işlerini d'Avenat aracılığı ile düzene koymaya çalışırdı. Veziri ziyaret etmeyi gerektiren bir mesele çıkarsa ve yapılacak başka bir şey de olmazsa, o zaman bu ziyarete ağır bir sefere çıkıyormuş gibi hazırlanır, bu sırada uykuları kaçar ve bir gün öncesinden ancak pek az yemek yiyebilirdi. Tıpkı bir okul öğrencisi gibi, neyi ve nasıl söyleyeceğini kontrol eder, konuşacağı kimsenin cevap ve şaşırtmacalarını ölçer, biçer, böylelikle çok önceden yorgun düşerdi. Sonradan hiç olmazsa bir dereceye kadar kendini to-

parlamak, teskin ve teselli etmek için geceleri yatağında kendi kendine şöyle konuşurdu:

"Evet, yarın bu vakit tekrar buraya dönmüş olacağım ve şu iki acı, nahoş saat arkamda, çok uzaklarda kalmış olacaktır."

Bu acı verici oyun daha sabahın erken saatlerinde başlardı. Avluda ve konsolosluğun önünde atların nal sesleri çınlar ve uşaklar oradan oraya koşuşurdu. Sonra belli bir süre içinde bulanık, güneşten yanmış yüzüyle göksel meleklerin bile cesaretini kıran, yüzü güneşten yanık d'Avenat, ölümsü, dertlerle yüklü bir insanın suskunluğu içinde çıkagelirdi. Bu, azabın başladığının bir işaretiydi.

Bütün bunları aklından geçirirken, gerçekten loş, karla kaplı çarşıdan geçiyordu.

Dükkânların çoğunluğu o sırada kapanmıştı, yayalar nadirdi ve birkaç kişi belleri bükülmüş ve yorgun, sanki zincirlerini sürüklüyorlarmış gibi, ağır ve derin kar tabakalarının arasından, elleri kuşaklarının arasına sokulmuş ve kulaklarına da bir bez sarılmış olarak yürüyorlardı.

Konsolosluğa döndükleri zaman, d'Avenat, Daville'den kendisini birkaç dakika için kabul etmesini rica etti. Ve ona, bu arada vezirin adamlarından işittiği haberleri bildirdi.

İstanbul'dan gelen bir yolcu, İbrahim Halimi Paşa'nm akıbeti üzerinde yeni haberler getirmişti.

Gelibolu'da iki aylık bir duraklamanın peşinden sabık vezir. İstanbul ve çevresinde bütün mal ve mülklerine el konulduktan sonra, Anadolu'da küçük bir kasabaya sürgün edilmişti. Maiyeti de yavaş yavaş dağılıp ufalanmıştı. Her biri kendi ekmek derdine düşmüş ve kendi kısmetlerini aramaya gitmişlerdi. İbrahim Paşa, bu sürgüne hemen hemen yalnız başına gitmişti. Anadolu'nun bu uzak, toprağı kıraç, güneşten kavrulmuş ve çatlamış vilayet köşesine yolculuğu sırasında, hiçbir otun bitmediği ve tek bir damla akar suyun bulunmadığı bu kaskatı taş çölünde bile, durmadan, dinlenmeden, bütün dünyadan elini eteğini çekerek ve basit bir bahçıvan gibi bahçesinde yalnızlık ve sessizlik içinde çalışmasına müsaade verilmesinden özlemle bahsediyordu.

Sürgün yoluna çıkmasından bir gün önce, eski defterdarı Tahir Bey bir kalp sektesinden ani olarak öldü. Bu, İbrahim Paşa için, içinde hiç su bulunmayan kayalık bir yerde son günlerini beklediği bir sırada, ihtiyarlığının unutkanlığından uyandırıcı, çok ağır bir darbe olmuştu.

Daville, d'Avenat'dan ayrıldı. Ortalık kararıyor ve dışarıda kar yağıyordu. Vadi yönünden sis tabakaları büyük dalgalar halinde yukarıya yükseliyordu. Yumuşak, yüksek kar tabakaları her sesi yutuyordu. Ufukta Abdullah Paşa'nın karla örtülü türbesi ağarıyordu. Türbedeki mezarın başında sürekli olarak yanan mumun zayıf ışığı pencereden sızıyordu.

Konsolos titriyordu. Kendini zayıf ve ateşli hissediyordu. Aldığı haberler ve etkiler onu allak bullak etmişti.

Ve boğazına kadar derde batmış ve aşırı yorulmuş insanlarda sık sık olduğu gibi, Daville'de, bir an için her şeyi, o gün işittiği ve yaşadıklarını, kendisini yarın ve gelecekte bekleyen bütün zorlukları ve bütün fırtınaları unutmuştu. Ancak doğrudan doğruya önünde gördüğü şeyleri düşünüyordu.

Yıllardan beri önünden geçtiği altı köşeli taştan türbeyi, her akşam sislerin arasından uzakta hafifçe parlayan ve des Fossés'nin vaktiyle "ebedi ışık" demeyi âdet edindiği o mum alevini, türbenin kuruluşunun hikâyesini ve içinde yatan Abdullah Paşa'yı düşünüyordu.

Üzerinde "yücelerin yücesi Tanrı mezarını nura gark etsin!" yazısı bulunan bir yeşil örtüyle kaplı basit sanduka, bu yazının dilediğini yerine getirmek için gece ve gündüz karanlık mezar üstünde yanan -ve Tanrı'nın da yerine getirmeyi hiç arzu etmediği belli olan- ağaçtan yüksek bir kandilin içindeki kalın mum. Paşa henüz genç iken; başarı merdiveninden yukarı çıktığı sıralarda, burada ölmek üzere tesadüfen yurduna gelmişti. Evet Daville, herkesin ve hatta kendi talihi bile buna bağlıymış gibi, hepsini hatırlıyordu. Des Fossés'nin, ayrılışından önce, Abdullah Paşa'nın vasiyetnamesini görmesi ve okumasına müsaade almaya muvaffak olduğunu da hatırlıyordu. Buna hayran olmuş ve kendisine uzun uzadıya bahsetmişti.

Bu vadideki ışıkların azlığını bildiğinden, paşa, evlerini, kö-

lelerini ve nakit paralarını yalnız, insanlar yaşadıkça ve dünya durdukça, mezarının üstünde, hiç olmazsa sürekli olarak büyük bir mum yakılması amacı ile vakfetmişti. Daha hayattayken her şeyi tespit etmiş, kadı önünde ve şahitler huzurunda bir vakıfnameye bağlamıştı; mumun cinsi, ağırlığı, mumları değiştirecek ve yakacak adamın ücreti belirtilmiş, öyle ki, hiçbir mütevelli ve hiçbir yabancının vakıf şartlarını değiştirmesine veya parayı kötüye kullanmasına imkân bırakılmamıştı. Evet paşa, karanlık akşamlar ve sisli günlerde, bu vadinin içinde, tâ kıyamet kopuncaya kadar yatabileceğinden emindi. İnsanların, ölüleri, hatta canlıları ne kadar çabuk unuttuklarını, mükellefiyetlerini inkâr ve vaatlerini bozduklarını biliyordu. Ahşap kulelerin birinde iyileşme umutları yavaş yavaş sönerken, dünyanın birçok yerlerini görmüş olan gözlerini artık daha geniş ufuklara çevirme umudu olmadığını hastalığı sırasında anlayınca, kaybedilmiş hayatı, vaktinden önce ölümü üzerindeki payansız acısını bir parça olsun dindirip teselli edebilecek bir tek şey kalmıştı: Mezarı üzerinde temiz bir balmumunun sakin ve sessiz alevinin dumansız ve tortusuz olarak yanacağı düşüncesi. Bunun için, zavallı kalıntısının üzerinde bir mum alevinin yanması için, kısa süren hayatında o kadar meşakkat, cesaret ve akılla elde ettiği her şeyi feda etmişti. Yeter ölçüde insan ve memleket gördüğü hareketli hayatında, yaratılışın biricik temelinin ateş olduğunu müşahede etmişti. Ateş, hayatı harekete getiriyor ve aynı zamanda onu tahrip ediyordu. Göze görünür veya görünmez, sayısız biçimlerde ve çeşitli ölçülerde kendini gösteriyordu. Bundan dolayıdır ki, son düşüncelerini ateşe hasretmişti. Aslında bu küçücük alev parçasında süreli ve büyük bir özellik yoktu ve belki de kıyamete kadar yanacaktı. Fakat asıl bütün varlığı ile temsil ve ifade ettiği bir başka şey vardı: "Bu karanlık, soğuk memlekette bir noktayı sürekli bir şekilde aydınlatmak." Bu da, yalnız küçük bir ışıkla olsa bile, bu türbenin önünden geçen herkesin gözlerini aydınlatacak demekti. Gerçekten ne kadar garip vasiyetler ve ne kadar garip insanlardı bunlar! Ama bu memlekette birçok yıllar yaşamış ve gecelerini Daville gibi pencere ke-

narında geçirmiş olan kimseler, bunu kolaylıkla ve pek iyi kavrayacaktır.

Daville, bakışlarını, gittikçe karanlığa ve ıslak dumanların içine batan, baygın alevden güçlükle ayırabildi. Fakat bu sefer de, geçen günün hatırası, vezirle yaptığı ıstırap verici konuşma, İbrahim Paşa, ölümünü bu akşam haber aldığı eski defterdar Tahir Bey, derhal önünde belirdi.

Travnik'te, yaşadığı günlerdekinden daha canlı olarak beliren defterdar, gözlerinin önünde duruyordu. Belini bükmüş, şiddetli parlaklığı yüzünden bir parça şaşılaşmış, ışık saçan gözleri ile, defterdar, ona bir zamanlar o soğuk gecede olduğu gibi şunları söylüyordu:

- "Evet efendim, muzaffer bir kumandanı herkes bir ışık halesi içinde görür. Tıpkı bir İran şairinin dediği gibi 'muzaffer olan kimsenin yüzü bir gül' gibidir!"

- Evet muzaffer olanın yüzü bir gül gibidir, ama yenilgiye uğrayanın yüzü de, önünden herkesin kaçtığı ve başını çevirdiği mezarlık toprağına benzer.

Daville, bir zamanlar daha hayattayken defterdara borçlu kaldığı cevabı yüksek sesle kendi kendine söyledi.

Ve ancak şimdi birdenbire ölülerle konuşmakta olduğunun farkına varıyordu. Soğuk bir ürperme ve titremenin vücudunu dolaştığını bir kere daha hissetti. Ve mumları getirmesi için zili çalıp hizmetçileri çağırdı.

Bundan sonra, Daville, sık sık pencerenin yanına gitti, Abdullah Paşa'nın türbesindeki mum parıltısını, Travnik evlerindeki dağınık ışıkları seyretti. Ve dünyadaki yaratıcı akış, yenilgiye düşenlerin ve yenenlerin bahtı üzerine hayaller kurdu ve bütün pencerelerin ardındaki, hatta Avusturya Konsolosluğu'ndaki ışıklara varıncaya ve hepsi birbiri ardından sönünceye kadar, diriler ve ölüler üzerine düşündü. (Muzaffer olanlar erken yatarlar ve iyi uyurlar!) Geriye ancak türbedeki kederli mum ışığı ile şehrin tam öteki ucunda bir ateş, birincisinden daha başka ve daha büyük bir ateş kalmıştı. Yılın bu mevsiminde burada, her zaman olduğu gibi, bir fıçı yapımevinde rakı çekiliyordu.

Rutubetli karın savrulduğu Travnik Vadisi'nin öte yanında, Peter Tufiç'in fıçı yapımevinde bu yılın inbiği kurulmuş ve rakı çekilmesine başlanmıştı. Bu yapımevi, şehrin kenarında, Laşva'yı geçen ve Kalibunar'a giden yolun alt yanındaydı.

Buz gibi rüzgâr ve kar vadiyi dolduruyordu. Su kenarında yükselen yapımevinde, çatının altında bütün gece "büyü kazanı" ıslık çaldı ve öttü, çatı deliğinden dumanını salıverdi.

Yeşil ağaç dalları kazanın altında çıtırdıyor, donası olmuş adamlar kafalarını kırmızı şallara sarmışlar, etrafında dolanıyorlardı. Dumana ve ateşten sıçrayan kıvılcımlara, rüzgâr ve hava cereyanına, yanlarındaki herkesin ağızlarında yanan ve gözlerini yaşartan kuvvetli tütüne karşı mücadele ediyorlardı.

Rakı çekmedeki ustalığı ve rakıları ile çok ün kazanmış olan Tanassiye, burada işbaşındaydı. Yaz aylarında isterse çalışır, istemezse çalışmazdı. Ağaçlardan düşen ilk eriklerle birlikte işe başlar ve Travnik çevresindeki ve hatta daha uzaklardaki kasabaları evden eve dolaşırdı. Eriklerin toplanmasını, tahammürün* bittiği zamanı kestirmesi, rakıyı inbikten çekmesini ve kaplara doldurmasını ondan daha iyi bilen hiç kimse yoktu. Hayatını, soğuk ve dumana boğulmuş ambarlarda geçiren, daima solgun ve tıraşsız, daima uykusunu alamamış ve somurtan, mahzun bir adamdı. Bütün gerçek ustalarda olduğu gibi, işinden olduğu kadar yardımcılarından da daimi olarak hoşnut değildi. Bütün konuşması kızgın bir homurdanmadan ibaretti ve bütün emirleri de yasaklayıcı idi:

- Öğle değil!.. Daha fazla haşlamayın!.. Daha fazla koyınayın!.. Artık dokunmayın!.. Dur, bu kadarı yeter!.. Çekil şuradan!.. Çekil!..

Yalnız kendisinin ve yardımcılarının iyice anladıkları bu kızgın belirsiz homurdanmalardan sonra, Tanassiye'nin kurumlara bulanmış ellerinden, pislikten, dumandan ve göze batan kargaşalığın içinden en sonunda ustalığının mükemmel ve tertemiz bir rakı halindeki neticesi süzülerek akardı: Rakı dereceleri, "ilk ağız", "sert", "yumuşak" ve "son ağız" olarak ay-

(*) Fermantasyon.

rılırdı. Işık saçan, ateşleyici bir içkidir bu. Berrak ve şifalı, kalıntısı ve tortusu olmayan, içinden çıktığı çabalamalar ve pisliklerden hiçbir iz taşımayan bir içki. İçinde ne duman, ne de çürük kokuları bulunur, bilakis ruh gibi değerli ve daha duru olarak şişelerin içine boşalır. Bu sonuçları elde edinceye kadar Tanassiye, içkinin üzerinde, nahif ve nazik, yeni doğmuş bir çocuğun üstüne kanat gerermiş gibi dalgalanırdı. İşin sonunda homurdanmaları ve mırıldanmalarını da unutur, sanki büyü sözleri fısıldarmış gibi durmadan kendi kendine yalnız dudaklarını kıpırdatır, kendine güvenir bir gözle rakının parıltısına bakar, rakıdan tatmadan ancak parıltısına bakarak, gradosuna ve kalitesine olduğu kadar, nerede muhafaza edileceğine de karar verirdi.

Tanassiye, kırk yıldan beri şehirlerde, kasabalarda ve manastırlarda rakı çekmektedir. Bugün de böylece işbaşındaydı. Ama artık iyice düşkünleştiği ve yaşlandığı görülüyordu. Mırıldanmaları bir zamankilerden daha hafifti, sık sık bir öksürük ve ihtiyarlara has hırıltı nöbetine tutuluyordu, alnı ve çok sık olan kaşları kırlaşmış, yüzü gibi, inbiğin bulaştırdığı kir ve pasla kaplanmıştı. Birbirine yapışmış gibi duran gözkapaklarının altındaki gözleri ancak, bazen kuvvetli çakan, bazen de tamamıyla sönen birbirine benzemez iki cam ışık gibi görünüyordu.

Bu akşam ateşin çevresinde oldukça büyük bir kalabalık oturuyordu. Travnik'li iki Sırp tüccarla birlikte ev sahibi Gazda Pero Fufiç, bir saz şairi ve durup dinlenmeden Bosna'da dolaşan ve zaman zaman Travnik'e uğrayan, fakat böyle rakı çekilen yerlerden daha ileriye gitmeyen, ne kasabada, ne çarşıda görünen, sofu bir adam, düş yorucusu Cimriyeli Marko.

Doğu Bosnalı olan bu Marko, hafifçe kır saçlı, ufak tefek, canlı, bir gelincik kadar çevik ve becerikli, temiz bir köylüydü.

Marko, düş yorucu ve gaipten haber verici olarak ün salmıştı. Köyünde, yetişmiş oğulları ve evli kızları, mülkü ve toprakları da vardı. Fakat karısı öleli beri, kendini Tanrı yolunda ibadete bırakmış, halkı, iyilik yoluna uyarmış ve gelecekten haber vermişti. Paraya düşkün değildi. Herkesin istediği zaman-

da ve hoşuna giden şeyleri söylemeyi düşünmezdi bile. Günahlara karşı sert ve ihtiyatsızdı. Müslümanlar bile onu tanır ve onun yorumları ve kerametlerini hoş görürlerdi.

Marko, herhangi bir yerde ortaya çıktı mıydı, zengin evlerini bir yana bırakır, bir ambarda veya bir köylü kulübesinde ateş başında oturmayı tercih ederdi. Burada toplanan erkek ve kadınlarla konuşurdu. Sonra gece vakti belli bir zamanda birdenbire dışarı çıkar ve orada bir, bazı kereler iki saat kalırdı. Çiğle kaplanmış veya yağmurdan ıslanmış olarak tekrar içeri dönünce, dinleyicilerin hâlâ kendisini bekledikleri ateşin başına oturur, bakışlarını porsuk ağacından yontulmuş, elindeki ince bir tahtaya dikerek konuşmaya başlardı. Fakat, çok kere daha önceden orada bulunanlardan birisine yönelir ve günahlarından dolayı onu sert bir şekilde azarlar, topluluğu terketmesini ister, her şeyden önce kadınlara karşı böyle davranırdı.

Bir kadına uzun süre ve sert bir şekilde gözlerini dikerek bakmayı ve ona gevşek fakat tesirli bir ifadeyle şunları söylemeyi âdet haline getirmişti.

- Kadın, kolların dirseklerine kadar ateş içinde yanıyor. Git ateşini söndür ve günahlarını üstünden silkele at. Günahının ne olduğunu sen de biliyorsun.

Kadın utanarak hemen kaybolur ve ancak ondan sonradır ki, Marko, orada toplananlara genel konular üzerindeki kerametlerini söylemeye başlardı.

Marko, bu akşam da şiddetli rüzgâra ve buz kesen kar fırtınasına rağmen dışarıya çıkmıştı. Şimdi elindeki küçük tahtasına bakıyor, sol elinin işaret parmağı ile bunun üzerine hafif hafif vuruyor, uzun uzun önüne bakıyor ve yavaş yavaş söze başlıyordu:

- Burada, şehirde için için bir ateş yanıyor, bu ateş birçok yerde sinsi sinsi yanıyor, göze görünmüyor, çünkü insanlar bunu kendi içlerinde taşıyorlar. Fakat günün birinde dışarı dökülecek, suçluyu ve suçsuzu, herkesi saracak! Bugünde adaletli olanlar şehirde bulunmayacak, aksine taşrada olacaklar, çok uzaklarda ve herkes böyle bir kimse olması için Tanrı'ya dua etsin!

Bundan sonra dikkatle dönüyor ve fütursuzca Pero Fufiç'e şunları söylüyor:

- Gazda Pero, senin evinde de bazı sıkıntılar görünüyor. Bunlar büyüktür ve daha da büyüyecektir. Ama sonra her şey iyiye dönecektir. Fakat kendini kilisenin hizmetine hasredeceksin ve fakirleri unutmayacaksın. Aziz Dimitri'nin İkonu önündeki kandilin hiç sönmemesine dikkat et!

İhtiyar adam böyle konuşurken aslında haşin ve mağrur bir adam olan Gazda Pero başını eğdi ve bakışlarını ipek kuşağına dikti. Marko, yeniden elindeki küçük tahtaya gözlerini dikinceye ve tırnağı ile üstüne dalgın dalgın vurmaya başlayıncaya kadar sessizlik ve şaşkınlık hüküm sürdü. Yumuşak, ama gür sesi, tahta sesinden belli belirsiz ayrılıyor, önce anlaşılmaz birkaç söz, sonra gittikçe daha açık olarak beliriyordu.

Marko'nun vakit vakit söylediği ve sonradan Sırplar arasında ağızdan ağıza dolaşacak olan o sert kerametlerden biri de şuydu:

- Evet, kan içinde yürüyeceksiniz. Kan, ayak bileklerinize ve daha yukarıya kadar ulaşacak. Kan, burada, bugünden başlayarak, daha yüzyıl akacak ve ikinci yüzyılın da daha yarısına kadar sürecek. Böyle görüyorum. Tam altı kuşak birbirlerine avuç dolusu kanlarını uzatacaklar. Hepsi de Hıristiyan kanı. Bütün çocukların okuyup yazabilecekleri günler gelecek, insanlar dünyanın bir ucundan öteki ucuyla konuşacaklar, birbirlerinin bütün sözlerini duyacaklar da, yine de birbirleriyle anlaşamayacaklar. Bazı kimseler de küstahlıkta bulunacaklar. Kimsenin asla görmediği hazineleri elde edecekler, ama bütün zenginlikleri kana bulanacak ve bütün çabukluk ve becerikliklerinin bir yardımı olmayacak. Başkaları da öylesine fakir düşecekler ve aç kalacaklar ki, açlıktan kendi dillerini ısırıp parçalayacaklar, kendilerini boğazlayıp öldürmesi için ölümü çağıracaklar, fakat ölümün kulakları sağır, kendisi de uyuşuk ve ağır olacak. Ve toprakta çok bereketli mahsuller olacak, ama bütün yiyecekler kan tadı verecekler. Kilisenin haçı kendiliğinden kararacak ve sonra çıplak ve yalınayak bir adam gelecek, elinde değnek ve sırtında torbası olmadan. Ve aklı ve gü-

zelliği ile bütün gözleri kamaştıracak. Ve insanları kandan ve baskıdan kurtaracak ve ruhları teselli edecek. Ve üçüzlü kudretin üçüncüsü o zaman hüküm sürecek.

Sonuna doğru ihtiyarın sözleri gittikçe hafifledi ve tamamıyla anlaşılmayan boğuk bir fısıltı, ince ve kuru porsuk ağacından tahtası üzerindeki tırnağının tek sesli tıklamasının sessizliği içinde alçalıp söndü.

Anlamadıkları, fakat belirsiz anlamıyla sıkıldıkları ve basit insanların böyle her keramet ve gaipten verilen haber karşısında düştükleri şaşkınlıkla dolarak, bu sözlerin baskısı altına girmiş, hepsi de gözlerini ateşe dikmişlerdi.

Tanassiye, imbiği kontrol etmek için ayağa kalktı. O zaman tüccarlardan biri, Marko'ya, bir Rus konsolosunun Travnik'e gerçekten gelip gelmeyeceğini sordu.

Etrafa şaşkın bir sessizlik yayıldı. Herkes, bu sorunun bu sırada uygunsuz kaçtığını farketmişti. İhtiyar adam sert ve küskün bir şekilde cevap verdi:

- Bir başkasının gelmesi şöyle dursun, tersine şimdiye kadar burada bulunanlar da yakında gidecekler ve yıllar çabucak akıp gidecek, nakliye yolları artık bu kasabadan geçmeyecek. Bir yolcu ve bir tüccarın yüzünü görmeyi çok isteyeceksiniz, ama onlar da yollarını değiştirmiş olacaklar ve ancak kendi aranızda ticaret yapacaksınız. Tek ve aynı kuruş elden ele dolaşacak, fakat kimsenin elinde kalıp ısınması olmayacak ve hiçbir işe yaramayacak.

Tüccarlar bakıştılar. Ezici bir sessizlik yayıldı. Ancak bir süre için. Zira derhal Tanassiye ile yardımcısı arasındaki bir ağız dalaşı ile kesildi. Tüccarlar da yeni bir konuşmaya başlamışlardı. Yaşlı gaipten haber verici, gündelik yaşayışının mütevazı gülümseyişine tekrar dönmüştü. Yıpranmış deriden dağarcığını açtı, içinden mısır ekmeği ve bir soğan bulup çıkardı. Uşaklar, köz ateşinde çıtırdayan ve ortalığa kuvvetli bir duman yayan sığır etini kızartıyorlardı. İhtiyara bir şey verilmedi. Zira kimseden bir şey kabul etmediği, yalnız dağarcığında taşıdığı kuru yiyeceklerle yaşadığı biliniyordu. Ağır ağır ve iştiha ile yedi, sonra da ateşin dumanı ve kızaran etin kokusunun ula-

şamadığı öteki tarafa geçti, dizlerini karnına çekerek, tam bir manastır çömezi gibi yere çöküp yattı, başını sağ yanına çevirerek uyudu.

Rakı, tüccarların konuşmalarını canlandırmıştı. Bununla birlikte hâlâ da merakla, ihtiyarın horuldadığı köşeye bakıyorlar, sonra da seslerini kısıyorlardı. Varlığı onları huzursuzlukla dolduruyor, fakat aynı zamanda yine de hoşlarına giden törenlik bir ciddiyet de veriyordu.

Her zaman olduğu gibi aksi ve uykulu olan Tanassiye zaman zaman kalkıyor, tabiat gibi sarsılmazlıkla, sabırlı ve durmaksızın ateşi karıştırıyor. Travnik'in öteki tarafındaki bir Fransız konsolosunun bu ocağın kırmızı parıltısına baktığını, dünyada uyuyamayan konsoloslar ve başka insanların da bulunduğunun farkında olmadan, bütün safdilliği içinde, kayın ağacı parçalarını sık sık ateşe atıyordu.

XXVII

Daville, kendisi için Travnik'te son aylar olması gereken 1814 yılının ilk ayını tamamıyla yalnız başına, her şeye kendini hazır tutarak, Paris ve İstanbul'dan haber ve talimat almadan geçirdi. Bekçi, kavas ve hizmetçilerinin ücretlerini cebinden ödedi. Dalmaçya'daki Fransız makamları arasında kargaşalık hüküm sürüyordu. Fransa'dan gelen yolcu ve kuryelerin arkaları kesilmişti. Avusturya kaynaklarından çıkan çok kıt, güvenilmez bir şekilde Travnik'e ulaşan haberler, gittikçe inanılmaz bir şekil alıyordu. Konağa gitmekten de artık vazgeçmişti. Zira vezir, onu gittikçe azalan bir dikkat, her çeşit kabalık ve alçakgönüllülükten daha çok acıyla yakan, biraz neşeli, yaralayıcı bir iyilikseverlik ve koruyuculukla kabul ediyordu. Diğer taraftan vezir, bütün memleket için, her gün dayanılması gittikçe güçleşen bir ağırlık haline geliyordu. Arnavut bölükleri, istila edilmiş bir memleket gibi Bosna'ya yerleşmişler, Hıristiyanlar kadar Müslümanları da yağmalamaya girişmişlerdi. Müslüman cemaati arasında hoşnutsuzluk gittikçe artıyordu.

Hatta yalnız yüksek sesle, önemsiz ve anlamsız şehir kargaşalığı halinde kaynamakla kalmıyor, aksine için için sıkıştıran, uzun zamandır fokurdayan gizli bir hoşnutsuzluk halinde gelişiyordu. Ama bir kere de patlarsa ortalığı kan içinde bırakacak ve sınıra doğru genişleyecekti. Vezir, Sırbiye'deki zaferinden sarhoş olmuştu. Ama sonradan, işleri bilenlerin ve müşahitlerin hikâyelerinin daha sonradan açıkça gösterdiğine göre, bu zaferde Ali Paşa'nın hissesinin önemsiz olduğu ortaya çıkmıştı. Fakat Ali Paşa için gittikçe önemli ve manalı bir hale de gelmişti. Kendi nazarında muzaffer bir kumandan olarak değeri gittikçe yükseliyordu. Beylere ve diğer seçkin Türklere karşı pervasızca saldırış ve hakaretleri gün geçtikçe artıyordu. Fakat bu suretle vezir, kendi kuyusunu kazıyordu. Kuvvet ve despotlukla baskın ve saldırı ve birtakım kârlı manevralar yapılabilir, fakat bu çeşit çarelerle sürekli olarak hüküm sürmek mümkün değildir. Bir iktidar vasıtası olarak terör bıçağı çabucak körleşir. Belli şartlar altında veya içlerindeki tutkunluktan yakalarını teröre kaptıran ve buna alışanlardan başka herkes bunu pekâlâ bilir. Ve vezir de idare yolunda başka bir vasıta tanımıyordu. Beyler ve âyanlar arasındaki korkunun çoktan öldüğünü, vaktiyle ortalığı paniğe veren saldırılarının şimdi artık kimseyi ürkütmediği gibi, kendisini bile artık güçlendirip yürüklendiremediğinin farkına bile varmıyordu. Vaktiyle hepsi korkudan tir tir titrerlerdi, şimdi ise hepsi "kanıksamış ve iyice soğumuş"lardı. Artık o, itaatsizlik veya isyanın en küçük bir işaretine karşı, hatta onların sükûtuna karşı bile hiddetten titrer bir hale gelmişti. Kasaba ileri gelenleri gizlice mektuplaşıyorlar, beyler birbirleriyle fısıldaşıyorlar ve bütün şehirlerde çarşılar tehlikeli bir sükûta bürünüyorlardı. Sıcak günlerin başlamasıyla, Ali Paşa'nın iktidarına karşı açık bir harekete girişilmesi hesaba katılabilirdi. D'Avenat, bunu kesin olarak görüyordu.

Keşişler, pazar ve bayram günlerinde, Dolac Kilisesi'ne kutsal ayinlere geldiği zaman Madam Daville'i yine eskisi gibi dostça karşılamakta devam ettikleri halde, Fransız Konsolosu'ndan kaçınıyorlardı.

Kavasları, Daville'den, daha ne kadar müddet Fransız hizmetinde kalabileceklerini soruyorlardı. Rafo Atiyas, amcasının dükkânına dönmekte hiçbir zevk bulmadığından, tercüman veya güvenilir memur olarak bir başka görev peşine düşmüştü. Avusturya Konsolosluğu'nun göze görünmeyen fakat sürekli bir hareket halinde oluşundan, halk içindeki en küçük bir adam bile, o günlerin en önemli meselesi olan müttefiklerin zaferini ve Napolyon'un akıbetini sezmiş ve öğrenmişti. Gittikçe yayılır bir ölçüde, Fransız devrinin geçtiği ve Travnik'teki konsolosluğun günlerinin sayılı olduğu kanaati günden güne kuvvetleniyordu.

Von Paulich bile hiçbir yerde görünmüyor ve kimseyle konuşmuyordu. Daville, Avusturya savaşa gireli, altı aydan beri onun yüzünü görmemişti. Fakat varlığını her dakika hissediyordu. Onu, ne korku, ne de kıskançlık anlamına gelmeyen, ama içinde her ikisinden de bir parça bulunan bir duyguyla düşünüyordu. Laşva'nın ötesindeki büyük binanın içinde sükûnetle kendi işleriyle nasıl meşgul olduğunu, soğuk, faydalı, daima kendi haklarının şuuru içinde olan, hiçbir zaman kendi kendisiyle bir ihtilafı veya kuşkusu bulunmayan, doğru, ama yine de hilekâr, temiz ama yine de insanlık dışında olan bu adamı şu sırada sanki gözlerinin önünde görüyormuş gibi oluyordu. Konaktaki deli ve hasta muzaffer vezirin tam aksine, von Paulich, aslında Travnik Vadisi'nde yıllardan beri oynanan oyunun biricik galibi idi. Yalnız o, merhametsiz ve sabırlı olarak, dar yere sıkıştırılmış kurbanının ne zaman yerlere serileceğini ve bu düşmesiyle zaferi aşikâre çıkaracağını bekliyordu.

Bu dakika da geldi çattı. Bu hususta da, Paulich, kaideleri merhametsiz ve acı verici, fakat muzaffer ve adil, mağlup için olduğu kadar galip için de şerefli olan çok eski bir şövalye oyununa katılmış bir insan gibi davranıyordu.

Yedi ay sonra ancak ilk defa olarak bir nisan gününde bir Avusturya kavası Fransız Konsolosluğu'na geldi ve konsolos için bir mektup getirdi.

Daville, onun düzgün, aynı ölçüde, hepsi birbirine benzer şekilde sivri, çelik oklar gibi, hepsi de bir yöne doğrulmuş sa-

tırlar halindeki el yazısını tanıdı. Mektubu, güzel yazı bakımından itinasından tanıdı, mektubun manasını sezmekle birlikte muhteviyatı onu yine de şaşırttı.

Von Paulich, ona, müttefiklerle Fransa arasındaki savaşın mutlulukla sona erdiğine dair yeni aldığı haberi, Napolyon'un tahttan feragatini, kanunî ve meşru hükümdarın Fransız tahtına çağırılmış bulunduğunu bildiriyordu. Senato, oylama yolu ile yeni bir Anayasa Teşkilat Kanunu kabul etmiş ve Talleyrand ile, Prens Benevent'in idaresi altında yeni bir hükümet kurulmuştu. Vatanının akıbeti ile ilgili bu haberlerin Daville'i alakadar edeceğini ümit ettiğini, savaşın sona ermesiyle karşılıklı münasebetlerin yeniden ele alınmasının mümkün olacağını bildiriyor, Madam Daville'e, sürekli saygılarının aynen devam ettiğinin temin edilmesini rica ediyor ve böylece devam ediyordu.

Konsolosun şaşkınlığı o kadar büyüktü ki, öğrenmiş olduğu şeylerin gerçek ruhu ve tam anlamı, şuuruna hiç nüfuz etmemişti. İlk saniyelerde yazıyı elinden bırakmış ve uzun zamandan beri beklemiş olduğu bir tebliği almış gibi masadan kalkamamıştı.

Uzun zamandan beri, bilhassa geçen yılın ocak ayından ve Rusya yenilgisinden beri, Daville, böyle bir neticenin imkân dahilinde olduğu aklına gelmiş, bunun üzerine uzun uzadıya düşünmüş, böyle bir halde kendi görüşünü tespit etmeyi denemişti.

Yavaş ve farkında olmadan Daville, imparatorluğun çöküşü, böyle bir çöküşün mümkün olduğu düşüncesine kendi kendini hazırlamıştı. Böylelikle her gün ve her olayla uzak, uzun zamandır bilinen tehlike, gitgide yaklaşmış, basamak basamak çözülüp dağılmak için hissettirmeden içine süzülmüştü. İmparatorun ve imparatorluğun arkasında, hayat, ebedi, güçlüklerin güçlüsü, kavranamayan hayat, sayısız imkânlarıyla birlikte tekrar parlıyordu.

Karısının hiçbir şeye aldırmadan evde nasıl dolaştığını ve sanki bütün hayatını Travnik'te geçirecekmiş gibi bahçedeki işler için emirler verdiğini gördükçe, onu, diğer fanilerin hiç bilmedikleri ve bu yüzden de onlardan daha büyük ve bilme-

mekle daha bedbaht oldukları şeyleri bilen büyülü bir yaratıkla karşılaşmış gibi geldi.

İstanbul'dan kuryenin gelişi onu bütün kararsızlığından ayırdı. Kurye, büyükelçinin ve personelin yeni rejim vesilesiyle tebrikleri ile birlikte meşru hükümdar Louis XVIII ve Bourbon sülalesi için bağlılıklarının ilanı haberini de ulaştırıyordu. Aynı zamanda Daville'e, vezire, buradaki makamlara Fransa'daki değişiklikleri de bildirmesi, bugünden başlayarak kendisine Travnik'te, Fransa ve Navarra Kralı Louis XVIII'in mümessili nazarıyla bakması emir ve izah ediliyordu.

Daville sanki uzun zamandır tasarlanmış bir plana göre ve işitilmeyen bir dikteye uyuyormuş gibi, bütün gün boyunca, hiç duraklamadan ve sarsılmadan, Paris'ten bildirilenlerin hepsini kaydetti.

"Buradaki Avusturya Konsolosu'ndan, Henri le Grand (Büyük Hanri) soyundan birisinin tekrar Fransa tahtına geçtiği ve Fransa için barış ve daha hayırlı bir geleceğin yollarını açan mutlu bir değişikliğin olduğunu haber aldım. Bu olaylar sırasında, kendi sesimi de, coşkun halkın kutlamaları sırasında çınlatmak fırsatını bulamadığıma ömrüm oldukça yanacağım."

Yeni rejime hizmetlerini arzeden mektubuna, Daville, böylece başlıyor, kendi bağlılığı ve sadakatinin "tahtın basamaklarına serilmesini" rica ediyor ve bu arada kendisinin, "şehit Kral Louis XVI ve ailesini savunmak için hazırlanan ünlü dilekçeyi imzalayan yirmi bin Parisliden biri, alelade bir burjuva" olduğunu dikkatle belirtiyordu.

Mektubunun sonunda "demir çağından sonra altın çağı"nın başlaması umudunu ortaya koyuyordu.

Aynı zamanda Talleyrand'a da, daha önceleri başka münasebetlerle iktidarda bulunduğu zamanlarda da sık sık yaptığı üzere, manzum bir tebrik mektubu yolladı. Tebrik şu beyitle başlıyordu:

"Des peuples et des Rois heureux modérateur!
Talleyrand, tu deviens notre libérateur!"*

(*) Ey Talleyrand, sen ki milletlerin bile yatıştırıcısın, bizim kurtarıcımız olacaksın!

Kurye zorlayınca, şiiri bitirmek için vakit bulamadı ve iki düzine zavallı mısradan ibaret bu şiirinin üstüne "Bir Parça" diye adını koydu.

Daville, aynı zamanda Travnik Konsolosluğu'nun da kapatılmasını teklif ediyordu. Zira tamamıyla değişen şartlar altında bunun devamına artık hiçbir ihtiyaç da kalmamıştı. Hemen o ay içinde ailesiyle birlikte Travnik'i terketmeye ve sadakati denenmiş ve yüz defa ispatlanmış olan d'Avenat'nın, konsolosluğun idaresi ve tasfiyesi işleriyle görevlendirilmesine müsaadelerini rica ediyordu.

Ay sonuna kadar herhangi engelleyici talimat almadığı takdirde, fevkalade şartları göz önüne alarak, ailesiyle birlikte Paris'e hareket edecekti.

Daville, bütün geceyi bu tebrikler, dilekçe ve mektupları yazmakla geçirdi. Hatta yalnız iki saat uyudu, ama dipdiri ve neşeli kalktı ve kurye ile vedalaştı.

Henüz açılmamış lale başlarının çiğ damlalarının ağırlığı altında boyunlarını büktükleri terastan, Daville, gözleriyle kurye ve arkadaşlarının, dimdik yoldan vadideki caddeye inişlerini seyrediyordu. Atları diz kapaklarına kadar, henüz doğacak günün ışıklarıyla kızıla boyanmış, aşağıya çökmüş sisin içine batmış gidiyorlardı. Yavaş yavaş, tamamıyla görüş alanından kayboluncaya kadar bu sisin içine daldılar.

Sonra zemin katındaki odasına döndü. Burada çepeçevre, geçen gecenin çalışma ve yazı işlerinin gözle görünür izleri bulunuyordu: Beli bükülmüş, dibine kadar yanmış mumlar, dağınık kâğıtlar, parçalanmış mühür mumları. Hiçbir şeye dokunmadan, Daville, kendini kopyeler ve kâğıt parçaları arasına bıraktı. Ağır bir yorgunluk, ama aynı zamanda büyük bir hafiflik hissediyordu. Zira bütün işlerini bitirmiş, kararını vermiş, geri dönülmez bir şekilde gerekli olan yerlere yollamıştı. Öyle ki artık şüpheye ve hiçbir kuruntuya lüzum kalmamıştı. (Masanın başında oturuyor ve uykulu başını kenetlenmiş elleri üstüne dayıyordu.)

Buna rağmen şimdi, düşüncelerini alıkoymak, bir şey hatırlamamak ve görmemek de çok zordu. "Orta yolu" aramak, bir

uzlaşmaya ulaşmak, o olmadan başarıya ulaşamayacağı kişiliğine gerekli olan bir değer seviyesine götürmek uğruna, yirmi beş yılını harcamıştı. Yirmi beş yıl boyunca yürümüş, aramış ve bulmuş, kaybetmiş ve yeniden elde etmiş, bir "hayranlık"tan diğerine geçmiş, ama şimdi on sekiz yaşındayken kopmuş olduğu aynı noktaya, tükenmiş, içinden parçalanmış ve yıpranmış olarak ulaşmıştı. Demek ki, bütün yollar ancak dış görünüşleriyle ileriye gider görünüyorlar, gerçekte ise, Doğu hikâyelerindeki aldatıcı labirentler gibi bir daire halinde dolaşıyorlar, sonunda onu artık tükenmiş ve bezgin bir durumda, kâğıt parçaları ve karmakarışık kâğıtlar arasındaki bu yere, dairenin rastgele her noktasının yeniden dairevî bir harekete başladığı noktaya getirip bırakıyordu. O halde "Orta yol" dedikleri bir şey yoktu. O gerçeğe, o istikrara, barışa ve kalıcı değerlere, ileriye götüren "Orta yol" hiçbir zaman olmamıştı. Bütün insanlar, daha çok daireler halinde, daima aynı aldatıcı yol üzerinde hareket ediyor ve yalnız bu yol üzerinde daima aldatılan insanlar ve nesiller, değişiyor ve birbirlerinden ayrılıyorlardı. Demek ki, bu yorgun adamın yanlışlarla dolu düşüncelerinin bu sonuçlara vardığı, aslında hiçbir yolun bulunmadığı ve üstelik şimdi de, onu, sarsak koruyucusu kudretli Prens Benevent'in bocalayarak götüreceği yolun da, bu dairenin ancak bir parçası olabileceği, bunun da aslında yolsuzluktan gayrı bir şey olmadığı anlaşılıyordu. Şimdi yalnız bir yol üzerinden gidiliyordu. Yolculuğun anlam ve değeri de yalnız, bu yolun içinde keşfedilebilecek şeyler ölçüsünde var olacaktır. Aslında hiçbir yol ve hiçbir hedef mevcut değildi. Ancak yürünüyordu. Yürünüyor, harcanılıyor ve yorgun düşülüyordu.

Evet, şimdi de böylece durmadan ve dinlenmeden yürüyordu. Başı aşağıya sarkıyor, gözleri kendiliğinden kapanıyor, önünde kızıl bir sis yükseliyor ve atlar, gittikçe çoğalan atlar manzarayı ayaklarıyla karıştırıyorlar. Kısa bir tırısla geçiyorlar, gittikçe daha çok sislerin içine giriyorlar ve süvarileriyle birlikte kayboluyorlardı. Durmadan yeni, sayısız atlar ve süvariler ortaya çıkıyorlar ve içine aşırı yorgunluk ve uyku sarhoşluklarını yatıracakları sonsuz sislerin içine batıyorlardı.

Başı, bükülmüş kollarına dayanmış, yorgunluktan ve dolaşık düşüncelerden takatsiz düşmüş olan, Daville, yazı masasının yanında, geçen gecenin yanıp tükenmiş mumları ve kâğıtları arasında uykuya dalıp gitmişti.

Onu öylece yalnız uyumaya bıraksalardı, başını kaldırmasa ve gözlerini, durmadan kalabalıklaşan süvari dalgalarının arasında hareket ettiği, ıslak kızıl sis içinde açmak zorunda kalmasaydı. Fakat rahatlık nasibinde yoktu. Arkasındaki süvarilerden biri, durmadan merhametsizce soğuk elini omuzuna koyuyor ve ona anlaşılmaz sözler söylüyordu. Daville, başını daha da aşağılara eğdi, fakat gittikçe daha sert bir şekilde uyandırıldı.

Sonunda başını kaldırıp da, gözlerini açınca, önünde karısının gülümseyen ve azarlayıcı yüzünü gördü. Madam Daville, aşırı gayret harcamasından dolayı ona darıldı. Onu, odasına çekilmeye, yatmaya ve istirahat etmeye kandırmaya çalıştı. Şimdi, yeniden canlandığı için, ona, bu ağır dertleri ile yalnız başına yatakta olmanın düşüncesi bile tahammül edilmez görünmüştü. Masanın üzerindeki kâğıtları düzene koymaya ve bu arada da karısıyla konuşmaya başlamıştı. O zamana kadar açıkça karısına ve aile çevresine, dünyadaki değişiklikleri ve Fransa'da olup bitenleri ve bunların kendileri için hangi anlamlara geldiklerinin tafsilatına girip anlatmaktan kaçınmıştı. Fakat şimdi artık bunu yapmak ona birdenbire kolay ve basit geliyordu.

Madam Daville, her şeyin temelinden değiştiğini, yani kendi durumlarının da ve en önemlisi Travnik'teki ikametlerinin de sona eriştiğini bu kadar açık ve bu kadar kesin olarak öğrenince, ilk anda mahvolmuş ve afallamış olarak kalakaldı. Ama ancak bir saniye için... Bunun ailesi için ne demek olduğunu ve kendi üzerine şahsen ne gibi gerçek görevlerin düştüğünü görünceye kadar. Bunları kavrayıp anladıkça da, kendi kendini teskin etti. Her ikisi de hemen, yolculuk üzerine, eşyaların nakli ve gelecekte Fransa'da nerede oturacakları üzerine danışmaya başladılar.

XXVIII

Madam Daville kendini işlere kaptırmıştı.

Bir zamanlar nasıl bu evi düzene sokup, oturma yeri olarak dayadı ve döşediyse, şimdi de her şeyi sükûnetle, ihtiyat ve dikkatle yorulmak bilmeden sinirlenip şikâyette bulunmadan ve kimseden de fikir danışmadan yoluna koyuyor ve nakil için hazırlanıyordu. Yavaş yavaş ve iyice düşünüp taşınarak, yedi yıl içinde yaratmış olduğu ev idaresini çözüp dağıtıyordu. Her şeyin markası konmuş ve listesi yapılmış, iyice ambalaj edilmiş ve yolculuğa hazır bir hale getirilmişti. Madam Daville için bu işin en acıklı bölümü, çiçek terası ve sebze yataklarıyla dolu büyük bahçeydi.

Bayan von Mitterer'in bir zamanlar "Düğün neşesi" veya "Şahane damat" adlarıyla vaftiz ettiği beyaz zambaklar hâlâ yaşıyorlar, fakat Madam Daville'in geçen yıl içinde büyük sayıda ve çeşitli renkleriyle tedarik edebildiği terasın ortasındaki Hollanda laleleri de, solmuşlardı. Geçen yıl henüz narin ve büyüklükleri muhteliftı. Ama şimdi iyi, dolgun ve aynı boyda gelişip çiçek açmışlar, sanki bir törendeki okul çocuklarının sıraları gibi görünüyorlardı.

Sebze bahçesinde, tohumunu, geçen yıl savaşın ilanından birkaç hafta önce von Paulich'den almış oldukları tatlı Alman bezelyeleri çiçek açmıştı. Şimdi ise sağır-dilsiz Mundjara onları çapalıyordu.

Mundjara, şimdi de her ilkbaharda olduğu gibi çalışıyordu. Dünyadaki olup bitenlerden, bu insanların talihlerindeki değişiklikten hiç haberi yoktu. Onun için her yıl ötekisi gibiydi. Ebediyen beli bükülmüş durumda, toprağı elleriyle kırıntılar halinde ufalıyor, gübreliyor, fideler dikiyor, suluyor, bu arada da eğer dadıları terasa çıkarırsa, Jean-Paul'e veya küçük Eugène'e gülümsüyordu. Toprağa bulanmış parmağının çevik ve becerikli işaretleri, mırıltı ve yüz hareketleriyle Madam Daville'e, aynı tatlı bezelyelerin von Paulich'in bahçesinde de yetişip iyice yükseldiğini, bol çiçek açtığını, fakat bunun bir üstünlük sayılmayacağını, çünkü bundan sonra mahsulün nasıl

olacağının anlaşılamayacağını açıklamaya çalışıyordu. Ancak bezelyeler tane bağladıkları zaman bu anlaşılabilirdi.

Madam Daville, ona bakıyor, hepsini anladığını gösteren hareketlerle onu destekliyordu. Eve döndü ve eşyaları ambalaja devam etti. Ancak o zaman, bütün bunları birkaç gün içinde bırakması gerektiğini, evi de, bahçeyi de terk edeceğini, ne kendisinin, ne de ailesinin olgun bezelyeleri toplayamayacakları aklına geldi. Ve gözlerine yaşlar doldu.

Böylece Fransız Konsolosluğu'nda sessizce ayrılık hazırlıkları yapılıyordu. Bununla birlikte Daville'i önemli bir mesele de ayrıca meşgul etmekteydi. Bu da para meselesiydi. Ellerindeki pek az birikmiş paralarını, Daville, daha önce Fransa'ya yollamıştı. Artık aylardan beri de maaşlar hiç gönderilmiyordu. Frayssinet'le birlikte çalışan ve çok kere de konsolosluğa borç veren Sarajevo'daki Yahudiler, şimdi güvensiz olmuşlardı. D'Avenat'nın biriktirilmiş parası vardı. Ama o, sınırı iyice belli olmayan bir görevle ve tamamıyla meçhuller içinde burada, Travnik'te kalıyordu. Parasını elinden almak ve onu hiçbir güvenilecek durum olmadığı halde devlete borç vermek zorunda bırakmak doğru bir şey olmazdı.

Her iki tercüman da, d'Avenat ve Rafo Atiyas; Daville'in nasıl bir durumda bulunduğunu çok iyi biliyorlardı. Ve Daville böylece kafa patlatır ve kime başvurulabileceğini düşünürken, günün birinde ihtiyar Atiyas Salamon, Rafo'nun amcası, kardeşlerinin içinde en seçkini, Travnik'li büyük Atiyas'lar sülalesinin başı, çıkıp geldi.

Kısa boylu, şişman vücutlu ve eğri bacaklıydı. Yağlı entarisiyle doğrudan doğruya boyunsuz olarak dar omuzları arasına oturtulmuş gibi duran başıyla, kalp yetersizliğinden ıstırap çeken insanlara has iri ve parlak gözleri vardı. Mayıs gününün sıcağından ve dik yokuşu tırmanmaktan tere batmış ve nefesi darlaşmıştı. Kapıyı arkasından korkuyla kapadı ve öksürerek bir sandalyenin üstüne çöktü. Vücudundan sarımsak ve tabaklanmamış deri kokuları yayılıyordu. Sıkılmış küllü kara yumrukları kucağında duruyor ve her kılının dibinden küçük bir ter damlası fışkırıyordu.

Her iki erkek de birbirleriyle birkaç kere selamlaştılar ve tekrar tekrar aynı boş nezaket tekerlemelerine döndüler. Ne Daville, ailesiyle birlikte Travnik'i artık bütün bütüne terk edeceğini söyleyebiliyor, ne de öksürüklü, hantal hareketli Salamon Usta, buraya neden geldiğini anlatabiliyordu. Buna rağmen en sonunda Yahudi, Daville'e daima İspanya'yı hatırlatan boğuk ve gırtlaktan gelen sesiyle, beklenmedik değişiklikleri ve devletlerle, devlet adamlarının büyük talep ve ihtiyaçlarını anladığına dair teminat vermeye başladı. Bu gibi devirlerin insanlar ve kendini yalnız işine vermiş bir tüccar için de ne kadar çetin olduğunu pekâlâ biliyordu. Ve nihayet -evet nihayet-, eğer bay konsolosa resmî tahsisat tam zamanında ulaşamayacaksa -zira yolculuk yolculuktu- devlet işleri de bekleyemezdi. Kendisi, Salamon Atiyas, Fransız imparatorluk... Yani krallığı konsolosluğunun ve bay konsolosun, şahsen sahibi bulunduğu pek az imkânlarla, hizmet ve emirlerinde bulunduğunu bildirdi.

İlk önce Atiyas'ın kendisinden bir şey rica etmek üzere geldiğini zanneden Daville, şaşırmış ve sarsılmıştı. Sesi heyecandan kısılmıştı. Yüz derisinin kırmızılaşmaya başladığı yerlerde, katlanmaya, buruşmaya ve gevşemeye yüz tutmuş bulunan, ağızla çene arasındaki yüz adaleleri göze çarpacak kadar titreşiyorlardı.

Tereddütler içinde karşılıklı takdimler, teklifler ve teşekkürler sürdü gitti. Sonunda da Atiyas'ın, konsolosluğa, yirmi beş duka altınlık bir çekle kredi açması üzerinde birleştiler. Salamon'un iri patlak gözleri ıslaktı. Gözlerinin akları sarımtrak ve kan oturmuş olmasına rağmen, bu durum onlara özel bir parlaklık vermişti. Daville'in gözlerinde de heyecandan, bugünlerde hiç eksilmeyen gözyaşları parlıyordu. Şimdi her ikisi de daha serbest ve daha ferahlamış olarak konuşuyorlardı.

Daville, şükranlarını ifade etmek için seçkin kelimeler arıyordu. Yahudiler için duyduğu anlayış ve sempatiden, insanlıktan ve insanların fark gözetmeden birbirlerini anlamaları ve desteklemelerinin zaruretinden bahsediyordu. Genel çizgiler halinde konuşmaya dikkat ediyordu. Zira Napolyon'un adının Yahudiler arasında büyük bir çekici kuvveti ve özel bir anlamı

vardı. Ama artık ne ondan bahsediyorlar, ne de yeni rejim ve yeni hükümdarından, doğrudan doğruya ve adıyla anmak suretiyle, söz açmaya cesaret edebiliyordu. Salamon, ona, iri gözleriyle bakıyor, terliyor ve güçlükle nefes alıyordu. Sanki her şey ona aynı düzende aydınlanmış, bütün bu imparator ve kralların, vezir ve nazırların kendileriyle birlikte getirdikleri azap ve tehlikelerin, bizi yükselten veya bizi, ailelerimizi, ne isek ve neyimiz varsa her şeyimizi mahveden bu yükseliş ve alçalışların hiçbir surette bize bağlı olmadıklarını anlayıp kavrayıncaya kadar. Daville kadar çok beklemiş, hatta ondan da daha fazla beklemiş gibi geliyordu. Sanki ona, bedbaht olarak kendi karanlık dükkânını ve deri balyalarını artık terketmiş de, bu güneşli, yüksek yere tırmanmış ve artık yüksek şahsiyetlerle, böylesine alışmadığı sandalyelerde, lüks döşenmiş odalarda oturmak zorundaymış gibi geliyordu.

Yol parası meselesini böylece hiç beklemeden kolaylıkla halletmiş olmaktan memnun ve konuşmalarına hiç olmazsa bir parça neşeli bir hava vermek amacıyla, Daville, yarı şaka şunları söylüyordu:

- Size müteşekkirim ve kendi sıkıntılarınız arasında bile Fransa'nın mümessilinin talihini düşünmenizi ve buraya kadar çıkıp gelmenizi asla unutmayacağım. Ve gerçeği söylemek gerekirse, burada olup bitenlerden sonra, ödemek zorunda kaldığınız bütün o haraçlardan sonra, birisine kredi açacak durumda olmanıza doğrusu hayret ediyorum. Zira, vezir, kasalarınızı dibine kadar boşalttığını iddia ediyordu.

Yahudilerin, Ali Paşa'ya ödemek zorunda kaldıkları fidyeler ve haraç paraları anılınca, Salamon'un gözleri birdenbire donuk, acıyla dolu, hayvanca kederli bir ifadeye bürünmüştü.

- Bu bize çok pahalıya oturdu. Çok fazla para sızdırdılar ve çekmecelerimizin gerçekten dibini çıkardılar. Fakat size şunu söyleyebilirim ki ve siz şunu bilmelisiniz ki...

Sözün burasında Salamon mahçup bir tavırla, dizleri üstündeki terleyen ellerine baktı ve kısa bir süküttan sonra ince bir sesle:

- Evet, bizi iyice korkuttular ve bu da bize çok pahalıya mal

oldu. Evet. Ve vezir de gerçekten sert, sert ve çetin bir adamdır. Fakat onun Yahudilerle yalnız bir defalık alış verişi oldu. Buna karşılık biz düzinelerce vezir gördük geçirdik. Vezirler durmadan değişirler, gelir ve giderler. (Şüphesiz her biri de giderken beraberinde bir şeyler götürür.) Vezirler giderler ve neler ettiklerini, ne işler gördüklerini unuturlar. Yeni vezirler gelir ve her biri eski oyuna yeniden başlar. Ama biz burada kalır, her şeyi hafızamızda saklarız, sabırla ve tahammülle katlandığımız hakaretlerin hepsini kaydederiz, kendimizi nasıl koruduğumuzu ve bu beladan nasıl yakamızı sıyırdığımızı, hepsini yazarız ve bu pek pahalıya satın aldığımız tecrübeleri babadan oğula devrederiz. Evet, bundan dolayıdır ki, para çekmecelerimiz iki katlıdır. Vezirin elleri ancak bir tanesine ulaşır ve hepsini boşaltır, fakat altındakinde, bizim çocuklarımızın hayatlarını kurtarmamız, başları dara düşünce bizimkilere ve dostlarımıza yardım etmemiz için, daima bir parça bir şeyler bulunur.

Sözün burasında Salamon, Daville'e baktı. Fakat artık komik korkulu, kederli gözlerle değil, aksine dimdik, cesur bakışlarla.

Daville, kalpten gelen bir ferahlıkla güldü.

- Ah, bu çok hoş bir şey. Çok hoşuma gitti. Ve üstelik vezir de kendisini fevkalade becerikli ve kurnaz sayıyor, değil mi?

Salamon, onun sözlerini, sanki Daville'i de daha aşağı bir tonda konuşmaya zorlamak istermişcesine, hafif bir sesle derhal kesti.

- Hayır, hayır, o kurnaz değildir demek istemiyorum. Aman, bu insanlar çok becerikli ve akıllıdırlar. Yalnız, bilir misiniz, neden her şey yine benim dediğim gibi olur? Bu sayın baylar, aslında akıllı ve kudretli kimselerdir. Bizim bu efendilerimiz ejderhalar kadar güçlüdür. Ama bu efendiler birbirleriyle de savaşırlar, vuruşurlar ve birbirlerine saldırırlar. Bizim aramızda söylendiğine göre, bu efendiler, büyük bir fırtına gibidirler. Daima hareket halindedirler, eser savururlar ve kuvvetlerini harcarlar. Ama biz büyük bir sabırla oturur, çalışırız ve kazancımıza bakarız. Ve bundan dolayıdır ki, bizde her şey daha uzun ömürlüdür ve her zaman da bir parça bir şeyler bulunur.

- Ah, bu çok iyi, bu çok hoş!

Diye Daville, boyuna tekrarlıyor ve durmadan gülerek ve Salamon'u sözlerine devam etmesi için teşvik ediyor, başıyla tasdik edercesine işaretler yapıyordu.

Fakat işte onun bu gülüşü yüzündendir ki, Yahudi, birdenbire durakaldı ve konsolosun yüzüne, tekrar o kadim, endişeyle yüklü korkulu bakışıyla baktı. Aşırı gitmiş olmaktan ve söylememesi gereken bir şey üzerinde gevezelik etmiş olmaktan korkuyordu. Ve söylediği şeylerin, söylemek istediklerine uygun düşmediğinin de farkına varmıştı. Ne yapması gerektiğini şimdi kendisi bile bilmiyordu. O yalnız, kendisini konuşmaya, şikâyet etmeye, övünmeye ve açıklamaya bir iç kuvvetin itelediğini hissetmişti. Tıpkı kendisine bir seferlik, pek değerli birkaç dakikayı aşmayan bir fırsat verilmiş bir insanın, önemli ve zarurî bir haberi nakledişine benziyordu. Dükkânından çıktıktan, şimdiye kadar hiç gelmediği bu dik yokuşu tırmandıktan ve bu aydınlık odanın içinde, bu alışmadığı güzellik ve temizlik içinde oturduktan sonra, birkaç gün içinde kasabayı terk edecek olan yabancı ile konuşabilmek fırsatı ona önemli ve değerli gibi görünmüştü. Ve üstelik belki de bundan sonra bir başka insanla böylesine konuşabilmek fırsat ve imkânını bir daha bulamayacaktı.

İlk çekingenliğini ve sıkıntılı halini unutmuş, yabancıya, kendisi ve kendisininkiler üzerinde biraz daha fazla bir şeyler söylemek, bu Travnik çukurunda, büyük güçlükler altında, şerefsiz ve hukuksuz, güzellik ve düzen tanımadan, mahkemesiz ve şahitsiz olarak yaşadıkları bu rutubetli dükkânlar içindeki hayatlarının sırları ve zaruretlerini anlatmanın ihtiyacını gittikçe daha kuvvetli olarak hissediyordu. Sanki muayyen bir insana değil de, konsolosun içine geri döneceği daha iyi, düzenli ve kültürleşmiş bir dünyaya, bir çeşit elçi gibi gönderilmiş hissediyordu kendisini. Birden davranıp, ne bir hileyle, ne de bir ihtiyatla, kazanç ve biriktirme ile, günlük hesaplar ve alışverişle hiçbir ilgisi bulunmayan, aksine bir şeyler bağışlamak ve harcamak, ıstırapla, fakat alicenap bir gururla, açık kalpli bir davranışla bir şeyler söyleyebilmek istemişti. Fakat

birdenbire içinden gelen bu ani arzuyla kendi durumu ve ıstırapları üzerinde bir parça büyük ve anlamlı şeyler anlatmak ve Travnik'li Atiyas'ların katlanmak zorunda kaldıkları işkenceleri ortaya dökmek isterken, en uygun biçimi ve sözleri bulmak, kısaca ve yine de tam bir şekilde, şimdi gırtlağını sıkan ve kanını başına çıkaran şeyleri anlatmak endişesi onu durdurmuştu. Bu yüzden kekeleyerek konuştu ve içini tamamıyla dolduran ve memnunlukla bahsedebileceği şeylerden -hayatla nasıl mücadele ettiği, göze görünmez kuvvet ve itibarını muhafazayı nasıl başardığı gibi şeyler- söz etmedi, aksine dilinin ucuna yalnız birbirine tutmayan kopuk kelimeler geliyordu:

- Evet, böylece... İşte böylesine yaşayıp gidiyoruz ve böylece bir parça bir şeyler elde ediyoruz... Ve biz hiçbir şeye acınmıyoruz... Dostlarımıza, bize karşı göstermiş oldukları doğruluk ve iyilikler için... Biz de... Bundan dolayı...

Tam bu sırada gözlerine birdenbire yaşlar hücum etti. Şaşkınlığından yerinden kalktı. Daville'de, kalkmış, anlatılmaz bir heyecan ve dostane bir duyguya kapılarak ellerini ona doğru uzatmıştı. Salamon onları, canlı, ama acemi ve beceriksiz bir hareketle yakalamış ve ardından birkaç kelime daha kekelemişti. Daville'den, Yahudileri unutmamasını, gerekli gördüğü ve imkân bulduğu yerlerde kendilerinden bahsetmesini, burada nasıl yaşadıklarını, nasıl ezildiklerini ve ıstırap içinde hayatlarını durmadan pazara çıkardıklarını anlatmasını rica ediyordu. Bunlar, ancak bulanık, rabıtasız, Daville'in teşekkür sözleriyle karışan dağınık kelimelerdi.

Atiyas'ın o sırada gırtlağını sıkan, onu gözyaşlarına boğan ve vücudunu heyecandan titreten şeylerin ne olduğu hiçbir zaman söylenmeden kalacak.

Hayatta en iyi duygularını ve en güzel arzularını ifade etmek kime nasip olmuştur? Hiç kimseye, hemen hemen hiç kimseye. Ve hem bir Travnik'li deri tüccarı, bir tek yabancı dili bile yeter ölçüde bilmeyen bir İspanyol Yahudisi bunu nasıl yapabilirdi? Ve bütün dilleri bilse bile, hayatta serbestçe ve açıkça konuşması şöyle dursun, beşiğinde bile yüksek sesle ağlamasına müsaade edilmeyen bir kimsenin bunu yapması

mümkün mü idi? Fransız Konsolosu'ndan ayrıldığı sırada onun titremeleri ve kekelemelerinin asıl sebebi bunlardı.

Bir müessesenin veya bir düzenin kurulması ve idaresi, bir dağa tırmanmada olduğu gibi ağır ve yavaş yürür. Ama çözülmesi ve yıkılması tıpkı inişte olduğu gibi çabuk ve kolay olur.

Daville, Paris'ten beklediği cevabı umduğundan da daha çabuk aldı. Ailesini derhal birlikte götürebilmesi ve d'Avenat'yı da işgüder olarak konsolosluğa bırakabilmesi mülahazasıyla ona üç aylık bir izin veriliyordu. Sonradan Paris'te bulunuşu sırasında Travnik'teki başkonsolosluğun tasfiyesi hususunda bir karar verilecekti.

Daville, ayrılışı üzerinde bilgi vermek için vezirden huzura kabulünü rica etti.

Vezir, şimdi bir hasta adam kılığına girmişti. Daville'e karşı görülmemiş bir şekilde iyi davrandı. Konsolosluğun tasfiye edilmek üzere olduğunu bildiği görülüyordu. Daville, vezire bir av tüfeği hediye etti. Vezir de ona, Daville'in artık geri dönmeyeceği anlamına gelen kürkle kaplı bir manto hediye etti. Birbirlerine söyleyecek çok şeyi olmayan iki insan gibi ayrıldılar. Çünkü her biri şahsi dertleriyle pek çok meşgul ve yüklüydü.

Aynı gün Daville, von Paulich'e hediye olarak bir tüfek, değerli bir Alman filintası ile birkaç şişe Martinique romu yolladı. Uzun bir yazı ile ona, bugün ailesiyle birlikte Travnik'i terkedeceğini ve "uzun bir izne çıktığını, Tanrı böyle takdir etmişse, bu iznin daimi olacağını" bildiriyordu. Daville, kendisine gerekli olan vizelerin ve Avusturya sınır makamlarıyla Kostaynica'daki karantina kumandanlığı için tavsiye mektuplarının yazılmasını rica ediyordu.

Daville, "Dileğim şudur ki," diye devam ediyordu, "şimdi Paris"te yapılacak andlaşmalar dünyaya barışı getirsin, bir zamanların Westfalya Andlaşması'nda olduğu gibi, sürekli ve akıllıca olsun ve bugünkü nesle uzun bir nefes aralığı hazırlasın ve güvenlik versin. Bizim büyük Avrupa ailemizin birbirleriyle dost olmaları ve birleşmelerini, artık bundan sonra dünyada asla parçalanma ve ikiye bölünme gibi acıklı örnekler gö-

rülmemesini umar ve temenni ederim. Geçen savaştan önceki ve savaş sırasındaki temel düşüncelerimin, bugün gerçek olarak ortaya çıktığını biliyorsunuz."

"Nerede olursam olayım...", Daville yazıyordu, "ve talih beni nereye atarsa atsın, içinde yaşamaya mahkûm kaldığım bu barbar memlekette, sizin şahsınızda, Avrupa'nın en kültürlü ve sevimli adamını bulmuş olduğumu asla unutmayacağım."

Böylece yazısını sona erdirirken, von Paulich'le, şahsen ve şifahi olarak vedalaşmadan yola çıkmaya karar vermişti. Yarbayın sakin ve muzaffer yüzünü görmek zorunda kalmak, ona tahammül edebileceği şeylerin hepsinden de ağırı olarak görünüyordu.

Von Paulich, saraya, Travnik'teki Fransız Başkonsolosluğu'nun kaldırılmakta olduğunu haber vermiş ve Avusturya Başkonsolosluğu'nun da derhal kaldırılmasını teklif etmişti. Konsolosluğun burada artık lüzumsuz oluşu, yalnız bu alanda bundan böyle Fransızların hiçbir harekette bulunamayacaklarından dolayı değildi. Aksine, aynı zamanda Bosna'da bütün alametleri ile dahili kargaşalıklar ve vezirle beyler arasında açık bir mücadelenin beklenmekte olmasından dolayı idi. Bütün kuvvetler ve bütün dikkatler bu mücadele üzerine toplanmıştı. Ve bundan dolayıdır ki, yakın bir gelecekte Avusturya sınırlarına karşı herhangi teşebbüsün olabileceği hesaba katılamazdı. Viyana Bosna'daki iç gelişmelerle ilgili haberleri, keşişler ve özel ajanlar aracılığı ile sürekli olarak elde edebilirdi.

Bu teklifi ile birlikte von Paulich, Daville'in mektubunun bir suretini de yollamıştı. Daville'in, kendisinden şahsen o kadar koltuklayarak bahsettiği sonuna, kendi eliyle şunları eklemişti: "Bay Daville'in çok gelişmiş hayal gücüne ve onun mübalağaya olan meyline daha önce kafi ölçüde işaret etmek fırsatını bulmuştum."

Bütün bir yaz öğleden sonrasını Daville, d'Avenat ile birlikte kâğıtları düzene koymak ve ona gerekli talimatı vermekle geçirmişti.

D'Avenat'ın suratı her zaman olduğu gibi asıktı. Çenelerinde

gerilmiş adaleler titreşiyorlardı. Oğlunun durumu üzerine de bir karara varılmıştı. İstanbul'daki Fransız Elçiliği'ne tayin edilecekti. Daville, bunun için Fransa'da nezarette de meşgul olacağına söz vermişti. Yirmi iki yaşında, akıllı ve yakışıklı bir delikanlı olan oğlu daima aklında olarak, d'Avenat, bu tasfiye işini, arzu edildiği gibi o suretle düzenleyecekti ki, en son kaleme ve en küçük kâğıt parçasına varıncaya kadar her şeyi, hatta gerekirse kendisini bile parçalayıp ortadan kaldıracağına dair teminat veriyordu.

İşlerini bitiremediklerinden, akşam yemeğinden sonra da devam ettiler. D'Avenat, ancak saat on sularında ayrıldı.

Bir tek mum yanan ve ancak bununla karanlığa yenilen, yarı loş odanın içinde yalnız başına kalan Daville çevresini seyretti. Pencerelerden perdeler kaldırılmıştı. Düne kadar henüz resimlerin asılı bulunduğu beyaz duvarlarda açık renk boş yerler beliriyordu. Türklerin iki saat kulesinden saatlerin vurduğu duyuluyordu. İlk önce daha yakında bulunan komşu kuledeki, sonra da birincisini taklit edercesine, en uzakta, Aşağı Çarşı'daki.

Konsolos çok yorulmuştu, ama heyecan onu, bir içgücü gibi uyanık ve canlı tutuyor ve özel kâğıtlarını düzene koymaya devam ediyordu.

Kenarlarından yeşil kordelelerle bağlanmış olan bir karton dosyanın içinde, "Büyük İskender" üzerindeki destanının el yazması yatıyordu. Tasarladığı yirmi dört türküden on yedisi yazılmıştı, buna rağmen yine de tamamlanmamıştı. Vaktiyle, ne zaman İskender'in seferlerini yazmaya girişse, daima "General" gözlerinin önüne gelmişti. Fakat şimdi artık, Daville'in kendi talihi gibi, gerçekten yaşayıp takip ettiği fatih kumandan yenileli ve düşeli beri bir yıldan fazla bir zaman geçmişti. Destanında uzun zamandır ölü bulunan kahramanın yükselişi ve düşmesi üzerinde artık ne söyleyeceğini bilemiyordu. Böylece başlanmış olan eseri mantıksız, tarihî gerçeğini yitirmiş, uydurma bir şey gibi önünde duruyordu: Napolyon'un yükselmesi ve çöküşünün büyük kavsi çoktan artık gerilerde kalmıştı. Ama İskender, hâlâ savaş yolunun üzerinde bir yerde bulu-

nuyor. İssos kıyısındaki "Suriye Geçitleri"ni zaptediyor ve sükûtunu aklına bile getirmiyordu.

Daville, çalışmalarını ilerletmek için sık sık kendini zorlayarak gayret göstermişti. Ama her seferinde, doğrudan doğruya yakınındaki gerçek olayların kendi şiirini düzenli bir şekilde susturduğunu da görmüştü.

Daville'in geçen yıl, İbrahim Paşa'nın ayrılışından sonra yazmaya başladığı bahtsız, değeri anlaşılmamış sultana dair, vezirle yaptıkları uzun konuşmaların hatırasından konusunu aldığı III. Selim üzerindeki trajedisinin başlangıcı da bu dosyalarda yatıyordu.

Yine bu dosyalarda çeşitli büyük olaylar ve yıl dönümleri dolayısıyla birçok kimseler ve hükümetler için yazmış bulunduğu manzum tebrikler ve ithaflar da yatıyorlardı. Bunlar, bugün, artık ölülerden daha az manaları kalmış olan kaybolmuş şeylere veya kişiliklere adanmış olan acıklı mısralardı.

En sonunda bir iple bağlanmış, sararmış ve kenarlarından yıpranmış olan eski hesaplar ve özel mektupların tomarı ortaya çıkmıştı. İplikler çözüldükçe kâğıtlar çürümüş harabeler gibi dökülmüşlerdi. Onlardan bazıları yirmi yıldan daha eskiydi. Daville, daha ilk bakışta bazı mektupları tanıdı. En iyi arkadaşlarından birisinin, geçen yıl içinde Napoli'den çok uzak olmayan bir yerde, beklenmedik bir şekilde bir gemide ansızın ölmüş bulunan Jean Villeneuve'nin düzgün ve sık yazısını gördü. Mektubun üstünde 1808 tarihi vardı ve Daville'in kederle dolu mektubuna cevap olarak yazılmıştı:

"Kederleriniz ve karanlık düşüncelerinizin temelsiz olduğuna inanınız, aziz arkadaşım. Her zamankinden fazla bugün inanınız. Bugün dünyanın bahtını elinde bulunduran o büyük ve seçkin adam, daha iyi ve en uzak çağlarda bile yaşayacak bir nizamın temel taşlarını koyuyor. Bundan dolayıdır ki, kendimizi tamamıyla onu terkedebiliriz. O, mutlu bir gelecek için en iyi ve sağlam bir garantidir, yalnız her birimiz için değil, çocuklarımız ve torunlarımız için bile kesin olarak bu böyledir. Bundan dolayıdır ki, sakin olunuz, sevgili dostum. Sükûneti, yukarıda zikrettiğim bilgilere demirlemiş bulunan benim gibi olunuz..."

Daville mektuptan başını kaldırdı ve odadaki ışığın çektiği, içeri dolan gece kelebekleri ve pervanelerin arasından, açık pencereden dışarıya baktı. Tam o sırada komşu mahalleden, önce hafif, sonra daha yüksek bir sesle, bir türkü çınladı. Türkücü Musa, evine dönüyordu. Sesi boğuk ve zayıftı, söyleyişi de tutuktu. Ama rakı, adamı henüz yere sermemişti. Henüz yaşıyor ve içinde von Mitterer'in bir zamanlar "ilkel feryat" diye adlandırdığını da yaşatıyordu. Şimdi artık Musa, mahallesine sapmıştı. Çünkü ses, gittikçe hafifliyor ve hafifliyordu. Gittikçe derine batan ve yeniden bir kere daha olsun yardım istemek için dışarı fırlayan ve tekrar derine batmakta olan birisi gibi gittikçe çoğalan uzun aralıklı imdat sesleri gibi duyuluyordu.

Türkücü, sendeleyerek evinin avlusuna girdi. Sesi artık işitilmiyordu. Suyun ancak geceleri duyulabilen şırıltılarının bozmadığı, aksine sessizliği daha monoton ve tam bir hale getiren bir sessizlik tekrar ortalığa yayıldı.

Böylece her şey gömülüp gitmişti. Böylece önündeki birçok kudretli insanlar ve büyük hareketlerde olduğu gibi "General!" de batıp gitmişti.

Gecenin bu sürekli sessizliği içine tekrar kendini bırakarak, Daville, bir an için -kar altında donup kalmış gibi- kollarını kavuşturmuş ve kaybolmuş bakışlarıyla orada oturdu kaldı. Heyecanlanmış ve kederlenmişti. Fakat korkmamış ve kendisini artık yalnız olarak bulmamıştı. İçinde bulunduğu bütün güçlükler ve belirsizliklere rağmen, ona öyle geliyordu ki, her şey Travnik'e geleli beri ilk defa olarak açığa çıkıyor ve önünde nihayet gözle görülebilen bir yol parçası beliriyordu.

Yedi yıldan fazla oluyor ki, Hüsrev Mehmet Paşa'nın ilk divanından sonra, tam bir heyecan ve utangaçlık içinde Baruh'un odasına döndüğü ve sert yatağına kendini bıraktığı şubat gününden beri, Bosna'yla ve Osmanlılarla ilgili olan bütün işleri ve gayretleri derinlere batmış, karışmış ve gevşemişti. Yıldan yıla, bakışları bulandıran ve iradeyi felce uğratan bu memlekette, ilk gününden başlayarak içtiği "Doğu Nehri"nin harap edici tesirleri, içinde çoğalmıştı. Ne Dalmaçya'daki Fransız ordusu-

nun yakınlığı, ne de büyük zaferin parlaklığı bunu bir parça olsun değiştirebilmişti. Ve şimdi yenilgi ve yıkılıştan sonra, her şeyi terke ve bilinmeyen bir geleceğe doğru gitmeye hazırlanırken, yedi yıldır varlığını asla duymamış olduğu bir gayret ve irade gücünün kıpırdanışını tâ içinde duyuyordu. Sıkıntılar ve ihtiyaçlar evvelkilerden daha büyüktüler. Ama bunlar vaktiyle olduğu gibi, mucizeli bir şekilde aklını başından almıyorlar, aksine düşüncelerini keskinleştiriyor ve ufkunu genişletiyorlardı. Bir beddua ve felaket gibi peşine düşmüyorlar, hayatın kalan diğer parçaları gibi akıp gidiyorlardı.

Yandaki odadan şimdi, duvarın içinde bir fare varmış gibi çıtırtı ve pıtırtı gibi bir şeyler duyuluyordu. Bu, her zamanki gibi yorulmadan ve sükûnetini de kaybetmeden yol hazırlıkları ve ambalajlarla meşgul olan karısıydı. Aynı evin içinde çocukları uyuyorlardı. Onlar da günün birinde büyüyecekler (Daville bunların iyi ve mutlu olarak yetişip büyümelerini sağlamak için her çareye başvuracaktı), onlar da kendisinin bir türlü bulamadığı, yollarını aramak için hayata atılacaklar. Ama onlar da elbet bulamayacaklar. Aramayı belki de kendisinin becerebildiğinden daha büyük bir enerji ve ehemmiyetle yapacaklardır. Şimdi uykudayken de büyümekte idiler. Evet, yeni gelecek kapılarının açıldığı, yeni imkânların gelişip olgunlaştığı dış dünyada da olduğu gibi, bu evde de yaşanıyor ve hareket ediliyordu. Sanki Travnik'i terkedeli çok olmuş gibi, artık Bosna'yı, buraların kendisine neler hediye ettiği ve kendisinden neler çalmış olduğunu düşünmüyordu bile. Yalnız kendisine sanki bir yerlerden, kendisini ve ailesini kurtaracak kuvvet, sabır ve azim aktığını hissediyordu. Sararmış kâğıtlarını düzenlemeye, eskimişleri ve lüzumsuzları yırtmaya, Fransa'daki değişik şartlar ve durumlarda bile kullanılabilecek olanları ayırıp kaldırmaya devam etti.

Bu mekanik çalışma, musallat bir melodi gibi, müphem ama yine sürekli akıp giden bir düşünceyle birlikte yürüyordu. Kendisinin bütün hayatınca beyhude yere aradığı, ama yine de bir yerlerde bulunması gereken o gerçek "Doğru yol", bir gün gelecek bir insan tarafından bulunacak ve bu insan, o yolu,

herkesin önüne serbestçe açacaktı. Nasıl, ne zaman ve nerede olacağını kendisi de bilmiyordu. Ama ne vakit ve nerede olursa olsun, çocukları, torunları veya kendi kuşağından daha sonra gelecekler bu "Doğru yolu" bulacaklardı.

Duyulmamış bir manevi melodiye benzeyen bu yüce ümit, artık onun çalışmasını kolaylaştırıyordu.

***

Üç haftadan beri havalar güzel gidiyordu. Her yıl olduğu gibi Travnik beyleri, yeniden sofa toplantılarında konuşmak için Lutfiya'nın kahvesine gitmeye başlamışlardı. Ama konuşmaları küskün ve çekingendi. Bütün memlekette, vezirin artık dayanılmaz bir hale gelen delice idaresine karşı direnme ve ayaklanma hazırlıklarına doğru gelişen o gizli andlaşma yürürlükteydi. Karar çoktan beri kafaların içinde verilmiş ve şimdi de harekete geçme zamanı yaklaşmıştı. Ali Paşa, bu gelişmeleri, hareketleri ile daha da çabuklaştırıyordu.

Bugün 1814 yılı Mayıs ayının son cumasıydı. Beylerin hepsi de eksiksiz toplanmışlar, konuşmaları canlı ve önemli idi. Hepsinin Napolyon ordularının yenilgisinden ve tahttan feragatinden haberleri vardı: Şimdi yalnız eksik bilgilerini tamamlıyor, karşılaştırıyor ve öğrendiklerini genişletiyorlardı. Bu sabah, konaktaki adamlarla konuşmuş olan bir bey, Fransız Konsolosu'nun ailesinin ayrılış için her şeyi hazırladığını, güvenilir kaynaklardan öğrenildiğine göre de, yalnız Fransızların Travnik'e gelmeleri yüzünden gönderilmiş bulunan Avusturya Konsolosu'nun da, hemen onun ardından ayrılacağı haberini veriyordu. Böylece sonbahardan daha önce, konsoloslar, konsolosluklar ve onlarla birlikte getirdikleri ve soktukları her şeyin de Travnik'ten kaybolacağı pekâlâ hesap edilebilirdi.

Hepsi de bu haberi bir zafer müjdesi gibi karşıladılar. Yılların geçmesiyle birçok bakımdan yabancı konsolosların varlığına alışmış olmalarına rağmen, yine de hepsi, yabancıların ayrı ve başka yaşama tarzlarıyla, Bosna işlerine ve durumlarını kabaca karışmalarının sonu geldiğine memnun olmuşlardı. Şimdi Fransız Konsolosluğu'nun bulunduğu "Dubrovnik Han"ını

kimin alacağını ve aynı zamanda Avusturya'nın Travnik Konsolosu'nun terkedeceği Hafızadiç'in büyük evinin ne yapılacağı meselesini tartışıyorlardı. Hamdi Bey Teskereciç, neden bahsedildiğini oturduğu yerden duyabilsin diye, hepsi de bir parça yüksek sesle konuşuyorlardı. İyice ihtiyarlamış, elden ayaktan düşmüş, harap olmuş bir yapı gibi iki büklüm bir hale gelmişti. Kulakları yavaş yavaş sağırlaşıyordu. İyice kapanan gözkapaklarını artık pek açamıyor, birisini daha iyi görmek istediği zaman, başına geri bükmek zorunda kalıyordu. Morarmış dudakları konuşurken birbirine yapışıyordu. İhtiyar adam başını kaldırdı, en son konuşana sordu:

- Şunlar... Şu konsoloslar ne zaman gelmişlerdi hele?

Oradakiler birbirlerine baktılar ve tartışmaya giriştiler. Bir tanesi, onlar geleli altı yıl geçmiş olduğu fikrini ileri sürüyor, diğerleri de daha fazla olduğunu iddia ediyorlardı. Uzun hesaplardan ve açıklamalardan sonra da ilk konsolosun yedi yıl önce, Ramazan Bayramı sıralarında gelmiş bulunduğu hususunda birleştiler.

Hamdi Bey derin düşüncelere dalmış:

- Yedi yıl, dedi, her hecesini ayrı ayrı uzatarak, "yedi yıl! Hem hatırlıyor musunuz, bu konsolosun ve onun şu... şu... "Bonaparte"si yüzünden ne kadar heyecanlandığınızı ve bağırıp çağırdığınızı hatırlıyor musunuz? "Bonaparte" burada, "Bonaparte" orada. Şunu şöyle yapacak, şunu şunu yapmayacak! Dünya ona dar gelmişti. Gücüne kuvvetine hiçbir ölçü ve hiçbir benzeri yoktu. Ve şu bizim kâfir Hıristiyan sürüsü de başlarını tanesiz buğday başakları gibi iyice kaldırmışlardı. Bazıları Fransız Konsolosu'na, diğerleri de Avusturya Konsolosu'nun kuyruğuna sarılıyorlar, üçüncü bir grup da Moskofların gelmesini bekliyorlardı. Reaya, aklını kaybetmiş ve tam manasıyla deli olmuştu. Ve görüyor musunuz, hepsi de geldi geçti. Krallar ayaklandılar ve Bonaparte'yi parça parça ettiler. Konsoloslar, Travnik'i terkediyorlar. Daha birkaç yıl bahisleri edilir, adları anılır ancak. Bir gün gelecek çocuklar nehir kıyısında "Konsolos ve Kavas Oyunu" oynayacaklar, değnekten atlara binecekler. Ama gün gelecek onlar da, sanki hiçbir şey olmamış gibi,

konsolosları unutacaklardır. Her şey tekrar, vaktiyle olduğu gibi Tanrı'nın iradesine uygun olarak yürüyecektir."

Hamdi Bey, durakaldı, çünkü nefesi kesilmişti. Diğerleri susuyorlardı. İhtiyar adamın daha neler söyleyeceğini bekliyorlardı, çubuklarının dumanlarını savurarak, huzur ve rahatlık veren ve her yanı kaplayan sessizliği sanki yudum yudum içiyorlardı.

Belgrad, Nisan 1942

BU ESERİN SIRPÇA ASLINDA YAZARIN KULLANMIŞ OLDUĞU TÜRKÇE KELİMELER SÖZLÜĞÜ

A

Abaciya - Abacı
Aga - Ağa
Avliya - Avlu
Ayan - Âyan
Ayluk - Aylık
Aylukçiya - Aylıkçı
Alat - Al at
Alvat - Halvet
Aleyhiselâm - Aleyhisselâm
Alka - Halka
Amam - Hamam
Amica - Amca
Anteriya - Entari
Araniya - Haram
Arar - Harar
Araç - Haraç
Argat - İrgat
Arslan - Aslan
Arşin - Arşın
Asura - Hasar
Âşâ - Hâşâ
Acıra - Harcırah, yolluk
Acıya - Hacı

B

Baca - Baca
Baklava - Baklava
Bardak - Bardak
Basamak - Basamak
Bayram - Bayram
Beg - Bey
Belay - Bela
Bereçetversin - Bereketversin
Bineciya - Binici
Binektaş - Binektaşı
Boriya - Boru
Bostancıbaşı - Bostancıbaşı
Bugagiya - Bukagı
Bulyuk - Bölük
Butum - Bütün
Buyruldiya - Buyrultu

C

Cehenemtaş - Cehennemtaşı
Celat - Cellat
Cumruk - Gümrük
Cavur - Gâvur

Ç

Çardak - Çardak
Çarşiya - Çarşı
Çekmeca - Çekmece
Çelenka - Çelenk
Çibugçiya - Çubukçu
Çikma - Çıkmaz sokak
Çiltuk - Çiftlik
Çivit - Çivit

Çoha - Çapa
Çohadar - Çuhadar
Çafir - Kâfir
Çehaya - Kâhya
Çemer - Kemer
Çevap - Kebap
Çepenak - Kepenk
Çulah - Kùlah
Çurak - Kûrk

D

Dava - Dava
Dayca - Dayı
Demir - Demir, demir kafes
Derviş - Derviş
Devlet - Devlet
Dilber - Sevgili, dilber
Divan - Divan kurmak
Divanana - Divanhane
Dohakatı - Haketmek
Domuz - Domuz, kûfûr
Dost - Dost
Dram - Dirhem

E

Efendiya - Efendi
Emin - Emin
Eşekluk - Eşiklik
Eşkuna - Aşkına
Ezan - Ezan

F

Ferace - Ferace
Ferman - Ferman
Fermen - Fermene
Filcan - Fincan

G

Gaytan - Gaytan

H

Hafîz - Hafız
Hain - Hain
Halaliti - Helal etmek
Halif - Halife
Han - Han
Hanciya - Hancı
Hap - Hap
Hastaluk - Hastalık
Hazna - Hazine
Heçim - Doktor (hekim)
Hoca - Hoca

İ

İçoğlan - İçoğlan
İçindiya - İkindi
İftar - İftar
İmam - İmam
İnşallah - İnşallah

K

Kadiya - Kadı
Kalauz - Kılavuz
Kalem - Kalem
Kamiş - Kamış
Kanat - Kapı veya pencere kanadı
Kantar - Kantar
Kantarciya - Kantarcı
Kantariya - Kantariye
Kantaroka soha - Kantar sopası
Kapıcıbaşa - Kapıcıbaşı
Kapıcık - Ara kapı, arka kapı
Kapudan-paşa - Kaptanpaşa
Karavan-saray - Kervansaray
Katil-Ferman - Katil fermanı
Kauk - Kauk
Kaymakam - Kaymakam
Kavaz - Kavas
Kırel - Kiler
Kiriciya - Atla insan ve eşya taşıyan
Kiyatip - Kâtip
Konak - Konak
Kurban - Kurban

M

Macariya - Macariye (alun)
Mahala - Mahalle
Mahzul - Mahsûl
Mameluk - Memlûk
Mamurluk - Mahmurluk
Mandal - Mandal
Mangala - Mangal

Mavi - Mavi
Medresa - Medrese
Merhaba - Merhaba
Mezilciya - Menzilci
Meydan - Meydan
Meydanciya - Meydancı
Minderluk - Minder
Mintan - Mintan
Muallim - Öğretmen
Mubaşir - Mübaşir
Muderis - Müderris
Muhurdar - Mühürdar
Mümin - Mümin
Munara - Minare
Murasela - Mürasele
Murtatin - Mürted
Musafir - Misafir
Muşema - Müsemma
Muteselim - Mütesellim
Mutevelliya - Mütevelli
Mutvak - Mutfak
Muyezin - Müezzin

N

Nacak - Nacak
Nam - Nam

O

Okka - Okka
Ordiya - Ordu
Osmanliya - Osmanlı

P

Padişah - Padişah
Papaz - Papaz
Paşaluk - Paşalık
Peça - Peçe
Pusat - Pusat

R

Raaya - Reaya
Rahmet - Rahmet
Rahmetli - Rahmetli
Ramazan - Ramazan
Reis - Reis
Rusuz - Hırsız

S

Sahan - Sahan
Seiz - Seyis
Sepet - Sepet
Sercada - Seccade
Seymen - Seymen
Sırça - Sırça
Silahtar - Silahtar
Sofa - Sofa
Softa - Softa
Sokak - Sokak
Sura - Sure

Ş

Şalvare - Şalvar
Şerbe - Şerbet
Şeriat - Şeriat
Şeytan - Şeytan
Şilte - Şilte
Şiş - Şiş
Şişe - Şişe

T

Tabut - Tabut
Tain - Tayin etmek
Talumiti - Talim etmek
Tanbura - Tanbur
Tatar - Posta tatarı
Tefterdar - Defterdar
Tekiye - Tekke
Telal - Tellal
Tepeluk - Kadın başlığı
Tepsiya-Demirlıya - Madeni tepsi
Titiz - İnatçı anlamına
Trablos - Trablus kuşak
Tura - Tura
Turban - Turban
Turbe - Türbe
Turçiyat - Türkiyat

U

Ulak - Ulak
Ulema - Ülemâ
Urmaşica - Hurma tatlısı
Uzengiya - Üzengi

V

Vakat - Vakit
Vakuf - Vakıf
Valahi - Vallahi
Valiya - Vali
Veçil - Vekil
Vezir - Vezir

Y

Yeniçeriya - Yeniçeri

Z

Zaptiya - Zaptiye
Zon-çoyek - Erkek adam
Zorli - Zorlu
Zurla - Zurna

***Travnik Günlüğü, Drina Köprüsü*'nün de yazarı, Nobel Edebiyat ödüllü İvo Andriç'in Balkanlar'daki çarpıcı toplumsal değişimi Bosna'nın aynasından yansıtan başyapıtlarından biri.**

Travnik Günlüğü'nde Andriç, 1807-1814 arası yedi yıllık dönemde Osmanlı'nın Bosna eyaletinin başkenti Travnik'te vezir konağı ile Fransa ve Avusturya konsoloslukları arasında kümelenen olayları, Sırbistan ayaklanmaları ve Napoléon seferlerinin dağlar arasına sıkışmış bu küçük kasabaya getirdiği yankıları anlatır. Sırp, Hırvat, Arnavut, Levanten, Yahudi, Fransız ve Avusturyalı kimliklerin birbirine geçiştiği bu bölgenin zengin deneyimine insancıl bir dikkat ve itinayla eğilen *Travnik Günlüğü*, Osmanlı idaresi altındaki Balkanların benzersiz bir panoramasıdır. Andriç, *Travnik Günlüğü*'nde çağımız insanına ancak gölgeler halinde akseden tarihsel hakikatleri bulup çıkartırken sadece büyük romancıların başarabileceği bir insanlık gerçekliğini sunuyor.

"İvo Andriç, Yugoslavya'nın en büyük yazarlarından biriydi. Toplumunun ilginç ve karmaşık tarihi, Andriç'in yaratıcı zihninin başlıca besin kaynağı olmuştur."

MURAT BELGE

